

MEDENİYETLER ÇATIŞMASI
ve
Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması

SAMUEL P. HUNTINGTON

Çağın en çok tartışılan kitabı

14. Basım
Orijinal Kitap

okuyan us

tarih / inceleme - 02
MEDENİYETLER ÇATIŞMASI
ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması
SAMUEL P.
HUNTINGTON

Samuel P. HUNTINGTON

MEDENİYETLER ÇATIŞMASI

ve

Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması

İngilizceden çevirenler:
Mehmet Turhan, Y. Z. Cem Soydemir

okuyan us

okuyan us

Tarih / İnceleme - 02

Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması
Samuel P. Huntington

ISBN: 978-975-8420-40-7
Yayıncı Sertifika No. 16208

1. Baskı: İstanbul, Ocak 2002
14. Basım: İstanbul, Ekim 2015

Yayın Yönetmeni: Cem Mumcu
İngilizceden Çevirenler: 1-7. bölümler: Mehmet Turhan, 8-12. bölümler: Y. Z. Cem Soydemir
Düzelti: Yusuf Eradam
Yayına Hazırlayan: Hande Şarman

Kapak Tasarımı: Ebru Demetgül
Sayfa Tasarımı: Reyna Yiğit

Baskı ve Cilt: İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri Çobançeşme Mah. Altay Sk.
No: 8 Yenibosna - Bahçelievler / İstanbul Tel: (0212) 496 11 11
Matbaa Sertifika No: 106147

Kapakta kullanılan eser: *Albrecht Altdorfer , İskender'in Savaşı, 16. yüzyıl*
Orijinal Adı: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*

Copyright © 1996 by Samuel P. Huntington

Bu eserin yayın hakları Aslı Karasuil Telif Ajansı aracılığıyla satın alınmıştır. Yayın hakları Okuyan Us'a aittir. Her hakkı saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

© Okuyan Us Yayın Eğitim Danışmanlık Tıbbi Malzeme ve Reklam Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.

Kurucu: Cem Mumcu
Genel Müdür: Çiğdem Şentürk
Kreatif Direktör: Ebru Demetgül
Satış Müdürü: Murat Tüter

Özgür Doğan, hep bizimlesin...

Adres: Fulya Mah. Mehmetçik Cad. Gökkuşağı İş Merkezi No. 80 Kat: 3
Fulya, Şişli, İstanbul Tel.: (0212) 272 20 85 - 86 Faks: (0212) 272 25 32

okuyanus@okuyanus.com.tr
www.okuyanus.com.tr

Samuel P. HUNTINGTON

MEDENİYETLER ÇATIŞMASI

ve

Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması

İngilizceden çevirenler:
Mehmet Turhan, Y. Z. Cem Soydemir

okuyan us

içindekiler

Teşekkür 5
Önsöz 9

I Medeniyetler Dünyası 13
1. Dünya Siyasetinde Yeni Çağ 15
2. Tarihte ve Günümüzde Medeniyetler 46
3. Evrensel Bir Medeniyet mi? Modernleşme ve Batılılaşma 71

II Medeniyetlerin Değişen Dengesi 107
4. Batının Gücünün Azalması; İktidar, Kültür ve Yerlileşme 109
5. Ekonomi, Demografi ve Meydan Okuyan Medeniyetler 142

III Medeniyetlerin Ortaya Çıkmakta Olan Düzeni 171
6. Küresel Siyasetin Kültürel Olarak Yeniden Şekillenmesi 173
7. Çekirdek Devletler, Eşmerkezli Halkalar ve Medeniyetler Düzeni 225

IV Medeniyetlerin Çatışmaları 265
8. Batı ve Diğerleri: Medeniyetlerarası Meseleler 267
9. Medeniyetlerin Küresel Politikası 305
10. Geçiş Savaşlarından Fay Hattı Savaşlarına 368
11. Fay Hattı Savaşlarının Dinamikleri 399

V Medeniyetlerin Geleceği 451
12. Batı, Medeniyetler ve Medeniyet 452

Notlar 487
Dizin 533

Nancy'ye,
"çatışmaya" bir gülücükle dayandığı için...

Önsöz

1993'ün yazında *Foreign Affairs* adlı dergide "Medeniyetler Çatışması mı?" başlıklı makalem yayımlanmıştı. *Foreign Affairs*'in editörlerine göre üç yıl içinde bu yazı 1940'lardan beri yayımladıkları tüm yazılardan çok daha fazla tartışmaya neden olmuş. Kuşkusuz üç yıllık dönem içinde bu yazı benim tarafımdan yayımlanmış diğer makalelerimden de çok ilgi toplamıştır. Bu makaleye bütün kıtalardan ve çok sayıda ülkeden yanıtlar ve yorumlar geldi. İnsanlar ortaya çıkmakta olan küresel siyasetin en temel ve en tehlikeli boyutunun farklı medeniyetlerdeki gruplar arasındaki çatışmalar olacağı yolundaki görüşümden değişik biçimlerde etkilenmişler; buna şaşırmışlar, öfkelenmişler, ürkmüşler ve korkmuşlar. Başka nasıl bir etkide bulunmuş olursa olsun, makalem her medeniyetten insanların bam teline dokunmuş gibi.

Bu makaleye olan ilgi, söylediklerimin yanlış anlaşılıp yorumlanması ve karşı görüşler beni makalenin dikkat çektiği bazı sorunları derinlemesine incelemeye teşvik etti. Bir meseleyi yapıcı bir tavırla ortaya koyma yollarından biri bir hipotez ileri sürmekle olur. Makalemin başlığında, genellikle görmezden gelinmiş olan soru işareti böyle bir çabayı göstermektedir. Bu kitap, yazdığım makalenin sorusuna daha etraflı, daha derinlemesine ve daha eksiksiz bir yanıt vermeyi amaçlamaktadır. Bu kitapta, makalede ortaya atılmış konuları daha özenli bir biçimde incelemeye, durulaştırmaya, eklemeler yaparak makalemin temalarını desteklemeye, kimi zaman da nitelendirmeye ve makalede hiç değinmediğim, şöylesine değindiğim birçok konuyu incelemeye, bu arada birçok fikri de geliştirmeye çalıştım. Bunlar şunları içermektedir: Medeniyetler kavramı, evrensel medeniyet sorunu, kültür ve iktidar arasındaki ilişki, medeniyetler arasındaki iktidar dengesinin değişimi, Batılı olmayan toplumlarda kültürel yerlileşme, medeniyetlerin siyasal yapısı, Batı

evrenselciliğinin ortaya çıkardığı çatışmalar, militan Müslümanlık ve Çin'in bir güç olarak ortaya çıkışı; Çin'in yükselişine karşı dengeleme ve bu medeniyetin yanında olma biçimindeki yanıtlar, fay hattı savaşlarının dinamikleri ve nedenleri, Batı'nın ve dünya medeniyetlerinin geleceği. Makalede yer almayan ama bu kitapta yer alan temel bir sorun nüfus artışının iktidarın istikrarsızlığı ve dengesi üzerine yaptığı önemli etkidir. Makalede yer almayan ama yine bu kitapta yer alan ikinci önemli konu kitabın başlığında ve son tümcesinde özetlenmiştir: "Medeniyetlerin çatışması dünya barışının karşısındaki en büyük tehlikedir ve medeniyetlere bağlı uluslararası düzen bir dünya savaşına karşı en büyük güvencedir.

Bu kitap sosyal bilimler alanında yapılmış bir çalışma değildir. Bu çalışma Soğuk Savaş'tan sonra küresel siyasetin evriminin bir yorumunu yapmayı amaçlamaktadır ve de küresel siyasete bakışta bilim adamlarına ve politikaları belirleyenlere bir çerçeve veya bir paradigma sunmayı hedeflemektedir. Bu çerçevenin anlamlılığı ve yararlılığı küresel siyasette olup biten ne varsa hepsinin sebeplerini açıklayabilip açıklayamamasıyla ölçülemez. Kuşkusuz açıklayamayacaktır. Bu konudaki ölçü uluslararası gelişmeleri görmede ve anlamada bize bu paradigmanın alternatif paradigmalardan daha anlamlı ve kullanışlı bir gözlük sağlayabilip sağlayamamasıdır. Ayrıca, hiçbir paradigma sonsuza dek geçerli olamaz. Medeniyet yaklaşımının yirminci yüzyılın sonunda ve yirmi birinci yüzyılın başlarında küresel politikayı anlamada bize yardımcı olması demek bunun yirminci yüzyılın veya yirmi birinci yüzyılın ortalarını anlamada aynı ölçüde yardımcı olacağı anlamına gelmez.

Makale ve kitap haline dönüşen düşünceler ilk olarak Ekim 1992 yılında Washington'da American Enterprise Institute'teki Bradley Konferansı'nda ifade edilmiştir. Bundan sonra bu düşünceler Smith Richardson Vakfı'nın destekleriyle gerçekleşen Olin Institute tarafından yürütülen "Değişen Güvenlik Çevresi ve Amerikan Ulusal Çıkarları" proje-

sinde bir tebliğ olarak sunulmuştur. Makalenin yayımlanmasından sonra, ABD'nin çeşitli yerlerinde akademisyenlerden, hükümet görevlilerinden, iş dünyası ve başka alanlardan gruplarla "çatışma" odaklı çok sayıda seminer ve toplantıya katıldım. Ayrıca, Arjantin, Belçika, Çin, Fransa, Almanya, Büyük Britanya, Kore, Japonya, Lüksemburg, Rusya, Suudi Arabistan, Singapur, Güney Afrika, İspanya, İsveç, İsviçre ve Tayvan dahil olmak üzere birçok ülkede makalem ve tezim üzerinde tartışmalara katılma şansım oldu. Bu tartışmalar, benim Hinduizm dışındaki bütün temel medeniyetlerle karşı karşıya gelmemi sağladı ve bu tartışmalara katılanların perspektiflerinden ve anlayışlarından büyük ölçüde yararlandım. 1994 ve 1995 yıllarında Harvard Üniversitesi'nde Soğuk Savaş sonrasının doğasıyla ilgili bir seminer verdim. Seminer öğrencilerinin her zaman canlı, zaman zaman da oldukça eleştirisel yorumları benim için bu konuda ek bir dürtü oldu.

Müsvedde Michael C. Desch, Robert O. Keohane, Fareed Zakaria ve R. Scott Zimmerman tarafından bütünüyle okunmuştur ve yaptıkları yorumlar çalışmanın esasını oluşturdu. Düzenlenmesinde de önemli iyileştirmelere yol açtı. Bu kitabı yazarken araştırmalarımın her aşamasında Scott Zimmerman'ın bana çok değerli yardımları oldu. Zimmerman'ın enerjik, uzman ve fedakâr yardımları olmasaydı bu kitap tamamlanamazdı. Öğrenci yardımcılarımızdan Peter Jun ve Christiana Briggs'in yapıcı katkıları oldu. Grace de Magistris müsveddenin ilk bölümlerini daktilo etti; Carol Edwards ise çok büyük bir fedakârlıkla ve inanılmaz bir verimlilikle müsveddeyi o kadar çok yazdı ki bu yapıtın büyük bir bölümünü artık ezbere biliyor olmalı. Georges Borchardt'tan Denise Shannon ve Lynn Cox ve Simon&Schuster'dan Robert Asahina, Robert Bender ve Johanna Li müsveddenin basım sürecine profesyonelce ve keyifle rehberlik ettiler. Bu kitabın ortaya çıkmasını sağlayan bütün bu kişilere çok çok minnettarım. Onların sayesinde bu kitap olabileceğinden daha iyi oldu, geriye kalan eksik-

liklerin sorumluluğu ise bana aittir.

Bu kitap için gerekli çalışmalar John M. Olin Vakfı ile Smith Richardson Vakfı'nın mali desteği sayesinde gerçekleştirilebilmiştir. Bu yardımlar olmadan bu kitabın tamamlanması yıllarca gecikebilirdi. Bu çabaya cömertçe destek vermelerini büyük bir takdirle karşılıyorum. Diğer vakıflar gittikçe artan bir oranda iç sorunlar üzerine odaklaşırken, Olin ve Smith Richardson Vakıfları ilgilerini ve desteklerini savaş, barış, ulusal ve uluslararası güvenlik konusundaki çalışmaya yönelttikleri için her türlü övgüyü hak etmişlerdir.

S. P. H.

I

Medeniyetler Dünyası

I
Dünya Siyasetinde Yeni Çağ

giriş: bayraklar ve kültürel kimlik

3 Ocak 1992 günü Moskova'daki bir hükümet binasının toplantı salonunda Rus ve Amerikan bilim adamları arasında bir toplantı gerçekleşti. Bundan iki hafta önce Sovyetler Birliği'nin varlığı sona ermiş ve Rus Federasyonu bağımsız bir devlet olmuştu. Bunun bir sonucu olarak toplantı salonunda yer alan heykel kaldırıldı, onun yerine Rus Federasyonu'nun bayrağı salonun ön duvarına asıldı. Tek sorun bir Amerikalının gözlemlediği gibi bayrağın tersine asılmış olmasıydı. Bu durum Rus yetkililere bildirildi ve verilen ilk arada yetkililer sessizce bu hatayı giderdiler.

Soğuk Savaş'tan sonraki yıllar halkların kimliklerinde ve bu kimliklerin sembollerinde ki çarpıcı değişikliklere tanık oldu. Küresel politika kültürel çizgiler doğrultusunda yeniden biçimlenmeye başladı. Tersine asılan bayraklar bu geçişin bir işaretidir. Gittikçe artan sayıda bayrak doğru asılarak ve gökyüzünde uçuşurlarken, Ruslar ve diğer ülkeler bunların ve yeni kültürel kimliklerinin diğer sembollerinin arkalarında seferber olmakta ve yürümekteler.

18 Nisan 1994 tarihinde Saraybosna'da iki bin kişi Suudi Arabistan ve Türk bayraklarıyla birlikte toplantı yaptılar. Saraybosnalılar Birleşmiş Milletler, NATO ve Amerikan bayrakları yerine bu bayrakları sallayarak kendilerini Müslüman arkadaşlarıyla tanımladılar. Dünyaya gerçek ve sahte dostlarının kimler olduğunu ilan ettiler.

16 Ekim 1944 günü Los Angeles'ta 70.000 kişi "Meksika bayraklarının dalgası" arkasında yasa dışı göçmenlere ve

Batı ve Batı'nın dışında kalanlar: 1920

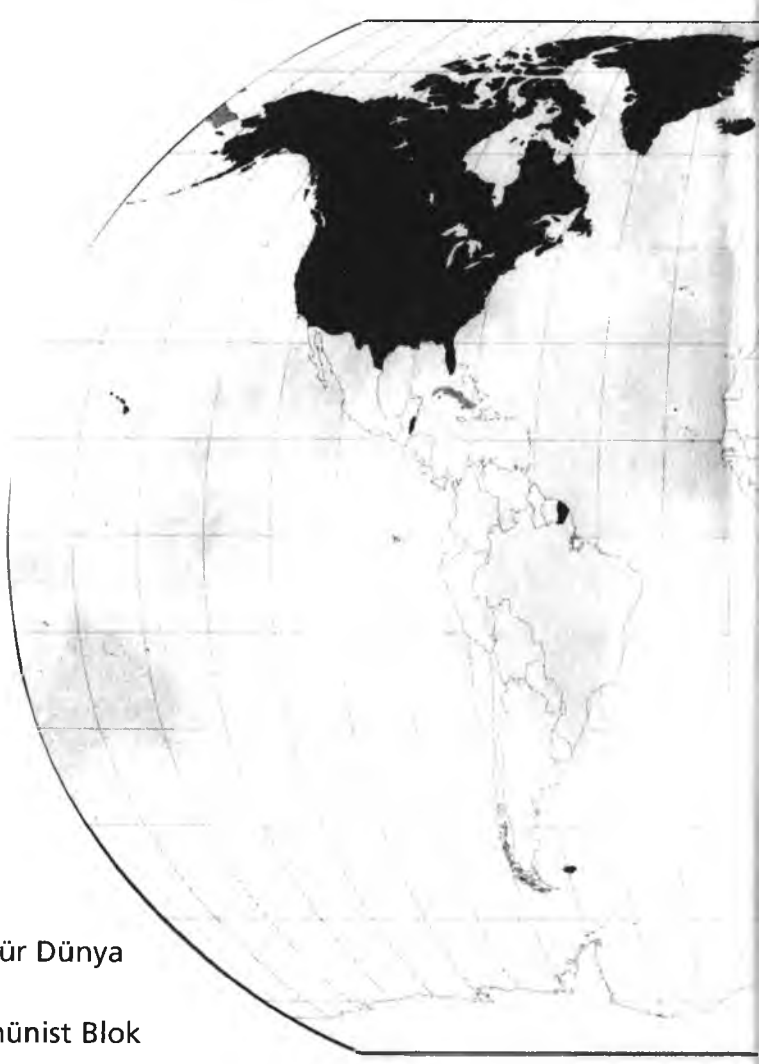
Batı'nın yönettikleri

Tamamıyla ya da görüntüde Batı'dan bağımsız olanlar

Harita 1.1

Soğuk Savaş Dönemi'nde Dünya:1960'lar

Özgür Dünya

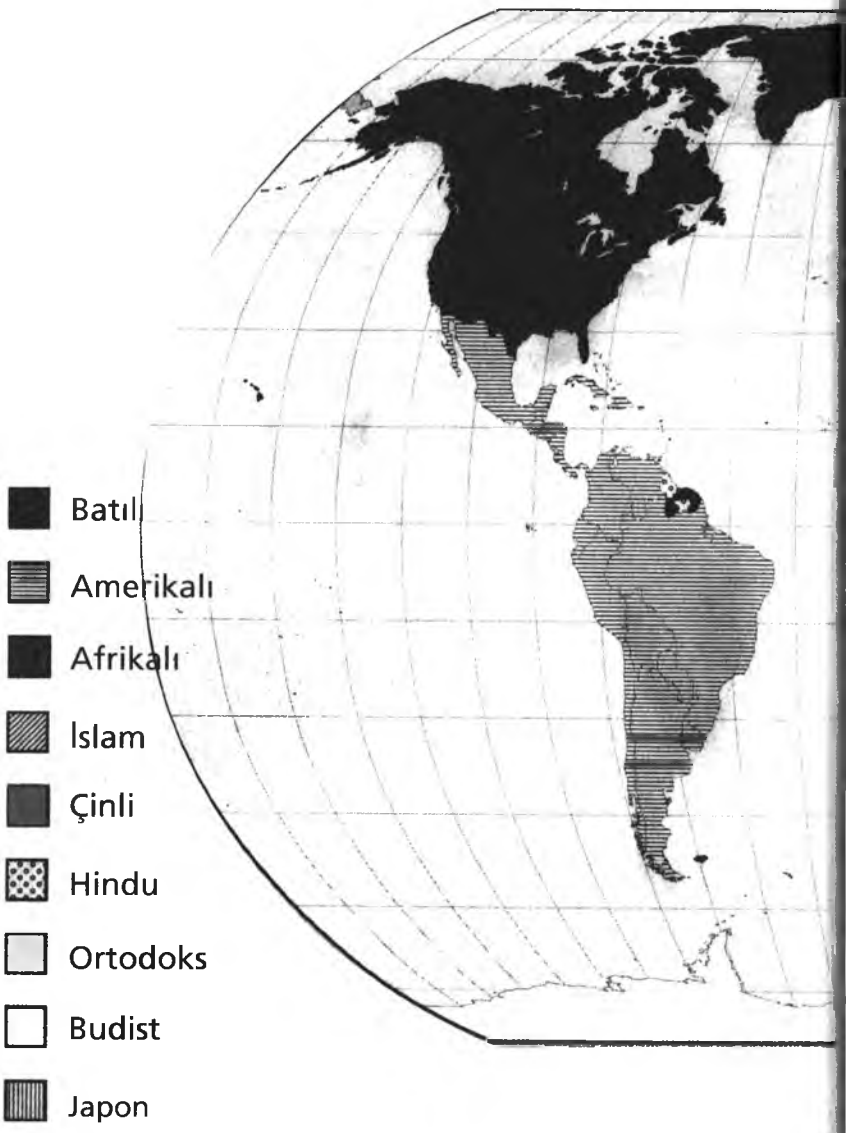
Komünist Blok

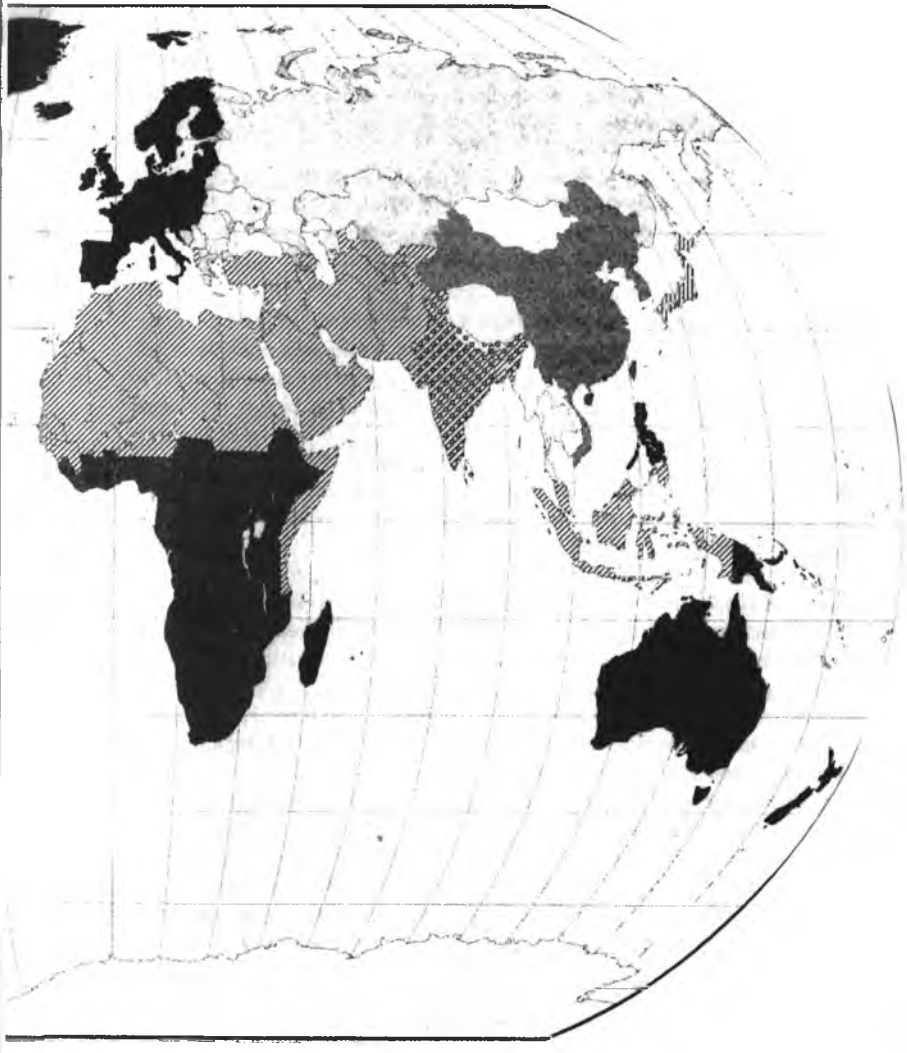
Tarafsız Uluslar

Harita 1.2

Medeniyetler Dünyası
1990 Sonrası

Harita 1.3

çocuklarına devlet yardımlarını kesecek referandum paketini içeren 187. Yasa Tasarısı'm protesto ettiler. Gözlemciler "Neden bunlar Meksika bayraklarıyla sokaklarda yürüyorlar ve bu ülkenin kendilerine parasız eğitim sağlamasını istiyorlar?" diye sordular. Bu gözlemcilere göre "protestocular Amerikan bayrağı taşımalıydılar." İki hafta sonra daha çok kişi Amerikan bayrağı taşıyarak referandumu protesto ettiler: Ancak protestolarım Amerikan bayrağını ters taşıyarak yaptılar. Bu bayrak olayı 187. Yasa Tasarısı'nın Kaliforniya seçmenlerinin yüzde 59'unun olumlu oyunu alarak kabul edilmesine neden oldu.

Soğuk Savaş sonrasında, dünyada bayraklar, haçlar, hilaller ve hattâ baş örtüsü de dahil olmak üzere kültürel kimliğin diğer sembolleri gözönünde tutulmak durumundadır. Çünkü kültür önemlidir ve birçok insan için kültürel kimlik en anlamlı şeydir. İnsanlar yeni ama çok kez de eski kimliklerini keşfetmekte. Yeni ama çok kez eski düşmanlarıyla savaşlara yol açan, yeni ama çok kez de eski bayraklar etrafında toplanmaktadırlar.

Bu yeni çağın çirkin Weltanschauung'u Venedikli milliyetçi demagog Michael Dibdin'in Dead Lagoon (Ölü Lâgün) adlı romanında çok iyi ifade edilmiştir: "Gerçek düşmanlar olmadan, gerçek dostlar olamaz. Ne olmadığımızdan nefret etmediğimiz sürece, ne olduğumuzu sevemeyiz. Bunlar yüzyıldan fazla bir süredir devam eden duygusal kesitten sonra büyük bir ıstırapla yeniden keşfettiğimiz eski gerçeklerdir. Bunları inkâr edenler ailesini, mirasını, kültürünü, doğuştan kazandığı haklarını ve hattâ kendilerini inkar etmektedirler. Bunlar kolayca affedilecek şeyler değildir." Bu eski gerçeklerde yatan talihsiz gerçekler bilim adamları ve devlet adamlarınca reddedilemez. Kimliklerini arayan, etnik durumlarını yeniden keşfeden halklar için düşmanlar olmazsa olmazdır. Potansiyel olarak en tehlikeli düşmanlıklar dünyanın en büyük medeniyetleri arasındaki fay çizgisinde yer almaktadır.

En geniş düzeyde medeniyet kimlikleri sayılan, kültürle-

rin ve kültürel kimliklerin Soğuk Savaş sonrası birleşmelerin, dağılmaların ve çelişkilerin örüntülerini biçimlendirmesi bu kitabın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu kitabın beş ana bölümü bu temel önermenin çıkarımlarını incelemektedir.

I. Tarihte ilk kez küresel politika çok kutuplu ve çok medeniyetli olmuştur. Modernleşme Batılılaşmadan farklıdır. Bu modernleşme hiçbir biçimde evrensel bir uygarlığı ve Batılı olmayan toplumların Batılılaşmasını sağlayamamaktadır.

II. Medeniyetler arasındaki güç dengesi değişmektedir: Göreli etkililik bakımından Batı gerilemekte; Asya medeniyetleri ekonomik, askeri ve siyasal güçlerini genişletip yaymaktadırlar. İslam, Müslüman ülkeler ve komşuları için istikrarsızlığa neden olan demografik bir patlama içine girmiştir. Genel olarak Batılı olmayan medeniyetler kendi kültürlerinin değerini yeniden olumlamaktadırlar.

III. Medeniyete dayalı bir dünya düzeni ortaya çıkmaktadır: Kültürel yakınlıkları paylaşan toplumlar birbirleriyle işbirliği yapmakta, toplumları bir medeniyetten öbürüne geçirme çabaları başarısız olmakta ve ülkeler kendi medeniyetlerinin çekirdek ya da önde yer alan devletleri etrafında kümelenmektedirler.

IV. Batı'nın evrenselcilik taslaması, gittikçe artan ölçüde diğer medeniyetlerle, özellikle Çin ve İslamla, çok ciddi çatışmalara neden olmaktadır. Büyük ölçüde Müslüman ve Müslüman olmayanlar arasında yerel düzeydeki fay çizgisi savaşları "akraba devletlerin" biribiri yanında yer almaları, çatışmanın genişleme tehlikesi bu nedenle de çekirdek devletlerin bu savaşları durdurma çabalarına neden olmaktadır.

V. Batı'nın varlığını sürdürebilmesi Amerikalıların Batılı kimliklerini vurgulamalarına, Batılıların medeniyetlerini evrensel değil, kendi türünde biricik olarak görmelerine, Batılı olmayan toplumlardan gelen tehditlere karşı koruma ve medeniyetlerini yenileyebilmelerine bağlıdır. Medeniyetlerin küresel savaşından kaçınabilme dünya liderlerinin küresel

politikanın çok medeniyete niteliğini kabul ederek bunu korumada işbirliği yapabilmelerine dayanmaktadır.

çok kutuplu, çok medeniyetli dünya

Soğuk Savaş sonrası dünyada, küresel politika tarihte ilk kez çokkutuplu ve çok medeniyetli olmuştur. İnsanın varolduğu dönemlerin hemen hemen tümünde medeniyetler arasında ilişkiler ya hiç yoktu ya da varsa bile sürekli değildi. Aşağı yukarı milattan 1500 yıl sonra, modern çağın başlamasıyla birlikte, küresel politika iki boyut kazandı. Dört yüz yıldan fazla bir süredir Batı'nın ulus devletleri - İngiltere, Fransa, İspanya, Avusturya, Prusya, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve diğerleri - Batı medeniyeti içinde çokkutuplu uluslararası bir sistem oluşturdular ve birbirleriyle ilişkiye girdiler, yarıştılar ve savaştılar. Aynı zamanda bu Batılı uluslar her türlü medeniyeti etkilediler, genişlediler, fethettiler, sömürgeleştirdiler (Harita 1.1). Soğuk Savaş döneminde küresel politika iki kutuplu bir duruma gelerek, dünya üç parçaya bölündü. Amerika Birleşik Devletleri rehberliğinde bir grup çoğunlukla zengin ve demokratik toplumlar, Sovyetler Birliği'nin rehberliğinde bir ölçüde daha yoksul bir grup komünist ülkeyle yaygın ideolojik, politik, ekonomik ve zaman zaman da askeri bir yarışma içine girmişti. Bu çatışmanın büyük bir kısmı bu iki kampın dışında yer alan, çoğu yoksul, siyasal açıdan istikrarsız, yeni bağımsızlığına kavuşmuş ve tarafsız olduğunu iddia eden ülkelerden oluşan Üçüncü Dünya'da ortaya çıkmaktaydı (Harita 1.2).

1980'lerin sonunda komünist dünya çökünce, Soğuk Savaş'ın yarattığı uluslararası sistem tarihe karıştı. Artık Soğuk Savaş sonrası dünyada halklar arasındaki en önemli farklılıklar ideolojik, politik veya ekonomik değil kültüreldir. Halklar ve uluslar insanoğlunun karşı karşıya kaldığı en temel soruyu yanıtlamaya çalışıyorlar. Kimiz biz? Bu soruyu da, geleneksel bir biçimde, insanların kendileri için en

anlamlı gelen şeye veya şeylere atıfta bulunarak yanıtlıyorlar. Halklar kendilerini ecdatlarıyla, dinle, dille, tarihle, kültürel değerlerle, geleneklerle ve kurumlarla tanımlıyorlar. Kendilerini kültürel gruplarla özdeşleştiriyorlar: Kabileler, etnik gruplar, dinsel topluluklar, uluslar ve en geniş düzeyde de medeniyetler. Halklar politikayı sadece çıkarlarını geliştirmek için değil, aynı zamanda kimliklerini tanımlamak için de kullanıyorlar. Bizler kim olduğumuzu bir tek kim olmadığımızı bildiğimizde ve çoğunlukla da kime karşı olduğumuzu bildiğimizde biliriz.

Ulus devletler dünya olaylarında temel aktörler olarak kalmaktadır. Ulus devletlerin davranışları geçmişte olduğu gibi güç ve servet ama aynı zamanda da kültürel tercihler, ortaklaşa sahip olunan şeyler ve farklılıklar tarafından biçimlendirilmektedir. En önemli devlet gruplaşmaları artık Soğuk Savaş'ın üçlü bloku değil, dünyanın yedi veya sekiz temel medeniyetidir (Harita 1.3). Özellikle Doğu Asya'daki Batılı olmayan toplumlar ekonomik servetlerini çoğaltıyor ve bu yolla askeri güç ve siyasal etki için kendilerine temel yaratıyorlar. Güçleri ve kendilerine olan güvenleri çoğaldıkça, Batılı olmayan toplumlar gittikçe artan bir biçimde kendi kültürel değerlerini öne sürerek Batı tarafından kendilerine zorla kabul ettirilen değerleri reddediyorlar. Henry Kissinger "Yirmibirinci yüzyıl uluslararası sistemi... en azından altı büyük güç -Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa, Çin, Japonya, Rusya ve muhtemelen Hindistan- ve bunun yanında orta büyüklükte ve daha küçük ülkeleri içerecektir"[1] demiştir. Kissinger'in altı büyük gücü birbirinden son derece farklı beş medeniyete aittir. Bunun yanında stratejik konumları, büyük nüfusları veya petrol kaynakları nedeniyle dünya siyasetinde etkin olan önemli Müslüman devletler de vardır. Bu yeni dünyada yöresel politika, etnik duruma dayalı veya en azından ona bağlı politikadır. Küresel politika da medeniyetler politikası olmaktadır. Süper güçlerin rekabeti yerini medeniyetlerin çarpışmasına bırakmıştır.

Bu yeni dünyada en yaygın, önemli ve tehlikeli anlaşmaz-

lıklar sosyal sınıflar, zengin ve yoksul veya diğer ekonomik olarak tanımlanmış gruplar arasında değil, farklı kültürel varlıklara ait halklar arasında ortaya çıkacaktır. Kabile savaşları ve etnik anlaşmazlıklar medeniyetler içinde cereyan edecektir. Bununla beraber, değişik kültürlerden gelen gruplar, devletler arasındaki şiddet, bu medeniyetlerdeki diğer devletler ve grupların "akraba ülkeler"[2] yanında yer alma olasılıkları nedeniyle çoğalma potansiyeli taşımaktadır. Somali'deki klanlar arasındaki kanlı çarpışmalar anlaşmazlığın genişlemesi tehlikesini içermemektedir. Ruanda'daki kabileler arası kanlı çatışmalar Uganda, Zaire ve Burundi için önemlidir; ama bunun ötesinde bir öneme sahip değildir. Bosna, Kafkasya, Orta Asya veya Keşmir'deki medeniyetlerin kanlı çarpışmaları daha büyük savaşlara dönüşebilir. Yugoslavya'daki çatışmada Rusya Sırplara diplomatik destek verirken, Suudi Arabistan, Türkiye, İran ve Libya da Boşnaklara silah ve para sağlamıştır. Bu ülkeler bu yardımları güç sağlamak, ekonomik çıkar veya ideolojik nedenlerle değil, kültürel açıdan kendilerini bu insanlara yakın hissettiklerinden yapmışlardır. Vaclav Havel, "Kültürel anlaşmazlıklar tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar çoğalmış ve tehlikeli bir hale gelmiştir," biçiminde bir gözlemde bulunmuş ve Jacques Delors da "Gelecekteki çatışmalar ekonomik veya ideolojik nedenlerden değil, kültürel faktörlerden kaynaklanacaktır,"[3] diyerek bu görüşü paylaşmıştır. En tehlikeli kültürel çatışmalar da medeniyetler arasındaki fay çizgisinde yer almaktadır.

Soğuk Savaş sonrasında, kültür hem bölücü hem de birleştirici bir güç olmuştur. İki Almanya'nın, iki Kore'nin ve birden çok Çin'in yaptığı gibi ideolojik nedenlerle bölünmüş halklar kültür faktörüyle bir araya gelip birleşmiştir. Buna karşılık ideoloji veya tarihsel koşullar nedeniyle bir araya gelmiş, ama medeniyet bakımından bölünmüş toplumlar ya Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Bosna'da olduğu gibi bölünmüş ya da Ukrayna, Nijerya, Sudan, Hindistan, Sri Lanka ve buna benzer birçok örnekte olduğu gibi büyük

bir gerilime sahne olmuştur. Kültürel yakınlıkları olan ülkeler birbirleriyle ekonomik ve politik işbirliği yapmaktadırlar. Avrupa Birliği gibi kültürel ortaklıkları olan ülkelere dayanan uluslararası örgütler, kültürleri aşma veya üstünde olma çabasındaki örgütlerden daha başarılı olmaktadır. Kırkbeş yıldır Avrupa'yı bölen temel çizgi Demir Perde'ydi. Bu çizgi bugün birkaç yüz mil doğuya kaymıştır. Şimdi Batı Hıristiyan halklarını ayıran çizgi bir yandan Müslüman diğer yandan Ortodoks halklar olmaktadır.

Medeniyetler arasında değerler, sosyal ilişkiler, gelenekler ve yaşama bakış açıları ile felsefi varsayımlar ciddi bir biçimde farklılık göstermektedir. Dünyanın büyük bir kısmında dinin yeniden canlanması bu kültürel farklılıkları çoğaltmaktadır. Kültürler değişebilir ve kültürlerin ekonomi ile politika üzerine etkileri bir dönemden diğerine farklılık gösterebilir. Yine de kültürler arasındaki ekonomik ve siyasal gelişmedeki temel farklılıklar, bunların farklı kültürlerinden kaynaklanmaktadır. Doğu Asya'nın ekonomik başarısı, Doğu Asya toplumlarının istikrarlı siyasal sistem kurmada karşılaştıkları güçlükler gibi, Doğu Asya kültüründe yatmaktadır. *İslam kültürü, İslam ülkelerinin çoğunda demokrasinin ortaya çıkmasındaki başarısızlığı açıklayabilir.* Komünizm sonrası Doğu Avrupa toplumlarıyla eski Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeler bu ülkelerin medeniyet kimlikleriyle biçimlendirilmektedir. Batı Hıristiyan mirasına sahip ülkeler ekonomik gelişme ve demokratik siyasette daha başarılı olmaktadır. Ortodoks ülkelerdeki siyasal ve ekonomik gelişmeler belirsiz, Müslüman cumhuriyetlerin gelecekleri ise karanlıktır.

Batı şu an ve gelecekte de en güçlü medeniyet olarak kalacaktır. Fakat gücü diğer medeniyetlere göre azalmaktadır. Batı değerlerini ileri sürüp çıkarlarını korumaya kalkışınca, Batılı olmayan ülkeler bir seçimle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bazıları Batı'yı taklit etmeye ve Batı ile birleşmeye veya "yanında" yer almaya çalışmaktadır. Buna karşılık konfüçyuscu ve İslami toplumlar Batı'ya karşı direnebilmek,

"denge"' oluşturabilmek için ekonomik ve askeri güçlerini genişletmeye çalışmaktadırlar. Soğuk Savaş sonrası dünya politikasının temel ekseni böylece Batı gücü ve kültürü ile Batılı olmayan medeniyetlerin gücü ve iktidarı arasındaki etkilenmeler olmaktadır.

Özet olarak, Soğuk Savaş sonrası dünyanın yedi veya sekiz medeniyetten oluştuğunu söyleyebiliriz. Kültürel benzerlikler ve farklılıklar devletlerin birlikte hareket etmelerini, menfaatlerini ve husumetlerini biçimlendirmektedir. Çok etkileyici bir gerçek de şu ki, dünyadaki en önemli ülkeler farklı medeniyetlerden çıkmaktadır. Daha geniş savaşlara dönüşme eğilimi taşıyan yerel çekişmeler çoğunlukla farklı medeniyetlerden gelen gruplar ve devletler arasında olanlardır. Siyasal ve ekonomik gelişmenin baskın olan medeniyetten medeniyete değişmektedir. Uluslararası gündemdeki anahtar sorunlar Medeniyetler arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. İktidar veya güç uzun bir dönemdir egemen olan Batı'dan kutuplu Batılı olmayan medeniyetlere kaymaktadır. Küresel politika çok kutuplu ve çok medeniyetli bir duruma gelmiştir.

başka dünyalar?

Haritalar ve Paradigmalar. Kültürel etmenlerce biçimlendirilmiş ve değişik medeniyetlerden gelen grupların ve devletlerin birbirlerini etkilemelerini içeren Soğuk Savaş sonrasının çizilen bu resmi büyük ölçüde basitleştirilmiş bir resimdir. Bu resim birçok şeyi dışarda bırakmakta, bazılarını çarpıtmakta ve diğerlerini de belirsizleştirmektedir. Bunun yanında, dünya üzerine ciddi bir biçimde düşünmek ve etkin bir biçimde *etkide* bulunmak istiyorsak gerçekliğin bir biçimde basitleştirilmiş haritasına, belli bir kurama, kavrama, modele ve paradigmaya da gereksinim vardır. Bu tür entelektüel yapılar olmadığı sürece, William James'in belirttiği gibi, sadece "kör olası karmaşık söylentiler" ortaya çıkar. Thomas Kuhn'un klasik sayılabilecek *Bilimsel Devrimlerin*

Yapısı (The Structure of Scientific Revolutions) adlı yapıtında gösterdiği gibi, entelektüel ve bilimsel gelişme yeni veya yeni keşfedilmiş gerçekleri gittikçe açıklayamaz duruma gelmiş bir paradigmanın yerine, bunları daha iyi açıklayan bir başka paradigmanın geçmesiyle sağlanmaktadır. Kuhn, "Paradigma olarak kabul edilebilmek için kuramın daha önceki kuramlardan daha iyi olarak düşünülmesi gerektiğini; ama karşılaşacağı bütün gerçekleri açıklamak iddiasında olması gerekmediği ve işin aslında böyle bir iddianın gerçekçi de olmayacağını" belirtmiştir.[4] John Lewis Gaddis'in yerinde bir biçimde saptadığı gibi, "bilinmeyen bir yerde kişinin yolunu bulabilmesi için hemen her zaman bir tür haritaya gereksinimi vardır. Kartografi, aynı kavrama gibi, nerede olduğumuzu ve nereye gidebileceğimizi gösteren zorunlu bir basitleştirmedir." Soğuk Savaş'ın süper güç rekabeti olarak takdimi bir modeldir ve yazarın belirttiği gibi böyle bir model ilk kez Harry Truman tarafından "uluslararası görüntüyü herkesin anlayacağı biçimde tarif eden ve böyle yaparak da bunu izleyen karmaşık sindirme politikasına yol açan jeopolitik bir kartografi örneği" olmaktadır. Dünya görüşleri ve nedensellik belirten kuramlar uluslararası politikanın vazgeçilmez rehberleridir.[5]

Uluslararası pratisyenler ve kuramcılar kırk yıldır dünya işlerinde büyük ölçüde basit ama son derece yararlı olan Soğuk Savaş paradigmasına göre hareket etmişler ve düşünmüşlerdir. Ama bu paradigma dünya politikasındaki her şeyi açıklamaya yeterli değildi. Kuhn'un terimlerini kullanacak olursak, birçok anomali, genel ilkelerden sapışlar görülmeye başlanmıştı ve zaman zaman bu paradigma, Sovyet-Çin ayrılığında olduğu gibi, bilim adamlarını ve devlet adamlarını temel gelişmelerde de körleştirmişti. Ancak bu paradigma, küresel politikanın basit bir modeli olarak rakiplerinden daha fazla açıklama gücüne sahipti, uluslararası ilişkilerde bir başlangıç noktası oluşturmaktaydı, nerdeyse evrensel bir kabule mazhar olmuştu ve iki kuşak için dünya politikası konusundaki düşünme biçimini belirlemiş-

ti.

Basitleştirilmiş paradigmalar veya haritalar insan düşüncesi ve eylemi için vazgeçilmezdir. Bir yol olarak bazen açıkça kuramlar veya modeller formüle edip, davranışlarımızda bunları kendimize rehber edinebiliriz. Bir başka yol olarak ise, bu tür rehberlere gereksinimimiz olduğunu kabul etmeyiz ve sadece belirli ve "nesnel" gerçeklere bakarak her durumu "kendi koşulları" içinde ele alabiliriz. Eğer bunu kabul edecek olursak, kendimizi kandırırız. Çünkü gerçekliği nasıl algıladığımızla ilgili önyargılarımız, eğilimlerimiz ve varsayımlarımız, hangi gerçeklere bakacağımız, bu gerçeklerin önemini ve değerini nasıl değerlendireceğimiz aklımızın gerisinde gizlidir. Bu açıdan,

1. gerçekliği bir düzene koyup genelleştirebilmemizi;
2. olgular arasındaki nedensellik ilişkisini anlamamızı;
3. gelecek gelişmeleri sezinlememizi ve eğer şanslıysak da bu gelişmeleri önceden haber vermemizi;
4. önemliyi önemsizden ayırt etmemizi, ve
5. amacımızı başarabilmek için hangi yolları izlememizin gerektiğini bulmamızı sağlayacak açık veya üstü kapalı modellere gereksinimimiz vardır.

Her model veya harita bir soyutlamadır ve bazı amaçlar için daha faydalı sonuçlar ortaya çıkarır. Yol haritası A noktasından B noktasına arabayla nasıl gideceğimizi bize gösterir; ama eğer bir uçak kullanıyorsak bu harita bize çok yararlı olmayacaktır. Bu konuda bize yararlı olacak haritanın topografya, uçuş yolları, radyo işaret vericileri ve havaalanlarını göstermesi gerekir. Ama elimizde harita yoksa kaybolacağımız kesindir. Bir harita ne kadar ayrıntılıysa gerçekliği o kadar çok yansıtır. Bununla birlikte, çok ayrıntılı bir harita birçok amaç bakımından bize yararlı olmayacaktır. Eğer bir büyük kentten diğerine büyük bir otobanda gitmek istiyorsak, arabaların kullanacağı otobanlarla ilgisiz ayrıntıları içeren ve otobanların tali yollar içinde kayboldu-

ğu karmaşık bir haritaya gereksinimimiz yoktur. hattâ böyle bir haritayı yanıltıcı bulabiliriz. Diğer yandan ise, sadece bir tek otobanı gösteren bir harita da birçok gerçekliği ortadan kaldırdığı için eğer otoban bir kaza nedeniyle kapalıysa, buna alternatif yolları göstermeyeceği için pek yararlı olamayacaktır. Kısacası, hem gerçekleri yansıtan hem de bu gerçekleri amacımız doğrultusunda basitleştiren bir haritaya gereksinimiz vardır. Soğuk Savaş sonunda çok sayıda dünya politikasının haritaları veya bir başka deyişle paradigmalara geliştirildi.

Bir Dünya: Öfori ve Ahenk:* Geniş bir biçimde ifade edilmiş bir paradigma da Soğuk Savaş'ın bitmesinin küresel politikada ciddi anlaşmazlıkların sonu ve göreli olarak daha uyumlu bir dünyanın doğuşu varsayımına dayanmaktadır. Bu modelin en çok tartışılan formülasyonu Francis Fukuyama tarafından geliştirilmiş olan "tarihin sonu"** tezidir. Fukuyama "tarihin sonuna . . . tanıklık ediyor olabiliriz: Yani insanoğlunun ideolojik evriminin sonu ve Batı liberal demokrasisinin evrenselleştirilip insanların yönetim biçimlerinin son hali olarak kabulü. Yazar, Üçüncü Dünya ülkelerinde bazı anlaşmazlıkların kuşkusuz ki ortaya çıkabileceğini, ancak küresel anlaşmazlıkların sadece Avrupa'da değil, her yerde sona erdiğini belirtmektedir. Özellikle Çin ve Sovyetler Birliği'nde olmak üzere, büyük değişiklikler, "gerçekte Avrupalı olmayan dünyada" ortaya çıkmıştır. Düşüncelerin savaşı son bulmuştur. "Managua, Pyonyang ve Cambridge, Massachusetts'te" Marksizm-Leninizm'e inananlara hâlâ rastlanabilir; ama esasta liberal demokrasi bir bütün olarak kesin bir zafer kazanmıştır. Gelecekte düşünceler üzerinde canlı tartışmalar yapılmayacak, bunun yerine teknik ve ekonomik sorunların çözümü üzerinde durulacaktır. Fukuyama oldukça üzüntülü bir biçimde bunun, yani bu tür so-

* Öfori: Aşırı derecede zinde ve mutlu hissetme hali. (ç.n.)

** Buna koşut bir tartışma, 3. bölümde Soğuk Savaş'ın sonu ve uzun vadeli ekonomik ve sosyal akımların ortaya çıkardığı "evrensel medeniyet" üzerinde yapılmıştır.

runlarla uğraşmanın, oldukça sıkıcı olacağını vurgulamaktadır.[6]

Uyum beklentisi çoğunluk tarafından paylaşılıyordu. entelektüel ve siyasal liderler de benzer görüşler geliştirmişlerdi. Berlin duvarı yıkılmış, komünist rejimler çökmüş, Birleşmiş Milletler yeni bir önem kazanmış, Soğuk Savaşın rakipleri "ortaklık" yapmaya başlamış ve "büyük pazarlık", barışın korunması ve sürdürülmesi günün düzeni durumuna gelmişti. Dünyanın en önde gelen ülkesinin Başkanı "yeni dünya düzeni"ni ilan etmişti. Tartışmalı da olsa dünyanın en önde gelen bir üniversitesinin rektörü güvenlik çalışmalarıyla ilgili bir profesörlüğe yapılacak olan atamayı veto etmiştir; çünkü artık böyle bir gereksinim yoktu. "Allaha Şükür! Artık savaş üzerine çalışma yapmıyoruz; çünkü üzerinde çalışma yapılacak bir savaş yok."

Soğuk Savaş sonundaki öfori bir uyum yanılsaması yarattı, yanılsama olduğu da çok geçmeden anlaşıldı. 1990'ların başında farklı bir dünya ortaya çıktı, ama bu dünya daha barışçı bir dünya değildi. Değişim kaçınılmazdı, ama ilerleme öyle değildi. Benzer uyum yanılsamaları, kısa bir süre için, yirminci yüzyılın diğer temel anlaşmazlıklarının sonunda da ortaya çıkmıştı. Birinci Dünya Savaşı "savaşları sona erdirmek" için yapılmış bir savaştı ve dünyayı demokrasi için daha emin bir duruma getirecekti. İkinci Dünya Savaşı da, Franklin Roosevelt'in sözleriyle "tek taraflı hareket sistemini, kapsayıcı ittifakları, güç dengelerini ve yüzyıllardır denenmiş -ama sürekli başarısızlığa uğramış- diğer çareleri sona" erdirecekti. Bunların yerine, "barış seven ulusların evrensel örgütü" ve "barış için kalıcı bir yapının"[7] kurulması süreci başlayacaktı. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonunda komünizm ve faşizm ortaya çıktı. Demokrasiye doğru yüzyıldır giden eğilim tersine döndü. İkinci Dünya Savaşı ise, gerçek anlamda küresel bir Soğuk Savaş üretti. Ve Soğuk Savaş sonundaki uyum düşü de kısa bir süre içinde etnik anlaşmazlıkların ve "'etnik temizliğin" çoğalması, kamu düzeninin bozulması, yeni ittifak örüntülerinin belirmesi, neo-

komünist ve neo-faşist hareketlerin dirilmesi, köktendinciliğin yoğunlaşması, Rusya'nın Batı ile "evet politikası"nın ve "onaylayıcı diplomasisi"nin son bulması, Birleşmiş Milletler ve Amerika Birleşik Devletleri'nin kanlı yerel anlaşmazlıkları çözememeleri ve yükselen Çin'in gittikçe artan talepleriyle birlikte yok oldu. Berlin duvarının yıkılmasından beş yıl sonra Soğuk Savaş dönemindeki her beş yıldan çok daha fazla "katliam" sözcüğü duyulur hale geldi. Açıkçası, uyumlu dünya paradigması gerçeklikten çok fazla kopuk olması nedeniyle Soğuk Savaş sonrası dünyada bize yararlı bir rehber olmaktan uzaktır.

İki Dünya: Bizler ve Onlar. Temel anlaşmazlıkların sonunda tek bir dünya beklentisi görülmekle birlikte, insanoğlunun tarihinde iki dünya biçiminde sorunları ele alıp düşünme eğilimine de sık rastlanmaktadır. İnsanlar genellikle kendilerini bizler ve onlar, bizim grup ve diğerleri, bizim medeniyetimiz ve barbarlar olarak ikiye ayırma eğilimindedir. Bilim adamları dünyayı Batı ve Doğu, kuzey ve güney, merkez ve çevre terimleriyle çözümlenmeye çalışmışlardır hep. Müslümanlar geleneksel olarak dünyayı barışın olduğu yer ve savaşın olduğu yer, yani Dar ül-İslam ve Dar ül-Harb olarak ikiye ayırmışlardır. Bu ayırım, Soğuk Savaş sonrasında Amerikalı bilim adamları tarafından dünya "barış kuşağı" ve "karmaşıklık kuşağı" olarak ikiye bölünerek bir anlamda tersine çevrilerek kabul edilmiştir. İlk kuşak Batı ile Japonya'yı içine alarak dünya nüfusunun aşağı yukarı yüzde 15'ini temsil ederken, diğer kuşak geriye kalan bütün dünyayı kapsamaktadır. [8]

Parçaların nasıl tanımlandığına bağlı kalmak üzere iki parçalı dünya görüntüsü bir açıdan gerçekliği de yansıtmaktadır. Çeşitli adlar altında ortaya çıkan en yaygın bölünme, zengin (modern, gelişmiş) ülkelerle yoksul (geleneksel, gelişmemiş veya gelişmekte olan) ülkeler arasında olandır. Bu ekonomik bölünmeyi karşılayan tarihsel bölünme, Batı ile Doğu arasındaki bölünmedir. Bu bölünmede esas

vurgulanan ekonomik durumlar arasındaki farklılıktan daha çok, farklılıkların arkasında yatan felsefe, değerler ve yaşam biçimi olmaktadır.[9] Bu tanımlamalardan her biri gerçekliğin bazı unsurlarını yansıtmakla beraber bu yansıtma önemli sınırlamalar da içermektedir. Zengin ve modern ülkeler kendilerini yoksul ve geleneksel ülkelerden ayıran özellikleri paylaşırken, yoksul ülkeler de benzer özellikler taşımaktadır. Servetler arasındaki farklılıklar toplumlar arasında anlaşmazlıklara neden olabilir; ancak kanıtlar bize bunun esasta zengin ve daha güçlü toplumlar, geleneksel ve daha yoksul toplumları fethedip sömürgeleştirmeye çalıştığında ortaya çıktığını göstermektedir. Batı, dörtyüz yıldır sömürgecilik yapmıştır ve buna bir tepki olarak sömürgeler sömürgeci güçlere karşı kurtuluş savaşları gerçekleştirmişlerdir. Bu nedenle de bu sömürgeci ülkeler imparatorluk düşlerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Şu an dünyada bütün sömürgeler bağımsızlıklarını kazanmıştır ve bağımsızlık savaşları ise yerini bağımsız ülkeler arasındaki anlaşmazlıklara bırakmış durumdadır.

Daha genel düzeyde zengin ve yoksul ülkeler arasında, özel bazı koşullar dışında, bir anlaşmazlık ve buna bağlı bir çarpışma çıkma olasılığı hemen hemen yoktur; çünkü yoksul halklar zengin ulusları tehdit edebilecek siyasal birlikten, ekonomik güçten ve askeri yetenekten yoksundurlar. Asya ve Latin Amerika'daki ekonomik gelişme varlıklılar ve yoksullar arasındaki basit ayrımı belirsizleştirmektedir. Zengin devletler birbirleriyle ticaret savaşlarına girişebilirler; yoksul devletler birbirleriyle kanlı savaşlar yapabilirler; ancak yoksul Güney ile zengin Kuzey arasındaki uluslararası sınıf savaşı mutlu ve uyumlu dünya gibi gerçeklikten çok uzaktır.

Dünyanın kültürel olarak ikiye bölünmesi varsayımı ise daha da az yararlıdır. Belli bir anlamda olmak üzere Batı bir bütündür. Ama Batılı olmayan toplumlar arasında Batılı olmamak dışında acaba herhangi bir ortak yan bulunmakta mıdır? Japon, Çin, Hindu, Müslüman ve Afrika medeniyet-

leri din, sosyal yapı, kurumlar ve varolan değerler açısından birbirleriyle çok az şeyi paylaşmaktadır. Batılı olmayan toplumların birliği ve Doğu-Batı ikilemi Batı'nın yarattığı mitlerdir. Bu mitler, Edward Said'in yerinde bir biçimde eleştirdiği "bilinen (Avrupalı, Batı, 'biz') ile yabancı (Şark, Doğu, 'onlar') arasındaki farklılığı" ve Batı'nın Doğu'ya içkin üstünlüğü varsayımını destekleyen Oryantalizmin mahzurlarını taşımaktadır.[10] Soğuk Savaş döneminde dünya büyük ölçüde ideolojik bir yelpazede kutuplaşmıştı. Ama tek bir kültürel yelpaze yoktu. Kültürel olarak "Doğu" ve "Batı" kutuplaşması bütün dünyanın talihsiz bir şekilde Avrupa medeniyetini Batı medeniyeti olarak adlandırması pratiğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. "Doğu ve Batı" yerine, "Batı ve diğerleri" demek uygundur, çünkü böylelikle birçok Batılı olmayan toplumun varlığı hiç değilse ima edilebilmektedir. Birçok amaç açısından, dünyanın karmaşıklığı nedeniyle, basitçe, dünyanın ekonomik olarak Kuzey ve Güney veya kültürel olarak da, Doğu ve Batı olarak bölünmesi yetersiz kalmaktadır.

Aşağı Yukarı 184 Devlet. Soğuk Savaş sonrasının üçüncü haritası uluslararası ilişkilerin "gerçekçi" kuramı olarak adlandırılan bir kuramdan kaynaklanmaktadır. Bu kurama göre, devletler asıldır. Gerçekte devletler dünya işlerinde tek önemli aktörlerdir. Devletler arasındaki ilişkiler bir anarşi biçiminde geçtiğinden, her devlet kendi gücünü en üst düzeye çıkarma çabası içine girer. Eğer bir devlet bir başka devletin gücünü artırdığını ve bu nedenle de potansiyel olarak kendisine bir tehdit oluşturmaya başladığını görürse, o devlet de güvenliğini sağlamak için gücünü çoğaltmak ve/veya bu nedenle başka devletlerle ittifak yapma çabası içine girer. Soğuk Savaş sonrası aşağı yukarı 184 devletin menfaatleri ve faaliyetleri bu varsayımlar esas alınarak anlaşılabilir.[11]

Dünyanın bu "gerçekçi" resmi bize uluslararası ilişkilerin çözümlenmesinde ve çoğu devlet davranışlarının açıklanmasında oldukça yararlı bir başlangıç noktası sağlamakta-

dır. Devletler dünya işlerinde egemen varlıklardır ve yakın gelecekte de öyle kalacaklar gibi görünmektedirler. Devletlerin orduları vardır, diplomasiyle uğraşmakladırlar, uluslararası örgütleri denetlemektedirler, üretim ve ticareti de büyük ölçüde biçimlendirmekte ve etkilemektedirler. Devletlerin hükümetleri (her ne kadar çoğunlukla bir hükümet olarak kendi güvenliklerine daha fazla öncelik tanımaktaysalar da), devletlerinin dış güvenliklerine öncelik tanımaktadır. Bir bütün olarak bu devletçi paradigma bize bir veya iki dünya paradigmasından daha gerçekçi bir küresel politika resmi sağlayarak daha iyi bir rehber olmaktadır.

Bununla beraber, bu paradigmanın da ciddi bazı aksaklıkları ve sınırlamaları vardır.

Bu paradigma, bütün devletlerin menfaatlerini aynı biçimde algıladıkları ve aynı biçimde hareket ettikleri varsayımına dayanmaktadır. "İktidar veya güç her şey demektir" basit varsayımı, bir başlangıç noktası olabilir, ama bizi bunun ötesinde çok fazla bir yere götüremez. Devletler menfaatlerini kuşkusuz sadece iktidar terimleriyle değil, başka şeylerle de tanımlarlar. Devletler çoğunlukla bir iktidar dengesi yaratmaya çalışırlar; ama yaptıkları bir tek bu olsaydı, o zaman 1940'ların sonlarında Batı Avrupalı ülkeler Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı Sovyetler Birliği'yle ittifak yaparlardı. Devletler esasta algıladıkları tehlikeye göre karşılıkta bulunurlar. O dönemde Batı Avrupa devletleri siyasal, ideolojik ve askeri tehlikenin Doğu'dan geleceğini düşünmüşlerdir. Yani menfaatlerini klasik gerçekçi kuramın tahmin edemeyeceği biçimde algılamışlardır. Değerler, kültür ve kurumlar kapsayıcı bir biçimde devletlerin menfaatlerini nasıl tanımlayacağına etkide bulunur. Devletlerin menfaatleri sadece iç değer ve kurumlarınca değil, aynı zamanda uluslararası kurum ve kurallarca da biçimlendirilir. Güvenlikle ilgili asli ilgilerinin ötesinde ve üstünde farklı türde devletler menfaatlerini değişik yollarla tanımlarlar. Benzer kültürlere ve kurumlara sahip devletler ortak menfaatlere sahip olduklarını düşünürler. Demokratik devletle-

rin başka demokratik devletlerle ortak yanları bulunmaktadır ve bu nedenle de birbirleriyle savaşmazlar. Kanada'nın Amerika Birleşik Devletleri'nin saldırı tehlikesini önlemek amacıyla bir başka güçle işbirliği yapmasına gerek yoktur.

Temel düzeyde devletçi paradigmanın varsayımları bütün tarih boyunca doğru çıkmıştır. Ancak bu söylenenler Soğuk Savaş sonrası küresel politikanın Soğuk Savaş dönemi ve öncesi politikalardan nasıl farklılık göstereceğini anlamamıza yardımcı olmamaktadır. Ama şurası açıktır ki, farklılıklar vardır ve devletler bir tarihsel dönemden diğerine menfaatlerini farklı farklı izlemektedirler. Soğuk Savaş sonrası dünyada, devletler gittikçe artan bir biçimde menfaatlerini medeniyet perspektifi açısından tanımlamaktadırlar. Devletler benzer veya ortak kültüre sahip devletlerle işbirliği yapmakta, ittifaklar kurmakta ve çoğunlukla da farklı kültüre sahip ülkelerle sık sık anlaşmazlık içine düşmektedirler. Devletler diğer devletlerin niyetlerine bakarak ortada bir tehdit olup olmadığına karar vermektedirler. Bu niyetlerin nasıl algılandığı kültürel düşüncelerle belirlenmektedir. Kamu ve devlet adamları ortak dil, din, değer, kurum ve kültüre sahip olmaları nedeniyle anladıklarını sandıkları ve güvenebildikleri halklardan kendilerine bir tehdit gelemeyeceğini düşünmektedirler. Devletler buna karşılık, farklı kültüre sahip ve bu nedenle anlamadıkları ve güven duymadıkları devletleri tehdit olarak görmektedirler. Bundan böyle Marksist-Leninist Sovyetler Birliği Özgür Dünya ve Amerika Birleşik Devletleri için bir tehdit oluşturmadığından, buna karşılık Amerika Birleşik Devletleri de komünist dünya için bir tehdit oluşturmamaktadır. Bu her iki dünya içindeki devletler gittikçe çoğalan bir biçimde tehdidin, kültürel olarak farklı olan toplumlardan geldiğini düşünmektedirler.

Devletler dünya işlerinde temel aktörler olma durumlarını korumalarına rağmen, egemenlik, fonksiyon ve iktidar kaybına da uğramışlardır. Artık uluslararası kurumlar devletlerin kendi ülkelerinde neler yaptıklarını değerlendirebileceklerini ve denetleyebileceklerini iddia etmektedirler. Ba-

zı durumlarda, özellikle Avrupa'da, uluslararası kurumlar, daha önce devletlerin yaptıkları önemli fonksiyonları edinmişler ve güçlü uluslararası bürokrasiler yaratarak doğrudan vatandaşlarla ilgili işlemler yapabilir bir duruma gelmişlerdir. Küresel olarak devletlerin hükümetlerinin devlet altında yer alan yöresel, eyaletsel veya yerel siyasal varlıklara iktidar kaptırdıkları da görülmektedir. Birçok devlette, gelişmiş dünya da dahil olmak üzere, önemli bir özerklik veya ayrılmaya yol açacak olan bölgesel hareketler vardır. Devletler ve hükümetleri, ülkelerine giren çıkan paranın denetimini yapamamakta ve düşüncelerin, teknolojinin, malların ve halkın akışını denetlemekte büyük güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Kısacası, devlet sınırları gittikçe geçirgen bir duruma gelmiştir. Bütün bu gelişmeler birçok kişinin yavaş yavaş 1648 Westphalia Barış Antlaşması'ndan[12] beri kasıtlı bir biçimde bir norm haline gelmiş sert "bilardo topu" devletin sona ermekte olduğunu, değişik, karmaşık, çok katlı ve daha çok Ortaçağ'ınkine daha çok benzeyen uluslararası bir düzenin ortaya çıkmakta olduğunu düşünmesine neden olmuştur.

Tam Kaos. Devletlerin zayıflaması ve dünyada "başarısız devletler"in görülmesi anarşi içinde bir dünya görüntüsünün gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu paradigma şunları vurgulamıştır: Hükümet otoritesinin çöküşü; devletlerin dağılması; kabile, din ve etnik anlaşmazlıkların yoğunlaşması; uluslararası ceza mafyaların ortaya çıkması; mültecilerin sayılarının milyonları bulması; nükleer ve diğer kitle imha silahlarının çoğalması; terörizmin yaygınlaşması; etnik temizlik ve kıyımın yaygınlığı. Bu anarşi içinde dünya resmi inandırıcı bir biçimde 1993 yılında yayımlanan iki etkileyici yapıtın başlığında ifade edilmiş ve özetlenmiştir: Zbignew Brzezinski' nin Denetim Dışı (Out of Control) ve Daniel Patrick Moynihan'ın Cehennem (Pandaemonium) adlı kitapları.[13]

Devletler paradigmasında olduğu gibi, kaos paradigması

da gerçekliğe yakındır. Bu paradigma şu an dünyada neler olduğunun canlı ve doğru bir biçimde betimlemekte, devletler paradigmasından farklı olarak Soğuk Savaş sonunda dünya siyasetindeki önemli değişikliklere dikkatimizi çekmektedir. Örneğin, 1993 yılına kadar dünyada 48 etnik savaşın olduğu hesaplanmış, eski Sovyetler Birliği'nde 30'unun belli bir ölçüde silahlı çatışma içeren 164 sınırlarla ilgili ülkesel ve etnik iddialar içeren çatışmalar ortaya çıkmıştır."[14] Ama bu paradigmanın da gerçekliğe çok yakın olması nedeniyle devletler paradigmasından daha da fazla mahsuru vardır. Dünya kaos olabilir, ama bu hiçbir düzen olmadığı anlamına gelmez. Evrensel ve farklılaşmamış bir anarşi imajı dünyayı anlamada, olayları bir düzene koyup önem açısından değerlendirmede, anarşi içinde eğilimleri kestirebilmede, kaos tiplerini birbirinden ayırmada, bunların muhtemel nedenlerini ve sonuçlarını anlamada, devlet politikasını saptayanlar için rehber geliştirmede çok az ipucu ve anahtar sağlamaktadır.

dünyaları karşılaştırmak: gerçekçilik, hesabilik ve tahminler

Bu dört paradigmanın her biri bir biçimde gerçekçiliğin ve hesabiliğin farklı birleşimlerini sunmaktadır. Aynı zamanda her birinin yetersizlikleri ve sınırlılıkları da bulunmaktadır. Bunların, paradigmaların birleştirilmesiyle giderilebileceği ve örneğin dünyanın aynı anda hem bütünleşme hem de parçalanma süreci içinde olduğu biçiminde takdimi düşünülebilir.[15] Gerçekten dünyada bu her iki eğilim de vardır ve daha karmaşık bir model, gerçekliğe basit bir modelden daha fazla yaklaşacaktır. Fakat bu, gerçekçiliğe hesabiliği kurban etmek demektir ve aşırıya götürülecek olursa, bütün kuramların veya paradigmaların reddine yol açar. Bunun yanında, aynı anda birbirine karşıt iki eğilimi kabul eden parçalanma-bütünleşme modeli hangi koşullarda belli bir eğilimin, hangi koşullarda da diğer eğilimin ortaya çıkaca-

ğım açıklayamamaktadır. Yapılması gereken, önemli olayları hesaba katan ve eğilimleri aynı entelektüel soyutlama düzeyinde ve diğer paradigmalardan, daha iyi anlamamızı sağlayan başka bir paradigma geliştirmektir.

Bu dört paradigma birbiriyle uyuşmaz paradigmalardır. Dünya hem bir, hem de Doğu ve Batı, Kuzey ve Güney diye bölünmüş olamaz. Aynı biçimde eğer devletler bölünmüş ve iç savaş nedeniyle parçalanmış durumdalarsa uluslararası ilişkilerin temelini oluşturamazlar. Dünya ya birdir ya iki ya da 184 devlet veya potansiyel olarak sonsuz sayıya ulaşabilecek kabileler, etnik gruplar ve milletlerdir.

Dünyayı yedi veya sekiz medeniyet açısından düşünmek bu güçlüklerin bir çoğunu aşmamızı sağlar. Böyle yapılırsa, bir ve iki-dünya paradigmalarında olduğu gibi, gerçekliği hesaplı olmaya feda etmediğimiz gibi, devletçi ve kaos paradigmalarının yaptığı gibi hesaplılık da gerçekliğe kurban edilmez. Dünyanın anlaşılabilmesi, artan çatışmaların hangilerinin önemli hangilerinin önemsiz olduğunun ayırt edilebilmesi, gelecekte ortaya çıkacak gelişmelerin kestirilebilmesi ve politika yapıcıları için rehber olacak hususların saptanması için yapılması gereken kolayca kavranabilen ve görülebilen bir çerçeve geliştirmektir. Bu paradigma diğer paradigmaların ögelerini içermekte ve onlar üzerine inşa olunmaktadır. Bu paradigma diğerleriyle, onların birbirleriyle olduğundan daha fazla uyumludur. Örneğin, medeniyet yaklaşımı şunları kabul etmektedir:

- Dünyadaki bütünleşme güçleri gerçektir. Bu nedenle bunlar kültürel söylemlerin ve kültürel bilincin karşıt güçlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.
- Dünya bir anlamda iki dünyadır; ama temel ayırım şimdiye dek egemen kültür olan Batı ile aralarında ortak çok az şey olsa da bütün diğerleri arasındadır. Kısaca, dünya Batı ile birçok Batılı olmayan arasında bölünmüştür.
- Ulus devletler şu an ve ileride dünya işlerinde en önemli aktörler olarak kalacaklardır; ama menfaatleri, birlikteliklerı ve çatışmaları gittikçe daha çok kültür ve medeniyet

faktörleriyle belirlenecektir.
• Dünya gerçekten de anarşik sayılabilecek bir durumdadır, kabile ve ulus çekişmeleriyle doludur; ancak bu çatışmalardan istikrar açısından en büyük tehlikeli alanı medeniyetlerden gelen devletler veya devlet grupları arasındaki çatışmadır.

Yukarıdaki açıklamaların ışığı altında medeniyet paradigmasının yirminci yüzyılın sonlarında dünyada olanları anlamamız için oldukça basit ancak çok da basit olmayan bir harita sunduğu belirtilebilir. Ama hiçbir paradigma sonsuza dek doğru olamaz. Dünya politikasının Soğuk Savaş modeli kırk yıl yararlı ve ilgili bir paradigma olarak kalmış; ama 1980'lerin sonunda terk edilmiştir ve medeniyet paradigması da belirli bir tarihte aynı kaderi paylaşacaktır. Ancak şu anki dönem için bu paradigma daha önemliyi daha az önemliden ayırmada yararlı bir rehber olmaktadır. 1993'ün başlarında dünyada kırk sekiz etnik çatışmanın yarısından biraz azı değişik medeniyetler arasında ortaya çıkmıştır. Medeniyet perspektifi, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin ve ABD Devlet Başkanı'nın barış yapma gayretlerinde daha büyük savaşlara yol açma potansiyeli içeren bu çatışmalar üzerinde yoğunlaşmalarına neden olmuştur.

Paradigmalar bizim tahminler yapmamızı da sağlar. Bir paradigmanın geçerliliği ve yararlılığı bu paradigmaya dayanılarak yapılan tahminlerin alternatif paradigmalardakinden daha doğru olması ölçüsündedir. Örneğin, devletçi paradigma John Mearsheimer'in "Ukrayna ve Rusya arasındaki durumun aralarında güvenlik rekabetine dönüşme eğilimi taşıdığı" tahminini yapmasına neden olmuştur. Rusya ve Ukrayna arasında olduğu gibi, uzun ve korunmasız ortak bir sınıra sahip büyük güçler, çoğunlukla güvenlik korkularından kaynaklanan rekabete girişirler. Rusya ve Ukrayna bu dinamiğin üstesinden gelip uyum içinde beraber yaşamayı öğrenebilirler; ama bunu gerçekleştirecek olurlarsa bu pek sık rastlanan bir şey olmayacaktır".[16] Diğer yandan medeniyet yaklaşımı, Rusya ile Ukrayna arasın-

da yakın kültürel, kişisel ve tarihsel bağlar olduğunu Mearsheimer'in hepten görmezden geldiği ve her iki ülkedeki Rusların ve Ukraynalıların birbiriyle karıştığım vurgular. Birleşmiş kendi kendine tanımlanmış varlıklar olarak anlaşılan "gerçekçi" devlet kavramlarına koşut olarak, Ukrayna'nın Ortodoks doğusu ile Uniate batısını ayıran medeniyet çatlağı üzerinde odaklaşır. Devletçi yaklaşım Rusya-Ukrayna savaşı olasılığına dikkatlerimizi çekerken, medeniyet yaklaşımı bu olasılığın zayıf olduğunu vurgulamakta, bunun yerine kültürel faktörlerin Çekoslovakya'da olduğundan daha fazla şiddete dayanan, ama Yugoslavya'da olduğundan ise daha az kanlı bir bölünmeye yol açacak olan Ukrayna'nın ikiye bölünme olasılığına işaret eder. Bunların bir sonucu olarak, bu değişik tahminler değişik politika önceliklerine yol açmaktadır. Mearsheimer'in Rusya'nın Ukrayna'yı fethedeceği olası savaş tahmini, kendisinin Ukrayna'nın nükleer silahlara sahip olmasını istemesine neden olmuştur. Medeniyet yaklaşımı, Rusya ile Ukrayna arasındaki işbirliğini desteklemekte, Ukrayna'nın nükleer silahlarını bırakmasını, bu ülkeye birlik ve bağımsızlığım koruması için önemli bir ekonomik yardımın başlatılmasını ve Ukrayna'nın olası bölünmesine karşı bir plan yapılmasını gerektirir.

Soğuk Savaş'ın bitiminden sonraki önemli gelişmelerin çoğu medeniyet paradigmasıyla uyumlu olup, bu paradigma tarafından tahmin edilebilir gelişmeler olmuştur. Bunlar şunlardır: Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılması, bu ülkelerin eski topraklarında savaşların sürüyor olması, bütün dünyada köktendinciliğin yükselmesi, Rusya, Türkiye ve Meksika'da kimlik konusundaki mücadeleler, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya arasında ticaret çatışmasının yoğunlaşması, İslam devletlerinin Batı'nın Irak ve Libya üzerindeki baskılarına direnmeleri; İslami ve Konfüçyusçu devletlerin nükleer silah edinme ve bunları kullanma gayretleri, Çin'in "dışardan" büyük güç olma rolünün devamı, bazı ülkelerde demokratik rejimlerin sağlamlaşması ve bazılarında ise bunun gerçekleşmemesi ve Doğu Asya'da silah

rekabetinin yoğunlaşması.

Medeniyet paradigmasının doğmakta olan dünyaya uygunluğu, 1993 yılının ilk altı aylık döneminde ortaya çıkmış olan olaylara bu paradigmanın uymasıyla çok güzel bir biçimde resimlenmektedir:

- Eski Yugoslavya'da Hırvatlar, Müslümanlar ve Sırplar arasında kavganın devamı ve yoğunlaşması;
- Batı'nın Boşnak Müslümanlara anlamlı bir destek sağlayamaması ve Hırvat vahşetinin Sırp vahşeti kadar kınanmaması;
- Rusya'nın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin diğer üyeleriyle birlikte Hırvatistan'da Sırpların Hırvatistan Hükümetiyle barış yapması için baskı yapmada isteksiz davranması ve İran ile diğer Müslüman ülkelerin Boşnak Müslümanları korumak için 18.000 asker gönderme önerileri;
- Ermenilerle Azeriler arasındaki savaşın kızışması, Türkiye ve İran'ın Ermenilerin işgal ettikleri toprakları bırakmalarını, Türk askerlerinin Azerbeycan'a ve İran askerlerinin de sınıra yerleştirilmelerini istemeleri, Rusya'nın İran'ın davranışlarının "meseleyi kızıştırdığı" ve "bu meseleyi uluslararası düzeye taşımanın tehlikeli sınıra götürdüğü" uyarısında bulunması.
- Orta Asya'da Rus askerlerle *mücahit*ler arasında çarpışmaların devamı;
- Amerika Birleşik Devletleri Devlet Bakanı Warren Christopher önderliğinde Batılı ülkelerin "kültürel göreceliği" kınamaları ile İslam ve Konfüçyusçu devletlerin "Batı evrenselciliğini" reddetmeleri biçiminde ortaya çıkan iki görüşün Viyana İnsan Hakları Konferansı'nda karşılaşmaları;
- Paralel bir biçimde Rus ve NATO askeri plancılarının "Güneyden gelen Tehdit" üzerinde odaklaşmaları;
- 2000 Olimpiyatları'nın Pekin yerine Sidney'de yapılması oylamasında oyların hemen hemen tamamiyle medeniyet çizgisinde dağılması;
- Çin'in Pakistan'a füze parçaları satması, bunun sonucu olarak da, Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin'e yaptırım

uygulaması, teknolojinin İran'a verilmesi konusundaki Çin ile ABD'nin karşı karşıya gelmeleri;
• Çin tarafından moratoryumun bozulması, Amerika Birleşik Devletleri'nin şiddetli muhalefetine rağmen, nükleer silahların denenmesi ve Kuzey Kore'nin kendi nükleer silah programı konusunda daha ileri müzakerelere katılmayı reddetmesi;
• Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı'nın hem İran hem de Irak'a karşı "ikili sindirme" politikası izlediğinin ortaya çıkması;
• Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı'nca biri Kuzey Kore'ye diğeri de İran veya Irak'a karşı iki yeni "temel bölgesel çatışma" stratejisi hazırlığı içinde olunduğunun ilan edilmesi;
• İran Cumhurbaşkanı'nın "uluslararası olaylarda son sözü söyleyebilmek için" Çin ve Hindistan ile ittifak yapma çağrısında bulunması;
• Mültecilerin ülkeye girmesini ciddi bir biçimde güçleştiren Almanya'da yeni bir yasanın kabulü;
• Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin ile Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kravchuk'un Karadeniz filosu ve diğer sorunları çözmek için anlaşmaları;
• Amerika Birleşik Devletleri'nin Bağdat'ı bombalaması ve hemen hemen bütün Batılı devletlerin buna destek vermesi, buna karşılık ise hemen hemen bütün Müslüman devletlerin bunu Batı'nın yeni "çifte standardı"nın bir örneği olarak kınaması;
• Amerika Birleşik Devletleri'nin Sudan'ı terörist bir devlet olarak ilan etmesi, Mısırlı Şeyh Omar Abdel Rahman ve müritlerini "Amerika'ya karşı kent terörizmi savaşı"nı başlatmakla suçlaması;
• Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'nın NATO'ya alınmaları konusundaki olumlu gelişmeler.
• Rusya'nın Batı'yla çatışmaya mı yoksa bütünleşmeye mi girmek konusunda kararsızlık içinde bir nüfusa ve elitlere sahip, gerçekten de "parçalanmış" bir ülke olduğunu göste-

ren 1993 başkanlık seçimleri.

1990'lı yılların başlarının, herhangi bir altı aylık dönemi için de medeniyet paradigmasının uygunluğunu gösterecek benzer bir olaylar listesi oluşturulabilir.

Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Kanadalı devlet adamı Lester Pearson yerinde bir şekilde Batılı-olmayan toplumların canlılığına ve yeniden güç kazanmalarına dikkati çekmişti. Pearson "Doğu'da doğmakta olan bu yeni siyasal toplumların Batı'da alışkın olduklarımızın birer kopyası olacağını düşünmenin doğru olmayacağını" vurgulamıştı. "Bu eski medeniyetlerin yeniden ortaya çıkmaları yeni biçimler içinde olacaktır." "Yüzyıllardır" uluslararası ilişkilerin Avrupa devletleri arasında ortaya çıktığını söyleyen Pearson, "artık en önemli sorunların aynı medeniyet içindeki uluslar arasında değil, medeniyetler arasında olduğunu"[17] belirtmektedir. Soğuk Savaş'ın uzun süren iki kutupluluğu Pearson'ın ortaya çıkacağını öngördüğü gelişmelerin gecikmesine yol açmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi Pearson'ın 1950'lerde tanımladığı kültürel ve medeniyet güçlerini başıboş bırakmıştır. Çok sayıda bilim adamı ve gözlemci küresel politikada bu faktörlerin yeni rolünü kabul etmişler ve bunları aydınlatmışlardır.[18] Fernard Braudel'in akıllıca uyardığı gibi "çağdaş dünyayla ilgilenen herkese, ancak bu dünya içinde etkin olmak isteyenlere ise daha da fazla olmak üzere, dünya haritası üzerinde günümüzdeki hangi medeniyetlerin varolacağını tahmin etmeyi bilmek, onların sınırlarını, merkezini ve onun etrafındakileri, taşra, il ya da eyaletlerini, oralardaki bir insanın soluyacağı havanın ne olduğunu tanımlayabilmek, bunlarla ilişkili varolan belirli ve genel "biçimleri" anlamak insana çok şey kazandırır. Aksi takdirde, öyle büyük hatalara yol açacak bir perspektif bulanıklığı ortaya çıkar ki!".[19]

2
Tarihte ve Günümüzde Medeniyetler

medeniyetlerin doğası

İnsanlık tarihi medeniyetlerin tarihidir. İnsanlığın gelişimini başka terimlerle düşünmek mümkün değildir. Hikâye Sümer ve Mısır'dan, Klasik ve Mezoamerikan'dan, Hıristiyan ve Müslüman medeniyetler, birbirlerini izleyen Çin ve Hindu medeniyetlerinin ortaya çıkması biçimindeki medeniyetler kuşakları boyunca uzanıp gitmektedir. Tarih boyunca medeniyetler insanlar için çok çeşitli kimlikler sağlamıştır. Bunun bir sonucu olarak Max Weber, Emile Durkheim, Oswald Spengler, Pitirim Sorokin, Arnold Toynbee, Alfred Weber, A.L. Kroeber, Philip Bagby, Carroll Quigley, Rushton Coulborn, Christopher Dawson, S.N. Eisenstadt, Fernand Braudel, William H. McNeill, Adda Bozeman, Immanuel Wallerstein ve Felipe Fernandez-Armesto dahil olmak üzere birçok ünlü tarihçi, sosyolog ve antropolog geniş bir biçimde medeniyetlerin varoluş nedenleri, ortaya çıkışları, yükselişleri, birbirleriyle ilişkileri, başarıları, zayıflamaları ve çöküşleri üzerinde durmuştur.[1] Yukarıda adı geçen ve diğer yazarlar tarafından medeniyetlerin karşılaştırmalı çözümlemelerine hasredilmiş çok sayıda, bilgi dolu ve karmaşık bir literatür ortaya çıkmıştır. Bu literatürü değerlendirme, metodoloji, odaklaşma ve kavramlar üzerindeki farklılıklar işgal etmiş durumdadır. Ama medeniyetlerin doğası, kimliği ve dinamikleriyle ilgili olarak temel önermeler üzerinde bir anlaşma da vardır.

İlk olarak belirtilmesi gereken tekil medeniyet ile çoğul medeniyetler arasında bir farklılığın bulunduğudur. Mede-

niyet kavramı on sekizinci yüzyıl Fransız düşünürlerince "barbarlık" kavramının karşıtı olarak geliştirilmiştir. Medeni toplum ilkel toplumdan farklıdır; çünkü medeni toplum yerleşmiş, kentli ve okur-yazar bir toplumdur. Medeni olmak iyi; medeni olmamak ise kötü bir şeydir. Medeniyet kavramı toplumları değerlendirmekte bir standart sağlamaktadır. On dokuzuncu yüzyıl boyunca Avrupalılar entelektüel, diplomatik ve siyasal enerjilerinin büyük bir kısmını Avrupalı-olmayan toplumların, Avrupa'nın egemen olduğu uluslararası sistemin üyeleri olarak kabul edilebilmeleri için ne zaman yeteri kadar "medeni" oldukları veya böyle sayılabilecekleri konusuna harcamışlardır. Aynı zamanda bu dönemde insanlar medeniyetleri çoğul olarak kullanmaya başlamışlardır. Bu "medeniyetin bir ideal veya varılması gereken bir ideal olarak kullanılmasının bırakılması "ve Braudel'in deyişiyle"az sayıda halka, gruba, insanlığın 'elit'ine" hasredilmiş şekilde medeni olabilmek için tek bir standardın olduğu varsayımından uzaklaşmak anlamına gelmektedir. Bunun yerine herbiri kendine göre medeni olan birçok sayıda medeniyet vardır. Kısacası, tekil olarak medeniyet "itibarını bir miktar kaybetmiştir" ve çoğul anlamda medeniyet tekil anlamda, oldukça medeni olmayan bir şey de olabilir.[2]

Bu kitapta incelenecek olan çoğul anlamda medeniyettir. Yine de tekil ve çoğul anlamda medeniyet ayrımının bir değeri vardır. Tekil anlamda medeniyet düşüncesi, evrensel bir dünya medeniyeti tartışmasında yeniden ortaya çıkmıştır. Bu düşüncenin doğru olup olmadığı söylenemezse de, bu kitabın son bölümünde yapılacağı gibi, medeniyetlerin daha medeni bir hale gelip gelmediklerini araştırmak yararlı olacaktır.

İkinci olarak, Almanya dışında medeniyet kültürel bir varlık olarak anlaşılmıştır. On dokuzuncu yüzyıl Alman düşünürleri mekanik, teknolojik ve maddi faktörleri içeren medeniyetle, toplumun ahlâki nitelikleri, üst düzeyde entelektüel artistik görünüşü, idealler ve değerleri kapsayan kültür

arasında kesin bir ayırım yapmışlardır. Bu ayrım Alman düşüncesinde devam etmiş; ama başka yerlerde kabul edilmemiştir. Bazı antropologlar bu ilişkiyi tersine çevirmişler ve kültürleri ilkel, değişmeyen, kentli olmayan toplumların özelliği olarak anlarken; karmaşık, gelişmiş, kentli ve dinamik toplumları ise medeniyet olarak ele almışlardır. Kültür ile medeniyet arasındaki farklıları belirleme çabaları fazla ilgi toplamamıştır. Almanya dışında ise Braudel'in "kültürü onun temelini oluşturan medeniyetten Almanlar gibi ayırmayı istemenin bir yanılgı olduğu" yolundaki sevindirici görüşlerine hemen herkes katılmaktadır.[3]

Medeniyet ve kültürün sözcüklerinin herikisi de halkların bir bütün olarak yaşam biçimine atıfta bulunmaktadır ve bir medeniyet büyük ölçütlerde bir kültürdür. Hem kültür hem de medeniyet "belirli bir toplumda birbirlerini izleyen kuşakların birinci derecede önem atfettiği değerler, normlar, kurumlar ve düşünce biçimlerini içerir."[4] Braudel'e göre medeniyet "bir alandır, bir 'kültürel bölge'dir", "kültürel özellikler ve olgular toplamıdır." Wallerstein medeniyeti, belirli bir biçimde tarihsel bir bütün oluşturan ve (çoğu kez aynı anda değilse de) bu olgunun diğer biçimleriyle birlikte varolan dünya görüşü, gelenekler, yapılar ve kültürün belirli bir biçimde ardı ardına sıralanması" olarak tanımlamıştır. Dawson'a göre bir medeniyet "belirli bir halkın ürünü olan kültürel yaratıcılığın belirli orijinal sürecidir." Ancak Durkheim ve Maus için ise "her ulusal kültürü, bütünün yalnızca belirli bir biçimi olarak düşünülüp, belli sayıda ulusları kapsayan bir çeşit ahlâki ortam" olarak tanımlamışlardır. Spengler'e göre bir medeniyet "Kültürün kaçınılmaz yazgısı... gelişmiş medeniyet türlerinin en harici ve en yapay halleri... bir sonuç, olan şeyin olmakta olan bir şeyin ardından gelmesidir." Kültür, hemen her medeniyet tanımında ortak temadır.[5]

Bir medeniyeti tanımlayan anahtar kültürel unsurlar, Persler karşısında Ispartalılara ihanet etmeyecekleri garantisini verirlerken Atmalılar tarafından klasik bir biçimde şöyle belirlenmiştir:

> Bu eğilimde olsak bile bunu yapmamızı engelleyecek çok sayıda ve çok güçlü neden vardır. İlk ve en önemlisi tanrıların imgeleri ve yanmış, harabe haline getirilmiş ikametgâhları: Böyle kötü işler yapmış bir adamla anlaşmak yerine bütün gücümüzle intikamımızı almaya çalışmalıyız. İkinci olarak, Yunan ırkı demek aynı kandan ve aynı dinden ve ortak kurbanlara ve tanrıların mabetlerine benzer geleneklere sahip olmak demektir. Bu nedenle Atinalıların bunlara ihanet etmesi iyi bir şey olmaz.

Yunanların ortak özellikleri kan, dil, din ve yaşam tarzlarıydı. Bunlar onları Perslerden ve diğer Yunanlı-olmayanlardan, ayırmaktaydı.[6] Ancak medeniyetleri tanımlayan nesnel ögelerden en önemlisi, Atinalıların vurguladıkları gibi, genellikle dindir. İnsanlık tarihindeki temel medeniyetler, büyük ölçüde dünyanın büyük dinleriyle tanımlanmıştır. Etnik durumları ile dilleri aynı fakat dinleri ayrı olan halklar Lübnan, eski Yugoslavya ve Hindistan ile Pakistan'da olduğu gibi birbirlerinin boğazlarını kesebiliyorlar.[7]

Halkların kültürel özellikleriyle medeniyetlere ayrılmaları ve fiziksel özellikleriyle ırklara ayrılmaları arasında önemli bir bağlantı vardır. Ama medeniyetle ırk birbirinin aynı değildir. Aynı ırkın halkı birbirinden medeniyet bakımından ayrılabilir, farklı ırkların halkları ise aynı medeniyet sayesinde birleşebilirler. Özellikle, Hıristiyanlık ve İslam gibi büyük misyoner dinleri çok çeşitli ırklardan halkları bir araya getirmektedir. İnsan grupları arasındaki olmazsa olmaz farklılıklar, onların ne kadar geniş bir fiziki coğrafyaya yayılmış olmaları, kafataslarının şekilleri, ya da derilerinin renklerine göre değil de, değerleri, inançları, kurumları ve toplumsal yapıları ile ilgilidir.

Üçüncü olarak, medeniyetler birçok şeyi içerirler, yani medeniyetlerin temel ögelerinden hiçbiri bunların hepsini kapsayan medeniyet kavramına başvurulmadan anlaşılamaz. Toynbee, medeniyetler "başkaları tarafından kavranmadan kavrar," demektedir. Melko da medeniyetler hakkında şunları ekliyor:

> belirli bir ölçüde kaynaşma gösterirler. Parçaları diğer parçalarla ve bütünle olan ilişkilerine göre tanımlanır. Eğer medeniyet dev-

> letlerden oluşmaktaysa, bu devletlerin birbirleriyle ilişkileri bu medeniyetin dışındaki devletlerle ilişkilerinden daha fazla olacaktır. Daha fazla kavga edebilir ve daha fazla diplomatik ilişki içine girebilirler. Ekonomik açıdan birbirlerine daha da bağımlı olacaklardır. Her alana yayılan estetik ve felsefi akımlar söz konusu olacaktır.[8]

Bir medeniyet en geniş kültürel varlıktır. Köyler, bölgeler, etnik gruplar, milliyetler, dinsel gruplar, hepsi farklı kültürel heterojenlik düzeylerinde belirgin kültürlere sahiptir. Güney İtalya'daki bir köyün kültürü kuzeydekinden farklı olabilir; ama her ikisi de Alman köylerinden kendilerini ayıran ortak bir İtalyan kültürünü paylaşırlar. Bundan sonra da, Avrupayı oluşturan topluluklar kendilerini Çin veya Hindu topluluklardan ayıran kültürel özelliklere sahiptirler. Buna karşılık Çinliler, Hindular ve Batılılar daha geniş bir kültürel varlığın parçaları değillerdir. Bunlar medeniyetleri oluşturmaktadır. Bu nedenle bir medeniyet, halkların en yüksek kültürel gruplaşması, insanları diğer türlerden ayırmıyorsa da halkların en geniş kültürel kimliği olmaktadır. Medeniyet hem dil, tarih, din, gelenekler ve kurumlar gibi ortak nesnel ögelerle, hem de halkın öznel olarak kendisini tanımlamasıyla belirlenmektedir. Halkların kimlik düzeyleri vardır: Roma'da oturan bir kişi kendini yoğunluğu değişen derecelerde olmak üzere Romalı, İtalyan, Katolik, Hıristiyan, Avrupalı ve Batılı olarak tanımlayabilir. O kişinin ait olduğu medeniyet, o kişinin kendisini güçlü bir şekilde özdeşleştirdiği en geniş düzeydeki kimlik düzeyidir. medeniyetler, dışardaki "onlardan" farklı olarak kültürel bakımdan kendimizi evimizde hissettiğimiz en büyük "biz" olmaktadır. medeniyetler Çin medeniyeti gibi çok sayıda kişiyi içerebileceği gibi İngilizce konuşan Anglofon Karayibler'de olduğu gibi çok az sayıda kişiden de oluşabilir. Tarih boyunca çok sayıda küçük insan grupları farklı bir kültüre sahip, ancak daha geniş bir kültürel kimlikten ise yoksun olarak varolmuşlardır. medeniyetler büyüklük ve önem açısından en önde gelen ve periferik (Bagby) en önde gelen ve kilitlenmiş, ya da daha doğmadan düşürülmüş olarak ayrılmıştır (Toyn-

bee). Bu kitap, insanlık tarihinde genellikle temel medeniyetler olarak kabul edilen medeniyetlerle ilgilidir.

Medeniyetlerin "belirgin sınırları, olmadığı gibi tam bir başlangıç ve sona eriş tarihleri de yoktur. Halklar kimliklerini yeniden tanımlayabilirler ve tanımlarlar da. Bunun bir sonucu olarak medeniyetlerin oluşumu ve biçimi zaman içinde değişir. Halkların kültürleri etkileşir ve örtüşür. medeniyetlerin kültürlerinin birbirlerine benzemesi ya da birbirinden farklılıklarının derecesi büyük ölçüde değişiklik gösterir. Yine de, medeniyetler anlamlı varlıklardır ve onları ayıran çizgiler nadiren kesin olsa da, gerçektirler.

Dördüncü olarak, medeniyetler ölümlüdürler ancak çok da uzun ömürlüdürler; gelişirler, uyum gösterirler ve insan kurumlarının en dayanıklıları, "aşırı longue durée* gerçekleridirler." Medeniyetlerin "eşsiz ve kendilerine özgü özleri" "onların uzun tarihsel devamlılıklarıdır. Medeniyet, aslında olabilecek en uzun öyküdür." İmparatorluklar yükselir ve yıkılır, hükümetler gelir ve gider, medeniyetler ise kalırlar ve "siyasal, sosyal, ekonomik ve hattâ ideolojik karışıklıklara karşın varlıklarını sürdürürler."[9] Bozeman sözünü şöyle bağlıyor: "Medeniyetlere göre siyasal sistemlerin geçici çareler olduğu, ahlâki değerler ve linguistik açılardan bir araya gelmiş toplulukların kaderlerinin, birbirini izleyen kuşakların üzerinde birleştiği ve toplumun süreğenliğini simgeleyen belirli temel yapısal düşüncelerin var olmasına nihai olarak bağlı olduğu tezini, uluslararası tarih haklı olarak belgelemektedir."[10] Hemen hemen yirminci yüzyıldaki temel medeniyetlerin hepsi ya bin yıldır varolanlardır ya da Latin Amerika'da olduğu gibi uzun yıllar yaşamış başka bir medeniyetin şimdiki çocuklarıdırlar.

Medeniyetler varlıklarını sürdürürlerken aynı zamanda bir evrimden de geçerler. medeniyetler dinamiktir; yükselirler ve yıkılırlar; birleşirler ve bölünürler. Tarih öğrencilerinin hepsinin bildiği gibi, yok olup zamanın kumları içine gömülürler. Medeniyetlerin evriminin dönemleri çeşitli biçimlerde

* Logue durée: Uzun ömürlü (ç.n.)

belirlenebilir. Quigley, medeniyetlerin yedi evreden geçtiğini söylemiştir: Karışım, cenin, genişleme, çatışma dönemi, dünya imparatorluğu, çürüme ve istila ediliş. Melko, kristalleşmiş feodal sistemden geçiş halindeki feodal sisteme, bu sistemden kristalleşmiş devlet sistemine, bu sistemden geçiş halindeki devlet sistemine ve oradan da kristalleşmiş imparatorluk sistemine giden bir değişim modeli genellemesi yapmaktadır. Toynbee medeniyetin meydan okumalara bir yanıt olarak doğduğunu, ondan sonra yaratıcı bir azınlık tarafından gittikçe artan bir biçimde çevrenin kontrol altına alındığı bir gelişme dönemine girildiğini ve bunu bir dünya devletinin doğuşu ve sonra da çöküşünün ortaya çıktığı bir sıkıntı döneminin izlediğini söylemiştir. Aralarında önemli farklılıklar olmasına karşın, bu kuramların hepsi medeniyetlerin sıkıntı ve karışıklık dönemlerinden dünya devletine, oradan da çöküş ve çözülüp dağılmaya doğru gittiğini kabul etmektedir.[11]

Beşinci olarak, medeniyetler siyasal değil de kültürel varlıklar olduklarından düzeni korumazlar, adaleti sağlamazlar, vergi toplamazlar, antlaşmalar yapmazlar ya da hükümetlerin yaptıkları hiçbir şeyi yapmazlar. Medeniyetlerin siyasal yapısı medeniyetler arasında farklılık gösterir ve zaman içinde de o medeniyet kendi içinde değişir. Bu nedenle bir medeniyet bir ya da birden çok siyasal birim içerebilir. Bu birimler her birinin değişik hükümet biçimine sahip olduğu kent devletler, imparatorluklar, federasyonlar, konfederasyonlar, ulus devletler, çok uluslu devletler olabilir. Bunun bir sonucu olarak da, bir medeniyet geliştikçe bu medeniyeti oluşturan siyasal birimlerin sayısı ve doğasında da normal olarak değişiklikler ortaya çıkar. Bir aşırı uçta, medeniyetle siyasal varlık çakışabilir. Lucian Pye, Çin'in "devletmiş gibi görünen bir medeniyet" olduğunu belirtmektedir.[12] Japonya devlet olan bir medeniyettir. Bununla beraber, medeniyetlerin çoğu birden fazla devlet ya da diğer siyasal varlıklar içerir. Modern dünyada medeniyetlerin çoğunda iki ya da daha fazla devlet bulunmaktadır.

Son olarak; bilim adamları genellikle tarihteki temel mede-

niyetleri ve modern dünyada varolanları tanımlamakta birbirleriyle genellikle hemfikirdirler. Ancak, tarihte varolmuş medeniyetlerin toplam sayısı üzerinde uyuşamamaktadırlar. Quigley on altı açık tarihsel olaydan ve olası sekiz ek medeniyetten söz etmektedir. Toynbee ilk olarak sayıyı yirmi bir olarak saptamış daha sonra bunun yirmi üç olduğunu söylemiştir. Spengler sekiz temel kültür saptamıştır. Mc Neill bütün tarihte dokuz medeniyetten söz etmektedir. Bagby de dokuz medeniyet olduğunu düşünmektedir, Japonya ve Ortodoksluk, Çin ve Batı'dan ayrı düşünülecek olursa bu sayı on bir olacaktır. Braudel dokuz, Rostovanyi ise yedi temel çağdaş medeniyet saptamaktalar.[13] Bu farklılıkların bir nedeni, Çin ve Hintliler gibi kültürel grupların tarih içinde tek bir medeniyete mi yoksa birbiriyle yakın ilişki içinde bulunan, biri diğerinden kaynaklanan iki ya da daha fazla medeniyete sahip olup olmadığı üzerinde anlaşamamaktan doğmaktadır. Bu farklılıklara karşın, temel medeniyetlerin kimlikleri tartışılmamaktadır. Melko'nun belirttiği gibi yedisi artık varolmayan (Mezopotamya, Mısır, Girit, Klasik, Bizans, Orta Amerika, And) ve beşi yaşayan (Çin, Japon, Hint, İslam ve Batı) en az on iki temel medeniyet bulunmaktadır.[14] Çeşitli bilim adamları Ortodoks Rus medeniyetini, kaynağı olan Bizans medeniyetinden ve Batı Hıristiyan medeniyetinden bağımsız bir medeniyet olarak ele almaktadırlar. Bu altı medeniyete çağdaş dünyada amaçlarımız açısından Latin Amerika ve muhtemelen Afrika medeniyetlerini da eklemek yararlı olacaktır.

Böylece, belli başlı çağdaş medeniyetler aşağıdaki gibidir:
Sinik. Bilim adamlarının hepsi ya M.Ö. 1500 yıl öncesine, hattâ bin yıl daha öncesine dayanan farklı bir Çin medeniyetinin ya da Hıristiyanlığın ortaya çıktığı ilk yüzyıllarında biri diğerini izleyen iki Çin medeniyetinin var olduğunu kabul etmektedir. Bu medeniyeti *Foreign Affairs* adlı dergideki makalemde Konfüçyusçu diye adlandırmıştım. Fakat sanıyorum ki Sinik terimini kullanmak daha doğru olacaktır. Konfüçyusçuluk, Çin medeniyetinin temel bir unsuru olma-

sına karşın, Çin medeniyeti Konfüçyusçuluktan daha fazla bir şeydir ve siyasal bir varlık olan Çin'i de aşar. Birçok bilim adamı tarafından kullanılan "Sinik" terimi doğru bir biçimde ortak Çin kültürünü, Güneydoğu Asya'daki ya da Çin'in dışındaki başka yerlerde, aynı zamanda da Vietnam ve Kore'nin kültürlerini de tanımlamaktadır.

Japon. Bazı bilim adamları Çin ve Japon kültürlerini tek bir Uzak Doğu medeniyeti başlığı altında birleştirmektedirler. Birçoğu ise öyle düşünmüyor. M.S. 100-400 yılları arasındaki dönemde Çin medeniyetinden çıkan Japon uyarlığını ayrı ve bağımsız bir medeniyet olarak kabul etmektedir.

Hindu. M.Ö. en az 1500 yılından beri Asya kıtasının alt kısımlarında (Hindistan'da) bir ya da birden fazla medeniyetin varolduğu herkesce kabul edilmektedir. Bu medeniyetlere Hint, Hindistan'a ait (İndik) ve Hindu medeniyetleri denmekte olup, bunlardan Hindu sözcüğü en son medeniyet için kullanılmaktadır. M.Ö. 2000 yılından beri Hinduizm herhangi bir biçimde Hindistan'ın kültürünün merkezinde yer almıştır. "Hinduizm bir dinden veya sosyal sistemden daha öte bir şey olup Hindistan medeniyetinin özüdür."[15] Her ne kadar Hindistan'da önemli bir Müslüman topluluk ve aynı zamanda da küçük kültürel azınlıklar varsa da Hinduizm bu rolünü modern zamanlara kadar sürdürmüştür. Sinik gibi Hindu sözcüğü de medeniyetin adını bu medeniyeti yaratan çekirdek devletin adından ayırmaktadır ki bu da, burada olduğu gibi, medeniyetin kültürü o devletin sınırlarını aşıyorsa, iyi bir şeydir.

İslam. Bütün önemli bilim adamları farklı bir İslam medeniyetinin varlığını kabul etmektedir. M.S. yedinci yüzyılda Arap yarımadasında doğan İslamiyet hızla Kuzey Afrika, İber Yarımadası ve aynı anda doğuya doğru yönelip Orta Asya'ya, Hindistan'a ve Güneydoğu Asya'ya yayılmıştır. Bunun sonucu olarak da, Arap, Türki, Farisi ve Malaya dahil olmak üzere, İslamiyet içinde birçok farklı kültürler ve

alt medeniyetler bulunmaktadır.

Batı. Batı medeniyetinin çoğunlukla M.S. 700 ya da 800 yıllarında doğduğu kabul edilmektedir. Bilim adamları çoğunlukla bu medeniyetin, Avrupa, Kuzey Amerika ve Latin Amerika olmak üzere üç kolu olduğunu kabul ederler.

Latin Amerika. Latin Amerika'nın Batı'dan farklı olmasını sağlayan ayrı bir kimliği vardır. Latin Amerika, her ne kadar Avrupa medeniyetinin bir çocuğu ise de, Avrupa ve Kuzey Amerika'dan mümkün olan her farklı yolda evrim göstermiştir. Latin Amerika'nın Avrupa'da daha az ve Kuzey Amerika'da hiç olmayan (birlikçi) ve otoriter bir kültürü bulunmaktadır. Avrupa ve Kuzey Amerika'da Reformasyon etkisini göstermiş, Katolik ve Protestan kültürleri birleştirilmiştir. Her ne kadar değişime uğramaktaysa da, tarihe bakacak olursak Latin Amerika hep Katolik kalmıştır. Latin Amerika medeniyeti, Avrupa'da olmayan, Kuzey Amerika'da hemen hemen tümüyle yok edilmiş yerli kültürleri bir araya getirmiştir. Bu yerli kültürlerin önemi bir yanda Meksika, Orta Amerika, Peru ve Bolivya ve öbür yanda da Arjantin ve Şili olmak üzere değişmektedir. Latin Amerika'nın siyasal evrimi ve ekonomik gelişimi Kuzey Atlantik ülkelerindeki egemen örüntülerden çok farklı olmuştur. Öznel nedenlerden, Latin Amerikalılar kendi kimliklerini tanımlamak konusunda bölünmüşlerdir. Bazıları, "Evet, biz, Batı'nın bir parçasıyız" derken diğerleri, "Hayır, bizim farklı bir kültürümüz var" demektedir, Latin ve Kuzey Amerika literatürü de büyük ölçüde bu ülkelerin kültürel farklılıklarını ele almaktadır.[16] Latin Amerika Batı medeniyeti içinde bir alt medeniyet olarak ya da Batı ile çok yakın ilişki içinde, Batı'ya ait olup olmadığı konusunda bölünmüş ayrı bir medeniyet olarak düşünülebilir. Bir yandan Latin Amerika, öbür yandan Kuzey Amerika ve Avrupa arasındaki ilişkileri de kapsayacak şekilde, medeniyetlerin uluslararası siyasal etkileri üzerinde odaklaşmış bir çözümleme için ikincisi daha uygun ve yararlı bir nitelendirme olacaktır.

O halde Batı; Avrupa, Kuzey Amerika bunlara ek olarak da Avrupalıların yerleştiği Avusturalya ve Yeni Zelanda gibi ülkeleri içermektedir. Batı'nın iki temel öğesi arasındaki ilişki zaman içinde değişmiştir. Tarihlerinin büyük bir bölümünde Amerikalılar toplumlarını Avrupa'ya muhalefet ederek ya da Avrupa'yı karşılarına alarak tanımlamışlardır. Amerika özgürlükler, eşitlik, fırsatlar ve geleceğin ülkesi gibi gösterilirken, Avrupa ise baskıyı, sınıf çatışmalarını, hiyerarşiyi ve geriliği temsil eder olmuştur. Amerika'nın bambaşka bir medeniyet olduğu bile iddia edilmiştir. Amerika ile Avrupa arasındaki bu karşıtlık, büyük ölçüde, en azından on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar Amerika'nın Batılı olmayan medeniyetlerle çok sınırlı ilişkiye girmiş olmasından kaynaklanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri dünya sahnesine çıktıktan sonra, Avrupa ile daha geniş ve benzer bir kimlik anlayışı gelişmiştir.[17] On dokuzuncu yüzyıl Amerikası kendini Avrupa'nın karşıtı ve Avrupa'dan farklı olarak tanımlarken, yirminci yüzyıl Amerikası ise kendini Avrupa dahil Batı'nın bir parçası, hattâ daha geniş bir biçimde Batı'nın lideri olarak görmektedir.

"Batı" terimi bugün bütün dünyada, eskiden Batı Hıristiyanlığı olarak adlandırılan şeyi tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Bu nedenle Batı belirli bir halkın, dinin ya da coğrafi bir alanın adıyla değil pusula yönüyle tanımlanan tek medeniyet olmaktadır.* Bu tanımlama medeniyeti tarihsel, coğrafi ve kültürel çerçevesinin dışına çıkarmaktadır. Tarihsel olarak batı medeniyeti Avrupa medeniyetidir. Modern çağda Batı medeniyeti Avrupa-Amerika ya da Kuzey Atlantik medeniyetidir. Avrupa, Amerika ve Kuzey Atlantik hari-

* "Batı" ve "Doğu"nun coğrafi alanları tanımlamak üzere kullanılması yanıltıcı ve etnomerkeziyetçidir. "Kuzey" ve "Güney"in ise bütün dünya tarafından kabul edilmiş kutuplar diye sabit referans noktaları vardır. "Doğu" ve "Batı"nın bu tür referans noktaları bulunmamaktadır. Mesele şudur: Neyin doğusu ya da batısı? Bu sorunun yanıtı, nerede durduğunuza bağlıdır. Başlangıçta "Batı" ve "Doğu" Avrasya'nın batısına ve doğusuna işaret etmekteydi. Amerikalılara göre ise Uzak Doğu aslında Uzak Batı'dır. Çin tarihinin büyük bir bölümünde Batı denince Hindistan akla gelirdi, halbuki "Japonya'da 'Batı' denince Çin kast edilir." William E. Naff, "Reflections on the Question of 'East and West' from the Point of View of Japan," Comparative Civilizations Review 13-14 (Fall 1985 and Spring 1986), 228.

tada bulunabilir; ama Batı bulunamaz. "Batı" sözcüğü "Batılılaşma" kavramının doğmasına neden olmuş, Batılılaşma ve modernleşme kavramlarının aynı anlama gelmesi yanlışını da doğurmuştur. Japonya'yı "Avro-Amerikanlaşan" değil de "Batılılaşan" bir ülke olarak görmek daha kolaydır. Bütün dünya, Avrupa-Amerika medeniyetine Batı medeniyeti demektedir. Bu terim ciddi sakıncalar taşımasına karşın ister istemez bu yapıtta da kullanılacaktır.

Afrika (muhtemelen). Braudel dışında, medeniyet üzerine çalışan bilim adamlarının çoğu ayrı bir Afrika medeniyetini tanımıyorlar. Afrika'nın kuzeyi ve doğu sahili İslam medeniyeti içindedir. Tarihsel olarak Etiyopya kendi medeniyetini oluşturmuştur. Afrika'nın diğer yerlerinde ise Avrupa emperyalizminin ve Avrupa'dan gelip yerleşen kişilerin getirdiği Batı medeniyetinin öğeleri bulunmaktadır. Güney Afrika'da ise Felemenk, Fransız ve onlardan sonra da İngiliz göçmenler çok parçalı bir Avrupa kültürü yaratmışlardır.[18] En önemlisi, Avrupa emperyalizmi Büyük Sahra'nın güneyinden itibaren kıtanın büyük bir bölümüne Hıristiyanlığı getirmiştir. Afrika'nın her yerinde kabile kimlikleri yaygın ve yoğundur. Ama Afrikalıların çoğu gittikçe artan bir biçimde, Afrika kimliği bilinci geliştirmektedirler. Muhtemelen Güney Afrika'nın liderliğinde Büyük Sahra'nın altında yer alan Afrika farklı bir medeniyet yaratacaktır.
Din, medeniyetlerin temel tanımlayıcı özelliğidir, Christopher Dawson'un belirttiği gibi, "büyük dinler büyük medeniyetlerin dayandığı temellerdir."[19] Weber'in beş "dünya dininden" dördü -Hıristiyanlık, İslam, Hinduizm ve Konfüçyusçuluk- belli başlı medeniyetlerle birlikte anılmaktadır. Beşinci dünya dini olan Budizmin durumu böyle değildir. Neden peki? Budizm, İslamiyet ve Hıristiyanlık gibi başlangıçta iki temel alt bölüme ayrılmıştır, yine Hıristiyanlık gibi doğduğu ülkede varolamamıştır. M.S. birinci yüzyıldan itibaren Mahayana Budizmi Çin'e ve daha sonra da Kore, Vietnam ve Japonya'ya ihraç edilmiştir. Bu toplumlarda Bu-

dizm çeşitli biçimlerde benimsenmiş ve yerli kültür (örneğin Çin'de Konfüçyusçuluk ve Taoizm) içinde asimile olmuş ya da bastırılmıştır. Bu nedenle de Budizm bu toplumların kültürlerinin önemli bir parçası olarak kalmışsa da, bu toplumlar kendilerini Budist medeniyetin bir parçası olarak tanımlayıp oluşturmamışlardır. Therevada Budist medeniyeti olarak doğru bir şekilde tanımlanabilecek bir medeniyet, Sri Lanka, Burma, Tayland, Laos ve Kamboçya'da gerçekten de vardır. Bunun yanında Tibet, Moğolistan ve Butan'ın nüfusu Mahanya Budizminin Lamaist şeklini benimsemiştir. Bu toplumlar Budist medeniyetin ikinci bir alanını oluşturmaktadır. Ancak, bir bütün olarak ele alındığında, Budizmin Hindistan'dan hemen hemen bütünüyle silinmesi, Çin ve Japonya'da var olan kültürlerle birleşmesi nedeniyle, her ne kadar Budizm temel bir din ise de, önemli bir medeniyetin temelini oluşturamamıştır. [20*]

medeniyetler arasındaki ilişkiler

Tanışmalar: M.S. 1500'den Önceki Medeniyetler. Medeniyetler arasındaki ilişkiler iki evreden geçmiştir, şimdi bir üçüncüsünden geçiyorlar. Medeniyetlerin ortaya çıkmasından sonraki üç bin yıl içinde, medeniyetler arasındaki ilişkiler, bazı istisnalar dışında, ya yoktu ya da sınırlı, arada sırada, bazen de yoğun bir biçimde ortaya çıkmaktaydı. Bu ilişkilerin doğası tarihçilerin şu sözcüğüyle iyi ifade edilmektedir: "Tanışma."[21] Medeniyetler birbirlerinden zaman ve

* Yahudi medeniyetine ne demeliyiz? Pek çok bilim adamı bunun üzerinde zoraki durmuştur. Toynbee, Yahudi medeniyetini Süryani medeniyetinden türemiş, tutuk bir medeniyet olarak tarif eder. Tarihsel olarak hem Hıristiyanlıkla, hem de İslamla alakalıdır. Yüzyıllar boyunca Yahudiler kendi kültürel kimliklerini Batılı, Ortodoks ve İslam medeniyetleri içinde oluşturmuşlardır. İsrail'in yaratılmasıyla, Yahudiler medeniyetin tüm hedef unsurlarını elde etmişlerdir: Din, dil, örf, adet, edebiyat, kurumlar, toprak ve politik bir yuva. Peki, subjektif kimliğe ne demeliyiz? Diğer kültürlerde yaşayan Yahudiler kendilerini tümüyle Yudaizm kimliğiyle, İsrail'in Yudaizmiyle, tümüyle yaşadıkları medeniyetin kimliğiyle tanımlamaktan sürekli kaçınmaktadırlar. Bunun yanında sonuncu durum, esas olarak Batı'da yaşayan Yahudiler arasında ortaya çıkmaktadır. Mordacai M. Kaplan, Yudaizm as a civilization (Philadelphia: Reconstructionist Pres. 1981, aslı 1934'te basılmıştır), esp. 173-208

uzam ile ayrılıyordu. Herhangi bir dönemde az sayıda medeniyet varolmuştur. Benjamin Schwartz ve Shmuel Eisenstad'ın da belirttiği gibi, Eksensel Çağ ve *Eksensel Çağ* Öncesi medeniyetler arasında "aşk'ın ve dünyevi düzenler" arasındaki farkı kabul edip etmemelerine göre önemli bir farklılık bulunmaktadır. Eksensel Çağ medeniyetleri, öncellerinin aksine, farklı bir entelektüel sınıf tarafından üretilen aşkın mitlere sahiptir: "Yahudi peygamberler, hahamlar, Yunan düşünürler, sofistler, Çinli edipler, Budist Sangha ve İslami Ulema."[22] Bazı bölgeler bir medeniyetin yok olması, bir diğer halef kuşağın ortaya çıkmasına neden olan bir ara dönem ile iki ya da üç kuşak birbiriyle bağlantılı medeniyetlere tanık olmuştur. Şekil 2.1 (Carroll Quigley'den alınmıştır) belli başlı Avrasya medeniyetleri arasındaki ilişkileri gösteren basitleştirilmiş bir çizelgedir.

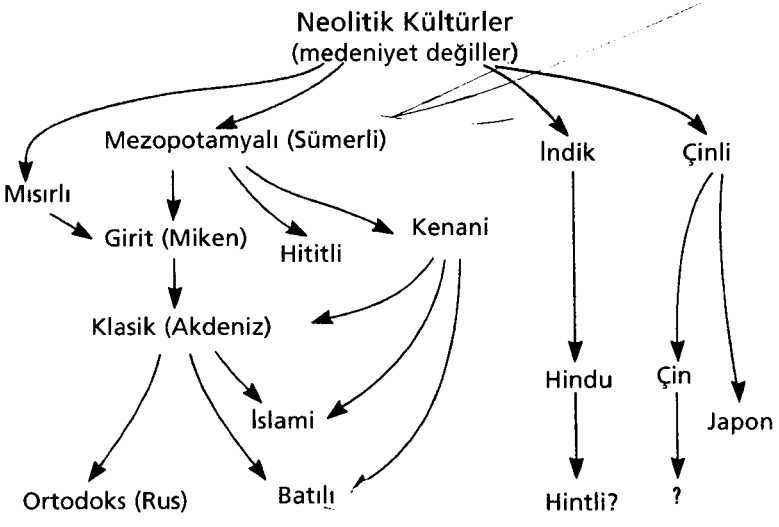
Medeniyetler coğrafi olarak da birbirlerinden ayrılmışlardır. 1500 yılına dek And ve Mezoamerikan medeniyetlerinin ne "birbirleriyle ne de başka medeniyetlerle ilişkileri olmuştur. Nil, Fırat-Dicle, İndus ve Sarı nehirlerin vadilerindeki ilk medeniyetlerin de birbirleriyle ilişkileri olmamıştır. Doğu Akdeniz, Güneybatı Asya ve Kuzey Hindistan'da medeniyetler arasında temaslar çoğalmıştır. medeniyetleri birbirlerinden ayıran uzaklıklar, bu uzaklıkların üstesinden gelebilecek ulaşım araçlarının yetersizliği ulaşımın ve ticari ilişkilerin sınırlı olmasına neden olmuştur. Her ne kadar, Akdeniz'de ve Hindistan Okyanusu'nda deniz yoluyla bir miktar ticaret mümkün olmuşsa da, "M.S. 1500'den önce dünyadaki farklı medeniyetlerin birbirleriyle temaslarını sağlayan tek hareket aracı," okyanusları bağlayıp, aşan gemiler değil bozkırları aşan atlardı. Çok az gerçekleşmiş olsa da, gerçekten de birbirleriyle ilişki kuruyorlardı."[23]

Düşünceler ve teknoloji bir medeniyetten diğerine taşınıyordu ama bunun olması genellikle yüzyıllar alıyordu. Belki de fetih sonucu olmayan en önemli kültürel yayılma Hindistan'ın kuzeyinde ortaya çıkmasından altı yüz yıl sonra Budizmin Çin'e geçmesidir. Matbaa Çin'de M.S. sekizinci

yüzyılda, hareket edebilen çeşidi de on birinci yüzyılda keşfedilmişti, fakat bu teknoloji Avrupa'ya ancak on beşinci yüzyılda ulaşmıştır. Kağıt Çin'e M.S. ikinci yüzyılda girmiş, yedinci yüzyılda Japonya'ya geçmiş ve sekizinci yüzyılda Orta Asya'dan batı'ya doğru yayılmıştır. Kuzey Afrika'ya onuncu, İspanya'ya on ikinci ve Kuzey Avrupa'ya on üçüncü yüzyılda ulaşmıştır. Bir başka Çin buluşu olan barut dokuzuncu yüzyılda bulunmuş, birkaç yüzyıl sonra Araplar arasında yayılmış, Avrupa'ya da on dördüncü yüzyılda ulaşmıştır.[24]

Medeniyetler arasındaki en dramatik ve en önemli temaslar bir medeniyetteki halkın bir başka medeniyetteki halkı fethetmesi, ortadan kaldırması ya da egemenliği altına almasıdır. Bu tür temaslar sadece şiddet içermemekte aynı zamanda kısa sürmekte ve nadiren ortaya çıkmaktadır. M.S. yedinci yüzyılda başlayarak, İslam ile Batı ve İslam ile

Şekil: 2.1
Doğu Yarımküre Medeniyetleri

Kaynak: Carroll Quigley, *The Evolution of Civilizations: An Introduction to Historical Analysis* (Indianapolis: Liberty Press, 2. baskı, 1979), s. 83.

Hindistan arasında medeniyetlerarası ilişkiler zaman zaman çok yoğun olmuştur. Ama çoğu ticari, askeri ve kültürel etkileşimler medeniyetler içinde ortaya çıkmıştır. Örneğin, Hindistan ve Çin zaman zaman başka halklar tarafından fethedilip egemenlik altına alınmışlarsa da, her iki medeniyet kendi medeniyetleri içinde "savaşan devletler" olarak zamanlarını geçirmişlerdir. Benzer biçimde, Yunanlılar da diğer Yunan-olmayan kavimler ve Perslerle olduğundan daha çok birbirleriyle savaşmışlar ve ticari ilişkilere girmişlerdir.

Etki: Batı'nın Yükselişi. Avrupa Hıristiyan alemi ayrı bir medeniyet olarak sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda ortaya çıkmaya başladı. Ancak birkaç yüzyıl Avrupa Medeniyeti, medeniyet düzeyi açısından diğer medeniyetlerin gerisinde kalmıştır. T'ang, Sung ve Ming hanedanlıkları döneminde Çin, sekizinci yüzyıldan onikinci yüzyıla kadar İslam dünyası ve sekizinci yüzyıldan onbirinci yüzyıla kadar Bizans Avrupa'dan servet, toprak, askeri güç ile sanatsal, edebi ve bilimsel başarı bakımından çok ilerideydi.[25] Onbirinci ve onüçüncü yüzyıllarda "istekli ve sistematik bir biçimde İslam ve Bizans'ın daha üstün medeniyetlerinden uygun unsurları alarak bu mirası Batı'nın çıkarları ve özel koşullarına uydurmasının sağladığı kolaylıkla "Avrupa kültürü gelişmeye başladı. Bu dönemde Macaristan, Polonya, İskandinavya ve Baltık sahil şeridi Batı Hıristiyanlığını kabul etti. Bunu Roma hukuku ve Batı medeniyetinin diğer yönleri izledi. Batı Medeniyetinin Doğu sınırı bir daha önemli bir değişikliğe uğramamak üzere bir istikrara kavuştu. Onikinci ve onüçüncü yüzyıllarda Batılılar İspanya'yı denetimleri altına almaya ve Akdeniz'de etkin bir hakimiyet kurmaya çabaladılar. Ancak, daha sonra Türklerin güçlenmesiyle birlikte "Batı Avrupa'nın ilk deniz aşırı imparatorluğu" çöktü.[26] Bunun yanında, 1500 yılına doğru Avrupa kültürünün rönesansı epey yol almış, sosyal plüralizm, ticaretin gelişmesi ve teknolojik başarılar küresel politikada yeni döne-

min temellerini oluşturdu.

Medeniyetler arasında çok yönlü ve arada sırada ortaya çıkan karşılaşma ve etkileşimler yerini Batı'nın bütün medeniyetler üzerinde çok güçlü tek yanlı etkisine bıraktı. Onbeşinci yüzyılın sonu İber yarımadasının yeniden Faslılardan alınmasına, Portekizlilerin Asya, İspanyolların da Amerika'ya sızmalarına tanık olmuştur. Bunu izleyen ikiyüzelli yıllık dönemde Batı yarımküresinin tümü, Asya'nın önemli bir bölümü Avrupa'nın yönetimi ve egemenliği altına girmiştir. Onsekizinci yüzyılın sonunda ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa'nın doğrudan denetiminden kurtulduğunu, daha sonra da Haiti ve Latin Amerika ülkelerinin çoğunun Avrupa'nın yönetimine karşı ayaklandıklarını ve bağımsızlıklarını kazandıklarını görmekteyiz. Ondokuzuncu yüzyılın daha sonraki döneminde yenilenen Batı emperyalizmi Batı'nın yönetiminin bütün Afrika'ya yayılmasına, Hindistan'da ve Asya'nın diğer yerlerinde Batı'nın denetiminin güçlenmesine, yirminci yüzyılın başlarında Türkiye dışında bütün Ortadoğu'nun doğrudan ya da dolaylı bir biçimde Batı'nın denetimi altına girmesine yol açmıştır. Avrupalılar ya da daha önceki Avrupa kolonileri (Amerika'daki) 1800'de dünyanın yüzde 35'ini, 1878'de yüzde 67'sini ve 1914'de yüzde 84'ünü denetimleri altında tutmaktaydı. 1920'de Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere, Fransa ve İtalya arasında bölüşülmesiyle birlikte bu yüzde daha da büyümüştür. 1800 yılında İngiliz İmparatorluğu 1.5 milyon mil kare ve 20 milyon insandan oluşmaktaydı. 1900 yılında Kraliçe Viktorya zamanında imparatorluk üzerinde güneş hiç batmamakta ve İngiltere 11 milyon mil kare ve 390 milyon insandan oluşmaktaydı.[27] Avrupa'nın genişlemesi sırasında And ve Mezoamerikan medeniyetleri fiilen ortadan kaldırıldı, Hint ve İslam medeniyetleri Afrika'yla birlikte fethedildi, Çin'e girildi, bu ülke Batı'nın etkisi altına sokuldu. Sadece büyük ölçüde merkezileşmiş imparatorluk sistemine sahip Rus, Japon ve Etiyopya medeniyetleri Batı'nın bu saldırısına karşı direnebilmiş, anlamlı bir bi-

çimde bağımsızlıklarını sürdürebilmişlerdir. Medeniyetlerarası ilişkiler dörtyüz yıl boyunca Batı medeniyetinin diğer toplumları boyunduruğu altına alması biçiminde gelişmiştir.

Bu eşsiz ve çarpıcı gelişmenin nedenleri, Batı'nın sosyal yapısı ve sınıf ilişkilerini, ticaretin ve kentlerin yükselmesini, Batı toplumlarında iktidarın göreli bir biçimde monarklar, asiller, laik ve dinsel otoriteler arasında dağılmasını, Batı toplumlarında ulusal bilincin ortaya çıkmasını, devlette bürokrasinin gelişmesini içermektedir. Ancak, Batı'nın yayılmasının ilk ve yakın kaynağı teknoloji idi: Uzaktaki halklara ve diyarlara ulaşmayı sağlayan okyanus denizciliğinin gelişimi ve bu halkları egemenlik altına alınabilmesini olası bir duruma getiren askeri kapasitenin gelişimi. Geoffrey Parker'in gözlemlediği gibi, "Batı'nın yükselişi büyük ölçüde Avrupalılarla denizaşırı düşmanları karşısında askeri dengenin Avrupa lehine dönmesine dayanan güç kullanılmasına bağlanabilir.... Batılıların, "askeri devrim" olarak adlandırılan, 1500 ve 1750 yılları arasında ilk gerçek küresel imparatorluk yaratma başarılarındaki anahtar savaş yapma yeteneği olmuştur". Bunun yanında, Batı'nın bu başarısı askerlerin eğitimlerinin, disiplinlerinin ve örgütlenmelerinin üstünlüğü, bundan sonra da Endüstri Devrimi'ndeki liderliği sayesinde daha iyi silahlara, ulaşıma, lojistiğe ve sağlık hizmetlerine sahip olmasıyla kolaylaşmıştır.[28] Batı dünyayı düşüncelerinin, değerlerinin veya dinin (diğer medeniyetlerden çok az kişi Hıristiyanlığa girmiştir) üstünlüğüyle değil; ama daha çok örgütlenmiş gücü ve zoru kullanmasındaki üstünlüğü sayesinde feth etmiştir. Batılılar çok kez bu gerçeği unuturlarken, Batılı olmayanlar ise hiçbir zaman bunu unutmazlar.

1910 yılında dünya siyasal ve ekonomik olarak insanlık tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar birlik halindeydi.[29] Dünya üretiminin brüt oranı olarak uluslararası ticaret daha önceki bütün dönemlerden daha yüksekti. 1970 ve 1980'lere dek dünyada bir daha buna yaklaşılamadı. Total yatırımın yüzdesi olarak uluslararası yatırım, diğer bütün

dönemlerden daha yüksekti. Medeniyet Batı medeniyeti anlamına geliyordu. Uluslararası hukuk Gratius geleneğinden kaynaklanan Batı uluslararası hukukuydu. Uluslararası sistem egemen ama "medeni"' ulus devletlerin Batı Westfalen sistemi ve bunların denetimindeki sömürge ülkeleriydi.

1500'den sonraki yüzyıllarda Batı'nın tanımladığı uluslararası sistemin ortaya çıkması küresel politikadaki ikinci önemli gelişmedir. Batılı toplumlar Batılı olmayan toplumlarla hükmetme-boyun eğme biçimindeki etkileşim dışında birbirleriyle daha eşit bir temelde de ilişkide bulunmuşlardır. Tek bir medeniyet içindeki siyasal birimler arasındaki bu etkileşimler ve ilişkiler Çin, Hint ve Yunan medeniyetleri içinde ortaya çıkmış olanlara çok benzemektedir. Bunlar "dil, hukuk, din, idari uygulama, tarım, arazi sahipliği ve belki de hısımlık da olmak üzere" kültürel türdeşliğe dayanmaktadır. Avrupa halkları ortak bir kültürü paylaşmış, etkin bir ticaret ağı, kişilerin sürekli hareketi ve yönetici ailelerin büyük, ölçüde birbirleriyle çakışmaları yoluyla yaygın bir biçimde temasları devam ettirmiştir. Bu ülkeler aynı zamanda birbirleriyle sonu olmayan savaşlara da girmişlerdir. Avrupa devletleri arasında barış kural değil istisnadır.[30] Bu dönemin büyük bir bölümünde Osmanlı İmparatorluğu her ne kadar Avrupa olarak kabul edilen yerlerin dörtte birini kontrol etmişse de, İmparatorluk Avrupa uluslararası sisteminin bir üyesi olarak kabul edilmemiştir.

150 yıl Batı'nın medeniyet içi politikasına önemli dinsel bölünmeler ve dinsel ve hükümdarlık savaşları egemen olmuştur. Westfalen Andlaşması'nı izleyen bir başka yüzelli yıl içinde Batı Dünyası'ndaki çelişkiler bürokrasilerini, ordularını ve merkantilist ekonomik güçlerini ve en önemlisi egemenlikleri altındaki toprakları çoğaltmak isteyen prensler, imparatorlar, mutlak monarklar ve anayasal monarklar arasında ortaya çıkmıştır. Bu süreç içinde ulus devletler yaratılmış ve Fransız Devrimi ile birlikte esas çelişki çizgisi prenslerden çok uluslar arasında olmaya başlamıştır. R. R. Palmerfin ortaya koyduğu gibi, 1793 yılında "Kralların sa-

vaşı bitmiş, halkların savaşı başlamıştır."[31] Bu ondokuzuncu yüzyıl örüntüsü 1. Dünya Savaşı'na dek sürmüştür.

1917 yılında Rus Devrimi'nin bir sonucu olarak ulus devlet çatışmasına, önce faşizm, komünizm ve liberal demokrasi arasında, ondan sonra da komünizm ve liberal demokrasi arasında olmak üzere ideolojilerin çarpışması eklenmiştir. Soğuk Savaş döneminde bu ideolojiler her ikisi de geleneksel Avrupa anlamında ulusal devlet olmayan; ama kimliklerini ideolojileriyle tanımlayan iki süper güç tarafından temsil edilmiştir. Marksizmin önce Rusya'da sonra Çin ve Vietnam'da iktidara gelmesi, Avrupa uluslararası sisteminden Avrupa sonrası çok medeniyetli sisteme geçiş dönemini göstermektedir. Marksizm Avrupa medeniyetinin bir ürünü olmasına rağmen, Avrupa'da ne kök salabilmiş ne de başarıya ulaşabilmiştir. Bunun yerine modernleştirici ve devrimci elitler Marksizmi kendi Batılı olmayan toplumlarına ithal etmişlerdir. Lenin, Mao ve Ho bu ideolojiyi kendi amaçlarına adapte etmişler, halklarını mobilize etmede Batı karşısında ülkelerinin ulusal kimliklerini ve özerkliklerini ileri sürebilmede, kısaca Batı'nın iktidarına ve gücüne karşı gelmede kullanmışlardır. Marksizmin Sovyetler Birliği'nde çökmesi ve bu ideolojinin Çin ve Vietnam'da önemli değişikliklere uğraması bu toplumların bir başka Batı ideolojisi olan liberal demokrasiyi mutlaka ithal edecekleri anlamına gelmez. Bu toplumların liberal demokrasiyi kabul edeceğini düşünen Batılılar Batılı olmayan kültürlerin yaratıcılığı, esnekliği ve başka kültürlere benzemeyişleri karşısında şaşıracaklardır.

Birbirini Etkileme: Çok Medeniyetli Sistem. Yirminci yüzyılda medeniyetler arasındaki ilişkilerde, bir medeniyetin diğer bütün medeniyetler üzerindeki tek yönlü etkisinden, bütün medeniyetler arasında yoğun, sürekli ve çok yönlü etkileşimlerine geçilmiştir. Önceki dönemin medeniyetler arası ilişkilerinin temel özellikleri yok olmaya başlamıştır.

İlk olarak tarihçilerin gözde sözcükleri olan "Batı'nın ya-

yılması" sona ermiş, "Batı'ya karşı ayaklanma" başlamıştır. Düzensizlikler, duraksamalar ve geri dönmelerle Batı'nın gücü diğer medeniyetlerin gücüne oranla azalmıştır. 1990'daki dünyanın haritası 1920'deki dünya haritasına çok az benzemektedir. Askeri ve ekonomik güç ve siyasal etki dengeleri değiştirmiştir (ve bu konu daha sonraki bir bölümde daha ayrıntılı bir biçimde incelenecektir). Batı diğer toplumlar üzerinde önemli etkilerde bulunmaya devam etmiştir; ama Batı ile diğer medeniyetler arasındaki ilişkiler gittikçe o medeniyetlerdeki gelişmelere Batı'nın tepkileri biçiminde ortaya çıkmaya başlamıştır. Sadece Batı'nın yaptığı, yarattığı tarihin objeleri olmaktan uzaklaşan, Batılı olmayan toplumlar artan bir oranda kendi ve Batı'nın tarihinin biçimlendiricileri, harekete geçiricileri olmaya başlamışlardır.

İkincisi, bu gelişmelerin bir sonucu olarak uluslararası sistem Batı'nın ötesine yayılmış ve çok medeniyetli bir hale gelmiştir. Aynı anda Batılı devletler arasındaki çatışmalar - ki bu çatışmalar yüzyıllar boyunca sisteme hakim olmuştur- kaybolup gitmiştir. Yirminci yüzyılın sonlarında Batı bir medeniyet olarak "savaşan hal" aşaması biçimindeki gelişimden "evrensel hal" aşamasına geçmeye başlamıştır. Yirminci yüzyılın sonunda Batı'nın ulus-devletleri Avrupa ve Kuzey Amerika'da yarı evrensel iki devlet etrafında toplandıklarından bu aşama henüz tamamlanamamıştır. Ancak bu ikili kümeleşme birbirlerine olağanüstü karmaşık bir biçimde resmi ve gayriresmi kurumlar ağıyla bağlanmıştır. Daha önceki medeniyetlerin evrensel devletleri imparatorluklardı. Ama Batı Medeniyetinin siyasal biçimi demokrasi olduğundan, Batı Medeniyetinin belirmeye başlayan evrensel devleti bir imparatorluk olmayıp, uluslararası rejimler, örgütler, konfederasyonlar ve federasyonlar bileşimi olmaktadır.

Yirminci yüzyılın büyük siyasal ideolojileri liberalizm, sosyalizm, anarşizm, korporatizm, Marksizm, komünizm, sosyal demokrasi, konservatizm, milliyetçilik, faşizm ve Hıristiyan demokratlığı içermektedir. Bunların hepsinin ortak

bir yanı vardır: Bunlar Batı Medeniyeti'nin ürünleridirler. Başka hiçbir medeniyet önemli bir siyasal ideoloji yaratamamıştır. Buna karşılık Batı da temel bir din üretememiştir. Dünyanın büyük dinlerinin hepsi Batılı olmayan medeniyetlerin ürünleridirler ve çoğu Batı Medeniyetinden önce ortaya çıkmıştır. Dünya Batılı dönemin dışına çıktıkça, gecikmiş Batı Medeniyeti'nin tipik belirtisi olan ideolojiler gerilemiş, ideolojilerin yeri, dinler ve kimlik ile bağlılığın diğer kültürel temelli biçimleri tarafından alınmıştır. Batı Medeniyeti-'nin tuhaf bir ürünü olan, din ve uluslararası politikanın birbirinden Westfalen ayrılığı son bulmaktadır, Edward Mortimer'in belirttiği gibi, din "uluslararası ilişkilere gittikçe daha fazla girmektedir."[32] Günümüzde Batı'da ortaya çıkmış olan medeniyet içi siyasal düşüncelerin çarpışması yerine, medeniyetler arasındaki din ve kültür çarpışması geçmiştir.

Böylece küresel politika 1920'lerin tek dünyasından 1960'ların üç dünyasına, 1990'ların yarım düzineden fazla dünyasına geçmiştir. Bunun doğal sonucu olarak, 1920'nin Batılı küresel imparatorlukları 1960'ların çok daha sınırlı "Özgür Dünyası" olmuş (bu dünya içinde komünizme karşı olan Batılı olmayan devletler de yer almaktaydı) ve 1990'larda daha da sınırlandırılmış "Batı"ya dönüşmüştür. Bu değişim semantik olarak 1988 ve 1993 arasında ideolojik bir terim olan "Özgür Dünya"nın daha az, bir oranda bir medeniyet terimi olan "Batı"nın ise gittikçe daha fazla kullanılmasına neden olmuştur. (Bakınız: Tablo 2.1). Bu, yine kültürel-siyasal bir olgu olarak, İslam hepsi medeniyet bir içerik taşıyan "Büyük Çin", Rusya ve yakındaki ülkeler, Avrupa Birliği sözcüklerinin daha fazla kullanılmasında da görülmektedir. Üçüncü dönemdeki medeniyetler arası ilişkiler ilk dönemdekinden daha sık, daha yoğun, ikinci dönemdekinden daha eşit, daha karşılıklıdır. Yine "Soğuk Savaş" döneminin tersine dünyada hiçbir tek bölünme egemen bir durumda olmayıp; Batı, diğer medeniyetler ve, Batılı olmayanlar arasında da birçok bölünme bulunmaktadır.

Hedley Bull uluslararası sistemin "iki veya daha çok devletin aralarında yeterli bir ilişki olduğunda ve -belli bir ölçüde olmak üzere- bir bütünün parçaları olarak belli bir biçimde hareket etmelerini sağlayacak biçimde birbirlerinin kararlarına yeterli etkide bulunduklarında" varolduklarını ileri sürmüştür. Bununla beraber uluslararası toplum ise, uluslararası sistemdeki devletler "ortak değerlere ve ortak menfaatlere sahip olduklarında", "kendilerini bazı ortak kurallara bağımlı olarak ele aldıklarında", "ortak kurumların işleyişini paylaştıkları zaman" ve "ortak bir medeniyete veya kültüre sahip olduklarında" var olur.[33] On yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Avrupa uluslararası sistemi de Sümer, Yunan, Hellenistik, Çin, Hindistan ve İslam medeniyetleri gibi uluslararası bir toplumdu. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Avrupa uluslararası sistemi hemen hemen diğer medeniyetlerdeki tüm toplumları içine alarak genişledi. Bazı Avrupa kurumları ve uygulamaları da bu ül-

TABLO 2.1
"ÖZGÜR DÜNYA" VE "BATI" TERİMLERİNİN KULLANILIŞLARI

	Gönderme Sayısı 1988	1993	%Göndermelerin değişimi
New York Times			
Özgür Dünya	71	44	-38
Batı	46	144	+213
Washington Post			
Özgür Dünya	112	67	-40
Batı	36	87	+142
Kongre kayıtları			
Özgür Dünya	356	114	-68
Batı	7	10	+43

Kaynak: Lexis/Nexis. Gönderme sayıları "özgür dünya" veya "Batı" hakkındaki ya da bu sözcüklerini içeren öykülerin sayısıdır. "Batı" göndermeleri, terimin bir uygarlığa ya da siyasal bir varlığa işaret ederek kullanıldığından emin olmak için bağlamsal uygunluk bakımından yeniden gözden geçirilmiştir.

kelere ihraç edildi. Bununla beraber bu toplumlar hâlâ Avrupa uluslararası toplumunun temelinde bulunan ortak bir kültüre sahip olmaktan çok uzaktır. İngiliz uluslararası ilişkiler kuramı bakımından, dünya oldukça gelişmiş bir uluslararası sistemdir, ama yalnızca ilkel sayılabilecek uluslararası bir toplumdur.

Her medeniyet kendini dünyanın merkezi olarak görür ve insanlık tarihinin dramasının merkezinde yer aldığını düşünür. Bu söylenen belki de diğer kültürlerden daha çok Batı için doğrudur. Ancak bu tek yanlı medeniyet görüşleri çok medeniyetli dünyada daha az ilgili ve daha az yararlı bir duruma gelmektedir. Medeniyetle ilgili bilim adamları bu gerçeği çoktan beri bilmektedirler. 1918 yılında Spengler Batı'da sadece Batı için geçerli olan düzenli bir eski, ortaçağ,ve modern biçimindeki miyop bir tarihsel bölünmenin doğru olmadığını söylemiştir, Spengler "tarihin bu Batlamyoz düzeyindeki anlaşılışının", Kopernik düzeni ile değiştirilmesi gerektiğini ve "tarihin bu uydurma doğrusal anlaşılışının bir dizi güçlü kültürlerin olmaması" biçiminde değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir."[34] Birkaç on yıl sonra Toynbee Batı'nın "değişmeyen Doğu", "ilerleme"nin kaçınılmaz olduğu, dünyanın kendi etrafında döndüğünü sanan "egosantrik yanılsamalar"da ortaya çıkan "kıt görüşlü ve küstah" tutumunu yermiştir. Spengler gibi Toynbee de, "sadece bir medeniyet nehrinin, yani kendi nehirlerinin olduğunu ve diğerlerinin bu nehrin kolları olduğu ya da çölde yok oldukları" varsayımını, yani tarihin birliği varsayımını kullanmamıştır.[35] Toynbee'den elli yıl sonra Braudel, benzer bir biçimde daha geniş bir perspektif içinde uğraşmamız gerektiğini, "dünyadaki büyük kültürel çatışmaları ve medeniyetlerin çokluğunu" anlamamız gerektiğini vurgulamıştır. Bilim adamlarının yaptıkları bu uyarılara rağmen, yanılsamalar ve önyargılar hâlâ yaşamaktadır. Yirminci yüzyılın sonlarında çok yaygın bir biçimde Batı'daki Avrupa Medeniyeti'nin şimdiki dünya medeniyeti olduğu yolundaki kibirli bu kıt görüşlülük serpilip gelişmiştir.

3
Evrensel Bir Medeniyet mi? Modernleşme ve Batılılaşma

evrensel medeniyet: anlamları

Bazı kişiler bu çağın V.S. Naipaul'un adlandırdığı "evrensel medeniyete" tanıklık ettiğini ileri sürmektedirler.[1] Bu terim ne anlama gelmektedir?" Genel olarak bu fikir insanlığın kültürel olarak bir araya gelmesini ve dünyanın her yerinde halkların ortak değerler, inançlar, yönsemeler, uygulamalar ve kurumlar etrafında gittikçe artan bir oranda birleştiklerini anlatmaya çalışmaktadır. Daha ayrıntılı söylemek gerekirse, bu fikir kimi çok derin ama alâkasız, kimi alâkalı ama derinliksiz, kimi de alâkasız ve yüzeysel bazı şeyler anlamına gelmektedir.

İlk olarak, bütün toplumlar bazı temel değerleri, örneğin adam öldürmenin kötü olduğunu, ya da aile gibi bazı kurumları kabul ediyorlar. Çoğu toplumların halklarının, çoğu benzer bir "ahlâk duygusuna", bir başka deyişle neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda "zayıf" ya da asgari düzeyde de olsa temel kavramlara sahiptirler.[2] Evrensel medeniyetle anlatılmak istenen eğer buysa, bu hem çok derin hem de son derece önemli bir şeydir; ama yeni bir şey olmadığı gibi şimdi uygunluğu da yoktur. Eğer insanlar tarih boyunca bazı temel değerleri ve kurumları paylaşmışlarsa, bu bize insan davranışında bazı değişmezliklerin olduğunu gösterir. Fakat bu, insan davranışındaki değişikliklerden oluşan

tarihi açıklamaya veya aydınlatmaya yeterli değildir. Buna ek olarak şu soru sorulabilir: Bütün insanlar için ortak evrensel bir medeniyet varsa, insan ırkı kadar geniş olmayan insanlığın, kültürel gruplaşmalarını tanımlamak için hangi terimi kullanmalıyız? İnsanlık alt gruplara ayrılmıştır: Kabileler, uluslar ve normal olarak medeniyetler olarak adlandırılan daha geniş kültürel varlıklar. Eğer medeniyet terimi bir bütün olarak insanlık için ortak şeylerle sınırlandırılır ve bu düzeye getirilirse, ya bir bütün olarak insanlığın tümünü kapsamayan en geniş kültürel gruplaşmaları belirten yeni bir terim icat etmek gerekecektir ya da geniş ama bütün insanlığı içermeyen bu gruplaşmalar uçup gidecektir. Örneğin, Vaclav Havel "şimdi insanların tek bir küresel medeniyet içinde yaşadığını" ama bunun "çok çeşitli kültürleri, insanları, dinsel dünyaları, tarihsel gelenekleri, tarihsel nedenlerle oluşmuş tutumları saklayan ve gizleyen ince bir ciladan başka bir şey olmadığını" iddia etmiştir.[3] O halde"medeniyeti" sadece küresel düzeyle sınırlamak ve tarihsel açıdan sürekli bir biçimde medeniyet olarak adlandırılan bu geniş kültürel varlıkları "kültürler" veya "alt medeniyetler" olarak göstermek semantik bir karışıklık yaratmaktan başka bir işe yaramayacaktır.

İkinci olarak, evrensel medeniyet bu medeniyeti ilkel ve barbar toplumlardan ayıran, kentleşme ve okur-yazarlık gibi, sahip oldukları ortak şeyleri göstermek için kullanılabilir. Kuşkusuz bu anlayış onsekizinci yüzyıldaki "bu terimin tek kullanılış biçimiydi ve ilkel toplumların ortadan kalkması karşısında antropologların, diğer bazı bilim adamlarının büyük üzüntülerine rağmen, bu anlamda evrensel bir medeniyet te ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda medeniyet, insan tarihi içinde yavaş yavaş genişlemektedir ve tekil anlamda böyle bir medeniyetin ortaya çıkması çoğul anlamda birçok medeniyetin varlığıyla uyum içindedir.

Üçüncü olarak "evrensel medeniyet" Batı Medeniyetinde birçok insanın ve diğer bazı başka medeniyetlerdeki insanların benimsediği tutumlar, değerler ve öğretileri göstermek

için kullanılabilir. Bu Davos Kültürü olarak da adlandırılabilir. Her yıl çok sayıda işadamı, bankacı, hükümet yetkilileri, entelektüeller ve gazeteciler İsviçre'nin Davos kentinde Dünya Ekonomik Forumu'nda bir araya gelmektedirler. Bu toplantıya katılanların hemen hepsi fen bilimleri, sosyal bilimler, iş idaresi ve hukuk alanında üniversite mezunu olup ya sözel ya da sayısal konularda çalışmakta, hükümet, şirketler ve akademik kurumlarda görev yapmaktadır ve uluslararası görevlerde bulunan ve sık sık kendi ülkeleri dışında çıkan kişilerdir. Bunlar, Batı medeniyetinde yaşayan insanlar arasında yaygın olan bireycilik, piyasa ekonomisi ve siyasal demokrasi konusundaki ortak inançları paylaşmaktadırlar. Davos insanı hemen hemen bütün uluslararası kurumları, dünyadaki hükümetlerin bir çoğunu, dünyanın ekonomik ve askeri iktidarlarının önemli bir bölümünü denetlemektedir. Bu nedenle Davos Kültürü son derece önemlidir. Bütün dünyada acaba kaç kişi bu kültürü paylaşmaktadır? Batı'nın dışında muhtemelen 50 milyon kişiden daha azı veya dünya nüfusunun yüzde 1'i ve belki de dünya nüfusunun yüzde 1'i onda biri kadar azı bu görüşleri benimsemektedir. Bu görüşler evrensel kültür olmaktan çok uzaktır. Davos Kültürünü benimseyen liderler her zaman kendi toplumlarında da iktidarda değillerdir. Bu "ortak entelektüel kültür," Hedley Bull'un da işaret ettiği gibi, "sadece elit düzeyde bulunmaktadır: Bir çok toplumda bu görüşün kökleri fazla güçlü değildir... [ve] bu kültürün diplomatik düzeyde dahi, ortak entelektüel kültürden farklı olarak, ortak ahlâki kültür veya ortak değerler konusundaki eğilimleri kapsayıp kapsamadığı bile kuşkuludur."[4]

Dördüncü olarak Batı'nın tüketim kalıplarının ve popüler kültürün dünyada yayılmasıyla, evrensel medeniyetin yaratılmakta olduğu görüşü karşımıza çıkmaktadır. Bu görüş; ne derin bir görüştür, ne de bizimle fazla ilgili sayılabilir. Kültürel konulardaki hevesler ve alışkanlıklar bir medeniyetten diğerine geçmiştir. Bir medeniyetteki yenilikler düzenli olarak diğer medeniyetlerce de benimsenebilir. Ancak

bunlar ya kültürel açıdan önemli olmayan tekniklerdir ya da alıcı medeniyetin kültürünü değiştirmeyen gelip geçici bazı hevesler veya modalardır. Alıcı medeniyetteki bu ithal malı kabul edilişlerin ya da "alış"ların nedeni ya bunların egzotik olmalarıdır ya da zorla kabul ettirilmeleridir. Daha önceki yüzyıllarda Batı dünyası periyodik olarak Çin ve Hint kültürünün çeşitli ürünleriyle sarılmıştır ve sarsılmıştır. Ondokuzuncu yüzyılda Çin ve Hindistan'da Batı'nın gücünü yansıtması nedeniyle bu ülkelerde Batı'dan yapılan kültürel ithaller popüler olmuştu. Pop kültürünün ve tüketim mallarının bütün dünyaya yayılmasının Batı Medeniyeti'nin "bir başarısı olarak gösterilmesi Batı kültürünü önemsizleştirmektedir. Batı medeniyetinin özü Magna Carta'dır. Magna Mac değildir. Batılı olmayanların Magna Mac'ı ısırmaları Magna Carta'yı benimseyecekleri anlamına gelmez.

Yinede bunun Batı'ya karşı tutumlarla bir ilişkisi yoktur. Orta Doğu'nun bir yerinde yarım düzine genç insan namaz kıldıkları saatlerin dışında kot pantolon giyip kola içerek rap müzik dinlemekte ve bir Amerikan hava yolları şirketine bomba koyabilmektedirler. 1970 ve 1980'lerde Amerikalılar "Japonlaşmadan" milyonlarca Japon arabası, televizyon, fotoğraf makinesi ve diğer elektronik eşya almış ve kullanmışlardır. İşin aslında Amerika bu dönemde Japonya'ya karşı daha uzlaşmaz bir tutuma girmiştir. Yalnızca saf bir kibirlilik, Batılıları Batılı olmayanların Batı'nın kullandığı eşyaları elde etmeleri ve kullanımlarıyla Batılılaşacağı düşüncesine götürebilir. İşin aslında, Batılılar kendi medeniyetlerini gazlı içecekler, rengi solmuş pantolonlar ve yağlı yiyecekler ile tanımladığında, bu bütün dünyaya Batı hakkında acaba neyi anlatır ki?

Evrensel popüler kültür görüşünün biraz daha gelişmiş biçimi Coca-Cola'dan çok Hollywood'a yani tüketim mallarına değil, medyaya odaklanmaktadır. Küresel sinema, televizyon ve video endüstrisindeki Amerikan denetimi, uçak endüstrisindeki Amerikan egemenliğini bile geçmektedir. 1993 yılında bütün dünyada en çok izlenen 100 filmden seksen-

sekizi Amerikan filmiydi. Küresel bakımdan haberlerin toplanması ve dağıtımında iki Amerikalı ve iki Avrupalı örgüt egemen durumdadır.[5] Bu durum iki olguyu yansıtmaktadır. İlki; insanların aşk, seks, şiddet, sır, kahramanlık ve servete ilgilerini ve özellikle Amerikan olmak üzere kâr amacı güden şirketlerin bu ilgileri nasıl kendi yararlarına kullandıklarını göstermektedir. Ancak, yaygın küresel iletişimin ortaya çıkmasının tutum ve inançlarda önemli bir birliğe neden olduğunu gösteren hemen hiç kanıt bulunmamaktadır. Michael Vlahos'un belirttiği gibi, "Eğlence kültürel değişime neden olmaz." İkincisi; insanlar iletişimi daha önce sahip oldukları değerler ve perspektifler açısından yorumlamaktadırlar. Kishore Mahbubani aynı anda "bütün küre üzerindeki evlere aynı görüntülerin verilmesinin farklı algılamalara neden olduğunu" belirtmektedir Kishore Mahbubani, "Batılı evlerde cruise füzelerinin Bağdat'ı vurmaları alkışlanmaktadır. Batı'nın dışında yaşayanlar ise Batı'nın beyaz ırktan olmayan, Iraklı veya Somalililere derslerini hemen vermesini; ama buna karşın beyaz Sırplara böyle davranmamasını hangi açıdan olursa olsun tehlike sinyali olarak görmektedirler."[6]

Küresel iletişim Batı'nın iktidarının en önemli çağdaş görüntülerinden birini oluşturmaktadır. Bununla beraber Batı'nın bu hegemonyası Batılı olmayan toplumlarda popülist politikacıların Batı'nın kültürel emperyalizmini suçlamalarına, kendi yerli kültürlerinin bütünlüğünü ve varlığını korumaları için halkı seferber etmelerine neden olabilmektedir. Buna ek olarak 1990'ların başında Batılı olmayan toplumlarda modernleşme ve ekonomik gelişme bu toplumların farklı kültürlerini besleyen yerel ve yöresel medya endüstrilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.[7] Örneğin 1994 yılında CNN 55 milyon potansiyel veya dünya nüfusunun yüzde biri dolaylarında izleyicisinin olduğunu tahmin etmiştir (hayret verici ama bu Davos Kültürü'nden insanların nüfusuna eşittir ve kuşkusuz neredeyse aynıdır). CNN'in başkanı gelecekte bu pazarın yüzde 2 veya 4'üne

hitap edebileceklerini belirtmiştir. Bu nedenle yöresel (yani medeniyete dayanan) yayın istasyonları, şebekeleri İspanyolca, Japonca, Arapça, Batı Afrika için Fransızca ve diğer dillerde ortaya çıkmaktadır. Üç bilim adamı "Küresel haberlerin hâlâ Babil Kulesi ile karşı karşıya oldukları" sonucuna varmıştır.[8] Ronald Dore, diplomatlar ve kamu görevlileri arasında küresel entelektüel bir kültürün ortaya çıkmakta olduğu konusunda önemli savlar ileri sürmüştür. Dore bile yoğun iletişimin etkileriyle ilgili sonuçlarını aşırı ölçüde sınırlandırmaktadır: "Diğer şeyler aynı olmak koşuluyla" (italikleme kendisi tarafından yapılmıştır), iletişimin yoğunluğunun artışı, uluslar arasındaki ortak duygunun artışını veya en azından ortak sınıflar arasındaki, hiç olmazsa dünyadaki diplomatlar arasındaki "bu duygunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır." Ancak yazar şunu da eklemektedir: "Eşit olmayan bazı şeylerin varlığı aslında çok da önemli olabilmektedir."[9]

Dil. Herhangi bir medeniyetin veya kültürün temel öğeleri dil ve dindir. Eğer evrensel bir medeniyet ortaya çıkıyorsa evrensel bir dil ve evrensel bir dinin ortaya çıkma eğilimi belirmelidir. Dil açısından böyle bir şeyin ortaya çıktığı veya çıkmakta olduğu iddiası sık sık yapılmıştır. Wall Street Journal'ın editörüne göre "dünya dili İngilizcedir."[10] Bu yalnızca iki anlama gelir. Bunlardan yalnızca birinin evrensel medeniyet düşüncesine destek verdiği söylenebilir: Dünya nüfusunun gittikçe artan bir oranda İngilizce konuşması demektir. Bunu destekleyen hiçbir kanıt yoktur ve varolan en güvenilir kanıt, çok kesin değilse de, bunun tam tersini göstermektedir. Otuz yıldan fazladır varolan veriler (1958-1992) kullanılan diller görüntüsünün büyük ölçüde değişmediğini, İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça ve Japonca konuşan insanların sayısında önemli bir düşüş olduğunu, Mandarin Çincesini konuşanlarda daha az bir düşüş olduğunu ve Hindu, Malaya dili, Endonezce, Arapça, Bengalce, İspanyolca, Portekizce ve diğer dillerde bir artışın olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Dünyada en az bir milyon kişinin ko-

nuştuğu diller arasında İngilizce konuşanların sayısı 1958'de yüzde 9.8 iken 1992 yılında yüzde 7.6'ya düşmüştür (Bkz. Tablo 3.1). Dünya nüfusu içinde beş esas Batı dilini (İngilizce, Fransızca, Almanca, Portekizce, İspanyolca) konuşan insanların sayısı 1950'deki yüzde 24.1'den 1992'de yüzde 20.8 düşmüştür. 1992 yılında İngilizce konuşanların hemen hemen iki katı insan Mandarin Çinçesi konuşmaktadır. Ayrıca buna ek olarak yani yüzde 15 oranındaki dünya nüfusu Mandarin Çinçesi ve buna ek olarak da dünya nüfusunun yüzde 3.6'sı diğer Çin lehçelerini konuşmaktadır (bkz tablo 3.2).

Bir anlamda olmak üzere dünyadaki insanların yüzde 92'si için yabancı olan bir dilin dünyanın dili olduğu iddia edilemez denebilir. Ama bir başka anlamda da, eğer o dil farklı dil ve kültür gruplarının birbirleriyle iletişimlerinde kullanılmaktaysa, eğer o dil bir dünya lingua franca'sı ise veya dilbilimi terimleriyle ifade edilecek olursa, eğer o dil Dünyanın İletişiminde Temel Dil konumundaysa (DİTD) o za-

Tablo 3.1
Bellibaşlı Dilleri Konuşanlar
(Dünya Nüfusundaki Yüzdeleri*)

Yıl Dil	1958	1970	1900	1992
Arapça	2.7	2.9	3.3	3.5
Bengalce	2.7	2.9	3.2	3.2
İngilizce	9.8	9.1	8.7	7.6
Hintçe	5.2	5.3	5.3	6.4
Mandarin	15.6	16.6	15.8	15.2
Rusça	5.5	5.6	6.0	4.9
İspanyolca	5.0	5.2	5.5	6.1

*1 milyon veya üzerinde insanın konuştuğa dillerin toplam sayısı.
Kaynak: Oranlar, Profesör Sidney S. Culbert'in (Psikoloji bölümü, Washington Üniversitesi, Seattle) *World Almanac and Book of Facts*'in yıllık olarak hesapladığı bir milyonun üzerinde insan tarafından konuşulan dillerle ilgili yaptığı derlemeden elde edilmiştir. Profesör Culbert'ın tahminleri "ana dil" ve "yabancı dil" ayırımını içermektedir. Tahminler ulusal nüfus sayımları, nüfusla ilgili örnek araştırmalar, radyo ve televizyon yayımlarının yaptıkları araştırmalar, nüfus büyüme verileri, ikinci kaynaklar ve diğer kaynaklardan elde edilmiştir.

İletişimde kullanılan temel dil anlamındadır. (ç.n.)

man o dilin dünya dili olduğu söylenebilir.[11] Birbirileriyle iletişime girmek isteyen insanlar bunu gerçekleştirecek araçlar bulmak zorundadırlar. Bir düzeyde bunu iki veya daha çok dili tam olarak öğrenmiş çevirmen ve yorumcu olarak özellikle yetiştirilmiş profesyonellere dayanarak gerçekleştirebilirler. Ancak bu son derece zaman alan, pahalı ve oldukça keyifsiz bir yoldur. Bu nedenle tarih içinde lingua francalar ortaya çıkmıştır. Klasik ve Ortaçağ'da Latince, çeşitli yüzyıllar boyunca Fransızca, Afrika'nın birçok yerinde Svahili ve Yirminci Yüzyılın özellikle ikinci yarısında İngilizce bu konumu elde etmiştir. Diplomatlar, işadamları, turistler ve bunlara hizmet götürenler olarak pilotlar, hava trafik kontrolörleri birbirleriyle etkin iletişimi sağlayacak araçlara sahip olmak zorundadırlar. Bugün bu araç İngilizcedir.

Nasıl ki Hıristiyan takvimi zamanı belirlemede, Arapça sayıları hesaplamada, genellikle bütün dünyada ölçümde metre sistemi kullanılmaktaysa, bu anlamda olmak üzere

Tablo 3.2
Çince ve Batı Dillerini Konuşanlar

	1958		1992	
DİLLER	Konuşanların Sayısı (milyon)	Dünya Nüfusuna oranı	Konuşanların Sayısı (milyon)	Dünya Nüfusuna oranı
Mandarin	444	15.6	907	15.2
Kanton	43	1.5	65	1.1
Wu	39	1.4	64	1.1
Min	36	1.3	50	0.8
Hakka	19	0.7	33	0.6
Çin Dilleri	581	20.5	1119	18.8
İngilizce	278	9.8	456	7.6
İspanyolca	142	5.0	362	6.1
Portekizce	74	2.6	177	3.0
Almanca	120	4.2	119	2.0
Fransızca	70	2.5	123	2.1
Batı Dilleri	684	24.1	1237	20.8
Dünya Toplamı	2845	44.5	5979	39.4

Kaynak: 1959 ve 1993 yıllarında *World Almanac* ve *Book of Facts* adlı yapıtlarda belirtilen ve Profesör Sidney S. Culbert tarafından gerçekleştirilen dil ile ilgili verilerden hesaplanan oranlardır.

İngilizce kültürler arası iletişimde bütün dünyada kullanılmaktadır. Ama İngilizcenin bu kullanımı kültürlerarası iletişimde olmaktadır. Yani birbirinden ayrı kültürlerin varlığı söz konusudur. Lingua franca dilsel ve kültürel farklılıklarla başa çıkmada bir yoldur, farklılıkları ortadan kaldırmamaktadır. Lingua franca iletişimde bir araçtır ancak kimlik ve topluluğun kaynağı olamaz. Bir japon bankerle Endonezyalı işadamının birbirleriyle İngilizce konuşmaları onların Batılılaştığını veya İngilizleştiğini göstermez. Aynı şey kendi ulusal dillerinde konuşabilecek imalarıyla birlikte büyük bir ihtimalle birbirleriyle İngilizce iletişimde bulunacak olan, Almanca ve Fransızca konuşan İsviçreliler içinde söylenebilir. Benzer biçimde Nehru'nun aksi düşüncelerine rağmen İngilizcenin ortak ulusal dil olarak korunduğu Hindistan'da, Hindu dili konuşmayan bu ülkenin halklarının kendi dil ve kültürlerini korumadaki yoğun arzuları, Hindistan'ın çok dilli bir toplum olarak kalması zorunluluğu ortak dilin varlığının farklılıkları ortadan kaldırmadığını bize göstermektedir.

Önde gelen dil bilimcilerinden Joshua Fishman'ın da gözlemlediği gibi, bir dilin lingua franca veya DİTBD olarak kabul edilme olasılığı, eğer o dil belirli bir etnik grupla, dinle veya ideolojiyle tanımlanmamışsa daha yüksektir. Eskiden Akadça, Aramca, Yunanca ve Latince'de olduğu gibi, İngilizce de yakın zamanlarda etnik kimliğinden sıyrılmıştır (veya en azından asgariye indirgenmiştir). "Son çeyrek yüzyılda İngilizcenin kaynağı İngiltere ve Amerika'nın yoğun olarak etnik ve ideolojik çerçeve içinde ele alınmaması bu dilin ek dil olmasında göreli bir şanstır" (vurgulama yazara aittir).[12] İngilizcenin kültürlerarası iletişimde kullanılması halkların farklı kültürel kimliklerin korunmasına ve hattâ güçlendirilmesine yardımcı olmaktadır. İşin aslında insanlar kendi kültürlerini korumak istediklerinden, diğer halkların kültürleriyle iletişime girdiklerinde İngilizceyi kullanmaktadırlar.

Dünyanın her tarafında İngilizce konuşan insanlar gittik-

çe artan bir oranda farklı İngilizceler konuşmaya başlamışlardır. İngilizce yerlileşmekte ve İngiliz veya Amerikan İngilizcesinden ayırt edilmesini sağlayan yerel renkler kazanmaktadır, aşırıya vardığında Çincenin çeşitlerinde olduğu gibi, bu İngilizceler birbirini anlamaz bir biçime dönüşmektedir. Nijerya'nın Pidgin İngilizcesi, Hindistan İngilizcesi ve diğer ilgili ev sahibi kültürlerle birleşmiş İngilizceler, ancak bu İngilizcelerin farklılaşmaya devam ederek birbirleriyle ilişkili ama farklı diller haline dönüşeceğini düşünülebilir. Unutulmamalı ki İtalyanca, İspanyolca, Fransızca gibi diller Latince kökenli dillerdir. Ama İtalyanca, Fransızca ve İspanyolca dillerinin aksine bu İngilizce kökenli diller ya toplumda az sayıda insan tarafından konuşulacaktır ya da belirli dil grupları arasında esas olarak iletişimde kullanılacaktır.

Bütün bu süreçlerin nasıl işlediği Hindistan'da görülebilir. Örneğin 1983'de 733 milyon nüfusta 18 milyon İngilizce konuşan vardı. 1991'de de 867 milyon kişiden 20 milyonu İngilizce konuşmaktaydı. Hindistan nüfusunda İngilizce konuşanların oranı aşağı yukarı yüzde 2 ile 4 arasında göreli bir istikrar içinde kalmıştır.[13] Toplum içindeki az sayıdaki seçkinler dışında İngilizce lingua franca bir dil olarak dahi topluma hizmet etmemektedir. Yeni Delhi Üniversitesi'ndeki iki İngilizce profesörü, "kişi Keşmir'den Güneyde en uçta yer alan Kanyakumari'ye kadar seyahat ettiğinde ortaya çıkan gerçeğin İngilizceden daha çok Hindu dilinin bir biçiminin iletişimdeki bağı sağladığını anlayacaktır," demektedir. Bunun yanında Hindistan İngilizcesi kendine has birçok farklı özellikler edinmektedir: Bu İngilizce Hintlileşmiştir veya bir başka deyişle değişik yerel dillerle birlikte değişik İngilizce konuşanlar arasında farklılıklar geliştikçe bu İngilizcenin yerelleştiği söylenebilir. Daha önce Sanskrit ve Farsçaya olduğu gibi Hindistan İngilizceyi de kendi kültürü içine yedirmiştir.[14]

Tarih içinde dünyada dillerin dağılımı dünyadaki iktidarın dağılımını yansıtmıştır. En yaygın konuşulan diller -İngiliz-

ce, Mandarin, İspanyolca, Fransızca, Arapça, Rusça- etkin bir biçimde diğer halklarca kendi dillerinin kullanılmasına önayak olan emperyalist devletlerin dilleri olmuştur veya olmaktadır. İktidar dağılımındaki değişim dillerin kullanımındaki ağ değişimi ortaya çıkarmaktadır. "İngiliz ve Amerikalıların iki yüzyıllık sömürge, ticaret, endüstri, bilim ve maliye alanındaki iktidarı bütün dünyada yüksek öğretimde, hükümet, ticaret ve teknolojiye önemli bir miras bırakmıştır."[15] İngiltere ve Fransa sömürgelerinde kendi dillerinin kullanılmasında ısrarlı olmuşlardır. Ama eski sömürgeler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra çeşitli ölçülerde ve çeşitli başarı ölçülerinde olmak üzere emperyalist dilin yerine yerli dili geçirmeye çalışmışlardır. Sovyetler Birliği'nin en enerjik çağında Rusça Prague'dan Hanoi'ye kadar lingua franca idi. Rusya'nın iktidarının azalmasına Rusça' nın ikinci dil olarak kullanılmasının azalması eşlik etmiştir. Kültürün diğer yönlerinde de olduğu gibi, iktidarın artması hem yerli dili konuşanlarda dil alanında bir cesarete ve başkalarında da bu dili öğrenme dürtüsüne neden olmaktadır. Berlin duvarının çöküşünü izleyen ve birleşmiş bir Almanya'nın sanki yeni bir süper güç olduğunun düşünüldüğü çarpıcı günlerde İngilizceyi çok iyi bilen Almanlarda uluslararası toplantılarda Almanca konuşma konusunda ciddi bir eğilim ortaya çıkmıştır. Japonya'nın ekonomik gücü Japon olmayanlarda bu dili öğrenmeyi teşvik etmiştir. Çin'deki ekonomik gelişmede Çince'de benzer bir gelişme ortaya çıkarmaktadır. Çince Hong Kong'da[16] egemen dil olarak İngilizce'nin yerini almaktadır. Güneydoğu Asya'da da Çinlilerin önemli rolleri nedeniyle bu alanda uluslararası işlerde ve ilişkilerde kullanılan dil Çince olmaktadır. Batı'nın diğer medeniyetlere göre iktidarının yavaş yavaş azalması İngilizce'nin ve diğer Batı dillerinin diğer toplumlarda ve toplumlar arası ilişkilerde kullanımının da yavaş yavaş yok olmasına neden olmaktadır. Eğer uzak bir gelecekte dünyada egemen medeniyet olarak Çin Batı'nın yerini alacak olursa dünyanın lingua franca'sı olarak İngilizce yerini Mandarine

bırakacaktır.
Eski sömürgeler bağımsızlıklarına kavuştuklarında yerli dillerinin geliştirilmesi ve kullanılması milliyetçi elitlerin kendilerini Batılı sömürgecilerden ayırmalarında ve kendi kimliklerini tanımlamada önemli bir yol olmuştur. Ancak bu toplumların elitleri bağımsızlıktan sonra kendilerini halktan ayırma gereksinimi duymuşlardır. İngilizce, Fransızca veya diğer Batı dillerini iyi bilmek bunu sağlamıştır. Bunun bir sonucu olarak, Batılı olmayan toplumların elitleri Batılılarla ve birbirleriyle, kendi halklarıyla olduğundan daha iyi iletişime girmektedirler (benzer durum Batı'da onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda değişik ülkelerin aristokratlarının Fransızca ile kolaylıkla birbirleriyle ilişkiye girmelerinde ancak kendi ülkelerinin dillerini bilmemelerinde de görülmüştür). Batılı olmayan toplumlarda birbirine karşıt iki eğilimin varlığı görülmektedir. Bir yandan, bu toplumlarda sermaye ve müşteri elde etmek için küresel yarışmada daha etkin olmak bakımından üniversite düzeyinde İngilizce'nin daha çok kullanıldığı görülmektedir. Diğer yandan sosyal ve siyasal baskılarla yerli dillerin daha genel bir kullanımı söz konusudur. Kuzey Afrika'da Arapça'nın Fransızca yerine, Pakistan'da gerek resmi dil gerekse eğitim dili olarak Urduca'nın İngilizce yerine, Hindistan medyasında ise yerel dillerin İngilizce'nin yerine geçtiği görülmektedir. 1948'de bu gelişme Hindistan Eğitim Komisyonu tarafından bu şekildi öngörülmüştür: "Ülkemizde İngilizce'nin kullanılması ülkeyi biri diğerinin dilini konuşamayan ve karşılıklı olarak da birbirlerini anlayamayan, İngilizce bilen azınlığın yönetici ve çoğunluğun yönetilen olduğu bir durum yaratmaktadır." Kırk yıl sonra İngilizce'nin seçkinlerin dili olarak kullanılacağını tahmin edenler haklı çıkmıştır. Bu durum "yetişkinlerin oy vermesine dayanan, işler bir demokraside doğal olmayan bir durumdur.... İngilizce konuşan Hindistan ve siyasal açıdan bilinçli Hindistan gittikçe daha çok birbirinden ayrılmakta" ve bu durum "tepede İngilizce bilen azınlıkla İngilizce bilmeyen oy verme hakkıyla silahlanmış

milyonlar arasındaki gerilimi artırmaktadır."[17] Batılı olmayan toplumlar demokratik kurumlar kurmaları ve bu toplumlardaki halk, hükümet işlerine daha yaygın bir biçimde katıldıkları ölçüde Batı dillerinin kullanımı azalmakta yerli diller yaygınlaşmaktadır.

Soğuk Savaş ve Sovyet imparatorluğu'nun sona ermesi bastırılmış, unutulmuş dillerin yeniden canlanmasına ve hızla çoğalmasına neden olmuştur. Eski Sovyet Cumhuriyetleri-'nin çoğunda eski geleneksel dillerin canlandırılması için önemli çabalarda bulunulmaktadır. Estonya dili, Letonca, Lituanya dili, Ukraynaca, Gürcüce ve Ermenice artık bağımsız devletlerin ulusal dilleridir. Müslüman cumhuriyetlerde de benzer bir lingustik iddia ortaya çıkmıştır. Azerbaycan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan eski Rus patronlarının eski İslav alfabesinden, Türk akrabalarının kabul ettiği Latin alfabesine geçerlerken, Farsça konuşan Tacikistan Arap alfabesini kabul etmiştir. Diğer yandan Sırplar, kendi dillerini Sırpça-Hırvatistanca olarak değil yalnızca Sırpça diye nitelendirmiş ve Katolik düşmanlarının Latin alfabesi yerine akrabalarının Islav alfabesini benimsemişlerdir. Bunlara koşut olarak Hırvatlar, Hırvatçayı kendi dilleri kabul edip dillerini Türkçe ve diğer yabancı sözcüklerden temizlemeye çalışmaktadırlar. Buna karşın, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da 450 yıllık varlığının bir sonucu olan aynı Türkçe ve Arapça dil tortuları Bosna'da yeniden moda olmuştur."[18] Diller medeniyetlerin kimliklerine ve biçimlerine uyum sağlamak üzere yeniden oluşturulmuş ve yeniden düzenlenmiştir. İktidar dağıldıkça kargaşa da yayılmaktadır.

Din. Dinin evrensel olma olasılığı dile göre daha yüksektir. Yirminci yüzyılın sonu, dünyada dinin küresel olarak yükselişine tanık olmuştur (Bkz s.). Bu canlanma dinsel bilincin yoğunlaşmasını ve köktendinci hareketleri içermektedir. Bu yeniden canlanışın, zorunlu olarak dünya nüfusunun farklı dinlere bağlı olanların oranlarında önemli değişiklik-

leri içerdiği söylenemez. Dinlerle ilgili veriler dillerle ilgili verilerden daha az güvenilir bir durumdadır. Tablo 3.3 yaygın olarak kullanılan bir kaynaktan alman sayıları göstermektedir. Bunun gibi bazı veriler dünyadaki dinlerin göreli sayısal üstünlüklerinin bu yüzyılda önemli bir değişikliğe uğramadığını göstermektedir. Bu tablodaki en büyük değişiklik "dindar olmayan" ve "ateist" olarak sınıflandırılanların oranında görülmektedir. Bu oran 1900'de yüzde 0.2'iken 1980'de 20.9'a yükselmiştir. Bu dinden bir uzaklaşmayı yansıtabilir, ayrıca dinde yeniden dirilişin 1980 yılında yeni başlamış olup, etkisini gösterememesinden kaynaklandığını gösterebilir. Ancak inanmayanların yüzde 20.7 dolayındaki artışı, benzer bir şekilde "Çin halk dinleri" olarak sınıflandırılan grubun 1900 yılındaki yüzde 23.5'ten, 1980 yılında yüzde 4.5'a düşerek yüzde 19.0 oranında azalmasında görülmektedir. Bu hemen hemen aynı oranlardaki artış ve azalışlar, komünizmin gelişiyle birlikte Çin nüfusunun önemli bir bölümünün halk dinleri kategorisinden inanmayanlar kategorisine geçirildiği izlenimini vermektedir.

TABLO 3.3
Dünya Nüfusunun Başlıca Dini İnanışlara Göre Dağılımı
(yüzde olarak)

Yıl Din	1900	1970	1980	1985 (tahmini)	2000 (tahmini)
Batılı Hıristiyan	26.9	30.6	30.0	29.7	29.9
Ortodoks Hıristiyan	7.5	3.1	2.8	2.7	2.4
Müslüman	12.4	15.3	16.5	17.1	19.2
Dindar olmayanlar	0.2	15.0	16.4	16.99	17.1
Hindu	12.5	12.8	13.3	13.5	13.7
Budist	7.8	6.4	6.3	6.2	5.7
Çin Halk dinleri	23.5	5.9	4.5	3.9	2.5
Kabile dinleri	6.6	2.4	2.1	1.9	1.6
Ateistler	0.0	4.6	4.5	4.4	4.2

Kaynak: David B. Barrett, ed., *World Christian Encyclopedia: A Comparatiye study of churches and religions in the modern world AD 1900-2000* (Oxford: Oxford University Press, 1982).

Veriler dünyada son sekiz yıl içinde iki temel din olan İslamiyete ve Hıristiyanlığa inananların sayısında artış olduğunu göstermektedir. 1900 yılında dünya nüfusunun yüzde 26.9'unun Batılı Hıristiyan olduğu tahmin edilirken, bu oran 1980'de yüzde 30'a çıkmıştır. Müslüman sayısındaki artış daha fazla olmuştur. 1900 yılında yüzde 12.4 olan Müslümanlar, 1980'de yüzde 16.5; bazı tahminlere göre ise yüzde 18'e yükselmiştir. Yirminci yüzyılın son onyıllarında hem Müslümanlık hem de Hıristiyanlık Afrika'da önemli ölçüde artmıştır. Güney Kore'de de Hıristiyanlık yönünde önemli bir değişim gözlemlenmektedir. Hızla modernleşen toplumlarda, eğer geleneksel din modernleşmenin gereklerine uyum gösteremiyorsa, Müslümanlığın ve Batılı Hıristiyanlığın gelişimi için önemli bir potansiyel ortaya çıkmaktadır. Bu toplumlarda Batı kültürünün başarılı destekleyicileri veya savunucuları, neo-klasik ekonomistler, mücadeleci demokratlar veya çok uluslu şirketlerin yöneticileri değildir. Bunlar Hıristiyan misyonerlerdir, olmaya da devam etmektedirler. Ne Adam Smith ne de Thomas Jefferson kente göçenlerin ve ortaokul mezunu ilk kuşakların duygusal, ahlâki ve sosyal gereksinimlerini karşılayamaz. Belki İsa da karşılayamayacaktır; ancak bu konuda daha büyük bir şansa sahiptir.

Ancak uzun vadede Muhammed kazanmaktadır. Hıristiyanlık din değiştirme yoluyla yayılırken, İslamiyet hem din değiştirme hem de nüfusun çoğalmasıyla artmaktadır. Dünyadaki Hıristiyanların oranı 1980'lerde en yüksek düzeye, yüzde 30'a gelmiş bir süre değişmemiştir ve şu anda azalmaktadır. Tahminen 2025 yılında dünya nüfusunun ancak yüzde 25'i Hıristiyan olarak kalacaktır. Yüksek nüfus artışı nedeniyle (bkz 5. bölüm) dünyadaki Müslümanların oranı dramatik bir biçimde artmaya devam edecektir. Bu yüzyılın sonunda dünya nüfusunun yüzde 20'si Müslümanlardan oluşacak, daha sonra sayıca Hıristiyanları geçecekler ve büyük bir olasılıkla 2025 yılında dünya nüfusunun yüzde 30'unu oluşturacaklardır.[19]

evrensel medeniyet: kaynaklar

Evrensel medeniyet kavramı Batı Medeniyeti'nin belirgin bir ürünüdür. Ondokuzuncu yüzyılda "beyaz adamın sorumluluğu" fikri, Batı'nın siyasal ve ekonomik egemenliğinin Batılı olmayan toplumlara götürülmesini haklı çıkarmakta yardımcı olmuştur. Yirminci yüzyılın sonunda evrensel medeniyet kavramı Batı'nın diğer toplumlar üzerinde kültürel egemenliğini, bu toplumların Batı'nın uygulamalarını ve kurumlarını taklit etme gereksinimini haklı kılmakta yardımcı olmaktadır. Çoğunlukla marjinaller ve yeni din değiştirenlerde olduğu gibi, Naipaul ve Fouad Agami gibi tek medeniyet düşüncesinin en hararetli taraftarları, kavramın "Ben kimim?" sorusuna en tatminkâr yanıtı verdiğini düşünen, Batı'ya gitmiş entelektüel göçmenler arasından çıkmıştır. Ama bir Arap entelektüeli bu göçmenleri "beyaz adamın zenci köleleri"[20] olarak adlandırmıştır. Evrensel medeniyet düşüncesi diğer medeniyetlerde çok az taraftar bulmaktadır. Batılı olmayanlar Batı'nın evrensel olarak gördüğünü Batılı olarak görmektedirler. Batılıların bir müjde olarak haber verdikleri küresel entegrasyon ve dünya çapında medyanın hızla çoğalıp yayılması, Batılı olmayanlar için çirkin bir Batı Emperyalizmi olarak görünmektedir. Batılı olmayanlar dünyayı tek olarak gördüklerinden bunu bir tehdit olarak algılamaktadırlar.

Herhangi türde bir evrensel medeniyetin ortaya çıkmakta olduğunu ileri sürenler bunun niye böyle olduğunu üç varsayımdan bir veya birden fazlasına dayanarak açıklamaktadırlar. İlk olarak 1. bölümde tartışılan varsayıma dayanılmaktadır. Yani Sovyet komünizminin çöküşü tarihin sonu anlamına gelmekte ve bu dünyada liberal demokrasinin evrensel zaferi olarak düşünülmektedir. Bu görüşün zaafı, tek alternatifli yanılgısından kaynaklanmaktadır. Bu düşüncenin kökleri Soğuk Savaş döneminde komünizmin tek alternatifinin liberal demokrasi olduğu ve komünizmin çökmesinin liberal demokrasinin evrenselliğini ortaya çıkaraca-

ğı görüşüne dayanmaktadır. Ancak kolayca görülebileceği gibi bugün birçok otoriterizm, milliyetçilik, korporatizm ve piyasa komünizmi (Çin'de olduğu gibi) biçimi bulunmaktadır. Daha da önemlisi, dünyadaki laik ideolojilerin dışında yer alan her türlü dinî alternatif de yer almaktadır. Modern dünyada din, insanları harekete geçiren, onları seferber eden belki de en temel güçtür. Sovyet komünizminin çökmesi sonucunda Batı'nın dünyayı sonsuza kadar kazandığını ve Müslümanların, Çinlilerin, Hintlilerin ve diğerlerinin Batı liberalizmini sanki tek alternatifmiş gibi kabul edeceklerini düşünmek yalnızca bir yanılsama ve kibir göstergesidir. İnsanlığın Soğuk Savaş dönemindeki bölünmesi ortadan kalkmıştır. Ancak insanlığın etnik durum, dinler ve medeniyetler açısından daha temel olan bölünmeleri sürmektedir ve bunlar yeni çelişkiler doğurmaktadır.

İkincisi, halklar arasındaki iletişimin -ticaret, yatırım, turizm, medya, elektronik iletişim- artmasının ortak bir dünya kültürü yaratmakta olduğu savıdır. Ulaşım ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler gerçekten de paranın, eşyanın, insanların, bilginin, düşüncenin ve görüntülerin bütün dünya etrafında daha kolay ve daha ucuza hareket etmesini mümkün bir hale getirmiştir. Bu sayılanlar bakımından uluslararası trafikte artış olduğundan kuşku duyulamaz. Acaba ticaret çatışmaların artma olasılığını mı, azalma olasılığını mı ortaya çıkarmaktadır? Ticaretin uluslar arasında savaş olasılığını azalttığı varsayımının en azından kanıtlanamadığı söylenebilir. Bunun aksini gösteren kanıtlar ise daha fazladır. 1960'larda ve 1970'lerde uluslararası ticaret büyük ölçüde artmıştı ve bunları izleyen onyılda Soğuk Savaş bitti. Ancak 1913'te uluslararası ticaret rekor bir düzeye çıkmıştı.[21] Bundan bir kaç yıl sonra ülkeler daha önce görülmemiş bir biçimde birbirlerinin boğazlarını kestiler. Eğer bu düzeydeki uluslararası ticaret savaşı önleyemediyse acaba hangi düzeydeki önleyebilecektir? Kanıtlar liberal, enternasyonalist bir varsayım olan ticaretin barışı desteklediği varsayımını doğrulamamaktadır. 1990'larda yapılan çö-

zümlemeler bu varsayımı daha da kuşkulu bir konuma sokmuştur. Yapılan çalışmalardan biri, "ticaret düzeyindeki artış . . . uluslararası politikada büyük ölçüde bölücü bir rol oynayabilir" ve "uluslararası ticaretin artışı, kendiliğinden uluslararası gerilimleri azaltıp uluslararası istikrarın gelişmesini sağlamaz" sonucuna varmıştır.[22] Bir başka çalışma yüksek düzeydeki ekonomik bağımlılığın "gelecekteki ticaret beklentisine bağlı olarak ya barış ya da savaş sonucunu doğurduğunu" ileri sürmüştür. Ekonomik bağımlılık barışı sadece "devletler yüksek ticaret düzeyinin görülebilir bir gelecekte de süreceğini beklerlerse" sağlayacaktır. Eğer devletlerde yüksek düzeydeki karşılıklı bağımlılığın süreceği beklentisi olmazsa ise, savaş olasılığı ortaya çıkabilir.[23]

Ticaret ve iletişimin barışı sağlamadaki başarısızlığı sosyal bilimlerin buluşlarıyla uyum içindedir. Sosyal psikolojide ayırt edici kuram, halkın kendisini diğerlerinden belirli bir çerçeve içinde ne farklı yapıyorsa onunla tanımladığını belirtmektedir: "Kişi kendisini diğer insanlardan, özellikle kişinin her zamanki sosyal çevresindeki insanlardan, ayırt eden özellikler açısından algılamaktadır . . . Bir kadın psikolog diğer mesleklerde çalışan bir düzine kadın, karşısında kendisini bir psikolog olarak düşünürken; bir düzine erkek, psikologla beraberken kendisini bir kadın olarak ele almaktadır."[24] İnsanlar kimliklerini ne olmadıklarına göre tanımlarlar. Medeniyetler arasında iletişim, ticaret ve seyahat çoğaldıkça, halklar gittikçe artan bir oranda medeniyetsel kimliklerine daha fazla değer vermektedirler. İki Avrupalı, biri Alman öbürü Fransız, birbirleriyle ilişkiye girerlerken birbirlerini Alman ve Fransız olarak tanımlarlar. İki Avrupalı, biri Alman öbürü Fransız, iki Arap, bir Suudi, bir Mısırlı, ile ilişkiye girerlerken birbirlerini Avrupalı ve Arap olarak tanımlayacaklardır. Fransa'da Kuzey Afrikalı göçmenler düşman gibi görülürken, Avrupalı Katolik Polonyalı göçmenler iyi karşılanmaktadır. Amerikalılar Japon yatırımlarına, Kanada ve Avrupa ülkelerinin daha büyük yatırımlarından çok daha olumsuz bakmaktadırlar. Benzer bi-

çimde Donald Horowitz'in belirttiği gibi "Bir Ibo . . . Owerri Ibo olabilir . . . ya da Nijerya'nın Doğu bölgesinden Onitsha Ibo olabilir. Lagos'ta ise yalnızca bir Ibo'dur, Londra'da bir Nijeryalıdır, New York'ta ise Afrikalıdır."[25] Küreselleşme kuramı sosyolojide de benzer sonuçlar ortaya çıkarmıştır: "Gittikçe küreselleşen dünyada -tarihsel olarak daha önce eşi benzeri olmayan biçimde medeniyetsel, toplumsal ve diğer karşılıklı bağımlılık biçimleri ve yaygın bir biçimde bunun bilincinde olma ile betimlenen- medeniyetsel, toplumsal ve etnik bilinçliliğin şiddetlenmesi söz konusudur", küresel olarak dinlerin yeniden canlanması, "kutsal yerlere dönüş" insanların, dünyanın "tek yer" olarak algılanışına yanıt olmaktadır.[26]

batı ve modernleşme

Evrensel bir medeniyetin doğduğu yolundaki görüşün üçüncü ve en genel kanıtı evrensel medeniyeti on sekizinci yüzyıldan beri sürmekte olan geniş modernleşme sürecinin bir sonucu olarak gören görüş oluşturmaktadır. Modernleşme endüstrileşme, kentleşme, okur-yazarlık düzeyinin artışı, eğitim, servet, sosyal mobilizasyon ve daha karmaşıklaşmış ve farklılaşmış mesleki yapıyı içermektedir. Modernleşme on sekizinci yüzyılda başlayan ve daha önce eşi görülmemiş bir biçimde çevreyi denetlemeyi ve yeniden biçimlendirmeyi olası bir duruma getiren bilimsel ve mühendislikle ilgili bilgilerin korkunç genişlemesinin ve büyümesinin bir ürünüdür. Modernleşme devrimci bir süreç olup, ilk olarak milattan 5000 yıl önce Fırat ve Dicle, Nil ve Indus nehirlerinin vadilerinde başlayan tekil anlamda medeniyetin ortaya çıkmasıyla, ilkel toplumdan medeni topluma geçişle karşılaştırılabilir.[27] Modern bir toplumdaki insanların tutumları, değerleri, bilgileri ve kültürleri geleneksel toplumdakinden büyük ölçüde farklıdır. İlk medeniyetin modernleşmesinde, Batı modernlik kültürünün elde edilmesinde öncü olmuştur. Bu görüşe göre diğer toplumlarda benzer eğitim, iş, servet

ve sınıf yapısı örüntüleri elde ettikçe, modern Batı kültürü dünyanın evrensel kültürü haline gelecektir.

Modern ve geleneksel kültürler arasında önemli farklılıkların olduğu tartışılamaz bir gerçektir. Ancak bundan, nasıl ki geleneksel kültürlere sahip toplumlar birbirlerine benzemiyorsa, modern kültüre sahip toplumların da birbirlerine benzedikleri sonucu çıkarılamaz. Kuşkusuz bazı toplumların çok büyük ölçüde modern olduğu ve bazı toplumların ise hâlâ geleneksel kaldığı bir dünyaya bütün toplumların hemen hemen aynı düzeyde modernleştiği bir dünyaya göre daha az türdeş olacaktır. Peki bütün toplumların geleneksel olduğu bir dünyada ne olacaktır? Böyle bir dünya birkaç yüzyıl önce vardı. Acaba bu dünya gelecekteki evrensel modernlik dünyasından daha mı az moderndi? Herhalde değil. Braudel "Ming Çin'i . . . kesinlikle Valois Fransası'na, Mao Çini'nin beşinci Fransız Cumhuriyeti'ne yakınlığından daha yakındı," demektedir.[28]

Bununla beraber, modern toplumlar birbirlerine geleneksel toplumlardan daha fazla benzemektedirler. Bunun iki nedeni vardır. İlk olarak, modern toplumlar arasındaki etkileşim ortak bir kültür yaratamamaktaysa da; tekniklerin, buluşların ve uygulamaların, geleneksel toplumlarda hiçbir şekilde olamayacağı gibi, bir toplumdan diğerine hızla geçmesini kolaylaştırmaktadır. İkinci olarak geleneksel toplumlar tarıma dayanmaktaydılar. Modern toplum, dokumadan klasik ağır sanayiye, bilgiye dayanan gelişmiş endüstriye geçmiş olabilir. Tarım örüntüleri ve ona eşlik eden sosyal yapı endüstri örüntülerinden çok daha fazla doğal çevreye bağımlıdır. Bunlar toprak ve iklime göre değişiklik gösterir. Bu nedenle farklı toprak mülkiyeti, sosyal yapı ve hükümet sistemi ortaya çıkabilir. Wittfogel'in hidrolik medeniyetler tezinin yararları ne olursa olsun tarım, merkezileşmiş ve bürokratik siyasal otoritelerin doğmasını kolaylaştıran muazzam sulama sistemlerinin yapılmasına, işletilmesine bağlıdır. Başka türlü de olamazdı. Zengin bir toprak ve iyi bir iklim büyük çiftliklerin gelişmesini teşvik eder. Bu-

nun sonucunda ufak bir toprak sahibi zengin bir sınıf ile bu büyük çiftliklerde çalışan geniş bir köylüler, köleler ve serfler sınıfını içeren bir sosyal yapı ortaya çıkar. Büyük çiftliklerin ortaya çıkmasına uygun olmayan koşullar var ise, o zaman bağımsız çiftçilerden oluşan bir toplum doğabilir. Kısacası, tarıma dayanan toplumlarda sosyal yapı coğrafya tarafından şekillenir. Bunun aksine endüstri yerel doğal koşullara çok daha az bağımlıdır. Endüstriyel örgütlenmedeki farklılıklar coğrafyadan daha çok kültür ve sosyal yapıdaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır ve bunlardan ilkinin ortak bir noktada birleşmesi beklenilebilinen sonuncusunun bu beklentiyi gerçekleştirmeyeceği ortadadır.

Bu nedenle modern toplumların birçok ortak yanı vardır. Ama acaba bunlar zorunlu olarak türdeşlik yaratacak mıdır? Buna evet yanıtını veren görüş, modern toplumun tek bir tipe yaklaşacağını düşünen varsayıma dayanmaktadır. Bu tek tip "Batı" tipidir. Modern medeniyet Batı medeniyetidir veya Batı medeniyeti modern medeniyettir. Ancak bu tümüyle yanlış bir saptamadır. Batı medeniyeti sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda ortaya çıkmış ve farklı özelliklerini bunu izleyen yıllarda kazanmıştır. Batı medeniyeti on yedinci ve on sekizinci yüzyıl gelmeden modernleşmemiştir. Batı, modern olmadan çok daha önceleri de Batı idi. Batı medeniyetini diğer medeniyetlerden ayıran temel özellikler, Batı'nın modernleşmesinden öncedir.

Batı toplumunun modernleşmeden yüzyıllar önceki ayırt edici özellikleri acaba nelerdi? Çeşitli bilim adamları bazı özel noktalarda farklılık arz eden, ancak, haklı ve yerinde bir biçimde batı medeniyetinin özü olarak nitelendirilebilecek olan temel kurumlar, uygulamalar ve inançlar konusunda anlaşmaktadırlar. Bunlar aşağıdakileri içerir.[29]

Klasik miras. Batı üçüncü kuşak bir medeniyet olarak, özellikle klasik medeniyet başta olmak üzere, daha önceki medeniyetlerden yararlanmıştır. Yunan felsefesi ve rasyonalizmi, Roma hukuku, Latince ve Hıristiyanlık olmak üzere Ba-

tı'nın Klasik medeniyetten miras olarak aldığı birçok şey vardır. İslam ve Ortodoks medeniyetler de Klasik medeniyetten çok şeyi miras olarak almışlardır; ama hiçbir zaman bu Batı'nın aldığı kadar çok olmamıştır.

Katoliklik ve Protestanlık. Batı Medeniyetinin tek ve en önemli özelliğidir. Batı Hıristiyanlığının, önce yalnızca Katoliklik, daha sonra da hem Katoliklik ve Protestanlık olmak üzere yaşamış olmasıdır. Aslında ilk bin yıllık dönemin büyük bir çoğunluğunda şimdi Batı medeniyeti olarak bilinen şey Batı Hıristiyanlığı olarak adlandırılmaktaydı. Batı Hıristiyan halklar arasında kendilerinin Türklerden, Mağribilerden, Bizanslılardan ve diğerlerinden farklı oldukları biçiminde gelişmiş bir topluluk duyguları vardı. On altıncı yüzyılda Batılılar dünyayı fethetmeye kalktıklarında bu işi paranın yanı sıra Tanrı için de yaptılar. Reform ve karşı-Reform hareketi, Hıristiyan aleminin Protestan Kuzey ve Katolik Güney biçiminde ikiye bölünmesi de Doğu Ortodoksluğundan bütünüyle silinmiş, Latin Amerika deneyiminde ise büyük ölçüde ortadan kaldırılmış bulunan Batı tarihinin ayırt edici bir özelliğidir.

Avrupa dilleri. Dil, dinden sonra bir kültüre bağlı insan grubunu, diğer kültüre bağlı insan grubundan ayırt eden en önemli ikinci etkendir. Batı, diğer medeniyetlerden dillerinin çokluğuyla ayrılmaktadır. Japonca, Hindu, Mandarin, Rusça ve hattâ Arapça kendi medeniyetlerinin çekirdek dilleri olarak adlandırılmışlardır. Batı, Latince'nin mirasına konmuştur. Ancak ortaya bir dizi ulus, ulusal dillerle ortaya çıkmıştır. Bu ulusal diller Latince kökenli, Germen kökenli diller olarak geniş ve gevşek bir biçimde sınıflandırılmaktadır. On altıncı yüzyılda bu diller genellikle şu anki çağdaş biçimlerini kazanmışlardır.

Dini ve dünyevi otoritelerin birbirlerinden ayrılması. Batı tarihinin bütününde ilk olarak Kilise olmuş, daha sonra da

devletten ayrı birçok kilise var olmuştur. Tanrı ve Sezar, kilise ve devlet, dinsel otorite ve dünyevi otorite Batı kültüründe egemen düalizm olmuştur. Yalnızca Hint medeniyetinde din ve politika birbirinden bu denli belirgin bir şekilde ayrıydı. İslamiyette Tanrı Sezar'dır; Çin ve Japonya'da Sezar Tanrı'dır; Ortodokslukta Tanrı Sezar'ın ikinci derecedeki ortağıdır. Batı Medeniyeti'nin tipik belirtisi olan kilise ve devletin birbirinden ayrılığı ve yinelenen çatışmalarına başka medeniyetlerde rastlanmaz. Otoritenin bu biçimde bölünmesi Batı'da özgürlüğün gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Hukuk Devleti. Medeni kalabilmek için hukukun merkeziliği kavramı Romalılar'dan miras kalmıştır. Ortaçağ düşünürleri monarkların iktidarlarını doğal hukuka uygun olarak kullanmaları gerektiği düşüncesini geliştirmişlerdir. İngiltere'de de yazısız hukuk gelişmiştir. On altıncı ve on yedinci yüzyıllardaki mutlakiyetçilik döneminde hukuk devleti ilkelerinin çiğnenmesine, buna uymaktan daha çok rastlanmaktaydı. Ancak insan iktidarının dışardan sınırlandırılması gerektiği düşüncesi sürmüştür: "*Non sub homini sed sub Deo et lege.*" Hukuk devleti geleneği, anayasacılık ve mülkiyet hakları dahil keyfi iktidara karşı insan haklarının korunması için temel oluşturmuştur. Diğer medeniyetlerin çoğunda davranışın ve düşüncenin biçimlenmesinde hukuk çok daha az önemli bir yere sahiptir.

Sosyal plüralizm. Tarihsel olarak Batı toplumu büyük ölçüde plüralist olmuştur. Deutsch'un belirttiği gibi, "kan bağına, evlilik bağına dayanmayan farklı özerk grupların varlığı ve yükselmesi" Batı'nın ayırt edici bir özelliğidir.[30] Altıncı ve yedinci yüzyıllarda başlayarak, bu gruplar ilk olarak manastırları, keşişleri ve loncaları içermekteydi. Ancak daha sonra Avrupa'nın birçok bölgesinde birçok derneği ve birliği kapsar bir duruma geldi.[31] Derneklerin çoğulculuğu sınıf çoğulculuğuyla tamamlanmıştır. Batı Avrupa toplum-

larının çoğu oldukça güçlü ve özerk bir aristokrasiyi, önemli bir köylü sınıfını, küçük ama etkin tüccar ve ticaretle uğraşanlar sınıfını içerir. Feodal aristokrasinin gücü, çoğu Avrupa ulusunda olmak üzere mutlakiyetçiliğin kök salmasını sınırlamada özellikle önemli olmuştur. Avrupa'nın bu çoğulculuğu Rusya, Çin, Osmanlı toprakları ve diğer Batılı-olmayan toplumlardaki merkezi bürokratik imparatorlukların gücü, aristokrasinin zayıflığı, sivil toplumun fakirliğiyle tam bir tezat oluşturmaktadır.

Temsili heyetler. Sosyal plüralizm, çok önceleri aristokrasinin, ruhban sınıfının, tüccarların ve benzer diğer grupların menfaatlerinin temsili için meclislerin, parlamentoların ve diğer kurumların doğmasına neden olmuştur. Bu kurullar modernleşme süreci içinde modern demokrasinin kurumlarına dönüşücek olan temsil biçimlerini sağlamıştır. Bazı durumlarda, örneğin mutlakiyetçi dönemlerde bu kurumların yetkileri ya ortadan kaldırılmış ya da son derece sınırlandırılmıştır. Bunlar olduğunda, yani mutlakiyetçi yönetimlerde bile bu kurumlar, Fransa'da olduğu gibi genişleyen siyasi katılmaya bir araç sağlamak için yeniden canlandırılmışlardır. Diğer başka hiçbir medeniyette Avrupa'dakiyle karşılaştırılabilecek böyle bin yıl geriye giden temsili organ mirası bulunmamaktadır. Yerel düzeyde de, dokuzuncu yüzyılda başlamak üzere, önce İtalya'daki kentlerde başlayan kendi kendine yönetim daha sonra kuzeye doğru yayılmış, "piskopos, yerel baronlar ve diğer soylular iktidarlarını kent sakinleriyle paylaşmaya zorlanmışlar. Sonunda da iktidarlarını tümüyle bunlara kaptırmışlardır."[32] Böylece ulusal düzeyde temsil, dünyanın diğer bölgelerinde görülmeyen, yerel düzeyde belli bir ölçüde özerklikle tamamlanmıştır.

Bireycilik. Batı medeniyetinin yukarıda sıralanan özelliklerinin çoğu medeni toplumlarda eşine rastlanmayan bireycilik anlayışının, bireysel hak ve özgürlükler geleneğinin doğmasına katkıda bulunmuştur. Bireycilik on dördüncü ve on

beşinci yüzyıllarda gelişmiş ve bireyin tercih hakkınm-Deutsch bunu "Romeo ve Juliet devrimi" olarak adlandırmaktadır- kabulü on yedinci yüzyılda Batı'da egemen bir hale gelmiştir. Evrensel olarak kabul edilmemiş olsa bile, bütün bireyler için eşit hak talepleri - "İngiltere'de en yoksulun en zengin kadar yaşaması gereken bir yaşamı vardır"- ifade edilmiştir. Yirminci yüzyıl medeniyetleri içinde bireycilik Batı'yı diğer medeniyetlerden ayıran bir husus olmaktadır. Elli ülkeden alınan benzer örneklerle yapılan çözümlemede, bireycilikte en üst yirmi ülkenin hepsini, Portekiz ve İsrail dışında Batı ülkeleri işgal etmiştir.[33] Bireycilik ve kolektivizm ile ilgili bir başka karşılaştırmalı kültürel araştırma diğer ülkelerdeki kolektivizmin egemenliği karşısında, Batı'da bireyciliğin üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Bu araştırma "Batı'daki en önemli değerlerin dünyanın diğer yerlerinde en az değer verilenler olduğu" sonucuna varmaktadır. Hem Batılılar hem de Batılı olmayanlar Batı'yı esas ayırt eden hususun bireycilik olduğuna tekrar tekrar işaret etmektedirler.[34]

Yukarıdaki liste Batı medeniyetinin ayırt edici özelliklerini tüketici bir biçimde sıralama iddiasında değildir. Yine bu özelliklerin Batı toplumunda evrensel olarak ve her zaman var olduğu da söylenmek istenmemektedir. Kuşkusuz bunların hepsi her zaman var olmamıştır. Batı medeniyetinde birçok despot düzenli bir biçimde muntazaman hukuk devletini inkar etmiş ve temsili heyetleri askıya almıştır. Yine bu özelliklerin hiçbirisinin hiçbir biçimde diğer toplumlarda olmadığı da iddia edilmemektedir. Kuşkusuz bunlar diğer toplumlarda da zaman zaman bulunmuştur. Kur'an ve *şeriat* Müslüman toplumların temel yasasını oluşturur; Japonya ve Hindistan Batı'dakine paralel bir sınıf sistemine sahip olmuşlardır (ve belki de bu yüzden bu ülkeler uzun bir süre demokratik sistemi yaşatabilmiş iki önemli Batılı olmayan toplum olabilmişlerdir). Tek tek ele alındıklarında bu etkenlerden hiçbirisi Batı'ya özgü değildir. Bunların birleşimi Batı'ya ayırt edici niteliğini veren özelliktir. Bunlar en azından

Batı medeniyetinin temel ve sürüp giden çekirdeğinin bir parçasını oluşturmaktadır. Bunlar bize Batı'daki modernliği değil de, Batı'nın ne olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, bunlar büyük ölçüde Batı'nın kendini ve dünyayı modernleştirmesinde öncü olmasını sağlayan etkenlerdir.

batı'ya ve modernleşmeye tepkiler

Batı'nın yayılması, Batılı olmayan toplumların modernleşmesini ve Batılılaşmasını teşvik etmiştir. Batı'nın bu etkisine bu toplumların entelektüellerinin ve politikacılarının yanıtı aşağıdaki üç yoldan biriyle olmuştur: Hem modernleşme, hem Batılılaşma reddedilmiştir; her ikisi de benimsenmiştir ya da modernleşme benimsenip Batılılaşma reddedilmiştir.[35]

Reddetme. Japonya Batı ile ilk temasa geçtiği 1542 yılından on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar büyük ölçüde Batı'yı reddedici bir tutum izlemiştir. Yalnızca ateşli silahların alınması gibi, sınırlı bir modernleşmeye izin verilmiş ve Hıristiyanlık dahil, Batı kültürünün ithali sert bir biçimde yasaklanmıştır. On yedinci yüzyılın ortalarında Batılıların hepsi ülkeden kovulmuştur. Bu redci tutum Japonya'nın 1854'te Commodore Perry tarafından Batı'ya zorla açılması ve 1868'de Meiji Restorasyonu'ndan sonra da Batı'yı öğrenmedeki büyük gayretler sayesinde sona ermiştir. Çin de birkaç yüzyıl ciddi bir modernleşmeyi veya Batılılaşmayı engellemeye çalışmıştır. Her ne kadar Hıristiyan hükümet temsilcilerinin bulunmasına 1601 yılında izin verilmişse de, 1722 yılında ülke dışına çıkarılmışlardır. Japonya'nın tersine Çin'in red politikası büyük ölçüde kendini Orta Krallık olarak görmesinden ve Çin kültürünün diğer halkların kültürlerinden üstün olduğu inancından kaynaklanmıştır. Japonların tecridi gibi Çin'in bu tek başına kalması, 1839-1842 Esrar Savaşı'nda İngilizlerce kullanılan Batı silahlarıyla sona ermiştir. Bu örneklerin gösterdiği gibi, on dokuzuncu yüzyılda Batı'nın gücü Batılı olmayan toplumların bütü-

nüyle tecrit politikasına tutunmalarını sonunda olanaksızlaştırmıştır.

Yirminci yüzyılda ulaşım ve iletişimdeki gelişmeler, küresel düzeyde karşılıklı dayanışma, dünyadan daha doğrusu Batı'dan tecrit olmanın maliyetini çok yükseltmiştir. Ufak, tecrit edilmiş, ancak yaşanabilecek düzeyde bir gelire sahip olan kırsal topluluklar dışında, dünyanın gittikçe daha modern ve yüksek derecede birbiriyle ilişkili bir duruma gelmesi karşısında, modernleşmenin ve bunun yanında da Batılılaşma'nın kökten reddi hemen hemen imkansız bir duruma gelmiştir. Daniel Pipes İslam'la ilgili olarak şunları söylemiştir: "Yalnızca en aşırı köktendinciler Batılılaşma'yla birlikte modernleşmeyi de reddetmektedirler. Televizyon setlerini nehirlere fırlatmakta, kol saatlerini yasaklamakta, içten yanmalı motorları kullanmamaktadırlar. Programlarının uygulanmalarının imkansızlığı, bu grupların çekiciliklerini azaltmaktadır. Birçok durumda -örneğin Kano'nun Yen Izala'sı, Sedat suikastı, Mekke'de camiye yapılan saldırı ve bazı Malezyalı dakwah grupları gibi- bu aşırı grupların yetkililerle yaptıkları şiddete dayalı karşılaşmalarda yenilgiye uğramaları sonucunda, bunların arkalarda az bir iz bırakarak ortadan kayboldukları görülmektedir."[36] Yirminci yüzyılın sonunda az bir izle ortadan kalkmak sözcükleri sadece redde dayanan politikaların kaderini çok güzel özetlemektedir. Toynbee'nin terimiyle bağnazlık uygulanabilir, kabul edilebilir bir seçenek değildir.

Kemalizm. Batı'ya ikinci tepki, Toynbee'nin Herodianizm olarak adlandırdığı, hem modernleşmenin hem de Batılılaşma'nın kabul edilmesidir. Bu tepki modernleşmenin gerekli, arzu edilir bir şey olduğu, yerli kültürün modernleşmeyle uyuşmadığı, bu nedenle kaldırılması, yok edilmesi gerektiği ve başarılı bir biçimde modernleşmek için tam anlamıyla Batılılaşma'nın gerekli olduğu varsayımlarına dayanmaktadır. Modernleşme ve Batılılaşma birbirlerini takviye etmektedir. Bunların birlikte olması gerekir. Bu yaklaşım on doku-

zuncu yüzyılın sonunda Japon ve Çin entelektüellerinin modernleşmek için toplumlarının tarihsel dillerini bırakması gerektiği, ulusal dil olarak İngilizce'yi kabul etmelerinin doğru olacağı yolundaki görüşleriyle çok iyi bir biçimde özetlenmektedir. Tahmin edilebileceği gibi bu görüş Batılı olmayan elitlerden çok Batılılar arasında popüler olmuştur. Verilen mesaj şudur: "Başarılı olmak için bizim gibi olmak zorundasınız, bizim yolumuz tek yoldur." İddia şöyle bir düşünceye dayanmaktadır: "Bu [Batılı olmayan] toplumların dinsel değerleri, ahlâki varsayımları ve sosyal yapıları endüstrileşmenin uygulamalarına ve değerlerine en azından yabancı ve bazı durumlarda da düşmandır." Bu nedenle ekonomik gelişme "toplumun ve yaşamın radikal bir biçimde yeniden yaratılmasını ve çoğunlukla da bu medeniyetlerde yaşayan insanlarca anlaşılan, varlığın anlamının yeniden yorumlanmasını gerektirir."[37] Pipes aynı noktayı İslama atıfta bulunarak vurgulamaktadır:

> Anomiden kaçabilmek için Müslümanların tek bir seçeneği vardır; çünkü modernleşme Batılılaşmayı gerektirir . . . İslamiyet modernleşmeye alternatif bir yol getirmemektedir . . . Laikleşme kaçınılmazdır. Modern bilim ve teknoloji bunlara eşlik eden düşünce sürecinin ve bununla birlikte siyasal kurumların kabul edilmesini gerektirir. İçeriğin biçimden daha az önemli olduğu söylenemeyeceğine göre, Batı medeniyetinin egemenliği ve üstünlüğü kabul edilmeli ve ondan öğrenilebilecek şeyler öğrenilmelidir. Avrupa dilleri ve Batı eğitim kurumları kaçınılmazdır, ikincisi her ne kadar özgür düşünceyi ve serbest yaşamı teşvik etse de. Müslümanlar ancak Batı modelini açıkça kabul ettikten sonra teknolojiye ayak uydurup ve gelişmek konumuna kavuşabilirler.[38]

Bu sözlerden altmış yıl önce Mustafa Kemal Atatürk benzer sonuçlara ulaşmış, Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarından yeni bir Türkiye yaratmış ve ülkeyi modernleştirmek, yani Batılılaştırmak için büyük çabalara girişmiştir. Bu yola baş koyan Atatürk, ülkenin İslami geçmişini reddederek Türkiye'yi "parçalanmış bir ülke" durumuna getirmiştir: Bir yanda dinî, gelenek, görenek ve kurumları İslam'a dayanan, ama diğer yanda da ülkeyi Batılılaştırmak, mo-

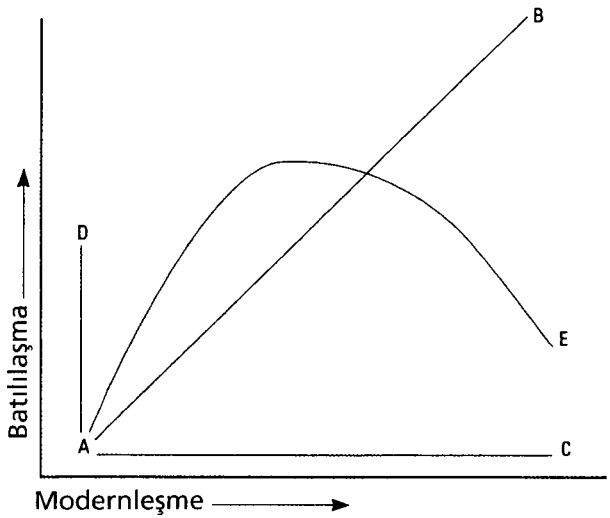
dernleştirmek ve Batı'yla bir yapmak isteyen yönetici elitlere sahip bir ülke. Yirminci yüzyılın sonunda dünyada birçok ülke Kemalist seçeneği izlemiştir. Batılı olmayan kimliği Batılı kimlikle değiştirmeye çalışmaktadırlar. Bu ülkelerin çabaları 6. bölümde anlatılacaktır.

Reformculuk. Reddetmecilik, toplumu gittikçe küçülen dünyada tecrit etme gibi ümitsiz bir çaba içine sokmaktadır. Kemalizm, yüzyıllardır var olan bir kültürü yok edip onun yerine bir başka medeniyetten alman, bütünüyle yeni bir kültüre geçirmek gibi güç ve sarsıcı bir çaba gerektirmektedir. Üçüncü seçenek, modernleşmeyi toplumun yerli kültürünün temel değerleri, uygulamaları ve kurumlarını koruyarak gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu tercih kolayca anlaşılabileceği gibi Batılı olmayan elitler arasında en popüler olanıdır. Çin'de Ch'ing hükümdarlığı döneminde slogan *Ti-Yong* idi: "Çince öğrenme temel ilkeler için, Batı'yı öğrenme ise pratik amaçlar için." Japonya'da bu *Wakon, Yõsei* idi: "Japon ruhu, batı tekniği." Mısır'da 1830'larda Muhammed Ali "aşırı kültürel bir Batılılaşma'ya kaçmadan, teknik açıdan modernleşmeye kalkışmıştır." Ancak bu çaba İngilizler Muhammet Ali'yi modernleşme, reformlarını bırakmaya zorlamasıyla birlikte başarısızlığa uğramıştır. Bunun sonucunda Ali Mazrui'nin gözlemlediği gibi "Mısır'ın kaderi ne Japonya gibi kültürel açıdan Batılılaşma ve teknik açıdan modernleşme, ne de Atatürk'ün Türkiye'si gibi kültürel modernleşme yoluyla teknik açıdan modernleşme olmuştur."[39] Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Jamal al-Din al-Afghani, Muhammad'Abduh ve diğer reformcular "İslamın modern bilim ve Batı'daki en iyi düşüncelerle uyuştuğunu ve ister bilimsel, teknik veya siyasal (anayasacılık ve temsili hükümet)[40] olsun, modern düşünce ve kurumları kabul etmede İslami bir gerekçe" yaratarak İslam dini ile modernleşmeyi yeni bir biçimde uyuşturma çabasına girmişlerdir. Bu yalnızca modernliği değil, bunun yanında Batı kurumlarını da benimseyen, biraz Ke-

malizm'e kayan, geniş ölçekli bir reformculuktu. İlk olarak Kemalizm'in yükselmesi ve ondan sonra da köktendinci bir biçimdeki daha saf modernciliğin ortaya çıkmasıyla tehdit edilene dek, reformculuğun bu tipi Müslüman elitler bakımından 1870'lerden 1920'lere varana kadar elli yıl boyunca Batı'ya karşı hakim olan tepki türünü oluşturmuştur.

Reddetmecilik, Kemalizm ve reformculuk neyin mümkün ve neyin istenir olduğu konusunda farklı varsayımlar dayanmaktadır. Reddetmeci görüşe sahip olanlara göre hem modernleşme, hem de Batılılaşma arzu edilir bir şey değildir. Bunları geri çevirmek veya kabul etmemek mümkündür. Kemalizm için ise hem modernleşme hem de Batılılaşma istenmeye değer şeylerdir ve her ikisini de gerçekleştirmek olasıdır. Reformculuk için ise pek istenmeyen Batılılaşma olmadan da modernleşme hem mümkündür, hem de iyi bir şeydir. Modernleşme ve Batılılaşma'nın istenmesi noktasında Kemalizm ile reddetmeciler arasında, modernleşmenin Batılılaşma olmadan gerçekleştirilebilip gerçekleştirilemeyeceği konusunda da Kemalizm ile reformculuk arasında

Şekil: 3.1
Batı Etkisine Karşı Alternatif Tepkiler

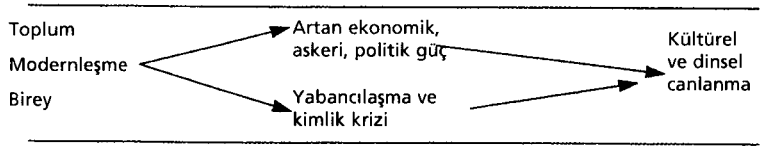

uyuşmazlıklar vardır.

Şekil 3.1 üç hareket biçimini şemalaştırmaktadır. Reddetmeciler A noktasına, Kemalistler B noktasına ve reformcular da yatay olarak C noktasına gideceklerdir. Acaba toplumlar hangi yolda ilerlemişlerdir? Kuşkusuz her Batılı olmayan toplum bu üç prototip yoldan oldukça farklı olabilecek kendi yollarını izlemişlerdir. hattâ Mazrui, Mısır ve Afrika'nın "teknik açıdan *modernleşmeden* büyük acılarla kültürel olarak Batılılaşarak" D noktasına doğru gittiğini iddia etmektedir. Batılı olmayan toplumların Batı'ya karşı var olan tepkileri ölçüsünde herhangi bir modernleşme ve Batılılaşma örüntüsü A-E eğrisi üzerinde bir yerde yer alacaktır. Başlangıçta Batılılaşma ve modernleşme çok yakından birbiriyle bağlantılıdır. Bu aşamada Batılı olmayan toplumlar, Batı kültürünün önemli unsurlarını alarak modernleşme yolunda da yavaş bir ilerleme kaydederler. Modernleşmenin hızı çoğaldıkça Batılılaşma'nın derecesi azalır, yerli kültür yeniden bir canlanma gösterir. Bundan sonra daha öteye bir modernleşme Batı ile Batılı olmayan toplum arasındaki medeniyetsel dengeyi değiştirir ve yerli kültüre bağlılık güçlenir.

Bu nedenle değişimin ilk dönemlerinde Batılılaşma modernleşmeyi destekler. Daha sonraki dönemlerde ise modernleşme Batılılaşmanın tersini ve yerli kültürün yeniden ortaya çıkmasını iki yoldan destekler. Toplumsal düzeyde modernleşme; bir bütün olarak toplumdaki ekonomik, askeri ve siyasal iktidarı artırmakta ve o toplumun halkının kendi kültürlerine olan güvenini cesaretlendirmekte, kültü-

Şekil: 3.2
Modernleşme ve Kültürel Canlanma

rel olarak daha atılgan olmalarını sağlamaktadır. Bireysel düzeyde modernleşme; geleneksel bağlar, sosyal ilişkiler ortadan kalktıkça yabancılaşma ve ümitsizlik duygularım ortaya çıkarmakta ve bu da dinin cevabını verdiği yabancılaşma ve ümitsizlik duygularına neden olmaktadır. Bu nedensel akış basit bir biçimde Şekil 3.2'de gösterilmiştir.

Bu varsayımsal genel model hem sosyal bilim kuramıyla hem de tarihsel deneyimle uyum içindedir. Rainer Baum "değişmezlik hipotezi" ile ilgili var olan kanıtları enine boyuna incelerken, "insanın anlamlı otorite ve anlamlı kişisel otonomi arayışındaki sürekli koşuşturması kültürel olarak farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır" sonucuna varmaktadır. "Bu konularda kültürler arasında türdeş bir dünyaya doğru gidiş söz konusu değildir. Bunun yerine, gelişmenin ilk tarihsel ve çağdaşlık aşamasında ortaya çıkmış olan farklı biçimlerin örüntülerinde değişmezlik var gibi görünmektedir.[41] Diğerlerinin yanında Frobenius, Spengler ve Bozeman tarafından geliştirilen kuram alıcı medeniyetin diğer medeniyetlerden seçerek aldıklarının büyüklüğünü, bunları adapte ederek, dönüştürerek, asimile ederek ve böylece de kendi kültürünün temel değerlerinin veya "*paideuma*"sının* varlığını sürdürmesini güçlendirmesini vurgulamaktadır."[42] Dünyadaki hemen hemen bütün Batılı olmayan medeniyetler en azından bin yıldır ve bazı durumlarda da iki veya üç bin yıldır varlıklarını sürdürmektedirler. Bu medeniyetler diğer medeniyetlerden kendi varlıklarını güçlendirmek amacıyla çok sayıda şey almışlardır. Bilim adamları Çin'in Hindistan'dan Budizmi almasının Çin'in "Hindistanlaşmasını" gerektirmediğini belirtmişlerdir. Çinliler Budizmi, Çin'in amaçları ve gereksinimleri için kabul etmişlerdir. Çin kültürü Çince kalmıştır. Çinliler bu güne dek sürekli olarak istikrarlı bir şekilde Batılıların yoğun bir biçimde kendilerini Hıristiyanlaştırma çabalarına karşı çıkmışlardır. Eğer gelecekte bir gün Çinliler Hıristiyanlığı kabul edecek olurlarsa bunun Çin kültürünün temel unsurlarıyla uyum sağlayacak

*paideuma: Aklî oluşum, bir ırka ait kalıtsal yetenek ve özellikler. (ç.n.)

bir biçimde kabul edilip benimseneceği söylenebilir. Benzer biçimde Müslüman Araplar "esas alarak yararcı nedenlerle kendi Helen miraslarını" almışlar, değerlendirmişler ve kullanmışlardır. "Araplar çoğunlukla bazı dış biçimleri ve teknik yönleri kendi kültürlerine aktarmakla ilgilendiklerinden, Yunan düşüncesinde Kuran'ın temel ilke ve kuralların-da belirlenen 'gerçek' ile ters düşen bütün unsurları bir kenara atmışlardır."[43] Japonya da benzer bir yolu izlemiştir. Yedinci yüzyılda Japonya Çin kültürünü ithal etmiştir ve yüksek medeniyetlerin "askeri ve ekonomik baskılarından bağımsız olarak kendi girişimiyle dönüşümü" gerçekleştirmiştir. "Bunu izleyen yüzyıllarda, başka medeniyetlerden alınanların sınıflandırıldığı ve yararlı olanların asimile edildiği ve Asya kıtasının etkilerinden göreli olarak soyutlanan dönemlerle yeniden ortaya çıkan temaslar ve kültürel resepsiyon dönemleri birbirini izlemiştir."[44] Bütün bu dönemlerde, Japon kültürü kendi farklı özelliklerini korumuştur.

Kemalist savın ılımlı biçimi olan Batılı olmayan toplumlar Batılılaşarak modernleşebilir biçimi kanıtlanmamıştır. Aşırı Kemalist sav olan Batılı olmayan toplumlar modernleşmek için Batılılaş*malıdırlar* savı ise evrensel bir önerme olarak doğru değildir. Ancak bu önerme bazı sorulara neden olmaktadır: Acaba modernleşmeyi tehdit eden engellerin fazla sayıda olduğu yerli kültüre sahip ve bu nedenle modernleşmek için, yerli kültürün büyük ölçüde Batı kültürüyle değiştirilmesi gereken bazı Batılı olmayan toplumlar var mıdır? Kuramda bunun mükemmeliyetçi kültürlerde araçsal kültürlerden daha fazla görüleceği iddia edilmektedir. Araçsal kültürler "son amaçlardan bağımsız, ayrı, geniş ve ortada yer alan ereklere sahip sektörlerle tanımlanmaktadır." Bu sistemler "kolayca gelenek battaniyesini değişimin üzerine örterek gerekli değişime uğramaktadır . . . . Böyle sistemler sosyal kurumlarını temelden değiştiriyor görünmeden değişebilmektedir. Daha doğrusu yenilik ve değişiklik eskiliğin hizmetinde görülmektedir." Mükemmeliyetçi sistemler, araçsal sistemlerin aksine, "ortadaki ve sondaki amaçlar

arasındaki yakın ilişkiyle tanımlanmaktadır . . . . toplum, devlet, otorite ve benzerleri kavramsal rehber olarak dinin yaygın olduğu ve özenle sürdürülen yüksek dayanışmacı sistemin bir parçasıdırlar.[45] Böyle sistemler yeniliğe düşmandırlar. Apter, bu kategorileri Afrika'daki kabilelerdeki değişimi çözümlemekte kullanmaktadır.[46] Eisenstadt da, büyük Asya medeniyetlerini incelerken paralel bir çözümleme yapmakta ve benzer sonuçlara varmaktadır. İç dönüşüm "sosyal, kültürel ve siyasal kurumların özerkliğiyle önemli ölçüde kolaylaşmaktadır." Bu nedenle, daha araçsal niteliğe sahip Japon ve Hindu toplumları, Müslüman ile Konfüçyusçu toplumlardan daha erken, daha kolay modernleşmeye başlamıştır. Bu toplumlar modern teknolojiyi daha kolay ithal edebilmişler. Bunu varolan kültürlerini beslemekte ve desteklemekte kullanmışlardır. Acaba Müslüman ve Çin toplumlarının hem modernleşmeden, hem de Batılılaşmadan vazgeçmesi mi gerekmektedir, yoksa her ikisini de birlikte kucaklaması mı? Seçenekler bu denli sınırlı değildir. Japonya'nın yanında Singapur, Tayvan, Suudi Arabistan ve daha az ölçüde olmak üzere İran, Batılı olmadan modern toplumlar olmuşlardır. Aslında, Şah'ın Kemalist yolu izleme çabası yoğun Batı-karşıtı bir tepkinin doğmasına neden olmasına rağmen, modernleşme karşıtı bir tepki doğurmamıştır. Çin ise son derece açık bir biçimde reformcu bir yola girmiş bulunmaktadır.

Müslüman toplumların modernleşmeyle sorunları olmuştur; İslam ile faiz, oruç tutma, miras kuralları ve çalışma yaşamına kadının katılımı gibi ekonomik konularda, modernlikle çelişki içinde bulunduğuna işaret eden Pipes, Batılılaşmanın bir önkoşul olduğu iddiasına bu hususları da eklemektedir. Pipes, Maxine Rodinson'un "İslam dininin Müslüman dünyanın modern kapitalizm yolunda ilerlemesini engelleyecek zorunlu hiçbir şey içermediği" yolundaki görüşünü onaylamakta ve ekonomi dışında birçok konuda;

> İslam dininin modernleşmeyle çatışmadıklarını belirtmiştir. Dindar Müslümanların da toplumda bilimi yerleştirebileceği, fabrika-

larda randımanlı bir biçimde çalışacakları veya gelişmiş silahları kullanabilecekleri söylenebilir. Modernleşme tek bir siyasal ideoloji veya bir dizi kurumlar gerektirmemektedir. Batı yaşamının alâmeti farikası olan seçimler, ulusal sınırlar, dernekler gibi hususlar ekonomik büyüme açısından zorunlu değildir. İslam bir inanç olarak hem işletme danışmanlarını hem de köylüleri tatmin eder. Şeriat modernleşmeye eşlik eden değişiklikler hakkında bir şey söylememektedir: Ne sosyal istikrardan sosyal akıcılık, kırdan kente göç veya tarımdan endüstriye geçiş hakkında ne de kitle eğitimi, hızlı haberleşme, yeni ulaşım biçimleri veya sağlık hakkı konusunda İslam dininde bir hüküm bulunmamaktadır.[47]

Benzer biçimde aşırı Batı düşmanlığı yapan ve yerli kültürün yeniden canlandırılmasını savunanlar bile elektronik posta, kasetler ve televizyon gibi modern teknikleri amaçları doğrultusunda kullanmada tereddüt etmemektedirler.

Kısacası Modernleşme, Batılılaşma anlamına gelmek zorunda değil. Batılı olmayan toplumlar modernleşebilir ve çok sayıda Batılı olmayan ülke bütün Batı değerlerini, kurumlarını ve uygulamalarını benimsemeden ve kendi kültürlerini terk etmeden de modernleşmiştir. İkincisi neredeyse olanaksız olabilir: Batılı olamayan kültür modernleşmeye ne türlü engeller çıkarırsa çıkarsın Batılılaşma karşısında bunlar önemini yitirmektedir. Braudel'in gözlemlediği gibi, modernleşmenin veya "tekil anlamında *medeniyetin* zaferinin" dünyanın büyük medeniyetlerinin yüzyıllar içinde ortaya çıkardığı tarihsel kültürlerin çokluğunu ortadan kaldıracağına inanmak "çocukça" bir şey olacaktır.[48] Bunun aksine modernleşme bu kültürlerin gücünü artırmakta ve göreli olarak da Batı'nın gücünü azaltmaktadır. Birçok temel açıdan dünya daha modern ve daha az Batılı olmaktadır.

II

●

Medeniyetlerin Değişen Dengesi

4
Batının Gücünün Azalması; İktidar, Kültür ve Yerlileşme

batı'nın iktidarı: egemenlik ve gerileme

Batı'nın iktidarının diğer medeniyetlerle bağlantılı iki resmi bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde Batı galip, karşı konulamaz ve üstün bir güç olarak resmedilmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılması, Batı'yı gerçek anlamda tehdit eden tek gücün ortadan kalkması olarak ele alınmakta ve bunun sonucunda dünyanın, arada sırada Japonya'nın yardımıyla olmak üzere, temel Batı uluslarının amaçları, öncelikleri ve menfaatlerince biçimlendirileceği belirtilmektedir. Geriye kalan tek süper güç olarak Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa ile birlikte; güvenlik ve diğer siyasal konularda, yine Almanya ve Japonya ile birlikte bu kez ekonomik konularda önemli kararlar alacaktır. Batı diğer bütün medeniyetler ve bölgeler üzerinde önemli menfaatleri bulunan ve diğer medeniyetlerin siyasetini, ekonomisini ve güvenliğini etkileyebilecek tek medeniyettir. Diğer medeniyetlerdeki toplumların amaçlarına ulaşabilmeleri ve menfaatlerini koruyabilmeleri için Batı'nın yardımına gereksinimleri vardır. Bir yazar bu hususu şöyle özetlemektedir. Batı ulusları;

- Uluslararası banka sisteminin sahipleridir ve bu sistemi

işletirler,
• Dövizi tümüyle denetlerler,
• Dünyanın başta gelen alıcısı durumundadırlar,
• Dünyadaki mamul eşyanın büyük bir bölümünü sağlarlar,
• Uluslararası sermaye piyasalarına egemendirler,
• Birçok toplumda önemli sayılacak bir biçimde ahlâki liderlik yaparlar,
• Büyük askeri müdahalede bulunabilme yeteneğine sahiptirler,
• Deniz yollarını denetlerler,
• En gelişmiş teknolojik araştırmayı ve gelişmeyi yönetirler,
• Teknik eğitimde öncülüğü ellerinde tutarlar,
• Uzaya ulaşım ve ondan yararlanma olanaklarına egemendirler,
• Uzay endüstrisine egemendirler,
• Uluslararası iletişime egemendirler,
• Yüksek teknolojiye dayanan silah endüstirisine egemendirler.1

Batı'nın ikinci resmi ise çok farklıdır. Batı çökmekte olan bir medeniyettir ve diğer medeniyetlere kıyasla dünyanın siyasal, ekonomik ve askeri gücündeki payı azalmaktadır. Soğuk Savaş'taki Batı'nın başarısı bir zafer değil, bir tükenme ortaya çıkarmıştır. Batı yavaş ekonomik gelişme, durgunlaşan nüfus, işsizlik, büyük bütçe açıkları, çalışma ahlâkındaki çöküş, düşük tasarruf oranları ve Amerika Birleşik Devletleri dahil birçok ülkede sosyal parçalanma, uyuşturucu ve suç işlemedeki artış karşısında gittikçe daha çok kendi iç sorunlarıyla ilgilenir bir hale gelmektedir. Ekonomik güç hızlı bir biçimde Doğu Asya'ya kaymaktadır ve kuşkusuz askeri güç ile siyasal nüfuz da bunu izlemeye başlamıştır. Hindistan ekonomik kalkınmada atağa geçmek üzeredir, İslam dünyası da Batı'ya karşı gittikçe düşmanca bir tutum içine girmektedir. Diğer toplumların Batı'nın emir ve uyarılarına uyma veya vaazlarını dinleme eğilimi hızla yok olmaktadır. Bununla birlikte Batı'nın kendine gü-

veni ve dünyaya hakim olma isteği de ortadan kalkmaktadır. 1980'lerin sonu Amerika Birleşik Devletleri ile ilgili olmak üzere güç azalması tezi üzerindeki tartışmalara sahne olmuştur. 1990'ların ortasında denge çözümlemesi de bir ölçüde benzer bir sonuca varmıştır.

> Birçok açıdan Amerika Birleşik Devletleri'nin göreli iktidarı artan bir hızla zayıflayacaktır. Ham ekonomik kapasite açısından ise Amerika Birleşik Devletleri'nin Japonya ve Çin karşısındaki durumunun gittikçe daha çok aşınacağı ortadadır. Askeri alanda ise, Amerika Birleşik Devletleri ve (İran, Hindistan ve Çin dahil olmak üzere) büyüyen birçok bölgesel güç arasında etkin kapasite dengesi merkezden kenara kaymaktadır. Amerika'nın yapısal gücünün bir kısmı diğer uluslara kayacaktır; bazı güçleri de (yumuşak gücünün bir kısmı da) çok uluslu şirketler benzeri devlet dışı aktörlerin eline geçecektir.[2]

Batı'nın dünya üzerindeki yerini anlatan birbirinin zıttı bu iki resimden hangisi gerçeği betimlemektedir? Bunun yanıtı kuşkusuz her ikisi de olacaktır. Şu an Batı, karşı konulmaz bir biçimde üstün bir durumdadır. İktidar ve etkileme bakımından da yirminci yüzyılda bir numara olarak kalacaktır. Ancak medeniyetler arasındaki iktidar dengesinde yavaş yavaş, durdurulamayan temel değişiklikler oluşmaktadır. Diğer medeniyetler karşısında Batı'nın iktidarı azalmaktadır ve azalacaktır. Batı'nın önceliği ve üstünlüğü erozyona uğrayınca iktidarının büyük bir bölümü yok olacaktır ve geri kalanı da çeşitli temel medeniyetler ve bunların çekirdek devletleri arasında bölgesel bir temelde dağılacaktır. İktidar açısından en önemli artış Asya medeniyetlerinde olmaktadır ve olmaya da devam edeceğe benzemektedir. Çin, yavaş yavaş küresel açıdan Batı'yı tehdit edebilecek bir ülke olarak belirmektedir. Medeniyetler arasındaki bu iktidar değişimi Batılı olmayan toplumların kültürel savlarının yeniden canlanıp artmasına ve gittikçe Batı kültürünü reddetmelerine neden olacaktır.

Batı'nın çöküşünün üç temel özelliği vardır.:

İlki, yavaş bir süreç olmasıdır. Batı'nın iktidarının yükselişi dört yüzyıl sürmüştür. Düşüşü de bu denli uzun olabilir.

1980'lerde seçkin İngiliz bilim adamı Hedley Bull, "Avrupa'nın veya Batı'nın evrensel uluslararası toplumdaki üstünlüğünün 1900 yılında doruğa çıktığı söylenebilir," demiştir.[3] Spengler'in kitabının ilk cildi 1918 yılında çıkmıştır ve "Batı'nın gerilemesi" yirminci yüzyılın temel konusu olmuştur. Bu süreç yüzyılın büyük bir bölümüne yayılmıştır. Bir ülkenin ekonomik açıdan büyümesi ve kapasitelerindeki artışlar çoğunlukla **S** eğrisi boyunca ilerler: Yavaş bir başlangıç, ondan sonraki hızlı artışın ardından büyümenin oranı azalır, sonra da durur. İlkelerin gerilemesi de tersine bir **S** eğrisi doğrultusunda olabilir. Sovyetler Birliği'nde gerileme böyle gerçekleşmiştir. İlk olarak hafif, dibe vurmadan önce de hızlı bir gerileme olmuştur. Batı'nın gerilemesi hâlâ ilk safhadadır; ama bir yerde bu gerileme çarpıcı bir biçimde hızlanabilir.

İkincisi, gerilemenin düz bir çizgi doğrultusunda olmadığıdır. Bu duraksamalar, geri dönüşler ve Batı'nın zayıflığının ortaya çıkmasından sonra bunu izleyen Batı'nın iktidarını yeniden vurgulamasıyla birlikte son derece düzensiz bir çizgi durumuna düşmüştür. Batı'nın açık demokratik toplumlarının kendini yenileme yeteneği çok yüksektir. Bunun yanında, diğer medeniyetlerden farklı olarak, Batı'nın iki temel iktidar merkezi vardır. Bull'un aşağı yukarı 1900 yılında saptadığı gerileme Batı Medeniyeti'nin Avrupa unsurunda ortaya çıkmıştır. 1910'dan 1945'e kadar Avrupa kendi içinde karşı bölünmüştür ve kendi iç ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlarıyla meşgul olmak zorunda kalmıştır. Böylece 1940'larda Batı üstünlüğünün Amerikan dönemi başlamıştır. 1945 yılında kısa bir süre Amerika Birleşik Devletleri 1918'deki müttefik güçlerle karşılaştırılabilecek ölçüde dünyaya hakim olmuştur. Savaş sonrası sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşması, Avrupa'nın etkisini ve gücünü daha da azaltmış; ama ulus ötesi emperyalizmi ele geçiren Amerika Birleşik Devletleri'ne hiçbir şey olmamıştır. Soğuk Savaş döneminde Amerikan askeri gücü Sovyetler'le karşılaştırılmış ve Amerikan ekonomik gücü ise Japonya'ya göre gerilemiştir. Yine de askeri ve ekonomik yenilen-

me çabaları periyodik olarak ortaya çıkmaktadır. 1991 yılında bir başka seçkin İngiliz bilim adamı, Barry Buzan, "Derinlerde yatan gerçek, sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşmaya başlamalarından beri tarihin hiçbir döneminde olmadığı denli merkezin egemen ve kenarın da ona bağımlı olduğudur,"[4] diye bir görüş ileri sürmüştür. Ancak bu düşüncenin doğruluğu, onun ortaya çıkışına yol açan askeri zaferler tarihe gömüldükçe yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır.

Üçüncüsü, iktidar bir kişinin veya grubun diğer bir kişi veya grubun davranışını değiştirebilme yeteneğidir. Davranış iktidar sahibinin sahip olduğu ekonomik, askeri, kurumsal, demografik, siyasal, teknolojik, sosyal veya buna benzer kaynaklara dayanarak ikna, zorlama veya öğüt verme yoluyla değiştirilir. Bu nedenle, devletin veya herhangi bir grubun iktidarı normal olarak etkilemek istediği devletlere veya gruplara karşı kullanılmak üzere elinde bulundurduğu kaynaklar ölçülerek tahmin edilir. Yirminci yüzyılın başlarında zirveye ulaşan iktidar kaynaklarında Batı'nın payı, tümüyle yok olmadıysa da, önemli ölçüde azalmıştır.

Ülke ve Nüfus. Batılı toplumlar 1490 yılında Balkanlar dışında Avrupa'nın çoğunu veya (Antarktika dışında) 52.5 milyon mil kare küresel karanın 1.5 milyon mil karesini denetlemekteydi. Batı, toprak bakımından genişlemesinin zirvesinde olduğu 1920 yılında 25.5 milyon mil kare toprağı veya dünyanın neredeyse yarısını elinde bulunduruyordu. 1993 yılında bu toprak denetiminin hemen hemen yarısı ortadan kalkarak 12.7 milyon mil kareye düşmüştür. Batı tekrar orijinal çekirdeği oluşturan Avrupa ile Kuzey Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda'daki geniş topraklara yerleşmiş Avrupalıların yer aldığı yerlere çekilmiş durumundadır. Bunun tersine bağımsız Müslüman ülkelerin toprağı 1920'de 1.8 milyon mil kare iken, 1993 yılında 11 milyon mil kareye yükselmiştir. Denetlenen insan sayısında da benzer değişiklikler olmuştur. 1900 yılında Batılılar aşağı yukarı dünya nüfusunun yüzde 30'unu oluşturmakta ve

Batılı hükümetler de yüzde 45'ini ve 1920'de yüzde 48'ini yönetmekteydi. 1993 yılında, Hong Kong gibi küçük imparatorluk kalıntısı birkaç yer dışında, Batılılar sadece kendilerini yönetmektedirler. Yine Batılılar insanlığın sadece yüzde 13'ünden biraz fazlasını ve düşüş nedeniyle gelecek yüzyılda yüzde 11'ini ve 2025 yılında da yüzde 10'unu oluşturacaktır.[5] 1993 yılında toplam nüfus bakımından Batı; Çin, İslam ve Hindu medeniyetlerinden sonra dördüncü sırada yer almaktadır.

Niceliksel olarak Batılılar gittikçe dünya nüfusunun küçülen azınlığı durumuna düşmektedirler. Batı ile diğer nüfuslar arasındaki denge de niteliksel olarak değişmektedir. Batılı olmayan insanlar daha sağlıklı, daha kentli, daha çok okur-yazar ve daha eğitimli olmaktadırlar. 1990'ların başında Latin Amerika, Afrika, Orta Doğu, Güney Asya, Doğu Asya ve Güney Doğu Asya'da çocuk ölümleri otuz yıl öncesinin üçte bir ile yarısı kadar azalmıştır. Bu bölgelerdeki yaşam beklentisi de Afrika'da on bir yıl ve Doğu Asya'da yirmi üç yıl arasında değişmek üzere önemli ölçüde

TABLO 4.1
1900-1993, UYGARLIKLARIN SİYASAL DENETİMİ ALTINDAKİ TOPRAKLAR

BİN MİL KARE OLARAK UYGARLIKLARIN SAHİP OLDUKLARI TOPRAKLARIN TOPLAMI									
Yıl	Batı	Afrika	Çin	Hindu	Müslüman	Japon	Latin Amerika	Ortodoks	Diğer
1900	20.990	164	4.317	54	3.592	161	7.721	8.733	7.468
1920	25.447	400	3.913	54	1.811	261	8.098	10.258	2.258
1971	12.806	4.636	3.936	1.316	9.183	142	7.833	10.346	2.302
1993	12.711	5.682	3.923	1.279	11.054	145	7.819	7.169	2.718
ORAN OLARAK DÜNYA TOPRAKLARI TAHMİNİ*									
1990	48.7	0.3	8.2	0.1	6.8	0.3	14.7	16.6	14.3
1920	48.5	0.8	7.5	0.1	3.5	0.5	15.4	19.5	4.3
1971	24.4	8.8	7.5	2.5	17.5	0.3	14.9	19.7	4.4
1993	24.2	10.8	7.5	2.4	21.1	0.3	14.9	13.7	5.2

Not: Belirtilen yılda devlet sınırına dayanarak dünya topraklarının uygarlıklara göre dağılımı.

* Dünya topraklarının tahmini 52.5 milyon mil kare alan hesabına Antartika dahil değildir.

Kaynaklar: *Statesman's. Year Book* (New York: St. Martin's Press, 1901-1927); *World Book Atlas* (Chicago: Fiel Enterprises Educational Corp., 1970); *Britannica Book of the Year* (Chicago: Encyclopaedia Britannica, Inc., 1992-1994).

artmıştır. 1960'ların başında Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunda nüfusun üçte birinden azı okur yazar idi. 1990'ların başında ise, Afrika'daki birkaç ülke dışında, bu ülkelerdeki nüfusun yarısı okur-yazar olmuştur. Hintlilerin yarısı ve Çinlilerin de yüzde yetmiş beşi okur yazardır. 1970 yılında kalkınan ülkelerde okur yazarlık oranı gelişmiş ülkelerin yüzde 4.1'i idi; bu 1992 yılında yüzde 71'e yükselmiştir. 1990'ların başında Afrika dışındaki bütün bölgelerde yaş grubunun tümü ilköğretime kaydedilmiştir. Daha da önemlisi 1960'ların başında Asya, Latin Amerika, Orta Doğu ve Afrika'da o yaş grubundakilerin üçte biri orta eğitimde kayıtlı iken, 1990'ların başlarında bu oran Afrika dışında yarısına yükselmiştir. 1960'da dünyanın daha az gelişmiş ülkelerinde kentte oturanlar nüfusun dörtte birini oluşturmaktaydı. Ama 1960 ile 1992 arasında bu oran Latin Amerika'da yüzde 49'dan yüzde 73'e, Arap uluslarında yüzde 34'ten yüzde 55'e, Afrika'da yüzde 14'ten yüzde 29'a, Çin'de yüzde 18'den yüzde 27'e ve Hindistan'da yüzde 19'dan yüzde 26'ya yükselmiştir.

Okuma-yazma, eğitim ve kentleşme oranlarındaki bu değişmeler, cahil köylülerin hiçbir biçimde sahip olamayacağı oranda ortaya çıkan yetenekler ve siyasal amaçlarla kullanılabilecek yüksek beklentilerle birlikte, sosyal olarak mobilize olmuş toplumlar yaratmıştır. Sosyal olarak mobilize olmuş toplumlar daha güçlü toplumlardır. 1953 yılında İran yüzde 15 okuma yazma oranına sahip ve yüzde 17 oranında kentleşmişken, Kermit Roosevelt ve birkaç CIA ajanı çıkan isyanı kolayca bastırmış ve Şah'ı tahtına yeniden oturtabilmişti. 1979 yılında İranlıların yüzde 50'si okuma-yazma bilir ve yüzde 47'si de kentlerde yaşarken,

TABLO 4.2
DÜNYANIN TEMEL UYGARLIKLARINA AİT ULUSLARIN NÜFUSLARI, 1993 (birim: bin)

Çin	1.340.900	Latin Amerika	507.500
Müslüman	927.600	Afrika	392.100
Hindu	925.800	Ortodoks	261.300
Batılı	805.400	Japon	124.700

Kaynak: *Encylopedia Britannica*, 1994 *Book of the Year* adlı kaynaktan (Chicago: *Enclopedia Britannica*, 1994) hesaplanmıştır. ss. 764-69.

hiçbir ABD askeri gücü Şah'ı tahtında tutamazdı. Çinlileri, Hintlileri, Arapları ve Afrikalıları Batılılardan, Japonlardan ve Ruslardan ayıran önemli bir uçurum hâlâ var. Ama bu uçurum hızlı bir biçimde kapanmaktadır. Aynı zamanda da farklı bir uçurum ortaya çıkmaktadır. Batılılar, Japonlar ve Ruslarda ortalama yaş gittikçe yükselmektedir ve bununla bağlantılı olarak artık çalışma yaşını aşmış kişilerin çokluğu hâlâ çalışan üretken nüfus üzerinde bir baskı yaratmaktadır. Diğer medeniyetlerdeki bu baskının da çocukların sayısının çokluğuyla yaratıldığı söylenebilirse de, bu çocuklar geleceğin işçileri ve askerleri olacaktır.

Ekonomik Üretim. Batı'nın küresel ekonomik üretimdeki payının 1920'lerde zirveye ulaştığı ve II. Dünya Savaşı'ndan beri de açıkça bu payın azaldığı söylenebilir. 1750'de dünyada üretilen ürünlerin hemen hemen üçte birinden Çin, dörte birinden Hindistan ve beşte birinden daha azından ise Batı sorumluydu. 1830'da Batı Çin'in önüne biraz geçmiştir. Bunu izleyen on yıllarda Paul Bairoch'un belirttiği gibi Batı'nın endüstrileşmesi dünyadaki geri kalan ülkelerin endüstrilerinin yok olmasına neden olmuştur. 1913'de Batılı olmayan ülkelerde üretilen ürünler aşağı yukarı 1800'dekinin üçte ikisidir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından sonra Batı'nın payı, büyük ölçüde yük-

TABLO 4.3
UYGARLIKLARIN SİYASAL DENETİMİ ALTINDAKİ DÜNYA NÜFUSUNUN ORANI
1900-2025 (yüzde olarak)

Yıl	Toplam Dünya*	Batı	Afrika	Çin	Hindu	İslam	Japon	Latin Amerika	Ortodoks	Diğer
1900	(1.6)	44.3	0.4	19.3	0.3	4.2	3.5	3.2	8.5	16.3
1921	(1.9)	48.1	0.7	17.3	0.3	2.4	4.1	4.6	13.9	8.6
1971	(3.7)	14.4	5.6	22.8	15.2	13.0	2.8	8.4	10.0	5.5
1990	(5.3)	14.7	8.2	24.3	16.3	13.4	2.3	9.2	6.5	5.1
1995	(5.8)	13.1	9.5	24.0	16.4	15.9**	2.2	9.3	6.1***	3.5
2010	(7.2)	11.5	11.7	22.3	17.1	17.9**	1.8	10.3	5.4***	2.0
2025	(8.5)	10.1	14.4	21.0	16.9	19.2**	1.5	9.2	4.9***	2.8

Not: Görece dünya nüfusu tahminleri belirtilen yıldaki devlet sınırlarına göre yapılmıştır. 1995 ile 2025 arası nüfus tahminleri için 1994 sınırları esas alınmıştır.

selmiştir. Batı 1928'de dünyadaki üretilen ürünlerin yüzde 84.2'sini üreterek zirveye ulaşmıştır. Bundan sonra ise Batı'nın payındaki büyümenin azalması ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra fazla endüstrileşmemiş ülkelerin üretimlerinin hızla artması nedeniyle düşmüştür. 1980'de Batı, küresel olarak üretilen ürünlerin yüzde 57.8'inden sorumlu bir duruma düşmüş ve aşağı yukarı 120 yıl önceki yani, 1860'daki yüzdeye gerilemiştir.[7]

II. Dünya Savaşı öncesi döneme ait gayri safi milli hasıla ile ilgili güvenilir bilgi bulunmamaktadır. 1950'de Batı kabaca gayri safi ekonomik milli hasılanın yüzde 64'ünden sorumludur. 1980'lerde bu oran yüzde 49'a düşmüştür (bkz:tablo 4.5). Batı, bir tahmine göre 2013 yılında dünya üretiminin yüzde 30'unu sağlayacaktır. 1991'de yapılan bir başka tahmine göre, dünyanın en büyük yedi ekonomisinin dördünün Batılı olmayan ülkeler olduğu gösterilmiştir: Japonya (ikinci sırada), Çin (üçüncü), Rusya (altıncı) ve Hindistan (yedinci). 1992'de ABD dünyada en büyük ekonomiye sahiptir ve en üstte yer alan on ekonominin beşi Batılı ülkelerden, beşi de diğer medeniyetlere mensup ülkelerden oluşmaktadır; Çin, Japonya. Hindistan, Rusya ve Bre-

TABLO 4.4
UYGARLIKLARIN VEYA ÜLKELERİN DÜNYADAKİ ÜRETİLMİŞ ÜRÜNLERDEKİ PAYLARI 1750 - 1980
(Yüzde olarak, Dünya =%100)

Ülke	1750	1800	1830	1860	1880	1900	1913	1928	1938	1953	1963	1973	1980
Batı	18.2	23.3	31.1	50.	68.8	77.4	81.6	84.2	78.6	74.6	65.4	61.7	57.8
Çin	32.8	33.3	29.8	19.7	17.5	6.2	3.6	3.4	3.1	7.3	3.5	3..9	5.0
Japonya	3.8	3.5	2.8	7.6	2.4	7.4	7.7	3.3	5.2	7.9	5.1	8.8	9.1
Hindistan	24.5	19.7	17.6	8.6	2.8	1.7	1.4	1.9	7.4	1.7	1.8	7.1	7.3
Rusya SSCB*	5.0	5.6	5.6	7.0	7.6	8.8	8.2	5.3	9.0	16.0	70.9	70.1	71.1
Brezilya Meksika	--	--	--	0.8	0.6	0.7	0.8	0.8	0.8	0.9	1.7	1.6	7.7
Diğerleri	15.7	14.6	13.1	7.7	5.3	2.8	1.7	1.1	1.1	1.6	7.1	7.3	7.5

* Soğuk Savaş yıllarındaki Varşova Paktı ülkeleri de dahildir.
Kaynak: Paul Bairoch, *International Industrialization Levels from 1150 to 1980.* Journal of European Economic History, 11 (Güz 1982), 269-334

zilya. 2020 yılında kabul edilebilir bir projeksiyona göre en üstte yer alan beş ekonominin her biri beş ayrı medeniyete mensup ülkeden ve en üstte yer alan on ekonominin sadece üçü Batılı ülkelerden oluşacaktır. Batı'nın bu nispi gerilemesi kuşkusuz büyük ölçüde Doğu Asya'nın hızlı yükselişinden kaynaklanmaktadır.[8]

Ekonomik üretimle ilgili gayri safi göstergeler Batı'nın niteliksel avantajını gözler önüne sermiyor olabilir. Gelişmiş teknolojiye dayalı endüstride Batı'nın ve Japonya'nın egemenliği hemen hemen mutlaktır. Ancak teknolojiler yayılmaktadır ve eğer Batı üstünlüğünü devam ettirmek istiyorsa bu yayılmayı asgariye indirmek için elinden geleni yapmak durumundadır. Batı'nın yarattığı birbiriyle ilişkili ve bağlantılı bir dünya nedeniyle, teknolojinin diğer medeniyetlere kaymasının yavaşlatılması gittikçe daha zor bir duruma gelmektedir. Bu zorluk, teknoloji denetimine bir miktar etkinlik veren, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi tek, çok güçlü ve herkesin üzerinde anlaştığı bir tehditin bulunmadığı durumda daha da artmaktadır.

Tarihin büyük bir çoğunluğunda Çin'in en geniş ekonomiye sahip olduğu herhalde doğru bir gözlemdir. Teknolojinin yayılması ve yirminci yüzyılın ikinci yarısında Batılı

TABLO 4.5
DÜNYADAKİ GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILA UYGARLIKLARIN PAYLARI, 1950-1992
(Yüzde olarak)

Yıl	Batı	Afrika	Çin	Hindu	İslam	Japon	Latin Amerika	Ortodoks*	Diğer †
1950	64.1	0.7	3.3	3.8	7.9	3.1	5.6	16.0	1.0
1970	53.4	1.2	4.8	3.0	4.6	7.8	6.2	17.4	1.1
1980	48.6	2.0	6.4	2.7	6.3	8.5	7.7	16.4	1.4
1992	48.9	2.1	10.0	3.5	11.0	8.0	8.3	6.7	2.8

* 1992 yılında eski SSCB ve Yugoslavya'da bulunan yaklaşık Ortodoks yüzdesi.

† "Diğer" bölümü, diğer medeniyetleri simgelemektedir.

Kaynak: 1950, 1970, 1980 yüzdeleri Herbert Block'ın *The Planetary Product in 1980: Creative Pause?* (Washington, D.C.: Bureau of Public Affairs. U.S. Dept. of State, 1981 sayfa 30-45) adlı kitabına dayanmaktadır. 1992 yüzdeleri de Dünya Bankası satın almada güç denkliği *World Development Report 1994*'te tahminlerinin yer aldığı 30 no.lu tabloya dayanmaktadır. (New York: Oxford University Press, 1994)

olmayan toplumların ekonomik olarak kalkınmaları tarihsel örüntüye geri dönüşü yaratmaktadır. Bu kuşkusuz yavaş bir süreç içinde gerçekleşecektir; ama daha önce değilse de, yirmi birinci yüzyılın ortasında medeniyetler arasında ekonomik üretim ve imalat çıktılarının dağıtımı 1800 yılının dağıtımını andıracaktır. İki yüzyıllık Batı'nın dünya ekonomisi üzerindeki "damgası" ortadan kalkacaktır.

Askeri Kapasite. Askeri gücün dört boyutu vardır: 1. Nicel: insanların sayısı, silahlar, teçhizat ve kaynaklar; 2. teknolojik: silahların ve teçhizatın etkinliği ve gelişmişliği; 3. örgütsel: askerlerin tutarlılığı, disiplini, eğitimi ve morali, emir-komuta ilişkisinin etkinliği ve 4. toplumsal: toplumun askeri gücü etkin olarak kullanma konusunda istekliliği ve yeteneği. 1920'lerde Batı bütün bu boyutlarda her ülkeden çok daha ileri idi. İleriki yıllarda diğer medeniyetlere göre Batı'nın askeri gücünün azalması, her ne kadar çok açık bir biçimde olmamışsa da askeri kapasitenin bir ölçütü olarak askeri personelin dengesindeki değişime yansımaktadır. Modernleşme ve ekonomik gelişme devletlerin askeri kapa-

TABLO 4.6
TOPLAM DÜNYA ASKERİ İNSAN GÜCÜNDE UYGARLIKLARIN PAYLARI
(Yüzde olarak)

Yıl	Bütün Dünya	Batı	Afrika	Çin	Hindu	İslam	Japon	Latin Amerika	Ortodoks	Diğer
1900	(10.086)	43.7	1.6	10.0	0.4	16.7	1.8	9.4	16.6	0.1
1920	(8.645)	48.5	3.8	17.4	0.4	3.6	2.9	10.2	12.8*	0.5
1970	(23.991)	26.8	7.1	24.7	6.6	10.4	0.3	4.0	25.1	2.3
1991	(25.797)	21.1	3.4	25.7	4.8	20.0	1.0	6.3	14.3	3.5

Notlar: Tahminler belirtilen senelerde ülkelerin sınırlarına dayanmaktadır.
Bütün dünya: (aktif) silahlı güçler, senelere göre bin değerinde yaklaşık olarak belirtilmiştir.

* SSCB ile ilgili rakam, J. M. Mackintosh'un B. H. Liddell-Hart'ın *The Red Army: The Red Army—1918'den 1945'e, The Soviet Army—1946 to present* (New York: Harcourt, Brace, 1956) kitabında 1924 yılında belirtmiş olduğu yaklaşık değerdir.

Kaynak: Birleşik Devletler Silah Kontrol ve Silahsızlanma Ofisi. *World Military Expenditures and Arms Transfers* (Washington, D.C.: The Agency, 1971-1994); *Statesman's Year-Book* (New York: St. Martin's Press, 1901-1927)

sitelerini artırma için kaynaklar yaratmakta ve toplum içinde bu konudaki isteği ortaya çıkarmaktadır. Çok az devlet bu isteğe karşı koyabilmektedir. 1930'larda, II. Dünya Savaşı'nda anlaşılacağı gibi, Japonya ve Sovyetler Birliği çok güçlü silahlı kuvvetler yarattılar. Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği dünyadaki iki en güçlü silahlı kuvvetlerden birine sahipti. Halen dünyanın herhangi bir yerinde önemli bir konvansiyonel askeri gücü kullanabilme yeteneğini bir tekel olarak elinde bulunduran Batı'dır. Bu kapasiteyi sürdürebilip sürdüremeyeceği belirsizdir. Ancak gelecek onyıllarda Batılı olmayan bir devletin veya devletler grubunun Batı ile karşılaştırılabilir bir askeri kapasite yaratamayacağının hemen hemen kesin olduğunu söylemek kanımca akla uygun bir tahmin olacaktır.

Bir bütün olarak Soğuk Savaş sonrası yıllarda küresel askeri kapasitenin evriminde beş temel eğilimin var olduğunu söyleyebiliriz.

Birincisi, Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkması ile birlikte birliğin silahlı gücünün varlığı da sona ermiştir. Rusya dışında sadece Ukrayna önemli bir askeri kapasite konusunda Sovyetler Birliği'nin mirasına konmuştur. Rusya'nın silahlı güçleri büyüklük olarak önemli ölçüde küçülmüş ve Orta Avrupa ve Baltık devletlerinden çekilmiştir. Varşova Paktı sona ermiştir. Rusya'nın ABD Deniz Kuvvetleri'ne meydan okuma amacı ortadan kalkmıştır. Askeri teçhizatlar atılmış ya da bozulmaya bırakılmış ve kullanılamaz duruma düşmüştür. Bütçede savunmaya ayrılan pay son derece azalmıştır. Hem subay hem erlerde moral bozukluğu yaygın bir duruma gelmiştir. Aynı zamanda Rus ordusu görevlerini ve doktrinlerini yeniden tanımlamış ve sadece Rusları korumak ve sınırlarının yakınındaki bölgelerde ortaya çıkan çatışmalarla ilgilenmek biçimindeki yeni rollerine kendini adapte etmeye çalışmıştır.

İkincisi, Rusların askeri kapasitelerinin bu denli azalması Batı'nın askeri harcamalarında, kuvvetlerinde ve kapasitesinde daha yavaş ama önemli bir gerilemeye neden olmuştur. Bush ve Clinton yönetimlerinin planlarına göre,

1990 yılındaki 342.3 milyar dolardan (1994 yılındaki dolar değerine göre) 1998 yılında 222.3 milyar dolara düşecek, yani yüzde 35 oranında azalacaktır. ABD'nin silahlı kuvvetleri Soğuk Savaş zamanının yarısı veya üçte ikisi oranında azalmış olacaktır. Toplam askeri personel 2.1 milyondan 1.4 milyona düşecektir. Birçok temel silah ile ilgili program kaldırılmıştır ve kaldırılmaktadır. 1985 ile 1995 arasında temel silah alımları 29 gemiden 6 gemiye, 943 uçaktan 127 uçağa, 720 tanktan O tanka ve 48 stratejik roketten 18 stratejik rokete düşmüştür. 1980'lerin sonundan itibaren, İngiltere, Almanya ve daha az olmak üzere Fransa savunma harcamalarında ve askeri kapasitenin azaltılmasında benzer bir süreçten geçmişlerdir. 1990'ların ortasında Alman silahlı kuvvetlerinin sayısı 370.000 iken 340.000'e ve belki de 320.000'e azaltılması planlanmıştır. Fransız ordusu da 1990'da 290.000 iken 1997'de 225.000'e düşürülmüştür. İngiliz askeri personeli 1985'de 377.100 iken 1993'te 274.800 indirilmiştir. NATO'nun kıta Avrupası ülkesi üyeleri zorunlu askerliğin süresini azaltmışlar ve zorunlu askerliğin kaldırılması olasılığı üzerinde tartışmalar başlamıştır.

Üçüncüsü, Doğu Asya'daki eğilimler Rusya ve Batı'dakilerden oldukça farklıdır. Artan askeri harcamalar ve silahlı kuvvetlerin geliştirilmesi günün özelliğidir. Çin örnek alınan ülkedir. Çoğalan ekonomik servet ve Çinlilerin askeri güçlerini takviye etmelerinin yarattığı teşviklerle diğer Doğu Asya ulusları da askeri güçlerini modernleştirmekte ve geliştirmektedirler. Japonya çok gelişmiş askeri kapasitesini daha da geliştirmektedir. Tayvan, Güney Kore, Tayland, Malezya, Singapur ve Endonezya ordularına daha fazla harcama yapmakta ve Rusya, ABD, İngiltere, Fransa, Almanya ve diğer ülkelerden uçak, tan ve gemiler almaktadırlar. NATO'nun savunma harcamaları 1985 ve 1993 arasında kabaca yüzde 10 (539.6 milyar dolardan 485.0 milyar dolara gerilemiştir) (sabit 1993 dolarıyla) düşerken Doğu Asya'da savunma harcamaları aynı dönemde 89.8 milyar dolardan 134.8 milyar dolara çıkmış, yani yüzde 50 yük-

selmiştir.[9]

Dördüncüsü, kitle imha silahları dahil askeri kapasitenin bütün dünyada geniş olarak yayılmakta olduğudur. Ülkeler ekonomik olarak kalkındıkça, silah üretme kapasitesine de sahip olmaktadır. Örneğin, 1960'lar ve 1980'ler arasında Üçüncü Dünya ülkeleri arasında savaş uçakları üretimi bir iken sekize, tank üretimi bir iken altıya, helikopter üretimi bir iken altıya ve taktik füzeleri üretimi ise hiç yokken yediye çıkmıştır. 1990'lar Batı'mn askeri üstünlüğünü daha da aşındıracak olan savunma endüstrisinin küreselleşmesine doğru temel bir eğilim ortaya çıkarmıştır.[10] Birçok Batılı olmayan toplum ya nükleer silahlara sahiptir (Rusya, Çin, İsrail, Hindistan, Pakistan ve muhtemelen Kuzey Kore) veya bu tür silahları elde etmek için büyük bir gayret içindedir (İran, Irak, Libya ve muhtemelen Cezayir) veya gerektiğinde kısa bir süre içinde bu silahları yapabilme konumuna kendilerini sokmaktadırlar (Japonya).

Son olarak; bütün bu gelişmelerin Soğuk Savaş sonrası dünyada askeri strateji ve güç hususunda merkezi eğilimin bölgeselleşme olmasına neden olduğu söylenebilir. Bölgeselleşme Rusların ve Batılıların askeri güçlerinin azaltılmasına ve diğer devletlerin askeri güçlerinin de artırılmasına gerekçe oluşturmaktadır. Rusya artık küresel askeri kapasiteye sahip değildir ve stratejisini ve güçlerini sınırlarının yakınlarındaki olaylara odaklaştırmaktadır. Çin stratejisini ve güçlerini bölgesel iktidar projelerine ve Doğu Asya'da Çinlilerin menfaatlerinin korunmasına yönlendirmektedir. Avrupalı ülkelerde benzer bir biçimde, NATO ve Batı Avrupa Birliği yoluyla, güçlerini Batı Avrupa'nın kenarındaki istikrarsızlıklara çevirmektedir. ABD askeri planlamasını açıkça küresel temelde Sovyetler Birliği'ni korkutma ve savaşmaya değil, Basra Körfezi ve Kuzeydoğu Asya'da beklenmedik bölgesel olaylarla aynı anda ilgilenebilmeye göre yapmaktadır. Ancak ABD'nin bu amaçları karşılayabilecek askeri bir kapasiteye sahip olmadığı görülmektedir. ABD Irak'ı yenebilmek için Basra Körfezi'nde aktif taktik uçaklarının yüzde 75'ini, modern savaş tanklarının yüzde 42'si-

ni, uçak gemilerinin yüzde 46'sını, ordu personelinin yüzde 37'sini ve deniz kuvvetlerinin yüzde 46'sını kullanmıştır. Gelecekte önemli ölçüde azalmış bir silahlı kuvvetlerle ABD Batı yarıkürenin dışında önemli bölgesel güçlere karşı, bırakın bunlardan ikisine, birine dahi müdahale edebilmesi güç olacaktır. Bütün dünyada askeri güvenlik gittikçe iktidarın küresel dağılımına ve süper güçlerin kuvvetlerine değil, dünyanın her bölgesinde var olan iktidarın dağılımına ve medeniyetlerin çekirdek devletlerinin kuvvetlerine dayanacaktır.

Özetlemek gerekirse, bir bütün olarak Batı, yirmi birinci yüzyılın ilk onyıllarında en güçlü medeniyet olarak kalmaya devam edecektir. Bunun ötesinde, büyük bir olasılıkla, Batı bilimsel yetenek, araştırma ve yeteneklerin geliştirilmesinde ve sivil ve askeri teknolojik yeniliklerde öncülüğünü ve önemini sürdürecektir. Ayrıca, iktidar kaynakları üzerindeki denetim gittikçe Batılı olmayan medeniyetlerin önde gelen ülkeleri ve çekirdek devletleri arasında dağılacaktır. Bu kaynaklar üzerindeki Batı'nın denetimi 1920'lerde doruğa ulaşmıştı ve bu tarihten sonra bu denetim düzensiz olmak üzere büyük ölçüde Batı'nın elinden kaymıştır. Bu en üst noktadan yüz yıl sonra 2020'lerde muhtemelen Batı dünya topraklarının yüzde 24'ünü (1920'lerde bu oran yüzde 49'du) dünya nüfusunun yüzde 10"unu. (1920'lerde bu yüzde 48'di) ve belki de sosyal olarak mobilize nüfusun yüzde 15-20'sini, dünyadaki ekonomik üretimin yüzde 30'unu (1920'lerde bu yüzde 70 idi), belki de imalatın yüzde 25'ini (I920'lerde bu yüzde 84 idi) ve küresel askeri insan gücünün yüzde 10'undan daha azını, (1920'lerde yüzde 45 idi) denetleyebilecektir.

1919 yılında Woodrow Wilson, Lloyd George ve Georges Clemenceau ortaklaşa hareket ettiklerinde hemen hemen bütün dünyayı denetleyebilmekteydiler. Bu liderler Paris'te beraberce hangi ülkelerin var olacağına hangilerinin ortadan kaldırılacağına, hangi yeni ülkelerin yaratılacağına, bunların sınırlarının nasıl olacağına ve bu yeni ülkelerin kimler tarafından yönetileceğine, Orta Doğu'nun ve

dünyanın diğer yerlerinin galip güçler arasında nasıl paylaşılacağına karar verebilmekteydiler. Yine bu liderler Rusya'ya askeri müdahaleye ve Çin'den hangi ekonomik tavizin alınacağına da karar vermekteydiler. Yüz yıl sonra bu kadar az sayıda devlet adamı benzer bir iktidar kullanabilecek bir durumdadır. Eğer böyle bir grup devlet benzer bir güç kullanacaksa üçten fazla Batılı ülke değil, bunların yanında yedi veya sekiz temel medeniyetin çekirdek devletlerinin liderleri de bulunmak durumundadır. Reagan, Thatcher, Mitterand ve Kohl'un halefleri, Deng Xiaoping, Nakasone, İndira Gandi, Yeltsin, Humeyni ve Suharto'nun halefleri ile rekabet etmek zorunda kalacaklardır. Batı egemenliği çağı sona ermektedir. Bu arada Batı'nın zayıflaması ve diğer iktidar merkezlerinin ortaya çıkıp yükselmeleri Batılı olmayan kültürlerin yeniden çıkmasına ve küresel bir yerlileşme sürecine neden olmaktadır.

yerlileşme: batılı olmayan kültürlerin yeniden dirilişi

Dünyada kültürlerin dağılımı iktidarın dağılımını yansıtır. Ticaret, bayrağı izleyebilir de izlemeyebilir de; ama kültür hemen her zaman iktidarı izler. Tarih boyunca bir medeniyetin iktidarının yayılması çoğunlukla kültürünün yeşermesiyle aynı anda olmuştur ve iktidarını, hemen hemen her zaman değerlerini, uygulamalarını ve kurumlarını başka toplumlara aktarmak için kullanmıştır. Evrensel medeniyet evrensel iktidar gerektirir. Roma İmparatorluğu Klasik dünyanın sınırlı sınırları içinde hemen hemen evrensel bir medeniyet yarattı. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa sömürgeciliği ve yirminci yüzyılda Amerikan üstünlüğü biçimindeki Batı iktidarı, Batı kültürünü çağdaş dünyanın birçok yerine taşımıştır. Avrupa sömürgeciliği artık sona ermiştir ve Amerikan üstünlüğü de gerilemektedir. Bunu Batı kültürünün erozyona uğraması ve beraberinde yerel nitelikte ve köklerini tarihten alan töreler, diller, inançlar ve kurumların ken-

dini göstermeye başlaması izlemektedir. Modernleşmenin ortaya çıkardığı Batılı olmayan toplumların çoğalan iktidarı bütün dünyada Batılı olmayan kültürlerin yeniden doğuşunu ortaya hızlandırmaktadır.

Joseph Nye, askeri ve ekonomik güce dayanan emretme iktidarı olarak tanımlanan "sert iktidar" ile kültür ve ideolojiye hitap ederek, diğer ülkelerinde kendi istediğini istemelerine yol açma yeteneği olan "yumuşak iktidar" arasında farklılıklar olduğunu ileri sürmektedir. Nye'ın kabul ettiği gibi, dünyada sert iktidarın dağılması ve yayılması olgusu ortaya çıkmıştır ve dünyadaki önemli ülkeler "amaçlarına ulaşmak için geleneksel iktidar kaynaklarını geçmişte olduğundan çok daha az kullanabilmektedirler". Nye'a göre, eğer bir devletin "kültür ideolojisi çekici ise, diğer uluslar o ülkenin liderliğini kabul etmede daha istekli" olmaktadırlar ve bu nedenle de yumuşak iktidar, "en az sert iktidar kadar önemlidir".[11] Ama acaba kültür ve ideolojiyi çekici yapan nedir? Kültür ve ideoloji maddi başarı ve etkiden kaynaklanıyorsa çekici olabilmektedir. O halde yumuşak iktidar sert iktidarın temelleri üzerinde yükseliyorsa gerçek bir iktidardır. Sert içerikli ekonomik ve askeri iktidardaki artış, diğer insanlarınkiyle karşılaştırıldığında kendine güven, kendini beğenme ve kendi kültürünün üstünlüğüne inanma gibi hususları veya yumuşak iktidarı güçlendirmektedir ve bu yumuşak iktidarın diğer insanlara daha çekici gelmesine de neden olmaktadır. Ekonomik ve askeri iktidardaki azalış, o ülkenin kendinden kuşku duymasına, kimlik krizine ve ekonomik, askeri ve siyasal başarının anahtarlarını diğer kültürlerde arama çabasına girmesine neden olmaktadır. Batılı olmayan toplumlar ekonomik, askeri ve siyasal kapasitelerini çoğalttıkça kendi toplumlarımn değerlerinin, kurumlarının ve kültürlerinin erdemliliğini savunacaklardır.

Komünist ideoloji 1950'ler ve 1960'larda Sovyetler Birliği'nin askeri gücü ve başarısıyla bağlantılı olduğundan dünyada hemen herkese çekici gelmiştir. Bu cazibe, Sovyet ekonomisi durgunluğa uğrayıp ülke eski askeri gücünü sürdü-

remeyince ortadan kalkmıştır. Batılı değerler ve kurumlar diğer kültürlerden insanlara çekici gelmektedir; çünkü bunlar Batı'nın iktidarının ve servetinin kaynakları olarak görülmüştür. Bu süreç yüzyıllardır devam etmektedir. William McNeill'in belirttiği gibi, 1000 ile 1300 arasında Macarlar, Polonyalılar ve Litvanyalılar, Hıristiyanlık, Roma hukuku ve Batı kültürünün diğer unsurlarını benimsemişlerdir ve "Batı medeniyetinin bu kabul edilişi Batı prenslerinin askeri cesaretlerine duyulan hayranlık ve korku karışımıyla gerçekleşmiştir."[12] İktidarı azaldıkça, Batı'nın diğer medeniyetlere insan hakları, liberalizm ve demokrasi gibi Batılı kavramları kabul ettirebilmesi güçleşmektedir ve bu değerlerin diğer toplumlar için çekiciliği de azalmaktadır.

Batı değerlerinin çekiciliği halen sürmektedir. Yüzyıllardır Batılı olmayan toplumlar Batılı toplumların ekonomik refahına, teknolojik üstünlüğüne, askeri gücüne ve siyasal tutarlılığına gıpta etmiştir. Bu başarının sırrını Batı'nın değerlerinde ve kurumlarında aramışlardır ve aradıklarını bulduklarım sandıklarında da bu bulduklarını kendi toplumlarına aktarmaya ve uygulamaya çalışmışlardır. Zengin ve güçlü olabilmek için Batı gibi olmak gerektiğini düşünmüşlerdir. Ancak, şu an bu Kemalist tutum Doğu Asya'da ortadan kalkmıştır. Doğu Asyalılar bu şaşırtıcı ekonomik gelişmelerini Batı kültürünü ithal etmelerine değil, kendi kültürlerine bağlı olmaya atfetmişlerdir. Şöyle bir mantık yürütmektedirler: Başarılı olmaktadırlar çünkü Batı'dan farklıdırlar. Benzer biçimde, Batılı olmayan toplumlar Batı ile ilişkilerinde Batı'nın üstünlüğüne karşı koyabilmek için, kendilerini zayıf hissettiklerinde, Batı'nın halkın kendi geleceğini saptaması ile liberalizm, demokrasi ve bağımsızlık kavramlarına başvurmuşlardır. Şimdi artık zayıf değillerdir ve gittikçe güçlenmektedirler. Ve bu nedenle de, daha önce menfaatlerini geliştirmekte kullandıkları değerlere saldırmakta tereddüt etmemektedirler. Batı'ya karşı başkaldırı, önceleri Batılı değerlerin evrenselliği iddia edilerek meşrulaştırılmışken, şimdi bu meşruluk Batılı olmayan değerlerin

üstünlüğüne başvurularak sağlanmaya çalışılmaktadır.

Bu tutumların ortaya çıkıp yükselişi, Ronald Dore'ın "ikinci kuşak yerlileşme olgusu" adını verdiği olgunun ortaya çıkışıdır. Hem eski Batılı sömürgelerde hem de Çin ve Japonya gibi bağımsız ülkelerde, "ilk 'modernleştiriciler' veya 'bağımsızlık sonrası' kuşak çoğunlukla eğitimini Batılı bir kozmopolitan bir dille yabancı (Batılı) üniversitelerde yapmıştır. Bu kişiler on üç ile on dokuz yaşları arasında yurtdışına gittiklerinden Batı değerlerini ve yaşam biçimlerini benimsemeleri çok kolay olabilmiştir." Bunun aksine çok daha geniş olan ikinci kuşağın büyük bir bölümü, birinci kuşak tarafından kurulan üniversitelerde öğretimden geçmişlerdir. Ayrıca bu ülkelerde giderek artan bir oranda sömürgeci devletin dilinden daha çok yerel dil kullanılmaya başlanmıştır. Bu üniversiteler "metropolitan dünya kültürü ile çok daha sulandırılmış bir ilişki içindedirler" ve "bilgi, çeviriler yoluyla -çoğunlukla bu çeviriler hem yetersiz hem de sınırlı bir alandadır- yerlileştirilmektedir." Bu üniversitelerden mezun olanlar daha önceki Batı eğitimli kuşağın üstünlüğüne içerlemektedirler ve çoğunlukla bu kişiler "yerli muhalefet hareketlerinin çekiciliğine kendilerini kaptırırlar."[13] Batı'nın etkisi azaldıkça genç lider adayları kendilerine güç ve servet sağlaması bakımından Batı'ya başvuramazlar. Kendi toplumlarının içinde başarıyı bulmak zorundadırlar ve bu nedenle kendilerini toplumlarının değerlerine ve kültürüne uydurmaya zorunlu hissederler.

Yerlileşme sürecinin ikinci kuşağı beklemesine gerek yoktur. Yetenekli, anlama kabiliyeti ve uyum yeteneği üst düzeyde olan ilk kuşak liderler kendilerini yerlileştirmişlerdir. Bilinen iyi üç örnek, Mohammed Ali Cinnah, Harry Lee ve Solomon Bandaranaike'dir. Bunlar Oxford, Cambridge ve Lincoln's Inn okullarının parlak mezunlarıydılar. Çok iyi hukukçulardı ve kendi toplumlarının bütünüyle Batılılaşmış üyeleriydiler. Cinnah, laikliğe gerçek anlamda inanmış biriydi. Lee, bir İngiliz kabine üyesinin sözleriyle, "Süveyş'in doğusundaki en belalı İngiliz idi." Bandaranaike, bir Hıris-

tiyan olarak yetiştirilmişti. Ancak, bu kişiler ülkelerine bağımsızlık yolunda ve bağımsızlıktan sonra yaptıkları önderlikte kendilerini yerlileştirmişlerdir. Bu kişiler atalarının kültürlerine başvurmuşlar ve bu süreç içinde zaman zaman kimliklerini, adlarını, giyimlerini ve inançlarını değiştirmişlerdir. Bir İngiliz avukat olan M.A. Cinnah, Pakistan'ın Quaid-i-Azam'ı, Harry Lee ise Lee Kuan Yew olmuştur. Laik Cinnah, Pakistan devletinin temeli olarak İslamın hararetli havarilerinden biri haline gelmiştir. Bir İngiliz dostu olan Lee Mandarinceyi öğrenmiş ve Konfüçyusçuluğun tam bir savunucusu olmuştur. Hıristiyan Bandaranaike ise Budist olmuş ve Seylan milliyetçiliğine başvurmuştur.

1980'ler ve 1990'larda Batılı olmayan dünyada yerlileşme geçer akçe olmuştur. İslamın yeniden doğuşu ve "yeniden İslamlaşma" Müslüman toplumların temel temasıdır. Hindistan'da hakim olan eğilim Batı biçim ve değerlerinin reddi ve siyasetin ve toplumun "Hindulaşması"dır. Doğu Asya'da hükümetler Konfüçyusçuluğu ilerletmeye çalışmaktadırlar ve siyasal ve entelektüel liderler de ülkelerinin "Asyalılaşmasından" söz etmektedirler. 1980'lerin ortasında Japonya "Nihonjinron ile veya Japon ve Japonca kuramıyla" sürekli meşgul olur bir duruma gelmiştir. Önde gelen bir Japon entelektüeli tarihsel olarak Japonya'nın "dış kültür ithali dönemi" ve bu kültürlere verilen yanıtlar ve işlenmeleri yoluyla "'yerlileşmesi' dönemleri ve bunların yarattığı kaçınılmaz karmaşadan" geçtiğini ve "ithal kültür ve bu kültüre yaratıcı yanıtın bitmesi ve sonunda dış dünyaya yeniden açılmanın" görüldüğünü belirtmektedir. Şu an "Japonya bu dönemlerin ikincisine başlamaktadır."[14] Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte, Rusya Batılılaşma yanlıları ile Slav yanlıları arasındaki klasik mücadelenin yeniden ortaya çıkmasıyla "bölünmüş" bir toplum durumuna gelmiştir. On yıl sonunda eğilim, Batılı Gorbaçov'un yerini, Rus stilinde davranan, inançları yönünden Batılı sayılabilecek, ancak Rus Ortodoks yerlileşmesini temsil eden milliyetçiler tarafından tehdit edilen Yeltsin'e bırakmasıyla birlikte Batılılaş-

madan Slavlaşmaya doğru olmuştur.

Yerlileşme, demokrasi paradoksu ile birlikte daha da güçlenmektedir: Batılı olmayan toplumların Batılı demokratik kurumları kabul etmeleri Batı aleyhtarı ve yerlileşme yanlısı siyasal hareketleri teşvik etmekte ve bu hareketlerin iktidara gelmelerine fırsat vermektedir. 1960'lar ve 1970'lerde Batılılaşmış ve Batı yanlısı hükümetler darbeler ve devrimlerle tehdit edilmişler ve 1980'ler ve 1990'larda gittikçe daha çok seçimler yoluyla iktidardan uzaklaştırma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Demokratikleşme, Batılılaşmayla anlaşmazlık içindedir ve demokratikleşme doğal olarak kozmopolitikleşme değil, yerlileşme sürecidir. Batılı olmayan toplumlarda politikacılar nasıl Batılı olduklarını göstererek seçimleri kazanamazlar. Bunun tersine seçimlerdeki mücadele politikacılara en popüler hitap biçimini bulmaya zorlamaktadır ve bu da çoğunlukla etnik, milliyetçi ve dinci bir söylem olmaktadır.

Sonuç Batı eğitimli ve Batı'ya yönelmiş seçkinlere karşı halkın harekete geçmesi olmaktadır. Müslüman köktendinci akımlar Müslüman ülkelerde gerçekleştirilmiş az sayıdaki seçimlerde büyük başarılar elde etmişlerdir. Cezayir'de ordu 1992 seçimlerini iptal etmeseydi köktendinciler iktidara geleceklerdi. Hindistan'da seçimlerdeki oy mücadelesi topluma yönelik yakarışları ve toplumsal şiddeti teşvik etmiştir.[15] Sri Lanka'daki demokrasi 1956'da Sri Lanka Özgürlük Partisi'nin Batı'ya yönelmiş ve seçkinci Ulusal Birlik Partisi'ni yerinden etmiştir ve bu da 1980'lerde Pathika Chintanaya Seylan milliyetçi hareketinin doğmasına neden olmuştur. 1949'dan önce hem Güney Afrikalı hem de Batılı seçkinler Güney Afrika'yı Batılı bir devlet olarak görmüşlerdir. Güney Afrika'da ırk ayrımı rejim başlayınca, Batılı seçkinler yavaş yavaş Güney Afrika'yı Batı kampının dışında saymaya başlarlarken, beyaz Güney Afrikalılar kendilerini hâlâ Batılı olarak görmeye devam etmişlerdir. Batılı uluslararası düzen içindeki yerlerini yeniden kazanabilmek için, beyaz Güney Afrikalılar büyük ölçüde Batılılaşmış si-

yah seçkinlerin iktidara gelmesine neden olacak Batılı demokratik kurumları kabul etmişlerdir. Eğer ikinci kuşak yerlileşme süreci işleyecek olursa, bu seçkinleri Xhosa ve Zulular izleyecek ve ülke daha çok fazla Afrikalı olacak ve Güney Afrika kendini eskisinden daha fazla Afrikalı bir devlet olarak tanımlayacaktır.

On dokuzuncu yüzyıldan önceki çeşitli zamanlarda Bizanslılar, Araplar, Osmanlılar, Moğollar ve Ruslar Batı ülkeleri ile karşılaştırdıklarında kendi güçlerinden ve başarılarından fazlasıyla emindiler. Bu dönemlerde, bu devletler kültürel açıdan aşağı düzeyde olması, kurumsal geriliği, ve yozluğu nedeniyle Batı'yı hakir görmekteydiler. Eskiye göre Batı'nın başarıları günümüzde de azalmaya başlayınca benzer tutumlar ortaya çıkmaktadır. İnsanlar "Batı'dan bir şey alma gereksinimi" artık duymamaktadır. İran aşırı bir örnektir. Bir gözlemcinin belirttiği gibi, "Batılı değerler değişik biçimlerde ve değişik yollarla reddedilmektedir ama bu reddetme Malezya, Endonezya, Singapur, Çin ve Japonya'da daha az sert değildir."[16] Batılı ideolojilerin egemenliği altındaki "ilerleme çağının sonuna" tanık olmaktayız. Bunun yerine çok sayıda ve farklı medeniyetlerin birbiriyle ilişki içinde olduğu, yarıştığı, beraber varolduğu ve uyum sağlamaya çalıştığı bir çağa girmekteyiz.[17] Bu küresel yerlileşme süreci, kendini dünyanın birçok yerinde dinin yeniden doğuşuyla göstermektedir. Asya ve Müslüman ülkelerin kültürel açıdan yeniden canlanmaları büyük ölçüde ekonomik ve demografik dinamizminden kaynaklanmaktadır.

la revanche de dieu*

Yirminci yüzyılın ilk yarısında aydınlar genellikle ekonomik ve sosyal modernleşmenin insanın varoluşunda önemli bir unsur olarak algılanan dinin ortadan kalkmasına neden olacağını düşünmüşlerdir. Bu varsayım bu gelişmeyi hem beğenenlerce hem de beğenmeyenlerce paylaşılmaktaydı.

*Tanrıların rövanşı (ç.n.)

Modernleşmeyi savunan laikler bilimin, rasyonalizmin ve pragmatizmin dinin varlığının özünü oluşturan batıl inançları, hurafeleri, rasyonel olmayan şeyleri ve boş ayinleri nasıl ortadan kaldırmakta olduğuna işaret etmekteydiler. Ortaya çıkmakta olan toplum hoşgörüye dayanan, rasyonel, pragmatik, insancıl ve laik olacaktı. Diğer yandan bu konuda rahatsızlık duyan tutucuların dinsel inançların, dinsel kurumların ve bireysel ve kolektif insan davranışlarında dinin ahlâki rehberliğinin ortadan kalkmasının korkunç birtakım sonuçları olabileceği konusunda uyarıda bulunmuşlardı. Bu görüşte olanlara göre, bunun sonu anarşi, ahlâk bozukluğu, medeni yaşamın tahrip edilmesi olacaktır. T. S. Eliot "Eğer Tanrınız olmazsa (ve bu Tanrı kıskanç bir Tanrı'dır), saygılarınızı Hitler veya Stalin'e sunmak zorunda kalırsınız,"[18] demekteydi.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı bu korkuların ve umutların yersiz olduğunu kanıtlamıştır. Ekonomik ve sosyal modernleşme küresel bir genişliğe ulaşmış, ama aynı zamanda da dinin küresel uyanışı ortaya çıkmıştır. Gilles Kepel'in, *la revanche de Dieu*, olarak adlandırdığı bu yeniden canlanma bütün kıtalarda ve hemen hemen bütün medeniyetlerde görülmüştür. Kepel 1970'lerin ortasında laikleşme eğiliminin ve dinin laikleşme ile uyuşmasının terse çevrildiğini belirtmiştir. "Bundan böyle laik değerlere kendini uydurmaya çalışmayan -gerekirse toplumu değiştiren- toplumun örgütlenmesindeki kutsal temeli yeniden kurmak isteyen yeni bir dinsel yaklaşım biçimlenmiştir. Çok çeşitli biçimlerde ifade edilen bu yaklaşım başarısızlığa uğrayan modernizmden ayrılmanın gerekliliğine, bu modernleşmenin tersliklerine ve Tanrı'dan ayrılmanın çıkmazlarına işaret etmiştir. Tema artık *aggiornamento** değil, 'Avrupa'nın ikinci kez Hıristiyanlığa çevrilmesi' ve amaç yine İslamı modernleştirmek değil, 'modernleşmeyi İslamlaştırmaktır'."[19]

Bu dinsel uyanış, bir ölçüde daha önce inançları olmayan toplumlarda bazı dinlerin yayılmasında rol oynamıştır. Da-

* *aggiornamento:* güncellemek, yenilemek (ç.n.)

ha büyük ölçüde ise, bu dinsel yeniden doğuş topluluklarının geleneksel dinlerine yönelmelerine, dini yeniden canlandırmalarına ve yeni anlamlar vermelerine neden olmuştur. Hıristiyanlık, Müslümanlık, Musevilik, Hinduizm, Budizm, Ortodoksluk dahil olmak üzere bu dinlerin hepsi daha önce üstünkörü inananların yeniden dinlerine güçlü bir biçimde bağlanmaları, dinlerini yaşamaları ve yaşamlarıyla dinleri arasında ilgi kurmaları olgusuyla karşılaşmıştır. Bütün bu dinlerde dinsel kurumların ve kuramların militan bir biçimde saflaştırılması görüşüne bağlı köktenci dinî hareketler ortaya çıkmıştır. Köktendinci hareketler oldukça çarpıcı ve etkileyicidir ve aynı zamanda önemli siyasal etkilerde bulunabilmektedir. Bununla beraber, bunlar yirminci yüzyılın sonunda insan yaşamına farklı bir bakış getiren çok daha geniş çok daha köktenci dinî akımların yüzeysel dalgalarıdır. Bütün dünyada dinin bu yeniden doğuşu köktendinci aşırıların etkinliklerinden daha önemlidir. Bu yeniden doğuş hemen hemen bütün toplumlarda, insanların günlük yaşamlarında ve hükümetlerin projelerinde ve ilgi alanlarında kendini göstermektedir. Laik Konfüçyuscu toplumlarda kültürel yeniden dirilme, Asya değerlerinin onanması anlamında kendini gösterirken, dünyanın diğer yerlerinde ise bu dini değerlerin onanması biçimini almaktadır. George Weigel'in belirttiği gibi, "dünyanın laiklikten uzaklaşması yirminci yüzyılın önemli sosyal gerçeklerinden biridir."[20]

Dinin her zaman varlığını koruması ve yaşamla bağlantılı olması gerçeği eski komünist ülkelere bakıldığında daha iyi anlaşılmaktadır. İdeolojinin çökmesinin yarattığı boşluk bu ülkelerde Arnavutluk'tan Vietnam'a kadar yeniden dinî uyanışlarla doldurulmuştur. Rusya'da Ortodoksluk güçlü bir yeniden dirilme sürecine girmiştir. 1994 yılında yirmi beş yaşın altındaki Ruslardan yüzde otuzu ateizmi bırakıp Tanrı'ya inanmaya başladıklarını belirtmişlerdir. Moskova bölgesinde faaliyette bulunan kilise sayısı 1988 yılında 50 iken 1993 yılında 250'ye çıkmıştır. Siyasal liderler dine karşı hep saygılı bir tutum sergilemişler ve hükümet de dini

destekler olmuştur. Bir keskin gözlemcinin belirttiği gibi, Rus kentlerinde "kilise çanları yeniden her tarafta duyulmaya başlamıştır. Yeni süslenmiş kubbeler güneşte parıldamaktadır. Yakın zamana kadar harabe halindeki kiliseler muhteşem ayinlerin yapıldığı yerler haline gelmiştir. Kentteki en hareketli yerler artık kiliselerdir."[21] Slav cumhuriyetlerindeki Ortodoksluğun yeniden dirilişi, aynı anda Orta Asya'da da Müslümanlığın uyanışıyla sarsılmıştır. 1989 yılında Orta Asya'da faaliyette bulunan 160 cami ve bir *medrese* (İslam dinini öğreten ilahiyat fakültesi) vardı. Bu sayılar 1993'un başlarında 10.000 cami ve on medreseye yükselmiştir. Bu yeniden uyanışta bazı köktendinci akımlar rol almışsa ve yine bu uyanışı Suudi Arabistan, İran ve Pakistan teşvik etmişse de, esasta bu olgu geniş temelli, çoğunluğun benimseyip katıldığı kültürel bir harekettir.[22]

Bu küresel yeniden diriliş acaba nasıl açıklanabilir? Bu uyanışta kuşkusuz, belirli ülkeler ve medeniyetlerde belirli nedenler rol oynamıştır. Ancak, çok sayıda farklı nedenlerin dünyanın birçok yerinde aynı anda benzer gelişmeleri ortaya çıkardığını söyleyebilmek mümkün değildir. Küresel olgular, küresel açıklamaları gerektirir. Belirli ülkelerde bazı belirli nedenler etkili olmuşsa da, bazı genel nedenlerin de bu gelişmede etkili olduğunu kabul etmek gerekir. Bunlar nelerdir?

Küresel dinsel uyanışın en önde gelen, en açık ve en güçlü nedeni dinin yok olmasına yol açtığı varsayılan nedendir: Yirminci yüzyılın ikinci yarısında bütün dünyayı sarsan sosyal, ekonomik ve kültürel modernleşme. Uzun süredir kimlik kaynakları ve otorite sistemleri büyük bir karmaşa içine itilmiştir. İnsanlar kırsal kesimlerden kentlere göç etmişler, köklerinden kopmuşlar, yeni işler ve yeni meslekler edinmişlerdir. Bu kişiler çok sayıda yabancıyla ilişki içine girmek durumunda kalmışlar ve yeni ilişkiler sistemi içinde kendilerini bulmuşlardır. Bu kişilerin yeni kimlik kaynaklarına, yeni istikrarlı topluluk biçimlerine ve kendilerine amaç ve anlam bulmada yardımcı olacak yeni ahlâki ilkelere ge-

reksinimleri vardır. Din, ister köktendinci ister ortada yer alan görüş biçiminde olsun, bu gereksinimleri karşılayabilmektedir. Bu durumu Doğu Asya açısından Lee Kuan Yew şöyle açıklamaktadır:

> Bizler bir veya iki kuşak içinde endüstrileşmiş tarıma dayanan toplumlarız. Batı'da 200 yılda gerçekleştirilenler burada elli veya daha az sürede gerçekleştirilmektedir. Bu gelişimin tümü böyle az bir zaman içine sıkıştırılmış olması nedeniyle, bazı uyumsuzlukların ve işlev bozukluklarının ortaya çıkması da doğaldır. Hızlı kalkınan ülkelere -Kore, Tayland, Hong Kong ve Singapur- bakılacak olursa, oldukça dikkate değer bir olgu görülecektir: Bu olgu dinin yükselişidir . . . . Eski gelenekler ve dinler -ataya tapma, Şamanizm- artık tatminkâr bulunmamaktadır. İnsanın amacı ve niye bu yerde olduğuyla ilgili daha iyi açıklamalar için bir arayış söz konusudur. Bu, toplumdaki büyük kriz dönemleriyle bağlantılıdır.[23]

İnsanlar sadece mantık ile yaşamazlar. İnsanlar kendi menfaatlerini izlerken, kendilerini tanımlamadıkları sürece, hesaba kitaba dayanıp rasyonel bir biçimde hareket edemezler. Menfaat politikası kimliği varsayar. Hızlı toplumsal değişiklik dönemlerinde daha önceki kimlikler ortadan kalkar, bu nedenle kişinin yeniden tanımlanması ve yeni kimliklerin yaratılması gerekir. "Ben kimim?", "Ben nereye aidim?" sorularıyla karşı karşıya kalan insanlara din ikna edici yanıtlar vermekte ve dinsel gruplar da kentleşme nedeniyle ortadan kalkan ufak sosyal toplulukların yerini almaktadır. Hassan al-Turabi'nin söylediği gibi, dinlerin hepsi "insanlara kimlik duygusu vermekte ve yaşamda onlara yol göstermektedir". Bu süreçte insanlar yeni tarihsel kimlikler keşfedebilmektedirler. Evrensel amaçları ne olursa olsun din insanlara inananlar ile inanmayanlar, inanan üstün grup ile inanmayan aşağı grup arasındaki temel farklılığı göstermektedir.[24]

Bernard Lewis, "İslam dünyasında, olağanüstü dönemlerde, Müslümanların kendi temel kimliklerini ve dini topluluk içindeki bağlılıklarını etnik veya ülke ölçütüne dayanarak değil, İslam dinine başvurarak bulma eğilimi" içinde

olduklarını açıklamaktadır. Gilles Kepel de benzer biçimde kimlik arayışının merkeziliğini şöyle vurgulamaktadır: Her şeyden önce, "derinden gelen yeniden İslamlaşma, dünyada anlamını yitirmiş, şekilsiz ve değerini kaybetmiş kimliği yeniden kurma yoludur."[25] Hindistan'da "yeni Hindu kimliği, modernleşmenin yarattığı gerilimlere ve yabancılaşmaya karşı ortaya çıkarılmaktadır."[26] Rusya'da dinin yeniden dirilişi sadece, "Rusya'nın 1000 yıllık geçmişiyle kopmamış bir bağlantı içinde olan Ortodoks kilisesinin gerçekleştirebildiği hararetli kimlik arzusunun sonucudur. İslam cumhuriyetlerindeki benzer diriliş Orta Asyalıların bu güçlü arzularından kaynaklanmaktadır: Bu arzu Moskova'nın onyıllar boyunca bastırmaya çalıştığı, ama başaramadığı kimliklerini öne sürmektir."[27] Özellikle köktendinci hareketler "modern sosyal ve siyasal kalıpların, laikliğin, bilimsel kültürün ve ekonomik kalkınmanın yarattığı kaos deneyimi, güven duyulur ve anlamlı sosyal yapıların ve kimliklerin kaybı ile başa çıkabilmenin bir yoludur." William H. McNeill, "Önemli köktendinci hareketlerin toplumda geniş taraftar bulduğunu ve yayıldığını çünkü bu akımların yeni insani gereksinimlere yanıt verdiğinin ya da verebildiğinin düşünüldüğünü" kabul etmektedir. ". . . Bu hareketlerin nüfusun büyük bir çoğunluğu için eski köy yaşamının devamını olanaksızlaştıran toprak üzerindeki nüfus baskısının olduğu ve kent kaynaklı kitle iletişiminin köylere girerek geleneksel köylü yaşamını erozyona uğratan ülkelerde ortaya çıkması bir tesadüf değildir."[28]

Daha açık ifade etmek gerekirse, dinin yeniden ortaya çıkması laiklik, ahlâki görecelik, kişinin kendi isteklerine aşırı düşkünlüğüne karşı bir tepki olup; düzen, disiplin, iş ahlâkı, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma değerlerinin onanmasıdır. Dinsel gruplar devlet bürokrasilerinin karşılayamadığı sosyal gereksinimleri karşılamaktadır. Bunlar tıbbi ve sağlıkla ilgili yardımları, anaokullarını ve diğer okulları, yaşlıların bakımını, doğal felaketlerden sonraki yardımı ve ekonomik yoksulluk durumlarında da sosyal destek

ve refahla ilgili önlemleri içermektedir. Düzenin ve sivil toplumun bozulması dinsel ve çoğunlukla da köktendinci hareketlerle doldurulan boşluklar yaratmaktadır.[29]

Eğer geleneksel hakim dinler köklerinden koparılanların duygusal ve toplumsal gereksinimlerini karşılayamayacak olursa, diğer dini gruplar bu boşluğu doldurmakta, toplum içindeki taraftarlarını çoğaltmakta ve toplumsal ve siyasal yaşamda dinin önemine dikkati çekmektedirler. Güney Kore, 1950 yılında nüfusun sadece yüzde 1'nin veya 3'ünün Hıristiyan olduğu Budist bir ülke idi. Hızlı bir ekonomik kalkınma, kentleşme ve mesleki farklılaşma yaşayınca, Budizm'in kusurlu olduğu görüldü. "Kentlere akın eden milyonlarca insan ve kırsal kesimde kalmış paralel bir nüfus için ve Kore'nin tarım kesiminde yaşayan yaşlı insanlar bakımından sessiz Budizm'in bir çekiciliği yoktu. Karışıklık ve değişim dönemlerinde kişisel kurtuluş ve kişisel kader ile ilgili mesajlarıyla birlikte Hıristiyanlık daha huzur verici ve çekici idi."[30] 1980'ler öncesi Güney Kore nüfusunun yüzde 30'unu, çoğunluğu Presbiteryen ve Katolik mezhebinden olmak üzere, Hıristiyanlar oluşturuyordu.

Benzer ve paralel bir değişiklik Latin Amerika'da ortaya çıkmıştır. Latin Amerika'daki Protestanların sayısı 1960'da aşağı yukarı 7 milyon iken 1990'da 50 milyon olmuştur. 1989'da Latin Amerikalı Katolik piskoposların kabul etmek zorunda kaldığı bu başarının nedenleri arasında, Katolik kilisesinin "kent yaşamının inceliklerini anlayamaması" ve "kilisenin yapısının günümüz insanının psikolojik gereksinimlerini karşılamada zaman zaman yetersiz kalması" yer almaktadır. Bir Brezilyalı rahibin gözlemlediği gibi, Katolik kilisesinin tersine, Protestan kilisesi "insanın, insani sıcaklık, iyileşme ve derin ruhsal deneyim gibi temel gereksinimlerini karşılayabilmektedir." Latin Amerika'da yoksullar arasında Protestanlığın yayılması sadece bir dinin yerine bir başka dinin kabulü değildir; bu daha çok pasif ve sadece kağıt üzerinde Katolik olanların aktif ve dindar muhafazakâr Protestanlar olarak dini katılım ve taahhütün net bir artışı-

dır. Örneğin, 1990'ların başında Brezilya'da nüfusun yüzde 20'si kendini Protestan olarak tanımlarken, yüzde 73'ü kendini Katolik olarak kabul etmekteydi. Ancak, pazar günleri 20 milyon insan Protestan kiliselerine giderken, sadece 12 milyon kişi Katolik kiliselere gitmekteydi.[31] Modernleşmeyle bağlantılı olarak Hıristiyanlık yeniden bir doğuş sürecine girmektedir ve bu kendini Latin Amerika'da Katoliklikten daha çok Protestanlık olarak göstermektedir.

Güney Kore ve Latin Amerika'daki bu değişiklikler modernleşme travmasına uğrayan insanların psikolojik, duygusal ve sosyal gereksinimlerini karşılamada Budizmin ve resmi Katolikliğin yetersizliğini göstermektedir. Diğer yerlerde dini bağlılıklarda önemli değişikliklerin olup olmayacağı o yerlerdeki egemen dinin bu gereksinimleri karşılayabilip karşılayamamasına bağlıdır. Duygusal açıdan yavanlığı göz önüne alındığında Konfüçyusculuğun özellikle bu açıdan çok iyi durumda olduğu söylenemez. Konfüçyuscu ülkelerde Protestanlık ve Katoliklik, Latin Amerika'da koyu Protestanlığın, Güney Kore'de Hıristiyanlığın ve Müslümanlarla Hindularda köktendinciliğin çekiciliğine sahiptir. 1980'lerin sonunda Çin'de ekonomik gelişme son sürat devam ederken, "özellikle gençler arasında" Hıristiyanlık yayılmıştır. Belki de, Çin'de halen 50 milyon Hıristiyan bulunmaktadır. Hükümet Hıristiyanlığın toplumda yayılmasını önleyebilmek için papazları, misyonerleri ve dindarları hapse atmış, dini törenleri ve ibadeti yasaklamış ve yabancıların din propagandası yapmalarını, dinî okullar veya dini örgütler kurmalarını ve dini grupların bağımsız veya yabancı kaynaklı etkinliklerde bulunmalarını yasaklamıştır. Çin'de olduğu gibi, Singapur'da da nüfusun yüzde 5'i Hıristiyandır. 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında hükümet dindar Protestanları ülkenin "hassas dini dengesini" bozmamaları için uyarmış, Katolik örgütlerin resmi görevlileri dahil din alanında faaliyet gösterenlerini tutuklamış, Hıristiyan grupları ve kişileri çeşitli biçimlerde rahatsız etmiştir.[32] Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve bunu izleyen siyasal saydam-

lıkla birlikte, Batılı kiliseler kendilerini yenilemiş ve Ortodoks kiliselerle mücadele edebilmek için daha önce Ortodoks Sovyet cumhuriyeti olan ülkelere gitmişlerdir. Burada da Çin'de olduğu gibi, bu kiliselerin din propagandaları önlenmeye çalışılmıştır. 1993'de Ortodoks kilisesinin ısrarı üzerine Rus parlamentosu yabancı kaynaklı dini grupların devlet tarafından verilecek güven belgelerini almalarını ya da eğer eğitim veya misyonerlik faaliyetlerinde bulunacaklarsa bir Rus dini örgütüne bağlı olarak faaliyette bulunmalarını yasalaştırmıştı. Ama Başkan Yeltsin bu yasayı onaylamamıştır.[33] Bir bütün olarak bu söylediklerimizi ele aldığımızda bu verilerin bize bir çekişme olduğunda *la revanche de Dieu*'nün yerlileşmeyi yendiğini göstermektedir. Eğer modernleşmenin dini gereksinimleri geleneksel inançlarca giderilemezse, insanlar duygusal olarak kendilerini daha iyi tatmin edeceğine inandıkları ithal dinlere yönelmektedir.

Modernleşmenin psikolojik, duygusal ve sosyal travmaları yanında, dinsel uyanışın diğer uyarıcıları arasında Batı'nın gerilemesi ve Soğuk Savaş'ın bitmesi de bulunmaktadır. Batılı olmayan medeniyetlerin Batı'ya karşı tepkileri on dokuzuncu yüzyılda genellikle Batı'dan ithal edilen ideolojilerin kullanılması yolunu izlemiştir. On dokuzuncu yüzyılda Batılı olmayan seçkinler, Batı'nın liberal değerlerini benimsemişlerdir ve bu nedenle de Batı'ya karşı ilk muhalefetleri liberal ulusalcılık biçiminde olmuştur. Yirminci yüzyılda Rus, Asyalı, Arap, Afrikalı ve Latin Amerikalı seçkinler sosyalist ve Marksist ideolojileri ithal etmişler, Batı kapitalizmine ve emperyalizmine karşı muhalefetlerinde bu ideolojileri ulusalcılıkla birleştirmişlerdir. Sovyetler Birliği'nde komünizmin çökmesi, Çin'de bu ideolojinin ciddi bir biçimde revizyondan geçirilmesi ve kalkınmayı gerçekleştirmede sosyalist ekonomilerin başarısızlığı günümüzde bir ideolojik bir boşluk yaratmıştır. Batılı hükümetler, gruplar ve IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar, bu boşluğu neo-ortodoks ekonomi ve demokratik siyaset kuramlarıyla doldurmaya çalışmıştır. Bu kuramların Batılı olmayan kültür-

lerde ne derece kalıcı bir etkide bulunacağı belirsizdir. Bu arada insanlar komünizmi son laik tanrının başarısızlığa uğraması olarak gördüklerinden ve yeni laik ilahların yokluğu yüzünden çareyi büyük bir tutkuyla gerçek şeye dönmekte buldular. İdeolojinin yerini din, laik ulusalcılığın yerini de dini ulusalcılık almaktadır.[34]

Dinî uyanış hareketleri laiklik, evrensellik ve Hıristiyanlık dışında da, Batı karşıtı hareketlerdir. Bunlar aynı zamanda Bruce B. Lawrence'ın "modernlik"ten farklı olarak "modernizm" olarak adlandırdığı olguyla bağlantılı rölativizme, egoizme ve tüketiciliğe de karşıdırlar. Ama çoğunlukla bu hareketler kentleşmeye, endüstrileşmeye, kalkınmaya, kapitalizme, bilime ve teknoloji ile bunların toplumda gerekli kıldığı örgütlere karşı değillerdir. Bu anlamda modernlik karşıtı oldukları iddia edilemez. Lee Kuan Yew'in gözlemlediği gibi, bu hareketler modernleşmeyi ve "bilim ve teknolojinin kaçınılmazlığını ve bunların günlük yaşamda yaratacağı zorunlu değişiklikleri" kabul etmektedirler; ama "bunlar Batılılaşacakları düşüncesine sıcak bakmamaktadırlar". Al-Turabi ne ulusalcılığın ne de sosyalizmin İslam dünyasında kalkınma yarattığını iddia etmektedir. "Din kalkınmanın motorudur" ve sadeleştirilmiş din Batı tarihinde Protestan ahlâkının oynadığı role benzer bir rolü çağdaş dünyada oynayacaktır. Aynı zamanda din modern devletin gelişimiyle de uyumsuzluk içinde değildir.[35] Müslüman köktendinci hareketler Cezayir, İran, Mısır ve Tunus gibi görünürde daha laik ve daha kalkınmış Müslüman ülkelerde daha güçlüdür.[36] Dinî hareketler ve özellikle de köktendinci olanları, en çarpıcı biçimde Orta Amerika'da Protestanların televizyon ile din propagandası yapmalarında görüldüğü gibi, mesajlarını kitlelere yaymada modern iletişim ve örgütsel teknikleri kullanmada çok başarılıdırlar.

Dini yeniden diriltme hareketlerine katılanlar arasında her kesimden kişiler bulunmakla birlikte, çoğunlukla bu hareketlere katılanlar hem kentli hem de oldukça devingen

olan iki kesimdendir. Kentlere yeni göç edenler, diğer gruplardan daha iyi bir biçimde dini grupların sağladığı, duygusal, sosyal ve maddi desteğe ve rehberliğe gereksinim duyarlar. Regis Debray'ın söylediği gibi bunlar için din "halkın afyonu değil zayıfların vitaminidir."[37] Önde gelen ikinci kesim, Dore'nin "ikinci kuşak yerlileşme olgusunu," cisimlendiren yeni orta sınıftır. Müslüman köktendinci gruplardaki eylemciler, Kepel'in belirttiği gibi, "yaşlı tutucular veya cahil köylüler değildir." Diğer dinlerde de olduğu gibi Müslümanlarda da dinsel uyanış kentli bir olgudur ve modernliğe yönelmiş, iyi eğitimden geçmiş ve ticaret, siyaset ve mesleklerinde iyi yerlerde bulunanlara hitap eden bir olgudur.[38] Müslümanlar arasında gençler dindar, anne ve babaları ise laiktir. Dinsel uyanış hareketinin liderlerinin yine yerlileşmiş ikinci kuşaktan ve özellikle Hindistan basınında safran giysiler içindeki işadamları olarak adlandırılan "başarılı işadamları ve yöneticiler" arasından geldiği Hinduizmde de benzer bir durum söz konusudur. 1990'larda bu hareketlerin destekleyicileri gittikçe daha çok "Hindistan'ın sağlam orta sınıf Hindularından" -bu sınıfın tüccarları, muhasebecileri, avukatları ve mühendisleri" ve onların "yüksek bürokratları, entelektüelleri ve gazetecileri"- gelmeye başlamıştır.[39] Güney Kore'de 1960'larda ve 1970'lerde Katolik ve ihtiyarlar meclisince yönetilen kiliseleri de aynı tip insanlar doldurmuştur.

İster yerli, ister ithal edilmiş olsun, din modernleşen toplumlarda yükselen seçkinlere bir yön ve anlam sağlamaktadır. Ronald Dore "geleneksel dine bir değer atfetmek diğer egemen uluslara karşı ve çoğunlukla aynı anda da daha yakında yer alan bu diğer egemen ulusların yaşam biçimlerini ve değerlerini kabul etmiş yerli yönetici sınıfa karşı eşit saygı iddiasında bulunmak demektir." diye bir gözlemde bulunmaktadır. William McNeill, "hangi mezhebi olursa olsun, Müslümanlığın yeniden benimsenip kabulü yerel toplum, siyaset ve ahlâk üzerinde Amerika'nın ve Avrupa'nın etkisinin reddi anlamına geldiğini" belirtmektedir.[40] Bu an-

lamda Batılı olmayan dinlerin yeniden canlanışı, Batılı olmayan toplumlarda Batı karşıtı olmanın en güçlü görünümü olmaktadır. Bu dini yeniden uyanış modernliğin bir reddi değildir. Bu, Batı'nın ve Batı ile bağlantılı laik, rölativist, yoz kültürün reddidir. Bu red Batılı olmayan toplumların, "Batı'dan zehirlenme" diye adlandırdıklarından kurtulmak isteğidir. Bu, Batı'dan kültürel bağımsızlığın kazanıldığının gururlu bir ifadesidir: "Biz modern olacağız, ama siz olmayacağız."

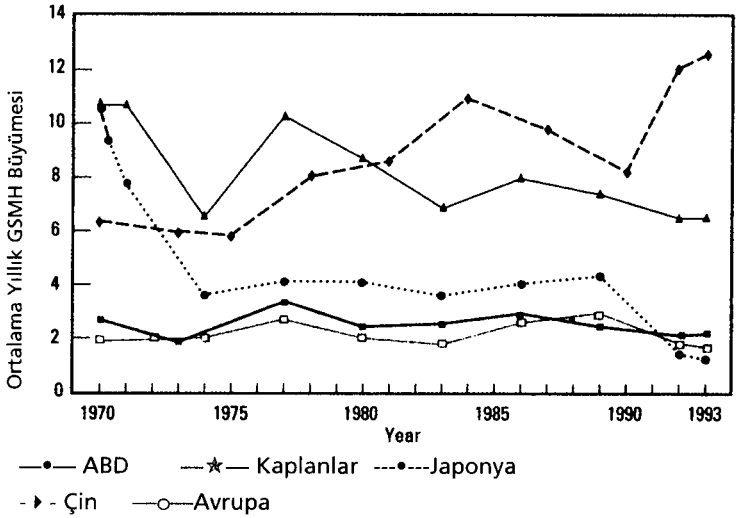
5
Ekonomi, Demografi ve Meydan Okuyan Medeniyetler

Yerlileşme ve dinin yeniden doğuşu küresel olgulardır. Bu olgular en açık bir biçimde kendilerini Asya ve Müslüman ülkelerden kaynaklanan kültürel iddialar ve Batı'ya karşı meydan okumalarda göstermektedir. Bunlar yirminci yüzyılın son yirmi beş yılındaki dinamik medeniyetlerdir. İslamî meydan okuma Müslüman dünyada İslamın yaygın kültürel, sosyal ve siyasal olarak yeniden doğuşunda ve bununla birlikte ortaya çıkan Batı değerlerinin ve kurumlarının reddinde çok açık bir biçimde görülmektedir. Asya ülkelerinin meydan okuması da bütün Doğu Asya medeniyetlerinde açıkça görülmektedir -Çin, Japon, Budist ve Müslüman- ve bu medeniyetler Batı'dan kültürel olarak farklı olduklarını ve zaman zaman da çoğu kez Konfüçyusculuk ile özdeşleştirdikleri ortak yanlarını vurgulamaktadırlar. Hem Asyalılar hem de Müslümanlar kendi kültürlerinin Batı'nın kültüründen üstün olduğunun altını çizmektedirler. Diğer Batılı olmayan medeniyetlerdeki insanlar -Hindu, Ortodoks, Latin Amerikalı, Afrikalı- belki kendi kültürlerinin farklı özellikler taşıdığını kabul etmektedirler; ama 1990'ların ortasında kendi medeniyetlerinin Batı'nınkinden üstün olduğunu iddia etmekte tereddüt etmektedirler. Asyalılar ve İslam ülkeleri kendi başlarına veya zaman zaman da birlikte Batı'ya karşı üstünlüklerini iddia etmektedirler. Ve bu iddia gittikçe çoğalmaktadır.

Bu meydan okumaların altında birbiriyle ilgili, ama değişik nedenler yatmaktadır. Asya'nın meydan okumasının altında ekonomik kalkınma; Müslümanların meydan okuma-

larının altında da nüfus artışı ve sosyal hareketlilik yer almaktadır. Bu meydan okumaların her biri şu an küresel politikayı istikrarsızlığa sürüklemektedir ve yirmi birinci yüzyılda da bu böyle olacaktır. Ama bunların etkilerinin doğaları birbirinden önemli ölçüde farklıdır. Çin'in ve Asya ülkelerinin ekonomik olarak kalkınmaları bu ülkelerin hükümetlerine diğer ülkelerle ilişkilerinde daha iddialı ve istekli olmaları için kaynaklar ve dürtüler sağlamaktadır. Müslüman ülkelerindeki nüfus artışı ve özellikle de on beş ve yirmi dört yaş grubunun genişlemesi köktendincilik, terörizm, isyan ve göç için büyük olanaklar yaratmaktadır. Ekonomik kalkınma Asya'daki hükümetleri güçlendirmekte, demografik büyüme ise Müslüman ülkelerin hükümetlerini ve Müslüman olmayan toplumları korkutmaktadır.

Şekil 5.1.
Ekonomik Meydan Okuma: Asya ve Batı

Kaynak: Dünya Bankası, World Tables 1995, 1991 (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1995, 1991); Bütçe yöneticisi, hesap ve istatistik, R.O.C. Statistical Abstract of National Income, Taiwan Area, Republic of China, 1951-1995 (1995). Not: Veriler üç yıllık ortalamaları yansıtmaktadır.

asya'nın onayı

Doğu Asya'nın ekonomik açıdan kalkınması yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki en önemli gelişmedir. Bu süreç 1950'lerde Japonya'da başlamıştır ve bir süre Japonya'nın büyük bir istisna oluşturduğu düşünülmüştür: Başarılı bir biçimde modernleşmiş ve ekonomik olarak da kalkınmış Batılı olmayan bir ülke. Ancak ekonomik kalkınma süreci önce Dört Kaplan'a (Hong Kong, Tayvan, Güney Kore, Singapur) ve bundan sonra da Çin, Malezya, Tayland ve Endonezya'ya yayılmıştır. Şimdi de Filipinler, Hindistan ve Vietnam'da kalkınma süreci işlemeye başlamıştır. Bu ülkeler çoğunlukla on yıl veya daha uzun süre yüzde 8-10 ya da daha yüksek bir düzeyde bir kalkınma hızını yakalayabilmişlerdir. Şaşırtıcı benzerlikte bir ticaret genişlemesi de önce Asya ve dünya arasında ve ondan sonra da Asya içinde yaşanmıştır. Asya ülkelerinin ekonomik başarısı Avrupa ve Amerika'daki ekonomilerin mütevazı gelişmeleri ile ve dünyanın geri kalan bölgelerindeki durgunlukla bir tezat içindedir.

İstisna artık bir tek Japonya değil, hemen hemen bütün Asya'dır. Batı'nın kalkınmışlıkla ve Batılı olmayan ülkelerin geri kalmışlıkla özdeşleştirilmeleri yirminci yüzyılı aşamayacaktır. Dönüşümün hızı çok güçlüdür. Kishore Mahbubani'nin belirttiği gibi, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri için nüfus başına düşen verim iki misline sırasıyla elli sekiz ve kırk yedi yılda çıkarken; Japonya bunu otuz üç, Endonezya on yedi, Güney Kore on bir ve Çin on yılda gerçekleştirmiştir. Çin ekonomisi 1980'lerde ve 1990'ların ilk yarısında ortalama yüzde 8 hızla büyürken, Kaplanlar Çin'i çok yakından izlemişlerdir (bakınız şekil 5.1). Dünya Bankası 1993 yılında "Çin Ekonomik Bölgesi"nin Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Almanya'dan sonra dünyanın "dördüncü kalkınma gücünü" oluşturduğunu ilan etmiştir. Tahminlerin birçoğuna göre, yirmi birinci yüzyılın başlarında Çin ekonomisi dünyanın en büyük ekonomisi olacaktır. 1990'larda dünyanın en büyük ikinci ve üçüncü ekonomilerine sahip olan Asya, 2020 yılında dünyanın en büyük beş ekonomisinden dördüne ve en büyük on ekonomisinden ye-

disine sahip olacaktır. Bu tarihte Asya toplumları küresel ekonomik üretimin yüzde kırkından sorumlu olacaklardır. Büyük bir olasılıkla en yarışmacı ekonomiler yine Asya'da yer alacaktır.[1] Asya'daki ekonomik gelişmenin daha kısa bir süre içinde ve sert bir biçimde duracağı düşünülebilirse de, bu kalkınmanın Asya ve dünya için ortaya çıkmış olan sonuçları yine de çok önemli ve büyüktür.

Doğu Asya'nın ekonomik açıdan kalkınması Asya ile Batı, özellikle Amerika Birleşik Devletleri, arasındaki dengeyi bozmaktadır. Başarılı ekonomik kalkınma bu kalkınmayı yaratanlar ve bundan yararlananlarda kendine güven duygusu yaratmakta ve bunların daha iddialı olabilmelerini sağlamaktadır. Servet, iktidar gibi, ahlâki ve kültürel üstünlüğün sergilendiği, erdemliliğin bir kanıtı olarak görülmektedir. Doğu Asyalılar ekonomik olarak daha başarılı bir duruma geldikçe kendi kültürlerinin farklılıklarını ve Batı ile diğer toplumlarla yaptıkları karşılaştırmalarda kendi kültürlerinin, değerlerinin ve yaşam biçimlerinin üstünlüklerini ilan etmede tereddüt göstermemektedirler. Asya toplumları Amerika Birleşik Devletleri'nin isteklerine ve menfaatlerine daha az karşılık verir ve bu ülkeden veya Batı ülkelerinden gelen baskılara direnebilir bir duruma gelmiştir.

Büyükelçi Tommy Koh 1993 yılında Asya'yı "kültürel bir rönesansın sardığını" belirtmiştir. Bu Asyalılara "Batı ve Amerika kökenli her şeyin en iyi olmadığı" anlamına gelen "gittikçe çoğalan kendine güveni" içermektedir.[2] Bu rönesans kendini tek tek Asya ülkelerinin kültürel kimliklerinin farklılıklarının ve Asya kültürlerini Batı'dan ayıran ortak yönlerine yapılan vurgulamaların gittikçe artmasında kendini göstermektedir. Bu kültürel canlanmanın önemi Doğu Asya'nın iki temel toplumunun Batı kültürü ile değişen ilişkisinden anlaşılmaktadır.

Batı on dokuzuncu yüzyılın ortasında Çin ve Japonya'ya zorla kendini kabul ettirdiğinde o an toplumda egemen olan seçkinler kısa bir süre Kemalizmi seçtikten sonra, reformcu bir stratejiyi yeğlemişlerdir. Meiji Restorasyonu ile Japon-

ya'da dinamik bir grup reformcu iktidara gelmiş, Batı'nın tekniklerini, uygulamalarını ve kurumlarım incelemiş ve bunları almış ve Japonya'da modernleşmeyi başlatmıştır. Bunu Japonya, bir çok açıdan modernleşmeye katkısı olan ve Japonya'nın 1930'larda ve 1940'larda emperyalizmini haklı gösterecek ve bunu destekleyecek kültürel unsurlarına başvurarak, bu unsurları yeniden formüle ederek ve bunlar üzerine inşa ederek gerçekleştirmiştir. Öte yandan Çin'de bozulmakta olan Ch'ing hanedanlığı Batı'nın etkisine başarılı bir uyum sağlayamamıştır. Çin Japonya ve Avrupalı devletlerce aşağılanmış ve sömürülmüştür. 1910 yılında hanedanlığın çöküşünü bölünme, iç savaş ve birbiriyle rekabet halindeki Çinli entelektüel ve siyasal liderlerin birbiriyle yarışan Batılı kavramlara başvurmaları ve bunları kullanmaları izlemiştir. Sun Yat Sen'in "Milliyetçilik, Demokrasi ve Halkın Geçimi" biçimindeki üç ilkesi; Liang Ch'i-ch'ao'nun liberalizmi; Mao Tse-tung'un Marksizm ve Leninizmi. 1940'ların sonunda Sovyetler Birliği'nden yapılan ithal Batı'nın kavramlarına -milliyetçilik, liberalizm, demokrasi, Hıristiyanlık- karşı başarı sağlamış ve böylece de Çin kendini sosyalist bir toplum olarak tanımlamıştır.

Japonya'da II. Dünya Savaşı'nda top yekun yenilgi top yekun bir kültürel karmaşa yaratmıştır. Japonya ile ilgili bir Batılı 1994 yılında "Şu an bizler için bu savaşın emrine verilen her şeyin -din, kültür, ülkenin zihni varlığının hemen hemen her yönü taşıdığı anlamı saptayıp değerlendirebilmek güçtür. Savaşı kaybetme sistem için tam bir şok olmuştur. Japonların akıllarında var olan her şey değersiz olmuş ve çöpe atılmıştı.[3]" Bu atılanların yerine Batı ve özellikle de savaşı kazanmış olan ABD ile ilgili her şey iyi ve istenir bir şey olarak kabul edilmiştir. Böylece Çin, Sovyetler Birliği'ne gıpta edip bu ülkeyi geçmeye çalışırken, Japonya Amerika Birleşik Devletleri'ni taklit etmiştir.

1970'lerin sonunda komünizmin ekonomik kalkınmayı sağlamadaki başarısızlığı ve Japonya'da ve ondan sonra da diğer Asya ülkelerinde kapitalizmin başarısı görüldükten sonra, Çinli yeni liderler Sovyet modelinden uzaklaşmaya

başlamışlardır. On yıl sonra Sovyetler Birliği'nin çöküşü yapılan bu ithalin başarısızlığının altını iyice çizmiştir. Böylece Çinliler Batı'ya veya kendi içlerine dönme sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır. Birçok entelektüel ve bunları izleyenler, en yüksek noktasına televizyon dizisi *River Elegy* ve Tiananmen meydanına dikilen Demokrasi Tanrıçası ile ulaşılan, Batılılaşmanın tümüyle kabulünü savunmuştur. Ancak bu Batı'ya yönelme ne Pekin'de siyasal olarak etkin birkaç yüz kişi ne de 800 milyon köylü üzerinde etkili olabilmiştir. Bütünüyle Batılılaşma yirminci yüzyılın sonunda on dokuzuncu yüzyılın sonunda olduğundan daha fazla uygulanabilir bir şey değildir. Bunun yerine siyasal liderler *Ti-Yong*'m yeni bir biçimini yeğlemişlerdir: Bir yandan kapitalizm ve dünya ekonomisine katılma ve diğer yandan da geleneksel Çin kültürüne bağlılıkla birlikte siyasal açıdan otoriter bir yönetim. Rejim, Marksizm ve Leninizmin devrimci meşruluğu yerine, devam eden ekonomik kalkınmanın sağladığı performans meşruluğunu ve Çin kültürünün ayırt edici özelliklerinin ortaya çıkardığı milliyetçi meşruluğu geçirmiştir. Bir gözlemci, "Tiananmen sonrası rejim meşruluğun yeni kaynağı olarak Çin milliyetçiliğini büyük bir şevkle kucaklamıştır" ve bilinçli bir biçimde iktidarını ve davranışını haklı kılabilmek için Amerika karşıtlığını teşvik etmiştir.[4] Bir Hong Kong'lu liderin sözleriyle bir Çin kültürel milliyetçiliği ortaya çıkmaktadır: "Biz Çinliler daha önce hissetmediğimiz ölçüde kendimizi milliyetçi görmekteyiz. Bizler Çinliyiz ve bunla da gurur duymaktayız." Çin'de 1990'ların başında "genellikle pederşahi, yerlileri yabancılardan üstün tutan ve otoriter nitelikte olan otantik Çin kültürüne dönme biçiminde popüler bir arzu" ortaya çıktı. Demokrasi, bu tarihsel gelişim içinde, aynen Leninizm gibi, bir başka yabancı zorlama olarak düşünüldü ve değerini yitirdi. [5]

Yirminci yüzyılın başında, Weber'den bağımsız ama onun paralelinde, Çin'in geri kalmışlığının nedeni olarak Konfüşyüslüğü görmüşlerdir. Yirminci yüzyılın sonunda ise Çinli siyasal liderler, yine Batılı sosyal bilimcilerin paralelinde, Konfüçyusluğu Çin'in gelişmesinin kaynağı olarak ilan etmişler-

dir. 1980'lerde Çin hükümeti Konfüşyusluğa olan ilgiyi geliştirmeye çalışmış ve parti liderleri de konfüçyusluğu, "Çin kültürünün temeli"[6] olarak kabul etmiştir. Konfüçyusluk kuşkusuz, konfüçyuscu değerlerin misyoneri ve Singapor'un başarısının kaynağı olduğunu düşünen Lee Kuan Yew'in ilham kaynağı olmuştur. 1990'larda Tayvan hükümeti kendini "konfüçyuscu düşüncenin varisi" olarak ilan etmiş ve Başkan Lee Teng-hui Çin kültürel mirası içinde Tayvan'ın demokratikleşmesinin kökenlerini Kao Yao (M.Ö. yirmi birinci yüzyıl), konfüçyus (M.Ö. beşinci yüzyıl) ve Mencius'a (M.Ö. üçüncü yüzyıl)[7] kadar uzatmıştır. Çinli liderler ister otoritarizmi ister demokratikleşmeyi haklı göstermek istesinler, meşruluk için Batı'dan almadıkları ortak Çin kültürüyle bunu gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Rejim tarafından geliştirilen milliyetçilik, Çin nüfusunun yüzde 90'ı arasında dil, bölge ve ekonomik farklılıkları bastırmada yardımcı olmuş olan Han milliyetçiliğidir. Aynı zamanda, bu Çin nüfusunun yüzde 10'undan azını ama ülkenin yüzde 60'ını elinde tutan Çinli olmayan etnik azınlıklar ile farklılığın altını çizmektedir. Bu bunun yanından rejimin Hıristiyanlığa, Hıristiyan örgütlere ve Maoist ve Leninist çöküşün ortaya çıkardığı boşluğu doldurmada bir alternatif olan Hıristiyanlık propagandasına karşı bir temel sağlamaktadır.

Bu arada 1980'lerde Japonya'da başarılı ekonomik gelişme ve Amerikan ekonomisinin ve sosyal sisteminin "çöküşü" gittikçe artan bir oranda Japonların Batılı modellerden hoşnut olmamalarına ve yine gittikçe artan bir oranda başarılarının kaynağının kendi kültürlerinde bulunduğu inancının yerleşmesine neden olmuştur. 1945'te askeri bir felakete neden olan ve bu nedenle reddedilmesi gereken Japon kültürü 1985'te ekonomik bir başarı elde etmesi nedeniyle kucaklanmıştır. Japonların gittikçe Batı toplumuyla artan ilişkileri ve bu kültürü tanımaları "Batılı olmanın sihirli bir biçimde kendiliğinden harika bir şey olmadığını anlamalarına" neden olmuştur. Ve Japonlar "bu sistemden çıkmışlardır". Japonların Meiji Restorasyonu "Asya'dan kopma ve Avru-

pa'ya katılma" politikasını benimserken, yirminci yüzyılın sonundaki Japon kültürel uyanışı "Amerika'dan uzaklaşma ve Asya ile yakınlaşma"[8] politikasını benimsemiştir. Bu eğilim ilk olarak Japon kültürel geleneklerinin yeniden tanımlanmasını ve bu geleneğin değerlerinin yeniden dillendirilmesini ve ikinci ve daha problemli bir sorun olarak da, genel Asya kültürü içinde farklı bir medeniyete sahip olmasına rağmen Japonluğu "Asyalılaştırmayı ve genel Asya kültürüyle tanımlanması gayretini içermekteydi. II. Dünya Savaşından sonra Japonya'nın, Çin'in tersine, Batı ile kendini tanımlamasının derecesi ve başarısızlıkları ne olursa olsun Batı'nın Sovyetler Birliği gibi bütünüyle çökmemesi nedeniyle Japonların Batıyı bütünüyle reddetme dürtüleri hiçbir zaman Çin'in kendini Sovyetler ve Batı modellerinden uzaklaştırma konusundaki dürtülerine ulaşamamıştır. Diğer yandan, Japon medeniyetinin eşsizliği, diğer ülkelerde Japon emperyalizminin hatıralarının canlılığı ve diğer Asya ülkelerinin çoğunda Çin'in ekonomik merkeziliği aynı zamanda Japonlar için Batı'dan kendini uzaklaştırmanın Asya ile kendini kaynaştırmaktan daha kolay olması anlamına gelmektedir.[9] Kendi kültürel kimliğini vurgulayarak, Japonya eşsizliğini ve hem Batı hem de Asya kültürlerinden farklılığını vurgulamaktadır.

Çinliler ve Japonlar kendi kültürlerinde yeni değerler keşfederken, bu ülkeler aynı zamanda Batı ile karşılaştırıldığında da genel olarak Asya kültürünün değerini iddia etmeyi de paylaşmaktadırlar. Endüstrileşme ve bunu izleyen ekonomik büyüme 1980'lerde ve 1990'larda Doğu Asyalılar tarafından doğru bir biçimde Asyalılığı tasvip etme olarak adlandırılabilecek bir olgunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu tutumlar karmaşasının dört temel unsuru bulunmaktadır.

İlk olarak, Asyalılar Doğu Asya'nın hızlı ekonomik gelişmesini sürdüreceğine ve kısa bir süre içinde ekonomik üretimde Batıyı geçeceğine ve bu nedenle de Batı ile karşılaştırıldığında bu ülkelerin dünya işlerinde daha güçlü olacağına inanmaktadırlar. Ekonomik büyüme Asya toplumlarında güçlü olma ve Batı'ya karşı durabilme yeteneklerinin vurgu-

lanmasını ortaya çıkarmaktadır. 1993 yılında önde gelen bir gazeteci, "Amerika Birleşik Devletleri'nin aksırdığı an Asya'nın soğuk algınlığına yakalandığı günlerin" geride kaldığını ilan etmiştir ve Malezyalı bir memur da bu tıbbi benzetmeye, "Amerika'daki yüksek ateşli hastalığın dahi Asya'nın hafifçe öksürmesine dahi neden olamayacağını" eklemiştir. Bir başka Asyalı lider de Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerinde "korku çağının sonunda ve konuşma çağının başlangıcında" olduklarını söylemiştir. Malezyalı başbakan yardımcısı "Asya ülkelerinin artan refahının egemen küresel siyasal, sosyal ve ekonomik düzenlemelere ciddi alternatifler sunabilme durumuna geldiği anlamını taşıdığını" iddia etmiştir.[10] Doğu Asyalılar, bunun aynı zamanda, Batı'nın Asya toplumlarım Batılı insan hakları ve diğer değerlere uydurma yeteneklerini hızla kaybetmeleri anlamına geldiğini de ileri sürmüşlerdir.

İkincisi, Asyalılar bu ekonomik başarının büyük ölçüde, kültürel ve sosyal olarak düşüş halindeki Batı medeniyetinden çok üstün olan, Asya kültürünün ürünü olduğuna inanmaktadırlar. Japon ekonomisi ihracatı, ticaret dengesi ve döviz rezervleri süratli bir gelişme kaydettiği 1980'lerin çalkantılı günlerinde, Japonlar, daha önce Suudilerin yaptığı gibi, yeni ekonomik güçleriyle öğünmüşler ve kibirli bir biçimde Batı'nın gerileyişinden söz etmişler ve başarılarını ve Batı'nın başarısızlığını kendi kültürlerinin üstünlüğüne ve Batı kültürünün çöküşüne atfetmişlerdir. 1990'ların başında Asya'nın bu başarısı sadece "Singapur kültürel saldırısı" olarak tanımlanabilecek bir düşüncede yeniden ifade edildi. Lee Kuan Yew'den sonra Singapurlu liderler Batı'ya göre Asya'nın yükselişini ilan etmişler ve bu başarıdan sorumlu Asya'nın, özünde Konfüçyusçu olan bu kültürünün değerlerini -düzen, disiplin, aile sorumluluğu, çok çalışma, kolektivizm, aşırılığa karşı olma- Batı'nın çöküşünden sorumlu olan kendi isteklerine düşkünlük, tembellik, bireyselcilik, suç, kalitesiz eğitim ve "zihinsel kemikleşme"yle karşılaştırmışlardır. ABD'nin Doğuyla yarışabilmesi için "sosyal ve siyasal düzenlemeleriyle ilgili temel varsayımlarını sorgulama-

sı ve bu süreç içinde de Doğu Asya toplumlarından bir iki şeyi öğrenmesi gerektiği" ileri sürülmüştür.[11]

Doğu Asyalılar için Doğu Asya'nın başarısı özellikle Doğu Asya kültürünün topluluğa yani topluma bireyden daha fazla vurgu yapmasının bir sonucudur. Lee Kuan Yew, "Doğu Asyalıların -Japonlar, Koreliler, Tayvanlılar, Hong Konglular ve Singapurlular- topluluk değer ve uygulamalarına daha fazla sahip olmaları gelişmiş ülkeleri yakalama sürecinde önemli bir değer olmaktadır," demiştir. "Örneğin grup menfaatinin birey menfaatinden daha üstün olduğu biçimindeki Doğu Asya kültürünün değerleri hızlı gelişme için gerekli olan toplam grup çabasını desteklemektedir." Malezya başbakanı, "Japonların ve Korelilerin disiplin, sadakat ve dikkatli olmaktan oluşan iş ahlâkı bu ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişmelerindeki itici gücü oluşturmuştur. Bu iş ahlâkı grubun ve ülkenin bireyden önemli olduğu biçimindeki felsefeden kaynaklanmıştır" biçiminde bir sav ileri sürmüştür.[12]

Üçüncüsü, Asya toplumları ve medeniyetleri arasında bir takım farklılıkların olduğu kabul edilirken, Doğu Asyalılar birbirleriyle önemli ortak yanların bulunduğunu da ileri sürmüşlerdir. Bir Çinli muhalif gözlemci bunlar arasında en temelde "konfüçyusçuluğun -özellikle tutumlu olmak, aile, iş ve disipline yaptığı vurgulamayla tarihin saygı kazandırdığı ve dinsel olarak bir çok ülkenin paylaştığı - değer sistemi"nin bulunduğunu belirtmiştir. Aynı derecede önemli olan bu ülkelerde bireyciliğin reddedilmesi ve "yumuşak" bir otoritarizmin ve çok sınırlı demokrasi biçimlerinin ortaklaşa kabul edilmiş olmasıdır. Asya toplumlarının Batı karşısında bu ayırt edici değerlerini ve ekonomik menfaatlerini koruyup geliştirmede ortak yararları bulunmaktadır. Asyalılar bunun Güneydoğu Asya Ulusları Birliği'nin genişletilmesi ve Doğu Asya Ekonomik Kurulu kurulması gibi, Asya ülkeleri arasında işbirliğini sağlayıcı yeni örgütlerin yaratılmasını gerekli kıldığını ileri sürmüşlerdir. Doğu Asya toplumlarının şu anki ekonomik menfaatleri Batı pazarlarına ulaşabilmekse de, uzun dönemde ekonomik bölgecilik egemen olacağından

Doğu Asya'nın Asya içi ticareti ve yatırımı geliştirmesi gerekmektedir.[13] Özellikle, Asya'nın gelişmesinde lider ülke konumundaki Japonya'nın tarihsel "Asya'dan uzaklaşma ve Batı yanlısı" politikasını terk etmesi ve "Asyalılaşma yolu"nu veya Singapurlu yöneticilerin benimsediği daha geniş "Asya'nın Asyalılaştırılması" politikasını izlemesi gerekmektedir.[14]

Dördüncüsü, Doğu Asyalılar Asya değerlerinin ve Asya'nın gelişmesinin Batıyı yakalama çabası içinde bulunan diğer Batılı olmayan toplumlar için ve kendini yenilemesi bakımından da Batı'ya bir model oluşturduğunu ileri sürmüşlerdir. Doğu Asyalılar "son kırk yıldır gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini modernleştirmede iyi bir araç olarak ve işler bir siyasal sistem kurulmasında bu denli saygı gösterilen Anglo-Sakson gelişme modelinin işlemediğini" iddia etmişlerdir. Daha önceki kuşaklar Batı'nın başarısından bir şeyler öğrenmeye çalışınken Meksika ve Şili'den İran ve Türkiye'ye kadar ülkeler ve eski Sovyet Cumhuriyetleri Doğu Asya'nın başarısından dersler almaya çalışmaktadır. Böylece Doğu Asya modeli hak ettiği yere ulaşmış bulunmaktadır. Asya "dünyanın geri kalan ülkelerine evrensel değeri olan Asya değerlerini nakletmelidir .... bu idealin geçirilmesi demek özellikle Asya'nın sosyal sisteminin ihracı anlamına gelecektir." Japonya ve diğer Asya ülkelerinin "Asya'yı küreselleştirmek" ve bu yolla "etkin bir biçimde yeni dünya düzeninin karakterini biçimlendirmek" için "Pasifik küreselciliği" geliştirmesi gerekmektedir.[15]

Güçlü toplumlar evrenselci; zayıf toplumlar ise özelcidir. Doğu Asya'nın gittikçe kendine güveninin artması Batı'nın temel özelliği olan evrenselliği ile karşılaştırılabilecek ölçüde Asya evrenselciliğinin doğmasına neden olmuştur. 1996 yılında Başbakan Mahathir Avrupa ülkelerinin hükümet başlarına, "Asya değerleri evrensel değerlerdir.[16] Batı değerleri Batı değerleridir " demiştir. Bununla birlikte, Batı Şarkiyatçılığının Doğuyu değişmez ve olumsuz nitelemesi gibi Batı'nın olumsuz nitelendiği bir Asya Batıcılığı da ortaya çıkmıştır. Doğu Asyalılara göre ekonomik refah ahlâki üstünlü-

ğün kanıtıdır. Dünyanın ekonomik olarak en hızlı kalkınan ülkesi olan Hindistan, Doğu Asya'nın yerine geçecek olursa, kast sisteminin ekonomik gelişmeye katkısı ve nasıl kültürlerinin kökenine dönerek İngiliz emperyalizminin geriye bıraktığı öldürücü Batı mirasının üstesinden gelindiği ve Hindistan'ın en sonunda medeniyetlerin üstünde hak ettiği yere gelmeyi başardığı biçimindeki Hindistan kültürünün üstünlüğü konusundaki söyleve hazırlanmalıdır. Kültürel iddia maddi başarıyı izlemektedir; sert iktidarı yumuşak iktidar ortaya çıkarmaktadır.

islami yeniden doğuş

Asyalılar ekonomik gelişmenin sonucu olarak gittikçe daha iddiacı olurlarken. Müslümanlar da kitleler halinde kimlik, anlam, istikrar, meşruluk, gelişme ve iktidarın kaynağı olarak İslama dönmektedirler. "İslam çözümdür" sloganında bu umut ifade edilmektedir. Bu İslami Yeniden Doğuşun kapsamı ve derinliği İslam medeniyetinin Batı ile uyum sağlamasındaki son aşamadır. Bu Batı ideolojilerinde değil, İslam içinde "çözüm" bulma gayretidir. Bu modernliğin kabulü, Batı kültürünün reddi ve modern dünyada yaşam rehberi olarak İslam dinine bağlanmayı içermektedir. 1994 yılında bir Suudi yetkili şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "'Yabancı mallar' parıltılı ve yüksek teknoloji ürünü olarak ilgi çekici şeylerdir. Ama başka yerlerden ithal edilmiş fiziksel varlığı olmayan sosyal ve siyasal kurumlar ölümcül olabilir -isterseniz bunu İran Şahına sorun . . . . İslam bizim için sadece bir din değildir, aynı zamanda bir yaşam biçimidir. Biz Suudililer modernleşmek istiyoruz ama Batılılaşmak değil".[17]

İslami Yeniden Doğuş Müslümanların bu amacı gerçekleştirme çabasıdır. Bu İslam dünyasının bütününde egemen olan geniş entelektüel, kültürel, sosyal ve siyasal bir harekettir. Yaygın olarak siyasal İslam olarak anlaşılan İslami "köktendincilik", İslami düşünceler, uygulamalar ve retorikte ve Müslüman nüfusun yeniden İslam dinine bağlanmasında

badece bir unsurdur. Yeniden Doğuş aşırılık değil ana görüş; tecrit edilmiş değil yaygın bir düşünüştür.

Yeniden Doğuş her ülkedeki bütün Müslümanları ve çoğu Müslüman ülkedeki toplumun ve politikanın birçok yönünü etkilemiştir. John L. Esposito şöyle yazmaktadır:

> "Kişisel yaşamdaki İslami uyanışın göstergeleri çok çeşitlidir. Dinsel görevlerin yerine getirilmesindeki ilgi artışı (camilere gitme, namaz kılma ve oruç tutma gibi faaliyetlerdeki çoğalış), dinsel yayınların ve düzenlemelerin çoğalması, İslami değerlere ve giyim kurallarına daha fazla vurgu yapılması, tasavvufun (mistisizm) yeniden canlanması. Bu geniş tabanlı uyanışa İslam dinin kamu yaşamına daha fazla girmesi eşlik etmektedir: İslam'a yönelmiş hükümetlerin, örgütlerin, yasaların, bankaların, toplumsal refah hizmetlerinin ve eğitim kurumlarının çoğalışı. Hem hükümetler hem de muhalefet hareketleri otoritelerini ve toplumsal desteklerini çoğaltmak amacıyla İslam dinine dönmüşlerdir . . . . Türkiye ve Tunus gibi en laik devletler dahil, çoğu yöneticiler ve hükümetler İslam dininin potansiyel gücünün farkına varmakta ve İslam diniyle ilgili sorunlardan hem kaygı duymakta hem de bunlara duyarlılık göstermektedirler."

Benzer bir biçimde bir başka seçkin İslam bilim adamı, Ali E. Hillal Dessouki, Yeniden Doğuşun Batı hukuku yerine İslam hukukun geçirilme çabalarını, dinsel dilin ve sembolizmin artarak daha çok kullanılmasını, İslami eğitimin yaygınlaşmasını (bu kendini dini okulların çoğalmasında ve normal devlet okullarında da eğitim programının İslamileşmesinde kendini göstermektedir), sosyal davranışlarda İslam kurallarına daha fazla bağlanılmasını (örneğin, kadınların başlarını örtmeleri, alkol alımından kaçınma gibi) ve dinsel ibadetlere daha fazla katılınmasını, Müslüman toplumlarda laik hükümetlere yapılan muhalefetin İslami gruplarca ele geçirilmesini ve İslam devletleri ve toplumları arasında uluslararası dayanışmanın artırılması çabalarını içerdiğini belirtmektedir.[18] *La revanche de Dieu* küresel bir olgudur, ama Tanrı veya Allah intikamını İslam toplumu *ümmet*'ten daha yaygın ve daha tam almıştır.

Siyasal görünüşleri bakımından İslami Yeniden Doğuş, kutsal kitapları, mükemmel toplum vizyonu, temel değişim isteği, varolan güçlerin inkarı ve ılımlı reformcu çizgiden şid-

dete dayanan devrimci çizgiye kadar değişiklik gösteren ideolojik farklılıklarıyla birlikte, belli ölçüde Marksizme benzemektedir. Belki daha yararlı karşılaştırma Protestan Devrimi ile yapılabilir. Bunların ikisi de varolan kurumların çürümesine ve yozlaşmasına karşı tepkilerdir. Bunlar yine her iki dinin daha saf ve daha emredici dönemlerine dönme isteğidir. Her ikisi de çalışmayı, düzeni ve disiplini övmekte ve ortaya çıkmakta olan dinamik orta sınıf halka hitap etmektedir. Her ikisi de farklı kollarıyla karmaşık hareketlerdir. Bunlar Lutherizm ve Kalvinizm, Şii ve Sünni köktendincilik olarak iki temel kola ayrılmaktadır. hattâ İslami Yeniden Doğuş ile Protestan Devrimi, John Calvin ile Ayatollah Khomeini ve toplumlarına zorla kabul ettirmek istedikleri manastır disipliniyle paralellik göstermektedirler. Protestan Devrimi ile Yeniden Doğuş'un esas ruhunu temel reform oluşturmaktadır. Bir Püriten papaz şöyle demekteydi: "Reform evrensel olmalıdır: Bütün insanları, yerleri ve görüşleri yeniden düzene koyun . . . . Üniversiteleri, kentleri, köyleri, ilk öğretimi, sebt gününü, kuralları, Tanrı'ya ibadeti yeniden şekle koyun." Benzer biçimde al-Turabi'de şunları söylemektedir: "Bu uyanış yalnız entelektüel ve kültürel veya bireysel olarak kişinin kendini Tanrı'ya adamasıyla ilgili olmadığı gibi, yalnız siyasal da olmayıp, kapsayıcı bir uyanıştır. Bu bunların hepsini içerir, toplumun tepeden tırnağa kapsamlı bir biçimde yeniden yapılanmasıdır".[19] İslami Yeniden Doğuş'un doğu yarıküreye etkisini yadsımak Protestan Devriminin on altıncı yüzyılın sonunda Avrupa'daki politikaya etkisini inkar etmekle eştir.

Yeniden Doğuş, Protestan Devriminden bir açıdan farklılık göstermektedir. Protestan Devriminin etkisi büyük ölçüde kuzey Avrupa ile sınırlı kalmıştır: Bu devrimin etkisi İspanya, İtalya, doğu Avrupa ve genellikle Hapsburg topraklarıyla sınırlı kaldığı söylenebilir. Bunun aksine Yeniden Doğuş bütün Müslüman toplumlarında etkili olmuştur. 1970'lerin başında başlayarak, İslami semboller, inançlar, uygulamalar, kurumlar, politikalar ve örgütler, Fas'tan Endonezya'ya ve Nijerya'dan Kazakistan'a kadar uzanan bü-

tün dünyadaki 1 milyar Müslümandan, artan oranda destek ve bağlılık elde etmiştir. Müslümanlaşma genellikle ilk olarak kültürel alanda kendini göstermekte oradan sosyal ve siyasal alana sıçramaktadır. Entelektüel ve siyasal liderler ister beğensinler ister beğenmesinler, bunu ne inkar edebilmişlerdir ne de herhangi bir biçimde kabul etmekten kaçınabilmişlerdir. Genel ve kapsayıcı genellemeler yapmak her zaman tehlikeli ve çoğu kez de yanlıştır. 1995 yılında esas nüfusu Müslüman olan her ülke, İran dışında, on beş yıl önceye göre daha fazla Müslüman ve kültürel, sosyal ve siyasal olarak da daha fazla İslamcı olmuştur.[20]

Çoğu ülkede Müslümanlaşmanın temel unsuru Müslüman sosyal örgütlerinin gelişmesi ve daha önce varolan örgütlerin Müslüman gruplarca ele geçirilmeleridir. Müslümanlar özellikle dini okulların kurulmasına ve devlet okullarında da İslami etkinin genişlemesine özellikle dikkat göstermektedirler. Gerçekte Müslüman "sivil toplumu"nda ortaya çıkmış olan bu Müslüman gruplar çoğu kez laik sivil toplumun zayıf kurumlarma paralel bir duruma gelmekte, bunları geçmekte hattâ faaliyet alanlarını bile ele geçirmektedirler. 1990'ların başında Mısır'da, Müslüman örgütler, devletin bıraktığı boşluğu, sağlık, refah, eğitim ve diğer hizmetleri çok sayıda Mısır'daki yoksullara götürerek, yaygın bir örgütler ağı oluşturmuşlardır. 1992 Kahire depreminde, bu örgütler "hükümetin kurtarma ve yardım çabaları gecikirken, hemen deprem sonrası sokaklarda halka battaniye ve yiyecek dağıtmaktaydılar." Ürdün'de Müslüman Kardeşler Örgütü bilinçli bir biçimde "Müslüman Cumhuriyetin sosyal ve kültürel altyapısını" geliştirecek bir politika izlemiştir ve 1990'ların başında 4 milyondan oluşan bu küçük ülkede büyük bir hastane, yirmi klinik, kırk dini okul ve 120 Kur'an kursu kurmuştur. Buraya komşu olan Batı Yakası ve Gaza'da İslami örgütler, ana okullarından İslam üniversiteleri, klinikler, yetimhaneleri, yaşlılar için evler ve Müslüman yargıçlar ve hakemler sistemi dahil olmak üzere, "öğrenci birlikleri, gençlik örgütleri ve dini sosyal ve eğitim örgütleri" kurmuşlardır. 1970'lerde ve 1980'lerde Endonezya'da İs-

lami örgütler bütün ülkeye yayılmıştır. 1980'lerin başında ülkedeki en büyük örgüt olan *Muhhammadijah*'ın 6 milyon üyesi vardı ve bütün ülkede okullar, klinikler, hastaneler özenle örülmüş bir ağ ile "beşikten mezara" hizmetler vererek "laik devlet içinde dini bir refah devleti" yaratmaktaydı. Bunlarda ve diğer Müslüman toplumlarda İslami örgütlerin siyasal faaliyette bulunmaları yasaklanmıştır; ama yirminci yüzyılın başındaki ABD'deki siyasal makinelere benzer bir biçimde bu örgütler halka önemli ve çeşitli sosyal hizmetler sunmaktadırlar.[21]

Yeniden Doğuşun siyasal tezahürleri sosyal ve kültürel görünüşlerine göre daha az yaygındır. Ama yine de bunlar yirminci yüzyılın son çeyreğinde Müslüman toplumlardaki en önemli siyasal gelişmelerdir. İslamcı hareketlere siyasal desteğin büyüklüğü ve biçimi ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Bununla beraber, belli bazı temel eğilimler vardır. Büyük ölçüde bu hareketler kırsal elitlerden, köylülerden ve yaşlılardan fazla bir destek görmemektedir. Diğer dinlerdeki köktendinciler gibi, İslamcılar hemen hemen bütünüyle modernleşme sürecinin katılımcıları ve ürünüdürler. Bunlar büyük ölçüde üç gruptan gelen devingen ve modern yönsemeli genç insanlardır.

Çoğu devrimci harekette olduğu gibi, bu hareketin özünü de öğrenciler ve aydınlar oluşturmaktadır. 1970'lerde Mısır, Pakistan ve Afganistan'da üniversitelerde ortaya çıkan ve ondan sonra diğer ülkelere sıçrayan İslami "hamle" ile birlikte birçok ülkede öğrenci birliklerini ve benzer örgütlerin denetimini ele geçiren köktendinciler için bu siyasal Müslümanlaşmanın ilk görünüşüdür. İslamın çekiciliği özellikle teknik eğitim yapan okullarda, mühendislik fakültelerinde ve fen bilimleri alanında çok fazladır. Suudi Arabistan, Cezayir ve diğer ülkelerde 1990'larda "ikinci kuşak yerlileşme" gittikçe artan oranlarda kendi dilleriyle eğitim yapmada kendini göstermekte ve bu yolla da İslamcı etkilere daha açık bir hale gelmektedirler.[22] İslamcılar aynı zamanda çoğunlukla kadınlara oldukça çekici gelmektedirler. Türkiye laikliğe inanmış eski kuşak kadınlarla İslam dinine yönelmiş

kızları ve torunları arasında kesin bir ayrıma tanık olmaktadır.[23] Mısır'ın İslamcı militan liderleri üzerine yapılan bir inceleme, diğer ülkelerdeki İslamcı harekette de tipik olarak bulunan, beş temel özellik bulmuştur. Bunlar büyük ölçüde yirmilerinde veya otuzlarında bulunan gençlerdir. Yüzde sekseni üniversite öğrencisi veya üniversite mezunudur. Hemen hemen yarısı elit kolejlerden veya entelektüel olarak tıp ve mühendislik gibi teknik açıdan ihtisaslaşmanın üst düzeyde olduğu yerlerden gelmektedirler. Yüzde 70'i alt orta sınıftan, "orta halli ama yoksul olmayan ailelerden gelmektedir ve bu kişiler ailelerinde ilk olarak yüksek eğitim almış kişilerdir. Çocukluklarını ufak kasabalarda veya kırsal yerlerde geçirmiş olan bu gruptaki kişiler daha sonra büyük kentlere yerleşmiş ve orada yaşamaya başlamışlardır.[24]

Öğrenciler ve entelektüeller İslamcı hareketin militan kadrolarını ve şok bölüklerini oluştururlarken, bu hareketin aktif üyelerini kentli orta sınıf insanlar doldurmaktadır. Belli bir ölçüde bunlar çoğunlukla "geleneksel" orta sınıf grup olarak adlandırılan gruplardan gelmektedirler: Tüccarlar, ticaretle uğraşanlar, ufak iş ve mülk sahipleri, *çarşı esnafı*. Bunlar İran devriminde önemli bir rol oynamışlar ve Cezayir, Türkiye ve Endonezya'da köktendinci hareketlere önemli destek sağlamışlardır. Bununla beraber, daha büyük ölçüde köktendinciler orta sınıfın "modern" sektörlerine aittirler. İslamcı eylemciler "muhtemelen", doktorlar, hukukçular, mühendisler, bilim adamları, öğretmenler ve memurlar dahil olmak üzere, gençlerin en iyi eğitimden geçmiş olan en zekilerini içermektedirler.[25]

İslamcı çevrenin üçüncü anahtar unsurunu kentlere yeni göçmüşler oluşturmaktadır. 1970'lerde ve 1980'lerde İslam dünyasının bütününde kent nüfusu dramatik bir biçimde arttı. Çürüyen ve çoğunlukla ilkel gecekondu bölgelerini doldurmuş kalabalıklar İslamcı örgütlerin sağladığı sosyal hizmetlere hem ihtiyaç duymakta hem de yararlanmaktadır. Ernest Gellner bunun yanında "köklerinden koparılmış bu yeni kitlelere", İslam dinini "onurlu bir kimlik" sağlamaktadır. İstanbul ve Ankara'da, Kahire ve Asyut'ta Cezayir ve

Fas'ta ve Gaza'da İslamcı partiler başarılı bir biçimde örgütlenerek "mağdur ve yoksul" kesimlere hitap edebilmişlerdir. Oliver Roy, "Devrimci Müslümanlık kitlesini büyük Müslüman metropollerin nüfusunun üç kat artmasına neden olan milyonlarca köylünün, kente yeni gelmişlerin . . . yani modern toplumun bir ürünü olduğunu" belirtmiştir.[26]

1990'ların ortasında tam anlamıyla İslamcı olan hükümetler sadece İran ve Sudan'da iktidara gelebilmiştir. Türkiye ve Pakistan gibi çok az sayıda Müslüman ülkede iktidar demokratik bir meşruluğa sahiptir. Diğer Müslüman ülkeler büyük ölçüde demokratik sayılamazlar: Çoğunlukla belirli bir aileye, klana veya kabileye dayanan ve bazı durumlarda da yabancı desteğe bağımlı monarşiler tek parti sistemleri, askeri rejimler, kişisel diktatörlükler veya bunların bir karışımı söz konusudur. Fas ve Suudi Arabistan'daki iki rejim belirli bir biçimde İslamcı meşruluğa başvurmaya kalkışmıştır. Ancak bu hükümetlerin çoğu yönetimlerini İslamcı, demokratik veya milliyetçi açıdan haklı kılma temelinden yoksundurlar. Bunlar baskıcı, yozlaşmış ve toplumlarının gereksinim ve arzularından habersiz, Clement Henry Moore'un sözcükleriyle "ambar rejimlerdi"dir. Bu tür rejimler uzun bir süre yaşayabilir; yani başarısızlığa uğramaları ve son bulmaları gerekmez. Bununla beraber, modern dünyada değişime uğrama veya çökme olasılıkları kanımca yüksektir. Bu nedenle 1990'ların ortasında, en temel sorun bu rejimlerin alternatifleri olmuştur. Bunların ardılları kimler veya ne olacaktır? 1990'ların ortasında bunları izleyecek rejimin veya rejimlerin büyük bir olasılıkla İslamcı olacağı belirtilmektedir.

1970 ve 1980'lerde bütün dünyayı demokratikleşme dalgası sarmış ve bu dalga çok sayıda ülkeyi de içine almıştır. Bu dalganın Müslüman ülkelere de etkisi olmuştur; ama bu etki sınırlı kalmıştır. Güney Avrupa, Latin Amerika, Doğu Asya çevresi ve Orta Avrupa'da demokratik hareketler güç kazanıp iktidara gelirlerken aynı anda Müslüman ülkelerde de İslamcı hareketler güç kazanmaktaydı. İslamcılık Hıristiyan toplumlardaki otoritarizme karşı demokratik muhalefe-

tin fonksiyonel karşılığı olup, büyük ölçüde de benzer nedenlerin sonucudur. Müslüman toplumlarda demokratik eğilimlerden çok İslamcı eğilimleri teşvik eden, petrol fiyatlarının artışı dahil, değişen uluslararası çevre, otoriter rejimlerin başarım meşruluğundan yoksunluğu ve sosyal hareketlilik. Hıristiyan toplumlarda papazlar, vaizler ve halktan gelen dini gruplar otoriter rejimlere yapılan muhalefette önemli bir rol oynamışlardır. Müslüman ülkelerde de *ulema*, cami eksenli gruplar ve İslamcılar benzer muhalefet rolü üstlenmişlerdir. Polonya'da komünist rejimin sona ermesinde Papa ve İran'da da şah rejiminin bitmesinde de Ayatullah önemli bir yer tutmuştur.

1980'lerde ve 1990'larda Müslüman ülkelerde İslamcı hareketler hükümete karşı yapılan muhalefette egemen olmuşlar ve çoğu kez bu muhalefeti bütünüyle ele geçirmişlerdir. Bunların gücü belirli bir ölçüde alternatif muhalefet kaynaklarının zayıflığından kaynaklanmıştır. Solcu ve komünist hareketler itibardan düşmüş ve ondan sonra da Sovyetler Birliği ve uluslararası komünizmin çöküşüyle birlikte ciddi bir biçimde zayıflamıştır. Birçok Müslüman toplumda liberal ve demokratik muhalefet grupları vardır; ama bunlar genellikle az sayıda entelektüellerle ve diğer Batı ilişkili veya köklü kişilerle sınırlı kalmıştır. Ara sıra ortaya çıkan istisnalar dışında liberal demokratlar Müslüman toplumlarda sürekli bir halk desteği kazanamamışlardır. hattâ İslamcı liberalizm dahi bu Müslüman toplumlarda kök tutamamıştır. Fouad Ajami şöyle bir gözlemde bulunmaktadır: "Bir Müslüman ülkesinden diğerine liberalizm ve ulusal burjuva geleneğini yazmak demek imkansızı üstlenmiş ve sonra başarısızlığa uğramış kişilerin kısa biyografilerini yazmak demektir". Müslüman toplumlarda liberal demokrasinin kök tutmasındaki genel başarısızlık 1800'lerin sonunda başlayan ve bütün yüzyıl boyunca yinelenen ve hâlâ da devam eden bir olgudur.[27] Bu başarısızlığın kaynağı bir ölçüde İslam kültürünün doğasının ve toplumunun Batılı liberal kavramları sevmemesi onlara barınak sağlamamasında yatmaktadır.

İslamcı hareketlerin muhalefeti egemenlikleri altına alma-

ları ve kendilerine varolan rejimin tek ve gerçek alternatifleri gibi kabul ettirebilmeleri bu rejimlerin izledikleri politikalarca kolaylaşmıştır. Belirli zamanlarda Soğuk Savaş sırasında, Cezayir, Türkiye, Ürdün, Mısır ve İsrail, komünist ve teröre bulaşmış milliyetçi hareketlere karşı koyabilmesi için İslamcıları desteklemişler ve teşvik etmişlerdir. En azından Körfez Savaşı'na kadar Suudi Arabistan ve Körfez devletleri Müslüman Kardeşlere ve çeşitli ülkelerdeki diğer İslamcı gruplara muazzam mali yardımlarda bulunmuşlardır. İslamcı grupların muhalefette egemen duruma gelebilmeleri hükümetin laik muhalefeti susturmasıyla da kolaylaşmıştır. Köktendincilerin gücü laik demokratik ve milliyetçi partilerle ters orantılı olarak değişmektedir. Fas ve Türkiye gibi bir miktar çok parti mücadelesine izin veren ülkelerde köktendinciler diğer ülkelere göre daha zayıf bir duruma düşmektedirler.[28] Laik muhalefet dinci muhalefetten baskıya karşı daha zedelenebilir bir konumdadır. Dinci muhalefet cami ağı, yardım örgütleri, vakıflar ve diğer dini kurumların arkasında faaliyet gösterebilmektedir. Liberal demokratların böyle bir kılıf içine girme olanakları olmadığından hükümet tarafından daha kolayca denetlenebilip bastırılabilmektedir.

İslamcı hareketin ve eğilimlerin büyümesini denetleyebilme amacıyla hükümetler devlet-denetimli okullarda dini eğitimi genişletmişlerdir. Ancak çoğunlukla bu eğitimi İslamcı öğretmenler ve düşünceler ele geçirdiklerinden din ve dinsel eğitim kurumlarına desteklerini genişletmişlerdir. Bu faaliyetler bir bakıma hükümetlerin İslam dinine bağlılıklarını ve mali destekte bulunarak da dini kurumlar ve eğitim üzerinde hükümetin denetimini genişletme çabalarını göstermektedir. Bununla birlikte, bu yapılanlar çok sayıda öğrencinin ve insanın İslamcı değerlerle eğitilmelerine, bunların İslamcı yakarışlara daha açık olmalarına ve bu okullardan mezun olanların İslamcı amaçları adına çalışmalarına da neden olmaktadır.

Yeniden Doğuş'un gücü ve İslamcı hareketin çekiciliği hükümetleri İslamcı kurumları ve uygulamaları teşvik etmelerine ve İslamcı sembolleri ve uygulamaları rejimlerine dahil

etmelerine neden olmuştur. Geniş düzeyde bu devletin ve toplumun İslamcı karakterini tasdik etmesi ve kabul etmesi demektir. 1970 ve 1980'lerde siyasal liderler hem kendilerini hem de rejimlerini İslam ile tanımlamada birbirleriyle yarıştılar. Ürdün'ün Kral Hüseyin'i, Arap dünyasında laik hükümetlerin geleceği olmadığına inanarak, "İslam demokrasisi" ve "modernleştirici İslam" yaratmanın gerekli olduğunu belirtmişti. Fas'ta Kral Hasan soyunun Muhammed'e dayandığını ve "İnanların Komutanı" rolünü vurgulamıştır. İslam dinin gereklerine pek yerine getirmeyen, Brunei'nin Sultanı, "artan bir biçimde inanan bir kişi" durumuna gelmiş ve rejmini "Malaya İslam Monarşisi" olarak tanımlamıştır. Tunus'ta Ben Ali yaptığı konuşmalarda sık sık Allah sözcüğüne başvurur olmuş ve İslamcı grupların çoğalan çekiciliğini denetleyebilmek için "kendini İslam örtüsüyle sarmıştır."[29] 1990'ların başında Suharto açıkça "daha fazla Müslüman olma" politikasını benimsemiştir. Bangladeş'te 1970'lerin ortasında Anayasadan "laiklik" ilkesi çıkarılmıştır. 1990'ların başında ilk kez Türkiye'nin Kemalist kimliği ve laiklik ciddi bir tehdit altına girmiştir.[30] İslam dinine olan inançlarını ve bağlılıklarını vurgulamak için hükümet liderleri -Özal, Suharto, Karimov- *hacca* gitmişlerdir.

Müslüman ülkelerde hükümetler hukuku İslamlaştırmaya da çalışmışlardır. Endonezya'da İslamcı hukuk kavramları ve uygulamaları laik hukuksal sitem içine alınmıştır. Malezya Müslüman olmayan önemli bir nüfusa sahip olması nedeniyle biri İslamcı diğeri laik olmak üzere iki birbirinden ayrı hukuk sistemi geliştirmeye çalışmıştır.[31] Zia ul-Hak rejiminde Pakistan'da hukuku ve ekonomiye İslamlaştırma için büyük çabalarda bulunulmuştur. İslam ceza hukuku kabul edilmiş, şeriat mahkemeleri kurulmuş ve *şeriat* ülkenin üstün hukuku olarak ilan edilmiştir.

Diğer dinsel yeniden canlanmalarda olduğu gibi, İslamcı Yeniden Uyanış hem modernleşmenin bir ürünü hem de bunu yakalama çabasıdır. Bunun altında yatan nedenler Batılı olmayan toplumlarda yerlileşme eğiliminden sorumlu olan nedenlerdir: Kentleşme, sosyal mobilizasyan, eğitim ve oku-

ma yazma düzeyinin yükselmesi, yoğunlaşmış iletişim ve medya tüketimi ve Batılı ve diğer kültürlerle ilişkilerin çoğalması. Bu gelişmeler geleneksel köy ve klan bağlarını ortadan kaldırmakta ve yabancılaşma ve kimlik krizi yaratmaktadır. İslamcı semboller, bağlılıklar ve inançlar psikolojik gereksinimleri ve modernleşme sürecinde Müslümanların yakalandığı sosyal, ekonomik ve kültürel gereksinmeleri de İslamcı refah örgütleri karşılamaktadır. Müslümanlar modernleşmenin pusulasını ve motorunu sağlamak için İslamcı düşüncelere, uygulamalara ve kurumları dönme ihtiyacı duymuşlardır.[32]

İslamcı yeniden uyanmanın "Batı'nın azalan iktidar ve prestiji"nden kaynaklandığı iddia edilmiştir. "Batı toplam üstünlüğünü terk edince ülküleri ve kurumları göz alıcılığını yitirmiştir." Daha özel olarak Yeniden Doğuş, çok sayıda Müslüman ulusun iktidarını ve refahını büyük ölçüde artıran ve Batı ile daha önce varolan hükmetme ve boyun eğme ilişkisini tersine çeviren 1970'lerdeki petrol patlamasından kaynaklanıp ortaya çıkmıştır. John B. Kelly o zaman şöyle bir gözlemde bulunmaktaydı: "Suudiler için Batılılara aşağılayıcı cezaların uygulanmasından kuşkusuz ikili bir tatmini ortaya çıkartmaktaydı: Bunlar sadece Suudi Arabistan'ın bağımsızlık ve iktidarın bir ifadesi değil, aynı zamanda amaçlandıkları üzere Hıristiyanlığı küçük görmek ve İslam dininin üstünlüğünü vurgulamaktı. "Petrol zengini Müslüman devletlerin faaliyetleri "eğer bunlar tarihsel, dinsel, ırksal ve kültürel ortamı içine yerleştirilecek olursa, Hıristiyan Batıyı Müslüman Doğunun haracına bağlamak biçiminde cesur bir çabasından başka bir şey olarak görülemez."[33] Suudi Arabistan, Libya ve diğer hükümetler petrolden kazandıklarını İslam dininin uyanışını finanse etmede ve teşvik etmede kullanmışlardır. İslamcı sermaye Batı kültürüne hayranlıkla kendi kültürlerine derinden bağlılık ve Müslüman olmayan toplumlarda İslam dininin yerini ve önemini pekiştirme arasında gidip gelmiştir. Daha önceleri Batı zenginliğinin Batı kültürünün üstünlüğünün bir kanıtı olarak görüldüğü gibi, petrolün yarattığı zenginlik olup İslam dininin bir

üstünlüğü olarak görülmüştür.

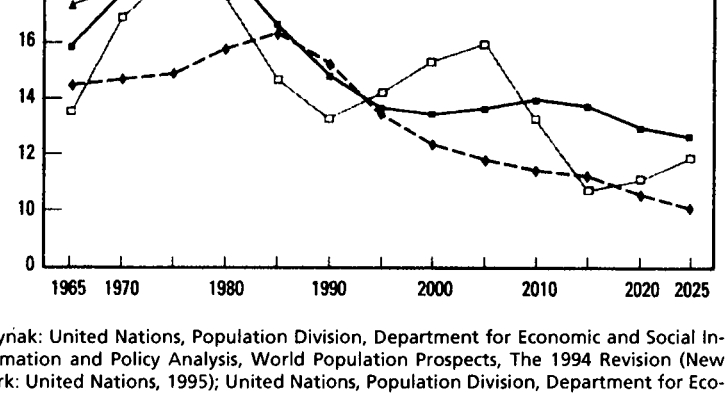
Petrol fiyatlarının yüksekliğinin yarattığı güdü 1980'lerde yok olmaya başladı, ama nüfusun çoğalması devam eden motor gücünü oluşturdu. Doğu Asya'nın yükselişi ekonomik büyümedeki büyük başarılarından kaynaklanırken, İslamcı Yeniden Doğuşun başlaması ise nüfus artışından hız almıştır. Müslüman ülkelerdeki nüfusun artışı, özellikle Balkanlar, Kuzey Afrika ve Orta Asya'da olmak üzere,dünya genelinden ve komşu ülkelerdekinden çok daha fazladır. 1965 ile 1990 arasında dünyadaki insan sayısı 3.3 milyardan 5.3 milyara yükselmiştir ve yıllık nüfus artışı oranı ise yüzde 1.85 olmuştur. Müslüman toplumlarda nüfusun büyüme oranı hemen her zaman yüzde 2.0 oranının üstüne çıkmış ve çok kez de yüzde 2.5'i geçmiş ve zaman zaman da 3.0'ın üstünde gerçekleşmiştir. Örneğin, Mağrip'te 1965 ile 1990 yılları arasında nüfus artış oranı yıllık yüzde 2.65 olmuş ve 29.8 milyon nüfus 59 milyona çıkmış ve Cezayirliler de yıllık yüzde 3.0 oranında çoğalmışlardır. Bu yıllarda Mısırlılar yıllık yüzde 2.3 oranında çoğalarak 29.4 milyondan 52.4 milyona yükselmişlerdir. 1970 ve 1993 yılları arasında hemen hemen Rusya nüfusunun yarısına sahip Orta Asya'da nüfus artış oranı şöyle gerçekleşmiştir: Yıllık nüfus artış oranı Tacikistan'da yüzde 2.9, Özbekistan'da yüzde 2.6, Türkmenistan'da yüzde 2.5, Kırgızistan'da yüzde 1.9 ve sadece Kazakistan'da yüzde 1.1 olarak gerçekleşmiştir. Pakistan ve Bangladeş'in yıllık nüfus artış oranı yüzde 2.5'in üzerinde gerçekleşirken bu oran Endonezya'da yüzde 2.0'ın üstünde olmuştur. Daha önce belirttiğimiz gibi toplam olarak Müslümanlar 1980'de dünya nüfusunun yüzde 18'ini oluştururken, muhtemelen 2000 yılında yüzde 20'sini ve 2025 yılında da yüzde 30'unu oluşturacaklardır.[34]

Mağrip ve diğer yerlerdeki nüfus artışı en üst düzeye çıkmış ve artık bu artış düşmeye başlamıştır. Ama mutlak sayıdaki büyüme büyük olmaya devam edecektir ve bunun etkisi yirmi birinci yüzyılın ilk yarısında hissedilecektir. Uzun yıllar Müslüman nüfus on üç ile on dokuz ve yirmilerindeki nüfus ile demografik çıkıntı yaparak oransız bir biçimde

genç nüfustan oluşacaktır (Şekil 5.2). Bunun yanında bu yaş grubundaki insanlar baskın bir biçimde kentli ve en azından ortaöğretime sahip kişilerden oluşacaktır. Nüfusun bu bileşimi ve sosyal hareketliliğinin üç önemli siyasal sonucu olmaktadır.

İlk olarak genç insanların protestoya, istikrarsızlığa, reforma ve devrime önayak olan kimseler olduğu belirtilmelidir. Tarihsel olarak çok sayıda genç insanlar grubunun varlığının bu tür hareketlerle rastlaşma eğiliminde olduğu görülmektedir. "Protestanlık Devriminin tarihte gençlik hareketinin en önde gelen örneği olduğu" belirtilmiştir. Jack Gladstone tarafından demografik büyümenin on yedinci yüzyılın ortalarından on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar Avrasya'da ortaya çıkmış olan iki devrim dalgasının esas nedeni olduğu inandırıcı bir biçimde ortaya konmuştur.[35] Batı ülkelerinde genç nüfusun oranının büyük ölçüde artması on sekizinci yüzyılın son on yıllarında ortaya çıkmış olan "De-

Şekil 5.2
Demografik Tehdit: İslam, Rusya ve Batı

Kaynak: United Nations, Population Division, Department for Economic and Social Information and Policy Analysis, World Population Prospects, The 1994 Revision (New York: United Nations, 1995); United Nations, Population Division, Department for Economic and Social Information Policy Analysis, Sex and Rage Distribution of the World Populations, The 1994 Revision (New York: United Nations, 1994)

mokratik Devrim Çağı" ile rastlaşmaktadır. On dokuzuncu yüzyılda başarılı bir biçimde endüstrileşme ve göç verme Avrupa toplumlarında genç nüfusun siyasal etkisini azaltmıştır. 1920'lerde gençlerin oranı yine yükselmiş ve bu gençler faşist ve aşırı hareketlere adam sağlamıştır.[36] Kırk yıl sonra II. Dünya Savaşı sonrası patlayan bebek kuşağı 1960'ların protesto ve gösterilerine siyasal olarak damgasını vurmuştur.

İslamcı gençlik İslamcı Yeniden Doğuşa damgasını vurmaya devam etmektedir. 1970'lerde Yeniden Doğuş yoluna devam ederken ve 1980'lerde bu hareket hızlanmıştır. Gençliğin nüfusa oranı (on beş yirmi dört yaş arası nüfus) temel Müslüman ülkelerde önemli ölçüde artmış ve toplam nüfusun yüzde 20'sini geçmeye başlamıştır. Birçok Müslüman ülkede gençlik 1970 ve 1980'lerde en üst düzeye çıkmıştır ve diğerlerinde de gelecek yüzyılda doruğa ulaşacaktır (Tablo 5.1). Bütün bu ülkelerde gerçek veya tasavvur edilen en üst nokta, bir istisna dışında, yüzde 20'nin üzerindedir. Yirmi birinci yüzyılın ilk on yılında Suudi Arabistan'da tahmin edilen oran bu yüzde 20'nin biraz altında kalmaktadır. Bu gençlik İslamcı örgütlere ve hareketlere insan sağlamaktadır. Belki de İran nüfusu içinde genç nüfusun 1970'lerde aşırı bir

Tablo 5.1
Müslüman Ülkelerde Gençliğin Oranı

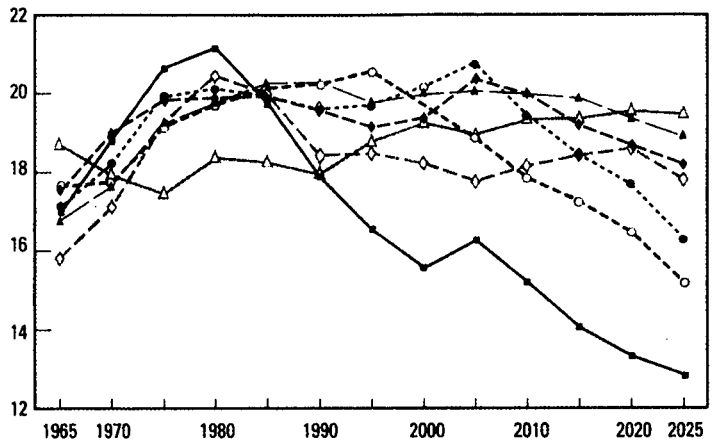
1970'ler	1980'ler	1990'lar	2000'ler	2010'lar
Bosna	Suriye	Cezayir	Tacikistan	Kırgızistan
Bahreyn	Arnavutluk	Irak	Türkmenistan	Malezya
BAE	Yemen	Ürdün	Mısır	Pakistan
İran	Türkiye	Fas	İran	Suriye
Mısır	Tunus	Bangladeş	Suudi Arabistan	Yemen
Kazakistan	Pakistan	Endonezya	Kuveyt	Ürdün
	Malezya		Sudan	Irak
	Kırgızistan			Umman
	Tacikistan			Libya
	Türkmenistan			Afganistan
	Azerbeycan			

Not: On yıllık dilimlerde 15-24 yaşlar arasında görülen ya da görülmesi beklenen artış, toplam nüfusa oranla (neredeyse hep %20'den fazla). Bazı ülkelerde bu artık iki katı olmuş.

Kaynak: Bkz. Şekil 5.2.

biçimde artması, 1970'li yılların son beş yılında yüzde 20'ye ulaşması ve 1979 yılında İran Devriminin olması veya 1990'ların başında Cezayir'de sözü edilen bu orana ulaşılması ile İslamcı FIS'in halktan destek bulması ve seçim zaferleri kazanması bütünüyle rastlantısal değildir. Müslüman gençliğin şekilde görülen çıkıntısında potansiyel olarak önemli bölgesel farklılıklar olmuştur. (Şekil 5.3). Veriler gerekli özen gösterilerek ele alınmalı ve gerekli uyarılarla birlikte, tahminlerin Bosna ve Arnavutluk'taki genç nüfusun oranının yeni yüzyıla girerken hızlı bir biçimde düşeceğini gösterdiği belirtilmelidir. Diğer yandan genç nüfusun oranının yüksekliği Körfez devletlerinde devam edecektir. 1988 yılında Suudi Arabistan'ın veliaht Prensi Abdullah ülkesindeki en büyük tehlikenin gençler arasında İslamcı köktendinciliğin yükselmesi olduğunu söylemiştir.[37] Bu projeksiyonlara göre bu tehdit yirmi birinci yüzyılda da süreceğe benzemektedir.

Şekil 5.3
Bölgesel Olarak Gençliğin Oranı

Kaynak: United Nations, Population Division, Department for Economic and Social Information and Policy Analysis, World Population Prospects, The 1994 Revision (New York: United Nations, 1995); United Nations, Population Division, Department for Economic and Social Information Policy Analysis, Sex and Rage Distribution of the World Populations, The 1994 Revision (New York: United Nations, 1994);

Önemli Arap ülkelerinde (Cezayir, Mısır, Fas, Suriye ve Tunus) iş arayan yirmili yaşların başındaki halkın sayısı 2010 yılına kadar artacaktır. 1990'la karşılaştırıldığında Tunus'ta iş pazarına girenlerin sayısı yüzde 30, Cezayir, Mısır ve Fas'ta yüzde 50 ve Suriye'de yüzde 100'ün üzerine çıkacaktır. Arap toplumlarında okuma-yazma bilenlerin sayısının hızla artması, okuma-yazma bilen genç kuşaklarla okuma-yazma bilmeyen eski kuşaklar arasında farklılık yaratacak ve böylece "bilgi ile iktidar arasında ayrılma" ortaya çıkacak ve bu da "siyasal sistemin gerginleşmesine" neden olacaktır.[38]

Daha büyük nüfuslar daha fazla kaynak gerektirir ve bu nedenle daha yoğun ve/veya hızla çoğalan nüfuslara sahip toplumlar dışarıya doğru hareket etme, toprak işgal etme ve diğer demografik olarak daha az dinamik toplumlara baskı yapma eğilimindedir. Böylece İslam dünyasının sınırlarında Müslümanlarla diğer halklar arasında sınır çatışmalarında temel faktör İslam ülkelerindeki nüfus büyümesi olmaktadır. Ekonomik durgunlukla birlikte nüfus baskısı Batılı ve Müslüman olmayan toplumlara göçü teşvik etmekte ve bu toplumlarda bu göç bir sorun haline gelmektedir. Bir kültürün hızla çoğalan insanları ile diğer kültürün yavaş büyüyen veya durgun insanlarının yan yana bulunmaları her iki toplumda da ekonomik ve/veya siyasal düzeltmemeler için baskı yaratmaktadır. Örneğin 1970'lerde eski Sovyetler Birliği'nde Müslümanlar yüzde 24 artarken Ruslar yüzde 6.5 artamaya başlayınca bu durum Orta Asya Komünist liderlerini son derece kaygılandırmıştı.[39] Benzer biçimde Arnavutların sayılarının hızla çoğalması Sırpları, Yunanlıları veya İtalyanları korkutmaktadır. İsrailliler Filistinlilerin nüfus artışının oranının yüksekliğinden kaygılanmaktadırlar. İspanya yılda yüzde 1'in beşte birinden daha az nüfus artışıyla kendisinden on misli daha fazla bir hızla çoğalan ve Gayri Safi Hasılaları ise İspanya'nın onda biri olan Magrip ülkeleri ile komşu olmaktan huzursuzluk duymaktadır.

değişen meydan okumalar

Hiçbir toplum iki sıfırlı kalkınmayı sonsuza dek sürdüremez ve Asya'nın ekonomik açıdan hızlı büyümesi yirmi birinci yüzyılın başlarında bir yerde sabitleşecektir. Japonya'nın ekonomik kalkınması 1970'lerin ortasında önemli ölçüde düşmüştür ve bundan sonra Avrupa ülkelerinin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin büyümesinin çok üstüne çıkamamıştır. Asya'nın "ekonomik mucize" devletleri bir bir büyüme oranlarının azaldığını görecekler ve karmaşık ekonomilerde "normal" düzeylerdeki seviyelere yaklaşacaktır. Benzer bir biçimde hiçbir dini canlanma veya kültürel hareket sonsuza dek devam etmez ve İslamcı Yeniden Doğuş bir noktada durgunlaşacak ve tarihin sayfaları içine ister istemez gömülecektir. Bu büyük bir olasılıkla yirmi birinci yüzyılın ikinci ve üçüncü on yıllarında demografik itici güç zayıflamasıyla birlikte ortaya çıkacaktır. O zaman geldiğinde militanların, savaşçıların ve göçmenlerin sayısı azalacak ve Müslümanlarla diğerleri ve İslam içindeki yüksek çatışmalar herhalde hafifleyecektir (bkz. bölüm 10). İslam ile Batı arasındaki ilişkiler belki yakın bir ilişki olmayacaktır; ama bu ilişkiler daha az çatışmacı veya daha az fizik güce dayanır bir hale dönüşecek ve yerini soğuk savaşa ve belki de soğuk barışa bırakacaktır (bkz. 9. bölüm).

Asya'daki ekonomik büyüme, önemli uluslararası katılımları, zengin burjuvazisi ve varlıklı orta sınıflarıyla daha karmaşık ve daha zengin ekonomiler mirası bırakacaktır. Bunlar büyük bir olasılıkla daha çoğulcu ve daha demokratik ama her durumda Batı yanlısı olmayan yönetimlere neden olacaktır. Çoğalmış güç uluslararası ilişkilerde Asya'nın öne çıkmasını ve Batı'ya pek yakın gelmeyecek bir biçimde küresel eğilimleri yönlendirme ve Batılı model ve normlardan farklı bir biçimde uluslararası kurumları yapılandırma çabalarını artıracaktır. Dinsel Devrim dahil olmak üzere benzer hareketler gibi İslamcı Yeniden Doğuş da önemli şeyler bırakacaktır. Müslümanlar ortak nelere sahip oldukları ve kendilerini Müslüman olmayanlardan ayıran şeyler konusunda daha bilinçli olacaklardır. Şu anki gençlik yaşlanıp yeni liderler kuşağı göreve geldiğinde bunlar mutlaka köktendinci olmayacak-

lardır; ama kendilerinden öncekilerden daha fazla İslam'a bağlı kalacaklardır. Yerlileşme daha da güçlenecektir. Yeniden Doğuş toplumlar ve aşkın toplumlar içinde İslamcı sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal örgütler ağı bırakacaktır. Ayrıca Yeniden Doğuş ahlâk, kimlik, inanç ve anlamlandırma sorunlarına "İslam'ın çözüm" olduğunun; ama sosyal adaletsizlik, siyasal baskı, ekonomik geri kalmışlık ve askeri açıdan zayıflık sorunlarına ise çözüm olamayacağını da gösterecektir. Bu başarısızlıklar siyasal İslam içinde, buna karşı ve bu sorunlara alternatif "çözümler" arayan tepkilerle birlikte yaygın bir hayal kırıklığı yaratabilir. Bu nedenle İslam'ın başarısızlıklarını Batı'ya yükleyen daha da güçlü Batı karşıtı ulusculuk da ortaya çıkabilir. Bunun bir alternatifi olarak eğer Malezya ve Endonezya ekonomik ilerlemelerini sürdürecek olurlarsa, bu ülkeler Batı ve Asya modelleriyle kalkınma açısından rekabet edebilecek bir "İslamcı model" sağlayabilirler.

Her ne olursa olsun, gelecek otuz kırk yıl içinde Asya'nın ekonomik kalkınması Batı'nın egemen olduğu uluslararası düzen üzerinde derinden istikrarı bozucu etkiler yaratacaktır ve eğer sürdürebilirse Çin'in ekonomik olarak kalkınması ile birlikte medeniyetler arasında esaslı bir iktidar değişimi ortaya çıkabilecektir. Buna ek olarak Hindistan hızlı bir ekonomik kalkınma süreci içine girebilir ve dünya işlerini etkileyen önemli bir ülke durumunu kazanabilir. Bu arada Müslüman ülkelerdeki nüfus büyüme hızı hem kendi toplumları içinde hem de komşularında istikrar bozucu bir neden olmaya devam edecektir. Orta okul eğitiminden geçmiş çok sayıda genç insan İslamcı Yeniden Doğuş'un gücünün sürmesini sağlayacak ve Müslüman militanlığın, savaşçılığın ve göçün nedeni olacaktır. Bunun bir sonucu olarak Yirmi Birinci Yüzyılın ilk yılları büyük bir olasılıkla Batı-karşıtı kültürün ve iktidarın yükselişini ve Batılı olmayan ve Batılı medeniyetlerin halkları ve birbirleri arasındaki çatışmaların sürdüğünü görecektir.

III

●

Medeniyetlerin Ortaya Çıkmakta Olan Düzeni

6
Küresel Siyasetin Kültürel Olarak Yeniden Şekillenmesi

el yordamıyla aranan gruplaşmalar: kimlik siyaseti

Küresel siyaset modernleşmenin kazandırdığı ivmeyle bugün kültür çizgileri uyarınca yeniden şekillenmektedir. Birbirine benzer kültürlere sahip halklar ve ülkeler bir araya gelirken, kültürleri farklı olan halklar ve ülkeler birbirlerinden ayrılmaktadır. İdeolojinin ve süper güçler arasındaki ilişkilerin tanımladığı kamplaşmaların yerini kültür ve medeniyetin tanımladığı kamplaşmalar almaktadır. Siyasal sınırlar gitgide kültürel sınırlarla çakışacak şekilde, demek oluyor ki, etnik, dinsel sınırlarla ve medeniyet sınırlarıyla çakışacak şekilde yeniden çizilmektedir. Soğuk Savaş dönemindeki blokların yerini kültür toplulukları almakta ve medeniyetler arasındaki fay hatları küresel siyasetteki başlıca çatışma hatları haline gelmektedir.

Soğuk Savaş döneminde, birçok ülkenin örnek oluşturduğu gibi, herhangi bir ülke tarafsız olabilir ya da bazı ülkelerin yaptıkları gibi bir kamptan öbürüne geçebilirdi. Bir ülkenin liderleri güvenlik konusunda çıkarlarının nerede yattığını gözeterek, güç dengesi konusunda hesaplar yaparak ve ideolojik tercihlerini ortaya koyarak o ülkenin hangi kampa dahil olacağına karar verebilirdi. Gelgelelim, günümüzün dünyasında bir ülkenin içinde yer aldığı ortaklıkları ve düşmanlıkları biçimlendiren temel etken kültürel kimliktir. Bir ülke Soğuk Savaş dönemine özgü kamplaşmalardan

uzak durabilir ama kimliksiz yapamaz. "Hangi taraftansınız?" sorusunun yerini çok daha temel bir soru, "Kimsiniz?" sorusu almıştır. Her devlet bu soruya bir yanıt vermek zorundadır. Bu yanıt, yani bir devletin kültürel kimliği, o devletin dünya siyasetindeki yerini, dostlarını ve düşmanlarını tanımlar.

1990'lı yıllarda küresel bir kimlik krizi patlamasının yaşandığını gördük. Başınızı hangi yöne çevirseniz, insanların neredeyse hiç istisnasız şu soruları sorduğunu görürsünüz: "Biz kimiz", "nereye aitiz" ve "bizden olmayanlar kimlerdir"? Bu sorular, eski Yugoslavya'da olduğu gibi yalnızca yeni ulus devletler kurmaya çalışan halklar açısından önem taşımakla kalmayıp, çok daha genel bir düzlemde önem kazandı. Ulusal kimlik sorularının 1990'lı yılların ortalarında aktif olarak tartışıldığı ülkeler arasında, başkalarının yanı sıra şu ülkeler vardı: Cezayir, Kanada, Çin, Almanya, Büyük Britanya, Hindistan, İran, Japonya, Meksika, Fas, Rusya, Güney Afrika, Suriye, Tunus, Türkiye, Ukrayna ve ABD. Kimlik sorunlarının farklı medeniyetlere mensup büyük insan gruplarını barındıran parçalı ülkelerde özellikle zorlu olduğunu vurgulamak bile gerekmez.

İnsanlar kimlik kriziyle uğraşırken kan ve inanç bağlarına, itikada ve aileye önem verir. Halklar, ecdadı, dini, dili, değerleri ve kurumları kendilerininkine benzeyen halklarla biraraya gelirken, bu özellikler bakımından kendilerinden farklı olan halklara uzak durur. Avrupa'da kültür bakımından Batı'nın parçası olan Avusturya, Finlandiya ve İsveç, Soğuk Savaş döneminde Batı'dan ayrı durmak ve tarafsız kalmak zorundaydı; bugün ise Avrupa Birliği'ndeki akrabalarına katılabilirler. Eski Varşova Paktı'nda yer alan Katolik ve Protestan ülkeler, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya Avrupa Birliği'ne ve NATO'ya mensup olma yolunda ilerlerken, Baltık devletleri bu ülkelerin arkasında sıraya girmiş beklemektedir. Avrupa'nın güçlü devletleri, Müslüman bir ülke olan Türkiye'yi Avrupa Birliği içinde görmek istemediklerini açıkça belli ettikleri gibi, Avrupa kı-

tasında ikinci bir Müslüman devletin, Bosna'nın bulunmasından hoşlanmadıklarını da gizlememektedir. Kıtanın kuzeyinde, Sovyetler Birliği'nin dağılması Baltık cumhuriyetleri arasında ve ayrıca bu ülkeler ile İsveç ve Finlandiya arasında yeni (ve eski) ortaklıkların kurulmasını teşvik etti. İsveç'in başbakanı Baltık cumhuriyetlerinin İsveç'in "nüfuz bölgesi"nin parçası olduklarını ve Rusya'nın bu ülkeler karşısında saldırgan bir tutum alması halinde buna İsveç'in kayıtsız kalamayacağını iğneleyici bir tarzda hatırlatmaktadır.

Buna benzer yeni kamplaşmalar Balkanlar'da da görülmektedir. Soğuk Savaş döneminde Yunanistan ve Türkiye NATO'da, Bulgaristan ve Romanya Varşova Paktı'nda yer alırken Yugoslavya tarafsız kalıyor ve bir süre komünist Çin'le ortaklık kuran Arnavutluk da bölgede yalıtık bir konumda bulunuyordu. Bugün bu Soğuk Savaş döneminin kamplaşmaları yerini İslam ve Ortodokslukta kök salan medeniyet temelli kamplaşmalara bırakıyor. Balkan ülkelerinin liderleri bir Yunan-Sırp-Bulgar Ortodoks ittifakının billurlaşmasından söz ediyor. Yunanistan'ın başbakanı şunu iddia ediyor: "Balkan savaşları Ortodoks bağların uyuşumunu su yüzüne çıkardı...bu birleştirici bir bağdır. Bir süre rafa kalkmış olan bu bağ Balkanlardaki gelişmelerle birlikte canlanmaya başladı. Çok akışkan bir dünyayla karşılaşan insanlar kimlik ve güvenlik arayışına girdi. İnsanlar kendilerini bilinmezliklerden korumak için kökler ve bağlantılar arayışına girdi". Sırbistan'daki ana muhalefet partisinin liderinin söyledikleri bu görüşlerin yankısıdır: "Güneydoğu Avrupa'daki ortam kısa bir süre içinde, İslam'ın tecavüzüne karşı koyabilmek için, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'ın yer aldığı Ortodoks ülkeler arasında yeni bir Balkan ittifakının kurulmasını gerektirecektir". Başımızı kuzeye çevirdiğimizde, Ortodoks Sırbistan ile Romanya'nın, Katolik Macaristan'la aralarındaki ortak sorunlarla başa çıkabilmek için yakın bir işbirliği yaptıklarını görürüz. Sovyet tehtidinin ortadan kalkmasıyla birlikte Türkiye ile Yunanistan arasındaki "doğaya aykırı" ittifak esasen an-

lamsız hale gelirken, Ege denizi, Kıbrıs, askeri dengeler, Nato'da ve Avrupa Birliği'nde oynadıkları roller ve Amerika Birleşik Devletleri'yle kurdukları ilişkiler çerçevesinde var olan çatışmalar şiddetlenmektedir. Türkiye geçmişte oynadığı role, Balkan Müslümanlarının koruyucusu rolüne yeniden soyunmakta ve Bosna'ya destek vermektedir. Eski Yugoslavya'ya gelince, Rusya Ortodoks Sırbistan'ı, Almanya Katolik Hırvatistan'ı ve Müslüman ülkeler Bosna hükümetini desteklerken, Sırplar da Hırvatlara, Boşnak Müslümanlara ve Arnavutluk Müslümanlarına karşı savaşmaktadır. Toplu olarak bakıldığında, Balkanlar bir kez daha dinsel hatlar uyarınca Balkanlaşmış bulunuyor. Misha Glenny'nin gözlemlediği gibi, "biri Doğu Ortodoksluğu kisvesine bürünmüş, öbürü İslami esvaplarla örtünmüş olan iki eksen ortaya çıkmaktadır" ve "Belgrad/Atina ekseni ile Arnavutluk/Türk ittifakı arasındaki nüfuz çatışması"nm çok daha büyük boyutlara ulaşma olasılığı her zaman vardır.[1]

Bu arada eski Sovyetler Birliği'nde, Ortodoks Beyaz Rusya, Moldavya ve Ukrayna Rusya'ya yaklaşıyor, Ermeniler ile Azeriler birbirleriyle çatışıyor. Bu çatışan tarafların akrabaları olan Rusya ve Türkiye ise bir yandan kendi akrabalarına destek verirken, öbür yandan çatışmaları sınırlı tutmaya gayret ediyor. Rus ordusu Tacikistan'da Müslüman köktendincilere ve Çeçenistan'da Müslüman milliyetçilere karşı savaşıyor. Eski Sovyet cumhuriyetlerindeki Müslümanlar kendi aralarında çeşitli ekonomik ve siyasi ortaklık biçimleri geliştirip Müslüman komşularıyla bağlarını güçlendirmeye çalışırken, Türkiye, İran ve Suudi Arabistan bu yeni devletlerle ilişkilerini geliştirmek için büyük bir çaba harcıyor. Yarı kıtada Kaşmir bölgesindeki sorunları nedeniyle Hindistan ile Pakistan sürekli bir uyuşmazlık yaşarken, Kaşmir'de süren çatışma şiddetlenmektedir; ayrıca, Hindistan içerisinde Müslüman köktendinciler ile Hindu köktendinciler arasında yeni çatışmalar baş göstermektedir.

Birbirinden farklı altı medeniyete yuvalık eden Doğu Asya'da silahlanma yarışı yeni bir hız kazanmakta ve sınır an-

laşmazlıkları ön plana çıkmaktadır. Üç ufak Çin ülkesi olan Tayvan, Hong Kong ve Singapur ve Güneydoğu Asya'da yabancı ülkelerde yaşayan Çinli topluluklar anavatana gitgide daha fazla yaklaşmakta, ilişkilerini sıklaştırmakta ve anavatana bağımlı hale gelmektedir. Kuzey Kore ile Güney Kore birleşme yolunda ikircikli ama anlamlı adımlar atıyor. Güneydoğu Asya devletlerinde bir yanda Müslümanlar ile öbür yanda Hıristiyanlar ve Çinliler arasındaki ilişkiler gitgide gerilimli, zaman zaman da çatışmalı bir hal alıyor.

Latin Amerika'da ekonomik ortaklıklar –Mercosur, And Paktı, üçlü pakt (Meksika, Kolombiya, Venezuella), Orta Amerika Ortak Pazarı- yeniden canlanıyor, Avrupa Birliği'nin en belirgin haliyle gösterdiği bir gerçeği, kültürel bağlara yaslandığı takdirde ekonomik bütünleşmenin çok daha hızlı gelişip ileri gittiği gerçeğini yeniden onaylıyor. Aynı zamanda, ABD ve Kanada, Meksika'yı Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı içinde eritmeye çalışıyor; bu sürecin uzun vadeli başarısı büyük ölçüde Meksika'nın kendisini kültür açısından Latin Amerikalı olarak tanımlamaktan vazgeçerek Kuzey Amerikalı olarak yeniden tanımlama konusunda göstereceği başarıya bağlı.

Soğuk Savaş düzeninin sona ermesiyle birlikte ülkeler tüm dünyada eski düşmanlıkları ve yakınlıkları yeniden canlandırırken yenilerini de geliştirmektedir. Ülkeler gruplaşmaları el yordamıyla ararken bu gruplaşmaları kendilerininkine benzer kültüre sahip ve aynı medeniyete dahil ülkeler arasında bulmaktadır. Siyasetçiler, "Büyük Sırbistan", Büyük Çin", "Büyük Türkiye", "Büyük Macaristan", "Büyük Hırvatistan", "Büyük Azerbaycan", "Büyük Rusya", "Büyük Arnavutluk", "Büyük İran" ve "Büyük Özbekistan" dahil olmak üzere ulus-devlet sınırlarını aşan "büyük" kültür topluluklarından söz ederken, halklar da bu topluluklarla özdeşleşmektedir.

Siyasal ve ekonomik kamplaşmalar, kültür ve medeniyet hatlarına oluşan kamplaşmalarla her zaman çakışır mı? Elbette çakışmaz. Güç dengeleri konusundaki endişeler za-

man zaman medeniyetlerarası ittifaklara yol açabilir; Hapsburg hanedanına karşı I. François ile Osmanlı hanedanı işbirliği yaptığında olan buydu. Ayrıca, belli bir çağda devletlerin belli amaçlar çerçevesinde kurdukları ortaklık modelleri başka bir çağda da kendini hissettirmeye devam eder. Gelgelelim, bu ortaklık modelleri muhtemelen gitgide cılızlaşacak, anlamını kaybetmeye başlayacak ve yeni çağın amaçlarına uygun ayarlamalara maruz kalacaktır. Hiç kuşku yok ki, Yunanistan ve Türkiye NATO'nun mensubu olmaya devam edecektir; ama öbür NATO devletleriyle aralarındaki bağlar muhtemelen zayıflayacaktır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Japonya ve Kore'yle ittifakları, İsrail'le arasındaki fiili ittifak ve Pakistan'la arasındaki güvenlik bağlantıları da zayıflayacaktır. ASEAN gibi çok medeniyetli uluslararası örgütler iç tutarlılıklarını sürdürme konusunda gitgide artan zorluklarla karşılaşabilir. Soğuk Savaş döneminde farklı süper-güçlerin partnerleri olan Hindistan ve Pakistan gibi ülkeler bugün çıkarlarını yeniden tanımlamakta ve kültürel siyasetin gerçekliklerini yansıtan yeni ortaklıklar arayışına girmektedir. Batılı ülkelerin Sovyet nüfuzuna karşı koymak üzere tasarladıkları desteğe bağımlı olan Afrika ülkeleri bugün gitgide Güney Afrika'nın liderliğine ve yardımına sığınmaya başlamıştır.

Ortak kültür özelliklerinin halklar arasında işbirliğini ve tutarlılığı kolaylaştırırken kültürel farklılıkların ayrılıkları ve çatışmaları desteklemesinin sebebi ne olabilir?

Birincisi, herkes çoğul ve birbirini pekiştirebilecek ya da birbirine rakip olabilecek kimliklere sahiptir: Akrabalık kimlikleri, mesleki, kültürel, kurumsal, bölgesel kimlikler, eğitime, parti taraftarlığına ve ideolojiye dayalı kimlikler vb. Belli bir boyutta meydana gelen özdeşlikler farklı boyutlardaki özdeşliklerle çatışabilir: 1914 yılında Alman işçilerinin uluslararası proletaryayla sınıfsal bir özdeşlik kurma ile Alman halkı ve imparatorluğuyla ulusal bir özdeşlik kurma arasında arasında tercih yapmak zorunda kalmaları bunun klasik bir örneğidir. Günümüz dünyasında kültürel özdeşli-

ğin önemi, kimliğin öbür boyutlarına kıyasla belirgin bir şekilde artmaktadır.

Hangi boyutta olursa olsun kimliğin en anlamlı olduğu düzey yüz yüze ilişkilerin olduğu düzeydir. Bununla birlikte, dar kapsamlı kimliklerin geniş kapsamlı kimliklerle ille çatışması gerekmez. Bir subay kurumsal olarak kendi bulunduğu bölükle, komutasındaki alayla, tümenle ve kolorduyla özdeşleşebilir. Benzer şekilde, bir kişi kendi klanıyla, etnik grubuyla, ulusal mensubiyetiyle, diniyle ve medeniyetiyle özdeşleşebilir. Kültürel kimliğin aşağı düzeylerde gitgide öne çıkması, daha yüksek düzeylerde göze çarpmasını da pekiştirebilir. Burke'nin ileri sürdüğü gibi: "Bu ikincil konumdaki tarafgirlik, bütüne yönelik bağlılığı köreltmez... Mensubu olduğumuz toplumdaki kesime bağlı olmak, o küçük takımı sevmek, kamusal duygulanımların birinci ilkesidir (tohumudur)". Kültürün güçlü olduğu bir dünyada klanlar ve etnik gruplar birer takımdır, uluslar birer alaydır ve medeniyetler birer ordudur. Halkların tüm dünyada kendilerini gitgide kültür hattında farklılaştırmalarının kapsamca genişlemesi, kültürel gruplar arasındaki çatışmaların gitgide önem kazandığını, medeniyetlerin en geniş kültürel varlıklar olduğunu, dolayısıyla farklı medeniyetlerden gelen gruplar arasındaki çatışmaların küresel siyasetin merkezinde yer almaya başladığını gösterir.

İkincisi, kültürel kimliğin gitgide daha fazla öne çıkması, 3. ve 4. bölümlerde savunduğum gibi, toplumsal-ekonomik modernleşmenin bir sonucudur. Modernleşme birey düzeyinde, yer değiştirme ve yabancılaşma nedeniyle daha anlamlı kimliklere ihtiyaç duyulmasına neden olur; toplumsal düzeyde ise, Batılı olmayan toplumların yeteneklerinin ve güçlerinin modernleşmeyle birlikte gelişmesi, yerli kimliklerin ve kültürün yeniden canlanmasıyla sonuçlanır.

Üçüncü olarak, hangi düzeyde olursa olsun (kişi, kabile, ırk, medeniyet düzeyi) kimlik ancak bir "öteki"yle bağıntılı olarak, farklı bir kişi, kabile, ırk ya da medeniyetle bağıntılı olarak tanımlanabilir. Tarih boyunca aynı medeniyetin

mensubu devletler ya da öbür varlıklar arasındaki ilişkiler, farklı medeniyetlerin mensubu devletler ya da varlıklar arasındaki ilişkilerden hep farklı olmuştur. "Bize benzeyen" insanlar karşısındaki davranışlarımıza başka kodlar, bize benzemeyen "barbarlar" karşısındaki davranışlarımıza başka kodlar yön vermiştir. Hıristiyan ulusların birbirleriyle uğraşırken geçerli olan kurallar, bu ulusların Türkler ve öbür "kafirler"le uğraşırken uyguladıkları kurallardan farklı oldu. Müslümanlar ise *Dar'ül İslam* ülkeleri ile *Dar'ül Harb* ülkelerine farklı davrandı. Çinliler Çinli yabancılar ile Çinli-olmayan yabancılara farklı muamele etti. Medeniyet-içi "biz" ile medeniyet-dışı "onlar" ayrımı, insanlık tarihinin sabit bir değişkenidir. Medeniyet-içi olanlar ile medeniyet-dışı olanlar karşısında sergilenen davranışlar arasındaki farklılıklar şu etkenlerden kaynaklanır:

1. Çok farklı algılanan insanlar karşısındaki üstünlük (ve zaman zaman aşağılık) duyguları;
2. Farklı oldukları düşünülen insanlardan duyulan korku ve güvensizlik;
3. Dil farklılıklarının ve medeni davranış olarak tanımlanan davranış farklılıklarının bir sonucu olarak bu insanlarla iletişim kurma zorluğu;
4. Başka insanların temel varsayımlarına, motivasyonlarına, toplumsal ilişkilerine ve toplumsal pratiklerine yeterince aşina olmama.

Bugünün dünyasında ulaşım ve iletişim alanlarında kaydedilen gelişmeler farklı medeniyetlere mensup insanlar arasında daha sık, daha yoğun, daha simetrik ve daha kapsayıcı etkileşimler üretti. Bunun bir sonucu olarak, insanların medeniyet kimlikleri gitgide öne çıktı. Fransızlar, Almanlar, Belçikalılar ve Hollandalılar kendilerini gitgide birer Avrupalı olarak görmeye başladı. Orta Doğulu Müslümanlar Boşnaklarla ve Çeçenlerle özdeşleşip bu halklara yardım etmek için biraraya geliyor. Tüm Doğu Asya'da Çinliler ken-

di çıkarlarım anavatandaki Çinlilerin çıkarlarıyla tanımlıyor. Ruslar kendilerini Sırplar ve öbür Ortodoks halklarla özdeşleştiriyor ve bu halklara destek veriyor. Bu daha kapsamlı medeniyet kimliği düzeyleri, medeniyet farklılıkları konusundaki bilincin daha derinleştiğini ve "biz"i "onlar"dan ayıran etkenlerin korunmasına ihtiyaç duyulduğunu gösterir.

Dördüncüsü, farklı medeniyetlere mensup devletler ve gruplar arasındaki çatışmaların kaynakları, büyük ölçüde, gruplar arasında daima çatışmalar yaratmış olan kaynaklardır: İnsanlar, toprak, zenginlik ve kaynaklar üstünde denetim kurma kavgası ve göreceli iktidar, yani kişinin kendi değerlerini, kültürünü ve kurumlarını başka bir gruba dayatma konusunda sahip olduğu göreceli yetenek. Bununla birlikte, kültürel gruplar arasındaki çatışmalar kültürel sorunları da içerebilir. Marksizm-Leninizm ile liberal demokrasi arasındaki laik ideoloji farklılıkları nihai bir çözüme kavuşturulamasa da en azından tartışılabilir. Maddi çıkar farklılıkları kültürel sorunlarda söz konusu olamayacak uzlaşmacı bir tarzda müzakere edilebilir ve genellikle çözüme kavuşturulabilir. Hindular ile Müslümanların Ayodha'da bir tapınağın mı, caminin mi, yoksa ikisinin birden mi inşa edilmesi gerektiği ya da burada aynı anda hem cami hem de tapınak olabilecek telifçi bir binanın inşa edilip edilemeyeceği sorununu çözüme kavuşturma olasılığı yoktur. Arnavut Müslümanlar ile Ortodoks Sırplar arasında Kosova'yla ilgili ya da Museviler ile Araplar arasındaki Kudüs'le ilgili sorun, yani doğrudan doğruya bir toprak sorunu gibi görünen sorun da kolayca çözüme kavuşturulamaz; çünkü, bu kentlerin ikisinin de tarafların ikisi için de derin tarihsel, kültürel ve duygusal anlamları vardır. Benzer şekilde, orta öğrenim çağındaki kızların okula giderken İslamın kuralları uyarınca giyinmelerine izin verecek bir uzlaşmayı ne Fransız yetkililerin ne de Müslüman ebeveynlerin kabul etmesi olasılığı vardır. Bunun gibi kültürel sorunlar bir evet ya da hayır sorunudur, ya hep ya hiç sorunudur.

Beşinci ve son olarak da çatışmanın her yerde hazır ve nazır olmasından söz edilebilir. İnsanın kaderidir çatışma. İnsanlar kendi kendilerini tanımlayabilmek ve motivasyon için düşmanlara ihtiyaç duyar: İş dünyasında rakipler, eser vermede yarışçılar ve siyasette muhalifler. İnsanlar kendilerinden farklı ve kendilerine zarar vermeye muktedir olanlara doğal olarak güven duymaz ve onları birer tehdit olarak algılar. Çözüme kavuşturulan bir çatışma ve ortadan kaldırılan bir düşman, yeni çatışmalar ve yeni düşmanlar üreten kişisel, toplumsal ve siyasal güçler doğurur. Ali Mazrui'nin söylediği gibi, "biz" ve "onlar" arasında ayrım yapma eğilimi "siyasal alanda neredeyse evrensel bir eğilimdir".[2] Çağdaş dünyada "onlar" gitgide, farklı bir medeniyete mensup olan insanlara gönderme yapar hale geldi. Soğuk Savaş'ın bitmesi çatışmaları bitirmeyip daha ziyade kültüre kök salmış yeni kimliklerin ve en kapsamlı düzeyde birer medeniyet oldukları söylenebilecek farklı kültürlere mensup halklar arasında yeni çatışmaların doğmasına yol açtı. Bununla eşanlı olarak, müşterek kültür, bu kültürü paylaşan devletler ve gruplar arasında işbirliğine gidilmesini teşvik etmektedir. Bu durum bilhassa ekonomi alanında ülkeler arasında ortaya çıkmaya başlayan bölgesel ortaklık modellerinde görülebilir.

kültürel ve ekonomik işbirliği

1990'lı yılların başında en fazla konuşulan konulardan biri bölgecilik ve dünya siyasetinin bölgeselleşmesi oldu. Dünyanın güvenlik konularındaki gündeminde küresel çatışmalar önemini yitirdi ve bunun yerini bölgesel çatışmalar aldı. Rusya, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri gibi büyük güçlerin yanı sıra İsveç ve Türkiye gibi ikincil güçler kendi güvenlik çıkarlarını yeniden tanımlarken açık seçik bölgesel terimler kullandı. Bölgeler içindeki ticaret hacmi bölgelerarası ticaret hacminden daha hızlı genişledi ve bugün birçok gözlemci, bölgesel ekonomik blokların (Avrupa, Kuzey

Amerika, Doğu Asya ekonomik bloğu ve belki başka bloklar da) ortaya çıkacağım öngörmektedir.

Bununla birlikte, "bölgecilik" terimi bugün gelişmekte olan oluşumları yeterince tasvir edemiyor. Bölgeler coğrafi birer varlıktır, siyasal ya da kültürel değil. Bölgeler, Balkanlarda ya da Orta Doğu'da olduğu gibi medeniyet-içi ve medeniyetlerarası çatışmalar yüzünden parçalanmış olabilir. Bölgeler ancak söz konusu coğrafyanın kültürle çakışması ölçüsünde bir işbirliği temeli oluşturabilir. Kültürel yakınlığı içermeyen bölgesel yakınlık tek başına birliktelikle sonuçlanmadığı gibi, bunun tam tersini besleyebilir. Askeri ittifaklar ve ekonomik ortaklıklar, mensupları arasında işbirliği olmasını gerektirir, işbirliği güvene dayanır ve güven de en fazla, ortak değerlere ve ortak kültüre sahip toplumlarda serpilir. Bunun bir sonucu olarak, bölgesel örgütlenmelerin genel etkililiği, bu örgütlenmelerin yaşı ve kuruluş amaçları da bir rol oynasa bile, genelde örgüt mensupları arasındaki medeniyet farklılıklarıyla ters orantılı olarak artar. Genel olarak alındığında, tek bir medeniyete kök salmış örgütlenmeler, birçok medeniyeti içeren örgütlenmelerden çok daha fazla etkin ve başarılı olmaktadır. Bu durum hem siyasal örgütler ve güvenlik örgütleri için hem de ekonomik örgütler için geçerlidir.

NATO'nun başarısı büyük ölçüde bu örgütün ortak değerlere ve felsefi varsayımlara sahip Batılı ülkelerin merkezi güvenlik örgütü olmasından kaynaklanmıştır. Batı Avrupa Birliği, ortak bir Avrupa kültürünün ürünüdür. Öbür yandan, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü, oldukça farklı değerlere ve çıkarlara sahip olan üç farklı medeniyete mensup ülkeleri barındırmaktadır ve bu farklılıklar da örgütün anlamlı bir kurumsal kimlik geliştirmesinin ve etkinliğinin kapsamını genişletmesinin önüne büyük engeller çıkarmaktadır. Tek bir medeniyete mensup, eski İngiliz kolonisi olan ve İngilizce konuşan on üç ülkenin oluşturduğu Karayip Birliği (CARICOM), işbirliğine dayalı çok çeşitli düzenlemeler yaratmıştır ve bazı alt-gruplar arasında çok yoğun bir

işbirliği geliştirmiştir. Bununla birlikte, Karayip düzenlemesindeki Anglo-İspanyol fay hattını gidermeye yönelik daha kapsamlı Karayipli örgütler yaratma gayretleri sürekli boşa çıkmıştır. Benzer şekilde, 1985 yılında kurulan ve Hindu, Müslüman, Budist yedi devletten oluşan Bölgesel İşbirliği İçin Güney Asya Ortaklığı neredeyse tamamen etkisiz kalmıştır, hattâ bu etkisizlik hiçbir toplantı yapamama noktasına kadar gitmiştir.[3]

Kültürün bölgecilikle bağıntısı ekonomik bütünleşme konusunda apaçık ortaya çıkar. Ülkeler arasındaki ekonomik ortaklık düzeyleri, en az bütünleşme düzeyinden en fazla bütünleşme düzeyine kadar şöyle sıralanabilir

1. Serbest ticaret bölgesi;
2. Gümrük birliği;
3. Ortak pazar;
4. Ekonomik birlik.

Avrupa Birliği ortak bir pazar kurarak ve bir ekonomik birliğin birçok unsurunu geliştirerek bütünleşme yolunda önemli bir ilerleme kaydetti. Göreceli homojen olan Mercosur ve And Paktı ülkeleri 1994 yılında gümrük birliği kurma sürecine girmişti. Asya'da farklı medeniyetlere mensup ülkelerin oluşturduğu ASEAN ancak 1992 yılında bir serbest ticaret bölgesi oluşturmaya yöneldi. Farklı medeniyetlere kök salan öbür ekonomik örgütlenmeler bunun bile gerisinde kaldı. NAFTA'nın* marjinal istisnalığı hesaba katılmadığında, 1995 yılı itibariyle kapsamlı bir ekonomik bütünleşmeyi hedefleyen böyle farklı medeniyet mensubu örgütler, bir serbest ticaret bölgesi oluşturmanın ötesine gidemedi.

Ortak bir medeniyete mensup olma etkeni Batı Avrupa'da ve Latin Amerika'da işbirliğini ve bölgesel örgütlenmeyi beslemektedir. Batı Avrupalılar ve Latin Amerikalılar

* NAFTA: (İng.) Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (ç.n.)

birçok ortak özelliğe sahip olduklarının farkındadır. Doğu Asya'da beş medeniyet (Rusya dahil edilecek olursa altı medeniyet) vardır. Bunun sonucu olarak, Doğu Asya, ortak medeniyete kök salmayan anlamlı örgütlenmeler geliştirmenin mümkün olup olmadığının sınandığı bir örnek olay olarak görülebilir. 1990'lı yılların başında Doğu Asya'da NATO'yla kıyaslanabilir hiçbir güvenlik örgütü ya da çok-taraflı askeri ittifak yoktu. Farklı medeniyetlere mensup ülkelerin kurduğu bölgesel bir örgüt olan ASEAN, 1967 yılında bir Çinli, bir Budist, bir Hıristiyan ve iki Müslüman ülkenin katılımıyla kurulmuştu; bunların hepsi de komünist ayaklanmaların aktif tehtidleriyle, Kuzey Viyetnam ve Çin'den kaynaklanan potansiyel tehditlerle karşı karşıyaydı.

ASEAN genellikle farklı medeniyetlere mensup ülkelerin oluşturduğu etkin bir örgüt örneği olarak gösterilir. Gelgelelim, ASEAN bu tip örgütlerin sınırlılıklarının bir örneğidir. ASEAN askeri bir ittifak değildir. Her ne kadar bu örgütün mensupları zaman zaman iki taraflı askeri işbirlikleri oluştursalar da, aynı zamanda Batı Avrupa ve Latin Amerika ülkelerinin silahlanma harcamalarını azaltmalarıyla çarpıcı bir karşıtlık sergileyerek, askeri harcamalara ayrılan bütçelerini genişletmekte ve sınırlarındaki askeri yığılmaları artırmaktadır. Ekonomi cephesinden bakıldığında, ASEAN daha en başından itibaren "ekonomik bütünleşmeden çok ekonomik işbirliği"ni geliştirmek amacıyla tasarlanmıştı; bunun sonucu olarak, bölgecilik "çok yavaş bir hızla" gelişti, hattâ bir serbest ticaret bölgesi oluşturmak yirmi birinci yüzyıla kadar kimsenin aklına gelmedi.[4] ASEAN 1978 yılında dışişleri bakanlarının "diyalog partnerleri"yle bir araya gelmelerini sağlayan Post Ministerial Konferans'ı düzenledi: ABD, Japonya, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Kore ve Avrupa Topluluğu. Gelgelelim, PMC öncelikle iki taraflı görüşmelerin yapıldığı bir forum oldu ve "herhangi önemli bir güvenlik sorunu"yla uğraşılmasına elvermedi.[5] ASEAN 1993 yılında daha geniş bir arenayı, ASEAN Bölgesel Forum'u meydana getirdi; bu forum örgütün

eski mensupları ve diyalog partnerlerinin yanı sıra Rusya, Çin, Viyetnam, Laos ve Papua Yeni Gine'ye de yer veriyordu. Bununla birlikte, adından da belli olduğu gibi, bu örgüt bir kolektif görüşme ortamı oluşturuyordu, kolektif eylem değil. Örgüt mensupları "bölgesel güvenlik sorunları hakkındaki görüşlerini ortaya sermek" için ilk toplantıyı 1994 yılında yapmakla birlikte, tartışmalı sorunları ele almaktan kaçındı; çünkü, resmi bir görevlinin belirttiği gibi, bu sorunlar ele alınsaydı "ilgili katılımcılar birbirlerine saldırmaya başlardı".[6] ASEAN ve ondan türeyen oluşumlar, farklı medeniyetlere mensup ülkelerin oluşturdukları bölgesel örgütlenmelerin doğasında bulunan sınırlılıkları kanıtlamaktadır.

Anlamlı bir iş görebilecek Doğu Asya bölgesel örgütlenmeleri ancak bu örgütlenmeleri desteklemeye yetecek Doğu Asyalı bir kültürel ortaklık olduğu takdirde ortaya çıkacaktır. Doğu Asya ülkelerinin hiç kuşkusuz, kendilerini Batı'dan ayıran paylaşacak bir şeyleri var. Malezya'nın başbakanı Mahathir Muhammed bu ortak noktaların bir ortaklık kurmanın dayanağını sağladığını ve bu zeminin de Doğu Asya Ekonomi Konseyi'nin (EAEC) oluşturulmasına destek verdiğini savunmaktadır. Bu kurul ASEAN ülkelerini, Myanmar, Tayvan, Hong Kong, Güney Kore ve en önemlisi Çin ve Japonya'yı içerir. Mahathir'e göre, EAEC ortak bir kültüre kök salar. Bu yüzden, EAEC'in, "Doğu Asya'da olduğu için yalnızca coğrafi bir grup olarak görülmemesi, aynı zamanda kültürel bir grup olarak düşünülmesi gerekir. Doğa Asyalılar birer Japon, Koreli ya da Endonezyalı olsalar da kültür bakımından belli birtakım benzerlikleri vardır... Avrupalılar kendi aralarında bir birlik ve Amerikalılar kendi aralarında başka bir birlik oluşturur. Biz Asyalılar da kendi aramızda bir birlik kurmalıyız." Yardımcılarından birisinin belirttiği gibi, bu birliğin amacı "burada, Asya'daki ortak özelliklerle birlikte ülkeler arasındaki bölgesel ticareti" geliştirmektir.[7]

EAEC'in temel öncülü ekonominin kültürü izlediğini be-

lirtir. Avustralya, Yeni Zelanda ve Amerika Birleşik Devletleri bu konseyden, kültür bakımından Asyalı olmadıkları için dışlanır. Bununla birlikte, EAEC'in başarısı büyük ölçüde Japonya ve Çin'in katılımına bağlıdır. Mahathir bu konseye Japonların da katılmasını defalarca talep etti. Japonların oluşturduğu bir izler kitleye şöyle seslendi: "Japonya Asyalıdır. Japonya Doğu Asya'nındır. Bu jeo-kültürel olguya sırt çeviremezsiniz. Siz buraya aitsiniz".[8] Gelgelelim, Japon devleti, kısmen ABD'ni gücendirme korkusuyla kısmen de Asya'yla özdeşleşmesi gerekip gerekmediği konusunda kendi içinde bulunan bir ayrılık nedeniyle EAEC'e katılmaya isteksizdi. Japonya EAEC'e katıldığı takdirde orada egemenliğini kuracak, bu da muhtemelen öbür mensuplarda korku ve belirsizlik duyguları uyandırırken Çin'le aralarındaki antagonizmanın şiddetlenmesine yol açacaktır. Birkaç yıldır Japonya'nın Avrupa Birliği'ni ve NAFTA'yı dengeleyecek bir Asyalı "yen bloğu" oluşturmasından sık sık söz ediliyordu. Ama Japonya komşularıyla pek az kültürel bağlantısı olan yalnız bir ülkedir ve 1995 yılı itibariyle de herhangi bir yen bloğu henüz hayata geçirilebilmiş değil.

ASEAN yavaş bir gelişme göstermiş, Japonya bocalamış ve EAEC başarılı bir başlangıç yapamamış olsa da, Doğu Asya'da ekonomik etkileşim her şeye rağmen dramatik bir şekilde arttı. Bu genişleme Doğu Asya'daki Çinli topluluklar arasındaki kültürel bağlardan kaynaklandı. Bu bağlar Çinli bir tabana sahip uluslararası bir ekonominin "gelişim halindeki gayrı resmi bütünleşmesi"ni doğurdu; bu bütünleşme Hanseatic League ile karşılaştırılabilir ve "belki de Çinlilerin oluşturduğu de facto bir ortak pazara yol açtığı" söylenebilir.[9] Başka yerlerde olduğu gibi Doğu Asya'da da kültürel ortak noktalar, anlamlı bir ekonomik bütünleşmenin ön gerekliliği oldu.

Soğuk Savaşın sona ermesi yeni bölgesel ekonomik örgütlenmeler yaratma ve eskilerini canlandırma çabalarını teşvik etti. Bu çabaların başarısı büyük ölçüde ilgili devletlerin kültürel homojenliğine bağlı oldu. Şimon Peres'in bir Orta

Doğu ortak pazarı yaratma konusunda 1994 yılında geliştirdiği planın bir süre daha bir "çöl mucizesi" olarak kalma olasılığı yüksek: Bir Arap resmi görevlinin söylediği gibi, "Arap dünyasının İsrail'in katılacağı bir kuruma ya da kalkınma bankasına ihtiyacı yok".[10] CARICOM'u Haiti'ye ve bölgenin İspanyolca konuşulan ülkelerine bağlamak için 1994 yılında kurulan Karayipli Devletler Ortaklığı, mensupları arasındaki dil ve kültür farklılığıyla, eski Britanya kolonilerinin dar görüşlülükleriyle ve çok güçlü bir şekilde Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelmiş olmalarıyla başa çıkma yönünde pek az emare sergilemektedir.[11] Öbür yandan, kültürel açıdan daha homojen örgütler gelişme kaydetme yolundadır. Medeniyet-altı özellikler çerçevesinde kendi aralarında bölünmeler olsa da Pakistan, İran ve Türkiye, 1977'de kurdukları ve bugün can çekişen Bölgesel Kalkınma İşbirliği örgütünü, Ekonomik İşbirliği Örgütü adı altında 1985 yılında yeniden canlandırdı. Bunun ardından gümrük indirimleri konusunda çeşitli anlaşmalara ulaşıldı ve 1992 yılında ECO'nun kapsamı Afganistan ile eskiden Sovyetler Birliği içinde yer alan altı Müslüman ülkeyi içerecek şekilde genişletildi. Bu arada Orta Asya'daki eski Sovyet cumhuriyetleri 1991 yılında bir ortak pazar yaratma doğrultusunda ilke anlaşmasına vardı ve bunlar arasındaki en büyük iki ülke olan Özbekistan ile Kazakistan 1994 yılında, "malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı"na izin veren ve mali siyasetler ile gümrük siyaseti konusunda işbirliğini öngören bir anlaşma imzaladı. Brezilya, Arjantin, Uruguay ve Paraguay, ekonomik bütünleşmenin normal aşamalarını atlayarak ilerleme kaydetmek için hep birlikte Mercosur'a katıldı ve 1995 yılı itibariyle kısmi bir gümrük birliği sağlandı. Daha önce atıl hale gelmiş olan Orta Amerika Ortak Pazarı 1990 yılında bir serbest ticaret bölgesi kurdu ve onunla eşit ölçüde pasif olan eski And Grubu 1994 yılında bir gümrük birliğini uygulamaya koydu. Visegrad ülkeleri (Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya) 1992 yılında bir Orta Avrupa Serbest Ti-

caret Bölgesi kurma konusunda anlaştı ve 1994 yılında bu programı gerçekleştirme çalışmalarına hız verdi.[12]

Ticari genişlemeler ekonomik bütünleşmenin ardından gelir; 1980'li yıllarda ve 1990'lı yılların başında bölge-içi ticaret bölgelerarası ticarete göre daha fazla önem kazandı. Avrupa Topluluğu içerisindeki ticaret, topluluğun 1980 yılındaki toplam ticaretinin yüzde 50.6'sını oluşturuyordu ve 1989 yılına gelindiğinde yüzde 58.9 oranına ulaşmıştı. Bölgesel ticaret doğrultusunda buna benzer değişiklikler Kuzey Amerika'da ve Doğu Asya'da da meydana geldi. Latin Amerika'da, Mercosur'un kurulması ve And Paktı'ın yeniden canlandırılması Latin Amerika-içi ticaretin 1990'lı yılların başında ani bir yükselişe geçmesini teşvik etti; 1990 ile 1993 yılları arasında Brezilya ile Arjantin arasındaki ticaret üç kat artarken, Colombiya ile Venezuella arasındaki ticaret dört kat arttı. Brezilya 1994 yılında Arjantin'in en önde gelen ticari partneri olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin yerini aldı. Benzer şekilde NAFTA'nın kurulmasına Meksika ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ticaretin önemli bir artış kaydetmesi eşlik etti. Doğu Asya içerisindeki ticaret de bölge dışı ticaretten daha hızlı artmakla birlikte, Japonya'nın kendi pazarlarını kapalı tutma eğilimi bu hızlı artışı önledi. Öbür yandan, Çin kültür mıntıkası dahilindeki ülkeler (ASEAN, Tayvan, Hong Kong, Güney Kore, Çin) arasındaki ticaret 1970 yılında toplam ticaretin yüzde 20'sinden daha azını oluştururken, 1992 yılında toplam ticaretin hemen hemen yüzde 32'sini oluşturur hale geldi; bu arada Japonya'nın bu ülkeler arasındaki ticaretteki payı yüzde 23'ten yüzde 13'e düştü. Çin kültür mıntıkasındaki ülkelerin öbür mıntıka ülkelerine yaptıkları ihracat 1992 yılında hem Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptıkları ihracat oranını geçti hem de Japonya ve Avrupa Topluluğu'na yaptıkları ihracatı geçti.[13]

Kendine özgü bir toplum ve medeniyet olarak Japonya, Doğu Asya'yla ekonomik bağlarını geliştirme ve ABD ve Avrupa ile arasındaki ekonomik farklılıklarla uğraşma ko-

nularında zorluklarla karşılaşmaktadır. Japonya öbür Doğu Asya ülkeleriyle arasındaki ticaret ve yatırım bağlarını ne kadar güçlü bir şekilde geliştirirse geliştirsin, bu ülkelerle arasındaki kültürel farklılıklar, bilhassa ekonomi alanında büyük ölçüde Çinli seçkinlerle arasındaki farklılıklar, Japonya'nın kendi liderliğinde NAFTA'yla ya da Avrupa Birliği'yle karşılaştırılabilir bir bölgesel ekonomik gruplaşma yaratmasını önlemektedir. Aynı zamanda, Japonya'nın Batı'yla arasındaki kültürel farklılıklar, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'yla arasındaki ilişkilerde görülen yanlış anlamaları ve çelişkileri çoğaltmaktadır. Sözünü ettiğim bu durumların yarattığı izlenimin ortaya koyduğu gibi, ekonomik bütünleşme kültürel ortak özelliklere bağlıysa eğer, kültürel açıdan yalnız bir ülke olan Japonya'nın ekonomik açıdan yalnız bir geleceği olduğu söylenebilir.

Geçmişte uluslar arasındaki ticaret örüntüleri ittifak örüntülerini izliyor ve bu örüntülere paralel gidiyordu.[14] Bugün şekillenmekte olan dünyada ise kültür örüntüleri ticari örüntüleri belirleyici bir biçimde etkileyecektir. İşadamları anlayabildikleri ve güvenebildikleri insanlarla iş anlaşmaları yapıyor; devletler egemenlik haklarını, anlayabildikleri ve güvenebildikleri, kendilerine benzer bir zihniyete sahip devletlerden oluşan uluslararası ortaklıklara devrediyor. Ekonomik işbirliğinin kökleri kültürel ortak özelliklerde yatmaktadır.

medeniyetlerin yapısı

Soğuk Savaş döneminde iki süper güç ile öbür ülkeler arasında birer müttefik, uydu, yanaşma, tarafsız ve kamplaşma dışı ülke bağıntısı vardı. Soğuk Savaş sonrası dünyada ülkeler ile medeniyetler arasındaki bağıntı ise organik devletler, merkez devletler, yalnız devletler, parçalı veya ayrık devletler ve bölünmüş devletler şeklinde sınıflanabilir. Kabileler ve uluslar gibi medeniyetler de siyasal yapılara sahiptir. Bir *organik devlet*, kültürel olarak tek bir medeni-

yetle eksiksiz bir şekilde özdeşleşmiş bir devlettir; Arap-İslam medeniyetiyle özdeşleşen Mısır'ın ve Avrupa-Batı medeniyetiyle özdeşleşen İtalya'nın durumu budur. Bir medeniyet, o medeniyetin kültürünü paylaşan ve bu kültürle özdeşleşen, ama başka bir medeniyetin mensuplarının hakim olduğu devletlerde yaşayan halkları da içerebilir. Medeniyetler genellikle mensuplarınca bu medeniyetin kültürünün temel kaynağı ya da kaynakları olarak görülen bir veya daha fazla yerde bulunabilir. Bu kaynakların genellikle söz konusu medeniyetin *çekirdek devleti* ya da devletleri içinde, yani o medeniyetin en güçlü ve kültür açısından merkezi devleti ya da devletleri içinde bulunduğu düşünülür.

Çekirdek devletlerin sayısı ve rolleri medeniyetten medeniyete değiştiği gibi zaman içerisinde de değişiklik gösterir. Japon medeniyeti fiilen tek bir Japon çekirdek devletiyle özdeştir. Çin medeniyetinin, Ortodoks ve Hindu medeniyetlerinin her birinin ezici bir egemenlik kurmuş olan bir merkezi devleti, başka organik devletleri ve farklı bir medeniyete mensup bir halkın egemen olduğu devletlerde yaşamakla birlikte kendi medeniyetleriyle ilintilendirilen halkları vardır (yabancı ülkelerde yaşayan Çinliler, "yakın komşu"da yaşayan Ruslar, Sri Lanka'daki Tamiller). Tarihsel olarak Batı'nın genellikle birkaç çekirdek devleti olmuştur; bugün biri Amerika Birleşik Devletleri öbürü ise Avrupa'daki Fransız-Alman çekirdek devletleri (İngiltere bu iki çekirdek arasında sürüklenen ilave bir güç merkezidir) olmak üzere iki çekirdeği vardır. İslam, Latin Amerika ve Afrika, çekirdek devletlerden yoksundur. Bunun nedeni kısmen Batılı güçlerin emperyalizmidir; Afrika'yı, Orta Doğu'yu ve daha önceki yüzyıllarda daha belli belirsiz bir şekilde olmak üzere Latin Amerika'yı kendi arasında bölüşmüş olan emperyalizmdir.

İslamın çekirdek bir devletten yoksun olması gerek Müslüman toplumlar gerek Gayri Müslim toplumlar açısından önemli sorunlar yaratmaktadır; bu sorunları 7. bölümde ele alacağız. Latin Amerika açısından, İspanya'nın İspanyolca

konuşan bir medeniyetin, hattâ bir İber medeniyetinin çekirdek devleti haline gelmesi hiç de mantıksız değildi, ama bu ülkenin liderleri bilinçli bir şekilde Avrupa medeniyetinin organik bir devleti olmayı tercih ederken, aynı zamanda eski kolonileri ile arasındaki kültürel bağlantıları muhafaza etti. Büyüklüğü, kaynakları, nüfusu, askeri ve ekonomik kapasitesi Brezilya'ya Latin Amerika'nın lideri olabilme vasfını kazandırmaktadır ve mantıken böyle bir lider olabilirdi. Gelgelelim, İslam medeniyeti için İran ne ifade ediyorsa, Brezilya da Latin Amerika için onu ifade ediyor. Başka koşullar altında bir çekirdek devlet olabilecek vasıflara pekala sahipken, medeniyet-altı farklılıklar (İran örneğinde dinsel farklılıklar, Brezilya örneğinde dilsel farklılıklar) Brezilya'nın bu rolü üstlenmesini zorlaştırıyor. Bu yüzden Latin Amerika'da birbirleriyle işbirliği yapan ve liderlik için yarışan birkaç devlet vardır: Brezilya, Meksika, Venezüella ve Arjantin. Latin Amerika'daki durum, Meksika'nın kendisini Latin Amerikalı bir ülke olarak tanımlamayı bırakıp Kuzey Amerikalı bir kimlikle tanımlama girişiminde bulunması, ayrıca Şili'nin ve öbür devletlerin Meksika'yı izleme olasılığı bulunmasından ötürü de karmaşıktır. Sonunda Latin Amerika medeniyeti üç kollu bir Batı medeniyetinin alt bir değişkesi haline gelerek Batı medeniyetiyle kaynaşabilir.

Çekirdek devlet potansiyeline sahip herhangi bir devletin Sahra-altı Afrika'ya liderlik etme yeteneği, bu bölgenin Fransızca konuşan ülkeler ve İngilizce konuşan ülkeler şeklinde bölünmüş olması gerçeğince kısıtlanmaktadır. Fildişi Sahili, Fransızca konuşan Afrika'nın bir süre için çekirdek devleti olmuştu. Gelgelelim, Fransız Afrika'nın çekirdek devleti, bağımsızlıktan sonra eski kolonileriyle yakın ekonomik, askeri ve siyasal bağlantılarını muhafaza eden Fransa'ydı. Çekirdek devlet olma vasfını en fazla barındıran iki devletin ikisinde de İngilizce konuşulmaktadır. Büyüklüğü, kaynakları ve bulunduğu yer Nijerya'yı potansiyel bir çekirdek devlet haline getirmekle birlikte, medeniyetlerarası par-

çalanmışlığı, yolsuzluğun yaygınlığı, siyasal istikrarsızlığı, baskıcı yönetimi ve ekonomik sorunları bu rolü oynamasını ciddi bir şekilde kısıtlamıştır, her ne kadar yeri geldiğinde bu rolü oynamayı bilmiş olsa da. Güney Afrika'nın ırk ayrımcılığına barışçı yollardan müzakerelerle son vermiş olması, sanayisinin gücü, öbür Afrika ülkelerine kıyasla yüksek ekonomik gelişme düzeyi, askeri gücü, doğal kaynakları ve siyahların ve beyazların olgun lider kadroları Güney Afrika'yı net bir şekilde güney Afrika'nın lideri, muhtemelen İngiliz Afrika'nın lideri olarak gösteriyor, hattâ tüm Sahra-altı Afrika'nın lideri olabilecek bir ülke haline getiriyor.

Yalnız ülke öbür toplumlarla kültürel bir ortak noktası olmayan ülkedir. Örneğin, Etiyopya öbür ülkelerden egemen diliyle, Etiyopya alfabesiyle yazılan Amharik diliyle; egemen dini olan Koptik Ortodoksiyle; imparatorluk tarihiyle; ve büyük ölçüde Müslüman olan komşu halklardan dinsel farklılığıyla ayrılmaktadır. Haiti'nin seçkinleri Fransa'yla olan kültürel bağlarından geleneksel olarak hoşnut kalsa da, Haiti'nin Creole dili, Voodoo dini, kökenlerinin devrimci kölelere uzanması ve tarihinin zalimliklerle dolu olması bir araya geldiğinde bu ülkeyi yalnız bir ülke haline getiriyor. Sidney Mintz'e göre "her ulus benzersizdir" ama "Haiti kendi başına bir sınıf oluşturur". Bunun bir sonucu olarak, Haiti'nin 1944 yılında yaşadığı kriz esnasında Latin Amerika ülkeleri Haiti'nin içinde bulunduğu durumu bir Latin Amerika sorunu olarak görmediler ve Haitili sığınmacıları kabul etmekte isteksiz davrandılar; oysa Kübalı sığınmacıları kabul etmişlerdi. Panama'nın seçimle iş başına gelen başkanının belirttiği gibi, "bir Latin Amerika ülkesi olarak kabul edilmez Haiti. Haitililerin dili farklıdır. Etnik kökenleri farklıdır, farklı bir kültüre sahiptir. Hatililer tamamen farklıdır". Haiti, Karayipler'in İngilizce konuşulan siyah ülkelerinden de eşit ölçüde ayrıdır. Bir yorumcunun gözlemlediği gibi, Haitililer "Granadalı ya da Jamaikalı birisine, en az Iowalı ya da Montanalı birisine olduğu kadar

yabancı gelir". Haiti, "hiç kimsenin istemediği ülke," gerçekten hiçbir akrabası olmayan ülkedir.[15]

Yalnız ülkelerin en önemlisi Japonya'dır. Başka hiçbir ülke bu ülkenin farklı kültürünü paylaşmaz ve Japon göçmenler başka ülkelerde ya sayısal açıdan önem taşır ya da bu ülkelerin kültürüne asimile olmuşlardır (örneğin, Japon Amerikalılar). Japonların yalnızlığını pekiştiren bir gerçek daha var: Japon kültürü oldukça kısmiyetçidir ve öbür ülkelere ihraç edilip böylece bu toplumlardaki halklarla kültürel bir bağlantı kurabilecek, evrensel potansiyele sahip bir inanç (Hıristiyanlık, İslamiyet gibi) ya da ideoloji (liberalizm, komünizm) barındırmaz.

İki ya da daha fazla etnik, ırksal ve dinsel grup barındırmaları bakımından hemen tüm ülkeler heterojendir. Bu gruplar arasındaki farklılıkların ve çatışmaların siyasette önemli bir rol oynaması bakımından birçok ülke bölünmeler içerir. Bu bölünmelerin derinliği genellikle zaman içerisinde değişir. Bir ülke içindeki derin bölünmeler muazzam bir şiddete yol açabilir ya da o ülkenin varlığını tehdit edebilir. Bu tehdidin ve özerklik yanlısı ya da ayrılıkçı hareketlerin doğma olasılığının en fazla olduğu anlar, kültürel farklılıkların coğrafi yerleşim farklılıklarıyla çakıştığı anlardır. Kültür ve coğrafya çakışmıyorsa, jenosit ya da zorunlu göç uygulamalarıyla bunların çakışmaları sağlanabilir.

Aynı medeniyete ait ayrı kültürel gruplaşmalar içeren ülkeler fiilen ortaya çıkan ayrılmalarla (Çekoslovakya) ya da ayrılma potansiyeliyle (Kanada) derinden bölünebilir. Bununla birlikte, derin bölünmelere uğrama olasılığını en fazla barındıran ülkeler, büyük grupların farklı medeniyetlere mensup olduğu ayrık ülkelerdir. Böyle bölünmeler ve bunlara eşlik eden gerilimler genellikle, belli bir medeniyete mensup bir çoğunluk grubu, devleti kendi siyasal aracı olarak tanımlamaya ve kendi dilini, dinini ve simgelerini devletin dili, dini ve simgesi haline getirmeye kalkıştığı zaman gelişir; Hindistan, Sri Lanka ve Malezya'da Hinduların, Sri Lankalıların ve Müslümanların yapmaya giriştikleri şey de

budur.

Medeniyetler arasındaki fay hattı üzerinde bacakları iki yana ayrılmış vaziyette duran ayrık ülkeler birliklerini muhafaza etme konusunda özel sorunlarla karşılaşır. Sudan'da Müslüman kuzey bölge ile Hıristiyanların çoğunlukta olduğu güney bölge arasındaki iç savaş yıllarca sürdü. medeniyete dayalı aynı bölünme buna benzer bir süre boyunca Nijerya siyasetinin başına bela oldu ve darbelerin, ayaklanmaların ve öbür şiddet biçimlerinin yanı sıra büyük bir iç savaşı kışkırttı. Tanzanya'da Hıristiyan animist anavatan ile Arap Müslüman Zanzibar ayrı yönlere sürüklendi, Zanzibar'ın 1992 yılında İslam Konferans Örgütü'ne gizlice katılması ve sonraki yıl Tanzanya'nın ayrılmaya zorlamasıyla birlikte birçok bakımdan iki ayrı ülke haline geldi.[16] Aynı Hıristiyan-Müslüman bölünmüşlüğü Kenya'da gerginliklere ve çatışmalara yol açtı. Afrika boynuzunda nüfusunun çoğunluğu Hıristiyan olan Etiyopya ile ezici çoğunluğu Müslüman olan Eritre 1993 yılında ayrıldılar. Bununla birlikte, Oromo halkı arasındaki önemli bir Müslüman nüfus Etiyopya'da kaldı. Medeniyetin saptadığı fay hatlarıyla bölünmüş olan öbür ülkeler arasında şunlar sayılabilir: Hindistan (Müslümanlar ve Hindular), Sri Lanka (Sri Lankalı Budistler ve Tamil Hinduları), Malezya ve Singapur (Çinliler ve Malayalı Müslümanlar), Çin (Han Çinlileri, Tibetliler, Budistler, Türki Müslümanlar), Filipinler (Hıristiyanlar ve Müslümanlar) ve Endenozya (Müslümanlar ve Timor Çinlileri).

Medeniyetin saptadığı bölücü fay hatları en fazla, Soğuk Savaş döneminde Marksist-Leninist ideolojinin meşrulaştırdığı otoriter komünist rejimlerin birarada tuttuğu çatlak ülkelerde göze çarptı. Komünizmin çökmesiyle birlikte çekme ve itme gücü olarak ideolojinin yerini kültür aldı, Yugoslavya ve Sovyetler Birliği ayrı düşerek medeniyete dayalı çizgiler etrafında gruplaşan yeni ülkeler halinde bölündü: Eski Sovyetler Birliği'nde Baltık (Protestan ve Katolik), Ortodoks ve Müslüman cumhuriyetler; eski Yugoslavya'da Ka-

tolik Slovenya ve Hırvatistan; kısmen Müslüman Bosna-Hersek; ve Ortodoks Sırbistan-Karadağ ve Makedonya. Bu halef birimlerin hâlâ çok-medeniyetli grupları içerdiği yerlerde ikinci-aşama bölünmeler kendini gösterdi. Bosna-Hersek savaş yoluyla Sırplar, Müslümanlar ve Hırvatlar şeklinde bölündü; Hırvatistan'da Sırplar ve Hırvatlar birbirleriyle çatıştı. Slav Ortodos Sırbistan içindeki Kosovalı Arnavut Müslümanlarının barışçı konumlarını daha ne kadar sürdürebilecekleri oldukça belirsizdir ve Makedonya'da Arnavut Müslüman azınlık ile Slav Ortodoks çoğunluk arasında gerilimler yaşanıyor. Eski Sovyet cumhuriyetlerinin pek çoğu, kısmen sınırların Sovyet yönetimince bölünmüş cumhuriyetler yaratacak şekilde çizilmiş olmasından ötürü, medeniyete dayalı iki ayrı fay hattı daha barındırmaktadır; Rus Kırımlılar Ukrayna'da, Ermeni Nagorno-Karabağlılar Azerbaycan'da kalmıştır. Rusya'da bilhassa Kuzey Kafkasya'da ve Volga bölgesinde nisbeten az sayıda Müslüman azınlık gruplar var. Estonya, Litvanya ve Kazakistan'da önemli sayıda Rus azınlıklar vardır ve bunlar da yine büyük ölçüde Sovyet siyasalarının ürünüdür. Ukrayna, Ukraynaca konuşan birlik yanlısı milliyetçi batı ile Rusça konuşan Ortodoks doğu şeklinde bölünmüştür.

Ayrık bir ülkede iki ya da daha fazla medeniyete mensup büyük gruplar esasen "biz farklı bir halkız ve farklı bir yere aitiz" der. İtici güçlerin ayrılmalarına yol açtıkları bu gruplar, başka ülkelerdeki medeniyete dayalı çekme güçlerinin etkisine girerler. Bir bölünmüş ülke, bunun tersine, tek bir medeniyete yerleşmesine neden olan tek bir başat kültüre sahiptir, ama buna karşılık o ülkenin liderleri ülkenin başka bir medeniyete kaymasını istemektedir. Esas olarak da "bizler tek bir halkız ve tek bir yere aidiz, ama bu yeri değiştirmek istiyoruz" derler. Ayrık ülkelerin halkından farklı olarak, bölünmüş ülkelerin halkları kim oldukları konusunda anlaşsalar da hangi medeniyete ait olmalarının daha uygun olduğu konusunda anlaşamazlar. Tipik bir şekilde bu ülkelerin liderlerinin önemli bir kısmı Kemalist bir

strateji izleyerek toplumlarının Batılı-olmayan kültür ve kurumlarını reddetmelerini, Batı'ya katılmalarını ve hem modernleşip hem de Batılılaşmalarını ister. Batı medeniyetinin bir parçası mı yoksa ayrı bir Avrasya Ortodoks medeniyetinin çekirdeği mi olduğu sorunu etrafında bölünmüş olan Rusya, Büyük Petro döneminden bu yana bir bölünmüş ülke konumundaydı. 1920'lerden bu yana modernleşme, Batılılaşma ve Batı'nın bir parçası haline gelme çabası içine giren Mustafa Kemal'in ülkesi klasik bir bölünmüş ülke oldu elbette. Meksika yaklaşık iki yüzyıldır ABD'ne karşıt olarak kendisini bir Latin Amerika ülkesi olarak tanımladıktan sonra, liderleri 1980'li yıllarda bu ülkeyi bir Kuzey Amerika toplumu olarak yeniden tanımlamaya kalkınca bir bölünmüş ülke haline geldi. Bunun tersine Avustralya'nın liderleri 1990'lı yıllarda ülkelerinin Batı'yla olan bağlarını koparıp Asya'nın bir parçası kılmaya ve böylelikle de ters yönde bir bölünmüş ülke yaratmaya çalışmaktadır. Bölünmüş ülkeleri iki olguya bakarak tanıyabiliriz. Bu ülkelerin liderleri kendi ülkelerinden bir "köprü" olarak söz ederken, dışarıdan bakan gözlemciler bu ülkeleri Janus-yüzlü tanımlamasıyla ele alır. Bölünmüş ülkelerin kimlik sorununa dikkati çeken tipik manşetlerden birkaç örnek vermek gerekirse: "Rusya Batılı ve Doğulu görünür"; "Türkiye: Doğu, Batı, hangisi en iyi?"; "Avustralya milliyetçiliği: Bölünmüş sadakatler".[17]

bölünmüş ülkeler: medeniyet değiştirme çabalarının başarısızlığı

Böyünmüş bir ülkenin kendi medeniyet temelli kimliğini yeniden tanımlamasının başarıyla sonuçlanabilmesi için en az üç gerekliliğin yerine getirilmesi gerekir. Birincisi, ülkenin siyaset ve ekonomi seçkinlerinin genelde bu hamleyi desteklemeleri ve bu konuda istekli olmaları gerekir. İkincisi, halk, kimliğinin yeniden tanımlanmasına en azından ses çıkarma-

maya gönüllü olmak zorundadır. Üçüncüsü, ev sahibi medeniyetteki başat unsurlar, çoğu durumda Batı olan ev sahibi medeniyetteki başat unsurlar bu dönmeyi kucaklamaya gönüllü olmak zorundadır. Kimliğin yeniden tanımlanması süreci uzun sürecek, kesintilere uğrayacak ve siyasal, toplumsal, kurumsal ve kültürel açıdan sancılı olacaktır. Bugüne kadar da hep başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Rusya: 1990'lı yıllar itibariyle Meksika birkaç yıldır, Türkiye ise birkaç onyıldır bölünmüş bir ülkeydi. Rusya, bunun tersine, birkaç yüzyıldır bir bölünmüş ülke konumundadır ve Meksika ya da cumhuriyetçi Türkiye'den farklı olarak, aynı zamanda büyük bir medeniyetin çekirdek devletidir. Türkiye ya da Meksika kendilerini Batı medeniyetinin mensupları olarak yeniden tanımlama konusunda başarı sağlasalardı, bu durum İslam ya da Latin Amerika medeniyeti üzerinde önemsiz ya da ılımlı bir etki yaratırdı. Oysa, Rusya bir Batılı ülke haline gelseydi Ortodoks medeniyetinin varlığı sona ererdi. Sovyetler Birliği'nin çökmesi Rusya ile Batı arasındaki ilişkiler etrafında dönen temel sorunu Ruslar arasında tekrar alevlendirdi.

Rusya'nın Batı medeniyetiyle ilişkileri dört evreden geçerek gelişti. Büyük Petro'nun hükümranlığı dönemine (1689-1725) kadarki birinci evrede Kiyevli Ruslar ve Eski Rusya Batı'dan ayrı kaldı ve Batı Avrupa toplumlarıyla pek az temas etti. Rus medeniyeti Bizans medeniyetinin bir çocuğu olarak gelişti ve o tarihten sonra iki yüzyıl boyunca, on üçüncü yüzyılın ortalarından on beşinci yüzyılın ortalarına kadar Rusya, Moğol egemenliği altında yaşadı. Batı medeniyetini tanımlayan tarihsel olgularla, yani Roma Katolikliği, feodalizm, Rönesans, Reform Hareketi, deniz aşırı genişleme ve kolonizasyon, Aydınlanma ve ulus devletin ortaya çıkması gibi fenomenlerle ya hiç ilgisi olmadı ya da pek az oldu. Batı medeniyetinin daha önce saptadığımız sekiz ayrıksı özelliğinden yedisi –din, diller, kilisenin devletten ayrılması, hukukun üstünlüğü, toplumsal çoğulculuk, temsil organları, bireycilik- Rus deneyiminde neredeyse hiç yoktu.

Bunun olası tek istisnası Klasik mirastır ki, o da Bizans yoluyla geldiği için, Batı'ya doğrudan doğruya Roma'dan gelenden oldukça farklıydı. Rus medeniyeti Kiev Rusları ve Eski Rusyadaki yerli köklerinin, önemli bir Bizans etkisinin ve uzun sürmüş bir Moğol egemenliğinin ürünüydü. Bu tesirler Batı Avrupa'da çok farklı tesirler altında gelişen toplumlar ve kültürlerle pek az benzerliği olan bir toplumu ve kültürü biçimlendirdi.

Rusya on yedinci yüzyılın sonu itibariyle Avrupa'dan yalnızca farklı olmakla kalmıyordu; aynı zamanda, 1697-1698 yıllarında Avrupa'yı gezerken Büyük Petro'nun da öğrendiği gibi, Avrupa'ya kıyasla geri kalmıştı. Büyük Petro bu gezi esnasında ülkesini hem modernleştirmeye hem de Batılılaştırmaya karar verdi. Moskova'ya geri döndüğünde halkının Avrupalı bir görünüm kazanmasını sağlamak için yaptığı ilk şey soyluların sakallarını kesmelerini emretmek, giydikleri uzun cüppeleri ve konik şapkaları yasaklamak oldu. Büyük Petro her ne kadar Kiril alfabesini kaldırmadıysa da reformdan geçirerek basitleştirdi, Batı dillerinden sözcükler ve tabirler alınmasını sağladı. Bununla birlikte, Rusya'nın askeri gücünün geliştirilmesi ve modernleştirilmesine çok önem verdi. Yeni bir donanmanın kurulması, askerliğin zorunlu hale getirilmesi, savunma sanayilerinin kurulması, teknik okulların açılması, seçilmiş kişilerin eğitim görmeleri için Batı'ya gönderilmesi, silahlar, gemiler, gemi inşası, denizcilik, bürokratik yönetim ve etkili bir askeri güç oluşturmak için gerekli öbür konularla ilgili en son bilgilerin Batı'dan alınması bu konuya verilen önemin işaretleridir. Büyük Petro bu yenilikleri gerçekleştirmek için vergi sistemini köklü bir reformdan geçirdi ve verginin kapsamını genişletti; ayrıca, hükümranlığının sonlarına doğru yönetim yapısını da yeniden örgütledi. Rusya'yı yalnızca Avrupalı bir güç değil, aynı zamanda Avrupa'da yer alan bir güç kılmaya kararlı olan Büyük Petro, Moskova'da ikamet etmeye son vererek St. Petersburg'u başkent yaptı; Rusya'yı Baltıklardaki başat güç haline getirmek ve Rusya'ya Avrupa'da

bir yer açmak için İsveç'e karşı Büyük Kuzey Savaşı'm başlattı.

Gelgelelim, Büyük Petro ülkesini modern ve Batılı bir ülke haline getirme girişiminde bulunurken aynı zamanda despotizmi daha da yetkinleştirip her türlü toplumsal ya da siyasal çoğulculuk potansiyelini ortadan kaldırarak Rusya'nın Asyatik karakteristiklerini pekiştirdi. Rus soylular asla güçlü olmamıştı. Askeri soyluluğu genişletip doğuma ya da toplumsal konuma değil liyakata yaslanan bir Mertebe Düzeni kurarak soyluları daha da zayıflattı. Köylüler gibi soylular da zorunlu askerlikle yükümlü kılındı ve bu da daha sonraları, Custine kızdıran "dalkavuk aristokrasiyi" yarattı.[18] Serflerin sahip olduğu özerkliğin sınırları, serfler toprağa ve efendilerine daha da bağlı kılındıkça daraldı. Her zaman devletin denetimi altında olan Ortodoks Kilise yeniden örgütlendi ve doğrudan doğruya çarın atadığı bir ruhani meclis tarafından yönetilen bir yapıya kavuşturuldu. Aynı zamanda, o gün için geçerli olan miras uygulamalarına bakmaksızın çara kendi halefini atama gücü verildi. Petro bu değişimlerle birlikte Rusya'da bir yandan modernleşme ve Batılılaşma ile öte yandan despotizm arasındaki yakın bağlantıyı hem kurmuş hem de örneklemiş oldu. Bu Petrocu modeli izleyerek Lenin, Stalin ve biraz daha ılımlı bir tarzda olmak üzere II. Katerina ve II. Alexander da Rusya'yı çeşitli yollarla modernleştirmeye, Batılılaştırmaya ve otokratik iktidarı güçlendirmeye çalıştı. En azından 1980'li yıllara kadar Rusya'da demokratikleştirici güçler genellikle Batılılaştırıcı güçler olsa da, Batılılaştırıcı güçler her zaman demokratikleştirici olmamıştır. Rusya'nın tarihinden alınacak ders, toplumsal ve ekonomik reformun önkoşulunun iktidarın merkezileşmesi olduğunu öğretiyor. Gorbaçov'un mesai arkadaşları 1980'li yılların sonunda, ekonominin liberalleşmesinin önüne glasnost'un çıkardığı engelleri kınarken bu gerçeği idrak edememiş olduklarından yakınırlar.

Petro, Avrupa'yı Rusya'nın bir parçası kılma konusundan çok Rusya'yı Avrupa'nın bir parçası kılma konusunda

başarılı oldu. Rus İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun tersine, Avrupa uluslararası sisteminde yer alan büyük ve meşru bir katılımcı ülke olarak görülmeye başlandı. Petro'nun reformları yurtiçinde bazı değişikliklere yol açsa da toplum melez özelliklerini korudu: Ufak bir seçkinler grubunun dışında, Asyatik ve Bizansvari tarzlar, kurumlar ve inançlar Rusya'da egemen olmaya devam etti ve gerek Avrupahlar gerek Ruslar bunun böyle olduğunu algıladı. De Maistre şöyle der: "Bir Rusu biraz kazıdığında altından bir Tatar çıktığını görürsün". Petro bir bölünmüş ülke yarattı; on dokuzuncu yüzyıl boyunca Slavofiller ve Batılılaştırıcılar bu durumdan beraberce yakındı ve bu yırtılmaya bir son vermenin yolunun adamakıllı Avrupalılaşmaktan mı, yoksa Avrupa'nın tüm etkilerini silerek Rusya'nın hakiki ruhuna geri dönmekten mi geçtiği konusunda keskin bir tartışmaya girdi. Çadayev gibi bir Batılılaştırıcı "güneş Batı'nın güneşidir" dedi ve Rusya'nın kendisini aydınlatmak ve geçmişten devraldığı kurumları değiştirmek için bu ışığı kullanması gerektiğini savundu. Danilevski gibi bir Slavofil, 1990'lı yıllarda da işitilecek sözcüklerle, Rusya'yı Avrupalılaştırma doğrultusundaki çabaları "halkın hayatını çarpıtarak halkın hayat biçimlerinin yerine yabancı biçimleri geçirmek"le, "yabancı kurumları ödünç alarak Rus toprağına dikmeye çalışmak"la ve "hem yurtiçindeki ilişkilere ve sorunlara hem de dış ilişkilere ve sorunlara, yabancı, Avrupalı bir bakış açısından, Avrupalı bir kırılmalı yansıma açısına göre biçimlendirilmiş gözlüklerle bakmak"la suçlamıştır.[19] Petro daha sonraki Rusya tarihinde Batılılaşma yanlılarının kahramanı ve onların muhaliflerinin, en aşırı uçta 1920'li yıllarda onu vatan hainliğiyle suçlayarak Bolşevikleri Batılılaşmayı reddettikleri, Avrupa'ya meydan okudukları ve Moskova'yı tekrar başkent yaptıkları için selamlayan Avrasyacıların temsil ettiği muhaliflerin şeytanı haline geldi.

Bolşevik Devrimi Rusya ile Batı arasındaki ilişkinin üçüncü evresini başlattı; bu ilişki önceki iki yüzyıl boyunca var olan belirsiz ilişkiden çok farklıydı. Devrim, Batı'da yaratıl-

mış bir ideoloji adına, Batı'da var olamayacak bir siyasal-ekonomik sistem yarattı. Slav yanlıları ve Batılılaşma yanlıları Rusya'nın Batı'ya kıyasla geri kalmış bir konuma yerleşmeksizin Batı'dan farklı olup olmayacağını tartışmıştı. Komünizm bu sorunu parlak bir çözüme kavuşturdu: Rusya tam da Batı'dan daha ileri olduğu için Batı'dan farklıydı ve Batı'ya temelden karşı çıkıyordu. Rusya, sonunda tüm dünyayı önüne katıp sürükleyecek proleter devrimine önderlik ediyordu. Rusya geri bir Asyatik geçmişi değil, ileri bir Sovyet geleceği cisimleştiriyordu. Aslında, Devrim Rusya'nın Batı'nın üstünden atlayarak geçmesini sağlamıştı; Rusya, Slav yanlılarının savunduğunun tersine, "siz farklısınız ve biz sizin gibi olmayacağız" dediği için değil, Komünist Enternasyonal'in mesajında söylendiği gibi, "biz farklıyız ve sonunda siz de bizim gibi olacaksınız" dediği için kendisini Batı'dan farklılaştırmıştı.

Ne var ki, komünizm Sovyet liderlerin kendilerini Batı'dan ayrı tutmalarını sağlarken aynı zamanda Batı'yla güçlü bağlar da kurdu. Marx ve Engels Almandı; on dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başlarında onların görüşlerini savunanların çoğu Batı Avrupalıydı; 1910 yılı itibariyle Batı toplumlarındaki birçok işçi sendikası, sosyal demokrat partiler ve işçi partileri bu insanların görüşlerine bağlanmıştı ve Avrupa toplumlarında gittikçe daha fazla etkili oluyorlardı. Bolşevik Devriminden sonra sol-kanat partiler, kendi aralarında komünist partiler ve sosyalist partiler şeklinde ikiye bölündü ve her ikisi de Avrupa ülkelerinde etkili birer güç olmaya devam etti. Batı'nın büyük kısmında Marksist perspektif hüküm sürdü: Komünizm ve sosyalizm geleceğin dalgaları olarak görüldü, siyasal ve düşünsel seçkinler tarafından şu ya da bu şekilde kucaklandı. Rusya'da Slav yanlıları ile Batı yanlıları arasında Rusya'nın geleceği hakkında yapılan tartışmanın yerini böylece Avrupa'da sol ile sağ arasında Batı'nın geleceği hakkında yapılan bir tartışma aldı; Batı'nın geleceğini Sovyetler Birliği'nin özetleyip özetlemediği tartışılıyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra

Sovyetler Birliği'nin gücü komünizmin cazibesini hem Batı'da hem de daha önemlisi, savaştan sonra Batı'ya tepki göstermeye başlamış Batılı-olmayan medeniyetlerde pekiştirdi. Batı'nın egemenliği altındaki Batılı-olmayan toplumlardaki seçkinler, Batı'yı başan çıkarmayı isteyen seçkinler kendi kaderini tayin hakkından ve demokrasiden söz ediyordu; Batı'yla hesaplaşmak isteyen seçkinler ise devrimden ve ulusal özgürlükten söz ediyordu.

Ruslar Batılı ideolojiyi benimseyip onu Batı'ya meydan okumak için kullanarak, bir anlamda, daha önceki tarihlerinde görülmedik şekilde Batı'yla yakınlaşıp içiçe geçti. Liberal demokrasinin ideolojisi ile komünizmin ideolojisi büyük ölçüde farklı olsa bile bir anlamda iki taraf da aynı dilden konuşuyordu. Komünizmin ve Sovyetler Birliği'nin çökmesi Batı ile Rusya arasındaki bu siyasal-ideolojik etkileşimi sona erdirdi. Eski Sovyet imparatorluğu döneminde Batı bu etkileşimin liberal demokrasinin zaferiyle sonuçlanacağını ummuş ve buna inanmıştı. Gelgelelim, bu sonuç bir alın yazısı değildi. 1995 yılı itibariyle liberal demokrasinin Rusya ve öbür Ortodoks cumhuriyetlerdeki geleceği belirsizdi. Ayrıca, Ruslar birer Marksist gibi davranmayı bırakıp birer Rus gibi davranmaya başladıkça Rusya ile Batı arasındaki gedik genişledi. Liberal demokrasi ile Marksist-Leninizm arasındaki çatışma, büyük farklılıklarına rağmen ikisi de modern ve laik olan ve görünüş itibariyle nihai olarak özgürlük, eşitlik ve maddi refah gibi değerleri paylaşan ideolojiler arasındaki bir çatışmaydı. Batılı bir demokrat bir Sovyet Marksistiyle düşünsel bir tartışma yürütebilirdi. Ama böyle bir kişinin bir Rus Ortodoks milliyetçisiyle böyle bir tartışmayı yürütmesi imkansızdır.

Sovyet yılları boyunca Slav yanlıları ile Batılılaşma yanlıları arasındaki mücadele askıya alınmıştı; hem Soljenitsin yanlılarının hem de Sakharov yanlılarının komünist senteze itiraz etmeleri bunu gösterir. Komünist sentezin çökmesiyle birlikte Rusya'nın hakiki kimliği üstüne yürütülen tartışma tüm dinçliğiyle yeniden ortaya çıktı. Rusya Batılı değerleri,

kurumları ve uygulamaları benimsemeli ve Batı'nın bir parçası haline gelmeye çalışmalı mı? Yoksa Rusya Batı'dan ayrı olarak Avrupa ve Asya'yla bağlantılı benzersiz bir kadere sahip ayrıksı bir Ortodoks ve Avrasyalı medeniyeti mi cisimleştirmektedir? Düşünsel ve siyasal seçkinler ve genel kamuoyu bu sorunlar etrafında ciddi bir şekilde bölündü. Bir yanda Batılılaşma yanlıları, "kozmopolitler" ya da "Atlantikçiler" vardı, öbür yanda kendilerinden çeşitli şekillerde "milliyetçiler", "Avrasyacılar" ya da "*derzhavniki*" (güçlü devletçiler) olarak söz edilen Slav yanlılarının halefleri.[20]

Bu gruplar arasındaki temel farklılıklar öncelikle dış politika ve ikincil olarak da ekonomik reform ve devlet yapısı etrafında beliriyordu. Görüşler sürekli bir çizgi boyunca bir uçtan öbür uca giden bir dağılım sergiliyordu. Yelpazenin bir ucunda Gorbaçov'un desteklediği ve "ortak Avrupa evi" olarak dile getirdiği amaç etrafında toplanan kişiler ve Yeltsin'in birçok üst düzey danışmanı, yani Rusya'nın "normal bir ülke" haline gelerek büyük sanayi demokrasilerinin oluşturduğu G-7 klübünün sekizinci üyesi olarak kabul edilmesi arzusuyla kendilerini ifade eden "yeni düşünce"yi dillendiren bir gruplaşma vardı. Sergey Stankeviç gibi daha ılımlı milliyetçiler Rusya'nın "Atlantikçi" gidişatı reddetmesi ve önceliği başka ülkelerdeki Rusların korunmasına vermesi gerektiğini, Türki ve Müslüman gruplarla bağlarını vurgulaması ve "kaynaklarımızı, önümüzde duran şıkları, bağlarımızı ve çıkarlarımızı Asya ya da doğu yönü lehine yeniden dağıtmayı" desteklemesi gerektiğini savunuyordu.[21] Bu kanıyı paylaşan insanlar Yeltsin'i Rusya'nın çıkarlarını Batı'nın çıkarlarına tabi kılmakla, Rusya'nın askeri gücünü aşındırmakla, Sırbistan gibi geleneksel dostları desteklemeyi beceremememekle ve ekonomik ve siyasal reformları Rus halkına zarar verecek bir yola sokmakla suçluyordu. Bu eğilimin bir göstergesi, 1920'li yıllarda Rusya'nın benzersiz bir Avrasya medeniyeti olduğunu savunan Peter Savitski'nin görüşlerinin kazandığı yeni popülariteydi.

Daha aşırı milliyetçiler, tüm Ruslar artı Ruslara çok yakın olan Slav Ortodoks Beyaz Ruslar ve Ukraynalılardan oluşan, ama başka hiçbir gruba yer vermeyen bir Rusya'yı savunan Soljenitsin gibi Rus milliyetçileri ile Sovyet imparatorluğunu ve Rus askeri gücünü yeniden yaratmak isteyen Vladimir Jirinovski gibi emperyal milliyetçiler arasında bölünmüştü. Bu ikinci grupta yer alanlar Batı karşıtı olmanın yanı sıra zaman zaman anti-Semitik de olabiliyordu ve Rusya'nın dış siyasetini Doğu ve Güney yönüne çevirmek, ya Müslüman güney üstünde tahakküm kurulmasını (Jirinovski bunu talep ediyordu) ya da Batı'ya karşı Müslüman devletler ve Çin'le işbirliği yapılmasını istiyordu. Milliyetçiler aynı zamanda Sırplara Müslümanlarla girdikleri savaşta daha kapsamlı bir destek verdi. Kozmopolitler ile milliyetçiler arasındaki farklılıkların kurumsal yansımaları Dış İşleri Bakanlığı'nın bakış açısında ve askerlerin bakış açısında görülebiliyordu. Bu farklılar aynı zamanda Yeltsin'in kozmopolit doğrultudaki dış siyasasında ve milliyetçi doğrultudaki güvenlik siyasalarında yansımalarını buluyordu.

Rus kamuoyu Rus seçkinler kadar bölünmüştü. 1992 yılında Avrupalı Ruslar arasından alınan 2069 kişilik bir örneklem üzerinden yapılan araştırmada, ankete katılanların yüzde 40'nın "Batı'ya açık", yüzde 36'sımn "Batı'ya kapalı" ve yüzde 24'ünün "kararsız" olduğu ortaya çıktı. 1993 yılının Aralık ayında yapılan parlamento seçimlerinde reformcu partilerin oyların yüzde 34.2'sini, reform karşıtı ve milliyetçi partiler yüzde 43.3'ünü ve merkezci partiler yüzde 13.7'sini aldı.[22] Benzer şekilde, 1996 yılının Haziran ayında yapılan başkanlık seçimlerinde Rus halkı, Batı'nın adayı Yeltsin'i ve öbür reformcu adayları destekleyen yüzde 43 ile milliyetçi ve komünist adaylara oy veren yüzde 52 arasında bölündü. Kimliği hakkındaki temel soruna gelince, 1990'lı yıllarda Rusya açıkça, Batı yanlısı-Slav yanlısı şeklindeki ikiliğin "ulusal karakterin devredilemez bir özelliği"ni oluşturduğu bölünmüş bir ülke olmaya devam etti.[23]

Türkiye. Mustafa Kemal Atatürk 1920'li ve 1930'lu yıl-

larda gerçekleştirdiği bir dizi dikkatlice hesaplanmış devrim yoluyla halkını Osmanlı ve Müslüman geçmişinden uzaklaştırma girişiminde bulundu. Kemalizmin temel ilkeleri ya da "altı ok" halkçılık, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik, devletçilik ve devrimcilikti. Çokuluslu bir imparatorluk fikrini reddeden Kemal, homojen bir ulus devlet meydana getirmeyi amaçlamış, bu süreçte Ermeniler ve Yunanlılar ülkeden zorla kovulmuş ve öldürülmüştü. Daha sonra sultanı tahttan indirdi ve Batılı tipte cumhuriyetçi bir siyasal rejim kurdu. Dinsel otoritenin asli kaynağı olan halifeliği kaldırdı, geleneksel eğitime ve din işleri bakanlıklarına son verdi, bağımsız din okullarını kapattı, İslam hukukunu uygulayan dinsel mahkemeleri lağvetti, onun yerine İsviçre Medeni Yasasına dayanan yeni bir hukuk sistemi kurdu. Ayrıca, geleneksel takvimin yerine Gregoryen takvimi geçirdi ve İslamın devlet dini olmasına resmen son verdi. Büyük Petro'ya öykünerek, dinsel gelenekselciliğin bir simgesi olduğu gerekçesiyle fesi yasakladı, halkı şapka giymesi için teşvik etti ve Türkçenin Arap harfleriyle değil Latin harfleriyle yazılmasını kararlaştırdı. Bu son reformun büyük bir önemi vardı: "Bu reform Latin harfleriyle okuma yazma öğrenen yeni kuşakların engin bir geleneksel literatüre erişmesini imkansızlaştırdı, Avrupa dillerinin öğrenilmesini teşvik etti ve okur yazarlık oranını arttırma sorununu büyük ölçüde kolaylaştırdı".[24] Türk halkının ulusal, siyasal, dinsel ve kültürel kimliğini yeniden tanımlayan Kemal, 1930'lu yıllarda enerjik bir şekilde Türkiye'nin ekonomik gelişimini sağlamaya girişti. Batılılaşma hem modernleşmeyle el ele yürüdü hem de modernleşmenin vasıtası oldu.

Türkiye Batı'nın 1939 ile 1945 yılları arasında cereyan eden iç savaşında tarafsız kaldı. Gelgelelim, bu savaşın ardından Türkiye hızla kendisini Batı'yla daha da fazla özdeşleştirmeye girişti. Açıkça Batılı modelleri izleyen Türkiye, tek-parti yönetiminden rekabetçi bir parti sistemine geçti. NATO'ya üye olmak için lobi faaliyetlerine girişti ve 1952 yılında üye oldu, böylelikle Özgür Dünyanın bir üyesi oldu-

ğunu onaylattı. Batı'dan milyarlarca dolar ekonomik yardım ve güvenlik amaçlı yardımlar aldı; askeri güçleri Batı tarafından eğitildi, donatıldı ve NATO'nun komuta yapısıyla bütünleştirildi; Amerikan askeri üslerine ev sahipliği yaptı. Batı, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nin Akdeniz, Orta Doğu ve Basra Körfezi'ne doğru genişlemesini önleyen bir tampon bölge olarak görmeye başladı. Batı'yla kurulan bu bağlantı ve kendisini Batı'yla özdeşleştirmesi Türkiye'nin 1955 yılında düzenlenen Bandung Konferansı'nda Batılı-olmayan tarafsız ülkeler tarafından kınanmasına ve zındıklık ettiği gerekçesiyle İslam ülkelerinin saldırısına uğramasına yol açtı.[25]

Türk seçkinlerinin ezici çoğunluğu Soğuk Savaş'tan sonra Türkiye'nin Batılı ve Avrupalı olmasını desteklemeye devam etti. Türk seçkinler Batı'yla çok yakın bir örgütsel bağ sağladığından ve Yunanistan'ı dengelemek için zorunlu olduğundan NATO'nun güçlü bir üyesi olmanın zaruri olduğuna inanıyorlardı. Gelgelelim, Türkiye'nin NATO üyeliğiyle cisimleşen Batı'yla kurduğu yakın ilişki Soğuk Savaş'ın bir ürünüydü. Soğuk Savaş'ın sona ermesi bu yakın ilişkinin temel gerekçesini ortadan kaldırır ve söz konusu bağlantının zayıflamasına ve yeniden tanımlanmasına yol açtı. Türkiye artık kuzeyden gelen büyük bir tehlikeye karşı bir tampon oluşturmayıp, daha ziyade Körfez Savaşı'nda olduğu gibi, güneyden gelebilecek ufak tefek tehditlerle uğraşırken yardımına başvurulabilecek olası bir partnerdi. O savaşta Türkiye, Irak petrollerini Akdeniz'e ulaştıran kendi topraklarındaki petrol borularının vanalarını kapatarak ve Amerikan uçaklarının Türkiye'deki üslerden kalkıp Irak topraklarında operasyonlar düzenlemesine izin vererek Saddam karşıtı koalisyona hayati yardımlar sağlamış oldu. Gelgelelim, Cumhurbaşkanı Özal'ın aldığı bu kararlar Türkiye'de büyük eleştirilerle karşılaştı; dışişleri bakanı, savunma bakanı ve genel kurmay başkanını istifa etmek zorunda kaldı ve Özal'ın Amerika Birleşik Devletleri'yle yakın işbirliği yapmasını protesto eden büyük gösterilere yol açtı. Bunun ar-

dından hem Cumhurbaşkanı Demirel hem de Başbakan Çiller, Birleşmiş Milletler'in Irak'a koyduğu ambargonun kaldırılmasını talep etti; bu ambargo Türkiye'nin kayda değer ekonomik kayıplara uğramasına neden olmuştu.[26] Türkiye'nin güneyden gelen İslami tehditlere karşı Batı'yla işbirliği yapma arzusu, Sovyet tehtidine karşı Batı'yla aynı safta yer alma arzusu kadar güçlü değildir. Körfez krizi esnasında Türkiye'nin geleneksel dostlarından olan Almanya'nın, Irak'tan Türkiye'ye yapılacak bir füze saldırısını NATO'ya karşı yapılmış bir saldırı olarak görmeye karşı çıkması da Türkiye'nin güneyden gelebilecek tehtidlere karşı Batılıların desteğine güvenemeyeceğini gösterdi. Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'yle karşı karşıya gelinirken Türkiye'nin medeniyet kimliği sorunu ortaya çıkmıyordu; ama Soğuk Savaş-sonrası Arap ülkeleriyle ilişkiler söz konusu olduğunda bu sorun ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin yüzü Batı'ya dönük seçkinlerinin 1980'li yıllardan itibaren öncelikli, belki de tek öncelikli dış politika hedefi, Avrupa Birliği'ne üyeliğin sağlanması oldu. Türkiye 1987 yılının Nisan ayında üyelik için resmen başvurdu. 1989 yılının Aralık ayında Türkiye'ye başvurusunun 1993 yılından önce ele alınamayacağı bildirildi. Avrupa Birliği 1994 yılında Avusturya, Finlandiya, İsveç ve Norveç'in başvurularını onayladı; daha sonraki yıllarda ise Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin lehine, daha sonra da muhtemelen Slovenya, Slovakya ve Baltık cumhuriyetlerinin lehine adımlar atılacağı da yaygın bir şekilde öngörülüyordu. Türkler yaptıkları başvurunun yine Avrupa Birliği'nin en etkili üyesi Almanya tarafından aktif bir şekilde desteklenmeyip, onun yerine Almanya'nın Orta Avrupa devletlerinin üyelik sürecinin desteklenmesine öncelik vermesinden bilhassa düş kırıklığına uğradı.[27] Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri'nin baskısıyla gümrük birliği anlaşmalarını müzakere etti; ama tam üyelik uzak ve kuşkulu bir olasılık olmaya devam etmektedir.

Türkiye niçin görmezden gelinmişti ve kendisine niçin her

zaman üyelik sırasının en sonunda yer veriliyor görünmektedir? Kamuoyuna yapılan açıklamalara bakıldığında, Avrupa Birliği resmi görevlileri Türkiye'nin ekonomik gelişme düzeyinin düşüklüğünden, insan haklarına İskandinav ülkeleri kadar saygılı olmadığından söz ettikleri görülür. Ama özel konuşmalarda gerek Avrupalılar gerek Türkler gerçek sebeplerin Yunanlıların güçlü muhalefetinden ve daha da önemlisi, Türkiye'nin Müslüman bir ülke olmasından kaynaklandığı konusunda anlaşmaktadır. Avrupalılar büyük kısmı işsiz olan 60 milyonluk bir nüfusa sahip bir Müslüman ülkeden gelebilecek göçlere sınırlarını açma olasılığını işitmek bile istemiyor. Daha da önemlisi, Avrupalılar Türklerin kültürel açıdan Avrupa'ya ait olmadığı kanısındadır. Cumhurbaşkanı Özal'ın 1992 yılında söylediği gibi, Türkiye'nin insan hakları konusundaki sicili, "Türkiye'nin AB'ye kabul edilmemesinin hazır mamul gerekçesi olsa da gerçek sebep bizim Müslüman, onlarınsa Hıristiyan olmasıdır"; devamında ise şunu söyler: "Ama Avrupalılar bunu açıkça söylemiyor". Avrupa Birliği görevlileri de bu sözlere yanıt olarak Birliğin "bir Hıristiyan Kulübü" olduğunu söylemiştir. Ayrıca şu hususu da kabul etmişlerdir: "Türkiye çok fakir, çok kalabalık, çok Müslüman, çok gaddar, kültürel açıdan çok farklı; velhasıl Türkiye her şey bakımından çok fazla". Bir gözlemcinin yorumuna göre, Avrupalıların "itiraf etmedikleri kabusu", "Batı Avrupa'da at süren Arap süvariler ve Viyana'nın kapılarına dayanmış Türklerdir". Bu tutumlar sonuçta "Türkler arasında Batı'nın Avrupa'da Müslüman bir Türkiye görmek istemediği doğrultusunda yaygın bir algılayış" üretmiştir.[28]

Mekke'yi reddeden ve Brüksel tarafından reddedilen Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte doğan Taşkent'e yönelme fırsatını yakaladı. Cumhurbaşkanı Özal ve öbür Türk liderler Türki halklardan oluşan bir topluluk oluşturma vizyonunu benimsedi ve Türkiye'nin "Adriyatik'ten Çin seddine uzanan" "yakın komşusu" "dış Türkler"le ilişkilerini güçlendirmek için büyük çaba harcadı. Bil-

hassa Azerbaycan'a ve dört Orta Asya cumhuriyetine, Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan'a önem verildi. Türkiye 1991 ve 1992 yıllarında bu yeni cumhuriyetlerle bağlarını ve onlar üstündeki etkisini güçlendirmek için tasarlanmış kapsamlı bir faaliyetler dizisi başlattı. 1.5 milyar dolar tutarında verilen uzun vadeli düşük faizli krediler, 79 milyon dolar tutarında bir acil yardım, (Rusça yayın yapan bir kanalın yerini almak üzere) televizyon yayın uydusu, telefon iletişim altyapısı, hava yolları hizmetleri, öğrencilere Türkiye'de eğitim görmeleri için verilen binlerce burs, Orta Asyalı ve Azeri bankacıların, iş adamlarının, diplomatların ve yüzlerce subayın Türkiye'de eğitilmesi bu faaliyetler arasında sayılabilir. Yeni cumhuriyetlere Türkçe öğretmeleri için öğretmenler gönderildi ve yaklaşık 2000 ortak şirket kuruldu. Ortak bir kültüre sahip olunması bu ekonomik ilişkilerin pürüzlerini giderdi. Bir Türk işadamının söylediği gibi, "Azerbaycan ya da Türkmenistan'da başarılı olmak için en önemli etken doğru partneri bulmaktır. Türk halkı açısından bunu yapmak zor değil. Kültürümüz aynı, aşağı yukarı aynı dili konuşuyoruz, aynı mutfaktan yiyoruz".[29]

Türkiye'nin yeniden Kafkaslara ve Orta Asya'ya yönelmesini ateşleyen etken yalnızca Türki uluslardan oluşan bir topluluğa liderlik etme rüyası değil, aynı zamanda İran ve Suudi Arabistan'ın bu bölgede etkilerini arttırma ve İslami köktendinciliği destekleme çabalarına karşı koymaktı. Türkler kendilerinin oluşturduğu bir "Türk modeli"nin ya da "Türkiye fikri"nin -pazar ekonomisine sahip laik, demokratik bir Müslüman devlet- İslami köktendinciliğe bir alternatif olduğunu düşünmektedir. Ayrıca, Türkiye, bu ülkelerde Rus etkisinin yeniden canlanmasını sınırlandırmayı umuyordu. Bu hesaba göre, Türkiye hem Rusya'ya hem de İslama bir alternatif sunarak Avrupa Birliği'nden destek görmeyi ve en sonunda tam üye olmayı hak ettiği iddiasını güçlendirmiş olacaktır.

Türkiye'nin Türki cumhuriyetlerle kurduğu ilişkilerde

görülen artış, 1993 yılına gelindiğinde, kaynaklarının kısıtlı olmasından, Özal'ın vefatının ardından Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı olmasından ve Rusya'nın "yakın komşu" olarak gördüğü ülkeler üstündeki etkisini arttırmaya başlamasından ötürü tavsamaya başladı. Eski Sovyet cumhuriyetlerinden olan Türki cumhuriyetler bağımsızlıklarına kavuşur kavuşmaz bu ülkelerin liderleri Türkiye'yle flört etmek için Ankara'ya koşuşturmuştu. Daha sonraları Rusya bir yandan baskısını hissettirip öbür yandan teşvikler sundukça bu liderler geri çekilmeye ve genellikle kültürel kuzenleri ile eski emperyal efendileri arasında "dengeli" bir ilişki kurulmasına ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaya başladı. Gelgelelim, Türkler bu ülkelerle ekonomik ve siyasal bağlantılarını genişletmek için kültürel yakınlıklarından faydalanma girişimini devam ettirdiler ve yaptıkları en önemli hamlede, ilgili hükümetler ve petrol şirketleri arasında, Orta Asya ve Azeri petrollerini Türkiye yoluyla Akdeniz'e ulaştıracak bir petrol boru hattı inşa etme konusunda anlaşma yapılmasını sağladılar.[30]

Türkiye eski Sovyet cumhuriyetleri arasında olan Türki cumhuriyetlerle bağlarını geliştirmeye çalıştığı esnada yurtiçinde kendi Kemalist laik kimliği tehdit altındaydı. Birincisi, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve aynı anda toplumsal ve ekonomik gelişmenin yarattığı yer değiştirmeler, başka birçok ülke açısından olduğu gibi Türkiye açısından da temel "ulusal kimlik ve etnik özdeşlik" sorunlarının doğması anlamına geliyordu [31] ve din bu sorunlara bir yanıt sunmak için hazır beklemekteydi. Atatürk'ün ve Türk seçkinlerinin üç çeyrek yüzyılda meydana getirdikleri laik miras şiddetli saldırıların hedefi olmaya başlamıştı. Türklerin yurtdışında geçirdikleri deneyimler yurtiçinde İslami duyarlılıkları tahrik etme eğilimindeydi. Batı Almanya'dan geri dönen Türkler "orada gördükleri düşmanlığa, aşina oldukları tek çareye el atarak karşılık verdiler. Bu çare İslam'dı". Yaygın kanılar ve uygulamalar gitgide İslamcı bir özellik sergilemeye başladı. 1993 yılında hazırlanan bir raporda, "İslami tarz-

da sakal bırakanların ve türbanlı kadınların sayısının Türkiye'de hızla arttığı, camilerin sayısı gitgide artan kalabalıkları topladığı, bazı kitapçıların İslam tarihini, kurallarını ve hayat tarzını yücelten ve Hazreti Muhammed'in değerlerini koruma konusunda Osmanlı İmparatorluğu'nun oynadığı rolü göklere çıkaran kitaplar, dergiler, kasetler, kompakt diskler ve videolarla dolup taştığı" bildiriliyordu. Söylenenlere göre, "290 kadar yayınevi ve basımevi, dört gazete dahil olmak üzere 300 kadar yayın, yaklaşık yüz adet lisanssız radyo istasyonu ve yine 30 adet lisanssız televizyon kanalı İslami ideolojinin propagandasını yapmaktadır".[32]

İslami duyarlılığın kabarmasıyla karşılaşan Türk yöneticiler köktendinci uygulamaları benimsemeye ve köktendincilerin desteğini almaya girişti. 1980'li ve 1990'lı yıllarda güya laik olan Türk yönetimi Diyanet İşleri Başkanlığı'na bütçeden bazı bakanlıklara ayırdığından çok daha büyük bir pay ayırdı, cami yapımına destek oldu, tüm devlet okullarında din derslerini zorunlu kıldı ve 1980'li yıllarda sayısı mevcudun beş katı oranında artan, orta öğrenim yaşındaki çocukların yüzde 15'inin devam ettiği, İslamcı öğretileri yayan ve birçoğu devlet memurluğuna giren binlerce mezun veren imam hatip okullarını finanse etti. Fransa'yla simgesel ve dramatik bir karşıtlık içerisinde, hükümetler, Atatürk'ün fesi yasaklamasından yetmiş yıl sonra kız öğrencilerin geleneksel Müslüman başörtüsünü kullanmalarına uygulamada göz yumdu.[33] Büyük ölçüde İslamcıların balonunu söndürme arzusunun harekete geçirdiği bu önlemler 1980'li ve 1990'lı yıllarda bu balonun ne kadar şişkin olduğuna tanıklık etti.

İkincisi, İslamın canlanması Türk siyasetinin karakterini değiştirdi. Başta Turgut Özal olmak üzere siyasal liderler kendilerini açıkça Müslüman simgeleri ve politikalarıyla özdeşleştirdi. Başka yerlerde olduğu gibi Türkiye'de de demokrasi yerlileşmeyi ve dine geri dönüşü pekiştirdi. "Halkın gözüne girmeye ve oylarını almaya pek hevesli olan siyasetçiler –hattâ laikliğin kalesi ve koruyucusu olan asker-

ler- halkın dinsel isteklerini hesaba katmak zorundaydı: Verilen tavizlerin pek azı demagoji kokusunu üstünden atabiliyordu". Halk hareketleri dinsel bir eğilim gösteriyordu. Seçkinler ve bürokratik gruplar arasında, bilhassa askerlerde laiklik ağır bassa da İslamcı duyarlılıklar silahlı kuvvetlerde de kendini göstermeye başlamış, 1987 yılında İslamcı olduğundan kuşku duyulan birkaç yüz öğrenci askeri akademilerden atılmıştı. Büyük siyasal partiler gitgide, Atatürk'ün yasaklamış olduğu tarikatların oy potansiyelinden faydalanmaya ihtiyaç duymaya başlamıştı.[34] 1994 yılının Mart ayında yapılan mahalli seçimlerde beş büyük parti arasından yalnızca köktendinci Refah Partisi oylarını arttırdı; Başbakan Çiller'in Doğru Yol Partisi oyların yüzde 21'ini ve merhum Özal'ın Anavatan Partisi oyların yüzde 20'sini alırken, bu parti oyların yaklaşık yüzde 19'unu aldı. Refah Partisi Türkiye'nin iki büyük kentini, İstanbul ve Ankara'yı ele geçirdi ve ülkenin güneydoğu bölgesinde son derece büyük bir güç kazandı. 1995 yılının Aralık ayında yapılan seçimde Refah Partisi öbür partilerin oylarından daha fazlasını aldı ve mecliste daha fazla sandalye sahibi oldu, altı ay sonra da laik partilerden biriyle koalisyon kurarak hükümeti devraldı. Başka ülkelerde olduğu gibi, köktendinciler asıl desteği Türkiye'ye geri dönmüş genç göçmenlerden, "mazlumlardan ve mülksüzlerden" ve "yeni kent göçmenlerinden, büyük kentlerin 'donsuzlar'ından" aldı.[35]

Üçüncüsü, İslamın yeniden canlanması Türkiye'nin dış siyasetini etkiledi. Cumhurbaşkanı Özal'ın liderliğinde Türkiye, Körfez Savaşı esnasında, kararlı bir şekilde Batı'nın yanında yer aldı, bunu da bu tavrının Avrupa Birliği'ne üyeliğini kolaylaştıracağı beklentisiyle yaptı. Gelgelelim, sonuç böyle olmadı ve Türkiye bu savaş esnasında Irak'ın saldırısıyla karşılaştığı takdirde NATO'nun alacağı tavır konusunda karasızlık sergilemesi, Türklerin Rusya haricinde herhangi bir ülkenin saldırısıyla karşılaştıklarında NATO'ya güvenebileceklerini garantileyen bir tavır değildi.[36] Türk liderler İsrail'le askeri bağlantılarını geliştirmeye çalıştı, bu

da Türk İslamcılar tarafından şiddetle eleştirildi. Bundan daha manidar olanı, Türkiye'nin 1980'li yıllarda Araplarla ve öbür Müslüman ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi ve 1990'lı yıllarda Boşnak Müslümanlara ve yanı sıra Azerbaycanlılara önemli bir destek sunarak İslami çıkarları aktif bir şekilde kollamasıdır. Türk dış siyaseti Balkanlar, Orta Asya ya da Orta Doğu'da gitgide İslami bir görünüm kazanmıştı.

Türkiye bölünmüş bir ülkenin medeniyete dayalı kimliğini değiştirmesi için karşılanması gereken minimum üç koşuldan ikisini uzun yıllar boyunca karşıladı. Türkiye'nin seçkinleri bu kimlik değiştirme hamlesini ezici bir çoğunlukla destekledi ve halk da buna gönülsüz de olsa rıza gösterdi. Gelgelelim, alıcı medeniyetin seçkinleri, Batı medeniyetinin seçkinleri, alıcı bir tavır sergilemedi. Sorun bir dengede asılı haldeyken Türkiye'de İslamın yeniden canlanması halk arasında Batı-karşıtı duyarlılıkları harekete geçirdi ve Türk seçkinlerin laikçi, Batı-yanlısı eğilimlerini törpülemeye başladı. Türkiye'nin tam anlamıyla Avrupalı olmasının önüne dikilen engeller, eski Sovyet cumhuriyetlerinden Türki cumhuriyetler arasında liderlik rolü oynama yeteneğinin kısıtlılıkları ve Atatürk'ün mirasını aşındıran İslami eğilimlerin yükselişi, tüm bunlar Türkiye'nin bölünmüş bir ülke olmaya devam edeceğini garantiliyor gibidir.

Türk liderler, birbiriyle çatışan bu çekim güçlerini yansıtacak şekilde ülkelerini sürekli olarak iki kültür arasındaki bir "köprü" olarak betimledi. Başbakan Tansu Çiller 1993 yılında Türkiye'nin hem bir "Batı demokrasisi" hem de "Orta Doğu'nun bir parçası", "fiziksel ve felsefi olarak iki medeniyet arasında köprü kuran" bir ülke olduğunu savunuyordu. Çiller bu ikircikliği yansıtacak şekilde, kendi ülkesinde halkın karşısına bir Müslüman olarak çıkarken, NATO'ya seslendiği bir konuşmada "coğrafi ve siyasal gerçeğe bakıldığında Türkiye'nin Avrupalı bir ülke olduğu"nu savunuyordu. Keza, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Türkiye'yi "batı'dan doğuya, yani Avrupa'dan Çin'e uzanan bir

coğrafyada çok önemli bir köprü" olarak adlandırıyordu.[37] Gelgelelim, bir köprü iki katı varlığı birbirine bağlamakla birlikte bu varlıkların ikisi de olmayan suni bir yaratıdır. Türkiye'nin liderleri kendi ülkelerini bir köprü olarak adlandırırken aslında bu ülkenin bir bölünmüş ülke olduğunu yumuşak bir dille onaylamış oluyorlar.

Meksika. Türkiye 1920'li yıllarda bir bölünmüş ülke haline gelmişti, oysa Meksika 1980'li yıllara kadar bir bölünmüş ülke değildi. Ama Batı'yla tarihsel ilişkileri belli benzerlikler sergiler. Türkiye gibi Meksika'nın da kendine özgü ve Batılı-olmayan bir kültürü vardı. Yirminci yüzyılın ortasında bile, Octavio Paz'ın belirttiği gibi, "Meksika özü bakımından kızılderilidir. Avrupalı değildir".[38] Meksika, on dokuzuncu yüzyılda, tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi, Batılı eller tarafından parçalandı. Yirminci yüzyılın ikinci ve üçüncü on yıllarında, Meksika, tıpkı Türkiye gibi, ulusal kimliğe yeni bir dayanak sağlayan ve yeni bir tek-partili sistem kuran bir devrim deneyiminden geçti. Gelgelelim, Türkiye'de devrim hem geleneksel İslami ve Osmanlı kültürünün reddini hem de Batılı kültürü ithal etme ve Batı'ya katılma çabasını içeriyordu. Meksika'da ise devrim, Rusya'da olduğu gibi, Batı kültürünün unsurlarını bünyeye katma ve uyarlama çabasını içeriyordu ki, bu da Batı'nın kapitalizmine ve demokrasisine muhalefet eden yeni bir milliyetçilik yaratmıştı. Nitekim, Türkiye altmış yıl boyunca kendisini Avrupalı kimliğiyle tanımlamaya çalışırken, Meksika kendisini Amerika Birleşik Devletleri'nin karşıtı olarak tanımlamaya çalışmıştı. Meksika'nın liderleri 1930'lu yıllardan 1980'li yıllara kadar Amerikan çıkarlarına meydan okuyan bir ekonomi siyaseti ve dış siyaset izledi.

Bu durum 1980'li yıllarda değişti. Başkan Miguel de la Madrid, Meksika'nın amaçlarını, uygulamalarını ve kimliğini baştan başa yeniden tanımlama çabasını başlattı ve halefi Başkan Carlos Salinas bunu geliştirdi. Bu, 1910 Devriminden bu yana en kapsamlı değişim çabasıydı. Salinas so-

nunda Meksika'nın Mustafa Kemal'i oldu. Atatürk kendi döneminde Batı'da başat temalar olan laiklik ve milliyetçiliği geliştirmişti; Salinas ise kendi döneminde yine Batı'da başat olan iki temadan biri olan ekonomik liberalizmi geliştirdi (öbür tema, onun benimsemediği siyasal demokrasidir). Atatürk örneğinde olduğu gibi bu görüşler, birçoğu Salinas ve de la Madrid gibi Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitim görmüş olan siyasal ve ekonomik seçkinler tarafından büyük ölçüde paylaşılıyordu. Salinas enflasyonu çarpıcı bir şekilde düşürdü, çok sayıda kamu girişimini özelleştirdi, yabancı sermayeyi ülkesine çekecek önlemler aldı, gümrükleri ve sübvansiyonları indirdi, dış borcu yeniden yapılandırdı, sendikaların gücüne meydan okudu, verimliliği arttırdı ve Meksika'yı Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'yla Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'na (NAFTA) katılacak hale getirdi. Tıpkı Atatürk reformlarının Türkiye'yi Müslüman bir Orta Doğu ülkesi olmaktan çıkarıp laik bir Avrupa ülkesi haline getirmek için tasarlanmış olması gibi, Salinas'ın reformları da Meksika'yı bir Latin Amerika ülkesi olmaktan çıkarıp bir Kuzey Amerika ülkesi haline getirmek için tasarlanmıştı.

Bu, Meksika açısından kaçınılmaz bir tercih değildi. Meksikalı seçkinler, seleflerinin yüzyılın büyük kısmında izledikleri ABD karşıtı Üçüncü Dünya milliyetçisi ve korumacı rotayı gayet makul bir şekilde izlemeye devam edebilirlerdi. Ya da onun yerine, bazı Meksikalıların istediği gibi, İspanya, Portekiz ve Güney Amerikalı ülkelerle bir İberyalı uluslar topluluğu geliştirme girişiminde bulunabilirlerdi.

Kuzey Amerika'daki arayışında Meksika başaralı olacak mı? Siyasal, ekonomik ve düşünsel seçkinlerin ezici çoğunluğu bu rotanın izlenmesinin lehinde. Ayrıca, Türkiye'deki durumdan farklı olarak, alıcı medeniyetteki siyasal, ekonomik ve düşünsel seçkinlerin ezici çoğunluğu Meksika'nın ait olduğu kültürel kümeyi yeniden düzenleme çabasını destekledi. Hayati bir medeniyetlerarası sorun olan göç sorunu bu farklılığa dikkati çeker. Türklerin kitleler halinde göç ede-

cekleri korkusu Avrupa'da hem seçkinlerin hem de halkın Türkiye'nin Avrupa'ya dahil edilme fikrine direnmelerini doğurdu. Bunun tersine, yasal ve yasa dışı yollarla Meksika'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne kitlesel bir göç olması gerçeği Salinas'ın NAFTA'ya üyelik konusunda ikna edici olmak için yaptığı savununun bir parçasıydı: "Ya mallarımızı kabul edeceksiniz ya da insanlarımızı". Buna ilaveten, Meksika ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki kültürel mesafe, Türkiye ile Avrupa arasındaki mesafeden çok daha azdır. Meksika'nın dini Katoliklik, dili İspanyolcadır, seçkinlerinin yüzü tarihsel olarak Avrupa'ya (eğitim görmeleri için çocuklarını buraya göndermişlerdir) ve daha yakın bir geçmiş itibariyle de Amerika Birleşik Devletleri'ne (bugün çocuklarını eğitim için buraya göndermektedirler) dönüktür. Anglo-Amerikan Kuzey Amerika ile İspanyol-Kızılderili Meksika arasında uyum sağlamak, Hıristiyan Avrupa ile Müslüman Türkiye arasında uyum sağlamaktan çok daha kolay olsa gerektir. Bu ortak noktalara rağmen, NAFTA'nın resmen onaylamasından sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde, Meksika'yla daha yakın bir ilişki kurulmasına karşı çıkan bir muhalefet gelişti; göçün kısıtlanması doğrultusunda talepler, fabrikaların güneye aktarılması konusunda şikayetler yükselmeye ve Meksika'nın özgürlük ve hukukun üstünlüğü gibi Kuzey Amerikalı kavramlara bağlı olma yeteneğine sahip olup olmadığı konusunda sorular sorulmaya başladı.[39]

Bölünmüş bir ülkenin kimliğini başarıyla değiştirmesinin üçüncü koşulu, halkın bu hamleyi ille desteklemese bile, genel olarak gönülsüz de olsa rıza göstermesidir. Bu etkenin önemi, bir ölçüde, bölünmüş ülkenin karar alma süreçlerinde halkın görüşlerinin ne kadar önemli olduğuna bağlıdır. Meksika'nın Batı yanlısı duruşu 1995 yılı itibariyle henüz bir sınamadan geçmedi. Birkaç bin iyi örgütlenmiş ve dış destek gören gerillanın Chiapas'da gerçekleştirdiği Yeni Yıl ayaklanması, kendi başına, Amerikanlaşmaya önemli bir direniş olduğunun bir göstergesi değildi. Gelgelelim, bu

ayaklanmanın Meksikalı entelektüeller, gazeteciler ve öbür kamuoyu şekillendiricileri arasında doğurduğu sempatik tepki, genelde Amerikalılaşmanın özelde NAFTA'nın Meksikalı seçkinlerden ve halktan gitgide artan bir direnişle karşılaşabileceğini düşündürmektedir. Başkan Salinas çok bilinçli bir şekilde, siyasal reform ve demokratikleşme yerine ekonomik reform ve Batılılaşmaya öncelik verdi. Gelgelelim, hem ekonomik gelişme hem de Amerika Birleşik Devletleri'yle ilişkilerin gittikçe yakınlaşması, Meksika'nın siyasal sisteminin gerçekten demokratikleştirilmesini destekleyen kesimleri güçlendirecektir. Meksika'nın geleceği için anahtar soru şu: Modernleşme ve demokratikleşme ne ölçüde Batılılaşmayı saptıracak, bu da NAFTA'dan geri çekilme ya da NAFTA'yı ve 1980'li ve 1990'lı yıllarda Batı yanlısı seçkinlerin Meksika'ya dayattığı siyasalardaki paralel değişmeleri keskin bir şekilde zayıflatma sonucunu doğuracaktır? Meksika'nın Amerikalılaşması ile demokratikleşmesi uyuşacak mıdır?

Avustralya. Rusya, Türkiye ve Meksika'nın tersine Avustralya daha en başından beri Batılı bir toplumdu. Yirminci yüzyıl boyunca önce Britanya'yla sonra Amerika Birleşik Devletleri'yle yakın bir güç birliği yaptı; ve Soğuk Savaş döneminde yalnızca Batı'nın bir üyesi olmakla kalmadı, aynı zamanda ABD-Britanya-Kanada-Avustralya'dan oluşan Batı'nın askeri ve haber alma merkezinde yer aldı. Gelgelelim, 1990'lı yılların başında siyasal liderler Avustralya'nın Batı'dan ayrılması, kendisini bir Asya toplumu olarak yeniden tanımlaması ve coğrafi komşularıyla yakın bağlar kurması gerektiğine karar verdi. Başbakan Paul Keating, Avustralya'nın "imparatorluk bakanlıklarından biri" olmaktan çıkıp bir cumhuriyet haline gelmesi ve Asya'yla "kaynaşmayı" amaçlaması gerektiğini ilan ediyordu. Keating'e göre, Avustralya'nın bağımsız bir ülke kimliğine bürünebilmesi için bunun yapılması zorunluydu. "Avustralya bir yandan Asya'ya katılıp bölgeyle bağlarını geliştirip bunu da ikna edici bir şekilde yaparken, öbür yandan en azından anaya-

sal çerçevede türevsel bir toplum olarak kaldığı sürece kendisini dünyaya çok-kültürlü bir toplum olarak sunamaz". Keating, Avustralya'nın açığa vurulmamış bir "anglofili ve uyuşukluk"tan yıllarca çok çektiğini ilan ediyor ve Britanya'yla yakın ilişkilerin sürdürülmesinin "ulusal kültürümüzü, ekonomik geleceğimizi, Asya ve Pasifik'teki akıbetimizi kötürümleştireceği"ni savunuyordu. Dışişleri Bakanı Gareth Evans buna benzer düşünceleri ifade ediyordu.[40]

Avustralya'yı bir Asya ülkesi olarak yeniden tanımlama davası, ulusların kaderini biçimlendirme konusunda ekonominin kültürden daha önemli olduğu varsayımına dayanıyordu. Bu konudaki temel itici etken, Doğu Asya ekonomilerinin dinamik bir büyüme sergilemesi ve bunun da Avustralya'nın Asya'yla yaptığı ticaret hacminin hızla genişlemesini kamçılamasıydı. Doğu ve Güneydoğu Asya 1971 yılında Avustralya'nın toplam ihracatının yüzde 39'unu almış ve Avustralya'nın toplam ithalatındaki payı yüzde 21 olmuştu. 1994 yılına gelindiğinde Avustralya toplam ihracatının yüzde 62'sini Doğu ve Güneydoğu Asya'ya yapıyor ve bu ülkelerden yaptığı ithalat yüzde 41 oranına yükseliyordu. Bir kıyas yapılacak olursa, Avustralya'nın 1991 yılındaki ihracatının yüzde 11.8'si Avrupa Birliği'ne, yüzde 10.1'i Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmişti. Asya'yla ekonomik bağların bu şekilde derinleşmesi, Avustralya'da insanların dünyanın büyük ekonomik bloklar oluşturma yönünde yol aldığına ve bu gidişat çerçevesinde Avustralya'nın yerinin Doğu Asya bloğunda olduğuna duydukları inancı pekiştirdi.

Bu ekonomik bağlantılara rağmen, Avustralya ile Asya arasındaki bu çıkar oyunu, bölünmüş bir ülkenin medeniyet değiştirmeyi başarıyla gerçekleştirmesi için zorunlu koşulların herhangi birini karşılaması pek olasıymış gibi görünmüyor. Birincisi, 1990'lı yılların ortaları itibariyle Avustralyalı seçkinlerin ezici bir çoğunluğunun bu rotayı istekle desteklemeleri söz konusu değildir. Bu bir ölçüde Liberal Parti liderlerinin ikircikli ya da karşı oldukları bir parti sorunuydu. İşçi Partisi hükümeti de çeşitli entelektüellerin ve gaze-

tecilerin ciddi eleştirileriyle karşılaştı. Entelektüeller arasında Asya seçeneği lehine açık bir oydaşma yoktu. İkincisi, bu konuda kamuoyu da ikircikliydi. 1987 ile 1993 yılları arasında monarşinin sona erdirilmesini destekleyen Avustralyalıların oranı yüzde 21'den yüzde 46'ya yükseldi. Gelgelelim, söz konusu destek bu noktada bocalamaya ve aşınmaya başladı. Auvstralya bayrağından İngiliz bayrağının çıkarılmasını destekleyenlerin oranı 1992 yılının Mayıs ayında yüzde 42 iken, 1993 yılının Ağustos ayında yüzde 35'e düştü. Avustralya'nın yönetim kademesinde yer alan bir kişinin gözlemlediği gibi, "halkın buna tahammül etmesi çok zor. Avustralya'nın Asya'nın bir parçası olması gerektiğini düzenli aralıklarla söylediğim sıralarda öfke dolu ne kadar çok mektup aldığıma inanamazsınız".[41]

Üçüncüsü ve en önemlisi, Asya ülkelerinin seçkinleri Avustralya'nın attığı adımlara, Avrupalı seçkinlerin Türkiye'ye baktıklarından bile daha az olumlu baktı. Bu seçkinler Avustralya eğer Asya'nın bir parçası olmak istiyorsa gerçekten Asyalı olması gerektiğini, bunun da imkansız değilse bile çok düşük bir olasılık olduğunu açıkça beyan etti. Endonezyalı bir görevlinin söylediğine göre, "Avustralya'nın Asya'yla bütünleşme konusundaki başarısı tek bir etkene bağlıdır –Asyalı devletlerin Avustralya'nın bu niyetini ne ölçüde olumlu karşılayacaklarına. Avustralya'nın Asya'da kabul görmesi, Avustralya yönetiminin ve halkının Asya kültürünü ve toplumunu ne kadar iyi anlayabileceğine bağlıdır". Asyalılar Avustralya'nın Asya retoriği ile bunun tersini gösteren Batılı gerçekliği arasında bir gedik olduğu kanısındadır. Avustralyalı bir diplomata göre, Avustralya'nın ısrarla Asyalı olduğunu iddia etmesine Taylandlılar "kafası karışık bir hoşgörüyle" yaklaşmaktadır.[42] Malezya Başbakanı Mahatir, Ekim 1994'de "Avustralya kültürel açıdan hâlâ Avrupalıdır" diyordu; "bizce Avrupalıdır" ve dolayısıyla Avustralya, Doğu Asya Ekonomik Konferansı'nın bir üyesi olmamalıdır. Biz Asyalılar "başka ülkeleri açıkça eleştirmekten ya da onları doğrudan doğruya yargılamaktan

pek hoşlanmayız. Ama kültürel açıdan Avrupalı olan Avustralya başkalarına ne yapmaları, ne yapmamaları gerektiğini, neyin doğru neyin yanlış olduğunu söyleme hakkını kendinde görebiliyor. Bu tutum grubumuza dahil olan toplumların tutumuyla bağdaşmaz elbet. Avustralya'nın EAEC'ye üye olmasına bu sebeple karşı çıkıyorum. Sorun derilerimizin rengi değil, kültür meselesi".[43] Kısacası, Avrupalılar Türkiye'yi hangi sebeple dışarıda bırakıyorlarsa, Asyalılar da aynı sebeple Avustralya'yı klüplerinden dışlamaya kararlıdır: Onlar bizden farklı. Başbakan Keating, Avustralya'yı değiştirerek Asya'da "açıkta kalan adamdan içerideki tuhaf adama" dönüştüreceğini söylemekten hoşlanırdı. Gelgelelim, bu bir oksimorondur: Tuhaf adam içeri girmiyor.

Mahatir'in belirttiği gibi, kültür ve değerler Avustralya'nın Asya'ya katılmasının önüne dikilen temel engellerdir. Avustralya'nın demokrasiye, insan haklarına, özgür basma bağlılığı ve neredeyse tüm komşularında yönetimlerin bu hakları çiğnemelerini protesto edişi etrafında, düzenli aralıklarla sürtüşmeler ortaya çıkmaktadır. Kıdemli bir Avustralyalı diplomatın dikkati çektiği gibi, "Avustralya'nın bölgedeki gerçek sorunu bayrağımızın özelliğinden değil, toplumsal değerlerimizden kaynaklanıyor. Bölgede kabul edilebilmek için bu değerlerin bir tekinden bile feragat etmeye gönüllü bir Avustralyalı bulabileceğinizi zannetmem".[44] Karakter, üslup ve davranış farklılıkları da güçlü bir şekilde vurgulanır. Mahatir'in ileri sürdüğü gibi, Asyalılar başka insanlarla kurdukları ilişkilerde kendi amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırken kurnazca, dolaylı, ortama ayarlı, dolambaçlı, muhakeme eseri olmayan, ahlâkçılıktan uzak ve teke tek hesaplaşmayı içermeyen yollara başvurur. Avustralyalılar, tam tersine, İngilizce konuşulan dünyanın en dolaysız davranan, sivri dilli, dobra, hattâ kimilerinin duyarsız diyebileceği insanlarıdır. Kültürler arasındaki bu çatışma, Paul Keating'in Asyalılarla kendi kurduğu ilişkilerde çok bariz bir şekilre ortaya çıkıyordu. Avustralyalıların ulusal karakteristiklerini Keating aşırı derecede somutluyordu. Kendisinden

"yaratılıştan kışkırtıcı ve hırçın" bir üsluba sahip "balyoz siyasetçi" olarak söz ediliyordu; siyasal muhaliflerini "boktan adamlar", "parfümlü jigololar", "beyinlerinden özürlü kaçık ahlâksızlar" gibi nitelemelerle lanetlemekte bir an bile tereddüt etmezdi.[45] Keating Avustralya'nın Asyalı olmasını savunurken Asyalı liderleri yontulmamış açık sözlülüğüyle hep sinirlendirmiş, şok etmiş ve düşmanlıklarını kazanmıştı. Kültürler arasındaki gedik o kadar genişti ki, kültürel yöndeşme yanlısı adamı, davranışlarının kültürel biraderleri olduğunu iddia ettiği kimseleri tiksindirdiğini göremeyecek kadar körleştiriyordu.

Keating-Evans seçeneklerini ekonomik etkenlere gereğinden fazla ağırlık vermenin ve ülkenin kültürünü yenilemekten ziyade görmezden gelmenin yarattığı miyopluğun bir sonucu olarak görmek olanaklıdır. Bunun yanı sıra bu seçenekler dikkatleri Avustralya'nın ekonomik sorunlarından uzaklaştırmaya dönük siyasal bir manevra olarak görülebilir. Veya bunun alternatifi olarak, Avustralya'nın Doğu Asya'daki yükselen ekonomik, siyasal ve nihayetinde askeri güç merkezlerine katılması için, bu güç merkezleriyle özdeşleşmesi için tasarlanmış uzak görüşlü bir inisiyatif olarak görülebilir. Bu bakımdan Avustralya Batı'dan ayrılıp yükselmekte olan gayrı-Batı medeniyetlerin peşine takılma girişiminde bulanacak olası birçok Batılı ülkenin ilki olabilir. Tarihçiler yirmi ikinci yüzyılın başında geriye dönüp baktıklarında, Keating-Evans seçeneğini Batı'nın çöküşünün ilk önemli işareti olarak görebilir. Gelgelelim, bu seçeneğin benimsenmesi Avustralya'nın Batılı mirasını ortadan kaldırmayacak ve "şanslı ülke" mütemadiyen bir bölünmüş ülke olarak kalacak, hem Paul Keating'in yerdiği "imparatorluğun bakanlıklarından biri" olmaya hem de Lee Kuan Yew'in verdiği küçümseyici adla "Asya'nın yeni beyaz süprüntüsü" olmaya devam edecektir.[46]

Avustralya'nın kaçınılmaz kaderi bu değildi, bugün de değildir. Britanya'dan kopma arzularını kabul etsek bile, Avustralya'nın liderlerinin bu ülkeyi Asyalı bir güç olarak

tanımlamak yerine bir Pasifik ülkesi olarak tanımlayabilecekleri düşünülebilir. Kaldı ki, Keating'in selefi Robert Hawke, bir başbakan sıfatıyla böyle yapmaya çalışmıştı. Avustralya kendisini Britanya tacından ayrılmış bir cumhuriyet haline getirmek istiyorsa, kendisini dünyada bu işi ilk yapan ülkeyle uyuşturabilir; yani Avustralya gibi İngiliz kökenli, bir göçmen ülkesi, kıta büyüklüğünde, İngilizce konuşan ve üç savaşta kendisiyle ittifak kuran, yine Avustralya'daki gibi Asyalıların sayısı gitgide artsa da nüfusunun ezici çoğunluğu Avrupalı olan bir ülkeyle ittifak kurabilir. Kültür açısından bakıldığında, 4 Temmuz 1776 Bağımsızlık Bildirgesi, Avustralyalı değerlerle herhangi bir Asya ülkesinin değerlerinden çok daha uyumludur. Ekonomi açısından, Avustralya'nın liderleri, kültürel olarak yabancı kaldığı ve bu yüzden reddedildiği bir grup toplumun arasına girmek için birtakım yolları zorlamak yerine NAFTA'nın, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı kapsayacak şekilde bir Kuzey Amerika-Güney Pasifik (NASP) düzenlemesi yapılarak genişletilmesini önerebilir. Böyle bir gruplaşma kültür ile ekonomiyi uzlaştıracak ve Avustralya'ya Asyalı olma yolundaki beyhude çabaların sağlamayacağı sağlam ve kalıcı bir kimlik kazandıracaktır.

Batılı Virüs ve Kültürel Şizofreni. Avustralya'nın liderleri Asya'da bir arayışa girerken öbür bölünmüş ülkelerin –Türkiye, Meksika, Rusya- liderleri Batı'yı kendi toplumlarının içine almaya ve kendi toplumlarını da Batı'nın içine katmaya girişti. Gelgelelim, bu ülkelerin deneyimi yerli kültürlerin ne kadar güçlü, direngen, koyu kıvamlı olduklarını, kendilerini yenileme ve Batılı ithalata karşı koyma, onu sınırlama ve uyarlama yeteneklerini çok güçlü bir şekilde kanıtlamaktadır. Batı'ya reddiyeci bir tepki göstermek imkansız olsa da, Kemalist tepki başarısız oldu. Batılı olmayan toplumlar modernleşeceklerse, bunu Batılı tarzda değil kendi tarzlarında yapmalıdırlar, Japonya'yla aşık atmalı ve kendi geleneklerine, kurumlarına ve değerlerine dayanmalıdırlar.

Toplumlarının kültürünü kökten yeniden şekillendirebileceklerini düşünecek kadar kibirle dolup taşan siyasi liderler başarısız olmaya mahkumdur. Batı kültürünün bazı unsurlarını toplumlarına sunabilirlerse de, kendi yerli kültürlerinin çekirdek öğelerini ortadan kaldırmaya ya da mütemadiyen bastırmaya güçleri yetmez. Bunun tersine, Batılı virüs başka bir toplumun bünyesine bir kez yerleşince onu silip çıkarmak zordur. Virüs varlığını sürdürür ama ölümcül değildir; hasta hayatta kalır ama asla eski haline tamamen kavuşamaz. Siyasal liderler tarih yapabilirler ama tarihten de kaçamazlar. Batılı toplumlar yaratamayıp, bölünmüş ülkeler üretirler. Kendi ülkelerine kültürel bir şizofreniyi yayarlar ve bu şizofreni de onların tanımlayıcı olan ve devamlılık arz eden özelliği haline gelir.

7
Çekirdek Devletler, Eşmerkezli Halkalar ve Medeniyetler Düzeni

medeniyetler ve düzeni

Ortaya çıkmakta olan küresel siyasette büyük medeniyetlerin çekirdek devletleri, başka ülkeleri çeken ve iten temel güçler olarak Soğuk Savaş döneminin iki süper gücünü ikame etmektedir. Bu değişimleri en belirgin şekilde Batı medeniyetinde, Ortodoks medeniyetinde ve Çin medeniyetinde görmek mümkün. Bu örneklerde çekirdek devletlerin, organik devletlerin, kültürel açıdan benzer azınlık nüfuslar barındıran bitişik devletler ve daha tartışmalı olarak da başka kültürlerden halkların olduğu komşu devletler etrafında medeniyet temelli gruplaşmalar meydana gelmektedir. Bu medeniyet bloklarındaki devletler genellikle merkez devletinin ya da devletlerinin etrafında oluşan eşmerkezli halkalar içinde dağılma eğilimindedir; bu dağılım o devletlerin o blokla özdeşleşme ve bütünleşme derecelerini yansıtır. Kabul edilmiş bir çekirdek devletten yoksun olan İslam kendi ortak bilincini yoğunlaştırmaya devam etse de, şimdiye kadar ancak güdük bir ortak siyasal yapı geliştirebildi.

Ülkeler kendilerininkiyle benzer kültüre sahip ülkelerin tarafına katılma ve ortak bir kültürü paylaşmadığı ülkelere

karşı denge kurma eğilimi gösteriyor. Bu bilhassa çekirdek devletler için geçerli. Çekirdek devletlerin gücü, kendisine benzer kültüre sahip ülkeleri kendine çekerken, farklı kültürden ülkeleri itmektedir. Çekirdek devletler güvenlik gerekçesiyle öbür medeniyetlerin halklarını kendi bünyesine katma ya da onların üstünde tahakküm kurma girişiminde bulunabilir, söz konusu halklar da böyle bir denetime direnebilir ya da denetimden sıyrılmaya çalışabilir (Tibetliler ve Uygurlar karşısında Çin; Tatarlar, Çeçenler ve Orta Asya Müslümanları karşısında Rusya). Tarihsel ilişkiler ve güç dengesi konusundaki endişeler de bazı ülkelerin merkez devletin etkisine karşı koymaya çalışmalarına yol açabilir. Hem Gürcistan hem de Rusya Ortodoks olmalarına rağmen, Gürcüler tarih boyunca Rus tahakkümüne direndi ve Rusya'yla yakın ilişki kurmaktan kaçındı. Vietnam da Çin de Konfüçyusçu ülkeler olmalarına rağmen, aralarında karşılıklı bir tarihsel düşmanlık örüntüsü hep olmuştu. Gelgelelim, zaman içerisinde kültürel ortaklık ve daha kapsamlı, güçlü bir medeniyet bilincinin gelişmesi, tıpkı Batı Avrupa ülkelerinin bir araya gelmesi gibi, bu ülkeleri biraraya getirebilir.

Soğuk Savaş döneminde ortada olan düzen, iki süper gücün kendi blokları üstünde kurdukları egemenliğin Üçüncü Dünya üzerindeki süper güç etkisinin oluşturduğu bir düzendi. Günümüzde ortaya çıkmakta olan dünyada küresel gücün modası geçmiştir, küresel bir topluluk ise gerçekliğe uzak bir düştür. ABD dahil olmak üzere hiçbir ülkenin küresel ölçekte önemli bir güvenlik çıkarı yoktur. Bugünün daha karmaşık ve heterojen dünyasında, düzenin kurucu unsurları medeniyetler içinde ve medeniyetler arasında bulunabilir. Dünya ya medeniyetler temelinde bir düzene kavuşacaktır ya da düzensizlik devam edecektir. Bu dünyada medeniyetlerin çekirdek devletleri medeniyetler içerisindeki düzenin ve öbür çekirdek devletler arasında yürütülecek müzakereler yoluyla da medeniyetler arasındaki düzenin kaynakları olacaktır.

Çekirdek devletlerin öncü ya da başat bir rol oynadıkları bir dünya, nüfuz alanlarına bölünmüş bir dünyadır. Ama bu aynı zamanda, çekirdek devletlerin kendi medeniyetleri içinde yer alan organik devletlerle paylaştığı ortak kültür sayesinde bu nüfuz uygulamalarının yumuşatıldığı ve hafifletildiği bir dünyadır. Kültürel ortaklık çekirdek devletin liderlik ve düzen verme rolünü hem organik devletler nezdinde hem de dış güçler ve kurumlar nezdinde meşrulaştırır. Bu yüzden, BM Genel Sekreteri Boutros-Ghali'nin 1994 yılında yaptığı gibi, BM barış gücünün müdahale ettiği bölgede egemen olan devletin bu gücün üçte birinden fazlasını oluşturamamasını garanti edecek "nüfuz alanı koruması" kuralını yürürlüğe koymak beyhude bir çabadır. Böyle bir kural, bir devletin başat olduğu herhangi bir bölgede barışın ancak bu devletin liderliğiyle sağlanabileceğini ve korunabileceğini kanıtlamış olan jeopolitik gerçekliğe ters düşer. Bu sorunlar bakımından Birleşmiş Milletler bölgesel güce bir alternatif oluşturamaz; bölgesel güç, medeniyetin öbür üyeleriyle ilişki içerisinde çekirdek devletler tarafından uygulandığı takdirde sorumlu ve meşru bir konum edinebilir.

Bir çekirdek devlet, düzen verme işlevini öbür organik ülkeler onu kültürel bir akraba olarak algıladığı için yerine getirebilir. Bir medeniyet geniş bir aileye benzer ve çekirdek devletler de bir ailenin yaşlı üyeleri gibi akrabalarına hem destek olur hem de disiplin altına alır. Bu akrabalık olmadığı takdirde belli bir bölgedeki güçlü devletin oradaki çatışmaları çözüme kavuşturma ve bölgede düzeni sağlama yeteneği sınırlı kalır. Pakistan, Bangladeş, hattâ Sri Lanka, Hindistan'ı Güney Asya'da düzen sağlayıcı bir güç olarak görmeyi kabul etmeyecektir; bunun gibi, Doğu Asya'daki devletlerin hiçbiri Japonya'nın bölgede böyle bir rol oynamasını kabul etmez.

Medeniyetler kendi çekirdek devletlerinden yoksun olduklarında medeniyetlerin içerisinde düzen sağlama sorunları ya da medeniyetler arasında düzen sağlama doğrultusunda müzakere yapma girişimleri daha zorlaşır. Rusya'nın

Sırplarla ve Almanya'nın Hırvatlarla yaptığı gibi Boşnaklarla meşru ve otorite sahibi olarak bağlantı kurabilecek İslami bir çekirdek devletin yokluğu, Amerika Birleşik Devletleri'ni bu rolü üstlenmeye zorladı. ABD'nin bu rolü etkili bir şekilde oynayamaması devlet sınırlarının çizildiği yerde, yani eski Yugoslavya'da stratejik çıkarlarının olmamasından, ABD ile Bosna arasında herhangi bir kültürel bağlantı bulunmamasından ve Avrupa'da bir Müslüman devlet kurulmasına Avrupa'nın karşı çıkmasından kaynaklandı. Gerek Afrika'da gerek Arap dünyasında bir çekirdek devletin olmaması, Sudan'da devam eden iç savaşın çözüme kavuşturulmasını çok büyük ölçüde karmaşıklaştırdı. Öte yandan, çekirdek devletler bulundukları yerlerde, medeniyetlere dayalı yeni enternasyonal düzenin temel unsurlarını oluşturmaktadır.

batı'nın sınırlarının çizilmesi

Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği'nin daha fazla genişlemesini önleme amacını paylaşan geniş, çeşitli, çok-medeniyetli ülkelerden oluşan bir gruplaşmanın merkezinde yer alıyordu. Bu grup, hepsi Batılı olmayan Türkiye, Yunanistan, Japonya, Kore, Filipinler, İsrail ve daha gevşek bir tarzda da Tayvan, Tayland ve Pakistan gibi ülkeleri içeren "Özgür Dünya", "Batı" ya da "Müttefikler" gibi çeşitli adlarla anılıyordu. Bu grubun karşısında Yunanistan hariç Ortodoks ülkelerin, tarihsel olarak Batılı olan ülkelerin, Vietnam, Küba ve daha az bir derecede olmak üzere Hindistan'ın ve zaman zaman bir ya da birkaç Afrika ülkesinin yer aldığı bir grup duruyordu. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte bu çok-medeniyetli, kültürlerarası gruplaşmalar parçalandı. Sovyet sisteminin, bilhassa Varşova Paktı'nın dağılması dramatikti. Daha yavaş olmakla birlikte benzer şekilde Soğuk Savaş'ın "Özgür Dünya"sı da Batı medeniyetiyle az veya çok eş uzantılı yeni bir grubu oluşturacak tarzda yeniden şekillenmektedir. Batılı

uluslararası örgütlere üyeliğin tanımlanması konusunda bir sınır çekme süreci başlamıştır.

Avrupa Birliği'nin çekirdek devletleri olan Fransa ve Almanya'nın etrafında ilkin, malların ve kişilerin serbest dolaşımının önündeki tüm engellerin kaldırılması konusunda anlaşmaya varmış olan Belçika, Hollanda, Lüksembourg'un oluşturduğu grubun yer aldığı halka vardır. Daha sonra İtalya, İspanya, Portekiz, Danimarka, Britanya, İrlanda ve Yunanistan gibi üye devletler gelir; onların ardından 1995 yılında üye olan devletler (Avusturya, Finlandiya, İsveç) vardır; en son sırada ise bu satırların yazıldığı tarih bakımından üyelik başvurusunu yapmış olan aday üyeler bulunmaktadır (Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Bulgaristan ve Romanya). 1994 yılının güzünde hem Almanya'da hükümette olan parti hem de Fransa'nın üst düzey resmi görevlileri, farklılıklara yer veren bir Birlik doğrultusunda öneri sundular. Alman planı birliğin "çekirdek kadro"sunda İtalya haricindeki orijinal üyelerin yer almasını ve Almanya ile Fransa'nın "çekirdek kadronun da çekirdeği"ni oluşturmasını öneriyordu. Çekirdek kadro ülkeler hızla parasal birliği sağlamaya, dış siyasaları ve savunma siyasalarını bütünleştirmeye girişeceklerdi. Bununla neredeyse aynı anda Fransa'nın Başbakanı Edouard Balladur üç-katlı bir Birlik yapılanması önerisinde bulundu; bütünleşme yanlısı beş devlet çekirdeği oluşturacak, halihazırda birlik üyesi öbür devletler çekirdeğin etrafındaki ikinci halkayı oluşturacak ve üyelik yolunda ilerleyen öbür yeni devletler de dış halkayı oluşturacaktı. Bunun ardından Fransa Dışişleri Bakanı Alain Juppe, "Doğu ve Orta Avrupa dahil dış bir 'partner' halkası; belli alanlarda yapılacak düzenlemeleri kabul etmeleri istenecek üye devletlerin oluşturduğu bir orta halka; ve savunma, para birliği, dış siyasa vb. alanlarda öbür üyelerden daha hızlı ilerlemeye istekli ve yetenekli devletleri bünyesine katan "güçlendirilmiş bağlaşmalar"dan oluşan birkaç iç halka meydana getirilmesini önererek, birinci önerideki anlayışı biraz daha geliştirdi.[1] Öbür siyasal liderler

başka tipte düzenlemeler önerdi; ama bunların hepsi de daha yakın bir işbirliği kurmuş olan devletlerin oluşturduğu bir iç gruplaşmayı, sonra çekirdek devletle daha az derecede bütünleşmiş olan bir dış devletler gruplaşmasını içeren ve en sonunda üye devletleri üye olmayan devletlerden ayıran bir çizgiye ulaşıncaya kadar benzer gruplaşmalara yer veren çeşitli gruplaşmalardan oluşuyordu.

Avrupa'da bu sınırın çekilmesi, Soğuk Savaş dönemi sonrasında Batı'nın karşısına dikilen temel sorunlardan biri oldu. Soğuk Savaş dönemi boyunca bir bütün olarak Avrupa diye bir şey var olmadı. Gelgelelim, komünizmin çökmesiyle birlikte şu soruyla yüzleşmek ve bir yanıt vermek zorunlu hale geldi: Avrupa nedir? Kuzeyde, batı'da ve güneyde Avrupa'nın sınırları büyük denizlerce sınırlanmıştır, hattâ güneydeki bu deniz sınırı kültürdeki açık seçik farklılıklarla çakışır. Ama Avrupa'nın doğu sınırı nereden geçmektedir? Doğuda hangi devletler Avrupalı ve dolayısıyla Avrupa Birliği'nin, NATO'nun ve benzer örgütlenmelerin potansiyel birer üyesi sayılmalı?

Bu sorulara verilebilecek en cazip ve kapsamlı yanıtlar, yüzyıllar boyunca Batılı Hıristiyan halkları Müslüman ve Ortodoks halklardan ayıran büyük tarihsel çizgi tarafından sağlanmaktadır. Bu çizginin varlığı dördüncü yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun bölünmesine ve onuncu yüzyılda Kutsal Roma İmparatorluğu'nun kurulmasına kadar gerilere uzanır. Bu çizgi yaklaşık beş yüz yıl boyunca kaba hatlarıyla bugün bulunduğu yerde varlığını sürdürdü. Bu çizgi kuzeyden başlayarak bugün Finlandiya, Rusya ve Baltık devletleri (Estonya, Latviya, Litvanya) arasındaki sınır boyunca ilerler, birleşik Batıyı Ortodoks doğudan ayıran çizgi Batı Beyaz Rusya'dan, Ukrayna'dan, Katolik Macar nüfusuyla Transilvanya ile ülkenin geri kalanı ve Romanya arasından geçer, eski Yugoslavya'da Slovenya ile Hırvatistan'ı öbür cumhuriyetlerden ayıran sınırı izleyerek güneye ulaşır. Bu hat Balkanlar'da elbette Avusturya-Macaristan imparatorluğu ile Osmanlı imparatorluğu arasındaki tarihsel sınır

Kaynak: W. Wallace, *The Transformation of Western Europe*, London. Pinter, 1990. *Foreign Affairs* (Harita, İb. Ohlsson)

çizgisiyle çakışır. Bu hat Avrupa'nın kültürel sınır çizgisidir ve Soğuk Savaş sonrası dönemde aynı zamanda Avrupa ve Batı'nın siyasal ve ekonomik sınırıdır.

Böylelikle, medeniyete dayalı paradigma Batı Avrupalıların karşısına çıkan soruya, Avrupa'nın nerede bittiği sorusuna açık seçik ve cazip bir yanıt sağlar. Avrupa, Batı Hıristiyanlığının bittiği, İslamın ve Ortodoksluğun başladığı coğrafyada biter. Batı Avrupalıların işitmek istediği, ezici bir çoğunluğunun fısıldayarak destek verdiği, çeşitli siyasal liderlerin ve entelektüellerin alenen onayladığı yanıt budur. Michael Howard'ın savunduğu gibi, Sovyet egemenliği döneminde Orta Avrupa ya da Mitteleuropa ile sözcüğün tam anlamıyla Doğu Avrupa arasında bulanıklaşan ayrımı kabul etmek zorunludur. Orta Avrupa "Batı Hıristiyanlığının parçasını oluşturan ülkeleri; Hapsburg İmparatorluğu, Avusturya, Macaristan ve Çekoslavakya ile birlikte Polonya'yı ve Almanya'nın doğu sınır bölgelerini" içerir. "Oysa, 'Doğu Avrupa' teriminin Ortodoks Kilisesinin himayesinde gelişen bölgeler için kullanılması gerekir: Osmanlı İmparatorluğunun egemenliğinden ancak on dokuzuncu yüzyılda kurtularak ortaya çıkan Bulgaristan ve Romanya'nın ve Sovyetler Birliği'nin 'Avrupalı' parçalarının oluşturduğu Karadeniz ülkeleri". Howard'a göre, Batı Avrupa'nın ilk görevi "Orta Avrupa halklarını ait oldukları kültürel ve ekonomik topluluğun içine yeniden almak olmalı: Londra, Paris, Roma, Münih ve Leipzig, Varşova, Prag ve Budapeşte arasındaki bağların yeniden örülmesi gerekir". Pierre Behar'ın iki yıl sonra geliştirdiği yoruma göre, "yeni bir fay hattı", "bir yanda batı Hıristiyanlığının (Roma Katolik ya da Protestan Hıristiyanlığının) damgasını taşıyan bir Avrupa ile öbür yanda doğu Hıristiyanlığının ve İslami geleneklerin damgasını taşıyan bir Avrupa arasında temelde kültürel özellikler taşıyan bir bölünme" ortaya çıkmaktadır. Önde gelen bir Finli de Avrupa'daki hayati bölünmenin, "eski Avusturya-Macar imparatorluğunun yanı sıra Polonya'yı ve Baltık devletlerini" Batı Avrupa'ya yerleştirirken, öbür Doğu Avrupa

ve Balkan ülkelerini onun dışında bırakan "Doğu ile Batı arasındaki eski kültürel fay hattı"nı Demir Perde'nin yerine koyduğu kanısındadır. Ünlü bir İngilizin kabul ettiği gibi, bu bölünme, "Doğu kilisesi ile Batı kilisesi arasındaki büyük dinsel bölünmedir: Genel hatlarıyla ifade edilirse, Hıristiyanlıklarını doğrudan doğruya ya da Keltik, Alman aracılar yoluyla Roma'dan alan halklar ile Hıristiyanlığın kendilerine Konstantinopol (Bizans) yoluyla ulaştığı Doğu ve Güneydoğu halkları arasındaki dinsel bölünme".[2]

Orta Avrupa'daki halklar da bu bölünme hattının önemini vurguluyor. Komünist mirastan sıyrılıp çıkma ve demokratik siyasal yapılanmaya ve pazar ekonomisine hamle etme konularında önemli aşamalar kaydetmiş olan ülkeler, bunları yapamayan ülkelerden "bir yanda Katoliklik ve Protestanlık ile öbür yanda Ortodoksluk arasındaki bölünme hattınca" ayrılmaktadır. Litvanya başkanı şunu savunur: Yüzyıllar önce Litvanyalılar "iki medeniyet" arasında bir tercihte bulunmak zorunda kaldı ve "Latin dünyasını tercih etti, Roma Katolikliğine geçti ve hukuka dayalı bir devlet örgütlenmesi biçimi oluşturdu". Polonyalılar, yine benzer terimler çerçevesinde, onuncu yüzyılda Bizans karşısında Latin Hıristiyanlığını tercih etmelerinden bu yana Batı'nın parçası olduklarını söylemektedir.[3] Doğu Avrupalı Ortodoks ülkelerin halkları, bunun tersine, sözü edilen kültürel fay hattına verilen yeni önemi karmaşık duygularla karşılamaktadır. Bulgarlar ve Romanyalılar Batı dünyasının parçası olmanın ve o dünyanın kurumlarıyla bütünleşmenin sağlayabileceği büyük avantajların farkındadırlar; ama bir yandan da kendi Ortodoks gelenekleriyle ve Bulgarlar söz konusu olduğunda Rusya ve Bizans'la tarihsel olarak geliştirdikleri yakın ilişkilerle özdeşleşmektedirler.

Avrupa'nın Batı Hıristiyanlığıyla özdeşliği, yeni üyelerin Batılı örgütlere kabul edilmelerinin açık bir ölçütünü sağlamaktadır. Batı'nın Avrupa'daki birincil varlığı Avrupa Birliği'dir ve bu birliğin genişlemesi 1994 yılında kültürel açıdan Batılı olan Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in yeni üye olarak

kabul edilmeleriyle genişlemeye devam etti. Avrupa Birliği 1994 yılının baharında, Baltık devletleri hariç tüm eski Sovyet cumhuriyetlerinin üyelikten dışlanmaları doğrultusunda geçici bir karar aldı. Aynı zamanda dört Orta Avrupa devletiyle (Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya) ve iki Doğu Avrupa devletiyle (Romanya, Bulgaristan) "katılım anlaşmaları" imzaladı. Gelgelelim, bu devletlerin hiçbirinin yirmi birinci yüzyılda belirsiz bir tarihe kadar AB'nin tam üyesi olma olasılığı yok; Romanya ve Bulgaristan'ın tam üyeliğe bir gün kabul edileceklerini varsaysak bile, Orta Avrupa devletlerinin bu üyelik statüsüne onlardan çok daha önce kavuşacaklarına kuşku duyulamaz. Bu arada Baltık devletlerinin ve Slovenya'nın fiili üyeliği gelecek vaat ederken, Müslüman Türkiye'nin, çok ufak bir ülke olan Malta'nın ve Ortodoks Kıbrıs'ın üyelik başvuruları 1995 yılı itibariyle hâlâ askıdaydı. AB üyeliğinin genişletilmesinde kültür bakımından Avrupalı ve ayrıca ekonomi bakımından daha gelişmiş olan devletler tercih edilmektedir. Bu ölçüt uygulandığı takdirde Visegrad devletleri (Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan), Baltık cumhuriyetleri, Slovenya, Hırvatistan ve Malta en sonunda AB'nin birer üyesi haline gelecek ve Birlik tarihsel olarak Avrupa'da var olduğu haliyle Batı medeniyetiyle eş uzantılı olacaktır.

Medeniyetler mantığı NATO'nun genişlemesiyle ilgili benzer bir sonucu zorunlu kılmaktadır. Soğuk Savaş, Sovyet siyasal ve askeri denetiminin Orta Avrupa'ya uzanmasıyla başlamıştı. Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa ülkeleri Sovyet saldırısını daha ileri gitmekten caydırmak, gerektiği halde de yenilgiye uğratmak için NATO'yu kurdu. Soğuk Savaş sonrası dünyada NATO, Batı medeniyetinin güvenlik örgütüdür. Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle NATO'nun tek bir temel ve zorlayıcı amacı vardır: Rus siyasal ve askeri denetiminin Orta Avrupa'da yeniden dayatılmasını önleyerek varlığını sürdürmek. Batı'nın güvenlik örgütü olarak NATO, katılmak isteyen ve askeri yeterlilik, siyasal demokrasi ve askeri gücün siviller tarafından denet-

lenmesi gibi temel gereklilikleri karşılayan Batı ülkelerinin üyeliğine açıktır.

Avrupa'nın güvenliğiyle ilgili olarak yapılan Soğuk Savaş sonrası düzenlemeler karşısında Amerika'nın izlediği politika başlangıçta daha evrenselci bir yaklaşımı sergiliyordu. Bu yaklaşım genelde Avrupalı ve aslında Avrasyalı tüm ülkelere açık olan Barış Ortaklığı'nda somutlaşıyordu. Bu yaklaşım Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütünün oynadığı rolü de önemsiyordu. Bunun bir yansıması 1994 yılında Avrupa'ya yaptığı gezi esnasında Başkan Clinton'ın ağzından çıkan sözlerde bulunabilir: "Özgürlüğün sınırları eski tarihle değil yeni bir tutumla tanımlanmalı. Avrupa'da yeni bir sınır çizgisi çekmede rol oynayacak herkese sesleniyorum: Avrupa'yı gelecekte bekleyen en iyi olasılığın önünü şimdiden kapatmayalım –her yerde demokrasi, her yerde piyasa ekonomisi, her yerde birbirleriyle karşılıklı güvenlik için işbirliği yapan ülkeler. Bundan daha az bir sonuçla yetinmemeliyiz". Gelgelelim, Amerikan yönetimi bir yıl sonra "eski tarih"in tanımladığı sınırların önemini kabul etme ve medeniyet farklılıklarının gerçekliklerini yansıtan "daha az bir sonuçla" yetinme noktasına geldi. Yönetim, NATO üyeliğinin ölçütlerini geliştirmek ve önce Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'nın, sonra Slovenya'nın ve daha sonra da büyük bir olasılıkla Baltık cumhuriyetlerinin üye olarak kabul edilmesinin takvimini hazırlamak için aktif bir girişimde bulundu.

NATO'nun herhangi bir şekilde genişlemesine Rusya var gücüyle karşı çıktı; hattâ daha liberal ve Batı yanlısı olduğu düşünülebilecek Ruslar bile bu genişlemenin Rusya'daki milliyetçi ve Batı karşıtı güçlerin etkinliklerini büyük ölçüde arttıracağını savundu. Oysa, tarihsel olarak Batı Hıristiyanlığıyla sınırlı bir NATO genişlemesi Rusya'ya Sırbistan, Bulgaristan, Romanya, Moldavya, Beyaz Rusya ve birleşik kaldığı sürece Ukrayna'nın bu genişleme işleminden dışlanmasını da garantiler. Batılı devletlerle sınırlı bir NATO genişlemesi aynı zamanda ayrı bir medeniyetin, Ortodoks medeni-

yetin çekirdek devleti olarak Rusya'nın oynadığı rolün altını çizer ve dolayısıyla Ortodoksluğun sınırları içinde ve bu sınırlar boyunca düzenden sorumlu olması gereken bir ülke olarak Rusya'nın önemini teslim eder.

Medeniyetler temelinde ülkeler arasında ayrım yapmanın faydası Baltık cumhuriyetleri söz konusu olduğunda apaçık ortaya çıkar. Eski Sovyet cumhuriyetlerinden yalnızca bu ülkeler tarih, kültür ve din bakımından açıkça Batılıdır ve bu cumhuriyetlerin kaderi Batı'nın her zaman ilgilendiği önemli bir konu olmuştur. ABD bu ülkelerin Sovyetler Birliği'nin bünyesine katılmasını resmi olarak asla tanımadı, Sovyetler Birliği çökme sürecine girdiğinde bağımsızlıklarını ilan etmelerini destekledi ve Rusların bu ülkelerdeki askeri birlikleri geri çekme konusunda üzerinde anlaşmaya varılmış olan takvime uymalarını ısrarla talep etti. Ruslara şu mesaj verilmişti:Eski Sovyet cumhuriyetleri bakımından tesis edilmek istenen nüfuz bölgesi nasıl saptanırsa saptansın, Baltıkların böyle bir nüfuz bölgesinin dışında kalacağını Rusların kabul etmeleri gerekir. İsveç başbakanının söylediği gibi, Clinton yönetiminin bu başarısı "Avrupa'nın güvenlik ve istikrarına yaptığı en önemli katkılardan biri" oldu ve bu sayede, yani Batı'nın bu cumhuriyetleri asla satmayacağını açıkça göstererek, aşırı milliyetçi Rusların herhangi bir rövanşist tasarısının beyhudeliğini ortaya koymaları sayesinde Rus demokratlara yardım etmiş oldular.[4]

Avrupa Birliği ve NATO'nun genişlemesi sorunundan çok söz edilmesine rağmen, bu örgütlerin kültürel olarak yeniden şekillendirilmesi aynı zamanda olası bir küçülme sorununu da doğurmaktadır. Batılı olmayan bir ülke olan Yunanistan her iki örgüte üyedir ve yine Batılı olmayan başka bir ülke, Türkiye, NATO'nun bir üyesidir ve Birlik'e üyelik başvurusunda bulunmuştur. Bu ilişkiler Soğuk Savaş döneminin birer ürünüydü. Soğuk Savaş sonrası medeniyetler dünyasında bu ilişkelere bir yer var mı?

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği sorunlu olduğu gibi, NATO'nun üyesi olması da Refah Partisi'nin saldırıla-

rına hedef oldu. Bununla birlikte, Refah Partisi seçimlerde çok büyük bir zafer kazanmadığı sürece ya da Türkiye Atatürk'ün mirasını bilinçli bir şekilde reddedip kendisini İslam'ın bir lideri olarak yeniden tanımlamaya kalkışmadığı sürece büyük bir olasılıkla bir NATO üyesi olarak kalacak gibi görünüyor. Bu akla yatkın ve Türkiye için arzu edilebilir bir seçenek olmakla birlikte, aynı zamanda yakın gelecek bakımından herhangi bir olasılık taşımamaktadır. Türkiye, NATO'da nasıl bir rol oynarsa oynasın, Balkanlar, Arap dünyası ve Orta Asya bakımından kendi ayrıksı çıkarlarının peşine gitgide daha fazla düşecektir.

Yunanistan Batı medeniyetinin parçası olmamakla birlikte Batı medeniyetinin önemli bir kaynağı olan Klasik medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Türklere karşıtlıkları bakımından Yunanlılar kendilerini tarihsel olarak Hıristiyanlık mızrağının taşıyıcısı olarak görmüşlerdir. Sırplardan, Romanyalılardan ya da Bulgarlardan farklı olarak tarihleri Batı'nın tarihiyle iç içe geçmiştir. Ama yine de Yunanistan bir anormalliktir, Batılı örgütlerde yer alan Ortodoks bir ülkedir. AB'nin ya da NATO'nun asla huzurlu bir üyesi olmamıştır ve kendisini her iki örgütün ilke ve göreneklerine uyarlama konusunda zorluklar yaşamıştır. Yunanistan 1960'lı yılların ortasından 1970'li yılların ortasına kadar askeri bir cunta tarafından yönetildi ve demokrasiye geçinceye kadar Avrupa Birliği'ne katılamadı. Liderleri genellikle kendi burunlarının dikine gidip Batılı normlardan saptıkları ve Batılı hükümetlere düşmanlık duygularıyla baktıkları izlenimi verdi. Yunanistan Birlik'in ya da NATO'nun öbür üyelerinden daha fakirdi ve Brüksel'de geçerli kabul edilen standartları çoğu kez hiçe sayan ekonomik politikalar izledi. 1994 yılında AB Konsey başkanlığını yaparken ortaya koyduğu uygulamalar öbür üyelerin sabır taşını çatlatacak özellikler taşıyordu ve Batı Avrupa'daki resmi görevliler kendi aralarındaki özel görüşmelerde Yunanistan'ı Birlik'e üye etmenin bir hata olduğunu dile getirmektedir.

Soğuk Savaş sonrası dünyada Yunanistan'ın izlediği poli-

tikalar gitgide Batı'nın siyasalarından saptı, uzaklaştı. Batılı hükümetler Yunanistan'ın Makedonya'yı abluka altına almasına güçlü bir şekilde karşı çıktı ve Avrupa Komisyonu'nun Avrupa Adalet Divanında Yunanistan'ın ikaz edilmesi için girişimlerde bulunmasıyla sonuçlandı. Eski Yugoslavya'daki çatışmalar konusunda Yunanistan önde gelen Avrupalı güçlerin izlediği politikalardan kendisini ayrı tuttu, Sırpları aktif bir şekilde destekledi ve BM'in Sırplara karşı uyguladığı yaptırımları pervasızca çiğnedi. Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve komünist tehtidin ortadan kalkmasıyla birlikte Yunanistan ve Rusya, ortak düşmanları Türkiye'ye karşı çıkarlara sahip olmaya başladı. Bu durum Rusya'nın Kıbrıs Rum Kesiminde önemli derecede varlık göstermesine izin verdi ve "Doğu Ortodoks dinini paylaşmaları"nın bir sonucu olarak Kıbrıslı Rumlar hem Rusların hem de Sırpların adada varlık göstermelerini hoşnutlukla karşıladı.[5] Kıbrıs'ta 1995 yılı itibariyle Rusların sahip olduğu yaklaşık iki bin ticari kuruluş faaliyet göstermekteydi; adada Rusça ve Sırpça-Hırvatca yayımlanan gazeteler vardı; ve Kıbrıs Rum Yönetimi ihtiyaç duyduğu belli başlı silahları Rusya'dan satın alıyordu. Ayrıca, Yunanistan, Türkiye'yi ve öbür Müslüman ülkeleri atlayarak Kafkasya ve Orta Asya'nın petrollerini Bulgaristan-Yunanistan petrol boru hattı yoluyla Akdeniz'e ulaştıracak bir boru hattı inşa etme olanağını Rusya'yla birlikte araştırdı. Yunanistan'ın dış siyaseti bir bütün olarak alındığında, Ortodoks bir çizginin ağır bastığı görülür. Yunanistan hiç kuşkusuz NATO ve Avrupa Birliği'nin resmi bir üyesi olarak kalacaktır. Gelgelelim, kültürel yeniden biçimlenme süreci geliştikçe bu üyeliklerin taraflar açısından gitgide daha güçsüz, daha az anlamlı ve daha zorlu bir özellik kazanacağına da kuşku duyulamaz. Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş dönemindeki düşmanları evrim geçirerek Rusya'nın Soğuk Savaş sonrası bir müttefiki haline gelmektedir.

rusya ve yakın komşuları

Çarist ve komünist imparatorlukların halefi, Avrupa'daki Batı medeniyetiyle birçok paralellikler taşıyan bir medeniyet bloğudur. Çekirdek devlet olan, Fransa ve Almanya'nın eşdeğeri olan Rusya'nın, Slav Ortodoksluğun ağır bastığı Beyaz Rusya ve Moldavya cumhuriyetleri, nüfusunun yüzde 40'ı Rus olan Kazakistan ve tarihsel olarak Rusya'nın yakın bir müttefiki olan Ermenistan dahil olmak üzere bir iç halkayla yakın bir ilişkisi vardır. 1990'lı yılların ortaları itibariyle bu ülkelerin hepsinde genel olarak seçimle iş başına gelen Rus yanlısı hükümetler vardı. Rusya ile Gürcistan (ezici çoğunluğu Ortodokstur) ve Ukrayna (büyük ölçüde Ortodoks) arasında yakın ama daha güçsüz ilişkiler var; aynı zamanda bu ülkelerin ikisi de güçlü bir ulusal kimlik duygusuna ve bağımsız bir geçmişe sahiptir. Ortodoks Balkan bölgelerinde Rusya'nın Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Kıbrıs'la yakın, Romanya'yla bir parça daha az yakın ilişkileri var. Eski Sovyetler Birliği'nin Müslüman cumhuriyetleri gerek ekonomi gerekse güvenlik alanında büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı. Bunun tersine, Avrupa'nın çekim alanında kalan Baltık cumhuriyetleri Rus nüfuz alanından etkin bir şekilde çıktı.

Bir bütün olarak alındığında Rusya, kendi liderliği altında Ortodoks bir anavatana sahip bir blok ve bu bloğun etrafında, farklı derecelerde tahakkümü altında olan ve başka güçlerin nüfuzu altına girmesine izin vermeyeceği göreceli zayıf İslam devletlerinin oluşturduğu bir halka yaratmaktadır. Ayrıca, Rusya, bu sistemi dünyanın kabul etmesini ve onaylamasını bekliyor. Yeltsin'in Şubat 1993'te söylediği gibi, yabancı hükümetlerin ve uluslararası örgütlerin "eski SSCB bölgelerinde barış ve istikrarın bir garantörü olarak Rusya'nın özel bir güce sahip olduğunu kabul etmeleri" gerekir. Sovyetler Birliği küresel çıkarlara sahip bir süper güçtü, ama Rusya bölge ve medeniyet temelli çıkarlara sahip büyük bir güçtür.

Eski Sovyetler Birliği'nin Ortodoks ülkeleri, Avrasya'da

ve dünya olaylarında tutarlı bir Rus bloğunun geliştirilmesi açısından asli bir önem taşımaktadır. Sovyetler Birliği'nin yıkılma sürecine girdiği dönemde bu ülkelerin beşi de başlangıçta yeni kazandıkları bağımsızlığı ve Moskova'ya uzaklıklarını vurgulayarak oldukça milliyetçi bir çizgi tutturdu. Bunun ardından ekonomik, jeopolitik ve kültürel gerçekliklerin ağır basmasıyla bu ülkelerin dördündeki seçmenler Rus yanlısı hükümetlere oy verme ve Rus yanlısı politikaları destekleme eğilimine girdi. Bu ülkelerdeki halklar Rusya'nın desteğini ve korumasını talep etmeye başladı. Bunların beşincisi olan Gürcistan'da Rusya'nın askeri müdahalesi hükümetin konumunda öncekilere benzer bir değişikliğin yapılmasını zorunlu kıldı.

Ermenistan tarihsel olarak kendi çıkarlarını Rusya'nınkilerle özdeşleştirmiş ve Rusya da Müslüman komşularına karşı Ermenistan'ın bir koruyucusu olmakla övünmüştür. Sovyet sonrası yıllarda bu ilişkiler yeniden canlandırıldı. Ermeniler Rusya'nın ekonomik ve askeri desteğine bağımlı oldu ve eski Sovyet cumhuriyetleriyle ilişkili sorunlarda Rusya'yı destekledi. Bu iki ülkenin stratejik çıkarları yöndeşlik içersindedir.

Ermenistan'dan farklı olarak Beyaz Rusya'nın ulusal kimlik duygusu pek zayıftır. Rus desteğine bağımlılığı ise daha fazladır. Sakinlerinin birçoğu kendi ülkeleriyle olduğu kadar Rusya'yla da özdeşleşiyor izlenimi vermektedir. 1994 yılının Ocak ayında kurucu meclis, devletin başkanlığındaki merkezci ve ılımlı milliyetçi kişinin yerine muhafazakar bir Rus yanlısını getirdi. 1994 yılının Temmuz ayında seçmenlerin yüzde 80'i, Vladimir Jirinovsky'nin bir müttefiki olan aşırı Rus yanlısı bir kişiyi başkan olarak seçti. Beyaz Rusya, Bağımsız Devletler Topluluğu'na ilk katılan ülkeler arasında yer aldı, 1993 yılında Rusya ve Ukrayna'yla kurulan ekonomik birliğin kurucu üyesiydi, Rusya'yla para birliğine gitmeyi kabul etti, nükleer silahlarını Rusya'ya teslim etti ve bu yüzyıl içerisinde Rus birliklerinin kendi topraklarında konuşlanmasına izin verdi. Aslına bakılırsa, 1995 yılı

itibariyle Beyaz Rusya, adı haricinde tepeden tırnağa her şeyiyle Rusya'nın bir parçasıydı.

Moldavya'nın Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle bağımsızlığına kavuşmasından sonra pek çok kişi Romanya'yla yeniden bütünleşmesini bekliyordu. Bu olasılıktan duyulan korku, doğuda Ruslaştırılmış bir ayrılıkçı hareketin başlamasını kışkırttı; bu hareket Moskova'nın zımni desteğine sahipti, Rus 14. Ordu'sundan aktif destek alıyordu ve Trans-Dinyester Cumhuriyeti'nin kurulmasına yol açtı. Bununla birlikte, Moldavya'nın Romanya'yla birleşme hevesleri, iki ülkenin de yaşadığı ekonomik sorunların ve Rusya'nın ekonomik baskıları sonucunda sönmeye başladı. Moldavya Bağımsız Devletler Topluluğu'na katıldı ve Rusya'yla aralarındaki ticaret hacmini genişletti. 1994 yılının Şubat ayında yapılan parlamento seçimlerinde Rus yanlısı partiler ezici çoğunluğun oyunu almayı başardı.

Bu üç devlette stratejik ve ekonomik çıkarlara göre oluşan kamuoyu, Rusya'yla yakın işbirliğine olumlu bakan hükümetlerin iş başına gelmesine yol açtı. Buna benzer bir model de Ukrayna'da biçimlendi. Gürcistan'da ise olaylar farklı bir gidişat sergiledi. Gürcistan, yöneticisi olan Kral XIII. George'un Türklere karşı Rusya'dan yardım istediği 1801 yılına kadar bağımsız bir ülkeydi. Gürcistan, Rus Devrimi'nden sonra üç yıl boyunca (1918-1921) yine bağımsız bir ülke olsa da, sonradan Bolşevikler bu ülkeyi zorla Sovyetler Birliği'ne dahil etti. Sovyetler Birliği sona erdiğinde Gürcistan bir kez daha bağımsızlığını ilan etti. Milliyetçi bir koalisyon seçimleri kazandı; ama bu koalisyonun lideri kendi yokoluşunu hazırlayan bir baskı uygulaması yüzünden şiddetli bir ayaklanmayla devrildi. Sovyetler Birliği'nde dışişleri bakanlığı görevinde bulunmuş olan Eduard A. Şevardnadze yönetimin başına geçmek için ülkeye döndü ve iktidardayken 1992 ve 1995 yıllarında yapılan başkanlık seçimlerinde bu iktidarı onaylandı. Gelgelelim, Abhazya'da başlatılan ayrılıkçı bir hareket karşısına çıktı; bu hareket Rusya'dan önemli bir destek gördü ve ülkeden kovulan

Gamsakurdiya'nın başlattığı bir ayaklanmayla güçlendirilmeye çalışıldı. Kral George'u örnek alan Şevardnadze "önümüzde fazla seçenek yok" diyerek Moskova'dan yardım istedi. Gürcistan'ın BDT'na katılması karşılığında Rus birlikleri ayaklanmalara müdahale etmek için ülkeye girdi. Gürcistanlılar 1994 yılında Rusların belirsiz bir süreyle Gürcistan'da üç askeri üs kurmasını onayladı. Böylece, önce Gürcistan hükümetini zayıflatmak için, sonra da bu hükümeti desteklemek için yapılan Rus askeri müdahalesi, bağımsızlıkçı bir zihniyete sahip Gürcistan'ı Rusya'nın kampına yerleştirdi.

Rusya'nın haricinde eski Sovyet cumhuriyetleri arasında nüfusu en fazla ve önemi en büyük cumhuriyet Ukrayna'dır. Ukrayna tarihin çeşitli dönemlerinde bağımsız yaşadı. Ama modern dönemin büyük kısmında Moskova'nın yönettiği bir siyasal birimin parçası oldu. Bu konudaki tayin edici olaylar, Polonyalıların yönetimine karşı bir ayaklanmanın liderliğini yapan bir Kazak olan Bohdan Khmelnytsky'nin, Polonyalılara karşı kendilerine yardımcı olması karşılığında çara bağlılık yemini etmeyi kabul etmesiyle 1654 yılında meydana geldi. 1917 ile 1920 yılı arasında kısa ömürlü bir cumhuriyet dönemini haricinde, Ukrayna dediğimiz ülke o tarihten 1991 yılına kadar siyasal açıdan Moskova'nın denetimi altında kaldı. Gelgelelim, Ukrayna iki ayrı kültürü barındıran bölünmüş bir ülkedir. Batı ile Ortodoksi arasındaki medeniyete dayalı fay hattı Ukrayna'nın tam ortasından geçer, yüzyıllardır böyle olmuştur. Batı Ukrayna geçmişte zaman zaman Polonya'nın, Litvanya'nın ve Avusturya-Macaristan imparatorluğunun parçası oldu. Nüfusunun büyük bir kesimi, Ortodoks ritüeller uygulayan ama Papa'nın otoritesini tanıyan Uniate Kiliseye bağlıdır. Batı Ukraynalılar tarihsel olarak Ukraynaca konuşur ve oldukça güçlü bir milliyetçi bakış açısına sahiptir. Öbür yandan, doğu Ukrayna halkının ezici çoğunluğu Ortodokstur ve büyük kısmı Rusça konuşur. 1990'lı yılların başında toplam Ukraynalı nüfusun yüzde 22'si Ruslardan oluşuyordu ve ana-

dili Rusça olanların oranı yüzde 31'di. İlk ve orta eğitimdeki öğrencilerin çoğunluğu Rusça eğitim görmektedir.[6] Kırım'ın ezici çoğunluğu Rustur ve Kruşçev 300 yıl önce Khmelnytsky'nin verdiği karara uygun olarak Ukrayna'ya devrettiği 1954 yılına kadar da Rus Federasyonu'nun bir parçasıydı.

Doğu Ukrayna ile Batı Ukrayna arasındaki farklılıklar halklarının tutumlarında belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Örneğin, 1992 yılının sonlarında, batı Ukrayna'daki Rusların üçte biri Rus karşıtı düşmanlıklardan şikayet ederken, aynı konuda Kiev'de yaşayanların yalnızca yüzde 10'u şikayette bulunmaktaydı.[7] Doğu-batı bölünmesi 1994 yılının Temmuz ayında yapılan başkanlık seçimlerinde çok bariz bir şekilde ortaya çıktı. Bu makamda oturan ve görevini sürdürürken Rus liderle yakın bir işbirliği yapmasına rağmen kendisini bir milliyetçi olarak tanımlayan Leonid Kravchuk, batı Ukrayna'da on üç eyalette yüzde 90'ı geçen bir çoğunluğun oylarını aldı. Onun muhalifi olan ve seçim kampanyası esnasında Ukraynaca konuşma dersleri alan Leonid Kuchma, doğudaki on üç eyalette benzer bir oy çoğunluğu elde etti ve ülke genelinde oyların yüzde 52'sini alarak seçimi kazandı. Aslına bakılırsa, Khmelnytsky'nin 1654 yılında yaptığı tercihi Ukrayna halkı 1994 yılında çok küçük bir çoğunlukla onaylamış oldu. Amerikalı bir uzmanın gözlemlediği gibi, seçimler "batı Ukrayna'daki Avrupalılaşmış Slavlar ile Ukrayna'nın nasıl bir kimliğe sahip olması gerektiği konusundaki Ruso-Slav vizyonu arasındaki bölünmeyi yansıtmış, hattâ billurlaştırmıştır. Bu bölünmeyi yaratan sorun bir etnik kutuplaşma sorunundan çok farklı kültürler sorunudur".[8]

Bu bölünmenin sonucunda Ukrayna ile Rusya arasındaki ilişkiler şu üç yoldan birini izleyerek gelişebilirdi. 1990'lı yılların başında nükleer silahlar, Kırım, Ukrayna'daki Rusların hakları, Karadeniz filosu, ekonomik ilişkiler gibi konularda iki ülke arasında hayati öneme sahip sorunlar vardı. Birçok kişi iki ülke arasında silahlı bir çatışma çıkma

olasılığı olduğu kanısındaydı; hattâ bu kanı Batılı analizcilerin bazılarının, Rusya'yı saldırganlıktan caydırmak için Ukrayna'nın nükleer silahlara sahip olması konusunda Batı'nın Ukrayna'yı desteklemesi gerektiğini savunmasına yol açtı.[9] Oysa, medeniyet esas alındığı takdirde Ukraynalılar ile Ruslar arasında bir silahlı çatışma olasılığına yer verilemezdi. Bu halkların ikisi de Slavdır; burada yüzyıllar boyunca yakın ilişkiler kurmuş ve birbirleri arasında evliliklerin yaygın olduğu iki Ortodoks halk söz konusudur. Oldukça tartışmalı sorunlara ve iki tarafın aşırı milliyetçilerinin yaptıkları baskılara rağmen iki ülkenin liderleri büyük bir gayretle çalıştı ve tartışmaları yumuşatmayı büyük ölçüde başardı. 1994 yılının ortalarında Ukrayna'da açıkça Rus yanlısı olan bir başkanın seçilmesi, iki ülke arasında şiddetli bir çatışmanın çıkma olasılığını daha da azalttı. Eski Sovyetler Birliği'nin başka yerlerinde Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında ciddi çatışmalar çıkmasına, Ruslar ile Baltık ülkeleri arasında pek çok gerilim ve zaman zaman çatışma çıkmasına karşılık, 1995 yılı itibariyle Ruslar ile Ukraynalılar arasında hiçbir ciddi çatışma çıkmadı.

UKRAYNA: BÖLÜNMÜŞ BİR ÜLKE

İkinci ve olasılık derecesi biraz daha yüksek yol, Ukrayna'nın fay hattı boyunca ikiye bölünmesi, doğu Ukrayna'nın Rusya'ya katılıp onun bir parçası olmasıdır. Ayrılma sorunu ilkin Kırım konusunda ortaya çıktı. Yüzde 70'i Rus olan Kırım halkı, 1991 yılının Aralık ayında yapılan bir referandumda Ukrayna'nın Sovyetler Birliği'nden bağımsızlaşmasını destekledi. 1992 yılının Mayıs ayında Kırım parlamentosu da Ukrayna'dan bağımsız olma doğrultusunda bir bildirgeyi oylayarak onayladı, ama daha sonra Ukrayna'nın baskısıyla bu kararı yürürlükten kaldırdı Gelgelelim, Rus parlamentosu Kırım'ın Ukrayna'ya bırakılmasını onaylayan 1954 tarihi yasanın yürürlükten kaldırılmasını oyladı ve onayladı. Kırımlılar 1994 yılının Ocak ayında "Rusya'yla birlik" teması etrafında bir seçim kampanyası yürüten kişiyi başkanlığa getirdi. Bu durum bazı insanların aklına şu soruyu getirdi: "Bir Nagorno-Karabağ ya da Abhazya olma sırası şimdi de Kırım'a mı geldi?"[10] Bu soruya verilen yanıt, yeni Kırım başkanının bağımsızlık konusunda referanduma gitme kararından geri çekilirken söylediği gibi, güçlü bir "Hayır!"dı; yeni başkan bağımsızlık konusunda referandum yapmak yerine Kiyev hükümetiyle müzakerelere girdi. Kırım parlamentosu Kırım'ı Ukrayna'dan fiilen bağımsızlaştıran 1992 anayasasını yeniden yürürlüğe koymak için oylayıp onaylayınca sorun tekrar alevlendi. Gelgelelim, Rus ve Ukraynalı liderlerin kısıtlayıcı gayretlerinin bir kez daha devreye girmesi bu sorunun şiddete yol açmasını önledi ve iki ay sonra Rus yanlısı Kuchma'nın Ukrayna başkanı olarak seçilmesi Kırımlıların ayrılıkçı eğilimlerini törpüledi.

Gelgelelim, bu seçim ülkenin batı kesiminin, Rusya'ya gittikçe daha fazla yakınlaşan Ukrayna'dan ayrılma olasılığını gündeme getirdi. Bazı Ruslar bu durumu hoşnutlukla karşılayabilirdi. Bir Rus generalinin söylediği gibi, "Ukrayna, daha doğrusu Doğu Ukrayna beş, on, bilemedin on beş yıl içinde bize katılır. Batı Ukrayna'nınsa canı cehenneme!"[11] Gelgelelim, böyle bir kalıntı Uniate ve Batı-yönelimli Ukrayna, ancak Batı'nın güçlü ve etkin desteğiyle uygula-

nabilir olurdu. Böyle bir destek de ancak Batı ile Rusya arasındaki ilişkiler ciddi bir şekilde kötüleştiği ve Soğuk Savaş dönemindekine benzer bir duruma düştüğü takdirde gelebilirdi.

Üçüncü ve daha olası bir senaryo, Ukrayna'nın birlik içinde, bölünmüş, bağımsız ve genel hatlarıyla Rusya'yla yakın işbirliği içindeki bir ülke olarak kalmasıdır. Nükleer silahlar ve askeri güçler konusundaki geçiş sorunları bir kez çözülünce, uzun vadede en önemli sorunlar ekonomik sorunlar olacak, kısmen paylaşılan kültür ve yakın kişisel bağlantılar da bunların çözüme kavuşturulmasını kolaylaştıracaktır. John Morrison'ın belirttiği gibi, Fransız-Alman ilişkisi batı Avrupa için ne ifade ediyorsa, Rusya-Ukrayna ilişkisi de doğu Avrupa için onu ifade eder.[12] Tıpkı Fransız-Alman ilişkisinin Avrupa Birliği'nin çekirdeğini oluşturması gibi, Ukrayna-Rusya ilişkisi de Ortodoks dünyanın birliği için asli çekirdeği sağlar.

büyük çin ve onun birlikte kalkınma alanı

Çin tarihsel olarak kendisinin şu unsurlardan oluştuğunu tasarladı: Kore, Vietnam, Liu Chiu adaları ve zaman zaman Japonya dahil olmak üzere bir "Çin Mıntıkası"; Çinli olmayan ve güvenlik gerekçeleriyle denetim altında tutulması gereken Mançular, Moğollar, Uygurlar, Türkler ve Tibetlilerden oluşan bir "İç Asya Bölgesi" ve ayrıca, "Çin'in üstünlüğünü kabul edip haraç vermesi beklenen" barbarların oluşturduğu bir "Dış Bölge".[13] Çağdaş Çin medeniyeti da buna benzer bir tarzda şekillenmektedir: Merkezde Han Çin'i, kayda değer bir özerkliğe sahip olmakla birlikte Çin'in bir parçası olan uzak eyaletler, hukuken Çin'in parçası olmakla birlikte başka medeniyetlerden gelen nüfusun (Tibet, Xinjiang) yoğun olduğu eyaletler, belli koşullar altında hepsi de Pekin merkezli Çin'in parçası haline gelecek

ya da bu olasılığı barındıran Çinli toplumlar (Hong Kong, Tayvan), çoğunluğunu Çinlilerin oluşturduğu ve gitgide Pekin'e yaklaşan bir ülke (Singapur); Çinli nüfusların oldukça etkin olduğu Tayland, Vietnam, Malezya, Endonezya ve Filipinler; ve Çinli olmamakla birlikte Çin'in Konfüçyusçu kültürünün büyük kısmını paylaşan ülkeler (Kuzey ve Güney Kore, Vietnam).

Çin 1950'li yıllarda kendisini Sovyetler Birliği'nin bir müttefiki olarak tanımladı. Çin-Sovyet bölünmesinden sonra, oldukça bedel ödemesine karşılık pek az faydasını gördüğü bir işe kalkışarak, her iki süper gücün karşısına dikilen Üçüncü Dünya'nın lideri olarak tanımlamaya başladı kendisini. Nixon yönetimindeki ABD'nin siyaset değiştirmesi üzerine Çin, iki ülkenin arasındaki güç oyununda üçüncü taraf olmaya çalıştı; ABD'nin zayıf göründüğü 1970'li yıllarda ABD'yle işbirliği yaptı ve 1980'li yıllarda ABD'nin askeri gücünün artması ve Sovyetler Birliği'nin ekonomi açısından çöküntü belirtileri gösterip Afganistan'da iflas etmesiyle birlikte iki güce de eşit mesafede durmaya başladı. Gelgelelim, süper güç rekabetinin sona ermesiyle birlikte "Çin kartı" tüm değerini yitirdi ve Çin bir kez daha dünya siyaseti arenasında kendisini yeniden tanımlamak zorunda kaldı. Önüne iki hedef koydu: Çin kültürünün savunucusu haline gelmek, öbür Çinli toplulukların hepsini çekecek bir çekirdek devleti haline gelmek ve on dokuzuncu yüzyılda yitirdiği bir tarihsel konumu, yani Doğu Asya'daki hegemonik güç olma konumunu yeniden elde etmek.

Çin'in bu yeni meydana gelmeye başlayan rolleri üç açıdan değerlendirilir: Birincisi, Çin'in dünya siyaset arenasında kendi konumunu tanımlama biçimi; ikincisi, yabancı ülkelerde yaşayan Çinlilerin ekonomik açıdan Çin'le ne ölçüde ilişkisi olduğu ve üçüncüsü, belli başlı üç Çinli ülke olan Hong Kong, Tayvan ve Singapur'la gitgide artan ekonomik, siyasal ve diplomatik bağlar ve yanı sıra Çinlilerin önemli bir siyasal nüfuza sahip olduğu Güneydoğu Asya Çinlileriy-

le ilişkilerin gitgide gelişmesi.

Çin yönetimi anakara Çin'i, öbür tüm Çinlilerin yönelmesi gereken bir Çin medeniyetinin çekirdek devleti olarak görür. Yerel komünist partiler yoluyla yurtdışındaki çıkarlarını kollama gayretlerinden uzun bir süredir vazgeçmiş olan yönetim, "kendisini Çinlilerin dünya çapında temsilcisi olarak konumlandırma"ya çalıştı.[14] Çin yönetiminin bakış açısından, Çin soyundan gelen insanlar başka bir ülkenin yurttaşı olsalar bile Çin topluluğunun üyesidir ve bu yüzden bir ölçüde Çin yönetiminin otoritesine tabidir. Çinli kimliği ırk çerçevesinde tanımlanmaya başlar. Bir Çin Halk Cumhuriyeti bilim adamının belirttiği gibi, Çinliler aynı "ırktan, kandan ve kültürden" gelen insanlardır. 1990'lı yılları ortalarında bu tema Çin yönetim ve özel kaynaklarınca gitgide daha fazla işlenmeye başladı. Çinlilere ve Çinli-olmayan toplumlarda yaşayan Çin soyundan gelme insanlara göre, "ayna testi" kim olduklarının testi haline gelir: Yabancı toplumlarda asimile olmaya çalışan Çin soyundan insanlara Pekin çizgisinde duranların bir ikazı da, "dönüp aynaya bir bakın" buyruğunda dile gelir. Zhongguoren'den, yani Çin devletinde yaşayan insanlardan farklı olarak diaspora Çinlileri, yani huaren ya da Çin kökenli insanlar, kendilerinin gonshi'lerinin ya da ortak bilinçlerinin bir tezühürü olarak "kültürel Çin" kavramını gitgide daha sık dile getirmeye başladı. Yirminci yüzyılda Batı'dan gelen şiddetli saldırılara maruz kalan Çin kimliği bugün Çin kültürünün sürüp giden unsurları çerçevesinde yeniden formülleştirilmektedir.[15]

Tarihsel olarak bu kimlik Çin devletinin merkezi otoriteleriyle kurulan çeşitli ilişkilerle de uyumluydu. Bu kültürel kimlik duygusu Çinli devletler arasındaki ekonomik ilişkileri hem kolaylaştırır hem de bu ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle pekişir; bu durum Çin anakarasında ve öbür Çin devletlerinde görülen hızlı ekonomik büyümeyi destekleyen önemli bir unsur olmuş, bu da sonuçta Çinlilerin kültürel kimliğinin sağlamlaşmasının maddi ve psikolojik itici gücü-

nü sağlamıştır.

Bu yüzden, "Büyük Çin" yalnızca soyut bir kavram değildir. Bu kavram hızla gelişen kültürel ve ekonomik bir gerçekliği, bugün siyasal bir güç de kazanmaya başlayan bir gerçekliği anlatır. 1980'li ve 1990'lı yıllarda anakarada, Kaplanlarda (dördünden üçü Çinlidir) ve Güneydoğu Asya'da görülen dramatik ekonomik gelişmeyi Çinliler gerçekleştirdi. Doğu Asya'nın ekonomisi gitgide Çin-merkezli hale gelip Çin'in egemenliğine girmektedir. anakarada 1990'lı yıllarda sağlanan kalkınma büyük ölçüde Hong Kong, Tayvan ve Singapur'daki Çinlilerin sağladıkları sermayeyle gerçekleştirildi. Güneydoğu Asya'daki ülkelerde yaşayan Çinliler yaşadıkları ülkelerin ekonomilerine egemen olmuşlardır. 1990'lı yılların başında Çinliler Filipinler'deki nüfusun yüzde 1'ini oluşturmalarına karşılık yurtiçindeki firmaların satışlarının yüzde 31'ini gerçekleştirmişlerdi. 1980'li yılların ortasında Endonezya'da Çinliler nüfusun yüzde 2-3'ünü oluşturmalarına karşılık yurtiçi özel sermayenin kabaca yüzde 70'ine sahipti. En büyük yirmi beş şirketin on yedisi Çinlilerin kontrolündeydi ve Çinlilerin kontrolündeki tek bir şirketler grubunun Endonezya'nın GSMH'sının yüzde 5'ini sağladığı söyleniyordu. 1990'lı yılların başında Çinliler Tayland'daki nüfusun yüzde 10'unu meydana getirmelerine karşılık en büyük on şirket grubundan dokuzuna sahipti ve GSMH'sının yüzde 50'sini sağlıyordu. Çinliler Malezya'daki nüfusun üçte birini oluşturmalarına karşılık ekonominin neredeyse tamamına egemen olmuşlardır.[16] Japonya ve Kore dışında Doğu Asya ekonomisi esas itibariyle Çinlilerin yürüttüğü bir ekonomidir.

Ailevi ve kişisel ilişkilerin oluşturduğu "bambu ağı" ve ortak kültür büyük bir Çin eş-refah alanının ortaya çıkmasını oldukça kolaylaştırdı. Dış ülkelerde yaşayan Çinlilerin Çin'de iş yapmaları Batılıların ya da Japonların iş yapmasından daha kolaydır. Çin'de güven ve bağlılık sözleşmelere, yasalara ya da öbür hukuksal belgelere değil kişisel bağlantılara dayanır. Batılı iş adamları, bir sözleşmenin kutsal-

lığının taraflar arasındaki kişisel ilişkilere dayandığı Çin'den çokHindistan'da iş yapmanın daha kolay olduğu kanısındadır. Önde gelen bir Japon'un 1993 yılında gıptayla belirttiği gibi, Çin, "Hong Kong, Tayvan ve Güneydoğu Asya'daki sınır tanımayan bir Çinli tüccarlar ağından" yararlanmaktadır.[17] Amerikalı bir iş adamının kabul ettiği gibi, başka ülkelerde yaşayan Çinliler "girişimcilik becerilerine, ortak bir dile sahiptir ve aile ilişkilerinden bağlantılara kadar bir bambu ağı örerler. Yaptığı işler konusunda Akron' ya da Philadelphia'daki yönetim kuruluna bilgi vermek zorunda olan bir iş adamının durumuyla kıyaslandığında bu büyük bir avantajdır". Lee Kuan Yew, anakarada iş yapan yabancı Çinlilerin avantajlarını gayet net bir şekilde dile getirmektedir: "Bizler etnik Çinlileriz. Ortak atalarımız ve kültürümüz sayesinde belli birtakım karakteristikleri paylaşmaktayız... İnsanlar kendi fiziksel özelliklerini taşıyan insanlara doğal bir empati hissediyor. Kültür ve dil ortaklığı da işin içine girince bu yakınlık duygusu daha da perçinleniyor. Bu yakınlık duygusu, tüm iş ilişkilerinin temelini oluşturan yakın ilişki kurmayı ve güven duygusunun oluşmasını kolaylaştırıyor.[18] 1980'li yılların sonunda 1990'lı yıllarda yabancı ülkelerde yaşayan etnik Çinliler "kuşkucu bir dünyaya, aynı dil ve kültür yoluyla kurulan quanxilerin*, kurallar ve yönetmeliklerdeki şeffaflık eksikliğini ve hukukun üstünlüğünün yokluğunu giderebileceğini, bu eksiklikleri tamamlayabileceğini tanıtladılar". Hong Kong'da Kasım 1993'de düzenlenen Çinli Girişimciler İkinci Dünya Konferansı'nda ekonomik gelişmenin ortak kültürde yatan köklerine dikkat çekilmiş ve bu konferans "tüm dünyadaki etnik Çinli iş adamlarının katıldığı bir Çinli zafer kutlaması" olarak betimlenmişti.[19] Başka yerlerde olduğu gibi Çin dünyasında da kültürel ortaklık ekonomik bağları desteklemektedir.

Çin'in ekonomisinin hızla geliştiği on yıllık bir dönemin

* quanxi: (Çince) Kişi, aile, klan ilişkilerinden kaynaklanan görevler, zorunluluklar, beklentiler. (ç.n.)

ardından Tiananmen Meydanındaki olaylardan sonra Batı'nın Çin'le ekonomik ilişkilerini azaltması, yabancı ülkelerdeki Çinlilerin kendi ortak kültürlerinden, kişisel bağlantılardan yararlanmaları ve Çin'e büyük miktarlarda yatırım yapmaları için itici güç oldu. Bunun sonucunda Çinli topluluklar arasındaki toplam ekonomik ilişkiler son derece arttı. 1992 yılında Çin'e yapılan doğrudan yabancı yatırımların yüzde 80'i (11.3 milyar $) başka ülkelerdeki Çinlilerden, bilhassa Hong Kong'dan (yüzde 68.3'ü) ama aynı zamanda Tayvan (yüzde 9.3), Singapur, Macao ve başka yerlerdeki Çinlilerden geldi. Bunun tersine, toplam yabancı yatırımın içinde Japonya'nın payı yüzde 6.6 ve ABD'nin payı da yüzde 4.6 oldu. Birikmiş toplam 50 milyar $'lık yabancı yatırımın yüzde 67'si Çinli kaynaklardan gelmişti. Ticaret hacmindeki artış da benzer şekilde etkileyiciydi. Tayvan'ın Çin'e yaptığı ihracat 1986 yılında neredeyse sıfır noktasındayken, 1992 yılında Tayvan'ın toplam ihracatının yüzde 8'ine yükseldi ve aynı yıl içinde kaydedilen artış oranı yüzde 35 oldu. Singapur'un 1992 yılındaki toplam ihracatı yüzde 2'den daha az bir oranda artarken, Çin'e yaptığı ihracat 1992 yılında yüzde 22 oranında arttı. Murray Weidenbaum'un 1993 yılında yaptığı gözleme göre, "bölgede halihazırda Japonya'nın egemen konumda olmasına rağmen, Asya'nın Çin'e dayalı ekonomisi hızla yeni bir sanayi, ticaret ve finans yarı-merkezi olma yoluna girdi. Bu stratejik bölge hatırı sayılır miktarda teknoloji ve imalat kapasitesi (Tayvan), kalbur üstü biri girişimcilik, pazarlama ve bilgili hizmet sektörü (Hong Kong), nitelikli bir iletişim ağı (Singapur), devasa bir mali sermaye havuzu (üçü de) ve çok geniş bir toprak, kaynak ve emek (Çin anakarası) zenginliği barındırmaktadır.[20] Bunlara elbette Çin anakarasının büyüyen pazarlar arasında en büyük potansiyele sahip olduğunu ve 1990'lı yılların ortası itibariyle Çin'e yapılan yatırımların hem Çin pazarına satış yapmaya hem de gitgide ihracata yöneldiğini eklemeliyiz.

Güneydoğu Asya ülkelerindeki Çinliler yerli nüfusa çeşit-

li derecelerde özümsenmekte, ama yerli nüfus da genellikle, 1994 yılının Nisan ayında Endonezya'daki Medan ayaklanmasında görüldüğü gibi zaman zaman şiddete dönüşen Çinli-karşıtı duygulara sığınmaktadır. Bazı Malezyalılar ve Endonezyalılar Çinlilerin anakaraya yönelttikleri yatırım akışını "sermaye kaçışı" olduğu gerekçesiyle eleştirmiş ve Başkan Suharto'nun başı çektiği siyasal liderler halka bunun kendi ekonomilerine zarar vermediği yolunda güvence vermek zorunda kalmıştı. Güneydoğu Asyalı Çinliler buna yanıt olarak, atalarının yaşadığı ülkeye değil doğdukları ülkeye sadık olduklarını ısrarla savundular. 1990'lı yılların başında Çinlilerin Güneydoğu Asya'dan Çin'e yaptıkları sermaye aktarımının karşı hamlesi Tayvanlıların Filipinler'e, Malezya'ya ve Viyetnam'a yaptıkları büyük yatırımlardan geldi.

Müşterek Çin kültürünün artan ekonomik güçle biraraya gelmesi Hong Kong, Tayvan ve Singapur'un anavatan Çin'le gitgide daha yakınlaşmalarına yol açtı. Hong Konglu Çinliler, Hong Kong'un Çin'e devredilme tarihi yaklaşırken kendilerini Londra'dan değil Pekin'den yönetilmeye alıştırmaya başladı. İş adamları ve öbür liderler Çin'i eleştirme konusunda isteksiz davranmaya ya da Çin'i kızdırabilecek şeyler yapmaktan uzak durmaya başladı. Böyle şeyler yaptıklarındaysa Çin yönetimleri derhal misilleme yapmakta tereddüt etmedi. 1994 yılı itibariyle yüzlerce iş adamı Pekin'le işbirliği yapıyor, işin içyüzüne bakıldığında bir gölge hükümet olarak değerlendirilmesi gereken "Hong Kong Danışmanı" olarak Pekin'e hizmet ediyordu. 1990'lı yılların başında Çinlilerin Hong Kong üstündeki ekonomik nüfuzu da dramatik bir artış gösterdi, 1993 yılında anakaradan Hong Kong'a yapılan yatırım miktarının, Japonya ile Amerika Birleşik Devletleri'nin yaptıkları yatırımlardan daha fazla olduğu bildiriliyordu.[21] 1990'li yılların ortasına gelindiğinde Hong Kong ile Çin anakarasının ekonomik bütünleşmesi fiilen tamamlanmıştı; 1997 yılındaki siyasal bütünleşme de bunu taçlandırdı.

Tayvan'ın anakarayla bağlarını güçlendirmesi Hong Kong'un gerisinde kaldı. Yine de 1980'li yıllarda önemli değişimler meydana gelmeye başladı. 1949 yılından sonra otuz yıl boyunca iki Çin cumhuriyeti birbirinin varlığını ya da meşruluğunu tanımayı reddetmiş, birbirleriyle hiç iletişim kurmamış ve kıyıya yakın adalarda zaman zaman görülen karşılıklı silah atışlarından belli olduğu üzere fiili bir savaş halinde yaşamıştı. Gelgelelim, Deng Xiaoping gücünü pekiştirip ekonomik reform sürecini başlattıktan sonra, anavatandaki yönetim bir dizi uzlaşma hamlesine girişti. Tayvan yönetimi bu hamlelere yanıt verdi ve daha önceki "üç hayır" siyasetinden, yani anavatanla bağlantı kurmaya hayır, müzakerelere girmeye hayır, uzlaşmaya hayır siyasetinden çark etmeye başladı. Mayıs 1986'da Çin Cumhuriyeti'nden anavatana kaçırılmış bir uçağın iadesi konusunda taraflar arasında ilk müzakereler başladı ve sonraki yıl ROC, anavatana seyahet etme yasağını kaldırdır.[22]

Bunun ardından, iki devletin "müşterek Çinlilikleri" ve bundan kaynaklanan karşılıklı güven duygusu Tayvan ile anavatan arasındaki ekonomik ilişkilerin hızla gelişmesini büyük ölçüde kolaylaştırdı. Müzakerelerde Tayvan grubuna liderlik eden kişinin belirttiği gibi, Tayvan ve Çin halkı "kan sudan daha koyudur türünden" bir hassasiyete sahiptir ve birbirlerinin başarılarından gurur duyarlar. 1993 yılının sonu itibariyle 4.2 milyon Tayvanlı anavatanı ziyaret ederken, anavatandan 40.000 kişi de Tayvan'ı ziyaret etti; karşılıklı 40.000 mektup gidip geldi, günde 13.000 telefon konuşması yapıldı. İki Çin arasındaki ticaret 1993 yılında 14.4 milyar dolara ulaştı ve 20.000 Tayvan şirketi anavatanda 15 milyar dolar ile 30 milyar dolar arası tutan yatırımlar yaptı. Tayvan'ın dikkati gitgide anavatan üstünde yoğunlaştı ve başarısı da anavatana bağlı oldu. 1993 yılında Tayvanlı bir resmi görevli şunu söylüyordu: "1980 yılından önce Tayvan için en önemli pazar Amerika'ydı, ama 1990'lı yıllarda Tayvan ekonomisinin başarısında en önemli etkenin anavatan olduğunun farkındayız". Yurtiçinde

emek arzının azlığıyla karşı karşıya olan Tayvanlı yatırımcılara esas cazip gelen unsur Anavatanın sağladığı ucuz emekti. 1994 yılında iki Çin arasındaki sermaye-emek dengesizliğini onarma süreci hayata geçirildi ve Tayvanlı balıkçılık şirketleri anavatandan gelen 10.000 kişiyi teknelerinde çalıştırmaya başladı.[23]

Ekonomik bağlantıların gelişmesi iki hükümet arasında müzakerelerin başlatılmasına yol açtı. İki tarafın birbirleriyle iletişim kurmaları için Tayvan 1991 yılında Boğazlar Değiş-Tokuş Vakfı'nı (Straits Exchange Foundation) kurdu, anakara ise Tayvan Boğazı Karşıyakası İlişkiler Derneği'ni (Association for Relations across the Taiwan Strait). İlk toplantıyı Nisan 1993'de Singapur'da yaptılar, sonraki toplantıları ise Tayvan'da ve anakarada yaptılar. 1994 yılında birçok anahtar sorunu kapsayan bir "aşma" anlaşmasına varıldı; bunun ardından iki hükümetin liderlerinin bir araya geleceği olası bir zirve hakkında spekülasyonlar yayılmaya başladı.

1990'lı yılların ortalarında Taipei ve Pekin arasında büyük sorunlar hâlâ var; hükümranlık sorunu, Tayvan'ın uluslararası örgütlere katılması sorunu ve Tayvan'ın kendisini bağımsız bir devlet olarak tanımlama olasılığı bu sorunlar arasındadır. Gelgelelim, bağımsızlığın esas savunucusu olan Demokratik İlerici Parti, Tayvanlı seçmenlerin anakarayla kurulan ilişkilerin aksamasını istemediğini ve bu konuda ısrar ettiği takdirde seçimlerde yeterince oy toplayamayacağını fark edince Tayvan'ın kendisini bağımsız bir devlet olarak yeniden tanımlama olasılığı gitgide azaldı. Nitekim, DPP liderleri iktidara geldikleri takdirde bağımsızlık sorununun acil bir gündem maddesi olmayacağını vurguladı. Ayrıca, Spratly ve Güney Çin Denizi'ndeki öbür adaların Çin'e ait olduğunu ve Amerikalılara anakarada ticaret yapabileceği konusunda güvence vermek iki hükümetin ortak çıkarınaydı. 1990'lı yılların başında iki Çin yavaş, ama basiretli bir biçimde ve kaçınılmaz olarak birbirlerine yaklaşmakta ve artan ekonomik ilişkilerinden, müşterek kültü-

rel kimliklerinden hareketle ortak çıkarlar geliştirmektedir.

Tayvan hükümeti diplomatik tanınma elde etme ve uluslararası örgütlere kabul edilme olanaklarını saldırgan bir tarzda zorlayınca iki hükümet arasındaki bu uyum sağlama çabaları 1995 yılında aniden askıya alındı. Başkan Lee Teng-hui "özel" bir ziyaret maksadıyla Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti ve Tayvan Aralık 1995'de parlamento seçimleri, ardından Mart 1996'da başkanlık seçimleri yaptı. Buna karşılık olarak Çin hükümeti Tayvan'ın belli başlı limanlarına yakın sularda füze denemeleri ve Tayvan'ın denetimindeki sahile yakın adaların civarında askeri manevralar yapmaya başladı. Bu gelişmeler iki temel sorun doğurdu. Bugün için Tayvan resmen bağımsız olmaksızın demokratik bir ülke olarak kalabilir mi? Gelecekte Tayvan fiilen bağımsız kalmaksızın demokratik olabilir mi?

Esasen Tayvan'ın anakarayla ilişkileri iki evreden geçti ve bu ülke artık bir üçüncüsüne girebilir. Milliyetçi hükümet yıllarca tüm Çin'in hükümeti olduğunu iddia etti; bu iddia açık bir şekilde, aslında Tayvan haricindeki tüm Çin'in hükümeti olan hükümetle çatışmak anlamına geliyordu. Tayvan hükümeti 1980'li yıllarda bu iddiasından vazgeçti ve kendisini Tayvan'ın hükümeti olarak tanımladı; bu durum anakarayla uyum göstermek için ortaya atılan "tek ülke, iki sistem" kavramının dayanağını sağladı. Gelgelelim, Tayvan'daki çeşitli bireyler ve gruplar gitgide Tayvan'ın ayrı bir kültürel kimliğe sahip olduğunu, göreceli kısa bir dönem için Çinlilerin yönetiminde kaldığını ve Mandarince dilini konuşanların kavrayamayacağı yerel bir dile sahip olduğunu vurgulamaya başladı. Aslında bu gruplar Tayvan toplumunun Çinli olmadığını belirten bir tanım getiriyor ve bu yüzden bağımsızlığın meşru olduğunu savunmaya girişiyordu. Ayrıca, Tayvan hükümetinin uluslararası arenada aktifleşmesi de Çin'in bir parçası olmayıp ayrı bir ülke olduğunu düşündürüyordu. Kısacası, Tayvan hükümetinin kendi kendini tanımlama biçimi, tüm Çin'in hükümeti olmaktan başlayıp Çin'in bir parçasının hükümeti olmaya, oradan da

Çin'in hiçbir yerinin hükümeti olmamaya geçti. Fiili bağımsızlığını resmileştiren bu son konum Pekin hükümeti açısından hiçbir şekilde kabul edilemezdi; zaten bu olasılığın gerçekleşmesini önlemek için silaha başvurabileceğini defalarca bildirmişti. Ayrıca, Çinli hükümet başkanları Hong Kong'un 1997'de ve Macao'nun 1999'da PRC'yle bütünleşmesinin ardından Tayvan'ın anakarayla yeniden birleşmesi için girişimlerde bulunacaklarını belirtmişlerdi. Bunun nasıl gerçekleşeceği tahminen, Tayvan'da resmi bağımsızlığa verilen desteğin artma derecesine, Pekin'de siyasal ve askeri liderleri güçlü bir milliyetçiliğe sevk eden iktidara kimin geçeceği mücadelesinin sonucuna ve Çin'in askeri gücünün Tayvan'ın abluka altına alınmasını ya da işgal edilmesini uygulanabilir hale getirecek şekilde gelişmesine bağlı olacaktır. Yirmi birinci yüzyılın başlarında Tayvan'ın zorla, uyumla ya da bu iki yolun bir bileşimiyle Çin anakarasına daha yakından bağlanma olasılığı var gibi görünmektedir.

1970'li yılların sonlarına kadar, antikomünistliği esas olan Singapur ile Halk Cumhuriyeti arasında soğuk rüzgarlar eserken, Lee Kuan Yew ve öbür Singapurlu liderler Çin'in geriliğini hor görüyorlardı. Gelgelelim, Çin'in ekonomik gelişmesi 1980'li yıllarda tırmanışa geçtikçe Singapur klasik eyyamcı bir tarzda anakaraya yönelmeye başladı. 1992 yılına gelindiğinde Singapur Çin'de 1. 9 milyar dolarlık yatırım yapmış ve sonraki yıl Şangay'ın dışında, milyarlarca dolarlık yatırımları içerecek bir sanayi kentini, "II. Singapur"u inşa etme planları duyurulmuştu. Lee, Çin'in ekonomik beklentilerinin hevesli bir destekçisi ve gücünün hayranı haline geldi. Çin, diyordu Lee 1993 yılında, "canlılığın olduğu yerdir".[24] Büyük ölçüde Malezya ve Endonezya'da yoğunlaşmış olan Singapur kaynaklı dış yatırım Çin'e yöneldi. Singapur hükümetinin destek verdiği dış yatırım projelerinin yarısı 1993 yılında Çin'deydi. 1970'li yıllarda Pekin'e yaptığı ilk ziyarette Lee Kuan Yew'in Çinli liderlerle Mandarin dilinde konuşmak yerine İngilizce konuşmakta ısrar ettiği söylenir. Yirmi yıl sonra böyle bir şey yapma olasılığı yoktu.

islam: kenetlenmeden yoksun bilinç

Araplar arasındaki ve genelde Müslümanlar arasındaki siyasal bağlılık yapısı modern Batı'da görülen yapının karşıtı oldu. Modern Batı'da siyasal bağlılığın doruğu ulus devlettir. Daha dar kapsamlı bağlılıklar ulus devlete tabidir ve ulus devlet çatışı altında toplanır. Ulus devletleri aşan gruplara –dilsel ya da dinsel topluluklara ya da medeniyetlere– daha az bağlılık hissedilir. Dar kapsamlı birimlerden geniş birimlere uzanan bir sürekli çizgi ölçeğinde, Batı'da görülen bağlılıklar çizginin ortasında doruk yaparken, bağlılık yoğunluğu eğrisi ters bir U çizer. İslam dünyasında bağlılık yapısı bunun neredeyse tam tersidir. İslamın bağlılıklar hiyerarşisinin ortasında bir çukur vardır. Ira Lapidus'un gözlemlediği gibi, "iki temel, kökensel ve kalıcı yapı" bir yanda aile, klan ve kabile, öbür yanda "daha geniş bir ölçekte kültür, din ve imparatorluk oldu".[25] Libyalı bir akademisyen benzer şekilde şu gözlemde bulunur: "Arap Toplumları ve Siyasal Sistemlerinin toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal gelişimlerinde Kabilecilik ve Din (İslam) önemli ve belirleyici bir rol oynadı ve hâlâ oynamaktadır. Aslında, Kabilecilik ve Din, Arap Siyasal kültürü ve Arap Siyasal Aklını şekillendiren ve belirleyen en önemli etkenler ve değişkenler olarak görülmelerini sağlayacak şekilde içiçe geçmiştir". Kabileler Arap devletlerinin siyasetlerinin merkezinde yer almıştır; bu devletlerin birçoğu, Tahsin Bashir'in belirttiği gibi, yalnızca ve yalınca, "bayrakları olan birer kabile"dir. Suudi Arabistan'ın kurucusu bu işi büyük ölçüde evlilik ve öbür vasıtalar yoluyla bir kabile koalisyonu kurma becerisinin sonucu olarak başardı ve Suudi siyaseti büyük ölçüde Sudairi'lerin Shammar'lar ile kapıştırıldığı bir kabile siyaseti olmaya devam etti. Libya'nın gelişmesinde en azından on sekiz büyük kabile önemli roller oynadı ve Sudan'da yaklaşık, içlerinden en büyüğünün ülke nüfusunun yüzde 12'sini kapsadığı, beş yüz kabilenin yaşadığı tahmin edilmektedir.[26]

Orta Asya'da tarihsel olarak ulusal kimlikler var olmadı.

"Sadakat devlete değil kabileye, klana ve geniş aileyeydi". Öbür uçta insanların ortak "dili, dini, kültürü ve hayat tarzı yoktu" ve "İslam insanlar arasındaki en güçlü birleştirici güçtü, hele emirin gücü İslamın yanında hiç kalırdı". Çeçenler arasında yaklaşık yüz "dağlı" ve yetmiş "ovalı" klan vardı, Kuzey Kafkasya halkıyla ilişki kurmuşlardı; siyaset ve ekonomiyi o denli denetim altına almışlardı ki, Sovyet planlı ekonomisinin karşıtı olarak Çeçenlerin bir "klanlaşmış" ekonomiye sahip oldukları iddia ediliyordu.[27]

İslamın olduğu her yerde küçük grup ve büyük inanç, kabile ve *ümmet* temel bağlılık noktası olarak kaldı ve ulus devlet bunlardan her zaman daha az önemli oldu. Arap dünyasında var olan devletler, çoğunluğu itibariyle Avrupa emperyalizminin kaprisli değilse de keyfi birer ürünü olmaları ve sınırlarının çoğu zaman Berberiler ve Kürtler gibi etnik grupların sınırlarıyla çakışmaması yüzünden meşruluk sorunlarıyla karşılaşmaktadır. Bu devletler Arap ulusunu böldü ve Pan-Arap devlet asla hayata geçirilemedi. Ayrıca, egemen ulus devletler fikri Allah'ın egemenliği ve *ümmet*in önceliği fikriyle uyuşmaz. Devrimci bir hareket olarak İslamcıköktendincilik, tıpkı Marksizmin enternasyonal proletarya lehine ulus devleti reddetmiş olması gibi, İslamın birliği lehine ulus devleti reddeder. Ulus devletin İslam dünyasındaki zayıflıkları, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Müslüman *devlet grupları* arasında sayısız çatışmalar olsa bile Müslüman devletler arasında büyük savaşların ender görülmesi (bunların en önemlileri komşularını işgal eden Irak'ın çıkardığı savaşlardır) gerçeğinde yansımasını bulur.

1970'li ve 1980'li yıllarda İslami Uyanış'ı doğuran aynı etkenler, ülkelerin kendi içlerinde *ümmet*le ya da bir bütün olarak İslam medeniyetiyle kurulan özdeşlikleri de güçlendirdi. 1980'li yılların orasında bir akademisyenin gözlemlediği gibi:

> Müslüman kimliğine ve birliğine duyulan ilgi dekolonizasyon, demografik büyüme, sanayileşme, kentleşme ve uluslararası ekonomik düzenin Müslüman topraklarının altında yatan petrol zen-

> ginliğiyle ilintili olarak geçirdiği değişim tarafından daha da kışkırtıldı . . . Modern iletişim sistemleri Müslüman halklar arasındaki bağları güçlendirip geliştirdi. Mekke'ye hacca gelenlerin sayısında büyük bir artış oldu, bu da Çin, Senegal, Yemen ve Bangladeş gibi engin bir alanda Müslümanlar arasında daha yoğun bir ortak kimlik duygusunun oluşmasını sağladı. Gitgide artan sayıda Endonezyalı, Malezyalı, güney Filipinli ve Afrikalı öğrenciler Orta Doğu ülkelerinde öğrenim görüyor, ulusal sınırları aşan bağlantılar kurarak düşüncelerini yayıyor. Müslüman entelektüeller arasında Tahran, Mekke ve Kuala Lumpur gibi merkezlerde düzenli aralıklarla ve gitgide daha sık konferanslar düzenleniyor; Müslüman entelektüeller ile ülema (din bilginleri) arasında görüş ve bilgi alış verişi yapılıyor . . . Sesli ve görüntü kasetler cami vaazlarını uluslararası bir kitleye ulaştırıyor, böylelikle etkili vaizler kendi yerel topluluklarının çok ötesindeki kitlelere seslenme olanağı buluyor.[28]

Müslüman birliği duygusu devletlerin ve uluslararası örgütlerin eylemlerinde de yansımasını bulmakta ve bu eylemler tarafından teşvik edilmektedir. 1969 yılında Suudi Arabistan'ın liderleri Pakistan, Fas, İran, Tunus ve Türkiye'nin liderleriyle bir araya gelerek ilk İslami zirveyi Rabat'ta düzenledi. Karargahları Cidde'de olan ve resmen 1972 yılında kurulan İslam Konferans Örgütü bu zirveden doğdu. Nüfusunun büyük kısmını Müslümanların oluşturduğu devletlerin hemen hepsi, kendi türünün tek örneği olan bu devletlerarası örgüte üye olmuştur. Ortodoks, Budist, Hindu yönetimlerin, üyeliğin dine dayalı olduğu devletlerarası örgütleri yok; ama Müslüman yönetimlerin böyle bir örgütü var. Buna ilaveten, Dünya Müslümanları Kongresi (Pakistan'ın yarattığı bir örgüt) ve Dünya Müslümanları İttifakı (Suudi Arabistan'ın yarattığı bir örgüt) gibi hükümet-dışı örgütleri, yanı sıra "kendi ideolojik yönelimlerini paylaştıklarına ve Müslümanlar arasında enformasyon ve kaynak akışını arttırdığına inanılan sayısız, çok uzak rejimleri, partileri, hareketleri ve davaları" Suudi Arabistan, Pakistan, İran ve Libya desteklemiştir.[29]

Gelgelelim, İslami bilinçten İslami kenetlenmeye doğru yapılan hamle iki paradoks barındırmaktadır. Birincisi, İslam, her biri İslami kenetlenmeyi kendi liderliği altında sağ-

layabilmek için Müslümanların *ümmet*le özdeşlik kurmalarından yararlanmak isteyen iktidar merkezleri arasında bölünmüştür. Bu rekabet bir yanda yerleşik rejimler ve onların örgütleri ile öbür yanda İslamcı rejimler ve onların örgütleri arasında devam etmektedir. Suudi Arabistan kısmen o tarihte Nasır'ın egemen olduğu Arap İttifakı'nı etkisizleştirmek amacıyla OIC'inin kurulmasına öncülük etti. Körfez Savaşı'ndan sonra 1991 yılında Sudanlı lider Hasan el-Turabi, Suudilerin egemen olduğu OIC'i etkisizleştirmek için Arap ve Müslüman Halk Konferansı'nı (PAIC) kurdu. PAIC'in Hartum'da 1995 yılının başında yapılan üçüncü konferansına seksen ülkeden çeşitli İslamcı örgütlerin ve hareketlerin birkaç yüz delegesi katıldı.[30] Bu resmi örgütlere ilave olarak, Afganistan savaşı Cezayir Çeçenistan, Mısır, Tunus, Bosna, Filistin ve başka yerlerde Müslümanlık davası ya da İslamcı davalar uğrunda savaşan bir gayrı resmi ve yer altı bir eski askerler grubunun oluşturduğu kapsamlı bir şebeke yarattı. Savaştan sonra Peşavar yakınlarındaki Dava ve Cihad Üniversitesi'nde ve Afganistan'da çeşitli fraksiyonların ve dış destekçilerinin yaşattığı kamplarda eğitim görmüş olan savaşçıların katılmasıyla bu birlikler yenilendi. Radikal rejimlerin ve hareketlerin paylaştıkları ortak çıkarlar zaman zaman daha geleneksel düşmanlıkların üstesinden geldi ve İran'ın verdiği destek sayesinde Sünni köktendinci gruplar ile Şii gruplar arasında bağlantı kuruldu. Sudan ile İran arasında yakın bir askeri işbirliği vardır, İran hava kuvvetleri ve donanması Sudan'daki tesisleri kullanmaktadır ve bu iki ülkenin yönetimleri Cezayir ve başka yerlerdeki köktendinci grupları birlikte desteklemişlerdir. Hasan el-Turabi ile Saddam Hüseyin'in 1994 yılında aralarında yakın bağlar kurdukları söylenmektedir; ayrıca, İran ve Irak uzlaşma yoluna girmiştir.[31]

İkincisi, *ümmet* kavramı ulus devleti peşinen gayrı-meşru olduğunu varsaymaktadır; oysa *ümmet* ancak halihazırda bulunmayan bir ya da daha fazla sayıda çekirdek devletin eylemleri aracılığıyla birleşebilir. Birleşik bir dinsel-siyasal

İslam kavramı, geçmişte çekirdek devletlerin ancak dinsel ve siyasal liderliğin –halifelik ve sultanlığın- tek bir yönetici kurumda bileştiği zaman hayata geçirildiği anlamına gelir. Arapların yedinci yüzyılda Kuzey Afrika'yı ve Orta Doğuyu hızla işgal etmesi, Şam'ın başkent olduğu Emevi halifeliğiyle sonuçlandı. Bunun ardından sekizinci yüzyılda Bağdat merkezli, Acemlerin etkisi altındaki Abbasi halifeliği geldi, ikincil halifeler onuncu yüzyılda Kahire ve Kordoba'da ortaya çıktı. Dört yüz yıl sonra Osmanlı Türkleri Orta Doğu'yu baştan başa silip süpürdü, 1453 yılında İstanbul'u ele geçirdi ve 1517'de yeni bir halifelik kurdu. Yaklaşık aynı tarihte Türki halklar Hindistan'ı işgal etti ve Moğol imparatorluğunu kurdu. Batı'nın tırmanışa geçmesi hem Osmanlı hem de Moğol imparatorluklarını zayıflattı ve Osmanlı imparatorluğunun yıkılışı İslamı çekirdek bir devletten yoksun bıraktı. Osmanlı imparatorluğunun toprakları büyük ölçüde Batılı güçler arasında paylaşıldı ve bu güçler o ülkeleri terk ettiklerinde arkalarında İslam'ın geleneklerine yabancı bir Batılı modele göre inşa edilmiş kırılgan devletler bıraktı. Bu yüzden, yirminci yüzyılın büyük kısmında hiçbir Müslüman ülke bu rolü üstlenmesine ve gerek öbür İslami devletler tarafından gerek gayri Müslim ülkeler tarafından İslamın lideri olarak kabul edilip tanınmasına yetecek güce, kültürel ve dinsel meşruluğa sahip olamadı.

İslami bir çekirdek devletin yokluğu İslamı niteleyen yaygın iç ve dış çatışmalara büyük bir katkıda bulunmuştur. Kenetlenme içermeyen bilinçlilik İslamın zayıflığının bir kaynağı olduğu gibi, öbür medeniyetlere yönelik bir tehtidin de kaynağıdır. Bu durumun sürüp gitme olasılığı var mı?

İslami bir çekirdek devlet ekonomik kaynaklara, askeri güce, güçlü bir örgütlenmeye, İslami bir kimliğe sahip olmak ve *ümmete* hem siyasal hem de dinsel düzeyde liderlik etmek zorundadır. İslamın olası liderleri olarak zaman zaman altı devletin adı geçer; gelgelelim etkin bir çekirdek devlet olmanın gereklerine bugün için bu devletlerin hiçbiri sahip değil. Endonezya en büyük Müslüman ülkedir ve eko-

nomik açıdan hızla gelişmektedir. Gelgelelim, İslamın Arap merkezinden çok uzak bir çevre coğrafyasında bulunmaktadır; bu devletin İslamı gamsız Güneydoğu Asya çeşidinden bir İslamdır; nüfusu yerli, Müslüman, Hindu, Çin ve Hıristiyan tesirlere açık karma bir nüfustur. Mısır büyük bir nüfusa sahip, Orta Doğu'da merkezi, stratejik olarak önemli bir coğrafyada yer alan bir Arap ülkesidir ve İslami bilginin üretildiği önde gelen bir kuruluş olan El-Azher Üniversitesi bu ülkededir. Gelgelelim, Mısır da yoksul bir ülkedir, ekonomik açıdan Amerika Birleşik Devletleri'ne, Batılıların denetimi altındaki uluslararası kurumlara ve petrol zengini Arap devletlerine bağımlıdır.

İran, Pakistan ve Suudi Arabistan kendilerini açıkça birer Müslüman ülke olarak tanımlamış ve aktif bir şekilde *ümmet* içinde etkili olma ve *ümmete* liderlik etme girişiminde bulunmuştur. Bunu yaparken örgütlere sponsorluk etme, İslami grupları finanse etme, Afganistan'daki savaşçılara destek verme ve Orta Asya'daki Müslüman halkların gönlünü kazanma konularında birbirleriyle rekabete girmişlerdir. İran, kendisine İslami bir çekirdek devlet vasfını kazandırabilecek orta düzey bir ekonomik gelişkinliğe, petrol rezervlerine, tarihsel geleneklere, uygun bir büyüklüğe ve coğrafi açıdan merkezi bir konuma sahiptir. Gelgelelim, Müslümanların yüzde doksanının Sünni olmasına karşılık İran Şiidir; İslamın dili olarak Arapça'dan sonra Farsça gelir; ve Acemler ile Araplar arasındaki ilişkiler tarih boyunca düşmanca olmuştur.

Pakistan gerekli büyüklüğe, nüfusa ve askeri yeteneklere sahiptir ve liderleri oldukça tutarlı bir şekilde İslami devletler arasında işbirliğini geliştirmeyi desteklemede rol alma ve dünyanın geri kalanı karşısında İslamın sözcülüğünü yapma iddiasında bulunmuştur. Gelgelelim, Pakistan göreceli olarak yoksul bir ülkedir ve ciddi iç etnik ve bölgesel bölünmüşlüklerden, siyasal istikrarsızlıklarla dolu bir sicilden ve Hindistan karşısında güvenlik sorununa saplanıp kalmışlıktan mustariptir; tüm bunlar, başka İslami ülkelerin yanı sı-

ra Çin ve ABD gibi gayri-müslim güçlerle yakın ilişkiler geliştirmeye verdiği önemi büyük ölçüde açıklamaktadır.

İslamın kökensel yuvası Suudi Arabistan'a gelince, İslamın en kutsal emanetleri oradadır; dili İslamın dilidir; dünyanın en büyük petrol rezervlerini ve bunun sonucu olarak da mali etki gücünü elinde tutmaktadır; ve yönetimi Suudi toplumunu katı İslami bir doğrultuda şekillendirmiştir. Suudi Arabistan 1970'li ve 1980'li yıllarda İslam dünyasında en etkili yegane güçtü. Tüm dünyada Müslümanlık davasını desteklemek için milyarlarca dolar harcadı, camiler ve ders kitaplarından siyasal partilere, İslamcı örgütlere ve terörist hareketlere kadar birçok alanda mali yarımlarıyla boy gösterdi ve bunu yaparken de aralarında pek bir ayrım gözetmemiştir. Öte yandan, göreceli düşük yoğunluklu nüfusu ve coğrafi açıdan zayıf bir konumda yer alması bu ülkeyi güvenlik sorunları açısından Batı'ya bağımlı kılmaktadır.

Son olarak, Türkiye İslamın çekirdek devleti olmak için gerekli tarihe, nüfusa, orta düzey bir ekonomik gelişmişliğe, ulusal birliğe, askeri yetenek ve geleneğe sahiptir. Gelgelelim, Atatürk'ün Türkiye'yi net bir şekilde laik bir toplum olarak tanımlaması, Türk cumhuriyetinin bu rolü Osmanlı imparatorluğundan devralmasını önlemiştir. Türkiye, anayasasındaki laiklik ilkesine bağlılığından ötürü OIC'in kurucu üyesi bile olamamıştır. Türkiye kendisini laik bir ülke olarak tanımladığı sürece İslamın liderliğine soyunma olasılığı yoktur.

Bununla birlikte, Türkiye kendisini yeniden tanımladığı takdirde ne olur? Türkiye bir noktada Batı dünyasına üyelik için yalvarıp duran bir dilenci olarak oynadığı hüsran verici ve aşağılayıcı rolden vazgeçip, Batı'nın temel İslami muhatabı ve düşmanı olarak oynadığı çok daha etkileyici ve onurlu tarihsel rolü yeniden üstlenmeye hazır hale gelebilir. Köktendincilik Türkiye'de tırmanışa geçmiştir; Özal yönetimi altında Türkiye Arap dünyasıyla özdeşlik kurmak için büyük çaba harcamıştır; Orta Asya'da ılımlı bir rol üstlene-

bilmek için etnik ve dilsel bağlantılarından faydalanmaya çalıştı; Boşnak Müslümanları desteklemiş ve cesaretlendirmiştir. Balkanlar, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Orta Asya'daki Müslümanlarla kapsamlı tarihsel bağlantılara sahip olması bakımından Türkiye'nin Müslüman ülkeler arasında benzersiz bir yeri vardır. Türkiye'nin sonuçta bir "Güney Afrika" rolü kotarması hiç de mantık dışı değildir: Güney Afrika'nın ırk ayrımcılığını ilga etmesi gibi, kendine yabancı olduğu gerekçesiyle laikliği kaldırıp, kendi medeniyet kümesinde bir parya konumundan çıkarak bu medeniyetin lideri haline gelebilir. Güney Afrika, Hıristiyanlıkta Batı'nın iyi ve kötü yanlarını ve ırk ayrımcılığını yaşayıp gördükten sonra Afrika'ya liderlik etme vasfını özellikle kazandı. Laiklik ve demokraside Batı'nın iyi ve kötü yanlarını yaşayıp görmüş olan Türkiye de en az onun kadar, İslama liderlik etme vasfını kazanmış olabilir. Ama bunu yapabilmek için Atatürk'ün mirasını, Rusya'nın Lenin'in mirasını reddedişinden daha eksiksiz bir şekilde reddetmek zorunda kalacaktır. Böyle bir hamle aynı zamanda, Atatürk kalibresinde bir lideri, Türkiye'yi bölünmüş bir ülke olmaktan çıkarıp çekirdek bir devlet haline getirmek için gerekli siyasal ve dinsel meşruluğu kendisinde toplamış olan bir lideri gerektirir.

IV

●

Medeniyetlerin Çatışmaları

8
Batı ve Diğerleri: Medeniyetlerarası Meseleler

batı evrenselciliği

Belirmekte olan dünyada, farklı medeniyetlerin devletleri ve grupları arasındaki ilişkiler yakın olmayacak ve genellikle düşmancıl bir niteliğe bürünecektir. Yine de, medeniyetlerarası ilişkilerin bazıları, diğerlerine kıyasla daha fazla çatışma eğilimlidir. Mikro düzeyde, en belirgin fay hatları, İslam ile Ortodoks, Hindu, Afrikalı ve Batılı Hıristiyan komşuları arasında bulunmaktadır. Makro düzeyde ise, baskın bölünme, bir tarafta Müslüman ve Asyalı toplumlar ile diğer tarafta Batı arasında cereyan eden en şiddetli çatışmalarla "Batı ve diğerleri" arasındadır. Geleceğin tehlikeli çatışmaları, muhtemelen Batı'nın kibri, İslam'ın hoşgörüsüzlüğü ve Çinlilerin aşırı inatçılığı ve iddiacılığı arasındaki etkileşimden kaynaklanacaktır.

Medeniyetler arasında bir tek Batı, diğer medeniyetlerin hepsi üzerinde köklü ve zaman zaman da yıkıcı bir etkiye sahip olmaktadır. Nitekim, medeniyetler dünyasının en yaygın tipik özelliği, Batı'nın gücü ve kültürü ile diğer medeniyetlerin iktidarı ve kültürleri arasındaki ilişkidir. Diğer medeniyetlerin göreli gücü artarken, Batı kültürünün çekiciliği ve etkileyiciliği azalmakta ve Batılı-olmayan halklar kendi yerli kültürlerine giderek daha fazla güven duymakta ve bağlanmaktadır. Bunun sonucu olarak, Batı ve diğerleri arasındaki ilişkilerin merkezindeki sorun, Batı'nın -özellikle de Amerika'nın- evrensel bir Batı kültürünü teşvik etme ve bu

kültüre ağırlık kazandırma çabaları ile bunu başarma doğrultusunda giderek kaybolan becerisi arasındaki uyumsuzluktur.

Komünizmin çöküşü, Batı'da Batı'nın demokratik liberalizm ideolojisinin küresel bir zafer kazandığı ve dolayısıyla evrensel olarak geçerli olduğu görüşünü pekiştirerek bu uyumsuzluğu kızıştırdı. Batı ve özellikle de her zaman bir misyoner ulus olagelen Amerika Birleşik Devletleri, Batılı-olmayan halkların kendilerini Batı'nın değerleri olarak kabul edilen demokrasi, serbest piyasa, sınırlı hükümet, insan hakları, bireycilik ve hukuk devleti değerlerine teslim etmeleri gerektiğine ve kendi kurumlarında bu değerleri gerçekleştirmeleri gerektiğine inanır. Diğer medeniyetlerdeki azınlıklar bu değerlere kucak açar ve bunları desteklerler, ama Batılı-olmayan toplumlarda bu değerlere yönelik başat tutumlar, yaygın şüphecilikten şiddetli muhalefete kadar çeşitlilik gösterir. Batı için evrenselcilik anlamına gelen, diğer medeniyetler için emperyalizm anlamına gelir.

Batı, üstün konumunu ayakta tutmaya ve kendi çıkarlarını dünya cemaati'nin çıkarları diye tanımlayarak savunmaya çalışıyor ve bu çabasını sürdürecek. Bu terim ("dünya cemaati"), ABD ve diğer Batılı güçlerin çıkarlarını yansıtan eylemlere küresel meşruluk kazandırmak amacıyla yumuşatılmış kolektif bir topluluk adını aldı (ve "Özgür Dünya" teriminin yerine geçti). Sözgelimi, Batı, Batılı-olmayan toplumların ekonomilerini, kendisinin hâkimi olduğu küresel bir ekonomik sistemle bütünleştirmeye çalışıyor. Batı, IMF ve diğer uluslararası ekonomik kurumlar aracılığıyla, kendi ekonomik çıkarlarını ön plana çıkarıp, uygun olduğunu düşündüğü ekonomik politikaları diğer uluslara dayatıyor. Gelgelelim Batılı-olmayan halkların gireceği herhangi bir seçimde IMF bu ülkelerin maliye bakanlarının ve az sayıda başka kişinin desteğini kazanacaktır kuşkusuz; ama ne var ki, Georgi Arbatov'un, IMF yetkililerine ilişkin olarak "demokratik olmayan dış ekonomik ve politik yönetim kuralları dayatarak ve ekonomik özgürlüğü engelleyerek diğer

insanların parasını sömürmeyi seven yeni-Bolşevikler" tanımlamasını kabul eden hemen herkesin son derece olumsuz eleştirilerine maruz kalacağı da açıktır.[1]

Batılı-olmayanlar, ayrıca, Batı ilkesi ve Batı eylemi arasındaki çelişkilere dikkat çekmekte tereddüt etmezler. Riyakârlık, çifte standartlar ve yersiz itirazlar evrenselcilik takıntılarının bedelidir. Demokrasi, Müslüman köktendincileri iktidara taşımaması koşuluyla desteklenir; silahsızlanma İran ve Irak için dayatılan, ama İsrail için dayatılmayan bir konudur; serbest ticaret, ekonomik büyümenin iksiriyken, tarım için bu söz konusu değildir; insan hakları, Çin'le ilgili bir meseleyken, Suudi Arabistan'la pek ilgisi yoktur; petrol sahibi Kuveytlilere yönelik saldırıların önü büyük ölçüde kesilir, ama petrol-sahibi olmayan Boşnaklara yönelik saldırılar engellenmez. Çifte standartlar pratikte, evrensel ilke standartlarının kaçınılmaz bedelidir.

Batılı-olmayan toplumlar, politik bağımsızlık kazanır kazanmaz, kendilerini Batı'nın ekonomik, askeri ve kültürel tahakkümünden kurtarmak isterler. Doğu Asya toplumları, ekonomik açıdan Batı ile boy ölçüşme konusunda epey yol almıştır. Asyalı ve Müslüman ülkeler, askeri açıdan da Batı ile aynı noktaya ulaşmanın kestirme yollarını araştırıyorlar. Batı medeniyetinin evrensel özlemleri, Batı'nın göreli gücünün azalması ve diğer medeniyetlerin giderek artan kültürel özgüvenleri, Batı ile diğerleri arasındaki ilişkilerin genelde zorlaşmasına yol açıyor. Ama ne var ki, bu ilişkilerin mahiyeti ve düşmancıl olma dereceleri büyük ölçüde değişkenlik arz ediyor ve üç kategoride toplanıyor. Batı'ya meydan okuyan medeniyetler, İslam ve Çin, söz konusu olduğunda, Batı sürekli yapmacık ve genellikle de epey düşmancıl ilişkiler kurma eğilimine giriyor. Batı'nın, Latin Amerika ve Afrika gibi, bir ölçüde Batı'ya bağımlı daha zayıf medeniyetlerle ilişkileri, özellikle de Latin Amerika ile ilişkileri ise, daha düşük çelişki düzeyleri içeriyor. Rusya, Japonya ve Hindistan'ın Batı ile ilişkileri ise, bu üç çekirdek ülke kimi zaman, Batı'ya meydan okuyan medeniyetlerle aynı safta yer alıp,

kimi zaman da Batı'nm yanında yer alsa da, işbirliği ve çatışma unsurları içermesi nedeniyle, muhtemelen diğer iki grubun, yani İslam ve Çin medeniyetlerinin Batı ile ilişkileri arasında yer alıyor. Bir tarafta Batı, diğer tarafta da İslam ve Çin medeniyetleri arasında "gidip gelen" medeniyetleri oluşturuyorlar.

İslam ve Çin bünyelerinde Batı'nınkinden çok farklı ve kendi gözlerinde Batı'nınkinden son derece üstün büyük kültürel gelenekler barındırıyor. Hem İslam'ın hem de Çin'in Batı karşısındaki gücü ve özgüveni artıyor ve kendi değerleri ve çıkarları ile Batı'nın değerleri ve çıkarları arasındaki çatışmalar da çoğalıyor ve giderek şiddetleniyor. İslam bir çekirdek devlete sahip olmadığı için Batı'yla ilişkileri de, ülkeden ülkeye büyük ölçüde değişiyor. Ama 1970'lerden beri, köktendinciliğin yükselişinin, Müslüman ülkelerde daha Batı-yanlısı hükümetlerden daha Batı-karşıtı hükümetlere kadar çeşitlilik arz eden iktidar değişikliklerinin, bazı İslam grupları ile Batı arasında kısmi bir savaşın doğuşunun ve bazı Müslüman devletler ile ABD arasında yaşanan Soğuk Savaş güvenlik bağlarının zayıflamasının damgasını taşıyan tümüyle istikrarlı bir Batı-karşıtlığı eğilimi mevcut. Dünyanın geleceğinin şekillenmesinde bu medeniyetlerin Batı'ya göreceli olarak nasıl bir rol oynayacağı biçimindeki asli sorun, özgül meselelere ilişkin farklılıklara temel teşkil ediyor. Küresel kurumlar, güç dağılımı ve ulusların izlediği politikalar ve ekonomiler, yirmi birinci yüzyılda öncelikle Batı'nın değerlerini ve çıkarlarını mı yansıtacak, yoksa öncelikle İslam ve Çin'in değerleri ve çıkarları tarafından mı şekillenecek?

Uluslararası ilişkilere dair gerçekçi kuram, Batılı-olmayan medeniyetlerin çekirdek devletlerinin, Batı'nın egemen gücünü dengelemek üzere birleşecekleri kestiriminde bulunuyor. Bazı alanlarda bu gerçekleşti. Ama genel bir Batı-karşıtı koalisyon yakın gelecekte olası değilmiş gibi görünüyor. İslam ve Çin medeniyetleri, din, kültür, toplumsal yapı, gelenekler, politika ve hayat tarzlarının kökenindeki temel

varsayımlar bakımından temelde birbirlerinden farklılar. Muhtemelen her biri, doğası gereği diğeriyle, Batı medeniyetiyle paylaştığı ortak özelliklerden daha azını paylaşıyor. Yine de, politikada ortak bir düşman, ortak bir çıkar yaratıyor. Dolayısıyla, Batı'yı hasımları olarak gören İslam ve Çin toplumlarının, tıpkı Müttefikler ve Stalin'in Hitler'e karşı işbirliğine girmesi gibi, Batı'ya karşı işbirliği yapmak için gerekçeleri bulunuyor. Bu işbirliği insan hakları, ekonomi ve en önemlisi de, her iki medeniyetin toplumlarının Batı'nın konvansiyonel askeri üstünlüğüne karşı denge oluşturmak amacıyla askeri kapasitelerini, özellikle de kitlesel imha silahları ve güdümlü füzeler, geliştirme çabalarını içeren birçok farklı konuda gerçekleşiyor. 1990'ların başlarında bu konularda Batı'ya karşı çıkmak amacıyla, bir yandan Çin ve Kuzey Kore arasında ve bir yandan da, farklı derecelerde Pakistan, İran, Irak, Suriye, Libya ve Cezayir arasında bir "Konfüçyusçuluk-İslam bağlantısı" söz konusuydu.

Batı ile bu diğer toplumları birbirinden ayıran konular uluslararası gündemde giderek daha önemli bir niteliğe bürünüyor. Batı'nın çabalarını içeren başlıca üç konu şunlar: (1) nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlar ve bu silahları kullanma araçları bakımından silahsızlanma ve denge oluşturma amacıyla karşıt-silahlanma politikaları aracılığıyla askeri üstünlüğünü korumak; (2) Batı'nın kavradığı anlamıyla insan haklarına saygı duyma ve Batı'nın çizgilerinde demokrasiyi benimseme konusunda diğer toplumlara baskı uygulayarak Batı'nın politik değerlerini ve kurumlarını desteklemek; ve (3) göçmen veya mülteci olarak kabul edilen Batılı-olmayan kişilerin sayısını kısıtlayarak Batılı toplumların kültürel, toplumsal ve etnik bütünlüğünü korumak. Tüm bu üç alanda da, Batı kendi çıkarlarını, Batılı-olmayan toplumların çıkarlarına karşı koruma konusunda güçlükler yaşadı ve bu devam edeceğe benziyor.

silahlanma

Askeri kapasitelerin yayılması, küresel ekonomik ve toplumsal gelişmenin sonucudur. Japonya, Çin ve diğer Asya ülkeleri ekonomik açıdan zenginleştikçe, askeri açıdan da daha güçlü hale gelecekler. Aynısı kaçınılmaz olarak Müslüman toplumlar için de söz konusu olacak. Şayet ekonomisini düzeltmede başarılı olursa bu Rusya için de geçerli. Yirminci yüzyılın son dönemlerinde, Batılı-olmayan birçok toplumun Batılı toplumlar, Rusya, İsrail ve Çin'den silah transferi yoluyla gelişmiş silahlar edindiğine ve son derece gelişmiş silahlar için yerel silah üretimi olanakları yarattığına tanık olundu. Bu süreçler devam edecek ve muhtemelen de, yirmi birinci yüzyılın ilk yıllarında ivme kazanacak. Ama yine de, yirmi birinci yüzyıla dek, Batı, isimlendirmek gerekirse de, İngiltere ve Fransa'nın belli ölçüde katılımıyla özellikle ABD, dünyanın hemen her bölgesine askeri olarak tek başına müdahale edebilecek konumdadır. Yalnızca ABD, dünyanın neredeyse her yerini bombalayabilecek hava gücüne sahip olacaktır. Küresel güç olarak ABD'nin ve dünyanın egemen medeniyeti olarak da Batı'nın askeri konumunun merkezi öğeleri bunlardır. Yakın gelecekte ise, Batı ve diğerleri arasındaki konvansiyonel askeri güç dengesi, ezici bir üstünlükle Batı'dan yana olacaktır.

Birinci-sınıf bir konvansiyonel askeri kapasite geliştirmek için gerekli zaman, çaba ve maliyet, Batılı-olmayan toplumları Batı'nın konvansiyonel askeri gücüne karşı denge oluşturmak için başka yollar izlemeye sevk etmektedir. Görünen kestirme yol, kitlesel imha silahları ve bu silahları kullanma araçlarının edinilmesidir. Bölgesel olarak egemen güç konumunda bulunan veya olmak isteyen medeniyetler ve ülkelerin çekirdek devletleri, bu silahları elde etmek için özgül dürtülere sahiplerdir. Bu tür silahlar, öncelikle, bu ülkelerin medeniyetlerindeki ve bölgelerindeki diğer devletler üzerinde üstünlük kurmalarını olanaklı kılar ve ikinci olarak da, ABD veya diğer dış güçlerin, medeniyetlerine ve bölgelerine müdahale etmelerini yıldırma araçları sağlar. Sözgelimi, Sad-

dam Hüseyin, Kuveyt istilasını Irak nükleer silahlara sahip olana değin iki üç yıl daha ertelemiş olsaydı, çok büyük bir olasılıkla Kuveyt'i ele geçirmiş ve ayrıca Suudilerin petrol yataklarına da sahip olmuş olurdu. Batılı-olmayan devletler Körfez Savaşı'ndan kesin dersler aldı. Kuzey Kore ordusu için bu dersler şunlardı: "Amerikalılara topraklarınızda silahlı kuvvetlerini konuşlandırma imkanı tanımayın; hava kuvvetlerini konuşlandırmalarına izin vermeyin; yatırım yapmalarına izin vermeyin; önemsiz ABD gerekçeleriyle savaş başlatmalarına izin vermeyin." Üst düzey bir Hint askeri yetkilisi içinse alınan ders daha da açıktı: "Nükleer silahlara sahip olmadıkça ABD ile savaşa girmeyin."[2] Bu ders, akla yatkın bir çıkarıma sahipmişçesine, Batılı-olmayan dünyanın tümünde siyasi ve askeri liderler tarafından insanların beyinlerine kazınmıştır: "Nükleer silahlarınız varsa, ABD size karşı savaşa girmez."

Lawrence Freedman'ın gözlemlediği gibi, "Nükleer silahlar aslında, alışıldığı üzere güç politikalarını pekiştirmekten çok, eski büyük güçlerin artık ufak bir rol oynadığı uluslararası sistemin bölünmesine yönelik bir eğilimi teyit ederler." Böylece, Soğuk Savaş sonrası dünyada nükleer silahların Batı için oynadığı rol, Soğuk Savaş döneminde olduğunun tam tersidir. Dolayısıyla, Savunma Bakanı Les Aspin'in dikkat çektiği gibi, nükleer silahlar, Sovyetler Birliği karşısında Batı'nın konvansiyonel güçsüzlüğünü telafi etti. Nükleer Silahlar, bir tür "dengeleyici" niteliği taşıdı. Ama Soğuk Savaş sonrası dünyada, ABD "benzersiz bir konvansiyonel askeri güç sahibi oldu; nükleer silahlara erişebilenlerse potansiyel hasımlarımız konumunda bulunuyor. Bizler, eşit konumda olmaktan rahatsızlık duyabilecek kimseleriz."[3]

Dolayısıyla, Rusya'nın savunma planlamasında nükleer silahların rolünü vurgulamış olması ve 1995'te planlamasına ek olarak Ukrayna'dan kıtalararası menzile sahip güdümlü füzeler ve bombalar satın almayı tasarlamış olması şaşırtıcı değildir. Bir ABD silah uzmanının belirttiği gibi "1950'lerde Ruslar hakkında söylediklerimiz artık bizim için söyleniyor.

Ruslar bugünlerde şöyle diyor: 'Onların konvansiyonel üstünlüğünü telafi etmek için nükleer silahlara ihtiyacımız var." Tersine dönen bir başka değişiklik örneği de, nükleer silahları ilk kullanacak taraf olma konusunda yaşandı. Soğuk Savaş sırasında ABD, karşı tarafı caydırmaya yönelik amaçlarla, nükleer silahları ilk kullanacak taraf olmayacağı açıklamasını yapmaya yanaşmadı. Soğuk Savaş sonrası dünyada nükleer silahların yeni caydırıcı işlevine uygun olarak Rusya 1993'te, Sovyetlerin nükleer silahları ilk kullanan taraf olmama yönündeki eski taahhüdünden vazgeçti. Bununla eşanlı olarak, Çin, Soğuk Savaş sonrası sınırlı caydırıcılığa dayalı nükleer stratejisini geliştirme konusunda, nükleer silahları ilk kullanan taraf olmama yollu 1964'teki taahhüdünü sorgulamaya ve taahhüdünden geri adım atmaya başladı.[4] Bu ülkeler nükleer ve diğer kitlesel imha silahları edinirken, diğer çekirdek devletler ve bölgesel güçler de, Batı'nın kendilerine yönelik konvansiyonel askeri eylemlerine bağlı olarak silahlarının caydırıcı etkisini maksimum ölçüde artıracak şekilde bu örnekleri izleme eğilimini taşıyorlar.

Nükleer silahlar, Batı'yı daha doğrudan da tehdit edebilir. Çin ve Rusya, nükleer başlıklarla Avrupa ve Kuzey Amerika'ya erişme kapasitesi taşıyan balistik füzelere sahip. Kuzey Kore, Pakistan ve Hindistan, güdümlü füzelerinin menzilini artırıyor; bu ülkeler, bir noktada, Batı'yı hedef alma kapasitesine sahip gibiler. Ayrıca, nükleer silahlar başka araçlarla da hedefe gönderilebilir. Askeri analiz uzmanları, terörizm ve düzensiz gerilla savaşları gibi çok düşük yoğunluktaki savaşlardan sınırlı savaşlara ve kitlesel konvansiyonel güç içeren daha büyük çaplı savaşlara ve nükleer savaşlara kadar çeşitlilik arz eden geniş bir şiddet yelpazesini zikrediyor. Terörizm tarihsel olarak, zayıf olanın, yani konvansiyonel askeri güce sahip olmayanların silahıdır. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri, nükleer silahlar, zayıf olanların konvansiyonel güçsüzlüklerini telafi etmek amacıyla kullandıkları silahlar olagelmiştir. Geçmişte teröristler, yalnızca sınırlı şiddet eylemlerine kalkışabiliyor, orada burada az sayıda insanı öldü-

rüyor veya bir tesisi veya binayı yok edebiliyordu. Büyük şiddet eylemleri için büyük askeri güçlere ihtiyaç duyuluyordu. Ama bir noktada, birkaç terörist, büyük çaplı şiddet ve kitlesel yıkım üretebilecek güce sahip olacaktır. Terörizm ve nükleer silahlar, birbirinden bağımsız olarak, Batılı-olmayan güçsüzlerin silahlarıdır. İkisi bileşecek olduğunda veya birleştiğinde, Batılı-olmayan zayıflar da güçlü konumuna gelecektir.

Soğuk Savaş sonrası dünyada, kitlesel imha silahları ve bu silahları kullanma, hedefe ulaştırma araçları geliştirmeye yönelik çabalar, İslam devletleri ve Konfüçyusçu devletlerde yoğunlaştı. Pakistan ve muhtemelen de Kuzey Kore, az sayıda nükleer silaha sahip ya da en azından bu silahları hızlı bir şekilde monte etme becerisine sahip bulunuyor; ayrıca, bu silahlarla hedeflerini vurabilmelerini sağlayan daha uzun menzilli güdümlü füzeler geliştiriyor ve ediniyorlar. Irak, önemli bir kimyasal savaş kapasitesine sahipti ve biyolojik ve nükleer silah edinme yönünde büyük çaba sarf ediyordu. İran ise, nükleer silah geliştirmeye yönelik kapsamlı bir program içinde bulunuyor ve nükleer silahları hedeflerine gönderme kapasitelerini genişletiyor. 1988'de Başkan Rafsancani, İranlıların "kimyasal, bakteriyolojik ve radyolojik silahların hem saldırı hem savunma amaçlı kullanımı açısından kendilerini tam anlamıyla donatmaları gerektiği" açıklamasını yapmıştı ve bundan üç yıl sonra, başkan yardımcısı bir İslam konferansında şöyle söylüyordu: "İsrailliler nükleer silahlara sahip olmayı sürdürdüğü için, biz Müslümanlar da, Birleşmiş Milletler'in silahlanmayı önleme girişimlerini dikkate almayarak, bir atom bombası üretmek üzere işbirliği yapmak zorundayız:" 1992 ve 1993'de üst düzey bir ABD istihbarat teşkilatı yetkilisi, İran'ın nükleer silah edinme arayışında olduğunu bildirdi ve 1995'te, ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher, açıkça, "İran bugün nükleer silah üretimi açısından yoğun bir çaba içine girmiştir," açıklamasında bulundu. Söylentilere bakılırsa, aralarında Libya, Cezayir ve Suudi Arabistan'ın yer aldığı diğer Müslüman devletler de, nük-

leer silah üretimiyle ilgileniyorlar. Ali Mazrui'nin kendine özgü renkli açıklamasıyla, "Hilâl, mantar bulutunun* üzerinde yükseliyor" ve Batı'nın yanı sıra başkalarını da tehdit edebilir. İslam, "diğer iki medeniyetle -Güney Asya'da Hinduizmle ve Orta Doğu'da Siyonizm ve politikleşmiş Musevilikle- nükleer Rus ruleti oynamaktan" vazgeçebilir.[5]

Silahlanma, Çin'in konvansiyonel ve konvansiyonel-olmayan silahların birçok Müslüman devlete aktarımında merkezi bir rol oynadığı bir ortamda, Konfüçyusçuluk-İslam bağlantısının en yoğun ve en somut olduğu yerlerde boy gösteriyor. Bu silah aktarımları şunları içeriyor: Cezayir çölünde, görünüşte araştırmaya yönelik olan ama Batılı uzmanlarca plütonyum üretme kapasitesine sahip olduğuna inanılan, son derece gizli ve korunaklı bir nükleer reaktörün inşa edilmesi; Libya'ya kimyasal silah malzemesi satışı; Suudi Arabistan'a CSS-2 orta menzilli güdümlü füze tedarik edilmesi; Irak, Libya, Suriye ve Kuzey Kore'ye nükleer teknoloji veya malzeme yardımı sağlanması; ve Irak'a çok sayıda konvansiyonel silah aktarımı. Çin'in aktarımlarının desteklenmesi amacıyla 1990'ların başlarında Kuzey Kore, İran aracılığıyla Suriye'ye Scud-C füzeleri istifledi, ardından da bu füzeleri fırlatmak için gerekli taşınır malzemeyi verdi.[6]

Konfüçyusçuluk-İslam savaş silahları bağlantısının bel kemiğini, bir yanda Çin ve daha az derecede Kuzey Kore ile bir yanda da Pakistan ve İran arasındaki ilişki oluşturdu. 1980 ve 1991 arasında Çin savaş silahlarının başlıca iki müşterisi İran ve Pakistan'dı; Irak da hemen peşlerinden geliyordu. 1970'lerin başlarında, Çin ve Pakistan, son derece yakın bir askeri ilişki içine girdi. 1989'da bu iki ülke, "karşılıklı anlaşmaya bağlı olarak üçüncü ülkelere ihracat kadar satın-alma, ortak araştırma ve geliştirme, ortak üretim, teknoloji transferi alanlarında da" askeri "işbirliği" anlayışıyla on yıllık bir karşılıklı anlaşmaya imza attı. 1993'te, Pa-

* Nükleer patlamadan sonra oluşan duman bulutunun gökte aldığı mantarımsı biçim (ç.n.)

kistan silah satışları için Çin kredisi sağlayan bir ek anlaşma imzalandı. Sonuçta Çin, "hemen her tür askeri-bağlantılı ürün ve Pakistan ordusunun her birimine yönelik transferi yaparak askeri savaş araçları bakımından Pakistan'ın en güvenilir ve yoğun destekçisi" haline geldi. Çin ayrıca, Pakistan'ın jet uçakları, tank, ağır silahlar ve füze üretimine yönelik tesisler kurmasına da yardım etti. Bunlardan çok daha önemli olansa, Çin'in, nükleer silah kapasitesini geliştirme konusunda Pakistan'a temel yardım sağlamasıydı: Sözde iktisadi destek sağlama amacıyla Pakistan'a uranyum temin etme, bomba tasarımı konusunda tavsiyede bulunma ve Pakistanlıların bir Çin test sahasında nükleer silah denemesi yapmalarına izin verme. Çin, bunu müteakip, ABD ile aralarındaki bir taahhüdü ihlal etme sürecinde, Pakistan'a, M-11'ler (nükleer silahlarla hedefi vurma kapasitesine sahip 300 km menzilli balistik füzeler) verdi. Karşılığında da, Pakistan'dan havada yakıt nakli yapma teknolojisi ve Stinger füzeleri aldı.[7]

1990'lara gelindiğinde Çin ve Irak arasındaki silah bağlantıları da yoğunluk kazandı. 1980'lerde İran-Irak Savaşı sırasında, Çin, İran'a silah gücünün yüzde 22'sini sağlamış

TABLO 8.1
ÇİN'İN 1980-1991 SİLAH TRANSFERLERİNDEN SEÇİLMİŞ ÖRNEKLER

	İran	Pakistan	Irak
Ana savaş tankları	540	1100	1300
Zırhlı nakil araçları	300	-	650
Tanksavar güdümlü füzeler	7500	100	-
Top parçaları/roket fırlatma rampası	1200*	50	720
Savaş uçağı	140	212	-
Gemi tahrip füzeleri	332	32	-
Yerden havaya füze	788*	222*	-

"*" İşareti teslimatların tümünün onaylanmadığını gösteriyor.

Kaynak: Karl W. Eikenberry, Explaining and Influencing Chinese Arms Transfers (Washington: National Defense University, Institute for National Strategic Studies, McNair Paper No. 36, Şubat 1995), s. 12.

ve 1989'da da tek büyük destekçisi olmuştu. Çin ayrıca, İran'ın açıkça deklare ettiği nükleer silahlanma çabalarında etkin bir biçimde işbirlikçilik yaptı. Bu iki ülke, "başlangıç niteliğinde bir Çin-İran işbirliği anlaşması" imzalamalarının ardından, Ocak 1990'da bilimsel işbirliği ve askeri teknoloji transferleri konusunda on yıllık bir anlaşma konusunda uzlaştı. Eylül 1992'de Başkan Rafsancani, İranlı nükleer silah uzmanlarının eşliğinde Pakistan'ı ziyaret etti ve oradan, başka bir nükleer işbirliği anlaşması imzalamak üzere Çin'e geçti ve Şubat 1993'te İran'da iki 300-MW nükleer reaktör inşa etme konusunda Çin'le uzlaşma sağlandı. Bu anlaşmalar uyarınca Çin İran'a nükleer teknoloji ve bilgi transferi yaptı, İranlı bilim adamları ve mühendislere eğitim verdi ve İran'a elektriklenmiş parçacıkların çok yüksek hızda hareket etmelerini sağlayan bir aygıt olan siklotron artırıcı bir alet (atom parçalayıcı) verdi.

ABD'nin baskısına maruz kalmasının ardından Çin, 1995'te iki 300-MW reaktörün satışım, ABD'ye göre "iptal etmeye", kendisine göreyse "askıya almaya" karar verdi. Çin ayrıca, 1980'lerin sonunda teslimatı Kuzey Kore aracılığıyla gerçekleştirilen Silkworm füzeleri ve 1994-1995'te "düzinelerce, hattâ belki de yüzlerce füze yönetim sistemi ve bilgisayara dayalı üretim makineleri" de dahil olmak üzere, füze ve füze teknolojisi alanında İran'ın büyük tedarikçisi oldu. Çin, ayrıca İran'da Çin'in yerden-yere füze üretimine resmi yetki verdi. Kuzey Kore, İran'a Scud füzeleri vererek, İran'ın kendi üretim olanaklarını geliştirmesine yardımcı olarak ve daha sonra da, 1993'te İran'a 600 mil menzilli Nodong I füzesi tedarik etme konusunda uzlaşarak bu desteğe katkıda bulundu. Üçgenin üçüncü köşesinde, İran ve Pakistan da, nükleer alanda yoğun bir işbirliğine girdi. Pakistan İranlı bilim adamlarına eğitim verdi ve Pakistan, İran ve Çin Kasım 1992'de nükleer projelerde birlikte çalışma konusunda anlaşma sağladı.[8] Çin'in kitlesel imha silahları geliştirme konusunda Pakistan ve İran'a verdiği kapsamlı yardım, bu ülkeler arasında muazzam bir taahhüt ve işbir-

liği düzeyinin kanıtıdır.

Bu gelişmelerin ve Batı çıkarlarına karşı sergiledikleri potansiyel tehditlerin sonucunda kitlesel imha silahlarının artışı, Batı'nın güvenlik sorununu gündeminin en üstüne oturmuştur. Sözgelimi, 1990'da Amerikan kamuoyunun yüzde 59'u, nükleer silahların yaygınlaşmasını önlemenin önemli bir dış politika hedefi olduğunu düşünüyordu. 1994'te, kamuoyunun yüzde 82'si ve dış politika liderlerinin yüzde 90'ı bunu böyle tanımlıyordu. Başkan Clinton Eylül 1993'te silahsızlanmanın önceliğini vurguladı ve 1994 sonbaharında, "nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların ve bu tür silahları kullanma araçlarının artışının ABD'nin ulusal güvenliği, dış politikası ve ekonomisi açısından yarattığı beklenmedik ve muazzam tehdit ile baş etmek için ulusal acil durum" çağrısı yaptı. 1991'de CIA, 100 kişilik bir personelden oluşan Silahsızlanma Merkezi'ni kurdu ve Aralık 1993'de Savunma Bakanı Aspin, yeni bir Savunma Karşıt silahlanma İnisiyatifi'nin hayata geçirildiğini ve nükleer güvenlik ve karşıt-silahlanma yardımcı sekreterliği adında yeni bir görev merciinin oluşturulduğunu bildirdi.[9]

Soğuk Savaş boyunca ABD ve Sovyetler Birliği, teknolojik açıdan giderek daha fazla uzmanlık gerektiren nükleer silahlar ve bu silahları kullanma araçları geliştirerek, klasik bir silah yarışına girmişlerdi. Bu bir silah istiflemeye karşı silah istifleme örneğiydi. Soğuk Savaş sonrası dünyada temel silahlanma yarışı farklı bir şekle bürünmüştür. Batı'nın hasımları kitle imha silahları edinmeye çalışıyor ve Batı da onları önlemeye çalışıyor. Bu bir istiflemeye karşı istifleme vakası değildir, daha ziyade istiflemeye karşı sınırlama örneğidir. Batı'nın nükleer silah deposunun boyutu ve kapasitesi, büyük laflar etmenin dışında, yarışın parçası değildir. İstiflemeye karşı istifleme şeklindeki bir silah yarışının sonucu her iki tarafın kaynaklarına, bağlanımlarına ve teknolojik yetkinliğine dayanır. Yazgı olarak saptanmış değildir. İstifleme ve sınırlama arasındaki bir yarışın sonucu ise daha fazla kestirilebilirdir. Batı'nın sınırlama çabaları diğer top-

lumların silah istiflemesini yavaşlatabilir, ama bu toplumlar buna tamamen son vermez. Batılı olmayan toplumların ekonomik ve toplumsal gelişmesi, Batılı ve Batılı olmayan tüm toplumlar için silah satışı, teknoloji ve uzmanlık aracılığıyla para kazanmaya yönelik ticari itkiler ve çekirdek devletler ile bölgesel güçlerin yerel hegemonyalarını korumaya yönelik politik itkileri, tüm bunlar Batı'nın silahlanmayı sınırlama çabalarını zayıflatmaya hizmet eder.

Batı uluslararası düzen ve istikrarla ilgili olarak tüm ulusların çıkarlarını yansıtma açısından silahlanmanın önlenmesini teşvik eder. Ama diğer uluslar bu silahlanmanın azaltılması ve durdurulmasını Batı hegemonyasının çıkarlarına hizmet ediyor olarak görür. Bunun söz konusu olduğu bir durum, bir yanda Batı ve özellikle de ABD ile diğer yanda da, silahlanmaya bağlı olarak güvenlikleri etkilenecek bölgesel güçler arasındaki silahlanmaya yönelik kaygılardaki farklılıklarda yansımaktadır. Kore açısından bu özellikle dikkat çekiciydi. 1993 ve 1994'te ABD, Kuzey Kore'nin nükleer silahlarının görünümü konusunda kendi kendini bunalıma soktu. Kasım 1993'te Başkan Clinton kararlı bir biçimde şu beyan da bulundu: "Kuzey Kore'nin bir nükleer bomba geliştirmesine izin verilemez. Bu konuda çok katı olmalıyız." Senatörler, temsilciler ve Bush hükümetinin eski yetkilileri Kuzey Kore'nin nükleer sistemlerine önleyici bir saldırı ihtiyacını tartıştılar, ABD'nin Kuzey Kore'nin programına ilişkin kaygısı, büyük ölçüde küresel silahlanmaya ilişkin kaygısında köklenmişti; bu tür bir güç ABD'nin Doğu Asya'daki olası eylemlerini kısıtlayıp karmaşıklaştırmakla kalmayıp, Kuzey Kore'nin teknolojisini ve/ya silahlarını satması durumunda ABD açısından Güney Asya ve Orta Doğu'da da benzer sonuçlar doğuracaktı.

Öte yandan, Güney Kore bombayı kendi bölgesel çıkarları doğrultusunda değerlendiriyordu. Güney Korelilerin çoğu bir Kuzey Kore bombasını, diğer Korelilere karşı asla kullanılmayacak ama Japonya'ya ve diğer potansiyel tehditlere karşı Kore'nin bağımsızlığını savunmak üzere kullanı-

labilecek bir Kore bombası olarak görüyordu. Güney Kore hükümet yetkilileri ve askeri yetkilileri, bu güce sahip birleşmiş bir Kore'nin özlemini çekiyorlardı açıkça. Güney Kore'nin çıkarları tatminkâr biçimde karşılandı: Kuzey Kore ise bombanın geliştirilmesinin mali yükümlülüğünü alacak ve uluslararası eleştirilerin sıkıntılarını göğüsleyecekti; sonunda Güney Kore bundan fayda sağlayacaktı; kuzeyin nükleer silahlarının güneyin endüstriyel becerisiyle birleştirilmesi, Doğu Asya sahnesinde büyük bir aktör olarak uygun rolünü üstlenecek birleşik bir Kore'yi olanaklı kılacaktı. Sonuçta, Washington'un 1994'te Kore yarımadasında büyük bir krizin var olduğu sonucuna ulaşması ile Seul'da iki sermaye arasında bir "panik uçurumu" yaratan herhangi önemli bir krizin olmayışı arasında belirgin farklılıklar vardı. Bir gazetecinin Haziran 1994'deki "kriz"in zirveye tırmandığı sırada gözlemlediği gibi, "birkaç yıl önceki başlangıcından itibaren Kuzey Kore'nin nükleer soğukluğunun tuhaflıkları"ndan biri de "kriz duygusunun Kore'den daha uzak bir ülkede artmasıdır." Güney Asya'da Amerika'nın güvenlik çıkarları ile bölgesel güçlerin çıkarları arasında da benzer bir uçurum yaşandı; bu seferinde ABD nükleer silahlanmayla bölge sakinlerine kıyasla daha fazla ilgileniyordu. Hindistan ve Pakistan birbirlerinin nükleer tehditlerini kabullenmeyi, Amerika'nın her iki tehdidin de önlenme, azaltılma veya ortadan kaldırılma önerilerini kabul etmekten daha kolay görüyordu.[10]

ABD ve diğer Batılı ülkelerin "eşitlik sağlayıcı" kitlesel imha silahlarının artışını önleme çabaları sınırlı bir başarıya ulaştı ve sınırlı kalmayı sürdürecek gibi görünüyor. Başkan Clinton'ın Kuzey Kore'nin nükleer silaha sahip olmasına izin verilemeyeceğini söylemesinden bir ay sonra, ABD istihbarat ajanları Clinton'a, Kuzey Kore'nin elinde zaten bir veya iki adet nükleer silah bulunduğunu bildirdi.[11] Böylece ABD politikası Kuzey Korelilere nükleer silah istiflerini genişletmemeye ikna etmek üzere havuç sunma şeklinde bir ödüllendirme politikasına büründü. Ayrıca ABD Hindistan

ve Pakistan'ın nükleer silah geliştirmesini tersine çevirme veya durdurmada da başarılı olamadığı gibi İran'ın nükleer ilerlemesini de engelleyemedi.

Nisan 1995'te Nükleer Silahsızlanma Antlaşması konferansında ana konu, belirsiz bir dönem için mi yoksa yirmi beş yıllık bir dönem için mi yenilenme yapılması gerektiğiydi. ABD daimi temdit çabasını sürdürdü. Ama birçok ülke, tanınmış beş nükleer güç tarafından nükleer silahlarda kapsamlı bir azaltmaya gidilmedikçe bu tür bir temdite karşı çıktığını bildirerek itiraz etti. Ayrıca Mısır, İsrail antlaşmayı imzalamadığı ve güvenlik teftişlerini kabul etmediği sürece temdite karşı çıktığını bildirdi. Sonunda ABD son derece başarılı bir baskı, rüşvet ve tehdit stratejisiyle sınırsız temdit konusunda karşı konulamaz bir uzlaşım sağladı. Örneğin ne Mısır ne de Meksika, her ne kadar bu iki ülke sınırsız temdite karşı olsa da, ABD'ye ekonomik bağımlılıkları yüzünden konumlarını koruyabildi. Antlaşma uzlaşma ile temdit edilirken, yedi Müslüman ülkenin temsilcileri (Suriye, Ürdün, İran, Irak, Libya, Mısır ve Malezya) ve bir Afrika ülkesi (Nijerya) nihai müzakerede muhalif görüşler belirttiler.[12]

1993'te Amerikan politikasında tanımlandığı şekliyle Batı'nın öncelikli hedefleri silahsızlanmadan misillemeye (karşıt silahlanmaya) kaydı. Bu değişiklik, bir nükleer silahlanmanın kaçınılmaz olduğunun gerçekçi kabulüydü. Uygun zamanda ABD politikası dengeleyici karşı-silahlanmadan destekleyici silahlanmaya kayacak ve şayet hükümet Soğuk Savaş arzusundan kurtulabilirse de destekleyici silahlanmanın ABD ve Batı'nın çıkarlarına nasıl hizmet edebileceğine doğru kayacak. Ama 1995'ten itibaren ABD ve Batı, önünde sonunda başarısız olmaya mahkum bir sınırlama politikasına bağlı kalmayı sürdürdü. Nükleer ve diğer kitlesel imha silahlarının artışı, çokmedeniyetli bir dünyada gücün yavaş ama kaçınılmaz dağılımının merkezi fenomenidir.

insan hakları ve demokrasi

1970'ler ve 1980'ler boyunca, otuzu aşkın ülke, otoriter politik sistemlerden demokratik politik sisteme geçti. Bu geçiş dalgası çeşitli nedenlerle ilişkilendirilebilir. Hiç kuşkusuz, bu politik değişiklikleri üreten başlıca temel etken, ekonomik kalkınmadır. Ama buna ilaveten, ABD'nin, büyük Batı Avrupa güçlerinin ve uluslararası kurumların politikaları ve eylemleri, demokrasinin İspanya ve Portekiz'e, birçok Latin Amerika ülkesine, Filipinler'e, Kuzey Kore'ye ve Doğu Avrupa'ya getirilmesine yardımcı olmuştur. Demokratikleşme, Hıristiyan ve Batı etkilerinin güçlü olduğu ülkelerde en fazla başarılı olmuştur. Yeni demokratik rejimler, büyük bir olasılıkla, ekseriyetle Katolik veya Protestan olan Güney ve Orta Avrupa ülkelerinde ve daha az bir kesinlikle de Latin Amerika ülkelerinde istikrar sağlamak için ortaya çıkmıştır gibidir. Hıristiyan liderler, Güney Kore ve Tayvan'da demokrasi hareketini desteklerken, Doğu Asya'da Katolik ve büyük ölçüde Amerika etkisini taşıyan Filipinler, ancak 1980'lerde demokrasiye yönelmiştir. Daha önce belirtildiği üzere, eski Soveyetler Birliği'nde Baltık cumhuriyetleri demokrasi istikrarını başarılı bir şekilde sağlamakta gibidir; Ortodoks cumhuriyetlerde demokrasinin derecesi ve istikrarı büyük ölçüde değişiklik gösterir ve belirsizdir; Müslüman cumhuriyetlerde ise demokratik beklentiler iç karartıcıdır. 1990'lara gelindiğinde, demokratik geçişler, Küba hariç, ülkelerin çoğunda gerçekleşmiştir; halkları Batı Hıristiyanlığı'm kabul eden veya köklü Hıristiyan etkisinin var olduğu Afrika bunun dışında tutulmalıdır.

Bu geçişler ve Sovyetler Birliği'nin dağılması, Batı'da ve özellikle de ABD'de, küresel bir demokratik devrimin bir hayli yol aldığı ve Batı'nın insan hakları kavramları ve politik demokrasi biçimlerinin kabaca dünyanın her yerinde egemen olduğu inancını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla, demokrasinin yaygınlık kazanmasının desteklenmesi, Batılılar için büyük öncelikli bir hedef haline gelmiştir. ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın Nisan 1990'da "Dost sayılmayan

bir devletin güçlenmesini ve etkinliğini artırmasını önleme siyasetinin arkasında demokrasi yatıyor" beyanatı ve Soğuk Savaş sonrası dünya için de "Başkan Bush yeni misyonumuzu, demokrasinin teşvik edilmesi ve sağlamlaştırılması olarak tanımlamaktadır" beyanatıyla birlikte Bush yönetimi, demokrasinin geliştirilmesini açıkça desteklediğini göstermiştir. 1992'deki kampanyasında Bill Clinton, demokrasinin desteklenmesinin Clinton hükümetinin en öncelikli işi olacağını tekrar tekrar ifade etmiştir ve demokratikleşme de, Clinton'un tüm bir büyük kampanya konuşmasını ayırdığı tek dış politika konusu olmuştur. Clinton bir keresinde Demokrasi için Ulusal Bağış'a tahsis edilen devlet ödeneğinin üçte iki oranında artırılmasını teklif etti; ulusal güvenlik danışmanı Clinton hükümetinin dış politikasının ana konusunu "demokrasinin genişletilmesi" olarak tanımladı; ve savunma bakanı da demokrasinin desteklenmesini dört büyük hedeften biri olarak belirledi ve kendi bakanlığında bu hedefe ulaşılması için yüksek bir mercii kurmaya çalıştı. Daha düşük ölçüde ve daha az belirgin biçimlerde olmakla birlikte, insan haklarının ve demokrasinin desteklenmesi keza, Avrupa devletlerinin dış politikalarında ve gelişme sürecindeki ülkelere borç ve mali destek sağlamaya yönelik Batı kontrollü uluslararası ekonomik kurumlar tarafından kullanılan kriterlerde de çok önemli bir rol oynuyordu.

1995'e gelindiğinde bu hedeflere ulaşmaya yönelik Avrupa ve Amerikan çabaları sınırlı bir başarıyla sonuçlanmıştı. Batılı olmayan medeniyetlerin neredeyse hepsi Batı'nın bu baskısına direnç gösterdi. Bunlar Hindu, Ortodoks, Afrika ve hattâ belli ölçüde Latin Amerika ülkelerinden oluşuyordu. Ama Batı'nın demokratikleştirme çabalarına karşı en büyük direnç İslam ve Asya'dan gelmişti. Bu direnç, İslami Diriliş ve Asyalı olumlamada somutlaşan daha geniş kültürel özgüven ve iddiacılık hareketlerine kök salmıştı.

ABD'nin Asya ile ilişkili başarısızlıkları öncelikle Asya hükümetlerinin giderek artan ekonomik refahı ve özgüvenlerinden kaynaklanıyordu. Asyalı reklamcılar, eski bağımlı-

lık ve boyun eğme çağının geçmişte kaldığını ve 1940'larda dünyanın ekonomik ürünlerinin yarısını üreten, BM'ye hükmeden ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni kaleme alan Batı'nın tarihe karışmış olduğunu Batı'ya tekrar tekrar hatırlattı. Singapurlu bir hükümet yetkilisinin öne sürdüğü üzere, "Asya'da insan haklarını destekleme çabaları, Soğuk Savaş sonrası dünyada değişen güç dağılımını da hesaba katmalıdır . . . Batı'nın Doğu ve Güneydoğu Asya üzerindeki gücü büyük ölçüde azalmıştır."[13]

Bu söylenenler doğru. ABD ve Kuzey Kore arasındaki nükleer meselelere ilişkin anlaşma, yerinde bir deyişle "uzlaşılmış boyun eğme" olarak adlandırılabilir; ABD'nin insan haklarıyla ilgili meselelerde Çin ve diğer Asyalı güçlerle girdiği kapitülasyon koşulsuz bir boğun eğmeydi. Çin'in insan hakları konusunda daha barışçıl olmaması durumunda en ayrıcalıklı ülke muamelesi görmesine son verileceği tehdidinde bulunulmasının ardından Clinton hükümeti önce Dışişleri Bakanının Pekin'de küçük düşürülmesine tanık oldu, hattâ durumu geçiştiren bir jestle bunu kınadı, daha sonra bu davranışa eski politikasından vazgeçtiğini bildirerek ve MFN statüsünü insan hakları endişelerinden ayırarak karşılık verdi. Çin ise Clinton hükümetinin karşı çıktığı davranışı sürdürerek ve daha da şiddetlendirerek bu zayıflık gösterisine tepki gösterdi. Hükümet bir Amerikan vatandaşının saldırıya maruz kalması konusunda Singapur'la ve Doğu Timor'daki baskıcı şiddet eylemleri konusunda da Endonezya'yla girdiği temaslarda benzer geri adımlar attı.

Asyalı rejimlerin Batı'nın insan hakları baskılarına direnme becerisi çeşitli etkenlerle pekişti. Amerikan ve Avrupalı ticari firmalar hızla büyüyen bu ülkelerle yaptıkları ticaretlerini ve bu ülkelerdeki yatırımlarını gözü dönmüş bir şekilde genişletmeye can atıyordu ve bu ülkelerle ekonomik ilişkilerinin bozulmaması için hükümetlerine yoğun baskılarda bulunuyorlardı. Öte yandan, Asya ülkeleri bu tür bir baskıyı egemenliklerinin ihlal edilmesi olarak görüyor ve bu sorunlar doğduğunda birbirlerini desteklemek için birleşiyor-

lardı. Çin'de yatırım yapan Tayvanlı, Japon ve Hong Konglu iş adamlarının Çin'in ABD'yle olan MFN ayrıcalıklarını elinde tutmasından büyük çıkarı vardı. Japon hükümeti genelde Amerikan insan hakları politikalarına mesafeliydi. Tiananmen Meydanı'ndan kısa bir süre sonra Başbakan Kiichi Miyazawa şu açıklamada bulundu: "Soyut insan hakları nosyonları"nın Çin'le ilişkilerimizi etkilemesine izin vermeyeceğiz. ASEAN ülkeleri Myanmar'a baskı uygulamaya isteksizdi ve Avrupa Birliği, sözcüsünün söylemiş olduğu gibi, politikasının "çok başarılı olmadığını" ve Myanmar'a ASEAN yaklaşımına razı olması gerektiğini kabul etmek zorundayken 1994'te ASEAN ülkeleri gerçekten de askeri cuntayı toplantılarına kabul etti. Ayrıca, artan ekonomik güçleri de, Malezya ve Endonezya gibi ülkelerin, kendilerini eleştiren veya karşı çıkılabilir addettikleri diğer tutumlar sergileyen ülkelere ve şirketlere "karşı şartlar" ileri sürmelerini olanaklı kıldı.[14]

Genel olarak bakıldığında, Asya ülkelerinin artan ekonomik gücü bu ülkelerin Batı'nın insan hakları ve demokrasiyle ilgili baskısına giderek daha dayanıklı olmalarını sağlıyor. 1994'te Richard Nixon'un gözlemlediği gibi, "Bugün Çin'in ekonomik gücü Batı'nın insan haklarına dair söylevlerini basiretsizleştiriyor. On yıl içinde de ilgisiz hale getireceği kesin."[15] Ama o güne değin, Çin'in ekonomik gelişmesi Batı'nın söylevlerini gereksiz kılabilir. Ekonomik büyüme Asyalı hükümetleri Batılı hükümetler karşısında güçlendiriyor. Uzun vadede Asyalı toplumları da Asyalı hükümetler karşısında güçlendirecek. Şayet ilave Asyalı ülkelere demokrasi gelirse, giderek güçlenen Asyalı burjuvazi ve orta sınıf bunu istediği için gelecek.

Silahsızlanma antlaşmasının sınırsız temditine ilişkin uzlaşmanın tersine Batı'nın BM kuruluşlarında insan haklarını ve demokrasiyi teşvik etme çabaları genellikle başarısız oldu. Irak'ın kınanması gibi birkaç istisnai durum dışında insan hakları önerileri BM oylamalarında neredeyse her zaman boşa çıktı. Kimi Latin Amerika ülkeleri dışında diğer

hükümetler, birçok kişinin "insan hakları emperyalizmi" olarak gördüğü şeyin desteklenmesinin çabalar arasına dahil edilmesine isteksizdi. Sözgelimi 1990'da İsveç yirmi Batı ülkesi adına Myanmar'daki askeri rejimin kınanması önerisini sundu ama bu, Asyalı hükümetler ve diğer hükümetlerin muhalefetiyle reddedildi. İnsan hakları ihlalleri gerekçesiyle İran'ı kınama önerileri de oylamada reddedildi ve 1990'larda kesintisiz beş yıl boyunca Çin, insan hakları ihlalleri endişesini dile getiren Batı destekli önerilerin geri çevrilmesi için Asyalıların desteğini seferber edebildi. 1994'te Pakistan BM İnsan Hakları Komisyonu'nda Hindistan'ın Keşmir'deki insan hakları ihlallerinin kınanması için bir öneri sundu. Hindistan'la dostane ilişkiler içindeki ülkeler buna karşı çıktı, ama yanı sıra, benzer önerilerin hedefi olan ve Pakistan'ı bu öneriden vazgeçirmeye çalışan, Pakistan'ın en yakın dostu konumundaki iki ülke, Çin ve İran da Pakistan'ın önerisine karşı çıkanlar arasındaydı. The Economist'in gözlemlediği gibi, BM İnsan Hakları Komisyonu Hindistan'ın Keşmir'deki zulmünü kınamada başarısız olarak "bu zulmü hatalı bir şekilde onayladı. Diğer ülkeler de katillerden paçayı sıyırıyor: Türkiye, Endonezya, Kolombiya ve Cezayir, hepsi de eleştirilerden kurtuldu. Komisyon böylece kurucularının tasarladığının aksine katliam ve işkence uygulayan hükümetlere yardımcı oluyor."[16]

İnsan hakları konusunda Batı ve diğer medeniyetler arasındaki farklılıklar ve Batı'nın hedeflerine ulaşmadaki sınırlı becerisi, Haziran 1993'te Viyana'da BM İnsan Hakları Dünya Konferansı'nda açıkça ortaya koyuldu. Bir yanda Avrupalı ve Kuzey Amerikalı ülkeler bulunuyordu; diğer yanda ise Batılı olmayan yaklaşık elli devletten oluşan bir blok vardı, bunların en etkin on beş üyesi şu ülkelerin hükümetlerini içeriyordu: Bir Latin Amerika ülkesi (Küba), bir Budist ülke (Myanmar), birbirinden son derece farklı politik ideolojilere, ekonomik sistemlere ve gelişme düzeylerine sahip dört Konfüçyusçu ülke (Singapur, Vietnam, Kuzey Kore ve Çin) ve dokuz Müslüman ülke (Malezya, Endonezya, Pa-

kistan, Irak, İran, Suriye, Yemen, Sudan ve Libya). Bu Asyalı-İslami grubun liderliğini Çin, Suriye ve İran yapıyordu. Bu iki gruplaşma arasında da Küba dışında, genellikle Batı'yı destekleyen Latin Amerika ülkeleri ile Batılı konumları bazen destekleyen ama ekseriyetle karşı çıkan Afrika ülkeleri ve Ortodoks ülkeler bulunuyordu.

Ülkelerin medeniyet temelinde bölündüğü konular şunlardı: İnsan hakları bakımından evrenselliğe karşı kültürel görecelilik; gelişme hakkına karşı politik ve medeni haklar dahil olmak üzere ekonomik ve sosyal hakların nispi önceliği; ekonomik yardım bakımından politik dayatma; bir BM İnsan Hakları Komisyon temsilcisinin atanması; Viyana'da toplantılara katılan hükümet-dışı insan hakları kuruluşlarının hükümet düzeylerindeki konferansa katılmalarına ne ölçüde izin verilmesi gerektiği; konferansın kapsamında yer alması gereken belirli haklar; ve konferansta konuşma yapması için Dalay Lama'ya izin verilip verilmemesi gerektiği veya Bosna'daki insan hakları ihlallerinin açıkça kınanıp kınamaması gerektiği gibi daha birçok özgül konu.

Bu konulara ilişkin olarak Batılı ülkeler ile Asya-İslam bloğu arasında büyük farklılıklar vardı. Viyana konferansından iki ay önce Asyalı ülkeler Bangkok'ta bir araya geldi ve insan haklarının "ulusal ve bölgesel özgünlükler ve tarihsel olarak muhtelif dinsel ve kültürel artalanlar bağlamında" değerlendirilmesi gerektiğini, insan haklarının denetlenmesinin devlet egemenliğini ihlal ettiğini ve ekonomik yardımın insan hakları performansına göre şarta bağlanmasının gelişme hakkına aykırı olduğunu vurgulayan bir bildirge hazırladılar. Bu ve diğer konulara ilişkin farklılıklar öylesine büyüktü ki, Viyana konferansı öncesi Mayıs başlarında Cenevre'de yapılan hazırlık toplantısında hazırlanan belgenin neredeyse tümü, bir ya da daha fazla ülkenin muhalefetine dikkat çeken parantezlerden oluşuyordu.

Batılı ülkeler Viyana konferansına kötü hazırlandılar, konferansta sayıca üstündüler ve konferans boyunca muhaliflerinden daha fazla taviz verdiler. Sonuçta, kadın hakları-

nın güçlü bir şekilde desteklenmesi dışında, konferansta onaylanan bildirge önemsizdi. Bir insan hakları savunucusunun gözlemlediği gibi, "eksik ve çelişkili" bir belgeydi ve Asya-İslam koalisyonunun zaferini ve Batı'nın yenilgisini yansıtıyordu.[17] Viyana bildirgesi konuşma, basın, dernek kurma ve din özgürlüklerinin açıkça desteklenmesini içermiyordu ve dolayısıyla çoğu bakımdan BM'in 1948'de benimsediği İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nden daha zayıftı. Bu değişiklik Batı'nın gücündeki zayıflamayı yansıtıyordu. Amerikalı bir insan hakları savunucusunun belirttiği üzere, "1945 uluslararası insan hakları rejimi artık söz konusu değil. Amerikan hegemonyası aşındı. Avrupa ise, 1992 olaylarıyla karşılaştırıldığında bile, bir yarım adadan biraz daha büyük. Dünya artık Batılı olduğu kadar Arap, Asyalı ve Afrikalı. Bugün İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Uluslararası Sözleşmeler II. Dünya Savaşı'nı izleyen dönem boyunca olduğuna kıyasla yeryüzünün birçok bölümü için önemsiz." Batı'yı eleştiren bir Asyalı gözlemci de benzer görüşler dile getiriyordu: "1948'de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin kabul edilmesinden beri ilk kez tamamen Musevi-Hıristiyan olmayan ve doğal hukuk gelenekleri iyice sindirmiş olmayan ülkeler birinci sırada bulunuyor. Daha önce hiç yaşanmamış bu durum, yeni uluslararası insan hakları politikasını tanımlayacak. Ayrıca çatışma nedenlerini de artıracak."[18]

Başka bir gözlemcinin yorumuna göre de, "Şayet başarı diğer insanlara yoldan çekilmelerinin söylenmesiyle ölçülecekse," Viyana'da "asıl zafer kazanan kesinlikle Çin'di. Pe-

* Dört oylamanın sonuçları şöyleydi:

	Birinci	İkinci	Üçüncü	Dördüncü
Pekin	32	37	40	43
Sidney	30	30	37	45
Manchester	11	13	11	
Berlin	9	9		
İstanbul	7			
Çekimser	1	1		
Toplam	89	89	89	89

kin yalnızca ağırlığını koyarak toplantı boyunca galibiyetlerini sürdürdü."[19] Viyana'da sayıca üstünlük sağlayan ve daha etkili manevralarda bulunan Batı yine de birkaç ay sonra Çin'e karşı pek de önemsiz olmayan bir zafer kazanmayı başardı. 2000 Yaz Olimpiyatları'nın Pekin'e verilmesi, amacına ulaşmak için muazzam bir kaynak yatırımı yapan Çin hükümetinin büyük bir hedefiydi. Çin'de Olimpiyat gayesi için yoğun bir tanıtım yapıldı ve kamuoyunun beklentisi bir hayli yüksekti; hükümet, Olimpiyat komitelerine baskı yapmaları için diğer hükümetlerle kulislerde bulundu; Tayvan ve Hong Kong da kampanyaya katıldı. Öte yandan ABD Kongresi, Avrupa Parlamentosu ve insan hakları kuruluşları Pekin'in seçilmesine güçlü bir şekilde karşı çıktı. Her ne kadar Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nde gizli oylama yapılıyor olsa da, bu genellikle medeniyet çizgilerinde gerçekleşiyor. Birinci oylamada Pekin, Afrika'nın sözde büyük desteğiyle birinci sırayı alırken Sidney ikinci sırada geliyordu. Müteakip oylamalarda İstanbul elendiğinde Konfüçyusçuluk-İslam bağlantısı oylarını ezici bir çoğunlukla Pekin'e aktardı; Berlin ve Manchester elendiğinde onların oyları da büyük ölçüde Sidney'e giderek dördüncü oylamada Sidney'e zafer kazanmasını sağladı, bu yüzden doğrudan doğruya ABD'yi suçlayan Çinliler ise küçük düşürücü bir yenilgi almış oluyorlardı. Lee Kuan Yew şu yorumda bulundu: "Amerika ve İngiltere Çin'e dersini vermekte başarılı oldu . . . Görünen neden ise 'insan hakları'. Asıl nedense politik, Batı'nın politik gücünü göstermek."[20] Kuşkusuz dünyada çok daha fazla sayıda insan, insan haklarından ziyade sporla ilgileniyor, ama Batı'nın insan hakları konusunda Viyana'da ve başka yerlerde aldığı yenilgiler göz önünde bulundurulduğunda Batı'nın "politik gücü"nün bu yalıtılmış tanıtlaması, ayrıca Batı'nın zayıflığını da anımsatıyor.

Batı'nın politik etkisi azalmakla kalmıyor yalnızca, yanı sıra demokrasi ikilemi Batı'nın Soğuk Savaş sonrası dünyada demokrasiyi teşvik etme isteğini de zayıflatıyor. Soğuk Savaş boyunca Batı ve özellikle de ABD "dost tiran" soru-

nuyla karşı karşıya kaldı: anti-komünist olan ve dolayısıyla Soğuk Savaş'ta yararlı ortaklar olarak görülen askeri cuntalar ve diktatörlerle dayanışma ikilemleri.

Bu rejimler insan haklarını aşırı derecede ihlal ettiğinde bu tür işbirlikleri tedirginlik, hattâ zaman zaman da utanç yaratıyordu. Ama işbirliği pek o kadar da büyük olmayan bir kötülük olarak mazur gösterilebilirdi: bu hükümetlerin genellikle komünist rejimlere kıyasla daha az baskıcı olmaları ve Amerikan kökenli ve diğer dış etkilere daha açık olmaları kadar daha az dayanıklı olacakları da beklenebilir. Alternatif daha zalim ama pek dostane olmayan bir tiransa niçin daha az zorba ama dostane bir tiranla işbirliği yapılmasın ki? Soğuk Savaş sonrası dünyada dostane bir tiran ile dostane olmayan demokrasi arasındaki seçim daha zor olabilir. Batı'nın demokratik olarak seçilen hükümetlerin işbirlikçi ve Batı destekçisi olacağı şeklindeki basit varsayımının, rekabete dayalı seçimlerin Batı karşıtı milliyetçileri ve köktendincileri iktidara getirebildiği Batılı- olmayan toplumlarda ille de geçerli olması gerekmez. Cezayir ordusu 1992'de müdahale edip köktendinci FIS'ın açıkça kazanmakta olduğu seçimi iptal ettiğinde Batı rahatlatıldı. Türkiye'de köktendinci Refah Partisi ve Hindistan'da milliyetçi BJP 1995 ve 1996'da seçimlerden galip çıkmalarının ardından iktidardan dışlandıklarında da Batılı hükümetlere yeniden güven verildi. Öte yandan, devrimi kapsamında İran bazı bakımlardan İslam dünyasının daha demokratik rejimlerinden birine sahiptir ve Suriye ve Mısır dahil birçok Arap ülkesinde rekabete dayalı seçimler neredeyse kesin bir şekilde, Batılı çıkarlara demokratik olmayan haleflerinden çok daha az yakınlık duyan hükümetler üretecektir; Çin'de büyük çoğunlukla seçilen bir hükümet pekâlâ aşırı milliyetçi bir hükümet olabilirdi. Batılı liderler Batılı-olmayan toplumlarda demokratik süreçlerin genellikle Batı'ya dostluk beslemeyen hükümetler çıkardığını fark ederken, hem bu seçimleri etkilemeye çalışıyorlar hem de bu toplumlarda demokrasiyi teşvik etme heveslerini yitiriyorlar.

göç

Şayet demografi yazgıysa, nüfus oynamaları da tarihin motorudur. Geçen yüzyıllarda farklılık gösteren büyüme oranları, ekonomik koşullar ve yönetim politikaları, Yunanlılar, Yahudiler, Alman kavimleri, İskandinavyalılar, Türkler, Ruslar, Çinliler ve diğer halkların kitlesel göçlerine yol açmıştır. Bazı durumlarda bu oynamalar nispeten barışçıl olmuştu, diğerlerindeyse epey şiddet içeriyordu. Ama on dokuzuncu yüzyıl Avrupalıları demografik istilada efendi ırk konumundaydı. 1821 ile 1924 arasında yaklaşık 55 milyon Avrupalı deniz aşırı ülkelere göçtü; bu sayının 34 milyonunu ABD'ye göç edenler oluşturuyordu. Batılılar diğer halkları fethetti ve bazen de yok etti; nüfus yoğunluğunun daha düşük olduğu toprakları keşfedip yerleştiler. İnsanların yurtdışına göçleri belki de on altıncı ve on yedinci yüzyıllar arasında Batı'nın yükselişinin tek önemli boyutuydu.

Yirminci yüzyılın sonu ise göçte farklı ve daha büyük bir dalgalanmaya tanık oldu. 1990'da yaklaşık 100 milyon civarında yasal uluslararası göçmen, yaklaşık 19 milyon mülteci ve muhtemelen en azından 10 milyondan fazla yasal olmayan kaçak göçmen vardı. Bu yeni göç dalgası kısmen sömürgeleşmeye son verilmesinin, yeni devletlerin kurulmasının ve insanları yer değiştirmeye teşvik eden veya zorlayan devlet politikalarının sonucuydu. Ama yanı sıra, modernleşme ve teknolojik gelişme de bunda etkili oldu. Ulaşım konusunda kaydedilen ilerlemeler göçü daha kolay, daha hızlı ve daha ucuz hale getirdi; iletişim alanındaki ilerlemeler de ekonomik fırsatların peşine düşme itkilerini artırdı ve göçmenler ile kendi ana vatanlarında bulunan aileleri arasındaki ilişkileri artırdı. Ayrıca, Batı'nın ekonomik büyümesi on dokuzuncu yüzyılda göçü teşvik ederken, Batılı olmayan toplumlardaki ekonomik gelişme de yirminci yüzyılda göçü teşvik etti. Göç böylece kendini pekiştiren bir süreç haline geldi. Myron Weiner'ın öne sürdüğü gibi, "Şayet göçle ilgili tek bir 'kural' varsa bu, bir göçün bir kez başlayınca hızla seyrettiğidir, kendi akışını meydana getirdiğidir. Göçmen-

ler ülkelerindeki arkadaşları ve akrabalarını nasıl göç edileceği konusunda bilgilendirerek, taşınmalarını kolaylaştıracak kaynaklar sağlayarak, iş ve kalacak yer bulmada yardımcı olarak onların göç etmesini de olanaklı kılmaktadır." Weiner'ın ifadesiyle bunun sonuncu "küresel bir göç krizidir."[21]

Batılılar sürekli güçlü bir biçimde nükleer silahlanmaya karşı çıkmakta, demokrasi ve insan haklarını desteklemektedir. Öte yandan, göçe bakışları muğlaktır ve yirminci yüzyılın son yirmi yılında önemli ölçüde değişen dengeye bağlı olarak değişmiştir. 1970'lere değin Avrupalı ülkeler genelde göçten yana olumlu bir tutum besliyordu ve bazı durumlarda, en dikkat çekici biçimde de Almanya ve İsviçre örneklerinde, emek açığını telafi etmek için göçü teşvik ediyordu. 1965'te ABD 1920'lerden kalan Avrupa yönelimli kotaları kaldırdı ve 1970'ler ve 1980'lerde yeni göç kaynaklarını ve bu açıdan muazzam artışları olanaklı kılacak biçimde yasalarında çarpıcı yenilikler yaptı. Ama 1980'lerin sonuna gelindiğinde, yüksek işsizlik oranları, artan göçmen sayısı ve bu göçmenlerin muazzam ölçüdeki "Avrupalı-olmama" özellikleri Avrupa'nın tutum ve politikasında keskin değişikliklere neden oldu. Birkaç yıl sonra benzer kaygılar ABD'de de benzeri bir değişikliğe yol açtı.

Yirminci yüzyıl sonrası göçmen ve mülteci çoğunluğu Batılı olmayan bir toplumdan diğerine göç ediyordu. Ama göçmenlerin Batılı toplumlara akını, on dokuzuncu yüzyıl Batı göçünün büyük rakamlarına yaklaşmıştı. 1990'da ABD'de tahminen 20 milyon birinci kuşak göçmen bulunuyordu, bu rakam Avrupa'da 15,5 milyon, Avustralya ve Kanada'da da 8 milyondu. Göçmenlerin toplam nüfusa oranı büyük Avrupa ülkelerinde yüzde 7'den yüzde 8'e çıktı. 1994 yılında ABD'de göçmenler nüfusun yüzde 8,7'sini oluşturuyordu; bu rakam 1970'dekinin iki katıydı ve Kaliforniya'daki nüfusun yüzde 25'ini, New York nüfusunun da yüzde 16'sını teşkil ediyordu. 1980'lerde ABD'ye yaklaşık 8,3 milyon insan giriş yaptı ve 1990'ların ilk dört yılında ülkeye giriş yapanların sayısı 4,5 milyondu.

Yeni göçmenler büyük bir çoğunlukla Batılı olmayan toplumlardan göç etmişlerdi. 1990'da Almanya'da yaşayan Türk kökenli yabancıların sayısı 1.675.000'di, Yugoslavya, İtalya ve Yunanistan ise bir sonraki en büyük topluluğu barındırıyordu. İtalya'da birincil kaynaklar Fas, ABD (tahminen büyük ölçüde geri dönüş yapan İtalyan kökenli Amerikalılar), Tunus ve Filipinler'di. 1990'ların ortasına gelindiğinde, Fransa'da yaklaşık 4 milyon Müslüman ve tüm Batı Avrupa'da da 13 milyona yakın Müslüman yaşıyordu. 1950'lerde ABD'ye göç edenlerin üçte ikisini Avrupalı ve Kanadalı göçmenler oluşturuyordu; 1980'lerde ise çok daha büyük sayıdaki göçmenlerin yaklaşık yüzde 35'ini Asyalılar, yüzde 45'ini Latin Amerikalılar ve yüzde 15'ten daha küçük bir bölümünü de Avrupalılar ve Kanadalılar oluşturuyordu. ABD'de doğal nüfus artışı düşüktür, Avrupa'da ise neredeyse sıfırdır. Göçmenler yüksek doğum oranlarına sahip, dolayısıyla, Batılı toplumlarda gelecekteki nüfus artışının nedenini açıklıyorlar. Sonuçta Batılılar giderek "ordular ve tanklar tarafından değil ama başka dilleri konuşan, başka tanrılara tapan, başka kültürlerden gelen göçmenler tarafından istila edilmekte olduklarından korkuyorlar ve bu göçmenlerin işlerini ellerinden alacaklarından, ülkelerini ele geçireceklerinden, sosyal yardım sisteminin sırtından geçineceklerinden ve yaşama biçimlerine tehdit oluşturacaklarından korkuyorlar."[22] Göreli demografik azalmada kök salan bu fobiler, Stanley Hoffman'ın gözlemlediği gibi, "gerçek kültürel çatışmalara ve ulusal kimliğe dair endişelere dayanıyor."[23]

1990'ların başlarında Avrupa'daki göçmenlerin üçte ikisi Müslüman'dı ve Avrupa'nın göçe ilişkin kaygıları her şeyden önce Müslüman göçe yönelik kaygıları yansıtıyordu. Bu demografik ve kültürel bir meydan okumadır -Batı Avrupa'daki doğumların yüzde 10'u göçmenlere aittir, Brüksel'deki doğumların yüzde 50'si de Arap göçmenlere aittir. Müslüman cemaatler, gerek Almanya'daki Türkler gerek Fransa'daki Cezayirliler olsun, göç ettikleri bu ülkelerin kültürleriyle bütünleşmemektedir ve Avrupalıların endişesi-

ne göre de, bu kültürlerle bütünleşecekleri yönünde hiçbir belirti göstermezler. Jean Marie Domenach'ın 1991'de söylediği gibi "Avrupa sınırlarını aşan ve bu sınırlara karşı çıkan, Avrupa Birliği'nin on üçüncü ulusu kabilinden bir Müslüman cemaatine yönelik olarak tüm Avrupa'da giderek büyüyen bir korku var." Göçmenlerle ilgili olarak bir Amerikalı gazeteci şu yorumda bulunmuştu:

> Avrupalıların düşmanlığı garip bir şekilde seçicidir. Fransa'da çok az kişi Doğu kaynaklı şiddetli bir saldırıdan endişe ediyor -Polonyalılar sonuçta Avrupalı ve Katolik. Büyük ölçüde Arap olmayan Afrikalı göçmenlerden ne korkuluyor ne de bu göçmenler hor görülüyor. Düşmanlık çoğunlukla Müslümanlara yönelik. Fransızca "immigré" [göçmen] sözcüğü, artık Fransa'nın ikinci en büyük dini haline gelmiş bulunan İslam'la neredeyse eşanlamlı ve Fransız tarihine derinden derine kök salmış kültürel ve etnik bir ırçılığı yansıtıyor.[24]

Ama Fransızlar dar anlamda ırkçı olmaktan çok kültürcü. Kusursuz Fransızca konuşan siyah Afrikalılara Meclislerinde yer veriyorlar, ama türban takan Müslüman kızları okullarına kabul etmiyorlar. 1990'da Fransız kamuoyunun yüzde 76'sı Fransa'da aşırı derecede Arap olduğunu, yüzde 46'sı çok fazla siyah olduğunu, yüzde 40'ı çok fazla Asyalı olduğunu ve yüzde 24'ü de çok fazla Yahudi olduğunu düşünüyordu. 1994'te Alman kamuoyunun yüzde 47'si yakınlarında Arapların yaşamasını tercih etmediklerini söyledi, yüzde 39'u Polonyalıları istemiyordu, yüzde 36'sı Türkleri ve yüzde 22'si de Yahudileri istemiyordu.[25] Batı Avrupa'da Araplara yönelen Yahudi karşıtlığı büyük ölçüde Musevilere yönelik Yahudi karşıtlığının yerini aldı.

Göçe karşı çıkan kamuoyu ve göçmenlere yönelik düşmanlık, en uç boyutta göçmen topluluklara ve bireylere yönelik şiddet saldırılarında, özellikle de 1990'ların başlarında Almanya'da sorun halini alan şiddet eylemlerinde tezahür ediyordu. Daha önemli olansa, sağ kanat, milliyetçi, göç karşıtı partilerin aldığı oylardaki artışlardı. Ama bu oylar nadiren yüksek oluyordu. Almanya'da Cumhuriyetçi Parti 1989'daki Avrupa seçimlerinde oyların yüzde 7'den fazlası-

nı almıştı, ama 1990'daki ulusal seçimde yalnızca yüzde 2,1'ini aldı. Fransa'da Ulusal Cephe 1988'deki önemsiz sayılabilecek oy oranını 1988'de yüzde 9,6'ya yükseltti ve bundan sonra da bölgesel seçimler ve parlamento seçimlerinde yüzde 12 ile yüzde 15 arasında istikrar sağladı. 1995'te milliyetçi iki cumhurbaşkanı adayı oyların yüzde 19,9'unu aldı ve Ulusal Cephe, Toulon ve Nice dahil birçok şehirde belediye başkanlarını göreve getirdi. İtalya'da MSI/Ulusal İttifak'ın aldığı oylar benzer şekilde 1980'lerde yüzde 5 iken, 1990'ların başında yüzde 10 ile yüzde 15 arasında bir artış gösterdi. Belçika'da Flemish Blok/Ulusal Cephe'nin oyları 1994 yerel seçimlerinde yüzde 9'a yükseldi, Blok tek başına Antwerp'te oyların yüzde 28'ini aldı. Avusturya'da genel seçimlerde Özgürlük Partisi'nin aldığı oylar 1986'da yüzde 10'dan azken, 1990'da yüzde 15'e ve 1994'te de yaklaşık yüzde 23'e yükseldi.[26]

Müslüman göçe karşı çıkan bu Avrupa partileri büyük ölçüde, Müslüman ülkelerdeki İslamcı partilerin aynadaki yansısıydı. Her iki taraftakiler de, yozlaşmış bir düzeni ve partilerini kınayan, ekonomik sıkıntıları, özellikle de işsizliği kullanan, etnik ve dinsel unsurları ön plana çıkaran ve toplumlarındaki yabancı etkilerine saldıran dıştakilerdi. Her iki durumda da, aşırıcı bir kanat terörizm ve şiddet içeren eylemlere bulaşmıştı. Çoğu örnekte hem İslamcı hem de Avrupalı milliyetçi partiler ulusal seçimlerden çok yerel seçimlerde daha iyi sonuçlar elde etme eğilimindeydi. Müslüman ve Avrupalı politik düzenler bu gelişmelere benzer şekilde tepki veriyordu. Gördüğümüz üzere, Müslüman ülkelerde hükümetler evrensel olarak yönelimlerinde, simgelerinde, politikalarında ve uygulamalarında daha İslamcı oluyordu. Avrupa'da da anadamar partiler sağ kanat, göçmen karşıtı partilerin söylem biçimini benimsiyor ve ölçütlerini destekliyordu. Demokratik politikanın etkili olduğu ve İslamcı veya milliyetçi partiye alternatif iki veya daha çok partinin bulunduğu yerlerde, bu partilerin oyları yaklaşık yüzde 20'yle tavana vuruyordu. Muhalif protestocu partiler, Cezayir, Avusturya ve makul ölçüde de İtalya örneğinde söz

konusu olduğu üzere, yalnızca iktidardaki parti veya koalisyona hiçbir etkili alternatifin bulunmadığında bu tavam deliyordu.

1990'ların başlarında Avrupalı politik liderler göç karşıtlığı duygusuna karşılık vermek için birbirleriyle yarışıyordu. Fransa'da Jacques Chirac 1990'da şu açıklamada bulundu: "Göç tamamen durdurulmalıdır"; İçişleri Bakanı Charles Pasqua 1993'de "sıfır göç" önerisinde bulundu; ve Francois Mitterand, Edith Cresson, Vallery Giscard d'Estaing ve diğer anadamar politikacıları göç karşıtı adımlar attılar. 1993 parlamento seçimlerinde göç önemli bir konu olmuştu ve görünüşe göre muhafazakâr partilerin zaferine katkıda bulunmuştu. 1990'ların başlarında Fransız hükümet politikası, yabancıların çocuklarına vatandaşlık verilmesini, yabancıların ailelerinin ülkeye göç etmesini, yabancıların sığınma hakkı talebinde bulunmasını ve Cezayirlilerin Fransa vizesi almasını daha zor hale getirecek biçimde değişti. Kaçak göçmenler sınırdışı edildi ve göçle ilgili polis kuvvetleri ve diğer hükümet yetkililerinin gücü artırıldı.

Almanya'da Başbakan Helmut Kohl ve diğer politik liderler de göç hakkındaki endişelerini dile getirdiler ve en önemli adımında hükümet Alman Anayasası'nın "politik nedenlerle zulmedilen insanlar"ın sığınma hakkını temin eden XVI. maddesi'nde değişiklikler yaptı ve sığınma talebinde bulunanların lehine olacak konuları ilgili maddenin kapsamından çıkardı. 1992'de 438.000 insan Almanya'ya sığınma için geldi; 1994'te yalnızca 127.0000 kişi kabul edildi. 1980'de İngiltere göç sayısını keskin bir biçimde yalnızca yılda 50.000 göçmenle sınırlamıştı, dolayısıyla göç ve göçmenlere karşı olumsuz duygular ve muhalefet Avrupa kıtasında olduğundan daha az şiddetli oldu. Ama 1992 ile 1994 arasında İngiltere, 20.000 civarındaki sığınma talebini 10.000'den aza indirdi. Avrupa Birliği içinde dolaşım engelleri azalırken, İngiltere'nin endişeleri büyük ölçüde Avrupa kıtasından gelebilecek Avrupalı-olmayan göçmen tehlikesi üzerinde odaklanıyordu. Genelde 1990'ların ortalarında Batı Avrupa ülkeleri, Avrupa dışı ülkelerden göçe tamamen

son vermemekle birlikte en aza indirmeye doğru geri dönüşü olmayan adımlar atıyordu.

Göç meselesi ABD'de her nasılsa Avrupa'da olduğundan daha sonra ön plana çıktı ve pek de aynı duygusal şiddeti yaratmadı. ABD daima bir göçmen ülkesi olmuş, kendisini öyle kavramış ve tarihsel olarak yeni gelenleri asimile etmek için son derece başarılı süreçler geliştirmiştir. Ayrıca, 1980'lerde ve 1990'larda ABD'de işsizlik, Avrupa'da olduğundan bir hayli düşüktü ve iş kaybetme korkusu, göçe yönelik tutumların şekillenmesinde belirleyici etken olmadı. ABD'ye gerçekleşen göçün kaynakları da Avrupa'dakinden daha değişikti; dolayısıyla, tek bir yabancı grup tarafından yutulma korkusu, her ne kadar böylesi bir yutulma belirli yerlerde gerçek olsa da, ulusal boyutta değildi. En büyük iki göçmen grubunun kültürel uzaklığı da Avrupa'dakine kıyasla daha azdı: Meksikalılar Katolik ve anadilleri İspanyolca; Filipinliler Katolik ve anadilleri İngilizce.

Bu etkenlere karşın, Asya ve Latin Amerika kaynaklı göçün büyük ölçüde yüksek olmasına izin veren 1965 yasasının çıkarılmasını takiben çeyrek yüzyılda Amerikan kamuoyu kesin biçimde fikrini değiştirdi. 1965'te kamuoyunun yalnızca yüzde 33'ü daha az göç istiyordu. 1977'de bu oran yüzde 42'ye yükseldi; 1986'da yüzde 49'a ve 1990 ve 1993'de de yüzde 61'e. 1990'lardaki seçimler istikrarlı biçimde kamuoyunun yüzde 60'ı veya daha fazlasının göçün azaltılmasını desteklediğini gösteriyor.[27] Ekonomik endişeler ve ekonomik koşullar göçe yönelik tutumları etkilerken, iyi günde kötü günde sürekli artan muhalefet, kültürün, suçun ve yaşama biçiminin kamuoyundaki bu değişiklik açısından daha fazla önem taşıdığını içerimliyor. 1994'te bir gözlemcinin belirttiği gibi, "Amerikalıların çoğu, belki de tamamı, uluslarını hâlâ, yasaları İngiltere'den alınmış, dili İngilizce olan (ve öyle kalması gereken), kurumları ve kamusal yapıları Batılı klasik normlardan esinlenen, dini Musevi-Hıristiyan kökenlere sahip ve büyüklüğü her şeyden önce Protestan çalışma etiğinden kaynaklanan bir Avrupalı göçmen ülkesi olarak görüyor." Kamuoyunun bir örnekleminin yüzde

55'i, bu endişeleri yansıtarak, göçün Amerikan kültürü açısından bir tehdit olduğunu düşündüklerini belirtti. Avrupalılar göçü Müslümanlar veya Araplardan doğru bir tehlike olarak görürken, Amerikalılara göre göç hem Latin Amerikalılar hem de Asyalılardan doğru ama öncelikle de Meksikalılardan doğru bir tehdit oluşturuyor. 1990'da ABD'nin en çok göçmeni hangi ülkelerden aldığı sorulduğunda, Amerikalılardan seçilen bir örneklemin verdiği yanıt Meksika'dan genellikle diğerlerinin iki katı göçmen alındığı yönündeydi, sıralamada Meksika'yı izleyen ülkeler ise Küba, Doğu (tanımlanmamış), Güney Amerika ve Latin Amerika (tanımlanmamış), Japonya, Vietnam, Çin ve Kore'ydi.[28]

1990'ların başlarında göçe karşı kamuoyunda giderek artan muhalefet, Avrupa'da yaşanana benzer bir politik tepkiyi kışkırttı. Amerikan politik sisteminin mahiyeti göz önünde bulundurulduğunda, sağcı ve göç karşıtı partiler oy kazanmadı, ama göç karşıtı tanıtımcılar ve çıkar gruplarının sayısında artış oldu ve bunlar daha etkin ve daha fazla ses çıkarır hale geldiler. Öfke büyük ölçüde 3,5 milyon ile 4 milyon arasındaki yasadışı kaçak göçmen üzerinde yoğunlaşıyordu ve politikacılar bu tepkiyi savunuyordu. Avrupa'da olduğu gibi, en güçlü tepki göçmenlerin bedelini en fazla taşıyan devlet düzeyinde ve yerel yönetim düzeylerinde yaşanıyordu. Sonuçta, 1994'te Florida, kendisini izleyen diğer altı eyaletin de katılımıyla, kaçak göçmenlerin neden olduğu eğitim, sosyal yardım, hukuk davaları ve diğer konulardaki bedellerin karşılanması için yıllık 884 milyon ABD doları ödenmesi talebiyle federal hükümete karşı dava açtı. Oransal olarak ve kesin rakamlarla en fazla göçmen barındıran eyalet konumundaki Kaliforniya'da Vali Pete Wilson, kaçak göçmenlerin çocuklarına kamu eğitimi verilmemesini talep ederek, kaçak göçmenlerin ABD doğumlu çocuklarına vatandaşlık verilmesini reddederek ve kaçak göçmenlere acil tıbbi bakımı için eyalet ödemesi yapılmasına son vererek kamuoyunun desteğini kazandı. Kasım 1994'te Kaliforniyalılar ezici bir çoğunlukla, kaçak yabancılara ve çocuklarına sağlık, eğitim ve sosyal yardım hizmetleri verilmesini engel-

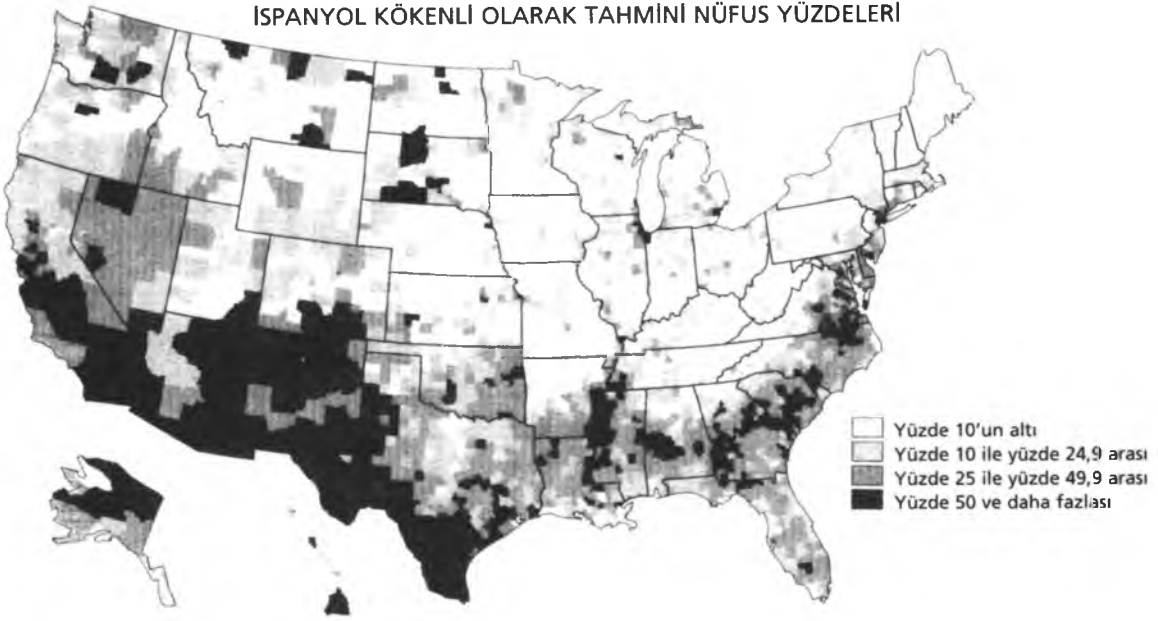
leyen Önerge 187'yi onayladı.

Ayrıca 1994'te Clinton hükümeti başlangıçtaki tutumunu tersine çevirerek, göç denetimlerini sıkılaştırmaya, politik sığınmayla ilgili kuralları katılaştırmaya, Göç ve Tabiiyete Kabul Etme Hizmeti'ni genişletmeye, Sınır Devriyesi'ni güçlendirmeye ve Meksika sınırına fiziksel engeller kurmaya yöneldi. 1990'da Kongre'nin yetkilendirdiği Göç Reformu Komisyonu 1995'te, yasal göç sayısının yıllık 800.000'den 550.000'e azaltılmasını, mevcut vatandaşların ve ikamet edenlerin diğer akrabalarına değil ama küçük çocuklarına ve eşlerine öncelik verilmesini önerdi (bu sonuncusu "Asya kökenli Amerikalıları ve İspanyol kökenli aileleri kızdıran" bir hükümdü).[29] Komisyonun önerilerinin ve göçe kısıtlamalar getiren diğer önlemlerin çoğunu barındıran bir yasa 1995-96'da Kongre'den çıkmak üzereydi. 1990'ların ortasına gelindiğinde göç böylece ABD'de temel bir politik sorun haline gelmişti ve 1996'da Patrick Buchanan başkanlık kampanyasında göç karşıtlığını kampanyanın merkezi ilkelerinden biri yaptı. ABD Batılı olmayanların topluma dahil edilmesini esaslı bir şekilde önlemeye yönelme konusunda Avrupa'yı izliyor.

Peki Avrupa ya da ABD göçmen akımını durdurabilir mi? Fransa, Jean Raspail'in 1970'lerdeki duyguları kamçılayıcı romanından Jean Claude Chesnais'in 1990'lardaki akademik analizine kadar değişen ve 1991'de Pierre Lellouche'un yorumlarında özetlenen bir yelpazede önemli bir demografik kötümserlik çıkmazı deneyimledi. Lellouche'un yorumları şöyleydi: "Tarih, yakınlık ve yoksulluk, Fransa ve Avrupa'nın güneyli başarısız toplumların insanlarının istilasına uğramaya yazgılı olduğunu garantiliyor. Avrupa'nın geçmişi beyaz ve Musevi-Hıristiyan'dı. Geleceği ise böyle değil."*[30]

* Raspail'in *Le Camp des Saint* adlı kitabı ilk kez 1973'te basıldı [Paris, Editions Robert Laffront] ve Fransa'da şiddetlenen göç endişesine bağlı olarak 1985'te yeni baskısı yayımlandı. Matthew Connelly ve Paul Kennedy 1994'te ABD'de şiddetlenen kaygıya bağlı olarak Amerikalıların dikkatini etkileyici bir biçimde Raspail'in romanına çekti; M. Connelly ve P. Kennedy, "Must It Be the Rest Against the West?" (Diğerlerinin Batı'ya Karşı Olması mı Gerekiyor?", Atlantic Monthly, cilt 274 [Aralık, 1994], s. 61 ve devamı; ve Raspail'in romanın 1985 baskısına yazdığı önsözün İngilizce çevirisi The Social Contract, cilt 4 [Kış 1993-94], s. 115-117'de yayımlandı.)

ABD: BÖLÜNMÜŞ BİR ÜLKE Mİ?
EYALETLERE GÖRE 2020'DE SİYAH, ASYALI, AMERİKA YERLİSİ VE İSPANYOL KÖKENLİ OLARAK TAHMİNİ NÜFUS YÜZDELERİ

Kaynak: ABD Nüfus Sayım Dairesi verileri. Roger Doyle Copyright 1995 for US News & World Report.

Ama gelecek değiştirilemez biçimde belirlenmediği gibi değişmez bir gelecek de yok. Sorun Avrupa'nın İslamlaşıp İslamlaşmaması veya ABD'nin Hispanikleşip Hispanikleşmemesi değil. Sorun tam da, Avrupa ve Amerika'nın iki farklı medeniyetin farklı ve büyük ölçüde birbirinden ayrı iki topluluğunu kuşatan bölünmüş toplumlar olup olmayacakları; bu da, göçmenlerin sayısına ve bu göçmenlerin Avrupa ve Amerika'da hâkim konumda bulunan Batılı kültürlere asimile edilme ölçülerine bağlı.

Avrupalı toplumlar genellikle ya göçmenleri asimile etmek istemiyor ya da asimile etme konusunda büyük bir güçlük yaşıyor ve Müslüman göçmenler ile çocuklarının asimile edilmeyi isteme ölçüleri de belirsizlik taşıyor. Bu nedenle, mevcudiyetini koruyan önlenemez göç, ülkeleri Hıristiyan ve Müslüman cemaatler olarak ikiye bölme eğilimini taşıyor gibi. Avrupa hükümetleri ve halklarının, bu tür bir göçün kısıtlanmasının bedellerini ödemeye istekli olma ölçüsüne bağlı olarak bu sonuçtan kaçınılabilir; bu bedeller ise göç karşıtı önlemlerin doğrudan mali bedellerini, mevcut göçmen cemaatlerinin iyice yabancılaştırılmasının toplumsal bedellerini ve emek kıtlıkları ve düşük büyüme oranlarının uzun vadeli potansiyel ekonomik bedellerini içeriyor.

Ama Müslüman demografik istila sorunu, Kuzey Afrika ve Orta Doğu toplumlarında nüfus artış oranları tavana vururken, bu oranlar bazı ülkelerde zaten böyleyken ve azalmaya başlarken azalma eğilimini taşıyor.[31] Demografik baskı göçü teşvik ettiği sürece Müslüman göç 2025'e gelindiğinde çok daha az olabilir. Bu, Afrika'nın Büyük Sahra altındaki bölümü için geçerli değil. Şayet ekonomik gelişme gerçekleşir ve Batı'da ve Orta Afrika'da toplumsal hareketliliği teşvik ederse, göç etme dürtüleri ve kapasiteleri artacak ve Avrupa'nın "İslamlaşma" tehlikesini Avrupa'nın "Afrikalaşması" tehlikesi izleyecek. Bu tehlikenin gerçekleşme derecesi de önemli ölçüde, Afrikalı nüfusların AIDS ve diğer salgın hastalıklarla azalma derecesi ve Güney Afrika'nın Afrika'nın başka yerlerinden göçmen çekme derecesiyle belirlenecektir.

Müslümanlar Avrupa için ivedi bir sorun yaratırken, Meksikalılar da aynı sorunu ABD için yaratıyor. Halihazırdaki gidişatın ve politikaların devam edeceği varsayılarak Amerikan nüfusu, Tablo 8.2'deki rakamların gösterdiği üzere, neredeyse yüzde 50 beyaz ve yüzde 25 İspanyol kökenli [Hispanik] olarak yirmi birinci yüzyılın ilk yarısında çarpıcı biçimde değişecektir. Avrupa'da olduğu gibi göç politikasındaki değişiklikler ve göç karşıtı etkili önlemlerin uygulanması bu yansımaları değiştirebilir.

Öyle olsa bile, temel sorun İspanyol kökenlilerin önceki göçmen grupları için olduğu gibi Amerikan toplumuna asimile edilme ölçüsü olarak kalacaktır. İkinci ve üçüncü nesil İspanyol kökenliler asimile edilmek bakımından kapsamlı bir dürtüler ve baskılar kümesiyle karşı karşıya. Öncelikle, Avrupa veya Asya'dan gelen göçmenler deniz aşırı ülkelerden geliyorlar; Meksikalılar bir sınırdan veya bir nehirden yürüyerek geçiyor. Giderek kolaylaşan ulaşım ve iletişimle birlikte bu, geldikleri cemaatlerle yakın temasta bulunmalarını ve özdeşleşmelerini olanaklı kılıyor. İkincisi, Meksikalı göçmenler ABD'nin güney batısında yoğunlaşıyor ve Yucatan'dan Colarado'ya uzanan kesintisiz bir Meksika toplumu oluşturuyorlar (bkz. 8.1 no.lu harita). Üçüncüsü, kimi kanıtlar, Meksikalı göçmenler arasında asimilasyona diren-

TABLO 8.2
IRK VE KÖKENE GÖRE ABD NÜFUSU
(Yüzde olarak)

	1995	2020 (tahmini)	2050 (tahmini)
İspanyol kökenli olmayan beyaz	74	64	53
İspanyol kökenli	10	16	25
Siyah	12	13	14
Asyalı ve Pasifik Adalarından gelen	3	6	8
Amerika ve Alaska yerlisi	1 altı	1 altı	1
Toplam (milyon olarak)	263	323	394

Kaynak: ABD Nüfus Sayım Dairesi. Yaş, cinsiyet, ırk ve İspanyol kökenliliğe göre nüfus oranları: 1995'den 2050'ye (Washington: US Government Printing Office, 1996), s. 12-13.

menin diğer göçmen gruplarına kıyasla daha güçlü olduğunu ve Meksikalıların, 1994'te Kaliforniya'da Önerge 187'ye ilişkin mücadelede açıkça görüldüğü üzere, Meksikalı kimliklerini koruma eğiliminde olduklarını gösteriyor. Dördüncüsü, Meksikalı göçmenlerin yerleştiği bölge on dokuzuncu yüzyıl ortasında Meksika'nın yenilgiye uğramasının ardından ABD'nin yönetimine geçti. Meksika'nın ekonomik gelişmesi neredeyse kesin bir şekilde Meksikalıların yitirdikleri toprakları tekrar elde etmeye yönelik bir politika izlemeleriyle sonuçlanacak öç duygularını uyandıracak. Zamanı gelince, on dokuzuncu yüzyıldaki Amerikan askeri yayılmasının sonuçları, yirmi birinci yüzyılda Meksika'nın demografik genişlemesiyle tehdit edilebilir ve muhtemelen tersine çevrilebilir.

Medeniyetler arasındaki değişen güç dengesi, Batı'nın silahlanma, insan hakları, göç ve diğer meselelerle ilişkili olarak amaçlarına ulaşmasını giderek daha da zorlaştırıyor. Bu durumda kayıplarını en aza indirmesi ise, Batı'nın diğer toplumlarla ilgilenirken ekonomik kaynaklarını bir ödüllendirme ve cezalandırma stratejisiyle ustaca kullanmasını, diğer toplumların Batılı ülkeleri birbirine düşürmesini zorlaştıracak biçimde bütünlüğünü desteklemesini ve politikalarını koordine etmesini ve Batılı olmayan uluslar arasındaki farklılıkları destekleyip bunları kendi lehine kullanmasını gerektiriyor. Batı'nın bu stratejileri gütme becerisi, bir yandan kendisine meydan okuyan medeniyetlerle çatışmalarının mahiyeti ve şiddetiyle ve bir yandan da, değişken tutumlar sergileyen medeniyetlerle ortak çıkarlar saptayıp geliştirebilme derecesine bağlı olarak şekillenecektir.

9
Medeniyetlerin Küresel Politikası

çekirdek devlet ve fay hattı çatışmaları

Medeniyetler nihai insan kabileleridir ve medeniyetlerin çatışması da, küresel ölçekte bir kabile çatışmasıdır. Belirmekte olan dünyada, iki farklı medeniyetin devletleri ve grupları, üçüncü bir medeniyetin varlıklarına karşı çıkarlarını korumak için veya başka ortak amaçlar doğrultusunda sınırlı, belirli hedeflere yönelik, stratejik bağlantılar ve koalisyonlar kurabilir. Ama farklı medeniyetlerin grupları arasındaki ilişkiler, neredeyse hiçbir zaman yakın olmayacak ve genellikle soğuk ve düşmancıl kalacaktır. Soğuk Savaş askeri ittifakları gibi, farklı medeniyetlerin devletleri arasında geçmişten devralınan bağlantılar, büyük ölçüde incelme veya kopma eğilimini taşır. Bir zamanlar liderleri tarafından Rusya ve ABD için dile getirildiği gibi, medeniyetlerarası yakın "ortaklıklar"a ilişkin umutlar gerçekleşmeyecektir. Şekillenen medeniyetlerarası ilişkiler, normal olarak, mesafeli ilişkilerden şiddete dayalı ilişkilere kadar çeşitlilik gösterecek ve çoğunlukla da bu ikisi arasında bir noktada yer alacaktır. Büyük bir olasılıkla da, çoğu durumda, Boris Yeltsin'in uyardığı gibi, Rusya ve Batı arasındaki ilişkilerin gelecekte bürünebileceği bir hal olarak "soğuk barış" durumuna ulaşacaktır. Medeniyetlerarası diğer ilişkiler ise, bir "soğuk savaş" haline yaklaşacaktır. *La guerra fria* terimi, on üçüncü yüzyılda İspanyollar tarafından Akdeniz'de Müslümanlarla "hiç de kolay olmayan yan yana varoluşlarını" tanımlamak için kullanılan bir terimdi ve 1990'larda çoğu kişi, İslam ve Batı arasında bir kez daha gelişmekte olan ve aynı terimle ifade edilebilecek "bir medeniyet soğuk savaşı"na tanık ol-

du.[1] Medeniyetler dünyasında bu terimle tanımlanan tek ilişki de bu olmayacak kuşkusuz. Soğuk barış, soğuk savaş, ticaret savaşı, sözde savaş, zor barış, sorunlu ilişkiler, rekabete dayalı yan yana, bitişik varoluşlar, silahlanma yarışları: Tüm bu terimler farklı medeniyetlerin varlıkları arasındaki ilişkilerin en muhtemel tanımlarıdır. Güven ve dostluk ise nadiren söz konusu olacaktır.

Medeniyetlerarası çatışma iki şekle bürünür: Yerel veya mikro düzeyde, farklı medeniyetlere mensup komşu devletler arasında, bir devletin içinde farklı medeniyetlerin mensubu gruplar arasında ve eski Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'da olduğu gibi, eski kalıntıların üstünde yeni devletler kurmaya çalışan *gruplar arasında gerçekleşen çatışmalar.* Bunları fay hattı çatışmaları olarak adlandıracağız. Fay hattı çatışmaları, özellikle Müslümanlar ile Müslüman-olmayanlar arasında yaygındır. Bu çatışmaların nedenleri ile mahiyetleri ve dinamiklerini 10. ve 11. bölümlerde ele alacağız. Küresel veya makro düzeyde ise, farklı medeniyetlerin büyük devletleri arasında çatışmalar yaşanır. Bunları da *çekirdek devlet çatışmaları* olarak adlandıracağız. Bu çatışmalardaki meseleler, uluslararası politikanın klasik sorunlarındandır ve şunları içerir:

1. Küresel gelişmelerin ve BM, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası küresel kuruluşların etkinliklerinin şekillenmesindeki göreli etki;
2. silahsızlanma ve silah denetimi konusundaki uyuşmazlıklarda ve silahlanma yarışlarında tezahür eden göreli askeri güç;
3. ticaret, yatırım ve diğer konulara ilişkin anlaşmazlıklarda tezahür eden ekonomik güç ve refah;
4. herhangi bir medeniyetin içindeki bir devletin başka bir medeniyetteki soydaşlarını koruma, başka bir medeniyetin halkına karşı ayrımcılık yapma veya başka bir medeniyetin halkını kendi topraklarından çıkartma çabaları dahil olmak üzere halklar;

5. değerler ve kültür, bir devlet kendi değerlerini başka bir medeniyetin insanlarına dayatmaya ve benimsetmeye çalıştığında ortaya çıkan çatışmalar;
6. zaman zaman, toprak (ülke sınırları), çekirdek devletlerin, fay hattı çatışmalarında en ön sırada katılımcı olduğu bir konu.

Kuşkusuz bu meseleler tarih boyunca insanlar arasında yaşanan çatışmaların kaynağıdır. Ama farklı medeniyetlerin devletleri söz konusu olduğunda kültürel farklılıklar çatışmayı şiddetlendirir. Çekirdek devletler, birbirleriyle rekabet ederken amaçlarına ulaşmak için medeniyet temelinde birleşen insanları bir araya toplamaya, üçüncü bir medeniyetten destek sağlamaya, karşı çıkan medeniyetler içinde bölücülük yapmaya ve bu medeniyetlerle ilişkilerini kesmeye ve uygun bir diplomatik, politik, ekonomik ve gizli eylemler ile bir propaganda ve baskı karışımından yararlanmaya çalışırlar. Ne var ki, çekirdek devletler, Orta Doğu ve Hindistan'da söz konusu olduğu gibi bir medeniyet fay hattında yan yana var oldukları durumlar dışında, birbirlerine karşı doğrudan askeri güç kullanma eğiliminde değildir. Çekirdek devlet savaşları diğer durumlarda yalnızca iki koşulda patlak verme eğilimindedir. Birincisi, soydaş gruplar (çekirdek devletler dahil) yerel savaşçıların desteğini toplarken yerel gruplar arasındaki fay hattı çatışmalarının tırmanmasından türeyebilirler. Ama bu olasılık muhalefet eden medeniyetlerde çekirdek devletlerin fay hattı çatışmasını kontrol altına alma veya çözüme kavuşturma yönünde büyük bir motivasyon yaratır.

İkincisi, çekirdek devlet savaşları, medeniyetler arasındaki küresel güç dengesinde meydana gelen değişikliklerden kaynaklanabilir. Thucydides'in öne sürdüğü gibi, Yunan medeniyetinde Atinalıların giderek artan gücü, Peloponnez Savaşı'na yol açmıştı. Benzer şekilde, Batı medeniyetinin tarihi de, yükselen ve batan güçler arasındaki "hegemonya savaşları"ndan biridir. Benzer etkenlerin, farklı medeniyetle-

rin güçlenen ve gücünü yitiren çekirdek devletleri arasında çatışmaya yol açma derecesi kısmen, karşıt denge oluşturmak için ittifaklar kurma veya güçlü tarafın yanında yer alma eğilimlerinin bu medeniyetlerde devletler için yeni bir gücün doğuşuna uyum gösterme bakımından tercih edilen yol olup olmamasına bağlıdır. Güçlü tarafın yanında yer alma daha çok Asya medeniyetlerinin tipik özelliği olurken, Çin'in gücünün artması, ABD, Hindistan ve Rusya gibi diğer medeniyetlerin devletlerinin karşıt bir denge oluşturma çabalarını üretir. Batı tarihindeki eksik hegemonya savaşı, İngiltere ve ABD arasındaki savaştır; tahminen Pax Brittannica'dan Pax Americana'ya barışçıl geçiş, büyük ölçüde iki toplumun yakın kültürel akrabalığına bağlı olmuştu. Batı ile Çin arasında değişen güç dengesinde bu tür bir akrabalığın bulunmayışı silahlı çatışmayı kesinleştirmemekle birlikte daha olası hale getirmiştir. İslam'ın dinamizmi, devam eden görece küçük pek çok fay hattı savaşının nedenidir; Çin'in yükselişi de çekirdek devletler arasında büyük bir medeniyetlerarası savaşın potansiyel kaynağıdır.

islam ve batı

Başkan Bill Clinton da dahil olmak üzere bazı Batılılar, Batı'nın İslam'la hiçbir sorunu olmadığını, ama yalnızca aşırı İslamcılarla sorunları bulunduğunu öne sürmektedir. 1400 yıllık tarih ise aksini kanıtlıyor. İslam ve Hıristiyanlık (hem Ortodoksi hem Batı Hıristiyanlığı) arası ilişkiler çoğunlukla fırtınalı oldu. Her biri diğerinin Ötekisi oldu. Liberal demokrasi ve Marksist-Leninizm arasındaki yirminci yüzyıl çatışması, İslam ve Hıristiyanlık arasında süren ve derinden derine çatışma eğilimli ilişkiye kıyasla sadece kısa ömürlü yüzeysel bir tarihsel olgudur. Zaman zaman barışçıl yan yana varoluşlar hüküm sürmektedir; daha çok da, bu ilişki şiddetli bir rekabet ve farklılık gösteren düzeylerde sıcak savaş ilişkisi halini almaktadır. John Esposito'nun yorumladığı gibi, "Tarihsel dinamikleri . . . iki topluluğu rekabet için-

de bulmakta ve kimi zamanda güç, toprak ve ruh için ölümüne bir çarpışmaya hapsetmektedir."[2] Yüzyıllar boyunca iki dinin yazgısı bir yükselmeler, duraklamalar ve karşıt yükselmeler silsilesinde iniş çıkışlar göstermiştir.

Yedinci yüzyıldan sekizinci yüzyılın ortalarına dek süren ve başlangıçta dışa yönelik gibi görünen Arap-İslam yayılması, Kuzey Afrika, İber Yarımadası, Orta Doğu, Acemistan (bugünkü İran) ve kuzey Hindistan'da Müslüman hâkimiyetini tesis etti. Yaklaşık iki yüzyıl boyunca İslam ve Hıristiyanlık arasındaki sınır çizgileri dengede tutuldu. Daha sonra, on birinci yüzyılın sonlarında Hıristiyanlar batı Akdeniz'in kontrolünü yeniden ele geçirdi, Sicilya'yı fethetti ve Toledo'yu aldılar. 1095'te Hıristiyan âlemi Haçlı seferlerini başlattı ve bir buçuk yüzyıl boyunca Hıristiyan hükümdarlar, başarı grafikleri giderek azalmakla birlikte, Kutsal Topraklar'da Hıristiyan hâkimiyetini kurmaya çalıştılar, Yakın Doğu'da ve 1291'de son sığınakları Acre'yi kaybettiler. Bu sırada Osmanlı Türkleri sahnede boy gösterdi. Önce Bizansı zayıflattılar ve daha sonra Kuzey Afrika'nın yanı sıra Balkanlar'ın büyük bir bölümünü fethettiler, 1453'te İstanbul'u ele geçirdiler ve 1529'da Viyana'yı kuşattılar. Bernard Lewis'in teşhis ettiği gibi, "Neredeyse bin yıl boyunca İspanya'ya ilk Mağribi akınından Türklerin ikinci Viyana kuşatmasına kadar Avrupa sürekli bir İslam tehdidi altındaydı."[3] İslam Batı'nın hayatta kalışını belirsizleştiren ve bunu en azından iki kez gerçekleştiren tek medeniyettir.

Ama on beşinci yüzyıla gelindiğinde rüzgâr yön değiştirmeye başladı. Hıristiyanlar yavaş yavaş İber yarımadasını tekrar ele geçirmeye başladı ve 1492'de Granada'da görevlerini tamamladılar. Bu sırada, okyanus denizciliği alanındaki Avrupa buluşları, Portekizlilerin ve ardından diğerlerinin Müslümanların yoğunlukta olduğu stratejik bölgeleri atlatarak Hint Okyanusu ve ötesine geçmelerine olanak tanıdı. Eşanlı olarak, Ruslar, iki yüzyıllık Tatar yönetimine son verdi. Bunu müteakip, Osmanlılar, 1683'te Viyana'yı tekrar kuşatarak son bir çaba içine girdiler. Buradaki başarısızlık-

ları ise, Balkanlar'daki Ortodoks halkların kendilerini Osmanlı egemenliğinden kurtarma mücadeleleri, Hapsburg İmparatorluğu'nun yayılması ve Rusların Karadeniz ve Kafkaslar'da etkileyici biçimde yayılmaları dahil olmak üzere, uzun bir geri çekilmenin başlangıcını işaret ediyordu. Yaklaşık bir yüzyıl boyunca, "Hıristiyan âleminin musibeti Avrupa'nın hasta insanı"na dönüştü.[4] Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, İngiltere, Fransa ve İtalya, bitirici son darbeyi vurmak üzere harekete geçti ve Osmanlı topraklarında, Türkiye Cumhuriyeti toprakları hariç, dolaylı ve dolaysız hâkimiyetini kurdu. 1920'ye gelindiğinde yalnızca dört Müslüman ülke -Türkiye, Suudi Arabistan, İran ve Afganistan- bir tür Müslüman-olmayan hâkimiyet biçimine karşı bağımsızlığını korudu.

Daha sonra Batı sömürgeciliğinin gerilemesi 1920'lerde ve 1930'larda yavaşlamaya başladı ve II. Dünya Savaşı sonrasında etkileyici bir biçimde ivme kazandı. Sovyetler Birliği'nin dağılması, bünyesindeki ilave Müslüman toplumların bağımsızlık kazanmasını sağladı. Bir hesaba göre, Müslüman toprakların doksan ikisinin Müslüman-olmayan hükümetlerin eline geçmesi, 1757 ile 1919 arasında gerçekleşmiştir. 1995'e gelindiğinde bu toprakların altmış beşi, tekrar Müslüman hâkimiyetine girmiştir ve yaklaşık kırk beş bağımsız devlet, ezici bir çoğunlukla Müslüman nüfusa sahiptir. Bu değişen ilişkilerin şiddet içeren mahiyeti, 1820 ile 1929 yılları arasında farklı dinlerden devletleri kapsayan savaşların yüzde 50'sinin, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki savaşlar olması gerçeğinde yansır.[5]

Sürmekte olan bu çatışma örüntüsünün nedenleri, on ikinci yüzyıl Hıristiyan özlemleri veya yirminci yüzyıl Müslüman köktendinciliği gibi geçici fenomenlerde yatmaz. İki dinin doğasından ve bu dinlere dayalı medeniyetlerden kaynaklanır. Çatışma, bir yandan, bir farklılığın ürünüydü, özellikle de, din ve politikayı aşan ve birleştiren bir yaşam biçimi olarak Müslümanların İslam kavramına karşı bir Batılı Hıristiyanlık kavramı olan Tanrı ve Sezar'ın (İmparator)

birbirinden ayrı alanları kavramı arasındaki farklılığın ürünüydü. Ama bu çatışma, bunun yanı sıra, aralarındaki benzerliklerden de kaynaklanıyordu. Her ikisi de, çok tanrılı dinlerin tersine, fazladan tanrıları kolayca özümseyemeyen ve dünyayı ikici, biz-ve-onlar biçiminde kavrayan tektanrıcı dinlerdir. Her ikisi de, tüm insanların bağlanabileceği tek doğru inanış olma iddiasını taşıyan evrenselci dinlerdir. Her ikisi de, yandaşlarının, inançsızları bu tek doğru inanca döndürme yükümlülüğünü taşıdığına inanan misyoner dinlerdir. İslam, kaynaklarından, fetihler aracılığıyla yayılmıştır ve fırsat bulduğunda Hıristiyanlık da aynısını yapmıştır. Koşut kavramlar olarak kabul edilen "cihad" ve haçlı seferi", yalnızca birbirine benzemekle kalmaz, yanı sıra, bu iki inancı diğer büyük dünya dinlerinden ayırır. İslam ve Hıristiyanlık, Musevilik'le birlikte, diğer medeniyetlerde yaygın olan döngüsel veya statik görüşlerin tersine, teleolojik tarih görüşleri barındırır.

İslam ve Hıristiyanlık arasındaki şiddetli çatışmanın düzeyi, zaman içinde, demografik büyüme ve küçülmelerden, ekonomik kalkınmalardan, teknolojik değişikliklerden ve dini bağlanımın yoğunluğundan etkilenmiştir. İslam'ın yedinci yüzyıldaki yayılmasına, "hızı ve ölçeği" daha önce hiç görülmemiş olan, Arap halklarının Bizans ve Sasani imparatorluklarının topraklarına kitlesel göçleri eşlik etmiştir. Birkaç yüzyıl sonrasında, Haçlı seferleri, büyük ölçüde ekonomik gelişmenin, nüfus artışının ve çok sayıda şövalye ve köylüyü Mukaddes Diyar'a gitmeye seferber eden on birinci yüzyıl Avrupası'ndaki "Cluny tarikatının dirilmesi"nin ürünüydü. Bir Bizans gözlemcisinin yazdığı gibi, İlk Haçlı seferi, İstanbul'a (Konstantinapolis'e) ulaştığında, "Adriyatik Denizi'nin ötesinden Cebelitarık Boğazı'nın iki tarafındaki yüksek kayalıklara kadar uzanan bölgede yaşayan bütün barbar kabileleri dahil tüm Batı, kitlesel bir göçe başlamış ve tüm varlıklarıyla tek bir vücut halinde Asya'ya dalmak üzere yola koyulmuştu."[6] On dokuzuncu yüzyılda, olağandışı nüfus artışı bir kez daha, başka topraklara olduğu

kadar Müslüman topraklara da akın halinde tarihteki en büyük göçü başlatarak yeni bir Avrupa patlaması üretti.

Bunlarla mukayese edilebilir bir etkenler karışımı, yirminci yüzyıl sonlarında İslam ve Batı arasındaki çatışmayı artırdı. Birincisi, Müslüman nüfus artışı, İslamcı davalara katılan, komşu toplumlara baskı yapan ve Batı'ya göç eden çok fazla sayıda işsiz ve hoşnutsuz genç insan üretti. İkincisi, İslami Diriliş, Müslümanlara, Batı'nınkilerle kıyaslandığında, kendi medeniyetlerinin ve değerlerinin ayırıcı nitelikleri ve önemine güven tazelemelerini sağladı. Üçüncüsü, Batı'nın kendi değerlerini ve kurumlarını evrenselleştirme, askeri ve ekonomik üstünlüğünü koruma ve Müslüman dünyadaki çatışmalara müdahale etme doğrultusundaki eşzamanlı çabaları, Müslümanlar arasında güçlü bir öfke doğmasına yol açtı. Dördüncüsü, komünizmin çöküşü, Batı ve İslam'ın ortak düşmanını ortadan kaldırdı ve her birinin, diğerini büyük tehlike olarak algılamasına yol açtı. Beşincisi, Müslümanlar ve Batılılar arasında giderek artan ilişki ve kaynaşma, her ikisinde de kendi kimliklerine ve birbirlerinden nasıl farklılaştıklarına dair yeni bir hassasiyet uyandırdı. Etkileşim ve kaynaşma aynı zamanda, başka bir medeniyetin üyeleri tarafından yönetilen bir ülkede medeniyetin üyelerinin haklarına ilişkin farklılıkları şiddetlendirdi. Hem Müslüman hem da Hıristiyan toplumlar içinde, diğerine gösterilen hoşgörü, 1980'lerde ve 1990'larda keskin bir biçimde azaldı.

Dolayısıyla, İslam ve Batı arasında dirilen çatışmanın nedenleri, temel güç ve kültür sorunlarında yatmaktadır. *Kto? Kovo?* Hükmeden kimdir? Hükmedilen kimdir? Lenin'in tanımladığı şekliyle, politikanın merkezindeki sorun, İslam ve Batı arasındaki çekişmenin kaynağıdır. Ama neyin doğru neyin yanlış olduğu ve buna bağlı olarak kimin haklı kimin haksız olduğu şeklindeki iki farklı uyarlama arasında, Lenin'e anlamsız gelen fazladan bir çatışma daha vardır. İslam İslam olarak kaldığı sürece (ki bu olacak) ve Batı da Batı olarak kaldığı sürece (ki bu daha şüpheli), iki büyük mede-

niyet ve yaşam tarzları arasındaki bu temel çatışma, geçen on dört yüzyılda olduğu gibi, gelecekte de ilişkilerini belirlemeyi sürdürecek.

Bu ilişkiler, konumlarının farklılaştığı veya çatıştığı birtakım tözsel meseleler yüzünden bulanıklaşıyor. Tarihsel olarak, büyük bir mesele, toprağın denetimiydi, ama bu şimdi görece önemsiz. 1990'ların ortasında, Müslümanlar ve Müslüman-olmayanlar arasındaki yirmi sekiz fay hattı çatışmasının on dokuzu, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaydı. On biri, Ortodoks Hıristiyanlar, yedisi de, Afrika ve Güneydoğu Asya'daki Batılı Hıristiyan yandaşlarıylaydı. Şiddet içeren veya potansiyel olarak şiddet içeren bu çatışmalardan yalnızca biri, Hırvatlar ve Sırplar arasındaki, doğrudan doğruya Batı ile İslam arasındaki fay hattında gerçekleşti. Batı'nın toprak emperyalizminin fiilen son bulması ve Müslümanların toprak yayılmacılığının şimdiye kadar yeniden vuku bulmasının belli ölçüde gerçekleşmemesi, yalnızca Balkanlar'da az sayıda yerde Batılı ve Müslüman toplulukların doğrudan doğruya aynı sınırı paylaşmalarına olanak tanıyacak biçimde bir coğrafi ayrım üretti. Böylece, Batı ve İslam arasındaki çatışmalar, silahlanma, insan hakları ve demokrasi, petrol kontrolü, göç, İslamcı terörizm ve Batı müdahalesi gibi daha kapsamlı medeniyetlerarası meselelere kıyasla daha az bölge veya toprak üzerinde yoğunlaştı.

Soğuk Savaş'ın ardından, bu tarihsel husumetin giderek şiddetlendiği, her iki topluluğun üyeleri tarafından da yaygın biçimde kabul edildi. Sözgelimi, 1991'de, Barry Buzan, "Batı ve İslam arasında, Avrupa'nın ön cephede bulunduğu" toplumsal bir soğuk savaşın ortaya çıkmasının birçok nedenini görür.

> Bu gelişme, kısmen laik ve dinsel değerler arasındaki karşıtlıkla, kısmen Hıristiyan âlemi ve İslam arasındaki tarihsel çekişmeyle, kısmen Batılı güçlerin kıskançlığıyla, kısmen Orta Doğu'nun sömürgecilik sonrası politik yapılanması üzerindeki Batı tahakkümüne duyulan hınçla ve kısmen de son iki yüzyılda İslam ve Batı medeniyetlerinin başarıları arasındaki öfke yaratan kıyaslamaların sertliği ve küçük düşürücülüğüyle bağlantılıdır.

Buzan ayrıca, "toplumsal bir Soğuk Savaş'ın, Avrupa Birliği süreci bakımından özel bir zamanda ve her yerde Avrupalı kimliğinin güçlenmesine hizmet ettiğine" dikkat çeker. Dolayısıyla, "Batı'da, yalnızca İslam'la toplumsal bir Soğuk Savaşı desteklemeye hazır değil, yanı sıra bu tür bir savaşı teşvik eden politikaları da benimsemeye hazır tözsel bir cemaat var olabilir pekâlâ." Önde gelen Batılı İslam uzmanı Bernard Lewis, 1990'da, "Müslüman Öfkesinin Kökenleri"ni analiz ederek şu sonuca ulaşmıştı:

> Artık sorunlar ve politikaların düzeyini ve bunları benimseyen hükümetleri aşan bir ruh hali ve hareketle karşı karşıya bulunduğumuz kesinleşmiş olmalı. Bu, Medeniyetler Çatışmasından başka bir şey değil -akıldışı belki, ama kesinlikle bizim Musevi-Hıristiyan mirasımıza, laik mevcudiyetimiz ve dünya çapında yayılmamız karşısındaki eski bir çekişmenin tarihsel tepkisi. Kendi açımızdan, bu hasıma aynı derecede tarihsel ama yanı sıra, aynı derecede akıldışı bir tepki verme konusunda tahrik olmamamız gerektiği son derece önemlidir.[7]

İslam cemaati de benzer gözlemlerde bulunmuştur. Ünlü Mısırlı gazeteci Mohammed Sid-Ahmed'in 1994'te öne sürdüğü gibi, "Yahudi-Hıristiyan Batı etiği ile artık batı'da Atlantik'ten doğuda Çin'e kadar uzanan İslam'ın dirilme hareketi arasında giderek büyüyen bir çatışmaya dair şüphe götürmez göstergeler vardır". Önde gelen bir Hintli Müslüman 1992'de şu tahminde bulunmuştu: Batı'nın "bir sonraki hesaplaşması, kesinlikle Müslüman dünyadan kaynaklanacak. İslam uluslarının Magrip'ten Pakistan'a sürülmesinde yeni bir dünya düzeni mücadelesi başlayacak." Ünlü bir Tunuslu avukata göreyse, bu mücadele çoktan başladı: "Sömürgecilik, İslam'ın tüm kültürel geleneklerini bozmaya çalıştı. Ben İslamcı değilim. Dinler arasında bir çatışma olduğunu sanmıyorum. Ama medeniyetler arasında bir çatışma olduğu kesin."[8]

1980'ler ve 1990'larda, İslam'da ağır basan genel eğilim, Batı-karşıtı bir doğrultuya girmişti. Bu, kısmen, İslami Diriliş ve Müslüman toplumlarının algılanan "*gharbzadegi*"si veya Batı kaynaklı zehirlenmesinin doğal sonucudur. "Bü-

ründüğü mezhep biçimi ne olursa olsun İslam'ın yeniden olumlanması, yerel toplumlar, politika, ahlâk ve değerler üzerindeki Avrupa ve Batı etkisinin yadsınması anlamına gelir."[9] Geçmişte, Müslüman liderler zaman zaman halklarına şöyle derdi: "Batılılaşmalıyız." Ama yirminci yüzyılın son çeyreğinde bir Müslüman lider bunu söylese, yalnız kalır. Gerçekten de, politikacı, resmi yetkili, akademisyen, işadamı veya gazeteci, kim olursa olsun, herhangi bir Müslüman'ın Batı değerlerini ve kurumlarını övme amacıyla böyle bir şey söylediğini işitmek zordur. Bunun yerine, kendi medeniyetleri ile Batı medeniyeti arasındaki farklılıkları, kendi kültürlerinin üstünlüğünü ve Batı'nın hücumuna karşı kültürlerinin bütünleşmesini sağlamanın ihtiyacını zikrederler. Müslümanlar, Batı'nın gücünden ve bu gücün kendi toplumları ve inançları karşısında yarattığı tehlikeden korkar ve öfke duyarlar. Batı kültürünü materyalist, yozlaşmış, ahlâki çöküntü içinde ve ahlâksız bulurlar. Ayrıca, ayartıcı olarak görür ve bu nedenle de, kendi yaşam biçimleri üzerindeki etkisine direnme ihtiyacının ne kadar önemli olduğunu vurgularlar. Müslümanlar, Batı'ya kusurlu, yanlış ama yine de "kitaba dayalı" bir dine bağlandıkları için değil, sonuçta hiçbir dine bağlanmadıkları için giderek daha fazla saldırıyorlar. Müslümanların gözünde, Batılı sekülarizm, dinsizlik ve dolayısıyla ahlâka aykırılık, bunları üreten Batı Hıristiyanlığı'ndan çok daha vahim kötülüklerdir. Soğuk Savaş'ta Batı, hasmını "tanrısız komünizm" olarak yaftalamıştı; Soğuk Savaş sonrası Medeniyetler Çatışmasında ise, Müslümanlar kendi hasımlarını "tanrısız Batı" olarak görüyor.

Kendini beğenmiş, materyalist, baskıcı, acımasız ve ahlâken çökmüş diye tanımlanan Batı'ya dair bu imgeler, yalnızca köktendinci din adamları tarafından benimsenmiyor, ayrıca, Batı'da çoğu kişinin kendi doğal ittifakları ve destekçileri addedecekleri kimseler tarafından da benimseniyor. Müslüman yazarların 1990'larda Batı'da yayımlanmış kitapları arasında çok azı, Batılılar tarafından genellikle mo-

dern, liberal, kadın bir Müslüman'ın yürekli açıklaması olarak addedilen Fatima Mernissi'nin *İslam ve Demokrasi* adlı kitabına gösterilen övgüye layık görülmüştür.[10] Ama söz konusu bu kitapta çizilen Batı tasvirinin, bir methiye olduğunu söylemek güç. Bu tasvire göre, Batı "militarist" ve "emperyalist"tir ve "sömürge terörü" aracılığıyla diğer ulusları "sarsıntıya uğratmakta"dır (s. 3, 9). Batı'nm ayırt edici niteliği olarak görülen bireycilik, "tüm sorunların kaynağı"dır (s. 8). Batı'nın gücü korkutucudur. Batı "uyduların Arapları eğitmek için mi yoksa oları bombalamak için kullanılacağına tek başına karar verir... İthal ürünleriyle ve televizyon filmleriyle potansiyellerimizi yok eder ve hayatlarımızı istila eder.. Bizi parçalayan, piyasalarımızı kuşatan ve en küçük kaynaklarımızı, inisiyatiflerimizi ve potansiyellerimizi denetleyen bir güçtür İşte bu, kendi durumumuzu nasıl algıladığımızı ve Körfez Savaşı'nın algılamamızı nasıl kesinliğe dönüştürdüğünü özetliyor" (ss. 146-147). Batı "gücünü askeri araştırma sayesinde yaratır" ve daha sonra, bu araştırmanın ürünlerini, "pasif tüketicisi" konumundaki azgelişmiş ülkelere satar. İslam, kendisini bu boyun eğmişlikten kurtarmak için, kendi mühendislerini ve bilimcilerini geliştirmek, kendi silahlarını inşa etmek (ister nükleer ister konvansiyonel, bunu belirtmez) ve "kendisini Batı'ya olan askeri bağımlılıktan özgürleştirmek" zorundadır (ss. 43-44). Yineleyecek olursak, bunlar, sakallı, sarıklı bir ayetullahın görüşleri değildir.

Politik veya dini fikirleri ne olursa olsun, Müslümanlar, kendi kültürleri ile Batı kültürü arasında temel farklılıklar bulunduğu konusunda aynı görüştedir. Sheik Ghanoushi'nin ortaya koyduğu gibi, "Sonuç o ki, bizim toplumlarımız Batı'nınkilerden başka değerlere dayanıyor." Mısırlı bir hükümet yetkilisi ise şöyle diyordu: "Amerikalılar buraya geldi ve bizim kendilerine benzememizi istediler. Bizim değerlerimizden ve bizim kültürümüzden hiçbir şey anlamıyorlar." Mısırlı bir gazeteci ise şöyle söyleyerek aynı fikirde olduğunu gösteriyor: "Biz farklıyız. Farklı bir birikimimiz,

farklı bir tarihimiz var. Dolayısıyla, farklı geleceklere sahip olma hakkına sahibiz." Hem popüler hem de entelektüel açıdan ciddi Müslüman yayınlar, tekrar tekrar, İslam kurumları ve kültürünü tabi kılma, küçük düşürme, aşağılama ve kökünü kazımaya yönelik Batı entrikaları ve tasarıları olduğu iddia edilen şeylerin neler olduğunu betimliyor.[11]

Batı'ya yönelik tepkiye, yalnızca İslami Diriliş'e duyulan temel düşünsel güvende değil, ayrıca, Müslüman ülkelerde hükümetlerin Batı'ya yönelik tutumlarındaki değişikliklerde de rastlanabilir. Sömürgecilik sonrası hükümetler, politik ve ekonomik ideolojileri ve politikaları bakımından genellikle Batıcı'ydı ve dış politikaları bakımından da, bağımsızlığın ulusal bir devrimden kaynaklandığı Cezayir ve Endonezya gibi kısmi istisnalar dışında, Batı-yanlısıydı. Ne var ki, Batı-yanlısı hükümetler, Irak, Libya, Yemen, Suriye, İran, Sudan, Lübnan ve Afganistan'da, Batı'yla daha az özdeşleşen veya açıkça Batı-karşıtı olan hükümetlere birer birer boyun eğdiler. Tunus, Endonezya ve Malezya dahil, diğer devletlerin yöneliminde ve kamplaşmasında aynı doğrultuda daha az çarpıcı değişiklikler yaşandı. ABD'nin Soğuk Savaş'taki en sadık iki Müslüman askeri müttefiki Türkiye ve Pakistan, iç İslamcı politik baskı altında bulunuyor ve Batı'yla bağları da giderek gerginleşmeye tabi.

1995'te, on yıl öncesine kıyasla açıkça daha fazla Batı yanlısı tek Müslüman devlet Kuveyt'ti. Batı'nın Müslüman dünyadaki yakın dostları, artık ya Kuveyt, Suudi Arabistan ve Körfez şeyhlikleri gibi, askeri açıdan ya da Mısır ve Cezayir gibi, ekonomik açıdan Batı'ya bağımlı devletler. 1980'lerin sonlarında Doğu Avrupa'nın komünist rejimleri, Sovyetler Birliği'nin bundan böyle kendilerine ekonomik ve askeri destek sağlayamadığı veya sağlayamayacağı açıklık kazanınca çöktü. Şayet Batı'nın bundan böyle kendine bağımlı Müslüman uydu rejimlerine destek olmayacağı açıklık kazanırsa, muhtemelen bu rejimler de, benzer bir yazgıyı paylaşır.

Giderek artan Müslüman Batıcılık-karşıtlığı, Batı'nın

özellikle Müslüman aşırıcıların oluşturduğu "İslam tehdidi"nden duyduğu giderek artan kaygıyla örtüşmekte. İslam, nükleer silahlanmanın, terörizmin ve Avrupa'da istenmeyen göçmenlerin kaynağı olarak görülüyor. Bu kaygılar hem halklar hem de liderler tarafından paylaşılıyor. Örneğin, Kasım 1994'te, dış politikayla ilgilenen 35.000 Amerikalının katılımıyla yapılan bir ankette, "İslam'ın dirilmesi"nin ABD'nin Orta Doğu'daki çıkarları açısından bir tehlike arz edip etmediği sorulduğunda, katılımcıların yüzde 61 bu soruya evet yanıtım verirken, yüzde 28'i hayır yanıtını verdi. Bir yıl öncesinde, hangi ülkenin ABD açısından en büyük tehlike yarattığı sorusu sorulduğunda, kamuyu temsilen seçilen tesadüfi bir örneklemde, katılımcıların verdiği yanıt sonucu ilk üç ülke, İran, Çin ve Irak olmuştu. Benzer şekilde, 1994'te ABD'nin karşısındaki "kritik tehlikeler"in saptanması istendiğinde, kamunun yüzde 72'si ve dış politika liderlerinin yüzde 61'i, buna nükleer silahlanma yanıtını, kamunun yüzde 69'u ve dış politika liderlerinin yüzde 33'ü ise, uluslararası terörizm yanıtını verdi -her iki konu da, İslam'la yaygın biçimde bağlantılıydı. Ayrıca, kamunun yüzde 33'ü ve dış politika liderlerinin yüzde 39'u, İslami köktendinciliğin olası yayılmasında bir tehlike görüyordu. Avrupalılar da benzer tutumlara sahiptir. Sözgelimi, 1991'in ilkbaharında, Fransız kamuoyunun yüzde 51'i, Fransa'nın karşısındaki birincil tehlikenin Güney'den geldiğini ve ancak yüzde 8'lik bir kısmı da, Doğu'dan kaynaklandığını söylemişti. Fransız halkının en çok korktuğu dört ülke de, Müslüman ülkelerdi: Irak, yüzde 52; İran, yüzde 35; Libya, yüzde 26; ve Cezayir, yüzde 22.12 Batılı politik liderler, Almanya Başbakanı ve Fransız Başbakanı da dahil olmak üzere, benzer kaygıları dile getirmiştir; Nato Genel Sekreterinin 1995'teki "İslam köktendinciliği" Batı için "en az komünizm kadar tehlikeli hale gelmiştir" açıklaması ve Clinton yönetiminin "çok üst düzey bir yetkilisinin" İslam'ı "Batı'nın küresel hasmı" olarak göstermesi de bunun örneklerindendir.[13]

Doğu kaynaklı askeri tehlikenin uygulamada ortadan kalkmasıyla birlikte, NATO'nun planlaması, giderek güney kökenli potansiyel tehlikelere yönelmeye başlıyor. ABD ordusu mensubu bir analistin 1992'de gözlemlediği gibi, "Güney Yakası", Merkez Cephe'nin yerini alıyor ve "hızla NATO'nun yeni ön cephesi haline geliyor". Güney kaynaklı bu tehlikelerin giderilebilmesi için, NATO'nun güney üyeleri - İtalya, Fransa, İspanya ve Portekiz- ortak askeri planlama ve operasyonlara başladı ve aynı zamanda, aşırı İslamcıları etkisiz kılma yolları konusunda istişare etmek amacıyla Magrip hükümetlerini bünyesine kattı. Algılanan bu tehlikeler, ayrıca, Avrupa'da esaslı bir ABD askeri mevcudiyetini sürdürme açısından bir geçekçe de sağladı. Emekli bir üst düzey ABD hükümet yetkilisinin gözlemlediği gibi, "Avrupa'daki ABD silahlı kuvvetleri, köktendinci İslam'ın yarattığı sorunlar bakımından genel bir çözüm olmamakla birlikte, bu güçler, bölgede askeri planlamayı etkili bir şekilde gölgelemektedir. 1990-91 Körfez Savaşı'nda ABD ve Avrupa'dan da Fransız ve İngiliz silahlı kuvvetlerinin başarılı askeri harekatını anımsadınız mı? Bölgedekiler de bunu yapıyor."[14] Bu yetkili ayrıca şunu da sözlerine eklemiştir. "[Onlar da] Bunu korkuyla, öfkeyle ve nefretle hatırlıyorlar."

İslamcı aşırıcılığa ilaveten Müslümanlar ve Batılıların birbirleri hakkında sahip oldukları yaygın algılamalar göz önünde bulundurulduğunda, 1979 İran Devrimi'ni takiben, İslam ve Batı arasında medeniyetlerarası bir kısmi savaş gelişmiş olması pek de şaşırtıcı olmasa gerek. Bu, üç nedenden ötürü kısmi bir savaş. Birincisi, İslam'ın tümü, Batı'nın tümüyle savaşmıyor. İki köktendinci devlet (İran ve Sudan), köktendinci olmayan üç devlet (Irak, Libya ve Suriye) artı Suudi Arabistan gibi diğer Müslüman devletlerden mali destek sağlayan çok sayıda İslamcı örgüt, İsrail ve genellikle de Yahudilerle olduğu kadar ABD ile savaşmakta, zaman zaman bu savaş İngiltere, Fransa ve diğer Batılı devletler ve grupların katılımına da sahne oluyor. İkincisi, bu, bir kısmi savaş çünkü 1990-91 Körfez Savaşı dışında, sınırlı araçlar-

la sürdürülüyor: Bir yanda terörizm ve bir yanda da, hava gücü, entrikalar ve ekonomik yaptırımlar. Üçüncüsü, şiddete dayalı eylemler devam etmekle birlikte, süreklilik kazanmadığı için kısmi bir savaş. Diğerinin tepkilerini kışkırtan bir tarafın fasılalı eylemlerini içermekte. Ama ne var ki, kısmi bir savaş yine de bir savaştır. Ocak-Şubat 1991'de Batılıların bombardımanı sonucu hayatını kaybeden on binlerce Irak askeri ve vatandaşı bir kanara bırakıldığında bile, ölümler ve diğer kayıplar, pekâlâ binlercedir ve 1979'dan sonra neredeyse her yıl meydana gelmiştir. Bu kısmi savaşta, Körfez'deki "gerçek" savaşta hayatını kaybedenlerden çok daha fazla sayıda Batılı hayatını kaybetmiştir.

Ayrıca, her iki taraf da, bu çatışmayı bir savaş olarak kabul etmektedir. İlk zamanlarda, Humeyni'nin son derece doğru bir şekilde beyan ettiği gibi, "İran, fiilen Amerika'yla savaş halindedir"[15] ve Kaddafi de, düzenli olarak Batı'ya karşı kutsal savaş ilan eder. Diğer aşırı grupların ve devletlerin Müslüman liderleri benzer terimlerle konuşmaktadır. Batı yakasında ise, ABD, aralarından beşi Müslüman olan yedi devleti "terörist devletler" olarak sınıflandırmıştır. Bunlardan Müslüman olanları, İran, Irak, Suriye, Libya ve Sudan, diğerleri de Küba ve Kuzey Kore'dir. Aslında bu, söz konusu devletleri düşman olarak tanımlamanın başka bir yoludur, çünkü bu devletler, ellerindeki en etkili silahlarla ABD'ye ve ABD'nin dostlarına saldırıyorlar; dolayısıyla, ABD'nin "terörist devletler" sınıflandırması, bu devletlerle bir savaş halinin mevcudiyetini onaylamaktadır. ABD hükümet yetkilileri, tekrar tekrar, bu devletlerden "yasadışı", "gerici" ve "başıboş" devletler diye söz eder -bu yolla da, bu devletleri medeni uluslararası düzenin dışına konumlandırır ve çok taraflı veya tek taraflı karşı önlemlerin meşru hedeflerine dönüştürürler. ABD hükümeti, Dünya Ticaret Merkezi bombacılarını, "ABD'ye karşı bir şehir terörizmi savaşı açmaya" niyetlenmekle suçladı ve Manhattan'a başka bombalama eylemleri planlamakla suçlanan komplocuların, ABD'ye karşı "savaş içeren" bir mücadeleye girmiş

"askerler" olduklarını öne sürdü. Şayet Müslümanlar, Batı'nın İslam'a savaş açtığını ileri sürüyorsa ve Batılılar da İslami grupların Batı'ya savaş açtığını ileri sürüyorsa, savaşa çok benzeyen bir şeyin seyretmekte olduğu sonucuna çıkarmak akla yatkın gibidir.

Bu kısmi savaşta, tarafların her biri, kendi güçlü yönlerini ve diğer tarafın zayıflıklarını kendi yararına kullanmaktadır. Askeri bakımından, büyük ölçüde, hava gücüne karşı bir terörizm savaşı sürmektedir. Kendini davaya adamış İslam militanları, Batı'nın açık toplumlarını kullanır ve seçilen hedeflere araba bombaları yerleştirir. Batılı askeri profesyoneller ise, İslam'ın açık göklerini kullanır ve seçilen hedefleri bombalar. İslam yandaşları, ünlü Batılılara yönelik suikastlar düzenler; ABD, aşırı İslamcı rejimleri yıkmaya yönelik girişimlerde bulunur. ABD Savunma Bakanına göre, 1980 ile 1995 arasındaki on beş yıl boyunca, ABD, Orta Doğu'da, hepsi de Müslümanlara yönelik on yedi askeri operasyona girişmiştir. Başka hiçbir medeniyetin haklarına karşı, bunlarla kıyaslanabilecek bir ABD askeri operasyonu gerçekleşmemiştir.

Şimdiye kadar, her iki taraf da, Körfez Savaşı hariç, şiddet yoğunluğunu epey düşük düzeylerde tutmuş ve şiddet eylemlerini, tam karşılık gerektiren savaş eylemleri olarak adlandırmaktan kaçınmıştır. *The Economist* dergisinin gözlemine göre, "Şayet Libya, denizaltılarmdan birine bir Amerikan yolcu gemisini batırma emri verseydi, denizaltı kaptanının iadesine çalışmayarak, bunu bir hükümetin savaş eylemi olarak kabul ederdi. Prensipte, bir yolcu uçağının Libya gizli servisi tarafından düşürülmesi de farklı değildir."16 Yine de, bu savaşa katılanlar, birbirlerine karşı, Soğuk Savaş'ta ABD ve Sovyetler Birliği'nin birbirine karşı doğrudan uyguladığından, çok daha fazla şiddete dayalı taktikler uygulamaktadır. Az sayıda istisnai durum dışında, süper güçler kasıtlı bir şekilde ne sivilleri ne de karşı tarafın askerlerini öldürmüştür. Ama bu, söz konusu kısmi savaşta tekrar tekrar vuku bulmaktadır.

Amerikalı liderler, bu kısmi savaşa karışan Müslümanların, şiddet uygulamaları ılımlı Müslümanların büyük çoğunluğu tarafından reddedilen küçük bir azınlık teşkil ettiğini iddia eder. Bu doğru olabilir, ama bunu destekleyen kanıtlar yoktur. Batı-karşıtı şiddete yönelik protestolara, Müslüman ülkelerde hiç rastlanmaz. Müslüman hükümetler, Batı'yla dost ve Batı'ya bağımlı sığınmacı hükümetler bile, Batı'ya yönelik terörist eylemlerin kınanmasına sıra geldiğinde, çarpıcı bir biçimde sessiz kalır. Diğer tarafta, Avrupalı hükümetler ve kamuoyu, ABD'nin Müslüman hasımlarına karşı giriştiği eylemleri büyük ölçüde desteklemekte ve nadiren eleştirmektedir; bu ise, Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği ve komünizme yönelik Amerikan eylemlerine karşı sık sık dile getirilen faal muhalefetle çarpıcı bir tezat teşkil ediyor. İdeolojik çatışmaların tersine, medeniyet çatışmasında, soydaşlar soydaşlarının yanında yer alıyor, onların tarafını tutuyor.

Batı için temel sorun İslamcı köktendincilik değildir. Bu sorun bizzat İslam'dır, başka bir deyişle, halkı kültürlerinin üstünlüğüne kani olmuş ve güçlerinin azlığını takıntı haline getirmiş farklı bir medeniyettir. İslam'ın sorunu ise, CIA veya ABD Savunma Bakanlığı değil, ama Batı'dır; halkı, kültürlerinin evrenselliğine inanmış ve azalmakta olsa bile, üstün güçlerinin, kendilerine bu kültürü dünyaya yayma yükümlülüğü dayattığına inanan farklı bir medeniyettir. Bunlar, İslam ve Batı arasındaki çatışmayı körükleyen temel bileşenlerdir.

asya, çin ve amerika

Medeniyetler Kazanı. Asya'daki, özellikle de Doğu Asya'daki ekonomik değişikler, yirminci yüzyılın ikinci yarısında dünyada yaşanan en önemli gelişmelerden biridir. 1990'lara gelindiğinde, bu ekonomik gelişme, Doğu Asya ve tüm Pasifik Şeridi'nin, uluslar arasında barış ve uyumu garantileyecek, sürekli genişleyen bir ticari ağda birleştiğini gören

birçok gözlemci arasında ekonomik bir mutluluk duygusu yaratmıştı. Bu iyimserlik, ticari mübadelenin daima değişmez bir barış gücü olduğu yönündeki son derece şüpheli bir varsayıma dayanıyordu. Ama gerçekte durum böyle değildi. Ekonomik büyüme, ülkeler ve bölgeler arasındaki güç dengesini değiştirerek, ülkeler içinde ve ülkeler arasında politik istikrarsızlık yaratır. Ekonomik mübadele ise, insanları birbirleriyle ilişki içine sokar; ama bir uzlaşma içine sokmaz. Tarihsel olarak, genellikle halklar arasındaki farklılıklara ilişkin köklü bir farkındalık üretmiş ve karşılıklı korkular yaratmıştır. Ülkeler arası ticaret de, kazanç kadar çatışma da üretir. Şayet geçmiş deneyim geçerliyse, ekonomik açıdan yıldızı parlayan Asya, politik açıdan yıldızı sönen bir Asya, istikrarsızlık ve çatışma içeren bir Asya üretecektir.

Asya'nın ekonomik gelişmesi ve Asyalı toplumların giderek artan öz-güvenleri, uluslararası politikayı en azından üç şekilde olumsuz etkiliyor. Birincisi, ekonomik gelişme, Asyalı devletlerin askeri kapasitelerini genişletmelerini olanaklı kılıyor, gelecekteki ilişkiler bakımından bu ülkeler arasında belirsizlik oluşmasına zemin hazırlıyor ve Soğuk Savaş döneminde bastırılan meseleleri ve çekişmeleri ön plana çıkarıyor ve dolayısıyla bölgede çatışma ve istikrarsızlık olasılığım artırıyor. İkincisi, ekonomik gelişme, Asyalı toplumlar ve Batı (özellikle de ABD) arasındaki çatışmanın yoğunluğunu artırıyor ve Asyalı toplumların bu mücadelelerde baskın çıkma becerilerin pekiştiriyor. Üçüncüsü, Asya'nın en büyük gücünün ekonomik büyümesi, bölgedeki Çin etkisini ve Çin'in Doğu Asya'daki geleneksel hegemonyasını yeniden hissettirme olasılığını artırıyor ve bu yolla, öbür ulusları ya "güçlünün yanında yer almaya" ve kendilerini bu gelişmeyle bağdaştırmaya ya da Çin'in etkisine karşı bir "denge" oluşturma ve kontrol altına almaya çalışmaya zorluyor.

Batı'nın hâkimiyet kurduğu muhtelif yüzyıllar boyunca, önemli sayılabilecek uluslararası ilişkiler, büyük Batılı güçler arasında oynanan bir Batı oyunuydu; tek ilavesi ise, bir noktaya kadar, önce on sekizinci yüzyılda Rusya'nın ve da-

ha sonra da yirminci yüzyılda Japonya'nın oyuna dahil edilmesi oldu. Avrupa, büyük güç çatışması ve işbirliğinin ana arenasıydı, hattâ Soğuk Savaş döneminde, süper güç karşılaşmasının ana hattı Avrupa'nın merkezinde bulunuyordu. Soğuk Savaş sonrası dünyada önem taşıyan uluslararası ilişkiler, bir ana bölgeye sahip olduğu sürece, bu bölge Asya, özellikle de Doğu Asya olacaktır. Asya, medeniyetler kazanıdır. Tek başına Doğu Asya, altı farklı medeniyetin mensubu toplumlar içerir -Japon, Çinli, Ortodoks, Budist, Müslüman ve Batılı- ve Güney Asya listeye Hindistan'ı ekler. Dört medeniyetin çekirdek devletleri, Japonya, Çin, Rusya ve ABD, Doğu Asya'daki baş aktörlerdir; Güney Asya Hindistan'ı ilave eder; ve Endonezya da yükselen Müslüman güçtür. Ayrıca, Doğu Asya, Güney Kore, Tayvan ve Malezya'ya ilaveten potansiyel olarak güçlü kabul edilebilecek Vietnam gibi giderek artan ekonomik etkiye sahip çeşitli orta düzey güçler içerir. Sonuç ise, çoğu bakımdan on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda var olan ve çokkutuplu durumları karakterize eden akışkanlık ve belirsizlik özellikleriyle yüklü uluslararası ilişkilerle kıyaslanabilecek türde, son derece karmaşık bir uluslararası ilişkiler örüntüsüdür.

Doğu Asya'nın çok güçlü, çok medeniyetli doğası, onu Batı Avrupa'dan farklılaştırır ve ekonomik ve politik farklılıklar da, bu zıtlığı pekiştirir. Batı Avrupa'nın tüm ülkeleri, istikrarlı demokrasilerdir, hepsinin de piyasa ekonomisi vardır ve ekonomik gelişmenin yüksek düzeylerinde bulunurlar. 1990'ların ortasında, Doğu Asya'da, yalnızca tek bir istikrarlı demokrasi, çeşitli yeni ve istikrarsız demokrasiler, dünyada kalan beş komünist rejimin dördü artı askeri hükümetler, kişisel diktatörlükler ve tek partili otoriter sistemler bulunuyordu. Ekonomik gelişme düzeyleri, Japonya ve Singapur'unkinden Vietnam ve Kuzey Kore'ninkine kadar çeşitlilik gösteriyordu. Piyasalaşma ve ekonomik açılmaya doğru genel bir eğilim mevcuttu, ama ekonomik sistemler, hâlâ, Kuzey Kore'nin hâkim ekonomisinden muhtelif devlet kontrolü ve özel teşebbüs karışımlarına ve oradan da Hong

Kong'un laissez-faire ekonomise kadar değişen bir çizgide tüm boyutları deneyimliyordu.

Çin hegemonyasının zaman zaman bölgeye geçici düzen getirme ölçüsü dışında, uluslararası bir toplum (İngilizlerin anladığı anlamda), Batı Avrupa'da olduğu şekliyle Doğu Asya'da var olmamıştır.[17] Yirminci yüzyılın sonlarında, Avrupa, son derece yoğun bir uluslararası kurumlar kompleksiyle kenetlendi: Avrupa Birliği, NATO, Batı Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü ve diğerleri. Doğu Asya'nın ise, hiçbir büyük güç içermeyen, genellikle güvenlik meselelerinden uzak duran ve ekonomik bütünleşmenin en basit biçimlerine yönelik bir hamlenin başlangıç aşamasında bulunan ASEAN (Güneydoğu Asya Uluslar Birliği) dışında bunlarla kıyaslanabilecek hiçbir kurumu yoktu. 1990'larda, Pasifik Şeridi ülkelerinin çoğunu bünyesinde barındıran çok daha büyük bir organizasyon, APEC*, kuruldu, ama o da, ASEAN'dan bile çok daha zayıf bir iş konuşması düzeyinde kaldı. Başka hiçbir büyük çoktaraflı kurum, birincil Asyalı güçleri bir araya getirmedi.

Yine Batı Avrupa'dan farklı olarak, ülkeler arasında çatışma tohumları Doğu Asya'da boldur. Yaygın ölçüde saptanan iki tehlike mahali, iki Kore'yi ve iki Çin'i içermektedir. Ama bunlar, Soğuk Savaş'ın kalıntılarıdır. İdeolojik farklılıkların önemi giderek azalıyor; 1995'e gelindiğinde iki Çin arasındaki ilişkiler önemli ölçüde artmıştı ve iki Kore arasında da gelişmeye başlamıştı. Korelilerin Korelilerle savaşma olasılığı vardır ama düşüktür; Çinlilerin Çinlilerle savaşma olasılığı ise daha yüksektir, ama Tayvanlılar Çinli kimliklerini inkâr etmedikçe ve resmen bağımsız bir Tayvan Cumhuriyeti ilan etmedikleri sürece yine de sınırlıdır. Çin'in bir askeri belgesinin genel bir ifadeye resmen yer verdiği üzere, "soydaşlar arasında savaşılmaması yönünde kısıtlamalar olmalıdır."[18] İki Kore veya iki Çin arasındaki şiddete başvurma olasılığı saklı kalırken, kültürel ortaklıklar, zaman içinde bu olasılığı azaltma eğilimindedir.

* APEC: (İng) Asya Pasifik Ekonomik Birliği (ç.n.)

Doğu Asya'da Soğuk Savaş'tan miras kalan çatışmalar, eski çekişmeleri ve yeni ekonomik ilişkileri yansıtan başka çatışmalarla tamamlanmakta ve yer değiştirmektedir. 1990'ların başlarında Doğu Asya'nın güvenliğine ilişkin analizler, düzenli olarak, Doğu Asya'dan "tehlikeli bir komşu" olarak, "rekabete hazır" olarak, "muhtelif soğuk savaşlar" bölgesi olarak, savaş ve istikrarsızlığın hüküm süreceği bir "geleceğe yönelmiş" olarak söz ediyorlardı.[19] Batı Avrupa'nın aksine, Doğu Asya 1990'larda, Rusya ve Japonya arasındaki kuzey adalarına dair anlaşmazlık, Çin, Vietnam ve Filipinler arasındaki ve potansiyel olarak da Güneydoğu Asya devletlerinin Güney Çin Denizi'yle ilgili anlaşmazlık dahil olmak üzere en önemli bölgesel anlaşmazlıkları çözememişti. Bir yanda Çin ile diğer yanda Rusya ve Hindistan arasındaki sınırlara ilişkin ihtilaflar, 1990'ların ortalarında azaltıldı, ama Çin'in Moğolistan üzerinde hak iddia etmesine bağlı olarak her an yeniden su üstüne çıkabilir. Mindanao adası, Doğu Timor, Tibet, güney Tayland ve doğu Myanmar'da çoğu durumda dış destekli ayaklanmalar veya ayrılma taraftarı hareketler mevcuttur. Ayrıca 1990'ların ortalarında Doğu Asya'da devletlararası barış söz konusuyken, önceki elli yıl boyunca Kore ve Vietnam'da büyük savaşlar patlak vermiş ve Asya'daki merkezi güç konumundaki Çin, Amerikalıların yanı sıra Koreliler, Vietnamlılar, Milliyetçi Çinliler, Hintliler, Tibetliler ve Ruslar dahil olmak üzere neredeyse tüm komşularıyla savaşmıştı. 1993'te Çin ordusunun yaptığı bir analize göre, Çin'in askeri güvenliğini tehdit eden sekiz sorunlu bölge saptandı ve Çin Genel Kurmay Başkanlığı, genelde Doğu Asya'nın güvenlik görüntüsünün "iç karartıcı" olduğu sonucuna vardı. Yüzyıllar süren sürtüşmeler sonunda, Batı Avrupa'da barışçıl bir ortam var ve savaş tahayyül edilmesi zor bir olasılık. Doğu Asya'da ise durum böyle değil ve Aaron Friedberg'in ileri sürdüğü gibi, Avrupa'nın geçmişi Asya'nın geleceği olabilir.[20]

Ekonomik dinamizm, bölgesel çatışmalar, yeniden canlanan çekişmeler ve politik belirsizlikler, 1980'ler ve 1990'lar-

da Doğu Asya'nın askeri bütçesinde ve askeri kapasitelerinde önemli artışları körükledi. Doğu Asyalı hükümetler, yeni zenginliklerini ve çoğu durumda da iyi eğitimli nüfuslarını kullanarak, hantal, kötü donanımlı, "taşralı" ordularının yerine daha küçük, daha profesyonel, teknolojik açıdan gelişmiş askeri güçler tesis etmeye yöneldiler. Doğu Asya'daki Amerikan bağımlılığının derecesiyle ilgili şüphelerin giderek artmasıyla birlikte, ülkeler, askeri açıdan öz-güvenli hale gelmeyi hedefliyor. Doğu Asya devletleri, Avrupa'dan, ABD'den ve eski Sovyetler Birliği'nden önemli miktarlarda silah satın almayı sürdürmekle birlikte, gelişmiş uçaklar, güdümlü füzeler ve elektronik teçhizatları kendi yurtlarında üretmelerini olanaklı kılacak teknolojinin ithal edilmesine öncelik vermeyi tercih ettiler. Japonya ve Çinli devletler - Çin, Tayvan, Singapur ve Güney Kore- silah endüstrilerinde giderek uzmanlaştı. Doğu Asya'nın kıyı şeridi coğrafyası göz önüne alındığında, bu ülkelerin silah endüstrileri büyük ölçüde, silahlı kuvvetler tasarıları ve hava ve deniz gücü kapasitesi üzerinde duruyor. Nitekim, önceden birbiriyle askeri açıdan savaşma kapasitesinde olmayan uluslar, buna giderek muktedir hale geliyorlar. Bu askeri güçlenmeler çok az şeffaflık içeriyor, dolayısıyla daha fazla şüphe ve belirsizlik üretiyorlar.[21] Değişen güç ilişkileri durumunda, her hükümet zorunlu ve haklı olarak şundan kaygılanıyor: "Bu andan itibaren on yıl içinde düşmanım kim olacak ve varsa dostum kim olacak?"

Asya-Amerika Soğuk Savaşları. 1980'lerin sonları ve 1990'ların başlarında, ABD ile Asya ülkeleri arasındaki ilişkiler, Vietnam hariç, giderek düşmancıl olmaya başlamış ve ABD'nin bu ihtilaflarda üstün gelme becerisi de azalmıştı. Bu eğilimler özellikle Doğu Asya'daki büyük güçlerin etkisini taşıyordu ve Amerika'nın Çin ve Japonya ile ilişkileri benzer çizgilerde gelişti. Bir tarafta Amerikalılar diğer tarafta da Çinliler ve Japonlar, ülkeleri arasında soğuk savaşların gelişmekte olduğundan söz ediyorlardı.[22] Bush yönetiminde eşanlı eğilimler baş gösterdi ve bu eğilimler Clinton

yönetiminde hız kazandı. 1990'ların ortasına gelindiğinde, Amerika'nın bu iki büyük Asyalı güçle ilişkileri en iyi ihtimalle "zorlama" olarak betimlenebilirdi ve bu ilişkilerin daha az zorlama hale gelme umutları ise az görünüyordu.*

1990'ların başlarında Japon-Amerikan ilişkileri, Japonya'nın Körfez Savaşı'nda oynadığı rol, Amerikalıların Japonya'daki askeri mevcudiyeti, Japonya'nın Amerikalıların Çin ve diğer ülkelerle ilgili insan hakları politikalarına yönelik tutumları, Japonların barışı koruma misyonlarına katılımları ve en önemlisi de özellikle ticaret alanındaki ekonomik ilişkiler dahil olmak üzere geniş çaplı meseleler konusundaki uyuşmazlıklara bağlı olarak giderek kızışmaya başladı. Ticaret savaşlarına yapılan göndermeler yaygınlaştı.[23] Amerikalı yetkililer, özellikle de Clinton yönetimi yetkilileri, Japonya'dan giderek çok daha fazla taviz vermesini talep etti; Japon yetkililer ise, bu taleplere giderek daha güçlü bir şekilde direnmeye başladı. Japon-Amerikan ticari anlaşmazlıklarının öncekilere kıyasla daha şiddetliydi ve çözülmeleri daha güçtü. Sözgelimi, Mart 1994'te Başkan Clinton, kendisine Japonya'ya daha katı ticari yaptırımlar uygulama yetkisi veren ve yalnızca Japonların değil ana Dünya Ticaret Örgütü GATT'ın başkanının da tepkilerini çeken bir kararname imzaladı. Kısa bir süre sonra, Japonya ABD po-

* En azından ABD'de ülkeler arasındaki ilişkiler bağlamında terminoloji karışıklığı bulunduğuna dikkat çekilmesi gerekir. "İyi" ilişkilerin dostane, işbirliğine dayalı ilişkiler olduğu düşünülür; "kötü" ilişkilerse düşmancıl, husumete dayalı ilişkilerdir. Bu terminoloji kullanımı, birbirinden çok farklı iki boyutu kendinde birleştirir: dostluk karşısında düşmanlık ve arzu edilir karşısında arzu edilir olmama. Bu, özellikle, uluslararası ilişkilerde uyumun her zaman iyi ve çatışmanın da her zaman kötü olduğu şeklindeki Amerikan varsayımını yansıtır. Ama iyi ilişkilerin dostane ilişkilerle bir tutulması, ancak çatışmanın asla istenmemesi durumunda geçerlidir. Çoğu Amerikalı, Bush yönetiminin Kuveyt üzerinde savaşa girerek ABD'nin Irak'la ilişkilerini "kötü"leştirmesinin "iyi" olduğunu düşünür. "İyi"nin arzu edilir mi yoksa uyumlu olma ve "kötü"nün de arzu edilmez veya düşmancıl olma anlamına gelip gelmediği konusunda kavram kargaşasından kaçınmak için, "iyi" ve "kötü"yü yalnızca istenilir ve istenilmez anlamında kullanacağım. Amerikalıların Amerikan toplumunda fikirler, gruplar, partiler, hükümetin kolları ve iş dünyaları arasında rekabeti desteklediklerini belirtmeleri şaşırtıcı olsa da olmasa da ilginçtir. Amerikalılar niçin çatışmanın kendi toplumlarında iyi ama toplumlar arasında kötü olduğuna inandıkları, bildiğim kadarıyla ciddi bir şekilde incelenmemiş, dikkate şayan bir sorudur.

litikalarına "zehir gibi bir saldırı"yla karşılık verdi ve bunun hemen ardından ABD "Japonya'yı resmen" hükümet sözleşmelerinin ihalelerinde ABD şirketlerine karşı ayrımcılık yapmakla "suçladı". 1995 ilkbaharında Clinton yönetimi, yaptırımların yürürlüğe girmesinden hemen önce girişimlerde bulunulmasını önleyen bir sözleşmeyle lüks Japon otomobillerine yüzde yüz oranında gümrük vergisi uygulama tehdidinde bulundu. İki ülke arasında ticaret savaşına çok benzeyen bir şey açıkça şekillenmişti. 1990'ların ortalarına gelindiğinde sert tutum, Japon politik şahsiyetlerini Japonya'daki ABD askeri mevcudiyetini sorgulamaya yönelten bir noktaya ulaşmıştı.

Bu yıllar boyunca, her iki ülkenin kamuoyu da, öbür ülkeye karşı değişmez bir şekilde daha az olumlu duygular besledi. 1985'te Amerikan kamuoyunun yüzde 87'si, Japonya'ya karşı genelde dostane bir tutuma sahip olduğunu belirtti. 1990'a gelindiğinde bu oran, yüzde 67'ye düştü ve 1993'te Amerikalıların yalnızca yüzde 50'si Japonya'ya karşı olumlu duygular besliyordu ve neredeyse üçte ikisi, Japon ürünlerini satın almaktan kaçındıklarını söylüyordu. 1985'te Japonların yüzde 73'ü, Japon-Amerikan ilişkilerini dostane olarak tanımlıyordu; 1993'e gelindiğinde ise Japon kamuoyunun yüzde 64'ü ilişkilerin dostane olmadığını söylüyordu. 1991 yılı, kamuoyunun Soğuk Savaş niteliğine bağlı olarak değişmesi bakımından önemli bir dönüm noktasına damga vurdu. O yıl her ülke, ötekini algılayışında Sovyetler Birliği'nin yerine geçirdi. Amerikalılar Japonya'yı ilk kez Amerika'nın güvenliği açısından Sovyetler Birliği'nden daha büyük bir tehdit addediyorlardı ve Japonlar da kendi güvenlikleri açısından ABD'yi ilk kez Sovyetler Birliği'nden daha büyük bir tehlike addediyorlardı.[24]

Kamuoyu tutumlarındaki değişiklikler, seçici algılardaki değişikliklerle ilişkilendirildi. ABD'de iki ülke arasındaki kültürel ve yapısal farklılıkları ve ABD'nin ekonomik meselelerde Japonya'yla ilgilenirken çok daha sert bir tutum izleme ihtiyacını vurgulayan önemli bir akademik, entelektü-

el ve politik revizyonistler grubu türedi. Japonların medya, bilgisel yayınlar ve popüler romanlardaki imajları giderek aşağılayıcı bir niteliğe büründü. Japonya'da buna koşut bir tarzda, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan gücünü olumlu ve iyiliksever olarak tecrübe etmemiş olan Japonların ekonomik başarılarından büyük onur duyan ve kendi seleflerinin yapmadığı şekillerde Amerikan taleplerine direnmeye çok hevesli yeni bir politik liderler kuşağı ortaya çıktı. Bu Japon "direnişçiler", Amerikan "revizyonistleri"nin karşıt kutbunu oluşturuyordu ve her iki ülkede de seçmen adayları, Japon-Amerikan ilişkilerini etkileyen konularda sert bir tutum benimsenmesinin seçmenlerin hoşuna gittiğini gördüler.

1980'lerin sonları ve 1990'ların başlarında Amerika'nın Çin'le ilişkileri de giderek düşmancıl olmaya başladı. Deng Xiaoping Eylül 1991'de, iki ülke arasındaki çatışmaların "yeni bir soğuk savaş" başlattığını söyledi ve bu söz, Çin basınında sürekli yinelendi. Ağustos 1995'te hükümet basın temsilciliği, "Çin-Amerikan ilişkileri, iki ülkenin 1979'da diplomatik ilişkiler kurmasından beri en kötü şekline büründü" açıklamasında bulundu. Çinli hükümet yetkilileri sürekli olarak, Çin ilişkilerine sözde müdahalede bulunulduğu eleştirisini dile getiriyorlardı: Çin hükümetinin 1992 tarihli bir belgesinde "tek süper güç haline geldiğinden beri ABD'nin kural tanımaz bir şekilde, yeni bir hegemonyacılık ve güç politikasına sıkıca sarıldığına ve yanı sıra, gücünün göreli bir azalma sergilediğine ve yapabileceklerinin sınırları olduğuna dikkat etmemiz gerekir" görüşü öne sürüldü. Başkan Jiang Zemin Ağustos 1995'te, "Batılı düşman güçler, ülkemizi Batılılaştırma ve 'bölme' planlarını bir an bile terk etmediler" açıklamasında bulunmuştu. Söylentilere bakılırsa, 1995 yılına gelindiğinde, Çinli liderler ve akademisyenler arasında, ABD'nin "Çin'i bölgesel olarak bölmeye, politik olarak yıkmaya, stratejik olarak denetim altına almaya ve ekonomik olarak yıldırmaya" çalıştığı şeklinde bir ortak kanı yaygınlık kazanmıştı.[25]

Tüm bu suçlamalar için kanıtlar mevcuttu. ABD, Tayvan Cumhurbaşkanı Lee'nin ABD'ye gelmesini sağladı, Tayvan'a 150 adet F-16 sattı, Tibet'i "işgal altındaki egemen bölge" ilan etti, insan haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle Çin'i kınadı, 2000 Olimpiyatlarının Pekin'de yapılmasına karşı çıktı, Vietnam'la ilişkilerini normalleştirdi, Çin'i İran'a kimyasal silah bileşenleri satmakla suçladı, Pakistan'a güdümlü füze teçhizatı satışları nedeniyle Çin'e ticari yaptırımlar dayattı ve Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne kabul edilmesini engellemesiyle eşzamanlı olarak Çin'e ekonomik meseleler konusunda fazladan yaptırımlar getirme tehdidinde bulundu. Her iki taraf da diğerini kötü niyetlilikle suçladı: Amerikalılara göre, Çin güdümlü füze ihraçlarına, düşünsel mülk haklarına ve mahkum emeğine ilişkin anlayışları ihlal etti; Çinlilere göre ise, ABD, Başkan Lee'nin ABD'ye gitmesine izin verilmesine ve gelişmiş savaş uçaklarının Tayvan'a satılmasına ilişkin anlaşmaları ihlal etti.

Çin'de ABD'ye karşı düşmancıl bir görüşe sahip en önemli grup, görünüşte sürekli olarak hükümete ABD konusunda daha sert bir çizginin izlenmesi yönünde baskı yapan orduydu. Rivayetlere göre, Haziran 1993'te 100 Çinli general, Deng'e hükümetin ABD'ye yönelik "pasif" politikasından ve ABD'nin Çin'e "şantaj yapma" çabalarına direnme konusunda hükümetin başarısızlığından duydukları rahatsızlığı dile getiren bir mektup gönderdi. Aynı yılın sonbaharında Çin hükümetine ait gizli bir belge, Çin ordusunun ABD ile yaşanan çatışmaya ilişkin gerekçelerini sıralıyordu: "Çin ve ABD farklı ideolojileri, sosyal sistemleri ve dış politikaları konusunda uzun süredir varlığını koruyan çatışmalar yaşadığı için, Çin-ABD ilişkilerinin temelde geliştirilmesinin imkansız olduğu kanıtlanmıştır." Amerikalılar, Doğu Asya'nın "dünya ekonomisinin kalbi" olacağına inandığından ötürü . . . ABD Doğu Asya'da güçlü bir hasma hoşgörü gösteremez."[26] 1990'ların ortasına gelindiğinde Çinli yetkililer ve kuruluşlar alışılageldiği bir şekilde ABD'yi düşman güç olarak resmediyordu.

Çin ve ABD arasında giderek büyüyen husumet, her iki ülkedeki yerel politikalara bağlı olarak kısmen kızıştı. Japonya ile söz konusu olduğu gibi, konuya vakıf Amerikan kamuoyu bölünmüştü. Birçok teşkilatın ileri gelenleri, ekonomik ilişkilerin genişletilerek ve Çin'i sözde bir uluslar topluluğuna katılmaya sürükleyerek Çin'le yapıcı ilişkilere girilmesini savunuyordu. Diğerleri ise, Çinlilerin ABD çıkarları açısından taşıdığı potansiyel tehlikeyi vurguluyor, Çin'e yönelik uzlaşmacı hamlelerin olumsuz sonuçlar üreteceğini öne sürüyor ve ilişkileri soğutmaya yönelik katı bir politikanın izlenmesini talep ediyordu. 1993'te Amerikan kamuoyu, Çin'i ABD için en büyük tehlike teşkil eden ülke olarak İran'dan hemen sonra ikinci sıraya yerleştirdi. Amerikan politikası sık sık, Lee'nin Cornell'i ziyaret etmesi ve Clinton'un Dalay Lama ile bir araya gelmesi gibi, Çinlileri kızdıran ve aynı zamanda yönetimi, MFN'nin tavrının genişletilmesinde olduğu gibi ekonomik çıkarlar uğruna insan hakları anlayışlarını feda etmeye yönelten simgesel jestler üretecek şekilde işlerlik gösteriyordu. Çinlilerin yakasında ise, hükümet Çin milliyetçiliği çağrılarını pekiştirmek ve gücünü meşrulaştırmak için yeni bir düşmana ihtiyaç duyuyordu. Müteakip mücadele uzarken, ordunun politik etkisi de arttı ve Başkan Jiang ve Deng sonrası iktidarın diğer müsabıkları, Çinlilerin çıkarlarını korumada gevşek davranmayı sürdüremediler.

Böylece, on yıllık bir süre zarfında ABD'nin hem Japonya hem de Çin'le ilişkileri "kötüleşti". Asya-Amerikan ilişkilerinde yaşanan bu değişiklik o kadar kapsamlı ve o kadar çok farklı meseleyi kuşatıyordu ki sonuçları, bir yanda otomobil parçaları, kamera satışları veya askeri üsler, diğer yanda da karşıt görüşlülerin hapsedilmesi, silah transferleri veya düşünsel korsanlık gibi konulara ilişkin tekil çıkar çatışmalarında da saptanabilir. Ayrıca, her iki büyük Asyalı güçle ilişkilerinin eşanlı olarak daha çatışmalı bir hale bürünmesine zemin hazırlamanın Amerikan ulusal çıkarına zararlı olduğu da açıktır. Basit ve temel diplomasi ve güç

politikası kuralları, ABD'nin bu iki ülkeyi birbirine düşürmeye ya da hiç değilse ikisinden biriyle ilişkileri daha çatışmalı bir niteliğe bürünecekse öbürüyle ilişkilerini yumuşatmaya çalışması gerektiğini öngerektirir. Ama yine de bu gerçekleşmemiştir. Asya-Amerikan ilişkilerinde çatışmayı destekleyen daha kapsamlı etkenler işin içindeydi ve bu etkenler söz konusu ilişkilerde ortaya çıkan tekil meselelerin çözülmesini daha da güçleştiriyordu. Bu genel fenomenin genel nedenleri vardı.

İlk olarak, Asyalı toplumlar ile ABD arasında genişleyen iletişim, ticaret, yatırım ve birbirleri hakkında bilgi biçiminde artan etkileşim, çıkarların çatışabileceği ve çatıştığı meselelerin ve konuların çoğalmasına yol açtı. Bu artan etkileşim her iki toplum için de, eskiden diğerinin uzaktan zararsız bir şekilde egzotik görünen pratikleri ve inançlarını birer tehdit unsuruna dönüştürdü. İkincisi, 1950'lerdeki Sovyet tehlikesi, ABD-Japon karşılıklı güvenlik antlaşmasını gerektirmişti. Sovyet gücünün 1970'lerdeki büyümesi, 1979'da ABD ve Çin arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına ve iki ülke arasında bu tehlikenin etkisiz kılınması bakımından ortak çıkarlarını korumaya yönelik bir işbirliğinin tesis edilmesini sağlamıştı. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, ABD ve Asyalı güçlerin bu çok önemli ortak çıkarını devre dışı bıraktı ve bu ortak çıkarın yerine geride hiçbir şey bırakmadı. Sonuçta, önemli çıkar çatışmalarının bulunduğu diğer meseleler ön plana çıktı. Üçüncüsü, Doğu Asya ülkelerinin ekonomik gelişmesi, bu ülkeler ile ABD arasındaki tüm güç dengesini değiştirdi. Gördüğümüz gibi, Asyalılar kendi değerlerinin ve kurumlarının geçerliliğini ve kendi kültürlerinin Batı kültürü karşısındaki üstünlüğünü giderek daha fazla dile getirmeye başladılar. Diğer taraftan Amerikalılar da, özellikle Soğuk Savaş'ta kazandıkları zaferden sonra, kendi değerlerinin ve kurumlarının evrensel olarak değerli ve önemli olduğunu ve Asyalı toplumların dış ve iç politikalarını şekillendirme gücünün hâlâ ellerinde bulunduğu kanısını benimsemeye yöneldiler.

Bu değişen uluslararası çevre, Asya ve Amerikan medeniyetleri arasındaki temel kültürel farklılıkları ön plana çıkardı. En geniş düzeyde, birçok Asya toplumunu etkisi altına alan Konfüçyusçu yaşam felsefesi, otorite ve hiyerarşinin değerlerini, birey haklarının ve çıkarlarının tabi kılınmasını, uzlaşmanın önemini, karşılaştırmalardan kaçınılmasını, "saygınlığın korunması"nı ve genelde de devletin toplum karşısındaki ve toplumun da birey karşısındaki üstünlüğünü vurguladı. Ayrıca, Asyalılar toplumlarının evrimini yüzyıllar ve bin yıllar kapsamında düşünme ve uzun vadeli kazanımları en üst düzeye ulaştırmaya öncelik verme eğilimindeydi. Bu tutumlar, Amerikan inançlarındaki özgürlük, eşitlik, demokrasi ve bireyciliğin önceliğiyle ve hükümete güvensizlik, otoriteye karşı çıkma, denetim ve dengeleri destekleme, rekabeti teşvik etme, insan haklarını kutsama ve geçmişi unutma, geleceğe gözlerini kapama ve mevcut kazançları en üst düzeye çıkarma üzerinde odaklanma şeklindeki Amerikan temayülüyle tezat teşkil ediyordu. Özet olarak, çatışmanın kaynakları toplum ve kültürdeki temel farklılıklarda yatmaktadır.

Bu farklılıklar ABD ve büyük Asya toplumları arasındaki ilişkiler bakımından belirli sonuçlar barındırıyordu. Diplomatlar ekonomik meseleler konusunda, özellikle de Japonya'nın ticaret fazlası ve Japonya'nın Amerikan ürünleri ve yatırımlarına direnmesini konusunda Japonya ile Amerika arasındaki çatışmaları çözmek için büyük çabalar sarf ettiler. Japon-Amerikan ticaret müzakereleri, Soğuk Savaş Sovyet-Amerikan silah denetimi müzakerelerinin birçok tipik özelliğini bünyesinde barındırdı. 1995 itibariyle, Japon-Amerikan müzakereleri, Sovyet-Amerikan müzakerelerinden çok daha az sonuç verdi çünkü bu çatışmalar iki ekonomi arasındaki temel farklılıklardan, özellikle de sanayileşmiş büyük ülkelerin ekonomileri arasında Japon ekonomisinin benzersiz doğasından kaynaklanıyordu. Japonya'nın imal edilen ürün ithalatı, diğer endüstrileşmiş büyük güçlerin yüzde 7.4'lük ortalamasıyla karşılaştırıldığında Gayri Safi

Milli Hasılasının yaklaşık yüzde 3.1'ine ulaşmaktaydı. Japonya'daki doğrudan yabancı yatırım, ABD için yüzde 28.6 ve Avrupa için de yüzde 38.5'lik rakamlarla karşılaştırıldığında Ulusal Gelirin çok küçük bir bölümü olan yüzde 0.7'sini oluşturur. Japonya, büyük endüstriyel ülkeler arasında tek başına, 1990'ların başlarında bütçe fazlalarına ulaşabilmiştir.[27]

Japon ekonomisi bütünüyle, sözde evrensel Batı ekonomisi yasalarının buyurduğu şekilde işlerlik göstermemektedir. Batılı ekonomistlerin 1980'lerdeki ABD dolarının devalüe edilmesinin Japon ticaret fazlasını azaltacağı şeklindeki basit varsayımının yanlış olduğu kanıtlandı. 1985 Plaza anlaşması Avrupa'yla olan Amerikan ticaret açığını düzeltirken, Japonya ile olan ticaret açığı üzerinde çok az etkili oldu. Japon yeni, ABD doları karşısında yüzde birden daha az değer kazanırken, Japonya'nın ticaret fazlası üst noktalarda kaldı, hattâ arttı. Böylece Japonlar hem güçlü bir tedavülü hem de güçlü bir ticaret fazlasını koruyabildi. Batılı ekonomik düşünce biçimi, enflasyon baskılarını harekete geçireceği düşünülen yüzde 5'ten önemli ölçüde az bir işsizlik oranı ile, işsizlik ve enflasyon arasında olumsuz bir denge durumu ortaya koyma eğilimindedir. Bununla birlikte, Japonya yıllardır, ortalama yüzde 3'ten daha az bir işsizlik oranına ve ortalama yüzde 1.5'lik bir enflasyon oranına sahipti. 1990'lara gelindiğinde, Amerikalı ve Japon ekonomistler, bu iki ekonomik sistemdeki temel farklılıkları kavramaya ve kavramlaştırmaya başladılar. Titiz bir çalışmanın ulaştığı sonuçlara göre, Japonya'nın benzersiz biçimde düşük düzeyli imalat ithalatı "standart ekonomik etkenlerle açıklanamaz". Başka bir analistin öne sürdüğü gibi, "Batılı serbest piyasa ekonomisi olmadığı şeklindeki basit gerekçeyle Batılı tahminciler ne derse desin, Japon ekonomisi Batılı mantığı izlemez. Japonlar... Batılı gözlemcilerin tahmin gücünü alt üst eden şekillerde işleyen bir ekonomi tipi icat etmişlerdir."[28]

Japon ekonomisinin ayırıcı niteliğini açıklayan nedir? Sanayileşmiş büyük ülkeler arasında Japon ekonomisi benzer-

sizdir çünkü Japon toplumu benzersiz biçimde Batılı-olmayan bir toplumdur. Japon kültürü ve toplumu, Batı, özellikle de Amerikan kültürü ve toplumundan farklıdır. Bu farklılıklar, Japonya ve Amerika'ya ilişkin her ciddi karşılaştırmalı analizde vurgulanır.[29] Japonya ve ABD arasındaki ekonomik meselelerin çözülmesi, bu ekonomilerden birinin veya her ikisinin doğasında gerçekleşecek temel değişikliklere dayanır; ayrıca, bu temel değişiklikler de bu ülkelerden birinin veya her ikisinin toplumu ve kültüründeki temel değişikliklere dayanır. Bu tür değişikliklerin gerçekleşmesi olanaksız değildir. Toplumlar ve kültürler değişir. Bu, köklü bir travmatik olaydan kaynaklanabilir: II. Dünya Savaşı'ndaki topyekün yenilgi, dünyanın en militarist ülkelerinden ikisini dünyanın en pasifist ülkelerinden ikisine dönüştürdü. Ama ABD'nin veya Japonya'nın birbiri üzerine ekonomik bir Hiroşima dayatması ihtimal dahilinde görünmüyor. Ekonomik kalkınma da keza, bir ülkenin toplumsal yapısını ve kültürünü kapsamlı bir şekilde değiştirebilir; örneğin 1950'lerin başları ve 1970'lerin sonları arasındaki dönemde İspanya'da olduğu gibi; belki de ekonomik refah Japonya'yı daha fazla Amerikan benzeri tüketim yönelimli bir topluma dönüştürecek. 1980'lerin sonlarında hem Japonya'da hem de Amerika'da insanlar, ülkelerinin diğer ülkeye daha çok benzemesi gerektiğini öne sürüyordu. Yapısal Mânia İnisiyatiflerine ilişkin Japon-Amerikan anlaşması sınırlı bir şekilde bu yakınlaşmayı teşvik etmek üzere tasarlandı. Bunun ve benzeri çabaların başarısızlığa uğraması, ekonomik farklılıkların her iki toplumun kültürünün de derinlerine ne denli kök saldığını kanıtlar.

ABD ve Asya arasındaki çatışmaların kökenleri kültürel farklılıklarda yatarken, çatışmalarının sonuçları da ABD ile Asya arasındaki değişen güç ilişkilerini yansıtıyordu. ABD bu çatışmalarda kimi zaferler kazandı ama genel eğilim Asya'dan yanaydı ve güç değişiklikleri de çatışmaları kızıştırdı. ABD, Asyalı hükümetlerin kendisini "uluslararası cemaatin" lideri olarak kabul etmesini ve Batılı ilkelerin ve de-

ğerlerin kendi toplumlarına uygulanmasına rıza göstermelerini bekliyordu. Öte yandan, Asyalılar da, ABD Dışişleri Bakanı Yardımcı Winston Lord'un söylediği gibi, başkalarından eşit olarak muamele görmeyi bekleyerek ve ABD'yi "uluslararası açıdan zorba olmasa da, dadı" addetme eğilimini taşıyarak "kendi başarılarının bilincine giderek daha fazla varmaya ve bu başarılardan giderek daha fazla gurur duymaya başladılar". Ama Amerikan kültüründe barınan köklü zorunluluklar, ABD'yi uluslararası ilişkilerde zorba olmasa da en azından dadı olmak zorunda bırakıyor ve sonuçta Amerikan beklentileri Asya'nın beklentileriyle giderek bağdaştırılamaz bir hal alıyordu. Geniş kapsamlı bir meseleler bağlamında Japon ve diğer Asyalı liderler, zaman zaman "çek arabanı" ifadesinin kibar Asyalı uyarlamasını dile getirerek Amerikalı denklerine hayır demeyi öğrendi. Asya-Amerika ilişkilerindeki simgesel dönüm noktası belki de, üst düzey bir Japon hükümet yetkilisinin ABD-Japon ilişkilerindeki "ilk büyük tren kazası" olarak adlandırdığı, Şubat 1994'te Başbakan Morihiro Hosokawa'nın Başkan Clinton'un Japonya'nın Amerikan ürünleri ithalatına sayısal baraj getirilme talebini sert bir şekilde reddetmesiydi. Başka bir Japon yetkili şu yorumda bulunuyor: "Bir yıl önce böyle bir şeyin gerçekleşeceğini hayal bile edemezdik." Bir yıl sonra, Japon dışişleri bakanı, uluslar ve bölgeler arasında ekonomik rekabetin yaşandığı bir çağda Japonya'nın ulusal çıkarının Batı'nın mensubu olarak "salt kimliği"nden daha önemli olduğunu açıklayarak bu değişikliği vurguluyordu.[30]

Değişen güç dengesine Amerika'nın yavaş yavaş uyum göstermesi, 1990'larda Amerika'nın Asya'ya yönelik politikasında yansıyordu. Öncelikle, ABD gerçekte Asya toplumlarına baskı uygulama isteği ve/veya becerisinden yoksun olduğunu kabul ederek, sözünü geçirebildiği sorun alanlarını çatışmalar yaşadığı sorun alanlarından ayırdı. Clinton her ne kadar insan haklarının Amerika'nın Çin'e yönelik dış politikasının en öncelikli konusu olduğunu belirtse de,

1994'te ABD iş dünyası, Tayvan ve diğer kaynakların baskısıyla insan haklarını ekonomik meselelerden ayırdı ve Çinlilerin politik muhaliflerine yönelik tavrını etkileme aracı olarak anlaşma ile en düşük gümrük ödemesi sağlanan ülke uygulamasının genişletilme çabalarına son verdi. Paralel bir hamlede yönetim açık bir şekilde, tahminen etkili olabildiği düşünülen Japonya'ya yönelik güvenlik politikasını, Japonya'yla ilişkilerinin en çatışmalı olduğu ticari ve ekonomik meselelerden ayırdı. Böylece, ABD Çin'de insan haklarını desteklemek için ve Japonya'ya da ticari ödünler verdirmek için kullanabileceği silahlardan vazgeçti.

İkincisi, ABD Asyalılar'dan benzer karşılıklar alacağı beklentisiyle kimi ödünler vererek sürekli bir biçimde Asyalı uluslarla umulan bir karşılıklı işlerliğin peşine düştü. Bu gidişat, Asya ülkeleriyle "yapıcı bir bağlantı" veya "diyalog" kurulması ihtiyacına atıfta bulunularak sık sık teyit edildi. Ama genellikle Asya ülkeleri bu ödünleri Amerika'nın zayıflığının bir göstergesi olarak ve dolayısıyla Amerika'nın taleplerini reddetme konusunda daha da ileri gidebilecekleri şeklinde yorumladı. Bu örüntü özellikle, ABD'nin MFN statüsüyle bağlantıyı koparmasına yeni ve yoğun bir dizi insan hakları ihlaliyle karşılık veren Çin'le ilgili olarak göze batmaktadır. Amerikalıların "iyi" ilişkileri "dostane" ilişkilerle özdeşleştirme eğiliminden dolayı ABD, "iyi" ilişkileri kendilerini zafere ulaştıran ilişkilerle bir tutan Asyalı toplumlarla rekabetlerinde bir hayli avantajsız bir konumda bulunmaktadır. Asyalılara göre, Amerikan ödünlerine benzer ödünlerle karşılık verilmemeli, ama bu ödünlerden istifade edilmelidir.

Üçüncüsü, ABD'nin Japonya'dan taleplerde bulunduğu ve bu taleplerin yerine getirilmemesi durumunda yaptırımlarda bulunma tehdidinde bulunduğu ticari meseleler konusundaki ABD-Japon çatışmalarının giderilmesinde bir örüntü gelişti. Uzayıp giden müzakereler yaşanacak ve yaptırımların yürürlüğe girmesinden önce son anda anlaşma ilan edilecekti. Bu anlaşmalar genelde öylesine muğlak bir dille

ifade ediliyordu ki ABD prensipte bir zafer kazandığını iddia edebildi ve Japonlar da anlaşmayı istedikleri gibi uygulamaya koyabilecek veya koymayacaktı ve her şey eskisi gibi sürüp gidecekti. Benzer bir şekilde, Çinliler insan hakları, düşünsel eserler ve silahlanmayla ilgili kapsamlı ilkelerin ifade edilmesine, bunları sırf ABD'den çok farklı yorumlamak ve eski politikalarını sürdürmek için, isteksizce razı olacaktı.

Bu kültürel farklılıklar ve Asya ile Amerika arasındaki güç dengesinin değişmesi, Asyalı toplumları ABD ile çatışmalarında birbirlerini desteklemeye teşvik etti. Örneğin, 1994'te "Avustralya'dan Malezya'ya ve Güney Kore'ye kadar" neredeyse tüm Asya ülkeleri, ABD'nin ithalata sayısal sınırlama getirilmesi talebine karşı direnişinde Japonya'ya arka çıktılar. Batılı insan hakları kavramlarının Asya'ya "gelişigüzel bir biçimde körü körüne uygulanamayacağını" ileri süren Japonya Başbakanı Hosokawa'nın önderliğinde ve Singapur Başbakanı Lee Kuan Yew'ün "Şayet ABD Çin'e baskı uygularsa, kendini Pasifik'te yapayalnız bulacaktır" uyarısıyla birlikte MFN'nin Çin'e yönelik tutumu lehine eşanlı olarak benzer bir arka çıkma yaşandı.[31] Bir diğer dayanışma gösterisinde Asyalılar, Afrikalılar ve diğerleri ABD'nin muhalefetine karşı, Dünya Sağlık Örgütü'nün başına Japon yetkilinin yeniden seçilmesini destekleyen Japonya'ya arka çıktılar ve Japonya Dünya Ticaret Örgütü'nün başkanlık seçiminde Amerika'nın desteklediği aday Meksikalı eski başkan Carlos Salinas'a karşı bir Güney Koreli'yi destekledi. Kayıtlar, 1990'lara gelindiğinde Pasifik'in her iki yakasını ilgilendiren meseleler konusunda Doğu Asya'daki her ülkenin, ABD'ye kıyasla diğer Doğu Asya ülkeleriyle çok daha fazla ortak yöne sahip olduklarını hissettiklerini tartışmasız bir biçimde kanıtlıyor.

Böylece, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Asya ve Amerika arasında giderek artan etkileşim ve Amerika'nın göreli güç kaybı, ABD ile Japonya ve diğer Asyalı toplumlar arasındaki kültür çatışmasını yüzeye çıkardı ve bu gelişimler, Japon-

ların ve diğer Asyalı toplumların Amerikan baskısına direnmesine olanak tanıdı. Çin'in yükselişi, ABD'ye daha temel bir meydan okuma teşkil etti. ABD'nin Çin'le yaşadığı anlaşmazlıklar, ekonomik sorunlar, insan hakları, Tibet, Tayvan, Güney Çin Denizi ve silahlanma dahil olmak üzere, Japonya'yla sorunlarından çok daha geniş bir meseleler alanını kaplıyordu. ABD ve Çin neredeyse hiçbir köklü politik konuda ortak amaçlar paylaşmıyordu. Farklılıklar tüm alanı boydan boya kaplıyordu. Japonya ile söz konusu olduğu gibi, bu çatışmalar büyük ölçüde iki toplumun farklı kültürlerinden kaynaklanıyordu. Ama ABD ile Çin arasındaki çatışmalar yanı sıra temel güç meselelerini de içeriyordu. Çin Amerika'nın dünyadaki liderliğini veya hegemonyasını kabul etmeye yanaşmıyor; ABD de Çin'in Asya'daki liderliğini veya hegemonyasını kabul etmeye yanaşmıyor. ABD iki yüzyılı aşkın bir süredir, Avrupa'da karşı konulmaz bir biçimde başat bir gücün doğmasını önlemeye çalışıyor. Çin'e yönelik "Açık Kapı" politikasından itibaren de neredeyse yüz yıldır aynısı Doğu Asya'da uygulamaya çalışıyor. Bu amaçlara ulaşmak için iki dünya savaşma girdi ve Emperyal Almanya, Nazi Almanyası, Emperyal Japonya, Sovyetler Birliği ve Komünist Çin'e karşı bir soğuk savaş başlattı. Bu Amerikan çıkarı mevcudiyetini koruyor ve Başkan Reagan ve Başkan Bush tarafından tekrar tekrar ileri sürüldü. Çin'in Doğu Asya'da başat bölgesel güç olarak yükselişi, eğer devam ederse, bu temel Amerikan çıkarına meydan okuyor. Amerika ve Çin arasındaki çatışmanın temelinde yatan neden, gelecekte Doğu Asya'daki güç dengesinin nasıl olması gerektiği konusundaki temel farklılıklarından kaynaklanıyor.

Çin Hegemonyası: Dengeleme ve Güçlüden Yana Olma. Barındırdığı altı medeniyet, on sekiz ülke, hızla büyüyen ekonomiler ve toplumlar arasında köklü politik, ekonomik ve toplumsal farklılıklarla Doğu Asya yirmi birinci yüzyılın başlarında muhtelif uluslararası ilişki örüntülerinden yalnızca birini geliştirebilirdi. Bölgenin büyük ve orta-düzeyli

güçlerinin çoğu ile ilgili olarak, akla yatkın bir şekilde son derece karmaşık bir işbirlikçi ve çatışmacı ilişkiler kümesi doğabilirdi. Ya da, birbirlerini dengeleyen ve birbirleriyle rekabet eden Çin, Japonya ve ABD, Rusya ve muhtemelen Hindistan ile büyük bir güç, çokkutuplu uluslararası bir sistem şekillenebilirdi. Buna alternatif olarak, Doğu Asya politikası, Çin ve Japonya arasında veya Çin ile ABD arasında sağlanan iki kutuplu bir çekişmenin hâkimiyetine girebilirdi ve diğer ülkeler de kendilerini iki taraftan birinin yanında yer alabilirlerdi veya hiçbir tarafta yer almamayı seçebilirlerdi. Ya da Doğu Asya politikası, akla yatkın bir şekilde, Pekin merkezli bir güç hiyerarşisi barındırarak geleneksel tek-kutuplu örüntüsüne geri dönebilirdi. Şayet Çin ekonomik büyümesinin üst düzeylerini yirmi birinci yüzyıla taşıyabilirse, Deng-sonrası dönemde bütünlüğünü koruyabilirse ve müteakip mücadelelerle etkisiz hale gelmezse, büyük bir olasılıkla bu sonuçların sonuncusunu realize etmeye çalışacaktır. Bunda başarılı olup olmayacağı ise, Doğu Asya güç politikası oyunundaki diğer oyuncuların tepkilerine bağlı.

Çin'in tarihi, kültürü, gelenekleri, ekonomik dinamizmi ve kendi gözündeki imajı, Doğu Asya'da hegemonik bir konum üstlenmeye sevk ediyor. Bu amaç hızlı ekonomik gelişiminin doğal bir sonucu. Diğer büyük güçlerin her biri (İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya, ABD ve Sovyetler Birliği), hızlı bir sanayileşme ve ekonomik büyüme sürecinden geçtiği yıllarla aynı anda veya hemen sonrasında dışa doğru genişleme, hak iddia etme ve emperyalizme gömülmüştür. Ekonomik ve askeri gücün kazanılmasının Çin'de bunlarla kıyaslanabilir benzer etkilere sahip olmayacağını düşünmek için hiçbir neden yok. Çin iki bin yıldır Doğu Asya'da üstün güç oldu. Çinliler artık bu tarihsel rollerine yeniden kavuşma ve 1842'de İngilizlerin Nanking Antlaşması dayatmasıyla başlayan ve yüzyıllar süren Batı'ya ve Japonya'ya boyun eğme ve onlar tarafından hor görülmeye son verme niyetlerini giderek daha fazla öne çıkarıyorlar.

1980'lerin sonlarında Çin artan ekonomik kaynaklarını askeri güce ve politik nüfuza akıtmaya başladı. Çin'in ekonomik gelişmesi devam ederse, bu aktarım süreci büyük boyutlara ulaşacak. Yetkililere göre, 1980'lerin büyük bir dönemi boyunca Çin'in askeri harcamaları azaldı. Ama 1988 ve 1993 arasında askeri harcamalar halihazırdaki miktarlarda ikiye katlandı ve gerçek rakamlarda yüzde 50 oranında arttı. 1995 için yüzde 21'lik bir artış planlandı. Çin'in 1993 yılına ilişkin askeri harcamaları için yapılan tahminler resmi mübadele oranlarında yaklaşık 22 milyar dolardan 37 milyar dolara çıktığını gösteriyor ve satın alma gücü kapsamında 90 milyar dolara kadar çıkıyor. 1980'lerin sonlarında Çin, Sovyetler Birliği'yle büyük bir savaşta istilaya karşı savunma anlayışını terk edip güç yansıtmayı vurgulayan bir bölge stratejisine geçerek askeri stratejisini yeniden düzenledi. Bu değişiklik uyarınca, deniz gücü kapasitesini geliştirmeye, modernleştirilmiş, uzun menzilli savaş uçakları edinmeye, havada yakıt ikmali yapma kapasitesini geliştirmeye başladı ve bir uçak gemisi edinmeye karar verdi. Çin ayrıca Rusya ile, iki ülkenin yararına olan, karşılıklı silah satışı ilişkilerine girdi.

Çin Doğu Asya'da egemen güç olma yolunda ilerliyor. Doğu Asya'nın ekonomik kalkınması, anakaranın ve diğer üç Çin'in hızlı büyümesi ve buna ilaveten etnik Çinlilerin Tayland, Malezya, Endonezya ve Filipinler'in ekonomilerinin gelişmesinde oynadığı merkezi rolle ivme kazanarak giderek daha fazla Çin-yönelimli bir hale geliyor. Daha tehlikeli olansa, Çin'in, Güney Çin Denizi'nde hak iddia etmede giderek daha katı olması: Paracel Adaları'nda üs kuruyor, 1988'de bir avuç ada için Vietnamlılarla savaştı, Filipinler açıklarındaki Mischief Reef'te askeri mevcudiyet tesis ediyor ve Endonezya'nın Natuna Adası'ndaki gaz yataklarında hak iddia ediyor. Çin ayrıca, ABD'nin Doğu Asya'da devam eden askeri mevcudiyetine ilişkin zayıf desteğine son verdi ve bu askeri yerleşime etkin olarak karşı çıkmaya başladı. Benzer şekilde, Çin Soğuk Savaş boyunca Japonları askeri

güçlerini artırmalarına sessiz sedasız sevk etmekle birlikte, Soğuk Savaş sonrası dönemde Japonların askeri yapılanmalarından giderek kaygılandığını ifade etti. Çin, bölge hâkimi olarak klasik bir tarzda hareket ederek, bölgede askeri üstünlük sağlamanın önündeki engelleri en aza indirmeye çalışıyor.

Muhtemelen Güney Çin Denizi için söz konusu olduğu gibi birkaç istisnai durum dışında Doğu Asya'daki Çin hegemonyası, doğrudan askeri güç kullanımıyla bölgesel kontrolün genişletilmesini içeriyormuş gibi bir izlenim vermiyor. Ama bu, Çin'in diğer Doğu Asya ülkelerinin farklı derecelerde aşağıda sıralananlardan bazılarını ya da tümünü yerine getirmelerini beklediği anlamına geliyor gibi:

- Çin'in bölgesel bütünlüğünün, Çin'in Tibet ve Sinkiang'ı kontrol altında tutmasının ve Hong Kong ile Tayvan'ın Çin'e katılmasının desteklenmesi;
- Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki ve muhtemelen Moğolistan'daki hâkimiyetinin kabul edilmesi;
- ekonomi, insan hakları, silahlanma ve diğer meseleler konusunda Batı'yla anlaşmazlıklarında Çin'e genel olarak destek verilmesi;
- Çin'in bölgedeki askeri üstünlüğünün kabul edilmesi ve bu üstünlüğü tehdit edebilecek nükleer silahların veya konvansiyonel güçlerin elde edilmesinden kaçınılması;
- Çin'in çıkarlarıyla bağdaşan ve Çin'in ekonomik kalkınması açısından üretken ticaret ve yatırım politikalarının benimsenmesi;
- bölgesel meselelerin ele alınmasında Çin'in liderliğine rıza gösterilmesi;
- Çin'den göçe genelde açık olunması;
- kendi toplumlarında Çin karşıtı veya Çinli karşıtı hareketlerin engellenmesi veya bastırılması;
- Çin'deki akrabalarıyla ve memleketleriyle yakın ilişkiler kurma hakları dahil olmak üzere toplumlarında Çinlilerin haklarına saygı gösterilmesi;

• diğer güçlerle askeri ittifaklar veya Çin karşıtı koalisyonlardan uzak durulması;
• Doğu Asya'da Yaygın İletişim Dili olarak önce İngilizce'ye ilaveten ve nihayetinde de İngilizce'nin yerine Mandarin dilinin (resmi Çince) kullanımının teşvik edilmesi.

Analistler Çin'in yükselişini, on dokuzuncu yüzyıl sonunda Wilhelmine Almanyası'nın Avrupa'da başat güç olarak yükselişiyle kıyaslıyorlar. Yeni büyük güçlerin ortaya çıkışı daima büyük ölçüde denge bozucudur ve bu gerçekleşirse Çin'in büyük bir güç olarak yükselişi, ikinci bin yılın son yarısında mukayese edilebilir fenomenlerin büyümesini engelleyecektir. Lee Kuan Yew'in 1994'te gözlemlediği gibi, "Çin'in dünyanın yerini almasının boyutu öyle ki dünya 30 ve 40 yıl içinde yeni bir denge bulmak zorunda. Bulunacak yeni dengenin bir diğer büyük oyuncu olacağı havasını takınmaksa olanaksız görünüyor. Bu insanlık tarihinin en büyük oyuncusu."[32] Şayet Çinlilerin ekonomik gelişmesi bir on yıl daha sürerse (ki bu olası görünüyor) ve Çin bu gelişmeyi müteakip bütünlüğünü korumayı başarırsa (ki bu da olası görünüyor) Doğu Asya ülkeleri ve dünya, insanlık tarihinin bu en büyük oyuncusunun giderek artan iddiacı rolüne karşılık vermek zorunda kalacak.

Daha genel bir ifadeyle, devletler yeni bir gücün yükselişine bir veya iki şekilli bir kombinasyonla tepki verebilir. Tek başlarına veya diğer devletlerle koalisyon oluşturma yoluyla, yükselen güce karşı denge sağlayarak, bu gücü kontrol altına alarak ve gerekli olduğunda da onu mağlup etmek için savaşa girerek güvenliklerini temin etmeye çalışabilirler. Bunun alternatifi ise, devletlerin yükselen bu gücü benimseyerek ve temel çıkarlarının korunacağı beklentisiyle bu güç karşısında ikincil veya tabi bir konuma girerek bu gücün yanında saf tutmayı denemesidir. Ya da akla uygun bir şekilde, devletler, her ne kadar bu yükselen gücü kendine düşman etme ve bu güce karşı hiçbir korumaya sahip olamama risklerini taşıyor olsa da, bir denge oluşturma ve

güçlü tarafın yanında yer alma karışımına ulaşmaya çalışabilir. Batılı uluslararası ilişkiler kuramına göre, denge oluşturma genellikle daha çok tercih edilen bir seçenektir, gerçekten de taraf değiştirmekten, güçlüden yana olmak şıkkından daha sık tercih edilmektedir. Stephen Walt'ın öne sürdüğü gibi:

> Genelde, kasıtlı hesapların, devletleri birleşerek bir denge oluşturmaya teşvik etmesi gerekir. Güçlü tarafın yanında yer alma risklidir çünkü güven gerektirir; biri kendisine karşı barışçıl olarak kalacağı umuduyla hâkim bir gücü destekler. Hâkim gücün saldırgan bir tutum takınabilme olasılığına karşı denge oluşturmak daha güvenlidir. Ayrıca zayıf tarafla birleşmek, oluşacak koalisyonda kişinin etkisini artırır çünkü zayıf taraf yardıma daha fazla ihtiyaç duymaktadır.[33]

Walt'ın Güneybatı Asya'da güç birliği oluşumuna ilişkin analizi, devletlerin neredeyse her zaman dış tehditlere karşı birleşerek denge oluşturmaya çalıştığını gösterdi. Genellikle, denge oluşturma tutumunun, muhtelif güçlerin II. Philip, XIV. Louis, Büyük Frederick, Napolyon, Kayser ve Hitler'in yarattığına inandıkları tehditleri dengeleyecek ve kontrol altına alacak biçimde ittifaklarını değiştirdikleri modern Avrupa tarihinin büyük bir bölümünde de bir norm niteliği taşıdığı varsayılmaktadır. Ama Walt devletlerin "bazı koşullar altında" güçlü tarafa geçmeyi tercih edebileceğini kabul eder ve Randall Schweller'in öne sürdüğü gibi, revizyonist devletler tatminsiz oldukları ve statüko değişikliklerinden kazanç sağlamayı umdukları için yükselen gücün tarafına geçme eğilimindedir.[34] Ayrıca, Walt'ın öne sürdüğü gibi, güçlü tarafa geçmek daha güçlü konumdaki devletin emellerinin art niyetli olmadığına güven duymayı gerektirir.

Gücün dengelenmesinde devletler birincil veya ikincil roller oynayabilir. Öncelikle, A Devleti potansiyel düşmanı olarak algıladığı B Devleti'ne karşı, C ve D Devletleriyle ittifak oluşturarak, kendi askeri gücünü ve diğer güçlerini geliştirerek (muhtemelen bu bir silahlanma yarışına yol açacaktır) veya bu araçlardan oluşturacağı bir kombinasyonla

güç dengesi sağlamaya çalışabilir. Bu durumda, A ve B Devletleri birbirlerinin birincil dengeleyicileri olacaktır. İkinci olarak, A Devleti hiçbir devleti doğrudan düşmanı olarak algılamayabilir, ama ikisinden birinin fazla güçlenmesi durumunda A Devleti'ne tehlike arz edebilecek B ve C Devletleri arasındaki güç dengesini desteklemede çıkarı olabilir. Bu durumda, A Devleti, birbirlerinin *birincil* dengeleyicileri olabilecek B ve C Devletleri bakımından *ikincil* dengeleyici olarak hareket eder.

Peki Çin Doğu Asya'da hâkim güç olarak yükselmeye başlarsa devletler Çin'e nasıl tepki verecektir? Hiç kuşkusuz tepkiler büyük ölçüde değişiklik gösterecektir. Çin ABD'yi birincil düşmanı olarak tanımladığı için baskın Amerikan eğilimi birincil dengeleyici olarak hareket etmek ve Çin'in hegemonyasını önlemek olacaktır. Bu tür bir rolün üstlenilmesi, hem Avrupa'nın hem de Asya'nın tek bir gücün tahakkümünde olmasının engellenmesine ilişkin geleneksel Amerikan kaygısıyla uyumlu olacaktır. Bu amaç artık Avrupa için bağlayıcı değil, ama Asya için söz konusu olabilir. Batı Avrupa'da kültürel, politik ve ekonomik olarak ABD'ye sıkıca bağlı gevşek bir federasyon Amerikan güvenliğini tehdit etmeyecektir. Ama birleşmiş, güçlü ve kendine güvenen bir Çin tehdit edebilir. Şayet Doğu Asya'da Çin hegemonyasının engellenmesi gerekirse savaşa girmeye hazır olmak Amerika'nın çıkarına mıdır? Çinlilerin ekonomik gelişmesi devam ederse bu, yirmi birinci yüzyılın başlarında Amerikan politika yapıcılarının karşı karşıya kalacağı yegane en ciddi güvenlik sorunu olabilir. ABD Çin'in Doğu Asya'daki tahakkümüne son vermek isterse, Japonya'nın ittifakını bu amaca doğru yeniden yönlendirmesi, diğer Asya devletleriyle yakın askeri ilişkiler geliştirmesi ve Asya'daki askeri mevcudiyetini ve Asya'ya göndermeyi göze alabileceği askeri gücü artırması gerekecek. Şayet ABD Çin hegemonyasına karşı mücadele etmek istemezse, evrenselciliğini bırakacağına söz vermesi, bu hegemonyayla yaşamayı öğrenmesi ve Pasifik'in uzak yakasındaki olayları şekillendirme kapasite-

sinde belirgin bir azalmaya kendini alıştırması gerekecek. Her iki yol da büyük bedeller ve riskler içeriyor. En büyük tehlike, ABD'nin hiçbir kesin tercihte bulunmamasında ve ulusal çıkarına olup olmadığını dikkatlice değerlendirmeden ve etkili bir savaş açmaya hazırlanmadan Çin'le savaşa girmeye sürüklenmesinde yatıyor.

Şayet Çin'in birincil dengeleyicisi olarak davranan diğer bir büyük güç varsa, ABD teorik olarak, ikincil dengeleyici güç rolünü üstlenerek Çin'i kontrol altına almaya çalışabilir. Tek akla yatkın olasılık Japonya ve bu da Japon politikasında köklü değişiklikler gerektirecektir: Japonların yoğunluk kazanan yeniden silahlanması, nükleer silahlar edinilmesi ve diğer Asyalı güçler arasında destek bulmak için Çin'le etkin bir rekabete girilmesi. Kesin olmamakla birlikte Japonya'nın Çin'e karşı ABD önderliğinde bir koalisyonda yer almaya istekli olması mümkün olabilir ama yine de, Çin'in birincil dengeleyicisi olma olasılığı pek yok. Ayrıca ABD ikincil bir dengeleyici rol oynamaya pek ilgi göstermiyor ve böyle bir beceri de sergilemiyor. Yeni bir küçük ülke olarak, Napolyon döneminde böyle bir rol oynamayı denedi ve hem İngiltere hem de Fransa'yla savaşlara girmeye son verdi. ABD yirminci yüzyılın ilk yarısında Avrupa ve Asya ülkeleri arasındaki dengeleri desteklemeye çok az çaba sarf etti ve sonuçta bozulan dengelerin yeniden kurulması için dünya savaşlarına girdi. Soğuk Savaş boyunca ABD'nin Sovyetler Birliği'nin birincil dengeleyicisi olmaktan başka bir alternatifi yoktu. Böylece ABD hiçbir zaman büyük bir güç olarak ikincil dengeleyici olmadı. Birincil güç olmaksa kurnaz, esnek, değişken, muğlak ve hattâ samimiyetsiz bir rol oynanması anlamına gelir. Örneğin Amerikan değerleri kapsamında ahlâki açıdan haklı görünen bir devleti desteklemenin reddedilmesi veya bu devlete karşı çıkılması ve ahlâki açıdan haksız bir devleti desteklenmesi yoluyla verilen desteğin bir taraftan diğerine kaydırılması anlamına gelebilir. Japonya Asya'da Çin'in birincil dengeleyicisi olarak ortaya çıksaydı bile, ABD'nin bu dengeyi destekleme kapasi-

tesi tartışmaya açıktır. ABD iki potansiyel tehlike kaynağının dengesini bozmaktansa var olan tek bir tehlike kaynağına karşı doğrudan seferber olmaya çok daha fazla muktedir. Son olarak, ikincil dengelemede herhangi bir ABD çabasını engelleyecek Asyalı güçler arasında güçlü tarafın yanında yer alma eğilimi çok daha olası görünüyor.

Güçlü tarafın yanında yer almanın belli bir güvene dayanması ölçüsünde ele alınması gereken üç unsur bulunuyor. Birincisi, güçlü tarafın yanında yer almanın aynı medeniyete ait ya da kültürel benzerlikler paylaşan devletler arasında gerçekleşme olasılığı, herhangi bir kültürel benzerlik veya yakınlık paylaşmayan devletler arasında gerçekleşme olasılığından daha fazla. İkincisi, güven düzeyleri bağlama göre değişme eğilimindedir. Küçük bir çocuk başka çocuklarla karşı karşıya kaldığında, yaşça kendisinden büyük ağabeyinin arkasına sığınacaktır; evde yalnız olduklarında ise ağabeyine güvenme olasılığı çok daha düşük olacaktır. Dolayısıyla, farklı medeniyetlerden devletler arasındaki daha sık etkileşimler de medeniyetler içinde sığınmayı, güçlü olanın yanında yer almayı daha fazla teşvik edecektir. Üçüncüsü, üyeleri arasındaki güven düzeyleri farklı olduğu için güçlünün yanında yer alma ve güç dengesi sağlamak için ittifak oluşturma eğilimleri medeniyetler kapsamında değişiklik gösterebilir. Örneğin, Orta Doğu'da güç dengesi oluşturmanın yaygın olması, Arap ve diğer Orta Doğu kültürlerindeki ünlü düşük güven düzeylerini yansıtabilir.

Bu etkenlerin yanı sıra, güçlü olanın yanında yer alma veya denge oluşturma eğilimi, güç dağılımıyla ilgili beklentiler ve tercihler tarafından şekillenecektir. Avrupa toplumları bir mutlakıyetçilik aşamasından geçti ama tarihin büyük bir bölümünde Asya'yı karakterize eden "doğu despotizmi"nden veya daimi bürokratik imparatorluklardan kaçınmayı bildiler. Feodalizm hem çoğulculuk için gerekli zemini hazırladı hem de bir güç dağıtımının doğal ve cazip olduğu varsayımını ortaya koydu. Böylece uluslararası düzeyde de bir güç dengesinin doğal ve cazip olduğu düşünüldü ve dev-

let adamlarının sorumluluğu bu güç dengesini korumak ve sürdürmek oldu. Dolayısıyla, denge tehlikeye girdiğinde, yeniden sağlanması için denge oluşturma eğiliminden medet umuldu. Kısacası, Avrupa'nın uluslararası toplum modeli Avrupa'nın yerli toplum modelini yansıtıyordu.

Oysa Asyalı bürokratik imparatorluklar toplumsal veya politik çoğulculuk ve güç bölünmesi için çok az yere sahipti. Çin kapsamında güçlüden yana olma eğilimi, Avrupa'da söz konusu olan güç dengesi sağlama amacıyla ittifak oluşturma eğilimine kıyasla çok daha önemli görünüyordu. 1920'lerde Lucian Pye'ın dikkat çektiği gibi, "yöresel diktatörler önce güçle özdeşleşerek ne kazanabileceklerini öğrenmeye çalıştılar ve ancak bundan sonra, zayıf olanla ittifak kurmanın bedellerini keşfettiler... Çinli yöresel diktatörler için özerklik, Avrupa'nın geleneksel güç dengesi hesaplarında olduğu gibi, nihai değer değildi; onlar kararlarını daha ziyade güçle özdeşleşmeye dayandırdılar." Benzer bir şekilde Avery Goldstein, otorite yapısı 1949'dan 1966'ya değin görece belirgin olurken güçlüden yana olma eğiliminin komünist Çin'de politikayı karakterize ettiğini öne sürer. Kültür Devrimi otorite konusunda neredeyse anarşi ve belirsizlik yaratıp politik aktörlerin hayatta kalmasını tehlikeye soktuğunda güç oluşturma eğilimi ağır basmaya başladı.[35] Tahminen 1978'den sonra daha kesin biçimde tanımlanmış bir otorite yapısının restorasyonu, baskın politik davranış kalıbı olarak güçlüden yana olma eğilimini de yeniden ön plana çıkardı.

Tarihsel olarak Çinliler iç ve dış ilişkiler arasında keskin bir ayrım yapmadılar. "Dünya düzeni görüşleri, Çin iç düzeninin çıkarımından daha başka bir şey değildi ve dolayısıyla eşmerkezli olarak daha büyük, genişletilebilir bir halkada doğru kozmik düzen olarak kendisini yeniden ürettiği varsayılan Çinli medeniyet kimliğinin genişletilmiş bir yansımasından öte değildi." Ya da Roderick MacFarquhar'ın dile getirdiği gibi, "Geleneksel Çinli dünya görüşü, dikkatlice eklemlenmiş hiyerarşik bir toplumun Konfüçyusçu viz-

yonun yansımasıydı. Yabancı hükümdarlar ve devletlerin Eski Çin İmparatorluğu'na tabi olduğu varsayılıyordu: 'Gökyüzünde iki güneş olmadığı gibi, yerzüzünde de iki hükümdar olamaz.'" Sonuçta Çinliler "çokkutuplu, hattâ çoktaraflı güvenlik kavramları"na yakınlık duymamaktadır. Asyalılar genellikle uluslararası ilişkilerde "hiyerarşiyi kabul etme"ye isteklidir ve Avrupa tarzı hegemonya savaşlarına Doğu Asya'nın tarihinde rastlanmaz. Avrupa açısından tipik olan işlevsel bir güç dengesi sistemi, tarihsel olarak Asya'ya yabancıydı. Batılı güçlerin on dokuzuncu yüzyıl ortasında topraklarına gelmelerine değin Doğu Asya'nın uluslararası ilişkileri Çin merkezliydi ve diğer toplumlar farklılık gösteren derecelerde Pekin'e tabiydi, Pekin'le işbirliği içindeydi veya özerkti ama Pekin'e tabiydi.[36] Konfüçyusçu dünya düzeni ideali pratikte asla tam olarak realize edilmedi elbette. Bununla birlikte, Asya'nın uluslararası politikaya ilişkin güç hiyerarşisi modeli çarpıcı bir biçimde Avrupa'nın güç dengesi modeline karşıttır.

Bu dünya düzeni imgesinin sonucu olarak Çinlilerin iç politikada meylettikleri güçlüden yana olma eğilimi uluslararası ilişkilerinde de varlığını korur. Bunun tekil devletlerin dış politikalarını şekillendirme derecesi de bu devletlerin Konfüçyusçu kültürü paylaşma ve Çin'le tarihsel ilişkilerinin derecesine göre farklılık gösterme eğilimindedir. Kore kültürel olarak Çin'le pek çok ortak yön barındırır ve tarihsel olarak da Çin'den yana yönelme eğilimindedir. Singapur içinse komünist Çin Soğuk Savaş'ta bir düşmandı. Ama 1980'lerde Singapur konumunu değiştirmeye başladı ve liderleri de, ABD ve diğer ülkelerin Çinlilerin gücünün gerçekliklerini kabul etme zorunluluğunu öne sürdüler. Barındırdığı büyük Çinli nüfus ve liderlerinin Batı-karşıtı temayülleriyle birlikte Malezya da yoğun bir biçimde Çin'in yörüngesine kapıldı. Tayland on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda kendisini Avrupalıların ve Japonların emperyalizmine uydurarak bağımsızlığını korudu ve Vietnam kaynaklı olarak gördüğü potansiyel güvenlik tehlikesiyle pekişen bir eği-

limle Çin'in emperyalizmini de kabul etme niyetinde olduğunu her bakımdan gösterdi.

Endonezya ve Vietnam Çin'e karşı güç dengesi oluşturmaya ve Çin'i kontrol altına almaya en fazla eğilimli iki Güneydoğu Asya ülkesidir. Endonezya büyüktür, Müslüman'dır ve Çin'den uzaktır ama başkalarının desteği olmaksızın Çinlilerin Güney Çin Denizi'nin kontrolünü ele geçirme iddialarına karşı koyamaz. 1995 Sonbaharında Endonezya ve Avustralya güvenliklerine "aleyhte meydan okumalar" olması durumunda birbirleriyle işbirliğine girmelerini öngören bir güvenlik anlaşması imzaladılar. Her ne kadar her iki taraf da bunun Çin karşıtı bir anlaşma olduğunu inkâr etse bile, Çin'i aleyhte meydan okumaların en olası kaynağı olarak görüyorlardı.[37] Vietnam büyük ölçüde Konfüçyusçu bir kültüre sahiptir ama tarihsel olarak Çin'le son derece düşmancıl ilişkileri olmuştur ve 1979'da Çin'le kısa bir savaşa girmiştir. Hem Vietnam hem Çin Spratly Adaları üzerinde hâkimiyet iddia etmektedir ve deniz kuvvetleri 1970'lerde ve 1980'lerde zaman zaman birbiriyle çarpışmıştır. 1990'ların başlarında Vietnam'ın askeri kapasiteleri Çin'inkilere kıyasla zayıfladı. Sonuçta Vietnam Çin'e karşı denge oluşturmak için yandaş arama dürtüsüne, diğer Doğu Asya devletlerine kıyasla daha fazla sahiptir. Vietnam'ın ASEAN'a kabul edilmesi ve 1995'te ABD ile ilişkilerinin normalleşmesi bu doğrultuda atılan iki adımdı. Ne var ki, ASEAN içindeki bölünmeler ve bu birliğin Çin'e meydan okumaya isteksiz oluşu, ASEAN'ın Çin karşıtı bir müttefik olmasını veya Çin'le karşı karşıya gelmesi durumunda Vietnam'a fazla destek sağlamasını büyük ölçüde olanaksızlaştırmaktadır. ABD Çin'in kontrol altına alınmasına daha istekli olabilirdi ama 1990'ların ortasında Çin'in Güney Çin Denizi'nin hâkimiyetini ele geçirme iddiasına karşı çıkma konusunda ne kadar ileri gidebileceği açık değildi. Sonuçta, Vietnam için "kötünün iyisi sayılabilecek alternatif" Çin'i benimseme ve "Vietnamlıların onurunu zedelemekle birlikte . . . hayatta kalmasını garanti altına alabilecek" tarafsız-

lığı öngören bir dış politikayı kabul etmek olabilirdi.[38]

1990'larda Çin ve Kuzey Kore dışında neredeyse tüm Doğu Asya ülkeleri bölgede sürekli bir ABD askeri mevcudiyetini desteklediklerini bildirdiler. Ama pratikte Vietnam hariç hepsi de Çin'e benimseme eğilimine girdiler. Filipinliler ülkelerindeki ABD'nin büyük hava ve deniz üslerini kapattı ve adadaki yoğun ABD askeri mevcudiyetine karşı Okinawa'da bir muhalefet baş gösterdi. 1994'te Tayland, Malezya ve Endonezya ABD'nin Güneydoğu ve Güneybatı Asya'daki askeri müdahalelerini kolaylaştırmak için yüzer bir üs olarak bu ülkelerin karasularında altı destek gemisini bulundurma önerilerini reddetti. Bir diğer boyun eğme tezahüründe, ASEAN Bölgesel Forumu ilk toplantısında Çin'in Spratly Adaları meselelerinin gündemden çıkartılma taleplerine boyun eğdi ve Çin'in 1995'te Filipinler açıklarındaki Mischief Reef'i işgaline hiçbir ASEAN ülkesi tepki göstermedi. 1995-96'da Çin şifahen ve askeri olarak Tayvan'a gözdağı verdiğinde, Asya hükümetleri bir kez daha kulaklarını tıkayarak sessizliğe gömüldü. Güçlüden yana olma eğilimleri Michael Oksenberg tarafından çok iyi özetleniyordu: "Asyalı liderler, güç dengesinin Çin lehine değişebileceğinden endişe ediyorlar, ama kaygılı bir gelecek korkusuyla şimdi Pekin'e karşı çıkmak istemiyorlar" ve "Çin karşıtı bir seferde ABD'nin yanında yer almayacaklar."[39]

Çin'in yükselişi Japonya'ya büyük bir tehdit oluşturacak; ve Japonlar Japonya'nın hangi stratejiyi izlemesi gerektiği konusunda köklü bir bölünme yaşayacak. Çin'in politik-askeri üstünlüğünü tanıyan ve karşılığında da Japonya'nın ekonomik ilişkilerdeki önceliğini kabul eden bir denge durumuyla Çin'in yükselişine uyum gösterilmeye çalışılması mı gerekir? Yoksa Çin'e karşı bir denge oluşturmak ve Çin'i kontrol altına almak için bir koalisyonun temeli olarak ABD-Japon ittifakına yeni bir anlam, içerik kazandırıp bu ittifakı dinçleştirmeye çalışılması mı gerekir? Herhangi bir Çin saldırısına karşı çıkarlarını savunabilmek için kendi askeri gücünü geliştirmeye mi çalışmalıdır? Muhtemelen Ja-

ponya bu sorulara kesin yanıtlar veremediği sürece kaçamak davranacak.

Çin'e karşı denge oluşturma ve Çin'i kontrol altına almaya yönelik herhangi anlamlı bir çabanın temeli, Amerikan-Japon askeri ittifakı olmak zorundadır. Japonya mantıklı bir şekilde ittifakı bu amaca doğru yeniden yönlendirmeye yavaş yavaş rıza gösterebilir. Böyle yapması da Japonya'nın şu konularda güven duymasına bağlı olacaktır: (1) genelde Amerika'nın kendisini dünyanın tek süper gücü olarak ayakta tutma ve dünya meselelerindeki etkin liderliğini koruma becerisi; (2) Amerika'nın Asya'daki mevcudiyetini korumaya ve Çin'in etkisini yayma çabalarına karşı etkili biçimde mücadele etmeye bağlılığını sürdürmesi; ve (3) ABD ve Japonya'nın kaynaklar bakımından yüksek bedeller ödemeden ve savaş bakımından da büyük riskler almadan Çin'i kontrol altına alma becerileri.

ABD'nin köklü ve pek de ihtimal dahilinde olmayan bir kararlılık ve sadakat belirtisinin eksikliğinde Japonya büyük bir olasılıkla Çin'i benimseyecektir. Doğu Asya'da yıkıcı sonuçlarla ikili bir fetih politikası güttüğü 1930'lar ve 1940'lar dışında Japonya tarihsel olarak, nispi hâkim güç olarak algıladığı tarafla müttefik olarak güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. 1930'larda bile Anlaşma'ya dahil olarak, küresel politikada en dinamik askeri-ideolojik güç olarak görünen şeyle ittifak kurmuştur. Yüzyılın başlarında, dünya meselelerinde İngiltere başı çeken güç olduğu için son derece bilinçli bir şekilde Anglo-Japon ittifakına girmiştir. 1950'lerde Japonya yine aynı şekilde dünyanın en güçlü ülkesi konumunda bulunan ve Japonya'nın güvenliğini sağlayabilecek tek ülke olarak görünen ABD ile ittifak sağlamıştır. İç politikaları hiyerarşik olduğu için Çinliler gibi Japonlar da uluslararası politikayı hiyerarşik olarak görür. Ünlü bir Japon akademisyen bunu şöyle saptamaktadır:

> Japonlar uluslarını uluslararası toplum kapsamında düşündüklerinde, Japon yerel modelleri çoğunlukla analojiler sunar. Japonlar uluslararası bir düzeni, dikey olarak örgütlenmiş yapıların uygunluğuyla karakterize edilen Japon toplumunda içsel olarak sergile-

nen kültürel örüntülere ifade kazandırıyor olarak görme eğilimindedir. Bu tür bir uluslararası düzen imgesi, Japonların modern-öncesi Çin-Japon ilişkilerinden (bir tür haraç sistemi) müteşekkil uzun dönemli deneyimlerinden etkilenmektedir.

Dolayısıyla, Japonların ittifak kurma eğilimi "güç dengesi oluşturmak değil, temelde güçlü olanın yanında yer almak" ve "hâkim güçle birleşmektir".[40] Uzun bir süredir Japonya'da yaşayan bir Batılının kabul ettiği gibi, Japonlar "karşı konulmaz güce itaat etmede ve ahlâki bakımdan kendinden üstün olarak kavradıklarıyla işbirliği yapmada başka herkesten daha kıvraktır . . . ve ahlâken zayıf olan, kendi köşesine çekilmeye başlayan bir üstün gücün kötü muamelesine ise en çabuk öfkelenen ulustur." ABD'nin Asya'daki rolü yavaş yavaş silikleşirken ve Çin giderek en üstün role sahip olmaya başlarken Japon politikası da buna uyum sağlayacaktır. Gerçekten de böyle olmaya başlamıştır. Çin-Japon ilişkilerindeki kilit soru, Kishore Mahbubani'nin teşhis ettiği gibi, "Bir numara kimdir?" sorusudur. Yanıt ise giderek açıklık kazanıyor. "Açık bir ifade ve anlayış olmayacak, ama Japon İmparatoru'nun 1992'de, Pekin'in görece hâlâ uluslararası olarak tecrit edilmiş olduğu bir dönemde, Çin'i ziyaret etmeyi seçmesi önemliydi."[41]

İdeal olarak Japon halkı ve liderleri kuşkusuz geçmiş dönemlerdeki durumun sürmesini ve hâkim güç konumundaki ABD'nin himayesinde kalmayı tercih ederdi. Ama ABD'nin Asya'daki müdahaleleri azalırken, Japonya'daki "yeniden Asyalılaşmayı" talep eden güçler güç kazanacak ve Japonlar Çin'in Doğu Asya sahnesindeki yenilenen hâkimiyetini kaçınılmaz olarak kabul edecektir. Sözgelimi 1994'te, yirmi birinci yüzyılda Asya'da hangi ulusun en büyük etkiye sahip olacağı sorulduğunda, Japon kamuoyunun yüzde 44'ü Çin, yüzde 30'u ABD ve yalnızca yüzde 16'sı da Japonya yanıtını vermişti.[42] Üst düzey bir Japon yetkilinin 1995'de tahmin ettiği gibi, Japonya Çin'in yükselişine uyum gösterme "disiplini"ni taşıyacaktır. Daha sonra bu yetkiliye ABD'nin bu disipline sahip olup olmayacağı soru-

su sorulmuştur. İlk beyanı akla yatkın; müteakip soruya verdiği yanıt ise muğlak.

Çin hegemonyası Doğu Asya'da istikrarsızlığı ve çatışmayı azaltacak. Ama yanı sıra oradaki Amerikan ve Batı etkisini de azaltacak ve ABD'yi tarihsel olarak önlemeye çalıştığı şeyi kabul etmeye zorlayacak: Dünyanın bir kilit bölgesinin başka bir güç tarafından tahakküm altına alınması. Bu hegemonyanın kimi, diğer Asya ülkelerinin çıkarlarını mı yoksa ABD'nin çıkarlarını mı tehdit ettiği kısmen Çin'de neler olup bittiğine bağlı. Ekonomik büyüme askeri güç ve politik nüfuz yaratır, ama yanı sıra politik gelişme ve daha açık, çoğulcu ve muhtemelen demokratik bir politika biçimine yönelmeyi de teşvik eder. Kabul edilebilir bir biçimde Güney Kore ve Tayvan'da zaten bu etkiye sahip olmuştur. Ama her iki ülkede de demokrasiye yönelme konusunda başı çeken politik liderler Hıristiyan.

Çin'in Konfüçyusçu mirası otorite, düzen, hiyerarşi ve topluluğun birey karşısındaki üstünlüğünü vurgulayarak demokratikleşme önünde engeller yaratıyor. Yine de, ekonomik büyüme güney Çin'de refah düzeyinin giderek yükselmesine, dinamik bir burjuvazinin ortaya çıkmasına, hükümet denetimi dışında ekonomik güç birikimlerine ve hızla genişleyen bir orta sınıfa da yol açıyor. Ayrıca Çin halkı ticaret, yatırım ve eğitim bakımından dış dünyayla fazlasıyla iç içe. Tüm bunlar politik çoğulculuğa geçmek için toplumsal bir zemin yaratıyor.

Politik açılmanın önkoşulu genellikle otoriter sistemde reform öğelerinin güçlenmesidir. Peki bu Çin'de gerçekleşecek mi? Muhtemelen Deng sonrası birinci dönemde değil ama ikincisinde. Yeni yüzyıl güney Çin'de politik gündemlere sahip grupların yaratılmasına tanık olabilir; bu gruplar ismen olmasa da gelişme aşamasındaki politik partiler olacak ve büyük bir olasılıkla Tayvan, Hong Kong ve Singapur'daki Çinlilerle yakın ilişkiler içine girecek ve onlar tarafından desteklenecekler. Şayet güney Çin'de bu tür hareketler ortaya çıkarsa ve Pekin'de bir reform kliği güç kazanır-

sa bir politik geçiş biçimi gerçekleşebilir. Demokratikleşme, politikacıları milliyetçi unsurları ön plana çıkarmaya teşvik edebilir ve savaş olasılığını artırabilir, ama yine de, uzun vadede Çin'de istikrarlı bir çoğulcu sistem Çin'in diğer güçlerle ilişkilerini kolaylaştırabilir.

Belki de Friedberg'in öne sürdüğü gibi Avrupa'nın geçmişi Asya'nın geleceğidir. Ama büyük bir olasılıkla, Asya'nın geçmişi Asya'nın geleceği olacak. Asya çatışma pahasına güç dengesinin sağlanması ile hegemonya pahasına barışın sağlanması arasında seçim yapmak zorundadır. Batılı toplumlar çatışmanın veya dengenin peşine düşebilir. Tarih, kültür ve güç gerçeklikleri güçlü bir biçimde, Asya'nın barış ve hegemonyadan yana tercih de bulunacağını gösteriyor. Batılıların 1840'lar ve 1850'lerdeki istilalarıyla başlayan dönem sona eriyor, Çin bölgenin hâkimi olarak konumunu yeniden kazanıyor ve Doğu kendini kanıtlıyor.

medeniyetler ve çekirdek devletler: şekillenen gruplaşmalar

Soğuk Savaş sonrası, çokkutuplu, çokmedeniyetli dünya, Soğuk Savaş'ta var olan gibi karşı konulamaz bir baskın bölünme barındırmaz. Ama Müslüman demografik ve Asyalı ekonomik yükseliş devam ettiği sürece Batı ve meydan okuyan medeniyetler arasındaki çatışmalar da, küresel politika açısından bölünme hatlarından daha merkezi olacaktır. Müslüman ülkelerin hükümetleri Batı'yla daha az dostane ilişkiler kurmayı sürdürme eğilimindedir ve Müslüman gruplar ile Batılı toplamlar arasında süreklilik arz etmeyen düşük yoğunluklu şiddet ve belki zaman zaman da yüksek yoğunluklu şiddet yaşanacaktır. Bir tarafta ABD ile Çin, Japonya ve diğer Asya ülkeleri arasındaki ilişkiler büyük ölçüde çatışma niteliğine bürünecek ve ABD Çin'in Asya'da hâkim güç olarak yükselişine karşı çıkarsa büyük bir savaş patlak verecektir.

Bu koşullar altında Konfüçyusçuluk-İslam bağlantısı sürecek ve belki de genişleyip derinleşecektir. Bu bağlantının merkezinde silahlanma, insan hakları ve diğer meseleler konusunda Batı'ya karşı çıkan Müslüman ve Çin kökenli toplumların dayanışması bulunmaktadır. Özünde de, 1990'arın başlarında Başkan Yang Shangkun'un İran ve Pakistan ve Başkan Rafsancani'nin Pakistan ve Çin ziyaretlerinde belirginleşen Pakistan, İran ve Çin arası yakın ilişkilen bulunmaktadır. Bunlar "Pakistan, İran ve Çin arasında oluşum aşamasındaki bir ittifakın doğuşunu işaret ediyordu." Rafsancani Çin'e yapacağı gezi sırasında İslamabat'ta İran ve Pakistan arasında "stratejik bir ittifak"ın var olduğu ve Pakistan'a yönelik bir saldırının İran'a bir saldırı olarak kabul edileceği açıklamasında bulunmuştu. Benazir Bhutto bu örüntüyü pekiştirecek biçimde, Ekim 1993'te başbakan olmasının hemen ardından İran ve Çin'i ziyaret etti. Bu üç ülke arasındaki işbirliği, politik, askeri ve bürokratik yetkililer arasında düzenli değiş tokuşları ve Çin'den diğer devletlere silah transferine ilaveten savunma üretimi dahil olmak üzere bir dizi sivil ve askeri alanda ortak girişimleri içeriyordu. Bu ilişkinin gelişmesi, Pakistan'da bir "Tahran-İslamabat-Pekin ekseni"nin özlemini çeken ve dış politikada "bağımsızlık" ve "İslami" düşünce ekollerine bağlı kişilerce güçlü bir biçimde desteklenmekteydi; bu arada Tahran'da "çağdaş dünyanın ayrıksı mahiyeti"nin İran, Çin, Pakistan ve Kazakistan arasında "yakın ve sürekli işbirliği" gerektirdiği öne sürülüyordu. 1990'ların ortasına gelindiğinde Batı'ya muhalefet, Hindistan'a ilişkin güvenlik endişeleri ve Orta Asya'da Türk ve Rus etkisine karşı denge oluşturma arzusunda birleşen üç devlet arasında fiili ittifak gibi bir şey hayata geçti.[43]

Bu üç devletin diğer Müslüman ve Asyalı ülkeleri içeren daha geniş bir gruplaşmanın özü olma olasılığı var mı? Graham Fuller'ın öne sürdüğü üzere, "Konfüçyusçu-İslamcı ittifakı, Hz. Muhammed ve konfüçyus Batı karşıtı olduğu için değil, ama bu kültürler Batı'nın kısmen suçlandığı şika-

yetleri dile getirme aracı sundukları için gerçekleşebilir -suçlanan bu Batı, politik, askeri, ekonomik ve kültürel hâkimiyeti devletlerin 'artık daha fazla kabul etmek zorunda' hissetmedikleri bir dünyada giderek öfkeyle anılmaya başlayan bir Batı'dır." Bu tür bir işbirliğine yönelik en tutkulu çağrı, Mart 1994'te aşağıdaki açıklamada bulunan Muammer el-Kaddafi tarafından yapılmıştır:

> Yeni dünya düzeni Yahudilerin ve Hıristiyanların Müslümanları kontrol altına alacağı anlamına geliyor, şayet bunu yapabilirlerse bundan sonra da konfüçyusçülük ve Hindistan, Çin ve Japonya'daki diğer dinler üzerinde hâkimiyet kuracaklar.
> Hıristiyanların ve Yahudilerin şimdi söyledikleri şeyse şu: Komünizmi yıkmaya kararlıyız ve Batı önce İslam'ı ve Konfüçyusçuluğu yıkmalı. Şimdi Konfüçyusçu kanadın başını çeken Çin ile Hıristiyan haçlı kanadının başını çeken Amerika arasında bir hesaplaşma görmeyi umuyoruz. Haçlılara karşı önyargılı olmaktan başka hiçbir gerekçemiz yok. Konfüçyusçuluğun yanındayız ve onunla ittifak kurup uluslararası bir cephede onunla beraber savaşa girerek ortak düşmanımızı yok edeceğiz. Dolayısıyla, biz Müslümanlar, ortak mücadelemize karşı savaşında Çin'i destekleyeceğiz... Çin'in zafer kazanmasını istiyoruz...[44]

Ama Konfüçyusçu devletler ve İslam devletleri arasında yakın bir Batı karşıtı ittifaka duyulan güçlü ilgi, 1995'te Başbakan Jiang Zemin'in Çin'in hiçbir ülkeyle bir ittifak kurmayacağı açıklamasıyla birlikte Çinlilerin yakasında daha çok bir sessizlikle karşılandı. Muhtemelen bu konum, Eski Çin İmparatorluğu olarak, merkezi güç olarak Çin'in resmi müttefiklere ihtiyacı olmadığı ve Çin'le işbirliği yapmanın diğer ülkelerin çıkarına olacağı şeklindeki klasik Çin görüşünü yansıtıyordu. Ama öte yandan, Çin'in Batı'yla olan çatışmaları, İslam'ın en büyük ve en etkili sayıyı oluşturduğu diğer Batı karşıtı devletlerle ortaklığa değer vereceği anlamına geliyordu. Ayrıca Çin'in giderek artan petrol ihtiyacı büyük bir olasılıkla Kazakistan ve Azerbaycan'la olduğu kadar İran, Irak ve Suudi Arabistan'la ilişkilerini genişletmeye zorlamaktadır. Bir enerji uzmanının 1994'te gözlemlediği gibi, bu tür bir petrol dayanışması ekseni "artık Londra, Paris veya Washington'dan emir almayacaktır."[45]

Diğer medeniyetlerin ve çekirdek devletlerinin Batı'yla ve kendilerine meydan okuyanlarla ilişkileri geniş ölçüde değişiklik gösterecektir. Çekirdek devletleri olmayan Güney medeniyetleri, Latin Amerika ve Afrika, Batı'ya bağımlıdır ve askeri ve ekonomik açıdan görece zayıftır (gerçi bu durum Latin Amerika için hızla değişiyor). Bu medeniyetler Batı'yla ilişkilerinde muhtemelen karşıt yönlere meyledecektir. Latin Amerika kültürel olarak Batı'ya yakın. 1980'ler ve 1990'larda Latin Amerika'nın politik ve ekonomik sistemleri giderek daha fazla Batı'nın sistemlerine benzer hale geldi. Bir zamanlar nükleer silah arayışında olan iki Latin Amerika devleti bu çabalarından vazgeçti. Bir medeniyetin girebileceği en düşük askeri çaba düzeyiyle Latin Amerikalılar, ABD'nin askeri üstünlüğüne hınç besleyebilir ama meydan okuma niyeti sergilemeyebilir. Çoğu Latin Amerika toplumunda hızla yükselen Protestanlık bu toplumları hem Batı'nın kaynaşmış, melez Katolik-Protestan toplumlarına daha fazla benzer hale getiriyor hem de Latin Amerika ve Batı'nın dini bağlarını, Roma'da onaylananların ötesinde genişletiyor. Buna karşılık, Meksikalıların, Orta Amerikalıların ve Karayiplilerin ABD'ye kitleler halindeki akını ve bunun sonucu olarak İspanyol kökenlilerin Amerikan toplumu üzerindeki etkisi de kültürel yakınlaşmayı teşvik ediyor. Latin Amerika ve Batı arasındaki başlıca çatışma meseleleri (bunlar pratikte daha ziyade ABD'yi ilgilendiriyor) göç, uyuşturucu ve uyuşturucu bağlantılı terörizm ve ekonomik bütünleşmedir (yani, Latin Amerika devletlerinin NAFTA'ya kabul edilmesine karşı Mercosur ve Andean Paktı gibi Latin Amerika gruplaşmalarının genişlemesi). Meksika'nın NAFTA'ya katılımıyla ilişkili olarak gelişen sorunların gösterdiği gibi, Latin Amerika ve Batı medeniyetlerinin kaynaşması kolay olmayacak, muhtemelen yirmi birinci yüzyılın büyük bir bölümünde yavaş yavaş şekillenecek ve belki de asla mükemmel hale gelemeyecek. Yine de, Batı ve Latin Amerika arasındaki farklılıklar, Batı'nın diğer medeniyetlerle farklılıklarına kıyasla azdır.

Batı'nın Afrika'yla ilişkilerinin öncelikle Afrika bu denli zayıf olduğu için ancak belli belirsiz yüksek çatışma düzeyleri içermesi gerekir. Yine de, kimi önemli meseleler mevcut. Güney Afrika bir nükleer silah geliştirme programından Brezilya ve Arjantin gibi vazgeçmedi; zaten geliştirmiş olduğu nükleer silahları imha etti. Bu silahlar ırk ayrımına yönelik yabancı saldırıları caydırma amaçlı olarak beyaz bir hükümet tarafından üretildi ve bu hükümet, söz konusu silahları başka amaçlı kullanabilecek bir siyah hükümete teslim etmek istemedi. Ama nükleer silah yapma kapasitesi yok edilemez ve ırk ayrımcılığı sonrası bir hükümet, Afrika'nın çekirdek devleti olma rolünü sağlamak ve Batı'yı Afrika'ya müdahale etmekten caydırmak için yeni bir nükleer silah istifleme yoluna başvurabilir. İnsan hakları, göç, ekonomik sorunlar ve terörizm Afrika ve Batı arasında gündemdeki yerini koruyor. Fransa'nın eski sömürgeleriyle yakın bağlarını koruma çabalarına rağmen, Afrika'da uzun vadeli bir Batılılaşmaya son verme sürecine başlanmış görünüyor; Batılı güçlerin çıkarları ve etkisi geri çekiliyor, yerli kültür kendisini yeniden ön plana çıkarıyor ve Güney Afrika kültüründeki Afrikalı-İngiliz unsurları giderek Afrikalı unsurlara tabi kılıyor. Latin Amerika giderek daha fazla Batılı olurken Afrika daha az Batılı hale geliyor. Ama her ikisi de farklı şekillerde Batı'ya bağımlı ve BM oylamaları dışında Batı ve Batı'ya meydan okuyanlar arasındaki dengeyi belirleyici biçimde etkileyemeyecek konumda bulunuyor.

"Değişim geçiren" üç medeniyet içinse bu söz konusu değil kesinlikle. Bu medeniyetlerin çekirdek devletleri dünya meselelerinde etkili aktörler ve Batı'yla ve Batı'ya meydan okuyanlarla karmaşık, muğlak ve inişli çıkışlı ilişkiler kurma eğilimindeler. Ayrıca birbirleriyle de farklılık gösteren ilişkiler kuracaklar. Daha önce de öne sürdüğümüz gibi, Japonya zaman içinde ve çok büyük sancılar çekerek ve vicdan hesaplaşmalarına girerek ABD'den uzaklaşıp Çin'in yörüngesine girme eğiliminde. Tıpkı diğer medeniyetlerarası Soğuk Savaş ittifakları gibi, Japonya'nın ABD'yle arasında-

ki güvenlik bağlantıları resmen asla terk edilmese de büyük bir olasılıkla zayıflayacak. Rusya 1945'de işgal ettiği Kurile adaları konusunda taviz vermeyi reddettiği sürece Rusya'yla ilişkilerinin aynı kalması zor olacak. Soğuk Savaş'ın sonunda bu meselenin çözülebileceği dönem, Rus milliyetçiliğinin yükselişiyle birlikte hızlı geçti ve ABD'nin de geçmişte olduğu gibi gelecekte de Japonların iddiasına arka çıkması için hiçbir neden yok.

Soğuk Savaş'ın son dönemlerinde Çin etkili olarak Sovyetler Birliği ve ABD'ye karşı "elindeki kartları iyi oynadı." Soğuk Savaş sonrası dünyada Rusya'nın da elinde oynayacak "kartları" vardı. İttifak halindeki Rusya ve Çin kesinlikle Batı'ya karşı bir Avrasya dengesine meylederdi ve 1950'lerdeki Çin-Sovyet ilişkisi hakkında var olan tüm endişeleri uyandırırdı. Batı'yla yakın çalışan bir Rusya ise küresel meseleler konusunda bir Konfüçyusçuluk-İslam bağlantısına ilave bir karşıt-denge sağlardı ve Çin'de kuzeyden gelebilecek bir istilaya ilişkin eski Soğuk Savaş korkularını yeniden uyandırırdı. Ama Rusya'nın bu komşu medeniyetlerinin ikisiyle de sorunları vardır. Batı'yla ilgili olarak bu sorunlar daha kısa vadeli olma eğilimindedir; Soğuk Savaş'ın sona ermesinin sonucu, Rusya ile Batı arasındaki dengenin yeniden tanımlanma ihtiyacı ve temel eşitlikleri ve göreli etki alanları konusunda her iki tarafın da uzlaşması. Pratikte bu şu anlama gelecektir:

1. Rusya'nın Avrupa Birliği ve NATO'nun Orta ve Doğu Avrupa'nın Batılı Hıristiyan devletlerini kapsayacak biçimde genişlemesini kabul etmesi ve Ukrayna iki ülkeye bölünmedikçe Batılıların NATO'nun daha fazla genişlememesine sadık kalmaları;
2. Rusya ve NATO arasında saldırmama güvencesi veren bir ortaklık antlaşması, güvenlik meselelerinde düzenli istişare, silahlanma yarışını önlemeye yönelik işbirliği çabaları ve Soğuk Savaş sonrası güvenlik ihtiyaçlarına uygun silahlanmanın denetleme

anlaşmalarına ilişkin müzakereler;
3. Batı'nın Rusya'yı Ortodoks ülkeler arasında ve Ortodoksi'nin baskın olduğu bölgelerde güvenliğin sağlanmasından sorumlu başlıca güç olarak tanıması;
4. Batı'nın Rusya'nın güneyindeki Müslüman halklardan kaynaklanan fiili ve potansiyel güvenlik sorunlarını kabul etmesi ve CFE antlaşmasını yenilemeye istekli olması ve Rusya'nın bu tür tehditlerle ilgilenmek için atması gereken diğer adımlara karşı olumlu yaklaşması;
5. Bosna gibi hem Batılı hem de Ortodoks çıkarları ilgilendiren meselelerin ele alınmasında eşit güçler olarak işbirliği yapılması için Rusya ve Batı arasında görüş birliği sağlanması.

Bu veya benzeri çizgilerde bir düzenleme şekillenirse ne Rusya ne de Batı güvenlik bakımından birbirine karşı uzun vadeli bir meydan okumada bulunur. Avrupa ve Rusya barındırdıkları düşük doğum oranları ve yaşlanan nüfuslarıyla demografik açıdan olgunlaşmış toplumlardır; bu tür toplumlar yayılmacı ve saldırgan yönelimli olmak için gerekli gençlik enerjisine sahip olmaz.

Soğuk Savaş sonrasını izleyen dönemde Rus-Çin ilişkileri önemli ölçüde daha dayanışmacı bir niteliğe büründü. Sınır anlaşmazlıkları çözüldü; her iki tarafın sınırındaki askeri kuvvetleri azaldı; ticaret genişledi; her iki taraf da diğerinin nükleer füzelerinin hedefi olmasına son verdi; ve dışişleri bakanları köktendinci İslam'la mücadele etmedeki ortak çıkarlarını istişare etti. En önemlisi de, Rusya Çin'i tanklar, savaş uçakları, uzun menzilli bombardıman uçakları ve yerden havaya atılan güdümlü füzeler dahil olmak üzere askeri teçhizat ve teknoloji için istekli ve zengin bir müşteri olarak gördü.[46] Rusların bakış açısından, bu sıcaklaşan ilişki, Japonya'yla ilişkilerinin atıl soğukluğu göz önünde bulundurulduğunda hem Asyalı "ortak"ı olarak Çin'le işbirliği yapma yönünde bilinçli bir kararı hem de NATO'nun geniş-

lemesi, ekonomik reform, silah denetimi, ekonomik yardım ve Batılı uluslararası kurumlara üyelik konusunda Batı'yla anlaşmazlıklarına bir tepkiyi yansıtıyordu. Kendi açısından Çin Batı'ya dünyada yalnız olmadığını ve gücünü yansıtma şeklindeki bölge stratejisini uygulamaya geçirmek için gerekli askeri kapasiteleri elde edebileceğini kanıtlayabilirdi. Her iki ülke için de bir Rus-Çin bağlantısı, tıpkı Konfüçyusçuluk-İslam bağlantısı gibi, Batı'nın gücü ve evrenselciliğine karşı bir dengeleme aracıdır.

Bu bağlantının uzun vadede canlı kalıp kalmayacağı ise öncelikle Rusya'nın Batı'yla ilişkilerinin karşılıklı bir tatmin temelinde dengelenme ölçüsüne ve ikinci olarak da, Çin'in Doğu Asya'da hâkim güç olarak yükselişinin Rus çıkarlarını ekonomik, demografik ve askeri olarak tehdit etme ölçüsüne bağlıdır büyük ölçüde. Çin'in ekonomik dinamizmi Sibirya'ya yayıldı ve Koreli ve Japon işadamlarıyla birlikte Çinli işadamları oradaki fırsatları keşfediyor ve kendi çıkarlarına kullanıyor. Sibirya'daki Ruslar giderek ekonomik geleceklerinin Avrupalı Ruslar'dan çok Doğu Asya ile bağlantılı olduğunu kavrıyor. Rusya için daha korkutucu olansa Çin'den Sibirya'ya göç; 1995'de ileri sürüldüğü üzere Sibirya'daki Çinli kaçak göçmenlerin sayısı 3 milyon ile 5 milyon arasında, Doğu Sibirya'daki Rus nüfus ise yaklaşık 7 milyon. Rus Savunma Bakanı Pavel Grachev bu konuyla ilgili olarak şu uyarıda bulunmuştu: "Çinliler Rus Uzak Doğu'yu barışçıl yoldan fethetme sürecine girdiler." Rusya'nın üst düzey bir göçmen bürosu yetkilisinin "Çinlilerin yayılmacılığına karşı çıkmalıyız" açıklamasında Savunma Bakanının uyarısının bir yankısını görüyoruz.[47] Ayrıca, Çin'in Orta Asya'daki eski Sovyet cumhuriyetleriyle gelişen ekonomik ilişkileri de, Rusya'yla ilişkilerini kötüleştirebilir. Çin'in yayılması, Çinlilerin I. Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya'nın Çin'den ayırdığı ve belirli bir dönem boyunca bir Sovyet uydusu konumunda olan Moğolistan üzerinde yeniden hak iddia etmesi gerektiğine karar vermeleri durumunda askeri bir yayılma haline gelebilir. Moğol istilalarından

bu yana Rusların aklından çıkmayan "sarı savaşçılar" bir noktada tekrar gerçeklik kazanabilir.

Rusya'nın İslam'la ilişkileri, Türkler, Kuzey Kafkas halkları ve Orta Asya emirliklerine karşı girilen savaşlarla yüzyıllar süren genişlemenin tarihsel mirasıyla keskinleşmiştir. Şimdi Rusya Türklerin Balkanlar'daki etkisine karşı denge oluşturmak için Ortodoks müttefikleri Sırbistan ve Yunanistan ile işbirliği yapıyor ve bu etkiyi Transkafkasya'da sınırlamak için de Ortodoks müttefiki Ermenistan'la işbirliği içinde. Etkili bir biçimde Orta Asya cumhuriyetlerindeki politik, ekonomik ve askeri etkisini korumaya çalışıyor, bu cumhuriyetleri Bağımsız Devletler Topluluğu'na dahil ediyor ve hepsine askeri kuvvet yığıyor. Rusların ilgilerinin merkezinde ise Hazar Denizi petrol ve gaz rezervleri ve bu kaynakların Batı'ya ve Doğu Asya'ya ulaştırılacağı yollar bulunuyor. Rusya yanı sıra Kuzey Kafkasya'da Müslüman Çeçen halkına karşı savaşıyor ve Tacikistan'da İslamcı köktendincileri içeren bir ayaklanmaya karşı hükümeti destekleyerek ikinci bir savaşa da girmiş bulunuyor. Bu güvenlik endişeleri, Orta Asya'da "İslam tehlikesi"nin denetim altına alınması bakımından da Çin'le işbirliği yapılması için fazladan bir motivasyon sağlıyor ve ayrıca, Rusya'nın İran'la yeniden yakınlaşması bakımından da büyük bir motivasyon sağlıyor. Rusya İran'a denizaltılar, yüksek teknolojili savaş uçakları, bombardıman uçakları, yerden havaya atılabilen füzeler ve keşif ve elektronik savaş teçhizatı sattı. Bunun yanı sıra, Rusya İran'da nükleer reaktörler kurmayı ve İran'a uranyum-geliştirme teçhizatı vermeyi kabul etti. Rusya bunun karşılığında da İran'dan açıkça Orta Asya'da köktendinciliğin yayılmasını denetim altına almasını ve üstü kapalı olarak da Orta Asya'da ve Kafkaslar'da Türk etkisinin yayılmasına karşı denge oluşturulmasında kendisiyle işbirliği yapmasını bekliyor büyük ölçüde. Gelecek on, yirmi yılda Rusya'nın İslam'la ilişkileri, güneyindeki bölgede hızla artan Müslüman nüfusun ortaya koyduğu tehlikeleri algılama gücüyle şekillenecek kesinlikle.

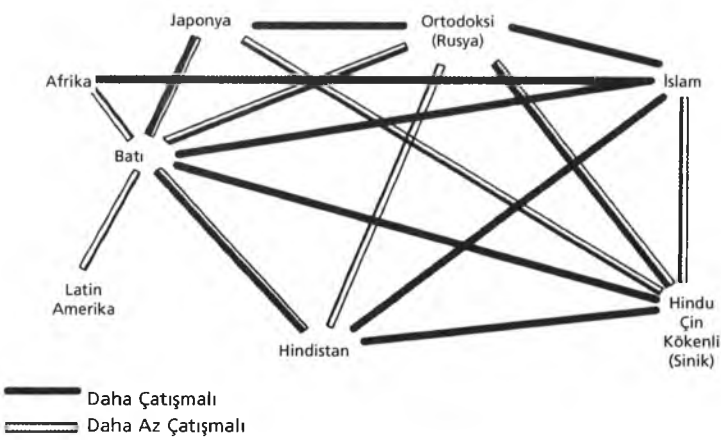
Üçüncü "değişen" ülke Hindistan Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği'nin müttefikiydi ve Çin'le bir savaşa ve Pakistan'la da muhtelif savaşlara girdi. Batı'yla, özellikle de ABD'yle ilişkileri sert bir niteliğe bürünmediği zamanlarda mesafeliydi. Soğuk Savaş sonrası dünyada Hindistan'ın Pakistan'la ilişkileri Keşmir, nükleer silahlar ve Hindistan, Sri Lanka, Pakistan ve Bangladeş'i kapsayan bölgedeki genel askeri denge konusunda son derece çatışmalı kalmaya meyillidir. Pakistan'ın diğer Müslüman ülkelerden destek sağlayabilme ölçüsünde Hindistan'ın genelde İslam'la ilişkileri zor olacaktır. Muhtemelen Hindistan bunu dengelemek için, aynen geçmişte olduğu gibi, tekil Müslüman ülkeleri Pakistan'dan uzaklaşmaya ikna etmek için özel çabalara girecektir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Çin'in komşularıyla daha dostane ilişkiler kurma çabaları Hindistan'ı da kapsıyordu, böylece iki ülke arasındaki gerilimler azaldı. Ama bu gidişatın uzun süre devam etmesi pek olası görünmüyor. Çin etkin bir şekilde Güney Asya politikalarına müdahale ediyor ve muhtemelen bunu sürdürecek gibi: Pakistan'la yakın bir ilişki kurulması, Pakistan'ın nükleer ve askeri güç kapasitelerinin pekiştirilmesi ve Myanmar'a ekonomik yardım, yatırım ve askeri yardım yapılması ve muhtemelen buradaki deniz gücü olanaklarını geliştirmesi. Çinlilerin gücü şu anda artıyor; Hindistan'ın gücüyse yirmi birinci yüzyılın başlarında bir hayli artabilir. Çatışma son derece olası görünüyor. "İki Asyalı dev arasındaki temel güç rekabeti ve kendilerini medeniyet ve kültürün doğal büyük güçleri ve merkezleri olarak görmeleri", bir analistin saptadığı gibi, "bu iki ülkeyi farklı ülkeleri ve davaları desteklemeye sevk etmeye devam edecek. Hindistan çokkutuplu dünyada bağımsız güç merkezi olarak ortaya çıkmaya çalışmayacak yalnızca, yanı sıra Çin'in gücü ve etkisine karşı bir dengeleyici güç olarak da yükselmeye çalışacak."[48]

Daha büyük bir Konfüçyusçuluk-İslam bağlantısı olmaması durumunda en azından Çin-Pakistan ittifakına karşı çıkarken, Rusya'yla yakın bir ilişki kurmak ve Rus askeri

teçhizatının büyük bir müşterisi olmayı sürdürmek kesinlikle Hindistan'ın çıkarına olacak. 1990'ların ortalarında Hindistan Rusya'dan bir uçak gemisi ve sonunda ABD'nin yaptırım uygulamasına yol açan kriyojenik roket teknolojisi dahil olmak üzere neredeyse her tip silah satın alıyordu. Silahlanmaya ek olarak Hindistan ve ABD arasındaki diğer meseleler insan haklarını, Keşmir'i ve ekonomik özgürleşmeyi içeriyordu. Ama ABD-Pakistan ilişkilerinde yaşanan soğukluk ve Çin'i kontrol altına almadaki ortak çıkarları zaman içinde Hindistan ve ABD'nin yakınlaşmasına yol açacak gibi görünüyor. Hindistan'ın Güney Asya'da gücünün artması ABD çıkarlarına zarar veremez ve bu çıkarlara hizmet edebilir.

Medeniyetler ve çekirdek devletleri arasındaki ilişkiler karmaşık, ekseriyetle de muğlaktır ve değişim gösterir. Herhangi bir medeniyete bağlı ülkelerin çoğu genellikle başka bir medeniyetin ülkeleriyle ilişkilerinin şekillenmesinde kendi medeniyetlerinin çekirdek devletinin önderliğini izleyecektir. Ama bu her zaman söz konusu olmayabilir ve belli ki bir medeniyetin tüm ülkeleri, ikinci bir medeniyetin tüm ül-

ŞEKİL 9.1
UYGARLIKLARIN KÜRESEL POLİTİKASI:
ŞEKİLLENEN GRUPLAŞMALAR

keleriyle aynı tip ilişkiler kurmaz. Ortak çıkarlar, genellikle de üçüncü bir medeniyetin mensubu bir ortak düşman, farklı medeniyetlerin ülkeleri arasında işbirliğine yol açabilir. Görüldüğü üzere, medeniyetler içinde, özellikle de İslam'da, çatışmalar da yaşanır. Ayrıca fay hatları boyunca gruplar arasındaki ilişkiler, aynı medeniyetlerin çekirdek devletleri arasındaki ilişkilerden önemli ölçüde farklılaşabilir. Yine de, geniş eğilimler belirgindir ve medeniyetler ve çekirdek devletler arasında şekillenme halindeki görünür kamplaşmaların ve düşmanlıkların neler olabileceği konusunda akla yatkın genellemelerde bulunulabilir. Bunlar Şekil 9.1'de özetleniyor. Soğuk Savaş'ın görece basit iki kutupluluğunun yerini çokkutuplu, çokmedeniyetli bir dünyanın çok daha karmaşık ilişkileri alıyor.

10
Geçiş Savaşlarından Fay Hattı Savaşlarına

geçiş savaşları: afganistan ve körfez

Ünlü Faslı akademisyen Mahdi Elmandjra Körfez savaşını, savaş sürdüğü sırada, "*La première guerre civilisationelle*"* olarak adlandırmıştı.[1] Aslında bu ikincisiydi. İlki 1979-1989 Sovyet-Afgan Savaşı'ydı. Her iki savaş da bir ülkenin diğer bir ülke tarafından doğrudan istila edilmesiyle başladı, ama zaman içinde bir dönüşüm geçirerek büyük ölçüde medeniyet savaşları olarak yeniden tanımlandılar. Aslında, her ikisi de etnik çatışma ve farklı medeniyetlerin grupları arasındaki fay hattı savaşlarının hüküm sürdüğü bir çağa geçiş savaşlarıydı.

Afgan Savaşı, Sovyetler Birliği'nin bir uydu rejimi yaratma çabasının sonucunda patlak vermişti. ABD sert bir şekilde tepki gösterip Sovyet askeri kuvvetlerine direnen Afgan ihtilalcileri örgütleyip, mali ve teçhizat desteği sağladığındaysa bir Soğuk Savaş halini aldı. Amerikalılar için Sovyetlerin yenilgisi, komünist rejimlere karşı silahlı direnişin desteklenmesi ve ABD'nin Vietnam'da mustarip olduğuyla kıyaslanabilecek bir biçimde Sovyetlerin küçük düşürülmesinin perçinlenmesi şeklindeki Regan doktrininin doğrulanması anlamına geliyordu. Aynı zamanda, sonuçları Sovyet toplumunun ve politik düzeninin bütününe yayılmış ve Sovyet imparatorluğunun dağılmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuş bir yenilgiydi. Amerikalılar ve Batılılar için Afganistan Soğuk Savaş'ın nihai, belirleyici zaferiydi, Water-

* "İlk medeniyet savaşı" (ç.n.)

loo'suydu.

Ama bununla birlikte, Sovyetlere karşı savaşanlar için Afgan Savaşı başka bir şeydi. Batılı bir akademisyenin gözlemlediği gibi,[2] "milliyetçi veya sosyalist ilkelere dayanmayan", ama bunun yerine, cihad adı altında savaşılan ve İslam'ın özgüveni ve gücüne muazzam bir itki kazandıran İslami ilkelere dayanan, "yabancı bir güce karşı ilk başarılı direnişti". Gerçekten de, İslam dünyasındaki etkisi, 1905'de Japonların Rusları yenilgiye uğratmasının Doğu dünyası üzerindeki etkisiyle kıyaslanabilirdi. Batı'nın Özgür Dünya için bir zafer olarak gördüğü şeyi, Müslümanlar İslam'ın zaferi olarak görür.

Amerikan dolarları ve roketleri Sovyetlerin yenilgisinde belirleyici bir rol oynadı. Ama geniş bir hükümetler ve gruplar dizisinin Sovyetleri yenilgiye uğratmak ve çıkarlarına hizmet edecek bir zafer kazanmak için birbirleriyle yarıştığı İslam'ın ortak çabaları da bu yenilgi açısından elzemdi. Savaş için Müslüman mali desteği öncelikle Suudi Arabistan'dan geldi. 1984 ve 1986 arasında Suudiler direnişe 525 milyon dolar harcadılar; 1989'da toplam 717 milyon doların yüzde 61'ini veya 436 milyon dolarını vermeyi kabul ettiler, paranın geri kalını da ABD tarafından ödenecekti. 1993'te Afgan hükümetine 193 milyon dolar verdiler. Savaş boyunca verdikleri toplam miktar, en az ABD'nin harcadığı 3 milyar ile 3,3 milyar dolar kadardı ve büyük bir olasılıkla bundan daha çoktu. Savaş boyunca diğer İslam ülkelerinden, öncelikle de Arap ülkelerinden yaklaşık 25.000 gönüllü savaşa katıldı. Büyük ölçüde Ürdün'de askeri eğitime alınan bu gönüllüler Pakistan gizli servisi tarafından yetiştirildi. Pakistan ayrıca lojistik ve diğer desteklerin yanı sıra direniş için vazgeçilmez dış üs olarak da destek sağladı. Buna ilaveten, Pakistan Amerikan parasının ödenme aracısı ve kanalıydı ve kasıtlı olarak bu ödeneklerin yüzde 75'ini daha köktendinci İslamcı gruplara yöneltmişti, bu miktarın yüzde 50'si Gulbuddin Hekmatyar'ın önderliğindeki en aşırı Sunni köktendinci fraksiyona gidiyordu. Her ne kadar

Sovyetler'le savaşıyor olsalar da, Arap katılımcılar çok güçlü bir biçimde Batı karşıtıydı ve Batılı hümaniter yardım kuruluşlarını ahlâka aykırı ve İslam'ı tahrip edici olmakla suçluyorlardı. Sonuçta Sovyetler etkili biçimde dengeleyemedikleri veya karşı koyamadıkları üç etken yüzünden yenilgiye uğradı: Amerikan teknolojisi, Suudi parası ve Müslüman demografisi ve şevki.[3]

Savaş arkasında, Müslüman olmayan tüm güçlere karşı İslam'ı desteklemeye niyetli endişeli bir İslamcı organizasyonlar koalisyonu bıraktı. Yanı sıra, uzmanlaşmış ve deneyimli savaşçılar, kamplar, eğitim sahaları ve lojistik araç gereç, 300 ile 500 arasında kayıt dışı Stinger füzesi dahil olmak üzere çok büyük miktarda askeri teçhizat ve en önemlisi de, neyin başarılmış olduğu konusunda heyecan verici bir güç ve özgüven duygusu ve kışkırtıcı bir diğer zaferlere doğru yol alma arzusunu da miras bıraktı. Bir ABD yetkilisinin 1994'te söylediği gibi, Afgan gönüllülerin "cihada olan dini ve politik inançları had safhadaydı. Dünyanın iki süper gücünden birine dersini verdiler, şimdi de ikincisi üzerinde çalışıyorlar."[4]

Afgan Savaşı bir medeniyet savaşı oldu çünkü her yerde Müslümanlar onu böyle görüyor ve Sovyetler Birliği'ne karşı birleşiyordu. Körfez Savaşı da bir medeniyet savaşı oldu çünkü Batı bir Müslüman çatışmasına askeri olarak müdahale etti, Batılılar çok güçlü bir biçimde bu müdahaleyi destekledi ve Müslümanlar dünyanın her yerinde bu müdahaleyi kendilerine karşı bir savaş addedip Batı emperyalizminin bir başka örneği olarak gördükleri şeye karşı cephe aldılar.

Arap ve Müslüman hükümetler başlangıçta savaş konusunda bölündü. Saddam Hüseyin sınırların dokunulmazlığını ihlal etti ve Ağustos 1994'te Arap Birliği büyük bir oy çoğunluğuyla (on dört kabul oyu, iki karşıt oy, beş çekimser veya boş oyla) Saddam'ın eylemini kınadı. ABD tarafından örgütlenen Irak-karşıtı koalisyona Mısır ve Suriye büyük

sayıda ve Pakistan, Fas ve Bangladeş de daha az sayıda askeri kuvvet desteği sağlamayı kabul etti. Türkiye Irak'tan gelip kendi topraklarından geçerek Akdeniz'e ulaşan boru hattını kapadı ve topraklarındaki hava üslerinin koalisyon tarafından kullanılmasına izin verdi. Bu eylemler karşılığında Türkiye Avrupa'ya kabul edilme iddiasını güçlendirdi; Pakistan ve Fas Suudi Arabistan'la yakın ilişkilerini pekiştirdi; Mısır borcunun iptal edilmesini sağladı; ve Suriye Lübnan'ı aldı. Buna karşılık İran, Ürdün, Libya, Moritanya, Yemen, Sudan ve Tunus hükümetleri ve yanı sıra P.L.O., Hamas ve FIS gibi örgütler, aralarından birçoğunun Suudi Arabistan'dan almış olduğu mali desteğe rağmen, Irak'ı destekliediler ve Batı'nın müdahalesini kınadılar. Diğer Müslüman hükümetler, örneğin Endonezya hükümeti, uzlaşmacı tavırlar benimsediler veya herhangi bir tavır almaktan kaçınmaya çalıştılar.

Müslüman hükümetler başlangıçta bölünme yaşarken, Arap ve Müslüman kanısı daha en baştan çok güçlü bir biçimde Batı karşıtıydı. Amerikalı bir gözlemcinin Kuveyt istilasından üç hafta sonra Yemen, Suriye, Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan'ı ziyaret etmesinin ardından bildirdiği gibi "Arap dünyası... ABD'ye karşı hiddetten köpürüyor, dünyanın en büyük gücüne meydan okuyacak denli cesur bir Arap liderin özlemiyle coşkusunu bastırabilir yalnızca."[5] Fas'tan Çin'e milyonlarca Müslüman, Saddam Hüseyin'e arka çıkıyor ve "onu bir Müslüman kahraman ilan ediyorlardı".[6] Demokrasi ikilemi "bu çatışmanın büyük ikilemi"ydi: Saddam Hüseyin'e verilen destek, politikanın daha açık olduğu ve ifade özgürlüğünün daha az kısıtlandığı bu Arap ülkelerinde en "hararetli ve yaygın" olanıydı.[7] Fas, Pakistan, Ürdün, Endonezya ve diğer ülkelerde Batı'yı ve Batı'nın uşağı addedilen Kral Hasan, Benazir Bhutto ve Suharto gibi politik liderler büyük protesto gösterileriyle kınandı. Koalisyona muhalefet "Körfez'de yabancı güçlerin mevcudiyetine karşı çıkan geniş bir vatandaş yelpazesine" sahip Suriye'de bile yüzeye çıktı. Hindistan'daki 100 milyon Müslümanın

yüzde 75'i savaştan ötürü ABD'yi suçladı ve Endonezya'nın 171 milyon Müslüman vatandaşı ABD'nin Körfez'deki askeri müdahalesine "neredeye evrensel olarak" karşı çıktı. Arap entelektüeller benzer tarzda gruplaştılar ve Saddam'ın zulmüne göz yumulması ve Batı'nın müdahalesinin kınanması için karmaşık gerekçeler formülleştirdiler.[8]

Araplar ve diğer Müslümanlar genelde Saddam Hüseyin'in kana susamış bir tiran olabileceğini kabul ediyor, ama FDR'nin düşüncesine koşut olacak biçimde "bizim kana susamış tiranımız" görüşünü savunuyorlardı. Onların gözünde, istila kendi içlerinde çözülmesi gereken bir aile meselesiydi ve debdebeli bir uluslararası adalet teorisi adına müdahale edenler ise kendi bencilce çıkarlarını korumak ve Arapların Batı'ya tabi kılınmasını sağlamak için bu müdahalede bulunuyorlardı. Bir araştırmada bildirildiği üzere, Arap entelektüeller "Irak rejimini hakir görüyor ve zulmü ve otoriteciliğine kederleniyor, ama Arap dünyasının büyük düşmanı Batı'ya bir direniş merkezi oluşturduğunu düşünerek saygı duyuyorlar." "Arap dünyasını Batı'ya muhalif olarak tanımlıyorlar." Filistinli bir profesörün söylediği gibi, "Saddam'ın yaptığı şey yanlış, ama Batı'nın askeri müdahalesine karşı çıktığı için Irak'ı suçlayamayız." Batı'daki ve başka yerlerdeki Müslümanlar, Müslüman olmayan askeri kuvvetlerin Suudi Arabistan'daki mevcudiyetini ve buna bağlı olarak Müslümanların kutsal yerlerinin "saygısızlık edilerek kirletilmesi"ni kınıyordu.[9] Hâkim görüş kısaca şöyleydi: Saddam istilada hatalıydı, Batı ise müdahale etmede daha da hatalıydı, dolayısıyla Saddam Batı'ya karşı savaşmada haklıdır ve biz de onu desteklemekle doğrusunu yapıyoruz.

Saddam Hüseyin, tıpkı diğer fay hattı çatışmalarının birincil katılımcıları gibi, eski laik rejimini en geniş çağrıyı barındıracak davayla özdeşleştiriyordu: İslam. Müslüman dünyada kimliklerin U-şekilli, 180 derece dönüşümlü dağılımı göz önünde bulundurulduğunda, Saddam'ın hiçbir gerçek alternatifi yoktu. İslam'ın Arap milliyetçiliği veya muğ-

lak bir Üçüncü dünya Batıcılık-karşıtlığı konusundaki bu seçimi, bir Mısırlı yorumcunun gözlemlediği gibi, "destek seferber edilmesi için bir politik ideoloji olarak İslam'ın değerini kanıtlar."[10] Her ne kadar, Suudi Arabistan pratikleri ve kurumları bakımından, muhtemelen İran ve Sudan hariç diğer devletlerden daha katı anlamda Müslüman olsa da ve dünyanın her yerinde İslamcı gruplara para yardımı yapsa da, hiçbir ülkede hiçbir İslamcı hareket Irak'a karşı Batı koalisyonunu desteklemedi ve neredeyse hepsi Batı'nın müdahalesine karşı çıktı.

Dolayısıyla, Müslümanlar için savaş hızla medeniyetlerarası bir savaş haline geldi, İslam'ın ihlal edilemezliğinin tehlike altında olduğu bir savaş haline. Mısır, Suriye, Ürdün, Pakistan, Malezya, Afganistan, Sudan ve başka yerlerdeki İslamcı köktendinci gruplar, bu savaşı "haçlılar ve Siyonistler" tarafından "İslam'a ve medeniyetine" karşı sürdürülen bir savaş olarak kınadılar ve "halkına karşı sürdürülen askeri ve ekonomik saldırganlık" karşısında Irak'ı desteklediklerini ilan ettiler. 1980 Sonbaharı'nda Mekke'deki İslam Üniversitesi rektörü Safar al-Hawali Suudi Arabistan'da elden ele gezen bir teyp kasetinde, savaşın "Irak'a karşı dünyanın savaşı değil, İslam'a karşı Batı'nın savaşı" olduğu açıklamasını yapıyordu. Benzer şekilde Ürdün Kralı Hüseyin "Bu yalnızca Irak'a karşı değil, tüm Araplara ve tüm Müslümanlara karşı bir savaş" görüşünü ileri sürüyordu. Ayrıca Fatima Mernissi'nin dikkat çektiği gibi, Başkan Bush'un sık sık ABD adına Tanrı'dan yardım istemesi gibi retorik yakarışlar, Arapların bu savaşı, Bush'un "on yedinci yüzyılın İslam-öncesi savaşçı kavimlerinin ve daha sonraları da Hıristiyan haçlılarının hesaplı, açgözlü saldırılarıyla" kaplı açıklamalarıyla birlikte "dini bir savaş" olarak algılamalarını pekiştiriyordu. Savaşın Batılı ve Siyonist bir komplonun ürettiği bir Haçlı seferi olduğu savları, karşılığında bir cihadı haklı çıkardı, hattâ seferberliğini talep etti.[11]

Müslümanların savaşı İslam'a karşı Batı olarak tanımla-

ması, Müslüman dünyada husumetlerin azalmasını veya askıya alınmasını kolaylaştırdı. Müslümanlar arasındaki eski farklılıklar, İslam ve Batı arasındaki muazzam farklılığa kıyasla önem bakımından azılıyordu. Savaş boyunca Müslüman hükümetler ve gruplar sürekli olarak Batı'dan uzaklaşmaya meyletti. Körfez Savaşı, tıpkı kendisini önceleyen Afgan Savaşı gibi, eskiden sık sık birbirlerinin boğazına sarılan Müslümanları birleştirdi: Arap sekülaristler, milliyetçiler ve köktendinciler; Ürdün hükümeti ve Filistinliler; P.L.O. ve Hamas; İran ve Irak; genelde de muhalefet partileri ve hükümetler. Safar al-Hawali'nin ortaya koyduğu gibi, "Irak'ın şu Ba'athistleri birkaç saatliğine düşmanımız olur, ama Roma kıyamete kadar düşmanımız."[12] Savaş ayrıca Irak ve İran arasında uzlaşma sürecini de başlattı. Şiî dini liderler Batı'nın müdahalesini kınadı ve Batı'ya karşı cihad çağrısında bulundular. İran hükümeti eski düşmanına karşı yöneltilmiş önlemlerden uzaklaştı ve savaşı müteakip iki rejim arasındaki ilişkilerde tedrici bir iyileşme yaşandı.

Dış bir düşman yanı sıra bir ülke içindeki çatışmayı da azaltır. Örneğin, Ocak 1991'de Pakistan'a, bu ülkeyi en azından kısa bir süreliğine birleştiren "Batı-karşıtı polemiklerde dalgalara kapıldığı" bildirildi. "Pakistan hiçbir zaman bu kadar birlik bütünlük içinde olmamıştır. Yerli Sindhi'ler ve Hindistan'dan gelen göçmenlerin birbirini beş yıl boyunca katlettiği güneydeki Sind eyaletinde her iki tarafın halkı da el ele verip Amerikalılara karşı gösteri yaptılar. Kuzeybatı Sınırı'ndaki aşırı tutucu aşiret bölgelerinde insanların genelde Cuma namazı dışında başka hiçbir şey için bir araya toplanmadığı yerlerde kadınlar bile protesto gösterileri için sokaklara dökülüyor."[13]

Kamuoyu savaşa karşı giderek daha katı olurken, başlangıçta koalisyonla ilişki kuran hükümetler geri adım attı veya bölündü ya da eylemleri için incelikli rasyonelleştirmeler geliştirdiler. Askeri kuvvetlere katkıda bulunan Hafız el-Esad gibi liderler artık, Suudi Arabistan'daki Batılı askeri güçlerin dengelenmesi ve sonunda da geri çekilmesi için

bunların gerekli olduğunu ve ne olursa olsun Batılı askeri kuvvetlerin sadece savunma amaçlı ve kutsal yerlerin korunması için kullanılması gerektiğini ileri sürüyordu. Türkiye ve Pakistan'da üst düzey askeri liderler açıkça hükümetlerinin koalisyonun yanında yer almasını kınadılar. Savaşa en fazla askeri kuvvet yardımında bulunan Mısır ve Suriye hükümetleri, Batı karşıtı baskıları bastırabilmek ve göz ardı edebilmek için toplumları üzerinde yeterli denetim kurabilmişti. Belli ölçüde daha açık olan Müslüman ülkelerin hükümetleri Batı'dan uzaklaşmaya ve giderek Batı karşıtı konumlar benimsemeye ikna edildi. Magrib'de "Irak'a yönelik destek patlaması, savaşın en büyük sürprizlerinden biri"ydi. Tunus kamuoyu güçlü bir biçimde Batı karşıtıydı ve Cumhurbaşkanı Ben Ali Batılıların müdahalesini kınamada hızlı davrandı. Fas hükümeti başlangıçta 1500 askeri kuvvetle koalisyona katıldı, ama daha sonra Batı karşıtı gruplar seferber olurken Irak lehine genel bir darbeyi açıktan onayladı. Cezayir'de 400.000 kişinin yer aldığı Irak yanlısı bir gösteri yürüyüşü, başlangıçta Batı'dan yana bir tutum sergileyen Cumhurbaşkanı Bendjedid'i tavrını değiştirmeye, Batı'yı kınamaya ve "Cezayir kardeşi Irak'ın tarafında yer alacaktır" açıklamasını yapmaya teşvik etti.[14] Ağustos 1990'da üç Magrip hükümeti Arap Birliği'nde Irak'ı kınama yönünde oy kullanmıştı. Sonbaharda halklarının kızışan hislerine karşılık vererek Amerikan müdahalesini kınama yönünde bir önergeden yana oy kullandılar.

Batı'nın askeri çabası Batılı ve Müslüman olmayan medeniyetlerin halklarından da çok az destek aldı. Ocak 1991'de oy veren Japonların yüzde 25'i savaşı desteklerken yüzde 53'ü savaşa karşıydı. Hindular The Times of India'nın uyarıda bulunduğu üzere "güçlü ve kibirli bir Musevi-Hıristiyan dünya ile dini şevkle ateşlenen güçsüz bir Müslüman dünya arasında çok daha yıkıcı bir hesaplaşmaya" yol açabilecek savaştan ötürü Saddam Hüseyin'i ve George Bush'u suçlama konusunda eşit ölçüde bölünmüşlerdi. Böylece, Körfez Savaşı önce Irak ve Kuveyt arasındaki bir savaş ola-

rak başlamış, daha sonra Irak ve Batı arasındaki bir savaşa dönüşmüş, ardından İslam ve Batı arasındaki bir savaş halini almış ve nihayetinde de, Batılı olmayanların çoğunun gözünde Batı'ya karşı Doğu'nun savaşı olup çıkmıştı: "Beyaz adamın savaşı, eski tarz emperyalizmin yeni tezahürü."[15]

Kuveytliler dışında hiçbir İslam halkı savaş hakkında ateşli değildi ve çok güçlü bir şekilde Batı'nın müdahalesine karşı çıkıyordu. Savaş sona erdiğinde Londra ve New York'taki zafer kutlamaları başka hiçbir yerde yinelenmedi. Sohail H. Hashmi'nin gözlemlediği gibi, "savaşın sonucu" Araplar arasında "büyük bir sevinç için hiçbir zemin sağlamadı". Hüküm süren atmosfer daha ziyade yoğun bir hayal kırıklığı, ümitsizlik, küçük düşme duygusu ve hınç atmosferiydi. Batı bir kez daha kazanmıştı. Arapların umutlarını yeşertmiş olan son Salaheddin bir kez daha, İslam cemaatine zorla giren Batı'nın muazzam gücü karşısında yenilgiye uğramıştı. Fatima Mernissi şu soruyu soruyor: "Arapların başına savaşın yol açtığından daha başka, tüm Batı'nın teknolojisinin tümüyle bizi bombardımana tutmasından başka en kötü ne gelebilirdi ki? Nihai dehşet bu işte."[16]

Savaşı müteakip Arap kamuoyu, Kuveyt dışında, Körfez'de ABD'nin askeri mevcudiyetine karşı giderek daha eleştirel olmaya başladı. Kuveyt'in kurtuluşu, Saddam Hüseyin'e karşı çıkılması bakımından tüm gerekçeleri ortadan kaldırdı ve Körfez'de varlığını koruyan Amerikan askeri mevcudiyeti için de çok az gerekçe bıraktı. Dolayısıyla, Mısır gibi ülkelerde bile kamuoyu Irak'a karşı giderek daha fazla sempati duymaya başladı. Koalisyonda yer alan Arap hükümetler konumlarını değiştirdi.[17] Diğerleri kadar Mısır ve Suriye de Ağustos 1992'de güney Irak'ta bir girilmez bölgenin dayatılmasına karşı çıktı. Arap hükümetlerle birlikte Türkiye de Ocak 1993'te Irak'a hava saldırıları yapılmasına karşı çıktı. Şayet Batı'nın hava kuvvetleri Sunni Müslümanların Müslüman Şiîlere yönelik saldırılarına karşılık vermek için kullanılabilecekse, niçin Ortodoks Sırpların

Boşnak Müslümanlara yönelik saldırılarına karşılık vermek için de kullanılmasın ki? Haziran 1993'te Başkan Clinton, Iraklıların eski Başkan Bush'a suikast girişimlerine misilleme olarak Bağdat'ın bombalanması emrini verdiğinde, uluslararası tepki tam anlamıyla medeniyet çizgilerinde verildi. İsrail ve Batı Avrupa hükümetleri saldırıyı güçlü bir biçimde desteklediler; Rusya "meşru" bir nefsi müdafaa olarak kabul etti; Çin "derin kaygısı"nı dile getirdi; Suudi Arabistan ve Körfez emirlikleri hiç ses çıkarmadı; diğer Müslüman hükümetler, Mısır dahil, Batı'nın bir başka çifte standart örneği olarak kınadılar ve İran saldırıyı Amerikan "yeni yayılmacılığı ve bencilliği"nce güdülenen "rezil bir saldırganlık" olarak adlandırdı.[18] Tekrar tekrar şu soru soruldu: ABD ve "uluslararası cemaat" (yani, Batı) niçin İsrail'in saldırgan davranışına ve BM kararlarını ihlal etmesine aynı şekilde tepki vermiyor?

Körfez Savaşı medeniyetler arasındaki Soğuk Savaş sonrası ilk kaynak savaşıydı. Dünyanın en büyük petrol rezervleri stokunun, güvenlikleri bakımından Batı'ya bağımlı Suudi ve emirlik hükümetlerin kontrolünde mi, yoksa petrolü Batı'ya karşı bir silah olarak kullanabilecek veya kullanmak isteyebilecek bağımsız Batı karşıtı rejimlerin kontrolünde mi olacağı gelişmelere bağlıydı. Batı Saddam Hüseyin'i yerinden etmede başarısız oldu, ama güvenlik bakımından Körfez devletlerinin Batı'ya bağımlılığını dramatikleştirmede ve Körfez'de barış dönemlerindeki askeri mevcudiyetini genişletmeyi sağlamada bir tür zafer kazandı. Savaştan önce İran, Irak, Körfez İşbirliği Konseyi ve ABD körfez üzerinde etki sahibi olmak için kapıştılar. Savaştan sonra ise İran Körfezi bir Amerikan gölü oldu.

fay hattı savaşlarının özellikleri

Klanlar, kabileler, etnik gruplar, dini cemaatler ve uluslar arasındaki savaşlar her çağda ve her medeniyette hüküm sürmüştür çünkü insanların kimliklerinde köklenirler. Bu

çatışmalar, taraf olmayanların doğrudan doğruya çıkarına ilişkin daha geniş ideolojik veya politik meseleler içermemeleri bakımından tikelci olma eğilimini taşır, ama yine de, dış grupların insancıl kaygılarından da türeyebilirler. Aynı zamanda, temel kimlik meseleleri olayların gidişatına bağlı olduğu için saldırgan ve kanlı olma eğilimini de barındırırlar. Yanı sıra, uzun vadelilerdir; ateşkesler veya uzlaşmalarla kesintiye uğrayabilirler ama bunlar bozulma eğilimindedir ve çatışma yeniden başlar. Ama öte yandan, bir kimlik iç savaşında taraflardan birinin kesin askeri zaferi soykırım olasılığını artırır.[19]

Fay hattı çatışmaları farklı medeniyetlerin devletleri veya grupları arasındaki cemaat çatışmalarıdır. Fay hattı savaşları da şiddet içeren çatışmalardır. Bu tür savaşlar devletler arasında, hükümet dışı gruplar arasında ve devletler ile hükümet dışı gruplar arasında patlak verebilir. Devletlerin içindeki fay hattı çatışmaları, çoğunlukla coğrafi olarak ayrı bölgelerde konumlanmış grupları içerebilir, böyle olduğunda da normalde hükümetin kontrolünü elinde bulundurmayan grup bağımsızlık için mücadele eder ve bundan daha azını elde etmeye istekli olabilir de olmayabilir de. Devlet içi fay hattı çatışmaları ayrıca, coğrafi olarak iç içe geçmiş grupları da kapsayabilir, böyle olması durumunda, sürekli gergin ilişkiler Hindistan'daki Hindular ve Müslümanlar veya Malezya'daki Müslümanlar ve Çinliler arasında rastlandığı gibi zaman zaman şiddete dönüşebilir veya özellikle yeni devletler ve sınırları belirlenirken tam bir çatışma çıkabilir ve insanları kuvvet kullanarak ayırmak için şiddet içeren eylemlere yol açabilir.

Fay hattı çatışmaları bazen halkların kontrolünü elde etmeye yönelik mücadeleler niteliğine bürünür. Daha sık rastlanan mesele ise belirli bir bölgenin kontrolünün ele geçirilmesidir. En azından taraflardan birinin amacı bölgeyi ele geçirme ve diğer halkı oradan sürerek, katlederek veya her iki yola da başvurularak, yani "etnik temizlik" aracılığıyla bölgenin serbestleştirilmesidir. Bunlar ekseriyetle şiddet içe-

ren çirkin çatışmalardır, her iki taraf da katliama, terörizme, tecavüze ve işkenceye başvurur. Belirsizliğini koruyan bölge genellikle taraflardan birinin veya her ikisinin büyük ölçüde tarihi ve kimliğinin simgesidir, üzerinde ihlal edilemez bir hak sahibi olduğu kutsal bir topraktır: West Bank, Keşmir, Nagorno-Karabakh (Karabağ Özerk Yönetim Birimi), Drina Vadisi, Kosova.

Fay hattı savaşları genelde cemaat savaşlarının tipik özelliklerinin hepsini olmasa da kimilerini barındırır. Uzayıp giden çatışmalardır. Devletler içerisinde sürdüklerinde devletler arası savaşlardan ortalama altı kat daha fazla sürme eğilimindedirler. Grup kimliği ve güç şeklinde temel meseleleri içermeleri bakımından müzakerelerle ve uzlaşmalarla çözülmeleri zordur. Anlaşma sağlandığında çoğunlukla bu anlaşma her iki yakanın tüm taraflarınca onaylanmaz ve genellikle de uzun sürmez. Fay hattı savaşları alevlenip muazzam bir şiddet içerebilecek, ardından da küçük alevlenmelerle düşük yoğunluklu bir savaş halini alabilecek veya tekrar alevlenmek üzere kasvetli bir husumete dönüşebilecek inişli çıkışlı savaşlardır. Cemaat kimliği ve nefret ateşleri soykırım haricinde nadiren bütünüyle söndürülür. Fay hattı savaşları devamlılık özelliklerinin sonucu olarak, tıpkı diğer cemaat savaşları gibi, büyük sayılarda ölüm ve mülteciye yol açma eğilimini taşır. 1990'ların başlarında yaşanan fay hattı savaşlarına ilişkin tahmini olmakla birlikte dikkatlice ele alınması gereken ama yaygın olarak kabul edilen ölüm rakamları şöyledir: Filipinler'de 50.000, Sri Lanka'da 50.000-100.000 arası, Keşmir'de 20.000, Sudan'da 500.000-1,5 milyon arası, Tacikistan'da 100.000, Hırvatistan'da 50.000, Bosna'da 50.000-200.000 arası, Çeçenistan'da 30.000-50.000 arası, Tibet'te 100.000, Doğu Timor'da 200.000.[20] Neredeyse bu çatışmaların tümü çok daha fazla sayıda mültecinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bu çağdaş savaşların çoğu, uzayıp giden bir kanlı çatışmalar tarihinin en son raundudur ve yirminci yüzyıl sonuna özgü şiddet bunu durdurma çabalarına sürekli olarak diren-

mektedir. Sözgelimi, Sudan'daki savaş 1956'da patlak verdi, 1972'de güney Sudan'a belli bir özerklik tanıyan bir uzlaşma sağlanınca kadar sürdü ve 1983'de yeniden başladı. Sri Lanka'daki Tamil ayaklanması 1983'de başladı; ayaklanmanın sona erdirilmesi için 1991'de yapılan barış müzakereleri sonuç vermeyince savaş 1995'te yeniden başladı ve Ocak 1995'de bir ateşkes anlaşması sağlandı. Ama dört ay sonra isyancı Tamil Kaplanları ateşkesi bozdu ve barış görüşmelerinden uzaklaştı, böylece savaş daha yoğunluk kazanan bir şiddetle yeniden başladı. Filipinler'deki Moro isyanı 1970'lerin başında başladı ve Mindanao'nun bazı bölgelerine özerklik tanıyan bir anlaşmanın sağlanmasının ardından 1976'da yavaşladı. Ama 1993'e gelindiğinde karşıt görüşlü isyancı grupların barış çabalarını yadsımasıyla birlikte şiddetin sık sık ve giderek artan bir düzeyde dirildiğine tanık olundu. Rus ve Çeçen liderler Temmuz 1995'te önceki yılın Aralık ayında başlayan şiddete son vermek için tasarlanan bir askeri güçleri arındırma anlaşmasına karar aldı. Savaş bir süreliğine duruldu, ama daha sonra Çeçenlerin Rus vatandaşlara ve Rus yandaşı liderlere yönelik saldırılarıyla, Rusların misillemeleriyle, Ocak 1996'da Çeçenlerin Dağıstan'a girmeleriyle ve 1996 başlarında Rusların büyük karşı saldırılarıyla birlikte yeniden başladı.

Fay hattı savaşları cemaat savaşlarının uzun sürme, şiddet düzeyinin yüksek olma ve ideolojik zıtdeğerlilik özelliklerini barındırmakla birlikte, iki bakımdan bu savaşlardan farklılık gösterirler. Birincisi, cemaat savaşları etnik, dinsel, ırksal veya dilsel gruplar arasında çıkabilir. Ama din medeniyetlerin birincil tanımlayıcı karakteristiği olduğundan fay hattı savaşları neredeyse her zaman farklı dinlerden insanlar arasında yaşanmaktadır. Kimi analistler bu etkenin önemini pek dikkate almazlar. Örneğin, Bosna'daki Sırpların ve Müslümanların ortak etnisite ve diline, geçmişteki barışçıl bitişik varoluşlarına ve birbirleriyle yaptıkları yoğun evliliklere dikkat çekerler, ama Freud'un "küçük farklılıkların narsisizmi"ne göndermeler yaparak din etkenini göz ardı

ederler.[21] Ama bu yargı laik miyoplukta köklenmektedir. Binlerce yıllık insanlık tarihi, dinin "küçük bir farklılık" değil muhtemelen insanlar arasında var olabilecek en büyük farklılık olduğunu kanıtlamaktadır. Fay hattı savaşlarının sıklığı, yoğunluğu ve şiddeti farklı tanrılara inançlarla büyük ölçüde artmaktadır.

İkincisi, diğer cemaat savaşları tikelci olma eğilimindedir, dolayısıyla yayılma ve fazladan taraflar içerme olasılıkları nispeten azdır. Oysa fay hattı savaşları, tanım itibariyle daha büyük kültürel varlıkların parçası olan gruplar arasındadır. Alışıldık cemaat çatışmasında A Grubu B Grubu ile savaşıyor ve C, D ve E Gruplarının da, A veya B Grubu C, D ve E Gruplarının çıkarlarına doğrudan saldırmadıkça bu çatışmaya girmek için hiçbir nedenleri bulunmuyor. Oysa, bir fay hattı savaşında, A1 Grubu B1 Grubu ile savaşıyor ve her biri savaşın kapsamını artırıp kendi medeniyetlerinin soydaş gruplarından (A2, A3, A4 ve B2, B3 ve B4) destek sağlamaya çalışıyor ve bu gruplar da savaşan soydaşlarıyla özdeşleşiyor. Modern dünyada ulaşım ve iletişim olanaklarının artması bu bağlantıların kurulmasını ve dolayısıyla fay hattı çatışmalarının "uluslar arasılılaşması"m kolaylaştırdı. Göç üçüncü medeniyetlerde yayılmalar yarattı. İletişim ağları birbiriyle mücadele eden tarafların yardım çağrısında bulunmasını ve soydaş grupların da söz konusu tarafların başına gelenlerden hemen haberdar olmalarını kolaylaştırıyor. Böylece, dünyanın genel küçülmesi soydaş grupların birbiriyle mücadele eden taraflara manevi, diplomatik, mali ve maddi destek sağlamasını olanaklı kılıyor -hattâ bu desteğin verilmemesini çok daha güç hale getiriyor. Uluslararası ağlar bu tür desteklerin verilmesini sağlıyor ve bu destek de tarafların ayakta kalmasını ve çatışmanın devam etmesini olanaklı kılıyor. H. D. S. Greenway'in ifadesiyle bu "soydaş ülke sendromu" yirminci yüzyıl sonrası fay hattı savaşlarının merkezi bir özelliği.[22] Daha genel olaraksa, farklı medeniyetlerin halkları arasında yaşanan önemsiz ölçüdeki şiddet bile, medeniyet içi şiddetin barındırmadığı so-

nuçlara ve uzanımlara sahip. Sunni eşkıyalar Şubat 1995'te Karaçi'de bir camide ibadet eden on sekiz Şii'yi öldürdüğünde, şehirdeki barışı bozmuş ve Pakistan için sorun yaratmışlardı. Tam olarak bir yıl öncesinde, bir Yahudi göçmen Hebron'da Cave of the Patriarchs'da dua eden yirmi dokuz Müslümanı öldürdüğünde, Orta Doğu'daki barış sürecini bozmuş ve dünya için bir sorun yaratmıştı.

yenilenme oranı: islam'ın kanlı sınırları

Cemaat çatışmaları ve fay hattı savaşları tarihin malzemesidir ve bir hesaba göre, Soğuk Savaş boyunca Araplar ve İsrailliler, Hintliler ve Pakistanlılar, Sudanlı Müslümanlar ve Hıristiyanlar, Sri Lankalı Budistler ve Tamiller ve Lübnanlı Şiîler ile Marunîler arasındaki fay hattı savaşları dahil otuz iki etnik çatışma yaşanmıştır, Kimlik savaşları 1940'lar ile 1950'ler arasındaki tüm iç savaşların hemen hemen yarısını oluşturuyordu, ama izleyen onyıllık periyotlar boyunca iç savaşların yaklaşık dörtte üçü ve etnik grupları kapsayan ayaklanmaların yoğunluğu 1950'lerin başları ile 1980'lerin sonları arasında üçe katlandı. Ama hüküm süren süper güç rekabeti göz önünde bulundurulduğunda, bu çatışmalar, kimi çarpıcı istisnalar dışında, nispeten çok az dikkat çekti ve genellikle Soğuk Savaş prizmasından değerlendirildi. Soğuk Savaş yavaş yavaş sona ermeye başlarken cemaat çatışmaları da giderek göze çarpmaya başladı ve kabul edilebilir biçimde eskisinden daha baskın hale geldi. Gerçekten de, etnik çatışmadaki "ani yükselişi" çok fazla andıran bir şey gerçekleşti.[23]

Bu etnik çatışmalar ve fay hattı savaşları dünya medeniyetleri arasında müsavi bir dağılım göstermemektedir. Eski Yugoslavya'da Sırplar ve Hırvatlar arasında ve Sri Lanka'da Budistler ve Hindular arasında büyük fay hattı savaşları yaşanırken, diğer birkaç yerde de Müslüman olmayan

gruplar arasında daha az şiddet içeren çatışmalar yaşanmaktadır. Ama fay hattı çatışmalarının çok büyük bir çoğunluğu, Müslümanları Müslüman olmayanlardan ayıran Avrasya ve Afrika'yı kaplayan bir dairenin sınırlarında vuku bulmaktadır. Makro veya küresel dünya politikası düzeyinde medeniyetlerin başlıca çatışması Batı ve diğerleri arasında yaşanırken, mikro veya yerel düzeyde bu çatışma İslam ve diğerleri arasındadır.

Yerel Müslüman halklar ile Müslüman olmayan halklar arasında yoğun düşmanlıklar ve şiddet içeren çatışmalar baskındır. Bosna'da Müslümanlar Ortodoks Sırplarla kanlı ve yıkıcı bir savaşa girdiler ve Katolik Hırvatlarla diğer şiddet biçimlerine girdiler. Kosova'da Arnavut Müslümanlar gönülsüzce Sırpların yönetiminin acısını yaşıyor ve iki grup arasında şiddet olasılığının yüksek beklentileriyle kendi koşut yeraltı hükümetlerini muhafaza ediyorlar. Arnavut ve Yunan hükümetleri birbirlerinin ülkelerindeki azınlıkların hakları konusunda sürekli anlaşmazlık halindeler. Türkler ve Yunanlılar tarihsel olarak birbirlerinin gırtlağına sarılmış bir şekilde sürekli kavga halindeler. Kıbrıs'ta Müslüman Türkler ile Ortodoks Yunanlılar birbirine düşman devletler olarak yan yana yaşıyorlar. Kafkasya'da Türkiye ve Ermenistan tarihsel olarak birbirine düşman, Azeriler ve Ermeniler Nagorno-Karabakh üzerinde kontrol sağlamak için savaşıyor. Kuzey Kafkasya'da Çeçenler, İnguşlar ve diğer Müslüman halklar iki yüz yıldır Rusya'nın boyunduruğundan kurtulup bağımsızlıklarını kazanmak için zaman zaman savaşıyor, 1994'te Rusya ve Çeçenistan tarafından kanlı bir şekilde yeniden başlayan bir mücadele bu. Savaş ayrıca İnguş'lar ve Ortodoks Osetler arasında da patlak veriyor. Volga havzasında Müslüman Tatarlar geçmişte Ruslara karşı savaşmıştı ve 1990'ların başlarında sınırlı özerklik için Rusya'yla istikrar kazanmamış bir uzlaşma sağladılar.

On dokuzuncu yüzyıl boyunca Rusya Orta Asya'daki Müslüman halklar üzerindeki kontrolünü zorla güç kullanarak yavaş yavaş artırdı. 1980'ler boyunca Afganlar ve

Ruslar birbirlerine karşı büyük bir savaşa girdi ve Rusların geri çekilmesiyle birlikte, savaş mevcut hükümeti destekleyen Rus askeri güçler ile büyük ölçüde İslamcı isyancılar arasında Tacikistan'da devam etti. Sinkiang'da Uygurlar ve diğer Müslüman gruplar Çinlileştirmeye karşı mücadele ediyor ve eski Sovyet cumhuriyetlerindeki etnik ve dini soydaşlarıyla ilişkilerini geliştiriyorlar. Hindistan, Sri Lanka, Pakistan ve Bangladeş'i kapsayan bölgede Pakistan ve Hindistan birbirine karşı üç savaşa girdi, Keşmir'de Hint yönetimine karşı bir Müslüman ayaklanma yaşandı, Müslüman göçmenler Assam'da aşiretlerle savaşıyor ve Müslümanlar ile Hintliler Hindistan'da düzenli aralıklarla ayaklanmalar başlatıyor ve birbirlerine karşı şiddet uyguluyorlar; bu başkaldırılar her iki dini cemaatteki köktendinci hareketlerin yükselişiyle kızışıyor. Bangladeş'te Budistler Müslüman çoğunluğun kendilerine karşı uyguladığı ayrımcılığa karşı çıkıyor, Myanmar'daki Müslümanlar ise Budist çoğunluğun ayrımcılık uygulamasına karşı çıkıyor. Malezya ve Endonezya'da Müslümanlar Çinlilerin ekonomi üzerinde tahakküm kurmalarına karşı çıkarak periyodik olarak Çinlilere karşı ayaklanıyor. Güney Tayland'da Müslüman gruplar Budist hükümete karşı aralıklı olarak ayaklanıyor, güney Filipinler'de ise Müslümanlar Katolik ülke ve hükümetten bağımsızlaşmak için mücadele ediyor. Öte yandan Endonezya'da Katolik Doğu Timorlular Müslüman hükümetin baskısına karşı mücadele ediyor.

Orta Doğu'da Filistin'de Araplar ve Yahudiler arasındaki çatışma Yahudi ana vatanının kurulmasına kadar eskiye dayanıyor. İsrail ve Arap devletleri arasında dört savaş gerçekleşti ve Filistinliler İsrail yönetimine karşı intifada (ayaklanma) başlattı. Lübnan'da Marunî Hıristiyanlar Şiî'lere ve diğer Müslümanlara karşı pek de kazançlı olmayan bir çarpışmaya girdi. Etiyopya'da Ortodoks Amharalar tarih boyunca Müslüman etnik grupları ezdiler ve Müslüman Oromoların ayaklanmasıyla karşı karşıya kaldılar. Afrika çıkıntısı boyunca kuzeydeki Arap ve Müslüman halklar ile gü-

neydeki siyah animist Hıristiyan halklar arasında muhtelif çatışmalar yaşandı. Onyıllarca süren ve on binlerce ölümle sonuçlanan en kanlı Müslüman-Hıristiyan savaşı Sudan'da yaşandı. Nijerya politikasına kuzeydeki Müslüman Fulani-Hausa halkları ile güneydeki Hıristiyan kabileler arasında sık sık gerçekleşen ayaklanmalar ve darbeler ve bir büyük savaşla birlikte yaşanan çatışmaya damgasını vurdu. Çad, Kenya ve Tanzanya Müslüman ve Hıristiyan gruplar arasında benzer mücadelelere sahne oldu.

Bu yerlerin hepsinde de Müslüman ve diğer medeniyetlerin halkları -Katolik, Protestan, Ortodoks, Hindu, Çinli, Budist, Yahudi- arasındaki ilişkiler genelde düşmancıldı; bu ilişkilerin büyük bir çoğunluğu geçmişte bir noktaya kadar şiddet içeriyordu; birçoğu 1990'larda da şiddet içeriyordu. İslam'ın sınırları dahilinde nereye bakacak olsanız, Müslümanların komşularıyla barış içinde yaşamada sorunlar yaşadığını görürsünüz. Doğal olarak Müslüman ve Müslüman olmayan gruplar arasındaki bu yirminci yüzyıl sonu çatışma örüntüsünün diğer medeniyetlerin grupları arasındaki ilişkiler için de aynı ölçüde geçerli olup olmadığı sorusu akla gelecektir. Aslına bakarsanız geçerli değil. Müslümanlar dünya nüfusunun yaklaşık beşte birini oluşturuyor ama 1990'larda diğer herhangi bir medeniyetin halkından çok daha fazla grup arası şiddete bulaştılar. Kanıt karşı konulamayacak kadar güçlü.

1. 1993-1994 arasında Müslümanlar, Ted Robert Gurr tarafından derinlemesine analiz edilen (Tablo 10.1) elli etnopolitik çatışmanın yirmi altısında yer almışlardı. Bu çatışmaların yirmisi farklı medeniyetlerin grupları arasında olmuştu, bunların on beşi de Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasındaydı. Kısacası, Müslümanları içeren medeniyetlerarası çatışmalar Müslüman olmayan medeniyetlerin tümü arasındaki çatışmaların üç katıdır. İslam içindeki çatışmalar da, Afrika'daki kabile çatışmaları dahil başka herhangi bir medeniyetteki çatışmalardan sayıca çok daha faz-

ladır. İslam'ın aksine Batı iki medeniyet içi ve iki de medeniyetlerarası çatışmaya girmiştir. Müslümanları ilgilendiren çatışmalar kayıp bakımından ağır olma eğilimini taşır. Gurr'un tahmin yürüttüğü altı savaşta 200.000 veya daha fazla sayıda insan yaşamını yitirdi; bunların üçü (Sudan, Bosna, Doğu Timor) Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasında, ikisi (Somali, Irak Kürtleri) Müslümanlar arasında ve yalnızca biri de (Angola) sadece Müslüman olmayanlar arasındaydı.

2. *New York Times* 1993'te elli dokuz etnik çatışmanın vuku bulduğu kırk sekiz yerleşim saptadı. Bu yerlerin yarısında Müslümanlar diğer Müslümanlarla ve Müslüman olmayanlarla çarpışıyordu. Elli dokuz çatışmanın otuz biri farklı medeniyetlerin grupları arasındaydı ve bu medeniyetlerarası çatışmaların üçte ikisi (yirmi biri) Gurr'un verilerini anıştıracak biçimde Müslümanlar ve diğerleri arasındaydı (Tablo 10.2).

3. Yine bir diğer analizde Ruth Leger Sivard 1992'de (yılda 1000 veya daha fazla ölümle sonuçlanan çatışmalar olarak tanımlanan) yirmi dokuz savaşın gerçekleştiğini saptıyor. Medeniyetlerarası on iki çatışmanın dokuzu Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasındaydı ve Müslümanlar bir kez daha, başka herhangi bir medeniyetin halkından daha fazla savaşa girmişti.[24]

Böylece, üç farklı veri derlemesi de aynı sonuca ulaşıyor:

TABLO 10.1
ETNOPOLİTİK ÇATIŞMALAR, 1993-1994

	Uygarlıkiçi	Uygarlıklararası	Toplam
İslam	11	15	26
Diğerleri	19*	5	24
Toplam	30	20	50

Kaynak: Ted Robert Gurr, "Peoples Against States: Ethnopolitical Conflict and the Changing World System" (Devletlere Karşı Halklar: Etnopolitik Çatışmalar ve Değişen dünya Sistemi) International Studies Quarterly, Cilt 38 (Eylül 1994), s. 347-378. Gurr'un çatışma sınıflandırmasını, açıkça konfüçyus Han Çinlileri ile Lamacı Budist Tibetliler arasındaki bir çatışma olduğu için Gurr'un uygarlık temelinde addetmeyerek uygarlık içi kategoride yer verdiği Çin-Tibet çatışmasını haricinde kullandım.

1990'ların başlarında Müslümanlar, Müslüman olmayanlara kıyasla daha fazla grup içi şiddete giriştiler ve medeniyetlerarası savaşların üçte ikisi ile dörtte üçü arası Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar arasındaydı. İslam'ın sınırları kanlıdır, dolayısıyla iç kısımları da öyle.*

Müslümanların şiddet içeren çatışma eğilimi yanı sıra, Müslüman toplumların militaristleşme ölçüsünce de içerimlenmektedir. 1980'lerde Müslüman ülkeler diğer ülkelerden önemli ölçüde daha yüksek askeri kuvvet oranına (yani, her 1000 kişi için askeri personel sayısı) ve askeri girişim indeksine sahipti (bir ülkenin refah düzeyine göre ayarlanmış kuvvet oranı). Oysa, Hıristiyan ülkeler diğer ülkelerinkinden önemli ölçüde daha düşük askeri kuvvet oranı ve askeri girişim indeksine sahipti. Müslüman ülkelerin ortalama askeri kuvvet oranı ve askeri girişim oram, Hıristiyan ülkelerinkinin yaklaşık iki katıydı (Tablo 10.3). James Payne şu sonuca ulaşır: "İslam ile militarizm arasında çok kesin bir biçimde bir bağlantı mevcut."[25]

Müslüman devletler ayrıca uluslararası krizlerde yüksek bir şiddete başvurma eğilimine sahiptir; 1928 ile 1979 arasında işin içinde oldukları toplam 142 krizin 76'sımn çözümü için şiddete başvurmuşlardır. Yirmi beş şiddet vakası krizle baş etmenin başlıca aracı olmuştu; yaşanan 51 krizde Müslüman devletler diğer yolların yanı sıra şiddete başvurdular. Müslüman devletler şiddete başvurduklarında da yüksek yoğunluklu şiddet uyguladılar, şiddete başvurdukları vaka-

TABLO 10.2
ETNİK ÇATIŞMALAR, 1993

	Uygarlıkiçi	Uygarlıklar arası	Toplam
İslam	7	21	28
Diğerleri	21*	10	31
Toplam	28	31	59

Kaynak: New York Times, 7 Şubat 1993, s. 1, 14.

* Bunların 10'u Afrika'daki kabile çatışmalarıydı.

ların yüzde 41'inde tam ölçekli savaşa girdiler ve yüzde 38'inde de büyük çarpışmalara girdiler. Müslüman devletler yaşadıkları krizlerin yüzde 53,5'inde şiddete başvururken, İngiltere'nin şiddet oranı yalnızca yüzde 11,5, ABD'ninki yüzde 17,9 ve Sovyetler Birliği'ninki de yüzde 28,5'ti. Büyük güçler arasında sadece Çin'in şiddet eğilimi Müslüman devletlerinkini aşmaktadır: Çin'in söz konusu olduğu krizlerin yüzde 76,9'u şiddet içeriyordu.[26] Müslümanların dövüşkenliği ve şiddet düşkünlüğü, ne Müslümanların ne de Müslüman olmayanların yadsıyabileceği yirminci yüzyıl sonu olgularıdır.

nedenler: tarih, demografi, politika

Fay hattı savaşlarındaki yirminci yüzyıl sonu patlamasından ve bu tür çatışmalarda Müslümanların merkezi bir rol oynamasından ne sorumluydu? Birincisi, bu savaşların kökleri tarihte yatıyordu. Farklı medeniyet grupları arasındaki fasılalı fay hattı şiddeti geçmişte vuku buldu ve her iki tarafta da korkular ve güvensizlikler üreten geçmişin şimdiki belleklerinde mevcudiyetini sürdürdü. Hindistan, Sri Lanka, Pakistan ve Bangladeş'i kapsayan bölgede Müslümanlar

TABLO 10.3
MÜSLÜMAN VE HIRİSTİYAN ÜLKELERİN MİLİTARİZMİ

	Ortalama kuvvet oranı	Ortalama askeri çaba
Müslüman ülkeler (n = 25)	11,8	17,7
Diğer ülkeler (n = 112)	7,1	12,3
Hıristiyan ülkeler (n = 57)	5,8	8,2
Diğer ülkeler (n = 80)	9,5	16,9

Kaynak: James L. Payne, Why Nations Arm (Oxford: Basil Blackwell, 1989), ss. 125, 138-139. Müslüman ve Hıristiyan ülkeler, nüfuslarının yüzde 80'inden çoğu tanımlayıcı dine bağlı olan ülkelerdir.

* *Foreign Affairs*'de yayımlanan makalemde yer alan başka hiçbir ifade bundan daha fazla eleştiri toplamadı: "İslam'ın sınırları kanlıdır." Bu yargıya medeniyetlerarası çatışmalara ilişkin nedensel bir araştırma temelinde vardım. Yansız her kaynaktan elde ettiğim niceliksel kanıt sonuçta bu yargıyı doğruluyor.

ve Hindular, Kuzey Kafkasya'da Ruslar ve Kafkaslar, Transkafkasya'da Ermeniler ve Türkler, Filistin'de Araplar ve Yahudiler, Balkanlar'da Katolikler, Müslümanlar ve Ortodokslar, Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadar uzanan bölgede Ruslar ve Türkler, Sri Lanka'da Sinhaliler (Seylanlılar) ve Tamiller, Afrika boyunca Araplar ve siyahlar: Bunların hepsi de yüzyıllar boyunca güvensizlik içeren yan yana varoluşlar ve zalimce şiddet arasında değişen evreler içeren ilişkilerdir. Tarihsel bir çatışma mirası kendileri için böyle bir neden bulanlarca sömürülmekte ve kullanılmaktadır. Bu ilişkilerde tarih canlı, zengin ve korkutucudur.

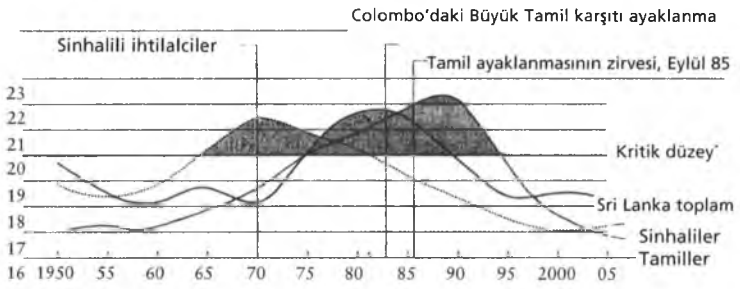
Ama zaman zaman gerçekleşen katliamın tarihi, şiddetin niçin yirminci yüzyıl sonunda tekrar yükseldiğini açıklamaz. Bir çok kişinin dikkat çektiği gibi, Sırplar, Hırvatlar ve Müslümanlar Yugoslavya'da her şeye rağmen onyıllarca birlikte barış içinde yaşadı. Hindistan'daki Müslümanlar ve Hindular için de aynısı geçerli. Sovyetler Birliği'nde birçok etnik ve dini grup, Sovyet hükümetinin yol açtığı birkaç dikkat çekici istisnai durum dışında, yan yana var oldular. Tamiller ve Sinhaliler de sık sık tropik bir cennet olarak tanımlanan bir adada birlikte sessiz sakin yaşadılar. Tarih bu nispeten barışçıl ilişkilerin çok uzun bir süre boyunca hüküm sürmesini engellemedi; bu nedenle, tarih tek başına barışın bozulmasını açıklayamaz. Yirminci yüzyılın son onyıllarında başka etkenler işin içine girmiş olmalı.

Demografik dengedeki değişiklikler bu tür değişikliklerden biriydi. Bir grubun sayıca büyümesi diğer grup üzerinde politik, ekonomik ve toplumsal baskılar yaratır ve bu durumun dengelenmesi yönünde tepkiler üretir. Daha da önemlisi, demografik açıdan daha dinamik gruplar üzerinde askeri baskılara yol açar. 1970'lerin başlarında Lübnan'da otuz yıllık anayasal düzenin çökmesi büyük ölçüde Marunî Hıristiyanlar karşısında Şiîlerin nüfusundaki büyük artışın bir sonucuydu. Gary Fuller'ın gösterdiği üzere, 1970'de Sri Lanka'da Sinhalili milliyetçi ihtilalin ve 1980'lerin sonlarında da Tamil ayaklanmasının doruk nok-

tasına ulaşması tam da, bu gruplardaki on beş-yirmi dört yaş arası "genç nüfusun artışı"nın grubun toplam nüfusunun yüzde 20'sini aştığı yıllarla örtüşür.[27] (bkz. şekil 10.1) Sri Lanka'daki ABD'li bir diplomatın dikkat çektiği üzere, Sinhalili ihtilalcilerin neredeyse hepsi yirmi dört yaşın altındaydı ve bildirildiği üzere Tamil Kaplanları "yedi yaşındaki küçük erkek ve kız çocuklarını" silah altına alma bakımından ve savaşta hayatını kaybedenlerin "on sekizini ancak aşmış" olmaları bakımından "bir çocuk ordusunu andırmaktaydı". Kaplanlar, *The Economist*'in gözlemlediği üzere, bir "yeni yetme savaşı" sürüyordu.[28] Benzer bir şekilde, Ruslar ve güneylerindeki Müslüman halklar arasındaki fay hattı savaşları nüfus artışlarındaki büyük farklılıklarla ateşlendi.

1990'ların başlarında Rus Federasyonu'nda kadınların doğurganlık oranı 1,5'ti, öncelikle Müslüman Orta Asya'daki eski Sovyet cumhuriyetlerinde ise doğurganlık oranı yaklaşık 4,4'tü ve 1980'lerin sonlarındaki net nüfus artış oranı da (ham doğum oranı eksi ham ölüm oranı) Rusya'dakinin beş ila altı katı arasındaydı. 1980'lerde Çeçen nüfusu yüzde 26 oranında arttı ve Çeçenistan Rusya'daki nüfus oranı en yoğun yerlerden biriydi, yüksek doğum oranı göçmenler ve savaşçılar üretti.[29] Benzer şekilde, Müslü-

ŞEKİL 10.1
SRİ LANKA: SİNHALİLİ VE TAMİLLİ GENÇ NÜFUS ARTIŞI
15-24 Yaş arası toplam nüfus yüzdeleri

* Kritik düzey gençliğin toplam nüfusun yüzde 20 veya daha fazlasını oluşturduğu noktadır.

manların yüksek doğum oranları ve Pakistan'dan Keşmir'e göç Hint yönetimine karşı direnişin yeniden canlanmasını teşvik etmiştir.

Eski Yugoslavya'da medeniyetlerarası savaşlara yol açan karmaşık süreçlerin birçok nedeni ve birçok çıkış noktası vardır. Ama bu çatışmalara yol açan en önemli tek faktör muhtemelen Kosova'da meydana gelen demografik değişiklikti. Kosova, altı Yugoslav cumhuriyetin fiili gücünü barındıran Sırp cumhuriyeti içinde özerk bir bölgeydi, ama ayrılma hakkını haiz değildi. 1961'de nüfusunun yüzde 67'sini Arnavut Müslümanlar ve yüzde 24'ünü de Ortodoks Sırplar oluşturuyordu. Ama Arnavutların doğum oranı Avrupa'nın en yüksek doğum oranıydı ve Kosova Yugoslavya'nın en yoğun nüfus barındıran bölgesi oldu. 1980'lere gelindiğinde Arnavutların yüzde 50'sine yakını yirmi yaşın altındaydı. Bu rakamlarla karşılaştıklarında Sırplar Belgrad ve başka yerlerde ekonomik fırsatlar aramak için Kosova'dan göç ettiler. Sonuçta 1991'de Kosova'nın yüzde 90'ını Müslümanlar yüzde 10'unu da Sırplar oluşturuyordu.[30] Bununla birlikte, Sırplar Kosova'yı "kutsal toprakları" veya "Kudüs"leri olarak görüyordu; Kosova Sırplar için diğer şeylerin yanı sıra Osmanlı Türkleri tarafından yenilgiye uğratıldıkları ve bu yenilgi sonucunda neredeyse beş yüzyıl boyunca Osmanlı egemenliğine boyun eğdikleri 28 Haziran 1386 tarihindeki büyük savaşın yaşandığı alandı.

1980'lerin sonuna gelindiğinde değişen demografik denge, Arnavutların Kosova'nın bir Yugoslav cumhuriyeti statüsüne yükselmesini talep etmelerine yol açtı. Sırplar ve Yugoslav hükümeti, Kosova'nın bağımsızlaşma (ayrılma) hakkına sahip olur olmaz bunu kullanıp, muhtemelen Arnavutluk'la birleşeceğinden korkarak buna karşı çıktı. Mart 1981'de cumhuriyet statüsü taleplerini desteklemek için Arnavut protestolar ve ayaklanmalar patlak verdi. Sırplara göre Sırplara yönelik ayrımcılık, zulüm ve şiddet müteakip olarak yoğunlaştı. Bir Hırvat Protestan'ın dile getirdiği gibi, "1970'lerin sonlarından itibaren Kosova'da mülke zarar

verme, iş kaybı, taciz, tecavüz, çatışmalar ve öldürmeleri içeren sayısız şiddet olayı yaşandı." Sonuçta, "Sırplar kendilerine yönelik tehdidin soykırım boyutunda olduğunu ve buna daha fazla tahammül edemeyeceklerini iddia ediyorlardı." Kosovalı Sırpların içinde bulunduğu bu durum Sırbistan'ın başka yerlerine de yayıldı ve 1986'da liberal muhalif Praxis gazetesi editörlerinin de aralarında yer aldığı 200 önde gelen Sırp entelektüel, politik şahsiyet, dini lider ve askeri yetkilinin hükümetin Kosova'daki Sırplara yönelik soykırımın önlenmesi yönünde sert ve etkili önlemler almasını talep eden bir bildirge yayınlamalarına yol açtı. Akla yatkın herhangi bir soykırım tanımı itibariyle bu suçlama büyük ölçüde abartılmıştı ve Arnavutlara yakınlık duyan yabancı bir gözlemciye göre "1980'ler boyunca Arnavut milliyetçiler Sırplara yönelik şiddet içeren sayısız saldırıdan ve bazı Sırp mülklerinin yakıp yıkılmasından sorumlu oldu."[31]

Tüm bunlar Sırp milliyetçiliğini harekete geçirdi ve Slobodan Miloşeviç'in eline uygun bir fırsat geçti. Miloşeviç 1987'de Kosova'da Sırplara kendi topraklarını ve tarihlerini yeniden iddia etmelerine atfen büyük bir konuşma yaptı. "Büyük sayıda Sırp -komünist, komünist olmayan ve hattâ komünist karşıtı olan birçok Sırp-, yalnızca Kosova'daki Sırp azınlığı korumaya kararlı olmayan yanı sıra Arnavutları sindirme ve ikinci sınıf vatandaşa döndürmeyi amaçlayan Miloşeviç'in etrafında toplanmaya başladı. Miloşeviç kısa sürede ulusal lider olarak kabul edildi."[32] Miloşeviç iki yıl sonra 28 Haziran 1989'da 1 milyon ile 2 milyon arasında Sırpla birlikte, Müslümanlarla sürdürdükleri savaşı simgeleyen büyük meydan savaşının 600'üncü kutlamalarına damga vurmak için Kosova'ya döndü.

Arnavutların giderek artan sayıları ve güçleriyle güdülenen Sırpların korkuları ve milliyetçiliği Bosna'daki demografik değişikliklerle birlikte iyice arttı. 1961'de Sırplar Bosna-Hersek nüfusunun yüzde 43'ünü Müslümanlar da yüzde 26'sını oluşturuyordu. 1991'e gelindiğinde oranlar neredey-

se tamamen tersine dönmüştü: Sırp nüfusu yüzde 31'e düşmüş Müslüman nüfusu da yüzde 44'e yükselmişti. Bu otuz yıl boyunca Hırvatlar yüzde 22'den yüzde 17'ye gerilemişti. Bir grubun etnik yayılması diğerinin etnik temizlenmesine yol açtı. Bir Sırp askeri 1992'de "çocukları niçin öldürelim?" sorusunu soruyor ve şöyle yanıtlıyordu: "Çünkü bir gün büyüyecekler ve onları o zaman öldürmemiz gerekecek." Boşnak Hırvat yetkililer nispeten daha az zulümle kendi yerleşim yerlerinin "demografik olarak" Müslümanlar tarafından "işgal edilmesi"ni önlemek için harekete geçtiler.[33]

Demografik dengelerdeki değişiklikler ve genç nüfusun yüzde yirmi veya daha fazla bir oranda artışı, yirminci yüzyıl sonu medeniyetlerarası çatışmaların çoğunu açıklıyor. Ama hepsini açıklamıyor. Örneğin, Sırplar ve Hırvatlar arasındaki mücadele demografiye hamledilemez ve yalnızca kısmen tarihe atfedilebilir çünkü bu iki halk, aşırı milliyetçi Hırvat Usta_a hareketi II. Dünya Savaşı'nda Sırpları katledene dek birlikte nispeten barış içinde yaşadı. Politika, burada ve başka yerlerde bir mücadele nedeniydi. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Rus imparatorluklarının çökmesi, müteakip halklar ve devletler arasında etnik ve medeniyet temelli çatışmaları körükledi. İngiliz, Fransız ve Alman imparatorluklarının son bulması da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra benzer sonuçlar üretti. Soğuk Savaş'ın sonunda Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'daki komünist rejimin çökmesi de aynı sonucu yarattı. İnsanlar artık komünist, Sovyet vatandaşı veya Yugoslav olarak bir kimliğe sahip olamıyorlardı ve çaresizce yeni kimlikler bulmaya ihtiyaç duydular. Bu kimlikleri de etnisite ve dinin eski dayanaklarında buldular. Tanrı'nın olmadığı önermesine bağıtlı devletlerin baskıcı ama barışçıl düzeni, farklı tanrılara bağlanan halkların şiddetiyle yer değiştirdi.

Bu süreç ortaya çıkan politik varlıkların demokrasi usullerini benimseme ihtiyacıyla daha da kızıştı. Sovyetler Birli-

ği ve Yugoslavya parçalanmaya başlarken, iktidar seçkinleri ulusal seçimleri örgütleyemedi. Şayet örgütlemiş olsalardı, politik liderler merkezde iktidar için mücadele edecek ve belki de seçmen kitlesine çok-etnisiteli ve çokmedeniyetli hitap tarzları geliştirmeye ve parlamentoda benzeri çoğunluk koalisyonlarını birleştirmeye çalışacaklardı. Ama bunun yerine, hem Sovyetler Birliği'nde hem de Yugoslavya'da seçimler ilk kez bir cumhuriyet temelinde, politik liderler için merkeze karşı kampanya yürütme, etnik milliyetçiliğe seslenme ve cumhuriyetlerinin bağımsızlığını destekleme yönünde karşı konulamaz bir itki yaratan bir cumhuriyet temelinde düzenleniyordu. Bosna'da bile halk 1990 seçimlerinde tam anlamıyla etnisite çizgisinde oy kullandı. etnik çeşitliliği benimseyen Reformcu Parti ve eski komünist parti oyların yüzde 10'undan azını aldı. Müslüman Demokratik Eylem Partisi oyların yüzde 34'ünü, Sırp Demokratik Partisi yüzde 30'unu ve Hırvat Demokratik Birlik yüzde 18'ini aldı; bu rakamlar kabaca ülke nüfusunun Müslüman, Sırp ve Hırvat oranlarına yakındı. Neredeyse her eski Sovyet ve eski Yugoslav cumhuriyetindeki ilk adil seçimleri, milliyetçi duygulara seslenen ve milliyetlerini diğer etnik gruplara karşı korumak için sert eylemler vaat eden politik liderler kazandı. Seçim rekabeti milliyetçi atıfları teşvik eder ve dolayısıyla fay hattı çatışmalarının fay hattı savaşlarına dönüşecek biçimde kızışmasını güdüler. Bogdan Denitch'in ifadesiyle "Ethnos demos olduğunda"[34], ilk sonuç polemos veya savaştır.

Yirminci yüzyıl sona ererken Müslümanların niçin diğer medeniyetlerin halklarına kıyasla çok daha fazla gruplar arası şiddete girdiği sorusu varlığını koruyor. Bu her zaman söz konusu muydu? Geçmişte Hıristiyanlar kardeş Hıristiyanları ve başka halkları çok büyük sayılarda katletti. Tarih boyunca medeniyetlerin şiddet eğilimlerinin değerlendirilmesi kapsamlı bir irdeleme gerektiriyor ve bunu burada yapma olanağım yok. Burada yapabileceğim şeyse, hem İslam içi hem İslam dışı mevcut Müslüman grup şiddetinin

olası nedenlerini saptamak ve tarih boyunca grup çatışmasına yönelik büyük eğilimi açıklayan bu nedenleri (şayet varlarsa) yalnızca yirminci yüzyıl sonundaki şiddet eğilimini açıklayan nedenlerden ayrıştırmak olacak. Altı olası neden kendisini içerimliyor. Üçü yalnızca Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasındaki şiddeti açıklıyor ve üçü de hem bunu hem de İslam içi şiddeti açıklıyor.

Üçü de yalnızca çağdaş Müslüman şiddet eğilimini açıklarken, diğer üçü de bunu ve şayet varsa tarihsel bir Müslüman şiddet eğilimini açıklıyor. Ama bu tarihsel eğilim mevcut değilse, mevcut olmayan bir tarihsel eğilimi açıklayamayan varsayımsal nedenleri de tanıtlanmış çağdaş Müslüman grup şiddeti eğilimini de açıklamaz. Öyleyse bu sonuncusu yalnızca önceki yüzyıllarda mevcut olmayan yirminci yüzyıla özgü nedenlerle açıklanabilir (Tablo 10.4).

Birincisi, İslam'ın en baştan itibaren kılıç dini olup askeri erdemleri yücelttiği savı ileri sürülmektedir. İslam "savaşçı Bedevi göçebe kabileleri" arasında doğdu ve bu "şiddete dayalı köken İslam'ın kuruluşuna damgasını vurdu. Muhammed'in kendisi çetin bir savaşçı ve becerikli bir askeri komutan olarak anılır."[35] (Bu ne İsa için ne de Buda için söylenebilir.) İslam'ın öğretileri, öne sürüldüğü üzere, inançsızlara karşı savaşmayı buyurur ve İslam'ın başlangıçtaki yayılması iyice inceldiğinde Müslüman gruplar öğretinin tam tersine kendi aralarında savaşmaya başladılar. *Fitne* veya iç çatışmaların cihada oranı çarpıcı biçimde ilkinden yana değişmiştir. Kuran ve Müslüman inançların diğer açıklamaları şiddete ilişkin çok az yasaklama içerir ve şiddete baş-

TABLO 10.4
MÜSLÜMAN ÇATIŞMA EĞİLİMİNİN OLASI NEDENLERİ

	Müslüman dışı çatışma	İç ve Dış çatışma
Tarihsel ve çağdaş çatışma	Yakınlık Sindirilemezlik	Militarizm
Çağdaş çatışma	Kurban statüsü	Demografik artış
		Çekirdek devlet eksikliği

vurmama kavramı Müslüman öğretisi ve pratiğinde eksiktir.

İkincisi, Arabistan'daki ortaya çıkışından itibaren İslam'ın Kuzey Afrika ve Orta Doğu'nun büyük bir bölümüne ve daha sonra da Asya, Hindistan ve Balkanlar'a yayılması Müslümanları, fethedilen ve din değiştirmeye zorlanan çok farklı halklarla doğrudan ilişkiye geçirdi ve bu sürecin mirası hâlâ sürmektedir. Osmanlı'nın Balkanlar'daki fetihlerinin sonucunda Güney Slavlar genellikle İslam'a geçerken, kırsal bölgelerdeki köylüler geçmedi, böylece Müslüman Boşnaklar ile Ortodoks Sırplar arasındaki ayrım doğdu. Öte yandan, Rus İmparatorluğu'nun Karadeniz'e, Kafkasya'ya ve Orta Asya'ya doğru yayılması, Rusları yüzlerce yıl boyunca bir dizi Müslüman halkla sürekli bir çatışma içine soktu. İslam karşısında gücünün doruk noktasında Batı'nın Orta Doğu'da bir Musevi ana vatanına ilişkin hamiliği, sürmekte olan Arap-İsrail düşmanlığının temelini attı. Toprak bakımından Müslüman ve Müslüman olmayan yayılma böylece (kara yoluyla) Avrasya boyunca Müslümanların ve Müslüman olmayanların sıkı bir fiziksel yakınlık içinde yaşamalarıyla sonuçlandı. Oysa, Batı'nın deniz yoluyla yayılması genellikle Batılı halkların Batılı olmayan halklarla bölgesel (toprak bakımından) yakınlık içinde yaşamalarına yol açmadı: Bunlar ya Avrupa'dan yönetime tabi oldu ya da Güney Afrika hariç hemen hemen hep Batılı göçmenler tarafından belirlendi.

Müslüman-Müslüman olmayan çatışmanın üçüncü olası kaynağı, bir devlet adamının kendi ülkesiyle ilgili olarak Müslümanların "sindirilemezliği" olarak adlandırdığı şeyi içerir. Ama sindirilemezlik iki şekilde işlerlik gösterir: Müslüman ülkelerin Müslüman olmayan azınlıklarla, Müslüman olmayan ülkelerin Müslüman azınlıklarla ilgili sorunlarıyla karşılaştırılabilir sorunları vardır. İslam Hıristiyanlık'tan daha fazla mutlakiyetçi bir inanış tarzıdır. Din ve politikayı birleştirir ve *Dar al-Islam*'dakilerle Dar al-harb'dakiler arasında keskin bir ayrım çizer. Sonuçta, Konfüçyus-

çuler, Budistler, Hindular, Batılı Hıristiyanlar ve Ortodoks Hıristiyanlar birbirlerini benimseme ve birlikte yaşama bakımından Müslümanları benimseme ve birlikte yaşamaya kıyasla daha az sıkıntı çekerler. Sözgelimi, Etnik Çinliler, çoğu Güneydoğu Asya ülkesinde ekonomik açıdan başat azınlıklardır. Budist Tayland ve Katolik Filipinler toplumlarına başarılı bir şekilde asimile olmuşlardır; bu ülkelerde çoğunluk gruplarınca uygulanan Çinli karşıtı şiddet örneklerine neredeyse hiç rastlanmaz. Oysa, Müslüman Endonezya ve Müslüman Malezya'da Çinli karşıtı ayaklanmalar ve/veya şiddet vuku bulmaktadır ve Çinlilerin bu toplumlardaki rolü, Tayland ve Filipinler'de söz konusu olmadığı biçimde hassas ve potansiyel olarak patlamaya hazır bir meseledir.

Militarizm, sindirilemezlik ve Batılı olmayan gruplarla yakınlık İslam'ın süreklilik arz eden özellikleridir ve şayet söz konusuysa tarih boyunca Müslüman çatışma eğilimini açıklayabilir. Yirminci yüzyıl sonunda bu eğilime katkıda bulunan üç zaman sınırlı etken daha bulunmaktadır. Müslümanlar tarafından geliştirilen bir açıklamaya göre, Batı'nın emperyalizmi ve on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Müslüman toplumların tabi kılınması, bir Müslüman askeri ve ekonomik zayıflık imajı yarattı ve dolayısıyla bu, Müslüman olmayan grupları Müslümanları cazip bir hedef olarak görmeye teşvik ediyor. Bu sava göre, Müslümanlar, tarihsel olarak Batılı toplumlarda ağır basan Yahudi karşıtlığıyla mukayese edilebilir yaygın bir Müslüman karşıtı önyargının kurbanlarıdır. Akbar Ahmed'in ileri sürdüğü üzere, Filistinliler, Boşnaklar, Keşmirliler ve Çeçenler gibi Müslüman gruplar "tıpkı Amerikan Yerlileri gibi bastırılmış, ezilmiş, onuru zedelenmiş, atalarından kalma topraklarından sürülerek belirli arazi parçalarında yaşamaya zorlanmış gruplardır."[36] Ama Müslümanları kurban olarak gören bu sav, Sudan, Mısır, İran ve Endonezya gibi ülkelerde Müslüman çoğunluklar ile Müslüman olmayan azınlıklar arasındaki çatışmaları açıklayamaz.

Muhtemelen hem İslam içi hem İslam dışı çatışmayı açıklayan daha inandırıcı bir etken, İslam'ın bir veya daha fazla çekirdek devletinde eksiktir. İslam'ın savunucuları ekseriyetle Batılı eleştiricilerin İslam'da İslam'ı harekete geçiren ve Batı ve diğerlerine karşı eylemlerini koordine eden merkezi, komplocu, yönetici bir güç olduğuna inandıklarını ileri sürerler. Şayet İslam eleştiricileri buna inanıyorsa, yanılıyorlardır. İslam dünyada istikrarsızlığın kaynağıdır çünkü baskın bir merkezden yoksundur. Suudi Arabistan, İran, Pakistan, Türkiye ve potansiyel olarak da Endonezya gibi İslam'ın lideri olmaya talip devletler Müslüman dünyada nüfuz sahibi olmak için birbiriyle yarışır; ama hiçbiri İslam içindeki çatışmaları uzlaştırabilecek güçlü bir konumda bulunmamaktadır; ve hiçbiri Müslüman ve Müslüman olmayan gruplar arasındaki çatışmaların giderilmesinde İslam adına otoriter bir biçimde hareket edebilme becerisine sahip değildir.

Sonuncu ve en önemlisi, Müslüman toplumlardaki demografik patlama ve çok büyük oranda on beş ile otuz yaş arası ekseriyetle işsiz erkeklerin mevcudiyeti hem İslam içinde hem de Müslüman olmayan gruplara karşı şiddetin ve istikrarsızlığın doğal kaynağıdır. Başka hangi nedenler işin içinde olabilse de, tek başına bu etken 1980'ler ve 1990'larda Müslüman şiddeti açıklamaya kadirdir. Yirmi birinci yüzyılın ilk otuz yılının sonunda kabına sığmayan bu kuşağın yaşlanması ve Müslüman toplumlardaki ekonomik gelişme (tabii böyle bir gelişme gerçekleşirse) sonuçta Müslüman şiddet eğilimlerinde önemli bir azalmaya ve dolayısıyla, fay hattı savaşlarının sıklığı ve yoğunluğunda genel bir azalmaya yol açabilir.

11
Fay Hattı Savaşlarının Dinamikleri

kimlik: medeniyet bilincinin yükselişi

Fay hattı savaşları kızışma, genişleme, politik yollarla kontrol altına alınma, kesilme ve nadiren de çözülme süreçlerinden geçer. Bu süreçler genellikle ardışık olarak gelişir, ama yanı sıra sık sık örtüşür ve yinelenebilir. Fay hattı savaşları bir kez başlayınca, tıpkı diğer cemaat çatışmaları gibi, kendilerine ait bir seyre bürünme ve bir etki-tepki biçiminde gelişme eğilimine girerler. Daha önceleri çok sayıda bulunan ve arızi olan kimlikler yoğunlaşır ve güçlenir; ve cemaat çatışmaları, yerinde bir deyişle, "kimlik savaşları" olarak adlandırılır.[1] Şiddet artarken, başlangıçta tesadüfi addedilen meseleler, "onlara" karşı "biz" şeklinde, daha özel bir biçimde yeniden tanımlanma eğilimindedir ve grup birliği ve bağlılığı artar. Politik liderler etnik ve dinsel bağlılığa yaptıkları atıfları artırır ve derinleştirir ve diğer kimliklerle ilişkili olarak medeniyet bilinci güçlenir. Karşılıklı korku, güvensizlik ve nefretin beslendiği uluslararası ilişkilerdeki "güvenlik ikilemi"yle kıyaslanabilir bir "nefret dinamiği" doğar.[2] Tarafların her biri, iyi güçler ile kötü güçler arasındaki ayrımı dramatikleştirir ve büyütür ve sonunda bu ayrımı ölü ya da diri arasındaki nihai ayrıma dönüştürmeye çalışır.

Devrimler gerçekleşirken ılımlılar, Girondinler ve Menşevikler radikallere, Jakobenlere ve Bolşeviklere yenilir. Fay hattı savaşlarında da benzer bir süreç yaşanma eğilimindedir. Bağımsızlıktan ziyade özerklik gibi daha sınırlı amaçlar benimseyen ılımlılar, başlangıçta neredeyse daima başarısızlıkla sonuçlanan müzakereler aracılığıyla bu amaçlarına

ulaşamaz ve şiddete başvurarak daha aşırı amaçlar başarmaya bağlanmış radikallerce takviye edilir veya yerlerinden edilirler. Örneğin, Moro-Filipin çatışmasındaki başlıca ihtilalci grup Moro Ulusal Kurtuluş Cephesi önce daha uç bir konumda bulunan Moro İslami Kurtuluş Cephesi tarafından, daha sonra da hâlâ daha uç bir konumda bulunan ve diğer grupların Filipin hükümetiyle yaptığı ateşkesleri reddeden Abu Sayyaf tarafından takviye edildi. 1980'ler boyunca Sudan'da hükümet giderek daha uçta İslamcı bir duruş benimsedi ve 1990'ların başlarında Hıristiyan başkaldırı, Güney Sudan Bağımsızlık Hareketi adı altında basitçe özerklikten çok bağımsızlığı savunan yeni bir grubun ortaya çıkışıyla birlikte bölündü. İsrailliler ve Araplar arasında süren çatışmada anadamar Filistin Kurtuluş Örgütü, İsrail hükümetiyle müzakerelere doğru yönelirken, Müslüman Kardeşlik Hamas'ı Filistinlilerin sadakati adına buna karşı çıktı. Eşanlı olarak İsrail hükümetinin müzakerelere girmesi İsrail'deki aşırı dinci grupların protestoları ve şiddet eylemlerine yol açtı. Çeçen Rus çatışması 1992-93'de kızışırken, Dudayev hükümeti "daha ılımlı güçlerin muhalefete itilmesiyle birlikte Moskova'yı tanımaya karşı çıkan en radikal Çeçen milliyetçi kliklerinin" hâkimiyetine girdi. Tacikistan'da da benzer bir değişim yaşandı. "Çatışma 1992 boyunca tırmanırken, Tacik milliyetçi-demokratik gruplar yavaş yavaş nüfuzlarını yitirerek, kırsal kesimdeki fakir halkı ve kentlerdeki bağlılığını yitirmiş gençliği seferber etmede daha başarılı olan İslamcı grupların etkisine girmeye başladı. Genç liderler geleneksel ve daha faydacı dini hiyerarşiye meydan okumaya başladıkça İslamcı mesaj da giderek daha radikal bir niteliğe büründü." Bir Tacik lideri bunu şöyle dile getiriyordu: "Diplomasinin sözlüğünü kapatıyorum. Rusya'nın anavatanımda yarattığı durum göz önüne alındığında tek uygun dil olarak kabul edilebilecek savaşın diliyle konuşmaya başlıyorum artık."[3] Bosna'da Müslüman Demokratik Eylem Partisi (SDA) bünyesinde Alija İzetbegovic'in önderliğindeki daha aşırı milliyetçi klik, Haris Silajd-

zic'in önderliğindeki daha hoşgörülü, çokkültürlü bir yönelim benimseyen klikten daha etkili hale geldi.[4]

Aşırıcıların zaferinin ille de daimi olması gerekmez. Aşırıcı şiddet, bir fay hattı savaşını sona erdirme bakımından ılımlı uzlaşma veya tavizden daha fazla olası değildir. Kazanacak pek bir şeyin kalmamasına koşut olarak ölüm ve zarar bedelleri artarken, her iki taraftaki ılımlılar muhtemelen tüm bunların "anlamsızlığı"na tekrar dikkat çekerek ve müzakereler aracılığıyla bu savaşın sona erdirilmesi için yeni bir girişim talebiyle yeniden ortaya çıkacaktır.

Savaş boyunca, çoklu kimlikler silikleşir ve çatışmayla ilişkili en anlamlı kimlik ağırlık kazanır. Kimlik neredeyse her zaman dinle tanımlanır. Psikolojik açıdan din, tehdit oluşturduğu addedilen "tanrısız" güçlerle mücadelenin en güven perçinleyici, en güçlü dayanağa sahip haklı çıkarımını sağlar. Pratik açıdansa, dinsel veya medeniyetsel cemaat, çatışmaya dahil olan yerel grubun yardım talep edebileceği en geniş cemaattir. Örneğin, iki Afrika kabilesi arasındaki yerel bir savaşta kabilelerden biri kendisini Müslüman olarak diğeri de Hıristiyan olarak tanımlayabilirse, birinci grup Suudi parasından, Afgan *mücahitlerinden* ve İran silahları ve askeri danışmanlarından yardım sağlamayı umabilir; diğer grup da Batı'nın ekonomik ve insancıl yardımını ve Batılı hükümetlerin politik ve diplomatik yardımını talep edebilir. Bir grup Boşnak Müslümanların yaptığını yapamadıkça ve inandırıcı bir biçimde kendisini soykırım kurbanı olarak resmedip böylece Batı'nın sempatisini kazanmadıkça, yalnızca medeniyet bağıyla bağlı olduğu soydaşlarından önemli ölçüde yardım almayı bekleyebilir ve Boşnak Müslümanlar dışında yaşanan hep bu olmuştur. Fay hattı savaşları, tanım gereği, daha geniş bağlantılar barındıran yerel gruplar arasındaki yerel savaşlardır ve dolayısıyla katılımcıları arasında medeniyet kimliklerini teşvik ederler.

Medeniyet kimliklerinin güçlendirilmesi, diğer medeniyetlerin fay hattı savaşı katılımcıları arasında gerçekleşmektedir ama özellikle Müslümanlar arasında baskındır. Bir fay

hattı savaşının kökenleri aile, klan veya kabile çatışmalarında yatabilir ama Müslüman dünyada kimlikler 180 derece dönüşümlü bir nitelik barındırdığı için mücadele sürerken Müslüman katılımcılar hızla kimliklerini genişletmeye ve İslam'ın tümüne çağrıda bulunmaya çalışır; Saddam Hüseyin gibi köktendinci karşıtı bir sekülarist örneğinde bu söz konusuydu. Batılı bir gözlemcinin teşhisine göre, Azerbaycan hükümeti de benzer bir şekilde "İslam'ın kartlarıyla" oynamıştı. Tacikistan'da Tacikistan içi bölgesel bir çatışma olarak başlayan bir savaşta ihtilalciler giderek kendi davalarını İslam'ın davası olarak tanımlamaya başladılar. Kuzey Kafkasya halkları ve Ruslar arasındaki on dokuzuncu yüzyıl savaşlarında Müslüman lider Shamil kendisini İslamcı olarak tanımlıyordu ve düzinelerce etnik ve dilsel grubu "İslam temelinde ve Rus fethine direniş temelinde" birleştirdi. 1990'larda Dudayev benzer bir strateji izlemek için, 1980'lerde Kafkasya'da şekillenmiş İslami Diriliş'e yatırım yaptı. Müslüman din adamları ve İslamcı partiler Dudayev'i destekledi, Dudayev göreve gelirken Kuran üstüne and içti (Yeltsin bile Ortodoks patriği tarafından takdis edilmişti) ve 1994'te Çeçenistan'ın *şeriatla* yönetilen bir İslam devleti olduğunu ilan etti. Çeçen birlikleri üzerinde "Çeçence'de kutsal savaş anlamına gelen 'Gavazat' sözcüğü yazılı" yeşil eşarplar takıyorlardı ve "Allahu Ekber" diye nağralar atarak savaşa gidiyorlardı.[5] Benzer şekilde, Keşmir Müslümanlarının kendilerini tanımlama biçimi Müslümanların, Hinduların ve Budistlerin kuşattığı bölgesel kimlikten, Hint sekülarizmiyle özdeşleşmeye ve "Keşmir'de Müslüman milliyetçiliğinin yükselişinde ve Keşmirli Müslümanların kendilerini hem Müslüman Pakistan'ın hem de İslam dünyasının parçası hissetmelerini sağlayan milletlerarası İslami köktendincilik değerlerinin yaygınlaşmasında" yansıyan üçüncü bir kimliğe kadar çeşitlilik gösteriyordu. 1989'daki Hindistan karşıtı ayaklanma başlangıçta Pakistan hükümetinin desteklediği "görece laik" bir örgütün önderliğinde gerçekleşti. Ama daha sonra Pakistan'ın desteği, baskın konumda-

ki İslamcı köktendinci gruplara kaydı. Bu gruplar "kendilerini ne pahasına olursa olsun, bir umut olsun olmasın, kendi adlarına *cihadı* sürdürmeye adamış" görünen "kararlı isyancılar" içeriyordu. Bir başka gözlemcinin bildirdiği üzere, "milliyetçi duygular dinsel farklılıklarla iyice yükseldi; İslam militanlığının küresel yükselişi, Keşmirli ihtilalcileri yüreklendirdi ve Keşmir'in Hindu-Müslüman hoşgörüsü geleneğini aşındırdı."[6]

Bosna'da, özellikle de Müslüman cemaatinde medeniyet kimliklerinin dramatik biçimde yükselişine tanık olundu. Tarihsel olarak Bosna'da cemaat kimlikleri güçlü olmamıştı; Sırplar, Hırvatlar ve Müslümanlar komşu olarak birlikte barışçıl bir şekilde yaşadılar; gruplar arası evlilikler yaygındı; dini özdeşleşmeler zayıftı. Söylendiği üzere, Müslümanlar camiye gitmeyen Boşnaklardı, Hırvatlar katedrale gitmeyen Boşnaklardı ve Sırplar da Ortodoks kiliseye gitmeyen Boşnaklardı. Ama geniş Yugoslav kimliği parçalanır parçalanmaz, bu arızi dinsel kimlikler yeni bir ilgiye büründü ve savaş patlak verir vermez şiddetlendi. Çoktoplumculuk buharlaştı ve grupların her biri giderek kendilerini daha geniş kültürel cemaatle özdeşleştirmeye ve dini terimlerle tanımlamaya başladı. Boşnak Sırplar kendilerini Büyük Sırbistan, Sırp Ortodoks Kilisesi ve daha yaygın olarak Ortodoks cemaatle özdeşleştirerek aşırı Sırp milliyetçilere dönüştü. Boşnak Hırvatlar en ateşli Hırvat milliyetçileriydi, kendilerini Hırvatistan vatandaşı addediyor, Katolikliklerini vurguluyor ve Hırvatistan Hırvatlarıyla birlikte Katolik Batı'yla özdeşleşiyorlardı.

Müslümanların medeniyet bilincine yönelik değişimleri daha da belirgindi. Savaş patlak verene değin Boşnak Müslümanlar görünüş itibariyle son derece laikti, kendilerini Avrupalı olarak görüyordu ve çokkültürlü bir Bosna toplumu ve devletinin en ateşli savunucularıydı. Ama Yugoslavya dağılırken bu da değişmeye başladı. Tıpkı Hırvatlar ve Sırplar kendi açılarından yaptığı gibi, 1990 seçimlerinde Müslümanlar ezici bir çoğunlukla Izzet begovic önderliğin-

deki Müslüman Demokratik Eylem Partisi'ne (SDA) oy vererek çoktoplumlu partileri reddettiler. Mümin bir Müslüman olan Izzet begovic İslami eylemciliğinden ötürü komünist hükümet tarafından tutuklanmıştı ve 1970'te yayımlanan *İslam Deklarasyonu* adlı bir kitapta "İslam'ın İslam dışı dinlerle bağdaştırılamayacağını ve İslam dini ile İslam'a dayanmayan toplumsal ve politik kurumlar arasında barışın da, yan yana varoluşun da sağlanamayacağını" öne sürüyordu. İslam hareketi yeterince güçlendiğinde iktidara gelip bir İslam cumhuriyeti yaratmalıdır. Bu yeni devlette, eğitim ve medyanın kontrolünün "İslam ahlâkı ve düşünsel yetkinliği kesin insanların elinde olması gerektiği" özellikle önemlidir.[7]

Bosna bağımsızlaşırken Izzet begovic multietnik bir devleti destekliyordu ama bu devlette Müslümanlar çoğunluğu sağlayamasa da egemen grup olmalıydı. Ama ülkesinin savaş aracılığıyla İslamlaşmasına karşı çıkacak biri değildi. *İslam Deklarasyonu*'nu açık ve kesin bir şekilde reddetmeye isteksizliği, Müslüman olmayanlar arasında korku yaratıyordu. Savaş devam ederken Boşnak Sırplar ve Hırvatlar, Bosna hükümetinin kontrolündeki bölgeleri terk ettiler; geride kalanlarsa kendilerinin yavaş yavaş iyi işlerden ve toplumsal kurumlara katılımdan dışlandıklarını gördüler. "İslam, Müslüman ulusal cemaatinde daha büyük bir önem kazandı ve . . . güçlü bir Müslüman ulusal kimliği, politika ve dinin parçası oldu." Müslüman milliyetçiliği, Bosna'nın çokkültürlü milliyetçiliğinin tersine, medyada giderek daha fazla dile getirilmeye ve ön plana çıkarılmaya başlandı. Okullarda din eğitimi yaygınlaştırıldı ve yeni ders kitapları Osmanlı yönetiminin faydalarını vurguladı. Bosna dilinin Sırp-Hırvat dilinden ayrılması teşvik edildi ve giderek daha fazla Türkçe ve Arapça sözcük dile dahil edildi. Hükümet yetkilileri karma evlilikleri kınıyor ve "saldırgan" addedilen Sırp müziğinin yayınlanmasını engellemeye çalışıyordu. Hükümet İslam dinini teşvik etti ve işe almalarda ve terfilerde Müslümanlara öncelik tanıdı. En önemlisi de, Bosna ordu-

su İslamlaştırıldı; 1995'e gelindiğinde ordu personelinin yüzde 90'ından fazlası Müslümandı. Giderek daha fazla sayıda ordu birimi İslam'la özdeşleşiyordu, İslam'ın gereklerini yerine getiriyordu ve Müslüman simgeleri kullanıyordu, seçkinler de büyük ölçüde İslamlaşmıştı ve sayıları giderek artıyordu. Bu eğilim Bosna cumhurbaşkanlığının beş üyesinin (iki Hırvat ve iki Sırp içeriyordu) İzzet Begoviç'i protesto etmesine (İzetbegoviç bu protestoyu reddediyordu) ve çokkültürlü yönelimi benimseyen başbakan Haris Silajdzic'in 1995'te istifa etmesine yol açtı.[8]

Politik olarak İzetbegoviç'in Müslüman partisi SDA Bosna devleti ve toplumu üzerindeki denetimini artırdı. 1995 yılına gelindiğinde "ordu, kamu hizmeti ve kamu teşebbüsleri"nin kontrolünü ele aldı. Bildirildiği üzere, "bırakın Müslüman olmayanları, partiye bağlı olmayan Müslümanlar bile doğru dürüst işler bulamıyordu." Parti, kendisini eleştirenlerin suçlamasına göre, "Komünist hükümetin alışkanlıklarının damgasını vurduğu bir İslamcı otoritecilik aracı haline geldi."[9] Başka bir gözlemcinin bildirdiğine göre:

> Müslüman milliyetçiliği giderek daha uç bir niteliğe bürünüyor. Artık diğer milli duyarlılıkları hiç hesaba katmıyor; bu milliyetçilik yeni yeni egemen olmaya başlayan Müslüman ulusunun mülkü, imtiyazı ve politik aracı...
> Bu yeni Müslüman milliyetçiliğinin ana sonucu ulusal homojenleşmeye yönelik bir hareket...
> İslamcı köktendincilik giderek, Müslüman ulusal çıkarlarının belirlenmesinde hâkimiyet kazanıyor.[10]

Savaş ve etnik temizlemeyle üretilen dini kimliğin güçlenmesi, liderlerinin tercihleri ve diğer Müslüman devletlerin desteği ve baskısı yavaş ama belirgin bir biçimde Bosna'yı Balkanlar'ın İsviçre'sinden Balkanlar'ın İran'ına dönüştürüyordu.

Fay hattı savaşlarında tarafların her biri yalnızca kendi medeniyet kimliğini vurgulamak için değil, yanı sıra diğer tarafın kimliğini vurgulamak için de itkilere sahiptir. Kendi yerel savaşında ise, kendisini yalnızca bir diğer yerel etnik

grupla savaşıyor olarak görmekle kalmaz, bir başka medeniyetle savaşıyor olarak da görür. Dolayısıyla, tehdit unsuru dramatikleştirilir; büyük bir medeniyetin kaynaklarıyla zenginleştirilir ve yenilgi yalnızca kendisi için değil, ama ait olduğu medeniyetin tümü için sonuçlar barındırır. Dolayısıyla, çatışmada kendisine arka çıkılması için, acilen mensubu olduğu medeniyetin desteğini sağlaması gerekir. Böylece, yerel savaş insanlığın büyük bir kesimini etkileyecek sonuçlar barındıran bir dinler savaşı, bir Medeniyetler Çatışması olarak yeniden tanımlanır. 1990'ların başlarında Ortodoks dini ve Ortodoks Kilise bir kez daha, "aralarında İslam'ın en önemlisi olduğu diğer Rus topluluklarının dışına yerleştirilen" Rus ulusal kimliğinin merkezi öğesi haline gelirken, Ruslar Tacikistan'daki savaşı klanlar ve dinler arası bir savaş olarak tanımlamanın ve Çeçenistan'la girilen savaşı da, yerel hasımlarının artık İslamcı köktendinciliğe ve cihada bağlanım göstermesi ve İslamabad, Tahran, Riyad ve Ankara'ya vekil tayin etmesiyle birlikte, Ortodoksi ve İslam arasında yüzyıllar öncesine kadar uzanan daha kapsamlı bir çatışmanın parçası olarak tanımlamanın kendi çıkarlarına olduğu sonucuna vardılar.[11]

Eski Yugoslavya'da Hırvatlar kendilerini Ortodoksi ve İslam'ın şiddetli saldırısına karşı Batı'nın gözü pek sınır koruyucuları olarak görüyorlardı. Sırplar düşmanlarını yalnızca Boşnak Hırvatlar ve Müslümanlar olarak değil, yanı sıra "Vatikan" olarak, "İslamcı köktendinciler" olarak ve yüzyıllar boyunca Hıristiyanlığı tehdit eden "kötü şöhretli Türkler" olarak tanımlıyorlardı. Batılı bir diplomat Boşnak Sırp liderden şöyle söz ediyordu: "Karadzic bunu Avrupa'daki anti-emperyalist savaş olarak görüyor. Osmanlı Türk İmparatorluğu'nun Avrupa'daki son izlerini silme misyonunu üstlendiğini söylüyor."[12] Boşnak Müslümanlarsa kendilerini dinleri yüzünden Batı tarafından göz ardı edilmiş, dolayısıyla Müslüman dünyanın desteğini hak eden soykırım kurbanları olarak görüyorlardı. Böylece, Yugoslav savaşlarının tüm tarafları ve birçok dış gözlemci bu savaş-

ları din veya etnik-dinsel savaşlar olarak görme noktasına ulaştı. Misha Glenny'nin dikkat çektiği gibi, çatışma giderek "üç büyük Avrupa inancı -Roma Katolikliği, Doğu Ortodoksisi ve İslam, Bosna'da sınırları çarpışan imparatorlukların dinsel inançlarını açıklama tortusu- tarafından tanımlanan dini bir mücadelenin özelliklerini bünyesinde özümsemeye başladı."[13]

Fay hattı savaşlarının medeniyet çatışmaları olarak algılanması, Soğuk Savaş boyunca mevcudiyetini koruyan domino teorisinin yeniden yaşama geçirilmesini sağladı. Ama şimdi, yıkıma götürecek bir artan kayıplar silsilesini tetikleyebilecek bir yerel çatışmada yenilgiyi önleme ihtiyacını hisseden, medeniyetlerin büyük devletleriydi. Hindistan hükümetinin Keşmir'de katı bir şekilde diretmesi büyük ölçüde, Keşmir'in kaybedilmesinin diğer etnik ve dini azınlıkları bağımsızlık için ısrar etmeye teşvik edeceği ve dolayısıyla Hindistan'ın dağılmasına yol açacağı korkusundan kaynaklanıyordu. Dışişleri Bakam Kozyrev'in uyarısına göre, Rusya Tacikistan'daki politik şiddete son vermezse, Kırgızistan ve Özbekistan'a da yayılma olasılığı vardı. Bunun ise, Rus Federasyonu'na bağlı Müslüman cumhuriyetlerde bölücü hareketleri kışkırtabileceği öne sürülüyordu; kimi insanlar da, nihai sonucun İslami köktendinciliğin Kızıl Meydan'dana ulaşması olabileceğini ileri sürüyordu. Dolayısıyla, Yeltsin'in söylediği gibi, Afgan-Tacik sınırı "aslında Rusya'nındır." Avrupalılarsa, eski Yugoslavya'da Müslüman bir devletin kurulmasının, Jacques Chirac'ın Avrupa'da "*les odeurs d'Islam*"* olarak ifade ettiği şeyi pekiştirecek biçimde Müslüman göçmenlerin ve İslamcı köktendinciliğin yayılması için bir üs yaratacağı yönündeki endişelerini dile getirdiler.[14] Hırvatistan sınırı aslında Avrupa'nındı.

Bir fay hattı savaşı şiddetlenirken, tarafların her biri hasımlarını genellikle insanlıktan yoksun olarak tasvir ederek iblis gibi gösterir ve dolayısıyla onların öldürülmesini meş-

* les odeurs d'ıslam: İslam kokusu (ç.n.)

rulaştırır. Yeltsin, Çeçen gerillarını kastederek "Kuduz köpekler öldürülmelidir" demişti. Endonezyalı general Try Sutrisno 1991'de Doğu Timorluların katledilmesiyle ilgili olarak "Bu kaba saba, görgüsüz insanlar vurulmalı . . . biz de bunu yapacağız." demişti. Geçmişin şeytanları şimdi yeniden diriliyor: Hırvatlar "Ustaşa" oldu; Müslümanlar "Türk"; ve Sırplar da "Çetnik" oldu. Kitlesel katliamlar, işkence, tecavüz ve sivillerin yaşadıkları yerlerden acımasızca sürülmesi cemaat nefretinde barınan nefret tohumları olarak gerekçelendirilebilir. Muhalif kültürün merkezi simgeleri ve yapıntıları hedef haline gelir. Sırplar sistematik olarak camileri ve Fransisken manastırlarını yakıp yıkarken, Hırvatlar Ortodoks manastırlarını havaya uçurdu. Kültürün depoları olarak müzeler ve kütüphaneler korunmasızdır, Sinhali güvenlik güçleri Jaffna halk kütüphanesini yakmış, Tamil kültürüne ilişkin "yeri doldurulamaz edebi ve tarihi belgeleri" yok etmişti ve Sırp topçular Saraybosna'daki Ulusal Müzeyi bombalamış ve yok etmişti. Sırplar Bosna'nın Zvornik kasabasında yaşayan 40.000 Müslümanı öldürmüş ve 1463'te Türkler tarafından yerle bir edilen Ortodoks kilisesinin yerine inşa edilen Osmanlı kulesini havaya uçurarak yerine bir haç dikmişlerdi.[15] Kültürlerarası savaşta kayba uğrayan hep kültür olur.

medeniyet kamplaşması: soydaş ülkeler ve diasporalar

Kırk yıllık Soğuk Savaş boyunca süper güçler kendilerine müttefik ve yandaş bulmaya ve diğer süper gücün müttefiklerinin ve yandaşlarının bağlılığım zayıflatmaya, bunları kendine çekmeye veya tarafsızlaştırmaya çalışırken, çatışma da aşağıya doğru nüfuz etti. Elbette çekişme, büyük küresel rekabete katılma yönünde süper güçlerin baskısına maruz kalan yeni ve zayıf devletlerin yer aldığı Üçüncü Dünya'da daha şiddetliydi. Soğuk Savaş sonrası dünyada çoklu cemaat çatışmaları tekil süper güç çatışmasının yerini aldı. Bu ce-

maat çatışmaları farklı medeniyetlerden grupları içerdiğinde genişleme ve kızışma eğilimine girer. Çatışma daha da kızışırken tarafların her biri kendi medeniyetinin mensubu ülkelerden ve gruplardan destek sağlamaya çalışır. Bu ya da şu biçimde, resmi veya gayri resmi, açık veya örtük, maddi, insani, diplomatik, mali, simgesel veya askeri olarak verilen destek daima bir veya daha fazla soydaş ülkeden veya gruptan gelir. Bir fay hattı çatışması ne kadar uzun sürerse, destek verme, kısıtlama veya arabuluculuk rolü oynamaya katılan soydaş ülkelerin sayısı da o ölçüde artma eğilimine girer. Bu "soydaş ülke sendromu"nun sonucu olarak fay hattı çatışmaları, medeniyet içi çatışmalara kıyasla şiddetlenme bakımından çok daha yüksek bir potansiyel barındırırlar ve genellikle kontrol altına alınmaları veya sona erdirilmeleri için medeniyetlerarası işbirliği gerekir. Soğuk Savaş'ın tersine çatışma yukarıdan aşağıya doğru ilerlemez, aşağıdan yukarıya doğru yükselir.

Devletler ve gruplar fay hattı savaşlarına farklı düzeylerde katılırlar. Birincil düzeyde fiilen savaşan ve birbirini öldüren taraflar vardır. Bunlar Hindistan ve Pakistan arasındaki ve İsrail ile komşuları arasındaki savaşlarda söz konusu olduğu gibi devletler olabilir, ama devlet olmayan veya olsa olsa Bosna için veya Nagorno-Karabakh Ermenileri için söz konusu olduğu gibi oluşum aşamasındaki embriyonik devlet görünümü arz eden yerel gruplar da olabilir. Bu çatışmalar ikinci düzey katılımcılar da içerebilir, bunlar genellikle birincil taraflarla doğrudan ilişkili devletlerdir, örneğin eski Yugoslavya'daki Sırp ve Hırvat hükümetleri ve Kafkasya'daki Ermeni ve Azerbaycan hükümetleri gibi. Yine de çatışmayla daha uzaktan bağlantılı ve fiili savaştan fazlasıyla uzakta bulunan ama savaşın katılımcılarına medeniyet bağlarıyla bağlı üçüncü derece devletler de bulunmaktadır; örneğin eski Yugoslavya'yla bağlantılı olarak Almanya, Rusya ve İslam devletleri; ve Ermeni-Azeri anlaşmazlığı örneğinde Rusya, Türkiye ve İran. Bu üçüncü düzey katılımcılar ekseriyetle medeniyetlerin çekirdek devletleridir. Birinci düzey

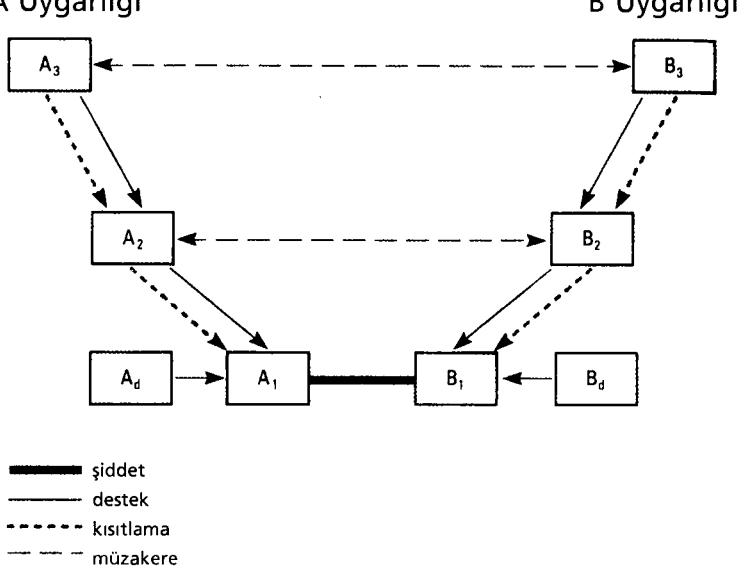
katılımcıların diasporaları da, bulundukları yerlerden doğru, fay hattı savaşlarında rol oynar. Genellikle birinci düzeyde yer alan insan ve silah sayısının azlığı göz önüne alındığında, para, silah veya gönüllü biçiminde görece küçük miktarlarda dış yardım savaşın sonucu üzerinde çoğunlukla önemli bir etkiye sahip olabilir.

Çatışmanın diğer taraflarının payları birinci düzey katılımcılarınkiyle aynı değildir. Birinci düzey katılımcılara verilen en fedakâr, en içten destek normal olarak, soydaşlarının davasıyla güçlü biçimde özdeşleşen ve "Papa'dan daha Katolik" diaspora cemaatlerinden gelir. İkinci ve üçüncü düzey hükümetlerin çıkarları daha karmaşıktır. Bu hükümetler genellikle birinci düzey katılımcılara destek sağlarlar ve destek sağlamasalar bile, karşıt gruplar hükümetlerin bu desteği sağladığından kuşkulanır ve bu kuşku da, karşıt grupların kendi soydaşlarını desteklemelerini haklı çıkarır. Ama yanı sıra, ikinci ve üçüncü düzey hükümetlerin savaşın kontrol altına alınması ve kendilerinin savaşa doğrudan katılmamalarından da bir çıkarı bulunmaktadır. Dolayısıyla, birinci düzey katılımcıları desteklerken onları engellemeye ve amaçlarını daha ılımlı hale getirme konusunda ikna etmeye de çalışırlar. Genellikle fay hattının diğer tarafındaki ikinci ve üçüncü düzey muadilleriyle müzakerelerde bulunmaya ve böylelikle yerel bir savaşın çekirdek devletler arasında daha büyük bir savaşa dönüşecek biçimde kızışmasını önlemeye çalışırlar. Şekil 11.1 fay hattı savaşlarının bu potansiyel taraflarının ilişkilerini özetliyor. Bu tür savaşların hepsi tümüyle bu oyuncu kadrosuna sahip değildir, ama eski Yugoslavya'da ve Kafkasya'dakiler dahil birçoğu bu kadroya sahip olmuştur ve neredeyse her fay hattı savaşı potansiyel olarak tüm düzeyden katılımcıları içerecek biçimde genişleyebilir.

Şu ya da bu şekilde, diasporalar ve soydaş ülkeler, 1990'ların tüm fay hattı savaşlarında yer aldı. Bu tür savaşlarda Müslüman grupların yoğun birincil rolü göz önünde bulundurulursa, Müslüman hükümetler ve birlikler en sık

rastlanan ikincil ve üçüncül katılımcılardır. En etkin olanları da, zaman zaman diğer Müslüman devletlerle birlikte Filistin, Lübnan, Bosna, Çeçenistan, Tarnskafkasya, Tacikistan, Keşmir, Sudan ve Filipinler'de Müslüman olmayanlarla savaşan Müslümanlara muhtelif ölçülerde destek veren Suudi Arabistan, Pakistan, İran, Türkiye ve Libya hükümetleriydi. Birçok birinci düzey Müslüman grup da, Hükümet desteğinin yanı sıra, Cezayir'deki iç savaştan Çeçenistan ve Filipinler'e kadar çeşitlilik arz eden çatışmalara katılan Afganistan savaşının gezgin İslamcı eternasyonal savaşçıları tarafından desteklenmiştir. Bu İslamcı enternasyonal (dört sol kanat veya komünist siyasal örgütten birisi), bir analistin dikkat çektiği üzere, "Afganistan, Keşmir ve Bosna'da İslamcı yönetimi kurmak için gönüllü göndermeye; şu veya bu ülkede İslamcılara karşı çıkan hükümetlere karşı ortak propaganda savaşları yürütmeye; bu tarafların tümü için müş-

ŞEKİL 11.1
KARMAŞIK BİR FAY HATTI SAVAŞININ YAPISI

terek politik karargâhlar olarak hizmet eden diasporada İslam üsleri kurmaya" girişmiştir.[16] Arap Birliği ve İslam Konferansı Örgütü medeniyetlerarası çatışmalarda Müslüman gruplara destek sağlamakta ve bu grupların desteklenmesi için üyelerinin girişimlerini koordine etmeye çalışmaktadır.

Sovyetler Birliği Afganistan Savaşı'nın birincil katılımcılarındandı ve Soğuk Savaş sonrası yıllarda Rusya Çeçen Savaşı'nın birincil katılımcısı, Tacikistan'daki savaşın ikincil katılımcısı ve eski Yugoslavya savaşlarının da üçüncü katılımcısı oldu. Hindistan Keşmir'de birinci katılımcı, Sri Lanka'da da ikinci katılımcı oldu. Belli başlı Batılı devletler Yugoslav çarpışmasında üçüncü katılımcılar oldular. Diasporalar, İsrailliler ile Filistinliler arasındaki uzayıp giden mücadelelerde, her iki tarafta da büyük bir rol oynadılar; ayrıca Ermenilerin, Hırvatların ve Çeçenlerin çatışmalarında desteklenmesinde de önemli bir rol üstlendiler. Televizyon, faks ve elektronik posta aracılığıyla "diasporaların bağlılıkları pekiştirilir ve bazen de eski vatanlarıyla kurdukları daimi temasa bağlı olarak kutuplaştırılır; 'eski' artık olup bitmiş şey anlamına gelmez."[17]

Keşmir'deki savaşta Pakistan isyancılara açıkça diplomatik ve politik destek verdi ve Pakistan askeri kaynaklarına göre çok büyük miktarlarda para ve silah yardımı yaptı, bunun yanında askeri eğitim ve lojistik destek sağladı ve yaltaklık etti. Ayrıca diğer Müslüman hükümetleri destek vermeleri yönünde etkilemeye çalıştı. Bildirildiği üzere, 1995'e gelindiğinde ihtilalciler Afganistan, Tacikistan ve Sudan'dan Stinger füzelerine ve Sovyetler Birliği'ne karşı savaşlarında Amerikalılar tarafından tedarik edilen diğer silahlara sahip en az 1200 *mücahitle* takviye edilmişti.[18] Filipinler'deki Moro ayaklanması bir süre Malezya'dan para ve teçhizat yardımı aldı; Arap hükümetleri ek mali destek sağladı; binlerce ihtilalci Libya'da askeri eğitim aldı; ve aşırıcı ihtilalci grup Abu Sayyaf, Pakistanlı ve Afgan köktendinciler tarafından örgütlendi.[19] Afrika'da Sudan, Etiyopya'yla savaşan Müslüman Eritreli ihtilalcilere düzenli olarak yardım etti ve Eti-

yopya misillemede bulunarak Sudan'la savaşan "asi Hıristiyanlar"a "lojistik destek sağladı ve yaltaklık etti." Etiyopya ayrıca kısmen "Sudanlı isyancılara güçlü dini, ırksal ve etnik bağlarını" yansıtan Uganda'dan da benzer bir yardım aldı. Öte yandan, Sudan hükümeti Çin'den silah satın almak için İran'dan 300 milyon dolar para yardımı aldı ve İran askeri danışmanları, 1992'de ayaklanmalara karşı büyük bir saldırı başlatılmasını olanaklı kılan bir askeri eğitim verdi. Muhtelif Batılı Hıristiyan kuruluşlar yiyecek yardımı, tıbbi yardım ve erzak yardımında bulundu ve Sudan hükümetine göre Hıristiyan isyancılara silah yardımında bulundu.[20]

Sri Lanka'da Hindu Tamilli isyancılar ile Budist Sinhali hükümeti arasındaki savaşta Hindistan hükümeti başlangıçta isyancılara büyük miktarda destek sağladı, güney Hindistan'da isyancılara askeri eğitim verdi, silah ve para yardımında bulundu. 1987'de Sri Lanka hükümet kuvvetleri Tamil Kaplanlarını yenilgiye uğratmak üzereyken, Hindistan kamuoyu bu "soykırım"a karşı harekete geçti ve Hindistan hükümeti "aslında Hindistan'ın [Başkan] Jayewardene'ye zor kullanarak Kaplanları yok etmesini önlemeye niyetli olduğu mesajını vererek" Tamillere havadan yiyecek yardımında bulundu.[21] Daha sonra, Hindistan ve Sri Lanka hükümetleri, Sri Lanka'nın Tamil bölgelerine makul ölçüde özerklik vermesini ve karşılığında da isyancıların silahlarını Hint ordusuna iade etmesini öngören bir anlaşma yaptı. Hindistan anlaşmayı yerine getirmek için adaya 50.000 kişilik bir askeri kuvvet gönderdi, ama Kaplanlar silahlarını teslim etmeyi reddetti ve Hint ordusu kısa bir süre içinde kendisini önceden desteklemiş olduğu gerilla kuvvetleriyle savaş içinde buldu. Hindistan askeri kuvvetleri 1988'in başlarından itibaren geri çekildi. 1991'de Hindistan Başbakanı Rajiv Gandhi, Hintlilere göre Tamil isyancılarının bir destekçisi tarafından öldürüldü ve Hindistan hükümetinin ayaklanmaya yönelik tutumu giderek düşmancıl boyutlara ulaştı. Yine de, hükümet güney Hindistan'daki 50 milyon Tamil arasında isyancılara sempati duyulmasını ve destek

verilmesini durduramadı. Tamil Nadu hükümetinin yetkilileri bu kanıyı yansıtır biçimde Yeni Delhi'yi hiçe sayıp, Tamil Kaplanları'nın 500 millik sahillerinde "neredeyse serbest dolaşımı"na izin vererek devletlerinde işlerlik göstermelerine ve dar Palk Boğazı'ndan geçerek Sri Lanka'daki isyancılara malzeme ve silah tedarik etmelerine olanak tanıdı.[22]

1979'un başında Sovyetler ve ardından da Ruslar güneydeki Müslüman komşularıyla üç büyük fay hattı savaşına girdi: 1979-1989 Afgan Savaşı, buna bağlı olarak 1992'de başlayan Tacikistan savaşı ve 1994'te başlayan Çeçen savaşı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, Tacikistan'da Sovyetler'in ardılı bir komünist hükümet iktidara geldi. 1992'nin ilkbaharında hem sekülaristleri hem de İslamcıları içeren rakip dini ve etnik gruplardan oluşan bir muhalefet bu hükümete meydan okudu. Afganistan'dan silah yardımı alan bu muhalefet Eylül 1992'de Rusya yanlısı hükümeti başkent Duşhanbe'den sürdü. Rus ve Özbek hükümetleri İslam köktendinciliğinin yayılmakta olduğu uyarısında bulunarak sert tepkiler verdi. Tacikistan'da kalan Rus 201. Motorize Piyade Birliği hükümet yanlısı kuvvetlere silah tedarik etti ve Rusya Afganistan sınırını korumak için fazladan birlikler gönderdi. Kasım 1992'de Rusya, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan sözde barışın sağlanması için ama aslında savaşa katılmak üzere Rus ve Özbek askeri müdahalesinde mutabık kaldılar. Bu destek artı Rus silahları ve parası sayesinde eski hükümetin kuvvetleri Duşhanbe'yi yeniden alıp, ülkenin büyük bir bölümünün kontrolünü ele geçirebildi. Bunu bir etnik temizleme süreci izledi ve muhalif mülteciler ve birlikler Afganistan'a geri çekildi.

Orta Doğulu Müslüman hükümetler Rusya'nın askeri müdahalesini protesto etti. İran, Pakistan ve Afganistan giderek artan İslamcı muhalefeti para, silah ve askeri eğitim yardımıyla destekledi. Söylentilere göre 1993'te binlerce savaşçı Afgan *mücahitler* tarafından eğitildi ve 1993'ün ilkbahar ve yaz aylarında Tacik ihtilalciler Afganistan sınırından

başlattıkları muhtelif saldırılarla birçok Rus sınır devriyesini öldürdüler. Rusya Tacikistan'a daha fazla askeri birlik göndererek, "büyük bir ağır silah ve havan topu" barajı kurarak ve Afganistan'daki hedeflere hava saldırıları düzenleyerek misillemede bulundu. Ama Arap hükümetleri, Rusların uçaklarına karşı denge sağlayabilmeleri bakımından Stinger füzeleri satın almaları için isyancılara mali yardımda bulundu. 1995'e gelindiğinde Tacikistan'da Rusya'nın yaklaşık 25.000 kişilik askeri birliği bulunuyordu ve Rusya, hükümeti desteklemek için gerekli fonların yarısından fazlasını veriyordu. Öte yandan, isyancılar etkin bir biçimde Afganistan hükümeti ve diğer Müslüman devletler tarafından destekleniyordu. Barnett Rubin'in dikkat çektiği gibi, uluslararası kuruluşların veya Batı'nın gerek Tacikistan'a gerek Afganistan'a önemli bir yardım sağlamadaki başarısızlığı, Tacikistan'ın Rusya'ya tamamen bağımlı olmasına ve Afganistan'ın da medeniyet bağıyla bağlı olduğu Müslüman soydaşlarına bağımlı olmasına yol açtı. "Bugün yabancı yardım umut eden herhangi bir Afgan komutan ya cihadı Orta Asya'ya yaymak isteyen Arap veya Pakistanlı sermayedarların isteklerini dikkate almalıdır ya da uyuşturucu ticaretine girmelidir."[23]

Rusya'nın Kuzey Kafkasya'da Çeçenlerle girdiği üçüncü Müslüman karşıtı savaşın kökeni, 1992-93'teki komşu Ortodoks Osetler ile Müslüman İnguşlar arasındaki savaşa dayanıyordu. Müslüman İnguşlar Çeçenler ve diğer Müslüman halklarla birlikte II. Dünya Savaşı'nda Orta Asya'ya sürülmüştü. Osetler bölgede kalmış ve İnguşların mülklerine el koymuştu. 1956-57'de sürülen halkların geri dönmesine izin verildi ve böylece mülklerin sahipliği ve bölgenin kontrolü hakkında anlaşmazlıklar başladı. Kasım 1992'de İnguşlar, Sovyet hükümetinin Osetlere verdiği Prigorodny bölgesini tekrar ele geçirmek için cumhuriyetlerinden doğru saldırılar başlattı. Ruslar Ortodoks Osetleri desteklemek için Kazak birliklerinin yer aldığı büyük çaplı bir müdahaleyle İnguşların saldırılarına karşılık verdi. Dışarıdan bir yo-

rumcu bunu şöyle ifade ediyordu: "Kasım 1992'de Osetya'daki İnguş köyleri Rus tankları tarafından kuşatılıp bombalandı. Bombardımandan sonrasında hayatta kalanlar ise öldürüldü veya tutsak alındı. Katliam Oset OMON [özel polis] timleri tarafından gerçekleştirildi, ama Rus birlikleri koruma sağlama koşuluyla 'barışı sağlamak' için bölgeye gönderildi."[24] The Economist'in bildirdiği üzere, "bir haftadan daha kısa bir sürede bu kadar fazla kaybın gerçekleşmiş olduğunun idrak edilmesi zordu." Bu "Rus federasyonundaki ilk etnik temizleme operasyonuydu." Rusya daha sonra bu çatışmayı, İnguş'ların Çeçen müttefiklerine gözdağı vermek için kullandı; bu ise, "Çeçenistan'ın ve [büyük ölçüde Müslüman] Kafkas Halkları Konfederasyonu'nun (KNK) derhal seferber olmasına yol açtı. KNK, Çeçen topraklarından geri çekilmemesi durumunda Rusya kuvvetlerine karşı 500.000 gönüllü gönderme tehdidinde bulundu. Gerilimli bir bekleyişin ardından Moskova, Kuzey Oset-İnguş çatışmasının alevlenerek bölge çapında bir çatışmaya dönüşmesinden kaçınmak için geri adım attı."[25]

Aralık 1994'te Rusya Çeçenistan'a geniş çaplı bir askeri saldırı başlattığında daha şiddetli ve kapsamlı bir çatışma patlak verdi. İki Ortodoks cumhuriyet Gürcistan ve Ermenistan'ın liderleri Rusya'nın askeri müdahalesini desteklerken, Ukrayna cumhurbaşkanı "sadece krizin barışçıl bir şekilde çözüme kavuşturulma çağrısında bulunarak ılımlı, diplomatik bir tutum sergiledi." Rusya'nın müdahalesi, Ortodoks Kuzey Osetya hükümeti ve Kuzey Osetya halkının yüzde 55-60'ı tarafından da desteklendi.[26] Öte yandan, Rusya Federasyonu içindeki ve dışındaki Müslümanlar güçlü bir biçimde Çeçenler'den yana çıktı. İslamcı enternasyonal derhal Azerbaycan, Afganistan, Pakistan, Sudan ve başka yerlerden savaşçılarla yardımda bulundu. Müslüman devletler Çeçen davasını onayladıklarını bildirdiler; söylenenlere bakılırsa, Türkiye ve İran, maddi destek sağladılar ve bu, Rusya'nın İran'la uzlaşma çabalarına girmek için daha fazla güdülenmesini sağladı. Çeçenler için Azerbaycan'dan

Rusya Federasyonu'na sürekli silah girmeye başladı ve bu, Rusya'nın Azerbaycan'la sınırını kapamasına yol açtı ve böylece Çeçenistan'a yapılan tıbbi ve diğer yardımların kesilmesine neden oldu.[27]

Rusya Federasyonu'ndaki Müslümanlar birleşerek Çeçenleri desteklediler. Rusya'ya karşı Kafkasya çapında bir Müslüman kutsal savaş başlatma çağrıları bu sonucu üretmezken, altı Volga-Ural cumhuriyetinin liderleri, Rusya'nın askeri eylemine son vermesini talep etti ve Müslüman Kafkas cumhuriyetleri temsilcileri Rus yönetimine karşı bir sivil itaatsizlik kampanyası çağrısında bulundu. Çuvaş cumhurbaşkanı, (Rus ordusunda zorunlu askerlik görevini yerine getiren) Çuvaş askerlerine Müslüman kardeşleri aleyhine hizmet etmeme çağrısında bulundu. Çeçenistan'ın iki komşu cumhuriyeti İnguşistan ve Dağıstan'da "savaşa karşı güçlü protestolar"da bulunuldu. İnguşlar kendi topraklarından geçerek Çeçenistan'a giden Rus askeri birliklerine saldırdı; bu, Rus Savunma Bakanı'nın İnguş hükümeti "Rusya'ya neredeyse savaş başlatmıştır" beyanında bulunmasına neden oldu; Rus birliklerine yönelik saldırılar Dağıstan'da da sürdü. Rusya İnguş ve Dağıstan köylerini bombalayarak karşılık verdi.[28] Ocak 1996'da Kizlyar şehrine düzenlenen Çeçen baskınından sonra Rusların Pervomaiskoye köyünü bombalayarak yıkması da, Dağıstanlılar'da Ruslara karşı düşmanlık uyandırdı.

Büyük ölçüde on dokuzuncu yüzyılda Rusya'nın Kafkas dağ halklarına yönelik saldırılarının yarattığı Çeçen diasporası da Çeçen davasına yardım etti. Diaspora para ve silah yardımında bulundu ve Çeçen kuvvetlerine gönüllüler gönderdi. Çeçen diasporası özellikle Ürdün ve Türkiye'de çok fazla sayıda kişiden oluşuyordu; bu, Ürdün'ün Rusya'ya karşı güçlü bir biçimde karşı çıkmasına yol açtı ve Türkiye'nin Çeçenlere yardımcı olma istekliliğini pekiştirdi. Ocak 1996'da savaş Türkiye'ye sıçradığında, Türk kamuoyu diaspora mensuplarının bir feribotu kaçırıp Rusları rehin almasını anlayışla karşıladı. Çeçen liderlerin yardımıyla Türk hü-

kümeti krizi çözümlemek için müzakerelerde bulundu, ama bu, Türkiye ve Rusya arasında zaten gerginleşmiş ilişkilerin daha da kötüleşmesine yol açtı.

Çeçenlerin Dağıstan'a saldırması, Rusların tepkisi ve 1996'nın başında feribotun kaçırılması, çatışmanın Rusya ve on dokuzuncu yüzyılda yıllarca süren mücadele kapsamında yer alan dağ halkları arasındaki genel bir çatışmaya dönüşecek biçimde muhtemel genişleme olasılığını ön plana çıkardı. Fiona Hill'in 1995'te uyarıda bulunduğu gibi, "Kuzey Kafkasya, bir cumhuriyetteki çatışmanın sınırlarının ötesine sıçrayıp Rus Federasyonu'nun tamamına yayılabilecek ve Gürcistan, Azerbaycan, Türkiye, İran ve Kuzey Kafkasya'daki diasporalarına davetiye çıkaracak bölgesel bir savaşa dönüşme potansiyeline sahip bir barut fıçısını andırıyor. Çeçenistan'daki savaşın da gösterdiği gibi, bölgedeki çatışmanın kontrol altına alınması kolay değil . . . Savaş Çeçenistan'a, komşu cumhuriyetlere ve bölgelere sıçradı bile." Bir Rus analist, medeniyet çizgilerinde "gayri resmi koalisyonlar"ın geliştirildiğini öne sürerek bunu kabul ediyor. "Hıristiyan Gürcistan, Ermenistan, Nagorny-Karabağ ve Kuzey Osetya Müslüman Azerbaycan, Abkhazia, Çeçenistan ve İnguşistan'a karşı birleşiyor." Tacikistan'da zaten savaşmakta olan Rusya "Müslüman dünyayla uzun sürecek bir karşılaşmaya sürüklenme riskini taşıyor."[29]

Bir diğer Ortodoks-Müslüman fay hattı savaşında birincil katılımcılar (başka bir ulus tarafından kuşatılmış) Nagorno-Karabağ Ermenileri ile Azerbaycan hükümeti ve halkıydı; Ermeniler Azerbaycan'a karşı bağımsızlık mücadelesi veriyordu. Ermenistan hükümeti ikincil katılımcıydı ve Rusya, Türkiye ve İran da üçüncül katılımcılardı. Ayrıca, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki varlıklı Ermeni diasporası da önemli bir rol oynadı. Savaş Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce 1988'de başladı, 1992-1993 arasında şiddetlendi ve 1994'te sağlanan bir ateşkes görüşmesinin ardından duruldu. Türkler ve diğer Müslümanlar Azerbaycan'ı desteklerken Rusya Ermenilere arka çıktı, ama daha sonra,

Azerbaycan'daki Türk etkisiyle rekabet etmek için nüfuzunu Ermenilere karşı da kullandı. Bu savaş, hem yüzyıllar öncesine uzanan Rus İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki Karadeniz bölgesi ve Kafkasya'nın kontrolünü ele geçirme mücadelesinin hem de yirminci yüzyıl başlarındaki Ermeni katliamına kadar eskiye dayanan Ermeniler ve Türkler arasındaki yoğun husumetin yaşanan en son olayıydı.

Bu savaşta Türkiye Azerbaycan'ın istikrarlı destekçisi ve Ermenilerin de hasmı oldu. Baltık'ta bulunmayan bir Sovyet cumhuriyetinin bağımsızlığının herhangi bir ülke tarafından ilk kez tanınmasının örneği, Türkiye'nin Azerbaycan'ı tanımasıdır. Çatışma boyunca Türkiye Azerbaycan'a para ve malzeme yardımında bulundu ve Azerbaycan askerlerine eğitim verdi. Şiddet 1991-1992 arasında tırmanırken ve Ermeniler Azerbaycan bölgesinde ilerlerken, Türk kamuoyu seferber oldu ve Türk hükümeti etnik-dini soydaşlarını destekleme baskısı altına girdi. Türkiye yanı sıra, bunun Müslüman-Hıristiyan ayrımını ön plana çıkaracağından, Ermenistan'a Batı'dan çok büyük destek verilmesine yol açacağından ve NATO müttefiklerini kendine düşman edeceğinden de korkuyordu. Böylece, Türkiye bir fay hattı savaşının ikincil katılımcısının maruz kaldığı klasik çapraz baskılara maruz kaldı. Ama Türk hükümeti Azerbaycan'ı destekleyip Ermenistan'a karşı çıkmanın kendi çıkarına olduğuna karar verdi. Bir Türk yetkili şöyle diyordu: "Soydaşlarınız öldürülürken bundan etkilenmemek elde değil." Yine bir diğer yetkilinin ifadesine göre, "Baskı altındayız. Gazetelerimiz zulmün fotoğraflarıyla dolu . . . Belki de Ermenistan'a bu bölgede büyük bir Türkiye olduğunu göstermeliyiz." Cumhurbaşkanı Turgut Özal Türkiye'nin "Ermenilere biraz gözdağı vermesinin gerektiğini" söyleyerek bunu kabul ediyordu. Türkiye İran'la birlikte, Ermenilere sınırlarda herhangi bir değişikliğe izin vermeyeceği uyarısında bulundu. Özal Türkiye üzerinden Ermenistan'a yiyecek ve diğer erzakların gönderilmesini engelledi; bunun sonucunda Ermeni halkı

1992-93 kışında kıtlığın eşiğinde yaşadı. Yine bunun sonucunda, Rus Mareşal Yevgeny Shaposhnikov şu uyarıda bulundu: "Şayet başka bir taraf [yani, Türkiye] savaşa girerse, III. Dünya Savaşı'nın eşiğine geleceğiz." Bir yıl sonra Özal hâlâ saldırgandı. "Silahlar ateşlenirse Ermeniler ne yapabilir ki? . . . Türkiye'ye mi girerler?" Türkiye "dişlerini gösterecek," diyerek ironik bir açıklamada bulundu.[30]

1993 yazı ve sonbaharında İran sınırına yaklaşan Ermeni saldırıları, Azerbaycan ve Orta Asya Müslüman devletlerinde etki sahibi olmak için rekabet eden Türkiye ve İran'ın tepkisiyle karşılaştı. Türkiye Ermeni kuvvetlerinin "derhal ve kayıtsız şartsız" Azerbaycan topraklarından çekilmesini talep ederek ve Ermeni sınırına takviye kuvvetler göndererek saldırıların Türkiye'nin güvenliğini tehdit ettiği açıklamasında bulundu. Söylentilere bakılırsa, Rus ve Türk askeri birlikleri bu sınırda silah mübadelesinde bulunuyordu. Türkiye Başbakanı Tansu Çiller, Ermeni askeri birliklerinin Türkiye yakınlarındaki Nahçıvan'da kuşatma halindeki Azerbaycan topraklarına girmesi durumunda bir savaş beyanında bulunacağı açıklamasını yaptı. İran da, güya Ermeni saldırılarından kaçanlar için mülteci kampları kurmak için Azerbaycan içlerine askeri kuvvetlerini gönderdi. İran'ın hareketi Türkiye'nin, Rusların karşı hamlelerini kışkırtmadan ilave önlemler alabileceğine inanmasına yol açtı ve yanı sıra Azerbaycan'a koruma sağlamak için İran'la rekabet etmesi bakımından bir başka teşvik unsuru oldu. Kriz nihayet Moskova'da bir araya gelen Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan liderlerinin müzakereleri ve Ermeni hükümeti üzerindeki Amerikan baskısı ve Ermeni hükümetinin de Nagorno-Karabağ Ermenileri üzerindeki baskısı sonucunda aşıldı.[31]

Yetersiz kaynaklara sahip ve düşman Türki halklarca kuşatılmış sınırlar içinde küçük, tamamen kara ile çevrili bir ülkede yaşayan Ermeniler tarihsel olarak Ortodoks soydaşları Gürcistan ve Rusya'dan himaye beklemektedir. Özellikle Rusya büyük kardeş gibi görülür. Ama Sovyetler Birliği

dağılırken ve Nagorno-Karabakh Ermenileri bağımsızlık eylemlerini başlattığında Gorbaçov rejimi onların talebini reddetti ve Bakü'de sadık bir komünist hükümet olarak görülen yönetimi desteklemek için bölgeye askeri birliklerini gönderdi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, bu hesaplar daha uzun vadeli tarihsel ve kültürel değerlendirmelerin ön plana çıkmasına yol açtı; Azerbaycan "Rus hükümetini 180 derece sapmakla" suçluyordu ve Hıristiyan Ermenistan'ı etkin bir biçimde destekliyordu. Aslında Rusya'nın Ermenistan'a askeri yardımı, Ermenilerin yüksek rütbelere terfi ettirildiği ve Müslümanlardan çok daha fazla savaş birimlerinde göreve getirildiği Sovyet ordusunda daha önce başlamıştı. Savaş başladıktan sonra Rus Ordusu'nun Nagorno-Karabakh'da bulunan 366. Motorize Piyade Birliği, söylentilere göre, Ermeniler tarafından 1000'den fazla Azerinin katledildiği Khodjali saldırısında etkin rol oynamıştı. Bunu müteakip Rus *spetsnaz* birlikleri de çatışmalara katıldı. 1992-93 kışında Ermenistan Türkiye'nin ambargosunun sıkıntılarını yaşarken "Rusya'nın verdiği milyarlarca rublelik kredi sayesinde ekonomik açıdan tamamen yıkılmaktan kurtuldu". 1993'ün ilkbaharında Rus birlikleri Ermenistan'ı Nagorno-Karabakh'a bağlayacak bir hat açmak için düzenli Ermeni kuvvetlerine katıldı. Daha sonra, kırk tanktan oluşan bir Rus zırhlı birliği güya 1993 yazında Karabakh saldırısına katıldı.[32] Böylece Ermenistan, Hill ve Jewett'in gözlemlediği gibi, "Rusya'yla yakın bir ittifak kurmaktan başkaca bir seçeneğe sahip olamadı. Ham madde, enerji ve gıda yardımı ve Azerbaycan ve Türkiye gibi sınırlarındaki tarihsel düşmanlara karşı savunma yardımı bakımından Rusya'ya bağımlı hale geldi. Ermenistan Rus askeri birliklerinin topraklarına yerleşmesine izin veren ve eski Sovyet mal varlıklarının tüm haklarını Rusya'ya devreden ekonomik ve askeri tüm CIS anlaşmalarını imzaladı."[33]

Rusya'nın Ermenilere verdiği destek, Rusların Azerbaycan üzerindeki etkisinin artmasını sağladı. Haziran 1993'te Azerbaycanlı milliyetçi lider Abulfez Elçibey askeri bir dar-

be sonucu devrildi ve yerine eski komünist ve tahminen Rus yanlısı Gaider Aliyev geçti. Aliyev Ermenistan'ı engellemek için Rusya'yı teskin etme ihtiyacını fark etti. Aliyev Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılma ve Rus askeri birliklerinin Azerbaycan topraklarında mevzilenmesine rıza gösterme konusundaki reddiyelerini karşıt yönde değiştirdi. Ayrıca, Rusya'nın Azerbaycan petrolünün çıkartılması yönünde bir uluslararası konsorsiyuma katılabilmesi için yolunu açtı. Bunun karşılığında, Rusya Azerbaycan askeri birliklerini eğitmeye başladı ve Ermenistan'a Karabakh kuvvetlerine verdiği desteği sona erdirmesi ve Azerbaycan topraklarından geri çekilmeleri yönünde baskı yaptı. Rusya ağırlığını bir taraftan diğerine kaydırarak Azerbaycan için sonuçlar elde edebildi ve İran ile Türkiye'nin Azerbaycan'daki etkisine karşı denge sağlayabildi. Böylece, Rusya'nın Ermenistan'a verdiği destek yalnızca Kafkasya'daki en yakın müttefikini güçlendirmekle kalmadı, yanı sıra bu bölgedeki asıl Müslüman rakiplerini de zayıflattı.

Rusya dışında Ermenistan'ın büyük bir destek kaynağı da, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki büyük, varlıklı ve etkili diasporasıydı; bu diaspora ABD'de yaklaşık 1 milyon Ermeni ve Fransa'da da 450.000 Ermeni'den oluşuyordu. Bunlar Ermenistan'ın Türk ambargosuna karşı hayatta kalabilmesine yardımcı olmak için para ve erzak, Ermeni hükümeti için yetkililer ve Ermeni silahlı kuvvetleri için gönüllüler sağladılar. Ermeni yardımı için Amerika'daki cemaatten sağlanan katkılar 1990'ların ortalarında yıllık 50 milyon ile 75 milyon dolar arasındaydı. Diasporalar ayrıca bulundukları ülkelerin hükümetlerine de bir hayli politik etki uyguladılar. ABD'deki en büyük Ermeni toplulukları Kaliforniya, Massachusetts ve New Jersey gibi kilit eyaletlerde bulunmaktadır. Sonuçta, Kongre Azerbaycan'a her tür yabancı yardımı yasakladı ve Ermenistan'ı ABD yardımının kişi başına üçüncü en büyük alıcısı yaptı. Dışarıdan sağlanan bu destek Ermenistan'ın hayatta kalması bakımından elzemdi ve haklı olarak Ermenistan'a "Kafkasya'nın İsra-

il'i" lâkabını kazandırdı.[34] Tıpkı on dokuzuncu yüzyılda Rusların Kuzey Kafkasya saldırılarının, Ruslara direnmeleri için Çeçenlere yardımcı olan diasporayı üretmesi gibi, yirminci yüzyıl başlarında Türklerin gerçekleştirdiği Ermeni katliamları da, Ermenistan'ın Türkiye'ye direnmesini ve Azarbeycan'ı yenilgiye uğratmasını olanaklı kılan bir diaspora üretmiştir.

Eski Yugoslavya 1990'ların başlarının en karmaşık, en karışık ve en eksiksiz fay hattı savaşları dizisinin yaşandığı yerdi. Birincil düzeyde Hırvatistan'da Hırvat hükümeti ve Hırvatlar Hırvat-Sırplarla savaşıyordu ve Bosna-Hersek'te Boşnak hükümeti, birbirleriyle savaşan Boşnak Sırplar ve Boşnak Hırvatlara karşı savaşıyordu. İkincil düzeyde Sırp hükümeti Boşnak ve Hırvat Sırplara yardım ederek "Büyük Sırbistan"ı destekliyordu; Hırvat hükümeti Boşnak Hırvatları destekleyerek "Büyük Hırvatistan"ı gaye edinmişti. Üçüncül düzeyde, büyük çaplı medeniyet desteği şunları içeriyordu: Almanya, Avusturya, Vatikan ve diğer Katolik Avrupa ülkeleri ve grupları ve daha sonra da ABD Hırvatistan'dan yanaydı; Rusya, Yunanistan ve diğer Ortodoks ülkeler ve gruplar Sırbistan'dan yanaydı; ve İran, Suudi Arabistan, Türkiye, Libya, İslamcı enternasyonal ve İslam ülkeleri genelde Boşnak Müslümanlardan yanaydı. Boşnak Müslümanlar ayrıca ABD'den de yardım alıyordu; bu, farklı şekilde bir evrensel soydaşın soydaşını desteklemesi örüntüsündeki medeniyet dışı bir sapma, kuraldışı bir durumdur. Almanya'daki Hırvat diasporası ve Türkiye'deki Bosna diasporası memleketlerinin yardımına koştular. Kiliseler ve dini gruplar üç yakada da etkindi. En azından Alman, Türk, Rus ve Amerikan hükümetlerinin eylemleri toplumlarındaki grupların ve kamuoyunun baskısından önemli ölçüde etkilendi.

İkincil ve üçüncül taraflarca sağlanan destek, savaşın seyri açısından elzemdi ve bu tarafların dayattıkları kısıtlamalar da savaşın sona erdirilmesi açısından elzemdi. Hırvat ve Sırp hükümetleri silah, malzeme, mali destek, sığınma yar-

dımı sağladılar ve zaman zaman da diğer cumhuriyetlerde savaşan halklarına askeri kuvvet yardımında bulundular. Sırplar, Hırvatlar ve Müslümanlar, eski Yugoslavya dışındaki medeniyet bağıyla bağlı oldukları soydaşlarından para, silah, malzeme, gönüllü, askeri eğitim ve politik ve diplomatik destek biçiminde yardım aldılar. Hükümet dışı düzeyde önde gelen Sırplar ve Hırvatlar genelde milliyetçilikleri bakımından en uçta yer alıyorlardı, taleplerinde katılardı ve amaçlarını sürdürme bakımından militanlardı. İkinci düzey Hırvat ve Sırp hükümetleri ise başlangıçta birincil düzeydeki soydaşlarını güçlü bir biçimde desteklediler ama daha sonra, kendi muhtelif çıkarları daha arabulucu ve kontrol altına alıcı roller üstlenmelerine yol açtı. Benzer bir şekilde, üçüncü düzey katılımcı rolündeki Rus, Alman ve Amerikan hükümetleri de desteklemekte oldukları ikincil düzeydeki hükümetlere kısıtlama ve uzlaşma yönünde baskı yaptı.

Yugoslavya'nın dağılması, Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığa yönelip Batı Avrupalı güçlerin desteğini talep ettiği 1991'de başladı. Batı'nın yanıtı Almanya tarafından belirlendi ve Almanya'nın yanıtı da büyük ölçüde Katolik bağlantıyla belirlendi. Bonn hükümeti harekete geçmek için Alman Katolik hiyerarşisinin, koalisyon ortağı Bavyerya'daki Hıristiyan Sosyal Birlik partisinin ve *Frankfurter Allgemeine Zeitung* ile diğer medyanın baskısı altına girdi. Özellikle Bavyera medyası, bağımsızlıkların tanınması için Alman kamuoyunun oluşturulmasında kritik bir rol oynadı. Flora Lewis'in dikkat çektiği gibi, "Büyük ölçüde aşırı muhafazakâr Bavyera hükümeti ve Hırvatistan'daki kilise ile yakın ilişkiler içinde bulunan güçlü, kendine aşırı güvenen Bavyerya Katolik kilisesinin etkisiyle Bavyerya TV, [Sırplarla] savaş ciddi biçimde başladığında tüm Almanya'ya haber yayını yaptı. Yayınlar ve haberlerin aktarılış tarzı çok tarafgirdi." Alman hükümeti bağımsızlıkların tanınması konusunda kararsızdı, ama Alman toplumundaki baskılar göz önüne alındığında çok az seçim şansı vardı. "Almanya'da Hırvatistan'ın bağımsızlığının tanınmasına verilen destek, hüküme-

tin etkisine değil kamuoyunun baskısına tabiydi." Almanya Slovenya'nın ve Hırvatistan'ın bağımsızlığının tanınması için Avrupa Birliği'ne baskı yaptı ve ardından, Avrupa Birliği'nin Aralık 1991'de bu iki ülkenin bağımsızlığını tanımasından önce bu konudaki kararlılığını sürdürerek bunu sağladı. Bir Alman akademisyenin 1995'te gözlemlediği gibi, "çatışma boyunca Bonn, Hırvatistan'ı ve lideri Franjo Tudjman'ı, kararsız davranışları rahatsız edici ama yine de Almanya'nın sıkı desteğine sadakatini gösterebilecek Alman dış politikasının himayesindeki bir ülke ve bir lider olarak görüyordu."[35]

Avusturya ve İtalya derhal iki yeni devleti tanımaya yöneldi ve ABD dahil diğer Batılı ülkeler, çok hızlı bir biçimde onları izledi. Vatikan da merkezi bir rol oynadı. Papa Hırvatistan'ı "[Batı] Hıristiyanlığının suru" ilan etti ve Avrupa Birliği'nin tanımasından önce iki devletin diplomatik olarak tanınmasını yaygınlaştırmak için kolları sıvadı.[36] Böylece, Vatikan çatışmada taraf tuttu; Papa 1994'te üç cumhuriyete ziyaret yapmayı planladığında bunun sonuçları yaşandı. Sırp Ortodoks Kilisesi'nin muhalefeti, Papa'nın Belgrad'a gitmesini engelledi ve Sırpların Papa'nın güvenliğini sağlama konusundaki isteksizlikleri Saraybosna ziyaretini iptal etmesine yol açtı. Ama II. Dünya Savaşı'nda Sırplara, Çingenelere ve Yahudilere zulmeden faşist Hırvat rejimiyle bağlantıları bulunan Kardinal Alojzieje Septinac tarafından övgüler yağdırıldığı Zagreb'e gitti.

Bağımsızlığının Batı tarafından tanınmasını garantileyen Hırvatistan, Birleşmiş Milletler'in Eylül 1991'de eski Yugoslav cumhuriyetlerinin hepsine silah ambargosu uygulamasına rağmen, askeri gücünü geliştirmeye başladı. Almanya, Polonya ve Macaristan gibi Katolik Avrupa ülkeleri kadar Panama, Şili ve Bolivya gibi Latin Amerika ülkelerinden de Hırvatistan'a silah gelmeye başladı. 1991'de savaş kızışırken, söylentilere göre "büyük ölçüde Opus Dei'nin kontrolünde bulunan" İspanyol silah satışları çok kısa bir süre içinde altı katına çıktı ve bu silahların büyük bir kısmı Ljub-

liana ve Zagreb'e bir şekilde ulaştırıldı. Bildirildiği üzere 1993'te Hırvatistan, Almanya ve Polonya'dan hükümetlerinin bilgisi dahilinde çeşitli Mig-21'ler aldı. Hırvatistan Savunma Kuvvetleri'ne "Batı Avrupa'dan, Hırvat diasporasından ve Katolik Doğu Avrupa ülkelerinden hem Sırp komünizmine hem de İslam köktendinciliğine karşı bir Hıristiyan Haçlı seferinde" savaşmak isteyen yüzlerce, belki binlerce gönüllü katıldı. Batılı ülkelerden askeri uzmanlar teknik yardım sağladı. Kısmen bu soydaş ülke yardımı sayesinde Hırvatlar askeri kuvvetlerini geliştirebildi ve Sırpların baskın olduğu Yugoslav ordusuna karşı bir denge sağlayabildi.[37]

Hırvatistan'a sağlanan Batı desteği, etnik temizlemenin ve Sırpların sürekli suçlandığı insan hakları ve hukuk devleti ihlallerinin göz ardı edilmesini de içeriyordu. Hırvatistan ordusu 1995'te yüzyıllardır Krajina'da yaşayan Sırplara bir saldırı başlattığında ve Bosna ve Sırbistan'daki yüz binlerce Sırp'ı topraklarını terk etmeye zorladığında Batı sessiz kaldı. Hırvatistan yanı sıra oldukça büyük diasporasından da yararlandı. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki varlıklı Hırvatlar silah ve teçhizat için para yardımında bulundu. ABD'deki Hırvat Dernekleri Kongre'de ve Başkan'la Hırvatistan yararına kulisler yaptılar. Özellikle de Almanya'daki 600.000 Hırvat önemli ve etkili oldu. "Kanada, ABD, Avustralya ve Almanya'daki Hırvat cemaatleri" Hırvat ordusu için yüzlerce gönüllü toplayarak "bağımsızlığına yeni kavuşmuş memleketlerini savunmak için seferber oldu."[38]

1994'te ABD Hırvat ordusunun yapılanması için verilen desteklere katıldı. ABD, Hırvatistan'ın geniş çaplı BM silah ambargosu ihlallerini göz ardı ederek Hırvatlara askeri eğitim yardımında bulundu ve ABD ordusunun yüksek rütbeli emekli generallerini Hırvatlara tavsiyelerde bulunmaları için görevlendirdi. ABD ve Alman hükümetleri, Hırvatistan'ın 1995'deki Krajina saldırısına yeşil ışık yaktı. Amerikan askeri uzmanları Amerikan tarzı bu saldırının planlanmasında yer aldı, Hırvatlara göre saldırının planlanmasında Ameri-

kan casus uydularının istihbaratından da yararlanıldı. Bir dışişleri bakanlığı yetkilisi "Hırvatistan fiilen stratejik müttefikimiz" oldu açıklamasında bulundu. Bu gelişmenin "nihayetinde iki yerel gücün dünyanın bu bölgesinde hâkim güç olacağı -biri Zagreb'de diğeri de Belgrad'da; biri Washington'a bağlı diğeri de Moskova'ya uzanan bir Slav bloğuna bağlı- uzun vadeli bir hesabı" yansıttığı ileri sürüldü.[39]

Yugoslav savaşları ayrıca, Ortodoks dünyanın neredeyse tam uzlaşmayla Sırbistan'ın arkasında birleşmesine yol açtı. Rus milliyetçileri, askeri yetkililer, parlamenterler ve Ortodoks Kilise liderleri Sırbistan'a verdikleri destek, Boşnak "Türkleri" kötüleme ve Batı'nın ve NATO'nun emperyalizmini eleştirme konusunda sözlerini esirgemediler. Rus ve Sırp milliyetçileri her iki ülkede de Batılı "yeni dünya düzeni"ne karşı muhalefet oluşturmak için birlikte çalıştılar. Rus halkı da bu duyguları büyük ölçüde paylaşıyordu; sözgelimi NATO'nun 1995 yazındaki hava saldırılarına Rusların yüzde 60'ı karşı çıkıyordu. Rus milliyetçi gruplar başarılı bir şekilde muhtelif büyük şehirlerdeki genç Rusları "Slav kardeşliğinin davası"na katılmaya ikna ediyordu. Söylentilere bakılırsa, bin veya daha fazla sayıda Rus, Romanya ve Yunanistan'dan gönüllülerle birlikte, "Katolik faşistler" veya "İslam militanları" olarak tanımladıkları kişilerle savaşmak için Sırp kuvvetlerinde askere alındı. 1992'de "Kazak üniforması" giymiş bir Rus birliğinin Bosna'da operasyonda bulunduğu bildirildi. 1995'te Ruslar seçkin Sırp askeri birliklerinde görevde bulunuyordu ve bir BM raporuna göre, Rus ve Yunan askerler, BM koruması altındaki Zepa bölgesine düzenlenen bir Sırp saldırısına katıldı.[40]

Silah ambargosuna rağmen Ortodoks dostları Sırbistan'a gerekli silah ve teçhizatı sağladılar. 1993'ün başlarında Rus ordusu ve istihbarat kuruluşları güya Sırplara 300 milyon dolar değerinde T-55 tankları, güdümlü füzesavar füzeler ve uçaksavar füzeler sattı. Söylentilere göre, Rus askeri teknisyenleri bu teçhizatları işletmek ve Sırpları bu konuda eğitmek için Sırbistan'a gönderildi. Sırbistan diğer Ortodoks ül-

kelerden de silah aldı; Romanya ve Bulgaristan "en etkin" kaynaklardı, Ukrayna da kaynaklar arasındaydı. Ayrıca, Doğu Slovenya'daki Rus barışgücü birlikleri BM malzemelerinin Sırpların eline geçmesini sağladı, Sırbistan'ın askeri hareketlerini kolaylaştırdı ve Sırp kuvvetlerinin silah almasına yardımcı oldu.[41]

Ekonomik yaptırımlara rağmen Sırbistan Romanya hükümet yetkilileri tarafından örgütlenen Timisoara'dan ve Yunan hükümetinin göz yummasıyla birlikte önce İtalyan sonra da Yunan şirketlerinin örgütlediği Arnavutluk'tan kaçakçılık yoluyla petrol ve diğer ürünleri alarak kendisini bir hayli iyi bir şekilde ayakta tutabildi. Yiyecek, kimyasal madde, bilgisayar ve diğer ürünleri taşıyan gemiler Yunanistan'dan gelerek Makodenya kanalıyla Sırbistan'a ulaştı ve dışarıya bir hayli büyük miktarda Sırp ihracatı gerçekleşti.[42] Doların çekiciliği artı kültürel akrabalık sempatisi, tüm eski Yugoslav cumhuriyetlerine yönelik BM silah ambargosunu saf dışı bıraktığı gibi, aynı bileşim Sırbistan'a yönelik BM ekonomik yaptırımlarını da boşa çıkardı.

Yugoslav savaşları boyunca Yunan hükümeti Batılı NATO üyelerinin desteklediği önlemlere mesafeli yaklaştı, NATO'nun Bosna'daki askeri müdahalesine karşı çıktı, Birleşmiş Milletler'de Sırpları destekledi ve Sırbistan'a yönelik ekonomik yaptırımların kaldırılması için ABD hükümetiyle kulis yaptı. 1994'te Yunan başbakanı Andreas Papandreou Sırbistan'la aralarındaki Ortodoks bağlantının önemini vurgulayarak, 1991'in sonunda Slovenya ve Hırvatistan'a yönelik diplomatik tanımayı genişletmede acele ettikleri için Vatikan'ı, Almanya'yı ve Avrupa Birliği'ni açıkça kınadı.[43]

Üçüncül bir tarafın lideri olarak Boris Yeltsin bir yandan Batı'yla iyi ilişkiler kurma, bu ilişkileri genişletme ve bunlardan yarar sağlama arzusunun diğer yandan da Sırplara yardım etme ve sürekli olarak Batı'ya teslim olmakla suçlanmasına yol açan politik muhalefetini etkisiz hale getirme arzusunun çapraz baskısı altındaydı. Genelde ikinci kaygı ağır bastı ve Rusya'nın Sırplara verdiği diplomatik destek sık ve

istikrarlı bir niteliğe büründü. 1993 ve 1995'te Rus hükümeti Sırbistan'a daha katı ekonomik yaptırımlar dayatılmasına güçlü biçimde karşı çıktı ve Rus parlamentosu neredeyse mutlak çoğunlukla Sırplara yönelik mevcut yaptırımların kaldırılması yönünde oy kullandı. Rusya ayrıca Müslümanlara yönelik silah ambargosunun daha katı hale getirilmesi ve Hırvatistan'a karşı ekonomik yaptırımlar uygulanması için baskı yaptı. Aralık 1993'te Rusya, ekonomik yaptırımların Sırbistan'a kış için doğal gaz sağlanmasına izin verilecek biçimde azaltılmasını talep etti; bu öneri, ABD ve İngiltere tarafından engellendi. Rusya bağlılığını göstererek 1994'te ve tekrar 1995'te NATO'nun Boşnak Sırplara yönelik hava saldırılarına karşı çıktı. Rus Duma'sı 1995'te bombardımanı neredeyse salt çoğunlukla kınadı ve Rusya'nın Balkanlar'daki ulusal çıkarlarını etkili biçimde savunamadığı gerekçesiyle Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev'in istifasını istedi. Rusya yine 1995'te NATO'yu Sırplara karşı "soykırım" yapmakla suçladı ve Başkan Yeltsin, bombardımanın sürdürülmesinin, NATO'nun Barış Ortaklığı'na katılımı da dahil olmak üzere Rusya'nın Batı'yla işbirliğini büyük ölçüde olumsuz etkileyeceği uyarısında bulundu. Yeltsin "NATO Sırpları bombalarken nasıl olur da NATO'yla bir uzlaşma sağlayabiliriz?" sorusunu yöneltti. Batı açıkça çifte standart uyguluyordu: "Nasıl oluyor da, Müslümanlar saldırıda bulunduğunda onlara karşı hiçbir müdahalede bulunulmuyor? Ya Hırvat saldırıları için ne demeli?"[44] Rusya başlıca etkisi Boşnak Müslümanlar üzerinde bulunan, eski Yugoslav cumhuriyetlerine karşı uygulanan silah ambargosunu genişletme çabalarına da sürekli olarak karşı çıktı ve düzenli olarak bu ambargonun sıkılaştırılmasına çalıştı.

Rusya BM'deki ve diğer yerlerdeki konumunu Sırpların çıkarlarını savunmak için muhtelif biçimlerde kullandı. Aralık 1994'te Müslüman ülkeler tarafından teklif edilen ve Sırbistan'dan Boşnak ve Hırvat Sırplara petrol naklini yasaklayacak bir BM Güvenlik Konseyi önerisini veto etti. Nisan 1994'te etnik temizlemeden ötürü Sırpları suçlayan bir BM

önerisini engelledi. Rusya ayrıca bir NATO ülkesinden herhangi bir kişinin, Sırplara karşı olası bir önyargı taşıyacağı gerekçesiyle, BM savaş suçları davacısı olarak başvuru yapmasını engelledi, Boşnak Sırp ordu komutanı Ratko Mladic'in Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi tarafından yargılanmasına karşı çıktı ve Mladic'e Rusya'da sığınma önerdi.[45] Eylül 1993'te Rusya BM'nin eski Yugoslavya'da 22.000 BM barışgücü askerini görevlendirerek yenilemesini engelledi. 1995 yazında Rusya 12.000 BM barışgücü askerini görevlendiren bir Güvenlik Konseyi önerisine itiraz etti ama veto etmedi ve hem Krajina Sırplarına yönelik Hırvat saldırısını hem de Batılı hükümetlerin bu saldırıya karşı müdahalede bulunmadaki başarısızlıklarını kınadı.

En geniş ve en etkili medeniyet kamplaşması ise Boşnak Müslümanlar adına Müslüman dünyada yaşandı. Bosna davası Müslüman ülkelerde son derece yaygındı; Boşnaklara yardım kamusal ve özel birçok kaynaktan geldi; Müslüman hükümetler, en dikkat çekici olarak da İran ve Suudi Arabistan hükümetleri, destek sağlama ve bunun ürettiği etkiyi kazanmaya çalışma konusunda birbirleriyle yarışa girdiler. Sunni ve Şiîler, köktendinciler ve laikler, Fas'tan Malezya'ya Arap ve Arap olmayan Müslüman toplumlar tümü de buna katıldı. Boşnaklara yönelik Müslüman desteğin tezahürleri insancıl yardımdan (1995'te Suudi Arabistan'da toplanan 90 milyon dolar dahil) diplomatik desteğe ve büyük miktarlarda askeri yardıma ve "Bosna'da boğazları kesilerek öldürülen Müslüman din kardeşlerinin katledilmesine misilleme olarak" 1993'te Cezayir'de aşırı İslamcılar tarafından on iki Hırvatın öldürülmesi gibi şiddet olaylarına kadar çeşitlilik sergiliyordu.[46] Kamplaşma savaşın gidişatında önemli bir rol oynadı. Bosna devletinin hayatta kalması ve Sırpların başlangıçtaki yüzeysel zaferlerinden sonra toprakların tekrar ele geçirilmesindeki başarısı bakımından elzemdi. Büyük ölçüde Bosna toplumunun İslamlaşmasını ve Boşnak Müslümanların küresel İslam cemaatiyle özdeşleşmesini teşvik etti. Ayrıca, ABD'yi Bosna'nın ihtiyaçlarına yakınlık duymaya

yöneltti.

Müslüman hükümetler bireysel ve müşterek olarak Boşnak din kardeşleriyle dayanışmalarını dile getirdiler. İran, savaşı Boşnak Müslümanlara karşı soykırıma girişmiş Hıristiyan Sırplarla bir dini çatışma olarak tanımlayarak 1993'de başı çekti. Fouad Ajami'nin gözlemlediği gibi, İran başı çekerken "Bosna devletinin minnettarlığına yatırım" yaptı ve Türkiye ve Suudi Arabistan gibi diğer Müslüman güçlere izlemeleri için bir model oluşturdu ve onları güdüledi. İran'ın dürtüklemesi üzerine İslam Konferansı Örgütü meseleyi ele aldı ve Birleşmiş Milletler'de Bosna davası için kulis yapmak üzere bir grup kurdu. Ağustos 1992'de İslam temsilcileri Birleşmiş Milletler Genel Meclisi'nde sözde soykırımı kınadılar ve İKÖ (islami kurtuluş örgütü) adına Türkiye BM Şartı'nın 7. Maddesi kapsamında askeri müdahale yapılması talebinde bulunan bir öneri getirdi. Müslüman ülkeler 1993'ün başında Batı'ya Boşnakları korumak üzere müdahale etmesi için süre verdi, bu sürenin dolmasının ardından Bosna'ya silah tedarik etme konusunda kendilerini özgür hissedeceklerdi. Mayıs 1993'te İKÖ Batılı uluslar ve Rusya tarafından Müslümanlar için güvenlikli bir bölge sağlamak ve Sırbistan sınırını denetlemek üzere tasarlanan ama kesinlikle hiçbir bir askeri müdahaleyi kapsamayan planı kınadılar. İKÖ silah ambargosunun kaldırılmasını, Sırpların ağır silahlarına karşı güç kullanımını, Sırp sınırının daha güçlü biçimde korunmasını ve barışgücü kuvvetlerinde Müslüman ülkelerin askeri birliklerine yer verilmesini talep etti. Bunu izleyen ayda İKÖ Batı'nın ve Rusya'nın itirazları karşısında, Sırp ve Hırvat saldırılarını kınayan ve silah ambargosuna son verilmesi çağrısında bulunan bir önerinin onaylanması için BM İnsan Hakları Konferansı'na başvurdu. Temmuz 1993'te İKÖ, Batı'nın bir ölçüde huzursuzlanmasına yol açacak biçimde BM'ye İran, Türkiye, Malezya, Tunus, Pakistan ve Bangladeş'ten gelen askerlerden oluşan 18.000 kişilik bir barışgücü birliği göndermeyi önerdi. ABD İran'ı veto etti ve Sırplar Türk birliklerine şiddetle itiraz etti. Yine

de, Türk birlikleri 1994 yazında Bosna'ya gönderildi ve 1995'e gelindiğinde 25.000 kişilik BM Barışgücü Kuvveti Türkiye, Pakistan, Malezya, Endonezya ve Bangladeş'ten 7000 asker içeriyordu. Ağustos 1993'te Türkiye dışişleri bakanının önderliğinde bir İKÖ delegasyonu Boutros Boutros-Ghali ve Warren Christopher'la Boşnakların Sırp saldırılarına karşı korunması için ivedi NATO hava saldırıları desteği verilmesi için kulis yaptı. Batı'nın bu müdahaleyi yerine getirememesi, bildirildiği üzere, Türkiye ile Türkiye'nin NATO müttefikleri arasında ciddi gerilimler yarattı.[47]

Bunu takiben Türkiye ve Pakistan başbakanları Müslümanların endişelerini dramatikleştirmek için geniş çaplı bir tanıtımla Saraybosna'yı ziyaret etti ve İKÖ Boşnaklara askeri yardım taleplerini bir kez daha yineledi. 1995 yazında Batı'nın güvenlikli bölgeleri Sırp saldırılarına karşı korumadaki başarısızlığı, Türkiye'nin Bosna'ya askeri yardımı onaylamasına ve Bosna askeri birliklerini eğitmesine, Malezya'nın BM silah ambargosunu ihlal ederek Boşnaklara silah satmaya girişmesine ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin de askeri ve insancıl amaçlarla mali destek sağlamayı kabul etmesine yol açtı. Ağustos 1995'te dokuz İKÖ ülkesinin dışişleri bakanları BM silah ambargosunun geçersiz olduğunu açıkladı ve Eylül'de İKÖ'nün elli iki üyesi Boşnaklara silah yardımı ve ekonomik yardımda bulundu.

Başka hiçbir konu İslam kapsamında böylesine kayıtsız şartsız, mutlak bir destek verilmesine yol açmazken, Boşnak Müslümanların durumu Türkiye'de özel bir yankı buldu. Bosna pratikte 1878'e ve teoride de 1908'e değin Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olmuştu; Boşnak göçmenler ve mülteciler Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde 5'ini oluşturmaktadır. Türk halkının yaygın kanısı Bosna davasına sempati duyulması ve Batı'nın Boşnakları korumadaki aleni başarısızlığına duyulan öfkeydi ve muhalefetteki İslamcı Refah Partisi bu meseleyi hükümete karşı kullandı. Buna mukabil hükümet yetkilileri de tüm Balkan Müslümanlarıyla ilgili olarak Türkiye'nin özel sorumluluklarını vurguladı ve

BM'ye Boşnak Müslümanları korumak üzere askeri müdahalede bulunması için sürekli baskı yaptı.[48]

O ana dek *ümmet*'in Boşnak Müslümanlara yaptığı en önemli yardım askeri yardımdı: Silah yardımı, silah satın alınması için para yardımı, askeri eğitim ve gönüllüler. Savaşın patlak vermesinin hemen ardından Bosna hükümeti *mücahitlere* çağrıda bulundu ve gönüllülerin toplam sayısı, gerek Sırplar gerek Hırvatlar adına savaşan yabancıların sayısından daha fazlaydı ve bildirildiği üzere yaklaşık 4000'di. İranlı Cumhuriyet Muhafızları'ndan katılan birlikleri ve Afganistan'da savaşan birçok askeri içeriyordu. Aralarında Pakistan, Türkiye, İran, Cezayir, Suudi Arabistan, Mısır ve Sudan vatandaşları ve ayrıca Almanya, Avusturya ve İsviçre'den yaşayan Arnavut ve Türk işçiler vardı. Suudi din kuruluşları birçok gönüllüyü finanse etti; 1992'de savaşın ilk aylarında yirmi dört Suudi öldürüldü ve Dünya Müslüman Gençlik Asemblesi tıbbi bakım için yaralı askerleri Cidde'ye kaçırdı. 1992'nin sonbaharında Lübnanlı Şiî Hizbullah gerillaları Bosna ordusuna askeri eğitim vermeye gitti; bunu müteakip askeri eğitim büyük ölçüde İran Cumhuriyet Muhafızları tarafından verildi. 1994'ün ilkbaharında Batı istihbaratı, 4000 kişilik bir İran Cumhuriyet Muhafız birliğinin, aşırıcı gerilla ve terörist birliklerini örgütlediğini bildirdi. Bir ABD yetkilisinin bildirdiği üzere, "İranlılar bunu Avrupa'nın en zayıf, en korumasız alanına ulaşmanın yolu olarak görüyor." Birleşmiş Milletler'e göre *mücahitler* 3000-5000 Boşnak'ı özel İslamcı tugaylara dönüştürmek için eğitti. Bosna hükümeti, *mücahitleri* "terörist, yasadışı ve saldırı amaçlı eylemler" için kullandı, gerçi bu birlikler sık sık yerel halkı taciz ediyor ve hükümet için başka sorunlar yaratıyordu. Dayton anlaşmaları tüm yabancı savaşçıların Bosna'yı terk etmesini gerektiriyordu, ama Bosna hükümeti bazı askerlere Bosna vatandaşlığı vererek ve İran Cumhuriyet Muhafızlarını yabancı işçi gibi göstererek ülkede kalmalarını sağladı. Amerikalı bir yetkili 1996'ın başında şu uyarıda bulunuyordu: "Bosna Hükümeti bu gruplara ve özellikle de

İranlılara çok şey borçlu. Hükümet onlarla ters düşemeyeceğini kanıtladı. On iki ay içinde gitmiş olacağız, ama *mücahit*ler kalmaya niyetli."[49]

Suudi Arabistan ve İran'ın başım çektiği zengin ummah devletleri Bosna ordusunun güçlenmesi için muazzam miktarlarda para yardımında bulundu. 1992'de savaşın ilk aylarında Suudi hükümeti ve özel kaynaklar Boşnaklara yardım için 150 milyon dolar topladı; bu para görünüşte insancıl amaçlarla toplanmıştı ama yaygın kanıysa büyük ölçüde askeri amaçlar için kullanıldığıydı. Bir rapora göre, Boşnaklar savaşın ilk iki yılında 160 milyon dolar değerinde silah satın aldı. 1993-1995 arasında Boşnaklar silah satın almak için Suudilerden fazladan bir 300 milyon dolar ve sözde insancıl yardım adına da 500 milyon dolar aldı. Ayrıca, İran da büyük bir askeri yardım kaynağıydı ve Amerikan yetkililerine göre, silah için Boşnaklara yıllık olarak yüzlerce milyon dolar harcadı. Bir diğer rapora göre de, savaşın ilk yılları boyunca Bosna'ya giden toplam 2 milyar dolar değerindeki silahın yüzde 80 ile 90'ı Müslümanlara gitti. Bu mali yardımın sonucunda, Boşnaklar binlerce ton silah satın alabildi. Ele geçirilen nakliyelerden biri şunları içeriyordu: 4000 tüfek ve bir milyon civarında mühimmat, bir ikincisi 11.000 tüfek, 30 havan topu ve 750.000 civarında mühimmat ve bir üçüncüsü de yerden yere roketler, mühimmat, cipler ve tabancalar içeriyordu. Bu silahların hepsinin gemiye yüklenmesi, başlıca silah kaynağı olan İran'da başladı, ama Türkiye ve Malezya da önemli ölçüde silah sağladılar. Bazı silahlar Bosna'ya doğrudan hava yoluyla nakledildi, ama büyük bir bölümü, ya hava yoluyla Zagreb'e ulaştırılarak ya da kara veya deniz yoluyla Split'e veya diğer Hırvat limanlarına ulaştırılıp ardından kara yoluyla Hırvatistan üzerinden nakledildi. Buna izin verilmesi karşılığında Hırvatlar silahların bir bölümünü (rapor edildiği üzere üçte birini) sahiplendiler ve gelecekte pekâlâ Bosna'yla savaşabileceklerini düşünerek tankların ve ağır silahların kendi topraklarından taşınmasını yasakladılar.[50]

İran, Suudi Arabistan, Türkiye ve diğer Müslüman ülkelerden sağlanan para, insan, askeri eğitim ve silah yardımı Boşnakların, herkesin "avam" bir ordu olarak tanımladığı şeyi mütevazı biçimde iyi donatılmış, yetkin bir askeri kuvvete dönüştürebilmesini olanaklı kıldı. 1994 kışına gelindiğinde dış gözlemciler Bosna ordusunun örgütsel tutarlılığında ve askeri verimliliğinde çarpıcı artışlar saptadıklarını bildirdiler.[51] Yeni askeri güçlerini hayata geçiren Boşnaklar ateşkesi bozdu ve önce Hırvat militanlara ve daha sonra da, ilkbaharda Sırplara karşı başarılı saldırılar başlattılar. 1994 sonbaharında Bosna Beşinci Özel Birliği BM'nin Bihac güvenlikli bölgesinden çıkıp Sırp askeri kuvvetlerini geri püskürttü; bu Boşnakların o zamana kadar ki en büyük zaferiydi ve Başkan Miloşeviç'in sağlanan desteğe getirdiği ambargoyla engellenen Sırplar'dan önemli bir bölgeyi tekrar ele geçirmiş oluyorlardı. Mart 1995'te Bosna ordusu bir kez daha ateşkesi bozdu ve Tuzla yakınlarına doğru büyük bir harekat başlattı, bunu Haziran'da Saraybosna civarında bir saldırı izledi. Müslüman soydaşlarının desteği, Bosna hükümetinin Bosna'da askeri dengedeki bu değişiklikleri yapabilmesini olanaklı kılan belirleyici ve olmazsa olmaz etkendi.

Bosna'daki savaş bir medeniyetler savaşıydı. Üç birincil taraf farklı medeniyetlere mensuptu ve farklı dinlere bağlıydı. Bir kısmi istisna dışında, ikincil ve üçüncül aktörlerin katılımı tamamen medeniyet modelini izliyordu. Müslüman devletler ve örgütler evrensel olarak Boşnak Müslümanların arkasında birleşiyordu ve Hırvatlarla Sırplara karşı koyuyordu. Ortodoks ülkeler ve örgütler evrensel olarak Sırplara arka çıkıyor ve Hırvatlara ve Müslümanlara karşı çıkıyordu. Batılı hükümetler ve seçkinler Hırvatları destekliyor, Sırpları kınıyor, genelde de Müslümanlara karşı ya kayıtsız kalıyor ya da onlardan korkuyorlardı. Savaş sürerken gruplar arasındaki düşmanlıklar ve bölünmeler derinleşiyor, dinsel ve medeniyet kimlikleri, özellikle de Müslümanlar arasında, iyice ön plana çıkıyordu. Genelde Bosna savaşının verdiği dersler öncelikle, fay hattı savaşlarının birincil katı-

lımcılarmın medeniyet bağıyla bağlı oldukları soydaşlarından büyük miktarlara varabilecek önemli yardım almayı hesaba katabileceklerini kanıtlar; ikinci olarak, bu tür yardımların savaşın gidişatını önemli ölçüde etkileyebileceğini gösterir; üçüncü olarak da, bir medeniyetin hükümetleri ve halklarının bir başka medeniyetin halkına karşı fay hattı savaşında savaşması için yardım etmek üzere kan veya para harcamayacağını gösterir.

Bu medeniyet örüntüsünün tek kısmi istisnası ise, liderleri sözde Müslümanları destekleyen ABD'ydi. Ama pratikte Amerikan desteği sınırlıydı. Clinton yönetimi Amerikan hava gücünün kullanılmasına onay verdi, ama BM'nin güvenlikli bölgelerini korumak için birliklerini göndermedi ve silah ambargosunun sona ermesini savundu. Müslümanların desteklenmesi için müttefiklerine ciddi biçimde baskı yapmadı, ama hem İran gemilerinin Boşnaklara silah taşımasına hem de Suudilerin Boşnaklara silah satın almak için para yardımı yapmasına göz yumdu ve 1994'te ambargoyu uygulamaya son verdi.[52] ABD bunları yaparken müttefiklerini kızdırdı ve NATO'da büyük ölçüde önemli addedilen bir krize yol açtı. Dayton anlaşmalarının imzalanmasından sonra ABD, Suudi Arabistan ve diğer Müslüman ülkelerle Bosna askeri kuvvetlerine askeri eğitim ve teçhizat yardımı bulunulması konusunda işbirliği yapmayı kabul etti. Dolayısıyla sorulması gereken soru şu: Savaş boyunca ve savaştan sonra medeniyet kalıbına aykırı davranan tek ülke niçin ABD'ydi ve Boşnak Müslümanların çıkarlarını destekleyen ve Müslüman ülkelerle onlar adına işbirliği yapan tek Müslüman olmayan ülke neden ABD'ydi? Bu Amerikan kuraldışılığı nasıl açıklanabilir?

Bir olasılık, bunun aslında kuraldışı bir davranış olmadığı, ama daha ziyade, dikkatlice hesaplanmış medeniyetsel bir gerçekçi siyaset olduğudur. ABD, Boşnakların tarafını tutup başarısız bir şekilde ambargonun sona erdirilmesini önererek İran ve Suudi Arabistan gibi köktendinci ülkelerin eskiden laik ve Avrupa yönelimli Boşnaklar üzerindeki etki-

sini azaltmaya çalışıyordu. Ama kendisini güdüleyen dürtü buysa, ABD niçin İran ve Suudi Arabistan'ın yardımına gönülsüz de olsa rıza gösterdi ve ambargonun sona erdirilmesi için daha güçlü bir biçimde baskı yapmadı (sonuçta ambargonun sona ermesi Batı'nın yardımını meşrulaştırırdı). Amerikan yetkilileri Balkanlar'daki İslamcı köktendincilik tehlikeleri konusunda niçin açıkça uyarıda bulunmadı? ABD hükümetinin Müslüman dünyadaki dostlarının, özellikle de Türkiye ve Suudi Arabistan'ın baskılarına maruz kalması ve onlarla iyi ilişkilerini korumak için onların isteklerine razı olması, Amerikan davranışına ilişkin alternatif bir açıklama sunabilir. Ama bu ilişkiler Bosna'yla ilgisi olamayan bir çıkarlar kümesinde köklenmiştir ve ABD'nin Bosna'ya yardım etmedeki başarısızlığıyla bu ilişkilerin önemli ölçüde zarar görme olasılığı düşüktü. Ayrıca, bu açıklama ABD'nin niçin, başka cephelerde sürekli olarak İran'a meydan okumakta olduğu ve Suudi Arabistan'ın Bosna'da etki sahibi olmak için İran'la rekabet ettiği bir dönemde çok büyük miktarlarda İran silahının Bosna'ya gitmesini örtük bir biçimde onayladığını açıklamaz.

medeniyetsel gerçekçi siyaset değerlendirmeleri Amerikan tutumlarının şekillenmesinde belli bir rol oynamış olabilirken, başka etkenler daha etkili olmuş gibi görünüyor. Amerikalılar yabancı herhangi bir çatışmada iyi güçler ve kötü güçleri saptamak ve iyi güçlerin yanında yer almak ister. Savaşın başlarında Sırpların zulmü masumları öldüren ve soykırıma kalkışan "kötü kişiler" olarak resmedilmelerine neden oldu; öte yandan, Boşnaklar da böylelikle kendilerine suçsuz, çaresiz kurbanlar olarak bir imaj edinebildiler. Savaş boyunca Amerikan basını Hırvat ve Müslüman etnik temizliklerine ve Boşnak askeri kuvvetlerin savaş suçlarına veya BM'nin güvenlikli bölgelerini ve ateşkesleri ihlal etmelerine pek dikkat çekmedi. Amerikalılar için Boşnaklar, Rebecca West'in ifadesiyle, "asla katleden değil ama daima katledilen, acı çeken, masum Balkan halkı olarak Amerikalıların gönüllerinde taht kurdu."[53]

Amerikan seçkinleri de çokkültürlü bir ülke fikrinden hoşlandıkları için Boşnaklardan yana bir tutum benimsedi ve savaşın ilk aşamalarında Bosna hükümeti başarılı bir şekilde bu imajı ön plana çıkardı. Savaş boyunca Amerikan politikası inatla, Boşnak Sırplar ve Boşnak Hırvatların güçlü bir biçimde karşı çıkması gerçeğine rağmen, etnik çeşitlilik barındıran bir Bosna fikrine bağlılığını sürdürdü. Her ne kadar, onların da inandığı gibi bir etnik grubun diğerine soykırım uygulaması durumunda etnik çeşitlilik barındıran bir devletin yaratılması açıkça olanaksız olsa da, Amerikan seçkinleri Bosna davasına yaygın bir sempati duyacak biçimde bu çelişkili imajları kendi zihinlerinde birleştirdiler. Balkanlarla ilgili Amerikan idealizmi, ahlâkçılığı, insancıl içgüdüleri, saflığı ve bilgisizliği böylece Amerikalıların Bosna yanlısı ve Sırp karşıtı olmalarına yol açtı. Aynı zamanda hem Bosna'da önemli Amerikan güvenlik çıkarlarının bulunmaması hem de kültürel hiçbir bağlantı olmaması ABD hükümetine, İranlıların ve Suudilerin Boşnakları desteklemelerine rıza gösterme dışında Boşnaklara yardım etmek konusunda çok fazla şey yapmaları için hiçbir neden vermedi. Amerikan hükümeti savaşı olduğu haliyle kabul etmeyi reddederek müttefiklerini kendinden soğuttu, savaşın uzamasına yol açtı ve Balkanlar'da büyük ölçüde İran'ın etkisi altındaki bir Müslüman devletin yaratılmasına yardımcı oldu. Sonunda Boşnaklar, büyük laflar eden ama çok az yardım eden ABD'ye karşı derin bir öfke duyarken, hayatta kalmaları ve askeri zaferler kaydetmeleri için kendilerine gerekli para ve silah yardımını sağlayan Müslüman soydaşlarına da büyük bir minnettarlık duydular.

Bernard-Henri Lévy "Bosna bizim İspanyamız" gözleminde bulunuyordu ve Suudi bir editör de "Bosna ve Hersek'teki savaş İspanya İç Savaşı'nda faşizme karşı verilen mücadelenin duygusal bakımdan muadili. Orada hayatını kaybedenler Müslüman kardeşlerini korumaya çalışan kahramanlar olarak anılıyor."[54] diyerek Lévy'nin bu görüşünü kabul ediyordu. Bu yerinde bir karşılaştırmadır. Medeniyet-

ler çağında Bosna herkesin İspanyasıdır. İspanyol İç Savaşı politik sistemler ve ideolojiler arasında bir savaştı, Bosna Savaşı ise medeniyetler ve dinler arasındaki bir savaştı. Demokratlar, komünistler ve faşistler ideolojik kardeşlerinin yanında savaşmak için İspanya'ya gitti ve demokratik, komünist ve en etkili olarak da faşist hükümetler yardım sağladı. Yugoslav savaşları da, Batılı Hıristiyanlar, Ortodoks Hıristiyanlar ve Müslümanların medeniyet bağıyla bağlı oldukları soydaşlarına dış destek sağlama konusunda benzer bir kitlesel seferberliğin yaşanmasına tanık oldu. Ortodoksi, İslam ve Batı'nın başlıca güçleri son derece ilgiliydi. Dört yıl sonra İspanyol iç Savaşı Franco kuvvetlerinin zaferiyle kesin bir biçimde son buldu. Balkanlar'daki dinsel cemaatler arasındaki savaşlar dinebilir, hattâ geçici olarak durabilir, ama hiç kimsenin belirleyici, kesin bir zafer kazanma olasılığı yok, zaferin olmaması ise savaşın asla sona ermeyeceği anlamına geliyor. İspanyol İç Savaşı II. Dünya Savaşı'nın peşreviydi. Bosna Savaşı ise sürmekte olan bir Medeniyetler Çatışmasında bir başka kanlı olay.

fay hattı savaşlarının durdurulması

"Her savaş son bulmak zorundadır." Bu herkesin kabul edeceği uzlaşımsal bir görüştür. Peki ama fay hattı savaşları için doğru mu? Hem evet hem hayır. Fay hattı şiddeti belli bir süre için tümüyle kesilebilir, ama nadiren tamamen son bulur. Fay hattı savaşlarına sık sık mütarekeler, ateşkesler, silahsızlanmalar damgasını vurur, ama temel politik meseleleri çözümleyen kapsamlı barış antlaşmaları söz konusu olmaz. Bu savaşlar bir kesilip bir başlama niteliğini barındırırlar çünkü farklı medeniyetlerin grupları arasında devam eden düşmancıl ilişkilerle ilgili derin fay hattı çatışmalarına kök salmışlardır. Çatışma coğrafi yakınlıktan, farklı dinler ve kültürlerden, ayrı toplumsal yapılardan ve iki toplumun tarihsel belleklerinden kaynaklanır. Yüzyıllar boyunca bu çatışmalar ortaya çıkabilir ve temel çatışma buharlaşabilir.

Ya da bir grup diğerini yok ederse çatışma hızla ve şiddet uygulanması temelinde kaybolabilir. Ama bunların hiçbiri gerçekleşmezse çatışma ve dolayısıyla yinelenen şiddet dönemleri devam eder. Fay hattı savaşları fasılalı niteliktedir; fay hattı çatışmaları da asla sona ermez.

Bir fay hattı savaşının belli bir süreliğine geçici olarak durması bile genellikle iki gelişmeye bağlıdır. İlki birincil tarafların tükenmesidir. Kayıpların on binlere, mültecilerin yüz binlere ulaştığı, şehirlerin -Beyrut, Grozni, Vukovar- harabeye döndüğü, insanların "çılgınlık bu, artık yeter" çığlıklarının yükseldiği bir noktada her iki taraftaki radikaller yaygın öfkeyi artık seferber edemez hale gelir, yıllarca verimsiz bir şekilde sürüp duran müzakereler hayata geçirilir ve ılımlılar kendilerini göstermeye başlar ve kan dökülmesine son verilmesi için bir tür uzlaşmaya varırlar. 1994 ilkbaharına gelindiğinde Nagorna-Karabağ üzerindeki altı yıllık savaş hem Ermenileri hem de Azerbaycanlıları "tüketti" ve böylece iki taraf bir mütareke konusunda anlaştı. 1995'in sonbaharında Bosna'da "Tüm tarafların gücünü tükettiği" bildirildi ve Dayton anlaşmaları gerçekleşti.[55] Ama bu tür sona ermeler kendini kısıtlayıcıdır. Her iki tarafın da dinlenmesini ve kaynaklarını tazelemesini sağlar. Daha sonra taraflardan biri kazanma şansım gördüğünde savaş yeniden başlar.

Geçici bir duraklamanın sağlanması ikinci bir etken gerektirir: Savaşan tarafları bir araya getirme nüfuzuna sahip ve birincil düzeyde yer almayan ilgili tarafların müdahalesi. Fay hattı savaşları neredeyse hiçbir zaman yalnızca birincil taraflar arasındaki doğrudan müzakerelerle durdurulamaz ve ilgisiz tarafların arabuluculuğuyla da nadiren durdurulur. Birbirlerine yönelik kültürel ayrılık, yoğun nefretler ve karşılıklı şiddet, birincil tarafların bir araya gelip bir tür ateşkesin umulabileceği yapıcı bir tartışmaya girmelerini son derece olanaksız hale getirir. Kimin hangi bölgenin ve halkın hangi koşullarda kontrolüne sahip olacağı şeklindeki temel politik meseleler ön planda kalır ve daha sınırlı so-

runlar üzerinde uzlaşılmasını engeller.

Ortak bir kültürü paylaşan ülkeler veya gruplar arasındaki çatışmalar zaman zaman, bu kültürü paylaşan, bu kültür içinde kabul gören ve dolayısıyla bu kültürün değerleri temelinde bir çözüm bulunması konusunda her iki tarafın da güvenebileceği çatışmayla ilgisi olmayan bir üçüncü tarafın arabuluculuğuyla çözümlenebilir. Papa Arjantin-Şili sınır anlaşmazlığında başarılı bir şekilde arabuluculuk yapabilmişti. Ama farklı medeniyetlerden gruplar arasındaki çatışmalarda çatışmayla ilgisiz bir taraf yoktur. Her iki tarafın da güvenilir olduğuna inandığı bir bireyin, kurumun veya devletin bulunması son derece zordur. Potansiyel herhangi bir arabulucu, ya çatışan medeniyetlerden birine ya da bir başka kültüre mensup ve başka çıkarlara sahip ve dolayısıyla çatışan tarafların ikisine de güven telkin etmeyen üçüncü bir medeniyete mensuptur. Papa'ya Çeçenler ve Ruslar veya Tamiller ve Sinhaliler tarafından müracaat edilmedi. Uluslararası kuruluşlar da genellikle başarısız olur çünkü taraflara önemli bedeller dayatma veya önemli yararlar önerme becerisinden yoksunlardır.

Fay hattı savaşları ilgisiz bireyler, gruplar veya kuruluşlar tarafından değil ama bir yandan soydaşlarına destek vermek için birleşen ve karşı taraftaki muadilleriyle müzakerelerde bulunma kapasitesine sahip, bir yandan da soydaşlarını bu anlaşmaları kabul etmeye ikna edebilecek ilgili ikincil ve üçüncül taraflar tarafından durdurulabilir. Kamplaşma savaşı kızıştırıp uzamasına yol açabilse de, savaşın sınırlandırılması ve durdurulması bakımından yeterli olmasa da zorunlu bir koşuldur. Kamplaşmalarda bulunan ikincil ve üçüncül taraflar genellikle savaşın birincil düzey katılımcılarına dönüşmek istemezler ve dolayısıyla, savaşı kontrol altına almaya çalışırlar. Ayrıca, savaşa yoğunlaşmış birincil taraflardan daha çeşitli çıkarları vardır ve birbirleriyle olan ilişkilerde başka meselelerle ilgilenirler. Dolayısıyla, bir noktada savaşı durdurmanın kendi çıkarlarına olduğu sonucuna varabilirler. Soydaşlarının arkasında birleştikleri

için de soydaşlarına sözleri geçer. Dolayısıyla, savaşın birincil tarafları arkasında destek vermek üzere birleşen taraflar kısıtlayıcı ve durdurucu bir rol üstlenir.

İkincil veya üçüncül taraflar barındırmayan savaşların genişleme olasılığı da düşüktür, ama tıpkı çekirdek devlet içermeyen medeniyetlerin grupları arasındaki savaşlar gibi, durdurulmaları da daha zordur. Kurulu bir devlet içinde bir ayaklanma içeren ve önemli ölçüde desteklemeden yoksun fay hattı savaşları da özel sorunlar yaratır. Şayet savaş uzun bir süre devam ederse, isyancıların talepleri bir özerklik biçiminden mutlak bağımsızlığa kadar yükselme eğilimi gösterir ki hükümet bunu reddeder. Hükümet genellikle, savaşın durdurulması yönünde atılacak ilk adım olarak isyancıların silahlarını bırakmalarını talep eder ki bunu da isyancılar reddeder. Hükümet son derece doğal olarak, "suç öğeleri" içeren tam anlamıyla bir iç sorun addettiği konuya dışarıdan müdahale edilmesine karşı çıkar. Bunun bir iç mesele olarak tanımlanması, diğer devletlerin müdahale etmemeleri için bir mazeret teşkil eder; Batılı güçler ve Çeçenistan'la ilgili olarak bu söz konusu olmuştu.

İlgili medeniyetler çekirdek devletlerden yoksun olduğunda bu sorunlar artar. Örneğin Sudan'da 1956'da başlayan savaş, tarafların gücü tükendiğinde 1972 yılında sona erdi ve Dünya Kiliseler Konseyi ve Tüm Afrika Kiliseleri Konseyi, hükümet dışı uluslararası kuruluşlar düzeyinde neredeyse benzersiz bir başarı göstererek, güney Sudan'a özerklik sağlayan Addis Ababa anlaşmasına varılmasında başarılı bir şekilde arabuluculuk etmişti. Ama on yıl kadar sonra hükümet anlaşmayı feshetti ve savaş yeniden başladı, isyancıların amaçları büyüdü, hükümetin tutumu katılaştı, çatışmayı durdurmaya yönelik bir başka müzakere çabası başarısızlıkla sonuçlandı. Ne Arap dünyası ne de Afrika taraflara baskı yapma gücüne ve çıkarını haiz bir çekirdek devlete sahipti. Jimmy Carter ve muhtelif Afrikalı liderlerin arabuluculuk çabaları başarılı olmadı, aynı şekilde, Kenya, Eritre, Uganda ve Etiyopya'dan oluşan bir Doğu Afrika devlet-

leri komitesinin çabaları da başarısız oldu. Sudan'la son derece düşmancıl ilişkiler içindeki ABD doğrudan müdahale edemediği gibi, Sudan'la yakın ilişkiler içinde bulunan İran, Irak veya Libya'dan yararlı roller üstlenmesini de talep edemedi; böylece, yalnızca Suudi Arabistan'a başvurabildi ama Suudilerin Sudan üzerindeki etkisi sınırlıydı.[56]

Genelde ateşkes görüşmeleri, her iki taraftan ikincil ve üçüncül tarafların görece benzer ve eşit katılımları ölçüsünde aşama kaydedebilir. Ama bazı koşullarda tek bir çekirdek devlet savaşın durdurulmasını sağlayacak kadar güçlü olabilir. 1992'de Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (CSCE) Ermeni-Azerbaycan savaşında arabuluculuk yapmaya çalıştı. Çatışmanın birincil, ikincil ve üçüncül tarafları (Nagorno-Karabağ Ermenileri, Ermenistan, Azerbaycan, Rusya, Türkiye) artı Fransa, Almanya, İtalya, İsveç, Çek Cumhuriyeti, Belarusya ve ABD'den oluşan Minsk Grubu adı altında bir komite kuruldu. ABD ve Fransa haricinde, büyük Ermeni diasporalarıyla bu son ülkelerin savaşı sona erdirme bakımından çok az çıkarı vardı ve sona erdirmeye de ya çok güçleri vardı ya da hiç yoktu. İki üçüncül taraf Rusya ve Türkiye artı ABD bir plan üzerinde uzlaştığında, bu Nagorno-Karabakh Ermenileri tarafından reddedildi. Ama diğerlerinden bağımsız olarak Rusya Moskova'da Ermenistan ve Azerbaycan arasında bir dizi uzun müzakereyi destekledi; bu, "Minsk Grubu'na bir alternatif teşkil etti ve . . . böylece uluslararası topluluğun çabasını boşa çıkarttı."[57] Sonunda, birincil tarafların güçlerini yitirmesinin ve Rusların İran'ın müzakereleri desteklemesini sağlamasının ardından Rusların çabaları sonucunda bir ateşkes anlaşması sağlandı. İkincil taraflar olarak Rusya ve İran, Tacikistan'da bir ateşkesin sağlanmaya yönelik aralıklı başarılı girişimlerde de işbirliği yaptı.

Rusya Transkafkasya'da sürekli mevcudiyetini koruyacak ve çıkarı olduğu sürece desteklediği ateşkeslerin yürürlüğe girmesi konusunda etki sahibi olacak. Bu, Bosna'yla ilgili olarak ABD'nin tutumuna ters düşüyor. Dayton anlaş-

maları ilgili çekirdek devletlerin (Almanya, İngiltere, Fransa, Rusya ve ABD) Temas Grubu tarafından hazırlanan önergelere dayanıyordu, ama diğer üçüncül tarafların hiçbiri nihai anlaşmanın şekillenme çalışmalarına samimi bir şekilde katılmadı, üstelik savaşın üç birincil tarafının ikisi müzakerenin eşiğinde bulunuyordu. Anlaşmanın yürürlüğe girmesi Amerikan hâkimiyetindeki bir NATO askeri kuvvetine düşüyor. Şayet ABD birliklerini Bosna'dan geri çekerse, ne Avrupalı güçler ne de Rusya anlaşmanın uygulanmasını sürdürme konusunda bir teşvik hissedecek; ama Bosna hükümeti, Sırplar ve Hırvatlar güçlerini toparlar toparlamaz savaşa yeniden başlama konusunda her tür teşvike sahip olacak; Sırp ve Hırvat hükümetleri de Büyük Sırbistan ve Büyük Hırvatistan düşlerini hayata geçirme fırsatını yakalamanın çekiciliğine kapılacak.

Robert Putnam, devletler arasındaki müzakerelerin diplomatların eşanlı olarak hem kendi ülkelerindeki seçmenlerle hem de diğer ülkedeki muadilleriyle müzakerede bulunduğu "iki düzeyli oyunlar" olduğunu vurgulamıştı. Benzer bir analizde, Huntington otoriter bir hükümette muhalefetteki ılımlılarla demokrasiye geçiş müzakerelerinde bulunan reformcuların nasıl hükümet içindeki katı bir tutum sergileyenlerle müzakerelerde bulunmak veya onlara karşı çıkmak zorunda olduklarını, öte yandan muhalefetteki ılımlıların da aynısını muhalefetteki radikallerle yapmak zorunda olduğunu gösterdi.[58] Bu iki düzeyli oyunlar en azından dört taraf içerir ve bu tarafların arasında da en az üçlü, genellikle de dörtlü ilişkiler vuku bulur. Ama karmaşık bir fay hattı savaşı en az altı taraf ve aralarında da en az yedili ilişki içeren üç düzeyli bir oyundur (bkz. şekil 11.1). Fay hatları boyunca birincil, ikincil ve üçüncül taraf çiftleri arasında yatay ilişkiler bulunur. Her bir medeniyette de farklı düzeylerdeki taraflar arasında dikey ilişkiler bulunmaktadır. Dolayısıyla, "tam teşekküllü" bir savaşta çatışmanın durdurulması büyük bir olasılıkla şunları gerektirir:

• ikincil ve üçüncül tarafların etkin katılımı;
• savaşın durdurulması için üçüncül tarafların geniş çaplı koşullar içeren müzakereleri;
• üçüncül tarafların ikincil taraflara bu koşulları kabul ettirmek ve birincil taraflara da koşulları kabul etme konusunda baskı yapmak için ödüllendirme ve cezalandırma yöntemini kullanması;
• ikincil tarafların birincil taraflara verdiği desteği çekmesi ve aslında birincil taraflara ihanet etmesi;
• bu baskının sonucunda, böyle yapmak için kendilerince bir çıkar gördüklerinde zayıflattıkları birincil tarafların koşulları kabul etmesi.

Bosna barış süreci bu unsurların tümünü içeriyordu. Tekil aktörlerin (ABD, Rusya, Avrupa Birliği) uzlaşma sağlama çabaları dikkat çekici ölçüde başarısız oldu. Batılı güçler barış sürecinde Rusya'nın tam ortak olarak dahil edilmesine isteksizdi. Ruslarsa Sırplarla tarihsel bağları olduğunu ve Balkanlar'da diğer tüm büyük güçlerden daha doğrudan çıkarları bulunduğunu öne sürerek barış sürecinden dışlanmalarını güçlü bir biçimde protesto ettiler. Rusya çatışmanın çözülmesinde eksiksiz bir rol üstlenmesi gerektiğinde ısrar etti ve "ABD yakasındaki ABD'nin kendi koşullarını dayatma eğilimi"ne güçlü bir biçimde karşı çıktı. Şubat 1994'te Rusların barış sürecine dahil edilme zorunluluğu kesinlik kazandı. NATO Rusya'ya danışmadan Boşnak Sırplara ağır silahlarını Saraybosna yakınlarından kaldırma, aksi takdirde hava saldırılarına maruz kalacağı ültimatomunu verdi. Sırplar bu talebe direndi, NATO ile şiddet içeren bir karşılaşma olası görünüyordu. Yeltsin "bazı kişiler Bosna sorununu Rusya'nın katılımı olmadan çözmeye çalışıyor. Buna izin vermeyeceğiz." uyarısında bulundu. Ardından, Rus hükümeti, Rus barışgücü birliklerinin Saraybosna bölgesine gönderilmesi koşuluyla ilk adımı atıp Sırpları silahlarını bırakmaya ikna etti. Bu diplomatik darbe şiddetin tırmanmasını önledi, Batı'ya Rusların Sırplar üze-

rindeki etkisini gösterdi ve Rus birliklerinin Boşnak Müslümanlar ile Sırplar arasındaki anlaşmazlık alanının tam merkezine gitmesini sağladı.[59] Rusya bu manevra aracılığıyla Bosna sorunu açısından Batı'yla "eşit ortaklık" hakkına etkili bir biçimde sahip oldu.

Ama nisan ayında NATO Ruslara danışmadan bir kez daha Sırpların mevzilerini bombalama emrini verdi. Bu Rus politik yelpazesinde çok olumsuz tepkilerin ortaya çıkmasına neden oldu ve Yeltsin ve Kozyrev'in karşısında milliyetçi muhalefetin güçlenmesini sağladı. Bunun hemen ardından ilgili üçüncül güçler -İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve ABD- bir uzlaşma sağlamak için Temas Grubu'nu oluşturdu. Haziran 1994'te grup, çözüm üretmek için bir plan hazırladı; bu plana göre, Bosna'nın yüzde 51'i Müslüman-Hırvat federasyonuna, yüzde 49'u da Boşnak Sırpların yönetimine girecekti ve bu plan, müteakip Dayton anlaşmasının temeli oldu. Bunu izleyen yılda Dayton anlaşmalarının yürürlüğe girmesinde Rus birliklerinin katılımı için gerekli düzenlemelerin yapılması üzerinde çalışıldı.

Üçüncül taraflar arasındaki uzlaşmalara ikincil ve birincil aktörler de ikna edilmelidir. Amerikalılar, Rus diplomat Vitaly Churkin'in söylediği gibi, Boşnaklara, Almanlar Hırvatlara ve Ruslar da Sırplara söz geçirmelidir.[60] Yugoslav savaşlarının ilk aşamalarında Rusya Sırplara yönelik ekonomik yaptırımları kabul ederek çok önemli bir taviz verdi. Rusya Sırpların güvenebileceği bir soydaş ülke olarak zaman zaman Sırplara kısıtlamalar dayatabildi ve reddedecekleri tavizlerde bulunmaları konusunda baskı yapabildi. Sözgelimi, 1995'te Rusya Yunanistan'la birlikte, Boşnak Sırpların tutsak aldıkları Alman barışgücü askerlerini serbest bırakmalarını sağlamak için aracılık etti. Ama Boşnak Sırplar zaman zaman Rusların baskısıyla kabul etmiş oldukları anlaşmaları ihlal etti ve böylece, soydaşları üzerinde etkili olamadıkları için Rusları küçük düşürdüler. Sözgelimi, Nisan 1994'te Boşnak Sırpların Gorazde saldırısını sona erdirmelerini güvence altına alan bir anlaşma sağladı, ama Sırplar

daha sonra anlaşmayı bozdular. Ruslar öfkeliydi: Bir Rus diplomatın açıklamasına göre Boşnak Sırplar "savaş delisiydi"; Yeltsin "Sırp liderliğinin Rusya'ya vermiş olduğu taahhüdü yerine getirmek zorunda olduğunda" ısrar etti ve Rusya NATO hava saldırılarına yönelik itirazlarını geri çekti.[61]

Almanya ve diğer Batılı devletler Hırvatistan'ı destekler ve güçlendirirken Hırvatların davranışlarını kısıtlayabildiler. Başkan Tudjman Katolik ülkesinin bir Avrupa ülkesi olarak tanınmasına ve Avrupa kuruluşlarına kabul edilmesine son derece hevesliydi. Batılı güçler hem Hırvatistan'a verdikleri diplomatik, ekonomik ve askeri desteği hem de Hırvatların "aralarına" kabul edilme arzusunu Tudjman'ı birçok konuda taviz vermeye ikna etmek için kullandılar. Mart 1995'te Tudjman şayet Batı'nın parçası olmayı istiyorsa BM Barış Gücü'nün Krajina'da kalmasına izin vermesi gerektiği vurgulandı. Avrupalı bir diplomatın söylediği gibi, "Avrupa'ya dahil olmak Tudjman için çok önemli. Sırplar ve Ruslarla baş başa kalmak istemiyor." Birlikleri Sırpların yaşadığı Krajina ve başka yerlerdeki bölgeleri fethederken etnik temizlemeyi kısıtlaması ve saldırılarını Doğu Slovenya'ya kaydırmaktan kaçınması uyarısında bulunuldu. Bir başka konuda Hırvatlara, Müslümanlarla kurulacak federasyona katılmamaları durumunda, bir ABD yetkilisinin ifade ettiği gibi, "Batı'nın kapılarının onlar için sonsuza dek kapanacağı" söylendi.[62] Hırvatistan'ın başlıca dış mali destek kaynağı olarak Almanya Hırvatları etkileme bakımından özellikle güçlü bir konumda bulunuyordu. ABD'nin Hırvatistan'la geliştirdiği yakın ilişki de, en azından 1995 yılı boyunca, Tudjman'ın Hırvatistan ve Sırbistan arasındaki Bosna-Hersek'i bölme yönünde sık sık dile getirdiği arzusunu uygulamaya sokmasının engellenmesine yardımcı oldu.

Rusya ve Almanya'nın tersine ABD Boşnak yanaşmasıyla kültürel ortaklık barındırmıyordu, dolayısıyla Müslümanlara uzlaşma sağlamaları için baskı yapamayacak kadar zayıf bir konumda bulunuyordu. Ayrıca, sözde yardım-

ları dışında ABD'nin Boşnaklara yaptığı tek yardım, İran ve diğer Müslüman devletlerin silah ambargosu ihlallerine göz yummak oldu. Bunun sonucunda, Boşnak Müslümanlar daha geniş İslam cemaatine minnettarlık hissetmeye ve giderek bu cemaatle özdeşleşmeye başladı. Aynı zamanda, ABD'yi "çifte standart" uygulamak ve kendilerine yönelik saldırıları, Kuveyt için yaptıkları gibi, engellememekle suçladılar. Kendilerini kurban kisvesine büründürmeleri, uzlaşmacı olmaları ve taviz vermeleri konusunda baskı yapmayı ABD için daha da zor hale getirdi. Böylece, barış önerilerini reddedebildiler, Müslüman dostlarının yardımıyla askeri güçlerini artırabildiler ve sonunda, yeni bir girişimde bulunarak, kaybettikleri bölgenin önemli bir bölümünü yeniden ele geçirdiler.

Taviz vermeye ve uzlaşmaya direnme birincil taraflar arasında yoğundur. Transkafkasya Savaşı sırasında, Ermeni diasporasında çok güçlü aşırı milliyetçi Ermeni Devrim Federasyonu (Taşnak) Nagorno-Karabağ'da hâkim güçtü, Ermeni ve Azerbaycan hükümetleri tarafından kabul edilen Mayıs 1993 Türk-Rus-Amerikan barış önerisini reddetti, etnik temizlik suçlamalarına yol açan askeri saldırılar düzenledi, daha büyük bir savaş ihtimali yarattı ve daha ılımlı Ermeni hükümetiyle ilişkilerini bozdu. Nagorno-Karabağ saldırısının başarısı, Türkiye ve İran'la ilişkilerini savaştan ve Türk blokajından kaynaklanan yiyecek ve enerji kıtlıklarını hafifletebilecek biçimde geliştirme kaygısı taşıyan Ermenistan için sorunlar yarattı. Batılı bir diplomatın yorumuna göre, "Karabağ'da ne kadar çok iyi gelişme olursa, Erivan'ın işi o kadar zorlaşıyor."[63] Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrusyan, aynen Başkan Yeltsin gibi, kendi meclisinde milliyetçilerin baskılarını, diğer devletlere uymadaki daha geniş dış politika çıkarlarına karşı dengelemek zorundaydı ve 1994 sonunda hükümeti Taşnak partisini yasakladı.

Nagorno-Karabağ Ermenileri gibi Boşnak Sırplar ve Hırvatlar da katı tavırlar takındılar. Sonuçta, Hırvat ve Sırp hü-

kümetleri barış sürecine yardımcı olma konusunda baskılara maruz kalırken Boşnak soydaşlarıyla ilişkilerinde sorunlar ortaya çıktı. Hırvatlarla ilgili olarak bu sorunlar daha az ciddiydi; Boşnak Hırvatlar pratikte olmasa da görünüşte Müslümanlarla kurulacak federasyona katılmayı kabul ettiler. Öte yandan, Başkan Miloşeviç ve Boşnak Sırp lider Radovan Karadzic arasındaki kişisel düşmanlıkla kızışan çatışma şiddetlendi ve aleni bir hal aldı. Ağustos 1994'te Karadzic, daha önce Miloşeviç tarafından onaylanan barış planını reddetti. Yaptırımların sona erdirilmesi konusunda endişeler taşıyan Sırp hükümeti, yiyecek ve tıbbi konular dışında Boşnak Sırplarla tüm ticari ilişkilerini sona erdirdiğini açıkladı. Buna karşılık BM Sırbistan'a yönelik yaptırımlarını gevşetti. Sonraki yıl Miloşeviç Hırvat ordusunun Sırpları Krajina'dan sürmesine ve Hırvat ve Müslüman kuvvetlerinin de kuzeybatı Bosna'da tekrar geri sürmesine göz yumdu. Ayrıca, Sırp işgalindeki Doğu Slovenya'nın tedrici olarak Hırvat kontrolüne iade edilmesine izin verilmesi için Tudjman'la anlaştı. Büyük güçlerin onayıyla, Boşnak Sırpları kendi delegasyonuna dahil ederek aslında Dayton anlaşmalarına "teslim etti".

Miloşeviç'in adımları Sırbistan'a yönelik BM yaptırımlarının sona ermesini sağladı; yanı sıra, az çok şaşırmış uluslararası bir topluluğun temkinli onayını kazanmasını sağladı. 1992'nin milliyetçi, saldırgan, etnik temizlemeyi savunan Büyük Sırbistan yanlısı savaş kıştırtıcısı, 1995'in barış kurucusu olmuştu. Ama birçok Sırp için vatan haini oldu. Belgrad'da Sırp milliyetçiler ve Ortodoks Kilise liderleri tarafından lanetlendi ve Krajinalı ve Boşnak Sırplar tarafından sert biçimde ülkesine ihanet etmekle suçlandı. Elbette bunda, West Bank yöneticilerinin P.L.O. anlaşmasından ötürü İsrail hükümetine yönelttiği suçlamaları yinelediler.

Savaş yüzünden gücün tükenmesi ve üçüncül tarafların teşvikleri ve baskıları ikincil ve birincil taraflarda değişiklikleri zorunlu kılar. Ya ılımlılar iktidardaki aşırıcıların yerini alır ya da Miloşeviç gibi aşırıcılar ılımlı olmanın kendi

çıkarlarına olduğu sonucuna varır. Ama bunu bir risk alarak yaparlar. Vatan haini olarak algılananlar, düşmanlardan daha şiddetli öfke uyandırır. Keşmir Müslümanları, Çeçenler ve Sri Lankalı Sinhalilerin liderleri, davaya ihanet etmek ve en büyük düşmanlarla taviz verici çözümler üzerinde çalışmaya girişmelerinden ötürü Sadat ve Rabin'in ölümünden çok çekti. 1914'te bir Sırp milliyetçi bir Avusturya arşidüküne suikast düzenledi. Dayton sonrası dönemde bu milliyetçinin en olası hedefi Slobodan Miloşeviç olurdu.

Bir fay hattı savaşını sona erdirmek için yapılan bir anlaşma, birincil taraflar arasındaki yerel güç dengesini ve ikincil ve üçüncül tarafların çıkarlarını yansıtması ölçüsünde, geçici olsa bile, başarılı olacaktır. Bosna'daki yüzde 51 ve yüzde 49'luk bölünme, Sırpların ülkenin yüzde 70'inin kontrolünü ele geçirdiği 1994 yılında mümkün değildi; Hırvat ve Müslüman taarruzlar Sırpların kontrolünü neredeyse yarıya düşürdüğünde mümkün hale geldi. Sırpları Hırvat nüfusunun yüzde 3'ünden daha aza indiren ve üç grubun hepsinin mensuplarını da Bosna'da şiddet kullanarak veya kendi rızalarıyla bir şekilde ayrılmasını sağlayan etnik temizleme barış sürecine yardımcı oldu. Ayrıca, ikincil tarafların ve ekseriyetle medeniyetlerin çekirdek devletleri konumundaki üçüncül tarafların, geçerli bir çözüme kefil olabilmeleri için bir savaşta sahici güvenlik veya cemaat çıkarlarına sahip olması gerekir. Tek başına birincil katılımcılar fay hattı savaşlarını durduramazlar. Fay hattı savaşlarının durdurulması ve küresel savaşlara dönüşecek biçimde kızışmalarının önlenmesi öncelikle dünyanın büyük medeniyetlerinin çekirdek devletlerinin çıkarlarına ve eylemlerine bağlıdır. Fay hattı savaşları aşağıdan yukarıya doğru yükselir, fay hattı barışları da yukarıdan aşağıya doğru nüfuz eder.

V

Medeniyetlerin Geleceği

12
Batı, Medeniyetler ve Medeniyet

batı yenileniyor mu?

Tarih, her medeniyetin tarihinde en azından bir kez ve bazen de daha sık son bulur. Medeniyetin evrensel devleti şekillenirken, insanları da Toynbee'nin "ölümsüzlük serabı" olarak adlandırdığı şeyle körleşir ve kendilerininkinin insan toplumlarının nihai biçimi olduğuna inanır. Roma İmparatorluğu, Abbasi Halifeliği, Moğol İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu için söz konusu olan buydu. Bu tür evrensel devletlerin yurttaşları "görünüşte açık olguları hiçe sayarak . . . bunu, çölde bir gece sığınağı olarak değil, ama Vaat edilmiş Topraklar ve insanlığın çabasının hedefi olarak kabul etme eğilimini taşır." Aynısı Pax Britannica (İngiltere Barışı) zirvesinde de geçerliydi. 1897'de İngiliz orta sınıfı "kendisinin kavradığı şekliyle, tarihin kendisi için sona erdiğini" gördü, ". . . ve tarihin sona ermesinin kendilerine bahşetmiş olduğu daimi mutluluk halinden memnun olmak için her nedene sahiplerdi."[1] Ne var ki, tarihlerinin sona erdiğini varsayan toplumlar genellikle tarihleri ivme kaybetmek üzere olan toplumlardır.

Peki Batı bu örüntüye bir istisna mı teşkil ediyor? Bununla ilişkili merkezi önem taşıyan iki soru Melko tarafından çok iyi formülleştirilmişti:

> Birincisi, Batı medeniyeti kendi başına bir sınıfta yer alan, şimdiye dek var olmuş tüm diğer medeniyetlerle kıyaslanamayacak biçimde farklı yeni bir tür mü?
> İkincisi, Batı'nın dünya çapında yayılması, tüm diğer medeniyetlerin gelişme olanağını sona erdirme tehdidi (ya da vaadinde) mi bulunuyor?[2]

Çoğu Batılı, tamamen doğal olarak, bu soruların ikisini de olumlu yanıtlama eğilimindedir. Belki haklılar. Ama geçmişte diğer medeniyetlerin halkları da benzer biçimde düşünmüş ve yanılmışlardı.

Batı, 1500 yılından beri var olan tüm diğer medeniyetler üzerinde muazzam bir etkiye sahip olması bakımından, şimdiye dek var olan diğer tüm medeniyetlerden kesinlikle farklılaşır. Ayrıca, dünya çapında gerçekleşen modernleşme ve endüstrileşme süreçlerini de başlatmıştır; sonuçta, tüm diğer medeniyetlerin toplumları refah ve modernlik bakımından Batı'yı yakalamaya çalışıyor. Gelgelelim, Batı'nın bu kendine has özellikleri, Batı'nın bir medeniyet olarak geçirdiği evrimin ve dinamiklerinin, diğer tüm medeniyetlerde baskın olan örüntülerden kökten biçimde farklı olduğunu mu ifade ediyor? Tarihin kanıtları ve karşılaştırmalı medeniyetler tarihi konusu uzmanlarının yargıları aksini içerimliyor. Batı'nın bugüne kadarki gelişimi, tarih boyunca medeniyetlerde yaygın olarak rastlanan evrim örüntülerinden önemli bir sapma göstermemiştir. İslam'ın Dirilişi ve Asya'nın ekonomik dinamizmi, diğer medeniyetlerin canlı ve iyi durumda olduğunu ve en azından potansiyel olarak Batı'ya tehdit oluşturduğunu kanıtlıyor. Batı ve diğer medeniyetlerin çekirdek devletlerini ilgilendiren büyük bir savaş zorunlu değil, ama patlak verebilir. Alternatif olarak, Batı'nın yirminci yüzyıl başlarındaki tedrici ve düzensiz gerilemesi uzun yıllar, hattâ belki de yüzyıllarca sürebilir. Ya da Batı bir yenilenme sürecinden geçebilir, dünya meselelerindeki azalan etkisini tersine çevirebilir ve diğer medeniyetlerin izleyeceği ve öyküneceği liderlik konumunu yeniden pekiştirebilir.

Tarihsel medeniyetlerin evrimini muhtemelen en faydalı şekilde dönemleştirme bakımından Carroll Quigley yedi aşamalı ortak bir örüntü görür.[3] (Bkz. s. 59). Quigley'in savına göre, Batı medeniyeti, MS 370 ile 750 arasında Klasik, Samî, Müslüman Arap ve barbar kültürlerini harmanlayarak yavaş yavaş şekillenmeye başladı. Batı'mn sekizinci yüzyılın ortasından onuncu yüzyılın sonuna dek süren gebelik

dönemini, medeniyetler arasında pek alışıldık olamayan, genişleme evreleri ile çatışma evreleri arasında gidip gelme dönemi izledi. Quigley'in ifadesi kadar medeniyetler üzerine çalışan diğer akademisyenlerin ifadelerine göre de, Batı artık çatışma evresinden çıkıyor gibi görünüyor. Batı medeniyeti bir güvenlik bölgesi haline geldi; Batı'ya içkin savaşlar, tesadüfi bir Soğuk Savaş haricinde, neredeyse düşünülemez. İkinci bölümde öne sürüldüğü gibi, Batı artık, demokratik ve çoğulcu politikaya bağlılığını medeniyet düzeyinde somutlaştıran karmaşık bir konfederasyonlar, federasyonlar, rejimler ve diğer dayanışmacı kurum tipleri sistemi biçiminde kendisinin evrensel bir imparatorluk muadilini geliştiriyor. Kısacası, Batı gelecek nesillerin geriye dönüp baktıklarında, tekerrür eden medeniyetler örüntüsünde "altın çağ" olarak göreceği, Quigley'in ifadesiyle "bizzat medeniyet alanında rekabet eden birimlerin yokluğundan ve dışarıda kalan diğer toplumlarla uzaklıktan, hattâ bu toplumlarla mücadelenin mevcut olmayışından" türeyen bir barış dönemi olarak kavrayacağı şeye adım atan olgun bir toplum haline geldi. Bu, "saldırgan iç yıkımın sona ermesinden, iç ticaret engellerinin azalmasından, ortak bir ağırlık, ölçü ve para birimi sisteminin kurulmasından ve evrensel bir imparatorluk kurulmasıyla ilişkili kapsamlı bir hükümet harcamaları sisteminden" kaynaklanan bir refah, zenginlik dönemi ayrıca.

Önceki medeniyetlerde, bu bahtiyar altın çağ evresi, barındırdığı ölümsüzlük hayalleriyle birlikte, ya dışarıdan bir toplumun zaferiyle dramatik ve hızlı bir biçimde sona erdi ya da iç dağılmayla yavaş yavaş ve bir o kadar da sancılı bir şekilde noktalandı. Bir medeniyetin içinde meydana gelenler, bu medeniyetin içeriden çürümeye karşı direnmesi bakımından olduğu kadar dış kaynaklı yıkıma direnme kapasitesi bakımından da yaşamsal önem taşır. Quigley'in 1961'de öne sürdüğü gibi, medeniyetler bir "genişleme aracına", "yani, üretim fazlasını hızlandıran ve bu fazlalığı üretimsel yeniliklere yatıran askeri, dinsel, siyasal veya ekonomik bir örgütlenmeye" sahip olduğu için büyür. "Üretim fazlalığını

bir şeyler yapmanın yeni yollarına tatbik etmeye" son verdiklerinde de gerilerler. Bunu "modern terimlerle, yatırım oranı azaldı diyerek" ifade ederiz. Üretim fazlasının denetimini elinde bulunduran toplumsal gruplar bu fazlalığı "üretimsel olmayan, sırf bencilce amaçlar doğrultusunda . . . fazlalıkları tüketime dağıtan, ama daha verimli üretim yöntemleri sağlamayan amaçlar doğrultusunda" kullanmaktan çıkarı olduğu için medeniyetlerin çöküşü meydana gelir. İnsanlar sermayelerinden yer ve medeniyetler evrensel devlet aşamasından çökme aşamasına geçer.

> Bu dönem: Bir şiddetli ekonomik kriz, yaşama standartlarının düşmesi, muhtelif çıkar grupları arasında iç savaşlar ve artan bir cehalet dönemidir. Toplum giderek daha da güçsüzleşir. Yasama israfı durdurmaya yönelik boş çabalara girer. Ama çöküş devam eder. Toplumun dinsel, düşünsel, toplumsal ve politik düzeyleri büyük ölçekte insan kitlelerinin bağlılığını yitirmeye başlar. Yeni dini hareketler toplumu kaplamaya başlar. Toplum adına mücadele etmeye, hattâ vergi ödeyerek toplumu desteklemeye yönelik giderek artan bir isteksizlik hüküm sürmeye başlar.

Böylece, "kendisini artık savunmaya *istekli* olmadığı için bundan böyle kendini *savunamayacak* haldeki medeniyet" genellikle "daha genç, daha güçlü bir diğer medeniyet"ten gelen "'barbar istilacılara' büyük ölçüde açık hale geldiğinden" çöküş bir istila sürecine yol açar.[4]

Ama medeniyetler tarihinin verdiği birinci ders, birçok şeyin olası olduğu ama hiçbir şeyin kaçınılmaz olmadığıdır. Medeniyetler kendilerini yeniden biçimlendirebilir ve yenileyebilir ve bunu yapmışlardır da. Batı'nın merkezi sorunu ise, her tür dış tehdidin tamamen ötesinde, iç çürüme süreçlerini önleyip önleyememesi ve tersine çevirip çevirememesidir. Batı kendini yenileyebilir mi, yoksa mevcudiyetini koruyan iç çürüme basitçe sonunu ve/veya ekonomik ve demografik açıdan daha dinamik medeniyetlere boğun eğişini, tabi kılınmasını hızlandıracak mı?*

1990'ların ortasında Batı, Quigley'in çöküşün eşiğindeki olgun bir medeniyetin sergilediği özelliklerle özdeşleştirdiği tipik özelliklerin çoğunu barındırıyordu. Ekonomik olarak

Batı diğer her medeniyetten çok daha zengindi, ama yanı sıra, özellikle de Doğu Asya toplumlarıyla kıyaslandığında, düşük bir ekonomik büyüme oranı ve yatırım oranına sahipti. Bireysel ve kolektif tüketim, geleceğin ekonomik ve askeri gücüne yönelik olanakların yaratılması üzerinde önceliğe sahipti. Doğal nüfus artışı düşüktü, özellikle de İslam ülkelerininkiyle karşılaştırıldığında. Ama bu sorunların hiçbiri, kaçınılmaz olarak felaket kabilinden sonuçlara yol açmadı. Batılı ekonomiler hâlâ büyüyordu; genelde Batılı halklar giderek daha fazla refaha eriyordu ve Batı bilimsel araştırma ve teknolojik buluş alanında hâlâ liderliği elinde tutuyordu. Düşük doğum oranları, bu oranları artırma çabaları genellikle nüfus artışını azaltma çabaları kadar başarılı olamayan hükümetler tarafından düzeltilemeyecek gibiydi. Ama göç, iki koşulun sağlanması şartıyla, potansiyel bir yeni güç ve insan sermayesi kaynağıydı: İlk olarak, göç alan ülkenin ihtiyaç duyduğu yetenekli ve konusunda uzman olan becerikli, vasıflı, enerjik insanlara öncelik verilmesi şartıyla; ikinci olarak da, yeni göçmenler ve çocukları, göç alan ülkenin ve Batı'nın kültürlerine asimile edilebilmesi şartıyla. ABD muhtemelen birinci koşulu karşılamada güçlükler yaşıyordu; Avrupa ülkelerinin sorunu ise ikinci koşulun karşılanmasına dayanıyordu. Yine de, göçmenlerin düzeyleri, kaynakları, tipik özellikleri ve asimilasyonlarını düzenleme politikalarının hazırlanması, Batılı hükümetlerin deneyimi ve yetkinliği kapsamında başarılı olmuştur.

Ekonomi ve demografiden çok daha önemli olansa, Batı'daki ahlâki çöküş, kültürel intihar ve politik uyumsuzluk sorunlarıdır. Ahlâki çöküşün sık sık işaret edilen tezahürleri şunları içerir:

* Quigley doğru olabilecek ama kuramsal ve ampirik analiziyle gerçekten desteklenmeyen tahmininde şu sonuca ulaşır: "Batı medeniyeti yaklaşık M.S. 500'de ortada yoktu; MS 1500 civarında tam anlamıyla serpilmiş bir şekilde var oldu ve gelecekte, belki de M.S. 2500'den önceki bir tarihte mevcudiyeti sona erecek." Quigley'e göre, Çin ve Hindistan'daki Batı tarafından yıkılanların yerine geçen medeniyetler genişleme ve hem Batılı hem de Ortodoks medeniyetleri tehdit etme aşamalarına geçecek. Caroll Quigley, *The Evolution of Civilizations: An Introduction to Historical Analysis* (Indianapolis: Liberty Press, 1979; birinci basım, Macmillan, 1961, ss. 127, 164-166.)

1. toplumsal-karşıtı davranışlarda, örneğin suç, uyuşturucu kullanımı ve genelde şiddet, artış;
2. artan boşanma, evlilik dışı doğum, genç hamilelik ve tek ebeveynli aile oranları dahil olmak üzere, ailenin yok olması;
3. en azından ABD'de "sosyal sermaye"de, yani gönüllü dernek üyeliği ve bu tür üyeliklerle ilişkili kişiler arası güvende azalma;
4. "iş etik"inin genel zayıflaması ve bir kişisel müptelalık kültünün doğması;
5. ABD'de düşük düzeyli eğitim başarısında tezahür eden, öğrenme ve düşünsel etkinliğe bağlanımda azalma.

Batı'nın gelecekteki sağlığı ve diğer toplumlar üzerindeki etkisi, kesinlikle Müslümanların ve Asyalıların ahlâki üstünlüklerini ileri sürmelerine yol açan bu gidişatlarla başa çıkmadaki başarısına bağlıdır.

Batı kültürü Batılı toplumlardaki grupların meydan okumasıyla karşı karşıyadır. Böylesi meydan okumalardan biri, asimilasyonu yadsıyan ve kendi toplumlarının değerlerine, göreneklerine ve kültürlerine bağlı kalmayı sürdüren ve bunların propagandasını yapan göçmenler tarafından yapılmaktadır. Bu olgu, küçük bir azınlık oluşturmakla birlikte Avrupa'daki Müslümanlar arasında en dikkat çekici boyutundadır. Ayrıca, daha küçük ölçüde olmakla birlikte, ABD'de büyük bir çoğunluk oluşturan İspanyol kökenliler arasında da tezahür etmektedir. Şayet asimilasyon bu örnekte başarısız olursa, ABD, açığa vurduğu tüm iç çatışma ve bölünme potansiyelleriyle birlikte bölünmüş bir ülke konumuna ulaşacaktır. Batı medeniyeti Avrupa'da, merkezi bileşeni Hıristiyanlığın zayıflamasıyla da aşınabilir. Demografik oranlar bakımından azalma gösteren Avrupalılar dini inançlara bağlanıyor, dini görevleri yerine getiriyor ve dini etkinliklere katılıyor.[5] Bu eğilim, dine karşı kayıtsız kalmak kadar bir din düşmanlığı yansıtmıyor pek de. Hıristiyan kavramları, değerleri ve pratikleri Avrupa medeniyetine hâ-

lâ nüfuz ediyor. Aralarından birinin belirttiği üzere, "İsveçliler muhtemelen Avrupa'daki en dinsiz halk, ama kurumlarımızın, toplumsal pratiklerimizin, ailelerimizin, politikamızın ve yaşama biçimimizin temelde Lutherci mirasla şekillenmiş olduğunu kavramadıkça bu ülkeyi asla anlayamazsınız." Avrupalıların tersine Amerikalılarsa muazzam derecede Tanrı'ya inanıyor, kendilerini dindar insanlar olarak görüyor ve büyük oranlarda kiliseye gidiyorlar. Amerika'da dinin yeniden canlandığının kanıtlarına 1980'lerin ortalarında rastlanamazken, müteakip on yılda yoğunlaşmış bir dinsel etkinliğe tanık olunmuş gibi görünüyor.[6] Hıristiyanlığın Batılılar arasında erozyona uğraması, en kötü ihtimalle Batı medeniyetinin sağlığı açısından çok uzun dönemli bir tehdit olacakmış gibi görünüyor.

Gelgelelim, ABD daha ivedi ve tehlikeli bir meydan okumayla karşı karşıya. Tarihsel olarak Amerikan ulusal kimliği, kültürel açıdan Batı medeniyeti mirasıyla ve politik açıdan da Amerikalıların ezici bir çoğunlukla fikir birliği içinde oldukları Amerikan İnancı'nın ilkeleriyle (özgürlük, demokrasi, bireysellik, yasa karşısında eşitlik, anayasalcılık, özel mülkiyet) tanımlanmaktaydı. Yirminci yüzyılın sonlarına gelindiğindeyse Amerikan ulusal kimliğinin her iki bileşeni de, sayıca az ama sözü geçen birtakım entelektüel ve tanıtımcının yoğun ve devamlı saldırısına maruz kaldı. Çokkültürlülük adına ABD'nin Batı medeniyetiyle özdeşleştirilmesine saldırdılar, ortak bir Amerikan kültürünün varoluşunu yadsıdılar ve ırksal, etnik ve diğer alt-ulusal kültürel kimlikleri ve gruplaşmaları teşvik ettiler. Raporlarından birinde eğitim alanında "Avrupa kültürü ve türevlerine yönelik sistematik tarafgirliği" ve "Avrupa-Amerikan mono-kültürel perspektifin hâkimiyetini" kınadılar. Çokkültürlülük yandaşları, Arthur M. Schlesinger, Jr.'ın söylediği gibi, "Batı mirasında Batı suçlarından başka pek bir şey görmeyen kavimmerkezci ayrılıkçılardır çoğunlukla." "Ruh halleri, Amerikalıları günahkâr Avrupa mirasından mahrum bırakma ve Batılı olmayan kültürlerden kurtarıcı telkinler alma

peşinde olan bir ruh halidir."[7]

Çokkültür eğilimi ayrıca, 1960'ların vatandaşlık hakları yasalarını müteakip birtakım yasalarda da tezahür etti ve 1990'larda Clinton yönetimi, çeşitliliğin teşvik edilmesini ana hedeflerinden biri haline getirdi. Geçmişle olan tezat çarpıcıdır. Ülkeyi kuranlar çeşitliliği bir gerçeklik ve bir sorun olarak görmüştü: Dolayısıyla, Benjamin Franklin, Thomas Jefferson ve John Adams'dan oluşan Meclis komitesinin benimsediği ulusal düstur, *e pluribus unum** oldu. Irksal, bölgesel, etnik, ekonomik ve kültürel çeşitliliğin tehlikelerinden korkan (ki bu çeşitlilik gerçekten de 1815 ve 1914 arasında yüzyılın en büyük savaşma yol açtı) politik liderler daha sonraları, "bizi birleştirin" çağrısına karşılık verip ulusal birliğin teşvik edilmesini, reklamının yapılmasını ana sorumlulukları haline getirdiler. Theodore Roosevelt şu uyarıda bulunmuştu: "Bu ulusun yıkımına neden olmanın, bir ulus olarak varlığını sürdürmesinin tüm olanaklarının engellenmesinin mutlak biçimde tek kesin yolu, bu ulusun birbiriyle dalaşan milliyetlerin mücadele alanı haline gelmesine izin verilmesi olacaktır."[8] Ama 1990'larda ABD'nin liderleri yalnızca buna izin vermekle kalmayıp yönettikleri halkın bütünlüğünden ziyade çeşitliliğini itinayla teşvik de ettiler.

Gördüğümüz üzere, diğer ülkelerin liderleri zaman zaman kültürel miraslarını yadsımaya ve ülkelerinin kimliğini bir medeniyetten diğerine taşımaya çalışmışlardı. Şimdiye dek hiçbir durumda başarılı olamadılar ve daha çok parçalanmış şizofren ülkeler yaratmışlardı. Çokkültürlülüğü savunan Amerikalılar da benzer biçimde ülkelerinin kültürel mirasını yadsır. Ama Amerika Birleşik Devletleri'ni başka bir medeniyetle özdeşleştirmeye çalışmak yerine, birçok medeniyetten oluşan bir ülke, yani herhangi bir medeniyete ait olmayan ve kültürel bir özden yoksun bir ülke, yaratmak istiyorlar. Tarih bu şekilde kurulmuş hiçbir ülkenin uzun bir

* e pluribus unum: (Lat.) çok içinde tek (ç.n.)

süre bütünlüklü, tutarlı bir toplum olarak hayatta kalamayacağını kanıtlıyor. Çokmedeniyetli bir ABD, ABD olmayacaktır; Birleşmiş Milletler olacaktır.

Çokkültürlülüğün savunucuları yanı sıra, bireylerin haklarının yerine büyük ölçüde ırk, etnisite, cinsiyet ve cinsel tercih kapsamında tanımlanan grup haklarını geçirerek Amerikan İnancı'nın temel bir öğesine de meydan okuyor. Gunnar Myrdal'ın Hector St. John de Crèvecoeur ve Alexis de Tocqueville kadar eskilere uzanan yabancı gözlemcilerin yorumlarını pekiştirerek 1940'larda söylediği gibi, Amerikan İnancı "bu büyük ve benzersiz ulusun yapı harcı" olmuştur. Richard Hofstader de aynı görüşü paylaşıyor: "İdeolojilere sahip olmayıp tek bir bütün olmak bir ulus olarak bizim yazgımız."[9] Peki bu ideoloji yurttaşlarının önemli bir kısmı tarafından yadsınırsa ABD'nin başına ne gelir? Birlik ve bütünlüğü ABD'ninkinden daha da fazla olan ve ideolojik terimlerle tanımlanan bir diğer büyük ülkenin, Sovyetler Birliği'nin yazgısı, Amerikalılar için üzerinde düşünülmesi gereken bir örnektir. "Marksizmin topyekûn başarısızlığı . . . ve Sovyetler Birliği'nin dramatik çöküşü", Japon düşünür Takeshi Umehara'nın öne sürdüğü gibi, "modernliğin ana akımı olarak görülen Batı liberalizminin çöküşünün habercisidir yalnızca. Marksizme alternatif olmanın ve tarihin sonundaki hâkim ideoloji olmanın dışında liberalizm yıkılması kaçınılmaz olan bir sonraki domino taşı olacaktır."[10] Halkların her yerde kendilerini kültürel terimlerle tanımladığı bir çağda, kültürel özü olmayan ve yalnızca politik bir inançla tanımlanan bir toplumun yeri nedir? Politik ilkeler daimi bir topluluğun inşa edileceği kaygan bir zemindir ancak. Kültürün içinde yer aldığı çokmedeniyetli bir dünyada, ABD, ideolojinin de bir parçası olduğu yavaş yavaş silinmekte olan Batı dünyasının son kuraldışı bakiyesi olabilir yalnızca.

Amerikan İnancı'nın ve Batı medeniyetinin reddedilmesi bildiğimiz şekliyle Amerika Birleşik Devletleri'nin sonu anlamına gelir. Aynı zamanda, fiilen Batı medeniyetinin sonu

anlamına da gelir. Şayet ABD Batılılaşmadan çıkarılırsa, Batı Avrupa'ya ve deniz aşırı ülkelerde çok ufak ölçüde Avrupalı göçmen nüfusun oluşturduğu ülkelere indirgenir. Amerika Birleşik Devletleri olmaksızın Batı küçük ve önemsiz bir hale gelir ve Avrasya kara parçasının en uç boyutunda küçük ve önemsiz yarımadasında dünya nüfusunun azalan bir kısmını oluşturur.

Çokkültürlülük yandaşları ile Batı medeniyeti ve Amerikan İnancı'nın savunucuları arasındaki çatışma, James Kurth'un ifadesiyle, Batı medeniyetinin Amerikan kesimi bünyesindeki "*gerçek* bir çatışma"dır.[11] Amerikalılar bu sorundan kaçamaz: Biz Batılı bir halk mıyız, yoksa başka bir şey miyiz? Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Batı'nın geleceği, Batı medeniyetine bağlılıklarını tekrar onaylayan Amerikalılara bağlıdır. İç meselelerle ilgili olarak bu, çokkültürlülüğün bölücülük çağrılarının yadsınması anlamına gelir. Uluslararası olaraksa, ABD'nin Asya ile özdeşleştirilmesine yönelik kaçınılması zor ve göz boyayıcı çağrıların yadsınması anlamına gelir. Aralarında ne tür ekonomik bağlantılar bulunursa bulunsun, Asya ve Amerikan toplumu arasındaki kültürel uçurum bu iki toplumun ortak bir paydada bütünleşmesini engeller. Amerikalılar kültürel olarak Batı ailesinin bir parçasıdır; çokkültürlülük yandaşları bu ilişkiye zarar verebilir, hattâ yıkabilir ama değiştiremezler. Amerikalılar kültürel kökenlerini arayacak olduklarında bu kökleri Avrupa'da bulurlar.

1990'ların ortalarında Batı'nın mahiyeti ve geleceğine dair yeni bir tartışma, böyle bir gerçekliğin var olduğuna dair yenilenmiş bir kabul ve daimi varoluşunu neyin garantileyeceğine dair artan bir kaygı söz konusu oldu. Bu kısmen, önde gelen Batılı kurum, NATO'yu genişletmeye, Batılı ülkeleri doğuya dahil etmeye yönelik hissedilen bir ihtiyaçtan ve Yugoslavya'nın dağılmasına nasıl tepki verileceği konusunda Batı'da ortaya çıkan ciddi ayrılmalardan kaynaklandı. Ayrıca, daha büyük ölçüde, Sovyet tehdidinin yokluğunda Batı'nın gelecekteki bütünlüğüne dair ve özellikle de bunun

ABD'nin Avrupa'ya bağlılığı açısından ne anlama geldiği konusunda bir endişeyi yansıtıyordu. Batılı ülkeler giderek güçlenen Batılı olmayan toplumlarla daha fazla ilişkiye girmeye başladıkça, kendilerini birleştiren ortak Batılı kültürel özlerinin de giderek daha fazla farkına varmaya başladılar. Atlantik'in her iki yakasının liderleri, Atlantik topluluğunun dinçleştirilmesi ihtiyacını vurguladılar. 1994'ün sonlarında ve 1995'te Alman ve İngiliz savunma bakanları, Fransız ve Amerikan dışişleri bakanları, Henry Kissinger ve diğer önde gelen şahsiyetler hep birlikte bu amacı destekleme kararı aldılar. Kasım 1994'te dört ayaklı "bir Atlantik Topluluğu" ihtiyacını dile getiren İngiliz Savunma Bakanı Malcolm Rifkind benimsenen bu amacı özetliyordu: NATO'nun mevcudiyetinde somutlaşan bir savunma ve güvenlik; "hukuk devleti ve parlamenter demokrasiye ilişkin ortak bir inanç"; "liberal kapitalizm ve serbest ticaret" ve "eski Yunan ve Roma'dan başlayıp Rönesans'la devam eden ve içinde yaşadığımız yüzyılın ortak değerleri, inançları ve medeniyetine ulaşan ortak Avrupa kültürel mirası."[12] 1995'te Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliği ile ABD arasında kapsamlı bir paktın imzalanmasıyla sonuçlanan bir Atlantik'in iki yakasındaki ülkeler arası ilişkileri "diriltme" projesi başlattı. Aynı sırada, politika ve iş dünyasının birçok Avrupalı lideri, Atlantik arası bir serbest ticaret alanının yaratılmasını desteklediklerini belirttiler. Her ne kadar AFL-CIO,* NAFTA ve diğer ticaret serbestleştirme önlemlerine muhalif olsa da, yönetiminde bulunanlar, düşük ücretli ülkelerin yol açabileceği rekabet sonucu Amerikan mesleklerini tehdit etmeyecek, Atlantik'in her iki yakasını da kapsayan böylesi bir serbest ticaret anlaşmasına hararetle arka çıktılar. Ayrıca, anlaşma Avrupalı (Margaret Thatcher) ve Amerikalı (Newt Gingrich) liderler kadar Kanadalı ve diğer İngiliz liderlerin konuşmalarıyla da desteklendi.

İkinci bölümde ele aldığımız üzere, Batı önce yüzyıllar sü-

* AFL-CIO: (Ing.) Amerikan İşçi Federasyonu ve Sanayi İşçileri Örgütü-Amerikan Emekçileri Derneği (ç.n.)

ren Avrupalı gelişme ve genişleme aşamasından, sonra da yirminci yüzyıldaki Amerikan aşamasından geçti. Şayet Kuzey Amerika ve Avrupa ahlâki yaşamlarını yeniler, kültürel ortaklıklarına yaslanır ve NATO'daki güvenlik işbirliklerini tamamlamak için yakın ekonomik ve politik bütünleşme biçimleri geliştirirse, Batılı ekonomik zenginlik ve politik nüfuzun üçüncü Avrupa-Amerikan aşamasını yaratabilirler. Anlamlı bir politik bütünleşme, Batı'nın dünya nüfusu, ekonomik ürün ve askeri olanaklar payındaki nispi düşüşü bir ölçüde dengeleyecek ve diğer medeniyetlerin liderlerinin gözünde Batı'nın gücünü yeniden diriltecektir. Başbakan Mahathir Asyalılara şu uyarıda bulunmuştu: "AB-NAFTA konfederasyonu ticaret alanındaki etkisini kullanarak dünyanın geri kalanına şartlar dayatabilir."[13] Ama Batı'nın politik ve ekonomik açıdan birleşip birleşmemesi kaçınılmaz olarak, ABD'nin Batılı bir ulus olarak kimliğini onaylayarak küresel rolünü Batı medeniyetinin lideri şeklinde tanımlayıp tanımlamamasına bağlıdır.

dünyada batı

Kültürel kimliklerin -etnik, ulusal, dinsel, medeniyete bağlı kimliklerin- merkezi olduğu ve kültürel benzerliklerin ve farklılıkların ittifakları, hasımlıkları ve devletlerin politikalarını şekillendirdiği bir dünya genelde Batı açısından ve özelde de ABD açısından üç genel içerime sahiptir.

Birincisi, devlet adamları ancak fark edip kavramaları koşuluyla gerçekliği yapıcı biçimde değiştirebilir. Şekillenen kültür politikaları, Batılı olmayan medeniyetlerin artan gücü ve bu toplumların giderek artan kültürel özgüvenleri Batılı-olmayan dünyada yaygın olarak kabul edilmekte. Avrupalı liderler, insanları bir araya getiren ve onları ayıran kültürel güçleri işaret etmekte. Oysa Amerikalı seçkinler şekillenen bu gerçeklikleri kabul etmede ve kavramada kıvrak değiller. Bush ve Clinton hükümetleri, bölünmeyi dayatan güçlü etnik ve kültürel güçleri durdurmaya yönelik beyhu-

de çabalara girerek çokmedeniyetli Sovyetler Birliği, Yugoslavya, Bosna ve Rusya'nın birlik ve bütünlüğünü desteklediler. APEC'le söz konusu olduğu gibi anlamsız ya da NAFTA ve Meksika ile söz konusu olduğu gibi önceden kestirilemeyen ekonomik ve politik bedeller içeren çokmedeniyetli ekonomik bütünleşme planlarını teşvik ettiler. Diğer medeniyetlerin çekirdek devletleriyle, ABD ile bu ülkeler arasındaki doğal çıkar çatışmalarına rağmen, örneğin Rusya ile bir "küresel ortaklık" biçiminde veya Çin ile "yapıcı angajman" biçiminde yakın ilişkiler geliştirmeye çalıştılar. Aynı zamanda, Clinton hükümeti, Bosna'da barış arayışında Rusya ile samimi bir ilişki kurmada, Rusya'nın Ortodoksi'nin merkezi devleti olarak bu savaştaki büyük çıkarına rağmen, başarısız oldu. Clinton hükümeti, gerçekleşmesi olanaksız bir çokmedeniyetli ülke hayalinin peşine düşerek, Sırp ve Hırvat azınlıkların kendi kaderlerini tayin haklarını yadsıdı ve İran'ın tek partili İslamcı bir Balkan ortağının yaratılmasına yardımcı oldu. Benzer bir şekilde, ABD hükümeti ayrıca "Çeçenistan'ın kayıtsız şartsız Rusya Federasyonu'nun parçası olduğunu" savunarak Müslümanların Ortodoks yönetimine tabi kılınmasını destekledi.[14]

Avrupalılar her ne kadar, bir yanda Batılı Hıristiyanlık ve diğer yanda da Ortodoksi ve İslam arasındaki ayrım çizgisinin temel önemini evrensel olarak kabul etse de, ABD, kendi dışişleri bakanının söylediği gibi, "Avrupa'nın Katolik, Ortodoks ve İslamcı kesimleri arasında herhangi bir temel bölünmeyi kabul etmeyecektir". Ama ne var ki, temel bölünmeleri kabul etmeyenler, bu bölünmelerle hayal kırıklığına uğramaya mahkûmdur. Clinton hükümeti başlangıçta ABD ve Doğu Asya toplumları arasındaki değişen güç dengesinden habersiz görünüyordu, dolayısıyla ticaret, insan hakları, nükleer silahlanma ve kavramada güçlük çektiği diğer meselelerle ilişkili hedefler öne sürüyordu. ABD hükümeti genel olarak, küresel politikaların kültürel ve medeniyete özgü gelgitlerle şekillendiği bir çağa uyum sağlama konusunda olağanüstü zorlanmaktaydı.

İkincisi, Amerikan dış politika düşüncesi, Soğuk Savaş ihtiyaçlarını karşılamak için benimsenen politikaları terk etme, değiştirme, hattâ bazen yeniden değerlendirme isteksizliğinden mustaripti. Kimi durumlarda bu hâlâ, dirilmiş bir Sovyetler Birliği'ni potansiyel tehlike olarak görme biçimine bürünüyordu. Daha genel olaraksa, insanlar Soğuk Savaş anlaşmalarını ve silah denetleme sözleşmelerini iyice benimsetme eğilimindeydi. NATO aynen Soğuk Savaş'ta olduğu gibi devam ettirilmelidir. Japon-Amerikan Güvenlik Antlaşması, Doğu Asya'nın güvenliği açısından merkezi önemdedir. ABM* antlaşması ihlal edilemez. CFE antlaşmasına riayet edilmelidir. Belli ki, bu ve diğer Soğuk Savaş kalıtlarının hiçbiri kolayca bir kenara bırakılamaz. Gelgelelim, Soğuk Savaş sırasındaki biçimleriyle sürdürülmeleri ne ABD'nin ne de Batı'nın zorunlu olarak çıkarınadır. Çokmedeniyetli bir dünyanın gerçeklikleri, NATO'nun bünyesine katılmak isteyen diğer Batılı toplumları da kapsayacak biçimde genişletilmesi gerektiğini ve NATO'nun, üyesi olarak birbirinin en büyük düşmanı olan ve her biri diğerinin üyeleriyle kültürel yakınlık barındırmayan iki ülkeye sahip olmasının temel anlamsızlığını kavraması gerektiğini içerimliyor. Sovyet ve Amerikan toplumlarının karşılıklı savunmasızlığını garantilemek ve dolayısıyla Sovyet-Amerikan nükleer savaşının önünü kesmek için Soğuk Savaş ihtiyacını karşılamak üzere tasarlanmış bir ABM antlaşması, ABD ve diğer toplumların kendilerini tahmin edilemeyen nükleer tehlikelere veya terörist hareketlerin ve akıldışı diktatörlerin saldırılarına karşı koruma kapasitelerini pekâlâ gölgeleyebilir. ABD-Japonya güvenlik antlaşması Sovyetlerin Japonlara karşı saldırganlığında caydırıcı oldu. Soğuk Savaş sonrası dönemde bu hangi amaca hizmet ettiği anlamına geliyordu? Çin'i denetim altında tutma ve caydırma amacına mı? Japonların yükselen Çin'le uzlaşımını yavaşlatmaya mı? Gelecekteki bir Japon militarizmini önlemeye mi? Japonya'da Amerikan askeri mevcudiyetine ve ABD'de de Japonya'yı karşılıksız savunma taahhüdünün ihtiyacına yönelik gide-

rek artan kuşkular ileri sürülüyor. Avrupa anlaşmasında Konvansiyonel Güçler, Merkezi Avrupa'da (yok olan) NATO-Varşova Paktı karşılaşmasını ılımlılaştırmak üzere tasarlanmıştı. Anlaşmanın başlıca tesiri artık, güneyindeki Müslüman halkların güvenlik tehditleri olarak algıladığı şeyle başa çıkmasında Rusya için zorluk yaratmak haline geldi.

Kültürel ve medeniyete özgü çeşitlilik, üçüncü olarak, Batı kültürünün evrensel uygunluğuna dair Batılı inanca ve özellikle de Amerikan İnancı'na meydan okuyor. Bu inanç hem tanımlayıcı hem de kural koyucu olarak ifade edilmekte. Tanımlayıcı olarak, tüm toplumların halklarının Batılı değerleri, kurumları ve pratikleri benimsemeyi istediğini savunuyor. Şayet söz konusu toplumlar bu istekte değil gibi ve kendi geleneksel kültürlerini bağlı kalacak gibi görünüyorlarsa, Marksistlerin kapitalizmi destekleyen proleterler arasında bulduğuyla kıyaslanabilecek bir "yanlış bilinçlilik"in kurbanlarıdırlar. Kural koyucu olaraksa, Batılı evrenselci inanç, dünyanın her yerinde insanların Batılı değerleri, kurumları ve kültürü, bunlar insanlığın en yüksek, en aydınlanmış, en liberal, en rasyonel, en modern ve en medeni düşünme biçimini ifade ettikleri için, benimsemeleri gerektiğini ortaya koyar.

Şekillenen etnik çatışma ve medeniyet çatışmasına dayalı dünyada, Batı kültürünün evrenselliğine duyulan Batılı inanç üç sorundan mustariptir: Yanlıştır; ahlâka aykırıdır; ve tehlikelidir. Yanlış olması, bu kitabın ana tezini oluşturuyor. Bu tez Michael Howard tarafından çok güzel özetlenmektedir: "Kültürel çeşitliliğin, ortak, Batı-yönelimli, İngilizce-konuşan bir dünya kültürünün büyümesiyle hızla aşınan bir tarihsel antika olduğu şeklindeki müşterek Batılı varsayım... basitçe doğru değil."[15] Sir Michael'ın açıklamasının bilgeliğine şimdiye dek kani olmamış bir okuyucu, bu kitapta tanımlanandan çok uzak bir dünyada yaşamaktadır.

Batılı olmayan halkların Batılı değerleri, kurumları ve

*ABM: (ing) Anti Balistik Füze

kültürü benimsemeleri gerektiği inancı, bu inancın yaratılmasını gerektiren şeyden ötürü ahlâka aykırıdır. On dokuzuncu yüzyılın sonunda Avrupa'nın gücünün neredeyse evrensel erişim alanı ve yirminci yüzyılın sonunda da Amerika Birleşik Devletleri'nin küresel hâkimiyeti, Batı medeniyetinin büyük bir bölümünü dünyanın hemen her yerine yaymıştır. Ama Avrupa'nın küreselciliği için aynısı söylenemez. Amerikan hegemonyası, artık ABD'yi Soğuk Savaş tarzı bir Sovyet askeri tehdidine karşı korumaya ihtiyaç duymadığı için geri plana çekiliyor sadece. Kültür, daha önce de öne sürdüğümüz gibi, gücü izler. Şayet Batılı olmayan toplumlar yine Batı kültürü tarafından şekillenirse, bu Batı'nın gücünün yayılması, kullanılması ve tesirinin sonucu olarak gerçekleşecektir yalnızca. Emperyalizm evrenselciliğin kaçınılmaz mantıksal sonucudur. Ayrıca, olgunlaşmakta olan bir medeniyet olarak Batı artık istemini diğer toplumlara dayatmak için gerekli ekonomik ve demografik dinamizme sahip değildir ve yanı sıra, istemini dayatmaya yönelik her çaba, kendi kaderini tayin hakkı ve demokrasi şeklindeki Batılı değerlere aykırıdır. Asyalı ve Müslüman toplumlar kültürlerinin evrensel uygunluğunu giderek daha fazla öne sürmeye başladıkça, Batılılar da evrenselcilik ve emperyalizm arasındaki bağlantıyı giderek daha fazla kavrayacak.

Batı evrenselciliği, çekirdek devletler arasında büyük bir medeniyetlerarası savaşa yol açabileceği için dünya açısından tehlikelidir ve Batı'nın yenilgisine yol açabileceği için Batı açısından da tehlike arz eder. Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle beraber Batılılar kendi medeniyetleri benzersiz bir hâkimiyet konumunda görüyor, ama aynı zamanda daha zayıf Asyalı, Müslüman ve diğer toplumlar da güçlenmeye başlıyor. Bu nedenle, Batılılar Brutüs'ün bildik ve güçlü mantığını tatbik etmeye sürüklenebilir:

> Lejyonlarımız dolup taşıyor, olgunlaştı davamız.
> Düşman gün be gün artıyor;
> Biz zirvedekiler, inişe hazırız.
> Bir gelgit var insan hallerinde,

Taşarken binerlerse dalgasına, varsıllığa götürür,
Es geçerlerse, hayat yolculukları
Hep sığ sularda sefalet içinde son bulur.
Şimdi üstünde yüzdüğümüz böylesi bir deniz,
Ve zamanı gelince biz de akıntıya uymalıyız,
Yoksa serüvenlerimizi kaybederiz.

Ama bu mantık Brutüs'ün Filibe'de yenilmesine yol açtı ve Batı için izlenecek sağgörülü yol, güç dengesindeki değişikliğe son vermeye çalışmak değil, sığ sularda yelken açmasını, acıya ıstıraba katlanmasını, tehlikeli girişimleri hafifletmesini ve kültürünü korumasını öğrenmeye çalışmaktan geçiyor.

Tüm medeniyetler benzer doğma, büyüme ve yok olma süreçlerinden geçer. Batı izlediği gelişme şekli bakımından değil, ama değerlerinin ve kurumlarının farklı niteliğinden ötürü diğer medeniyetlerden ayrılır. Bunlar en dikkat çekici biçimde, Batı'mn modernliği icat etmesini, dünya çapında genişlemesini ve diğer toplumların gıpta ettiği bir konuma ulaşmasını olanaklı kılan Hıristiyanlığı, çoğulculuğu, bireyciliği ve hukuk devletidir. Batı'nın bu tipik özellikleri tek bir kümede toplandığında yalnızca Batı'ya özgüdür. Arthur M. Schlesinger, Jr.'ın söylemiş olduğu gibi, Avrupa "bireysel özgürlük, politik demokrasi, hukuk devleti, insan hakları ve kültürel özgürlük fikirleri"nin "kaynağıdır -tüm bunların tek, *benzersiz kaynağıdır*... Bunlar *Avrupalı* fikirlerdir; yoksa benimsemeleri dışında Asyalı, Afrikalı veya Orta Doğulu fikirler değil."[16] Batı medeniyetini benzersiz kılarlar ve Batı medeniyeti evrensel olduğu için değil, benzersiz olduğu için değerlidir. Dolayısıyla, Batılı liderlerin birincil sorumluluğu, Batı'nın imajını temel alarak diğer medeniyetleri yeniden şekillendirmeye çalışmak değil (kaybolan güçlerinin ötesinde bir şeydir bu), Batı medeniyetinin benzersiz özelliklerini muhafaza etmeye, savunmaya ve yenilemeye çalışmaktır. En güçlü Batı ülkesi olduğu için de, bu sorumluluk kaçınılmaz olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne aittir.

Batı'nın azalan gücüne rağmen Batı medeniyetinin ko-

runması için, Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Avrupalı ülkelerin çıkarına olan şeyler şunlardır:

- Daha büyük politik, ekonomik ve askeri bütünleşme sağlamak ve diğer medeniyetlerin devletlerinin aralarındaki farklılıkları istismar etmelerini engelleyecek biçimde politikalarını uyumlu hale getirmek;
- Merkez Avrupa'nın Batılı devletlerini, yani Visegrad ülkeleri, Baltık cumhuriyetleri, Slovenya ve Hırvatistan, Avrupa Birliği ve NATO'ya dahil etmek;
- Latin Amerika'nın "Batılılaşması"nı teşvik etmek ve Latin Amerika ülkelerinin Batı'yla mümkün olabildiğince yakın bir noktaya gelmesini desteklemek;
- İslam ve Çin devletlerinin konvansiyonel ve konvansiyonel-olmayan askeri güç gelişimini kısıtlamak;
- Japonya'nın Batı'dan uzaklaşıp Çin'le yakınlaşmasını yavaşlatmak;
- Rusya'yı Ortodoksi'nin çekirdek devleti ve güney sınırlarının güvenliğinden meşru çıkarı olan büyük bir bölgesel güç olarak kabul etmek;
- Batı'nın medeniyetler üzerindeki teknolojik ve askeri üstünlüğünü korumak;
- ve en önemlisi, diğer medeniyetlerin meselelerine yönelik Batılı müdahalenin muhtemelen, çokmedeniyetli bir dünyada istikrarsızlığın ve potansiyel bir küresel çatışmanın yegane en tehlikeli kaynağı olduğunu kabul etmek.

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD, Amerikan dış politikasının düzgün işleyişine ilişkin muazzam tartışmalarla yıprandı. Ama bu dönemde ABD, ne dünyaya hükmedebilir ne de dünyadan kaçabilir. Ne enternasyonalizm ne de kendini soyutlama politikası, ne çokulusculuk ne de tekulusculuk kendi çıkarlarına en iyi şekilde hizmet edecektir. Bunlar en iyi ihtimalle, söz konusu zıt kutuplardan kaçınılıp, daha ziyade, paylaştıkları benzersiz medeniyetin çıkarlarını ve değerlerini koruyup geliştirmek için Avrupalı ortaklarıyla ya-

kın işbirliğine dayalı Atlantikçi bir politikanın benimsenmesiyle daha ileri bir seviyeye ulaştırılacaktır.

medeniyet savaşı ve düzen

Dünyanın büyük medeniyetlerinin çekirdek devletlerini içeren küresel bir savaş büyük ölçüde pek olası değil, ama böyle bir savaşın patlak vermesi olanaksız da değil. Daha önce de öne sürdüğümüz gibi, böylesi bir savaş, farklı medeniyetlerin grupları, büyük bir olasılıkla da, bir yanda Müslümanlar, diğer yanda da Müslüman olmayanlardan müteşekkil gruplar arasındaki bir fay hattı savaşının kızışmasından çıkabilir. Şayet yükseklere göz dikmiş Müslüman çekirdek devletler, düşmanlarca kuşatılmış din kardeşlerine yardım sağlama rekabetine girerlerse, bu tür bir kızışmanın gerçekleşme olasılığı yüksektir. Ama bu kızışmanın, ikinci ve üçüncü dereceden soydaş ülkelerin savaşa kendilerinin köklü bir biçimde girmemekte sahip olabilecekleri çıkarlarla gerçekleşme olasılığı düşüktür. Küresel bir medeniyetlerarası savaşın daha tehlikeli bir kaynağıysa, medeniyetler ve çekirdek devletleri arasındaki değişen güç dengesidir. Şayet bu değişiklik devam ederse, Çin'in yükselişi ve "insanlığın tarihindeki bu en büyük aktör"ün giderek artan iddiacılığı, yirmi birinci yüzyılın başında uluslararası dengeye çok büyük bir baskı yapacaktır. Çin'in Doğu ve Güneydoğu Asya'da hâkim güç olarak yükselişi, Amerikan çıkarlarına, bunlar tarihsel olarak kavrandığında, ters düşecektir.[17]

Bu Amerikan çıkarı göz önünde bulundurulduğunda, ABD ve Çin arasında savaş nasıl çıkabilir? Diyelim ki yıl 2010. Amerikan askeri kuvvetleri, yeniden birleşen Kore'yi terk etmiş ve ABD'nin Japonya'da büyük ölçüde azalmış bir askeri mevcudiyeti var. Tayvan ve anakara Çin, Tayvan'ın bilfiil bağımlılığını büyük ölçüde sürdürdüğü ama Pekin'in hükümdarlığını açıkça kabul ettiği ve Çin'in kefilliğiyle Birleşmiş Milletler'e, 1946'daki Ukrayna ve Beyaz Rusya örneği model alınarak, kabul edildiği bir uzlaşmaya varmış. Gü-

ney Çin Denizi'ndeki petrol kaynaklarının geliştirilmesi Çin'in himayesinde hızla sürdürülmüş ama Vietnam denetimindeki kimi bölgeler de Amerikan şirketlerinin denetimine girmiş. Yeni güç yansıtma kapasiteleriyle iyice artan güvenine bağlı olarak Çin, daima hâkimiyet iddia ettiği tüm denizin tam kontrolünü kuracağını bildiriyor. Vietnamlılar buna karşı çıkıyor ve Çin ve Vietnam savaş gemileri arasında bir çatışma patlak veriyor. 1979'daki küçük düşürülmenin intikamını almaya istekli Çinliler Vietnam'ı istila ediyor. Vietnamlılar Amerikan yardımına başvuruyor. Çinliler karışmamaları için ABD'yi uyarıyor. Japonya ve Asya'daki diğer uluslar kararsız kalıyor. ABD Çin'in Vietnam istilasını kabul edemeyeceğini bildiriyor, Çin'e karşı ekonomik yaptırımlarda bulunulmasını istiyor ve arta kalan az sayıda taşıyıcı özel görev kuvvetlerinden birini Güney Çin Denizi'ne gönderiyor. Çinliler buna, Çin kara sularının ihlali olarak karşı çıkıyor ve özel görev kuvvetine karşı bir hava saldırısı başlatıyor. Birleşmiş Milletler genel sekreterinin ve Japon başbakanının ateşkes sağlanmasına yönelik çabaları başarısızlığa uğruyor ve çatışma Doğu Asya'da her yere yayılıyor. Japonya, Japonya'daki ABD üslerinin Çin'e karşı bir muharebede kullanılmasını yasaklıyor, ABD bu yasağı dikkate almıyor ve Japonya tarafsızlığım ilan edip üsleri karantinaya alıyor. Çin denizaltıları ve hem Tayvan'dan hem de anakaradan operasyona başlayan uçaklar ABD gemilerine ve Doğu Asya'daki Amerikan tesislerine ciddi zararlar veriyor. Bu sırada, Çin kara kuvvetleri Hanoi'ye girip Vietnam'ın büyük bir bölümünü işgal ediyor.

Hem Çin hem de ABD birbirlerinin bölgelerine nükleer silahlar gönderme kapasitesine sahip güdümlü füzelere sahip olduğundan beri, örtük bir eşitlik söz konusu ve bu silahlar savaşın başlangıç aşamalarında kullanılmıyor. Ama her iki toplumda da bu tür saldırılara yönelik bir korku yaşanıyor, özellikle ABD'de bu korku daha güçlü. Bu, çoğu Amerikalıyı niçin bu tehlikeye maruz oldukları sorusunu sormaya yöneltiyor. Çin kuzey Çin Denizi'ni, Vietnam'ı,

hattâ Güneydoğu Asya'nın tamamını kontrol altına alsa ne fark eder? Savaşa karşıtlığı, özellikle halkının ve hükümet yetkililerinin "bu bizim savaşımız değil" dediği ve 1812 Savaşı'nda New England modeline dayanarak dışarıda kalmaya çalıştığı ABD'nin güney batısındaki Latin Amerika kökenli insanların ağırlıklı olduğu eyaletlerde güçlü. Çinlilerin Doğu Asya'daki başlangıçtaki zaferlerini pekiştirmelerinin ardından, Amerikan kamuoyu, Japonların 1942'de umut ettiği yöne doğru kaymaya başladı: hâkim gücün bu en yakın tarihli dayatılmasını bozguna uğratmanın bedelleri çok büyük; şimdi gelin, Batı Pasifik'te sürmekte olan, ara sıra görülen çatışmaya veya "çatışmasız savaş hali"ne arabulucuklukla sonuçlanan bir son nokta koyalım.

Ama bu sırada, savaş diğer medeniyetlerin büyük devletlerini de etkiliyor. Hindistan, Pakistan'ın nükleer ve konvansiyonel askeri kapasitelerini tamamen küçültme düşüncesiyle bu ülkeye toptan yıkıcı bir saldırı başlatmak için Çin'in Doğu Asya'da özgürlüğünün sınırlanmasıyla sunulan fırsata sarılıyor. Bu başlangıçta başarılı oluyor, ama Pakistan, İran ve Çin arasındaki askeri ittifak harekete geçiyor ve İran modern ve gelişmiş askeri kuvvetleriyle Pakistan'ın yardımına koşuyor. Hindistan, İran askeri kuvvetleri ve birçok farklı etnik grubun Pakistanlı gerillalarıyla savaşma batağına saplanır. Hem Pakistan hem Hindistan destek için Arap devletlerine başvurur -Hindistan Güneybatı Asya'da İran hâkimiyetinin tehlikesine karşı uyarıda bulunur- ama Çin'in ABD'ye karşı başlangıçtaki başarıları, Müslüman toplumlarda köklü Batı-karşıtı hareketleri canlandırır. Arap ülkeleri ve Türkiye'de arta kalan sayıca az Batı-destekçisi hükümetler de birer birer, Müslüman gençliğin ani çoğalmasına bağlı son nüfus artışıyla güç kazanan İslamcı hareketlerle yıkılır. Batı'nın zayıflamasıyla hız kazanan Batıcılık-karşıtlığının dalgalar halinde yükselmesi, İsrail'e karşı, iyice küçülmüş ABD Altıncı Filosu'nun önleyemeyeceği muazzam bir Arap saldırısına yol açar.

Çin ve ABD diğer kilit devletlerden destek sağlamaya ça-

lışır. Çin askeri başarılara imza atarken, Japonya resmi tarafsızlık konumunu değiştirip Çin'i destekleyen olumlu bir tarafsızlığa yönelerek ve ardından Çin'in taleplerine boyun eğip müttefik devlet haline gelerek öfkeli bir biçimde Çin'in yanında yer almaya başlar. Japon kuvvetleri Japonya'daki arta kalan ABD üslerini işgal eder ve ABD hızla askeri kuvvetlerini tahliye eder. ABD Japonya'yı ablukaya aldığını açıklar ve Amerikan ve Japon gemileri Batı Pasifik'te ara sıra çatışmalara girer. Savaşın başında Çin Rusya'ya karşılıklı bir güvenlik paktı önermiştir (belli belirsiz Hitler-Stalin paktını andıran bir pakt). Ama Çin'in sağladığı başarılar, Rusya üzerinde Japonya üzerinde olduğundan, tam zıtı bir etki yaratır. Çin zaferinin ve Çin'in Doğu Asya'daki hâkimiyetinin sergilediği görüntü, Moskova'yı ürkütür. Rusya Çin-karşıtı bir yöne kayıp Sibirya'daki askeri kuvvetlerine takviye yapmaya başlarken, Sibirya'da bulunan çok sayıda Çinli göçmen de bu hareketlerde yer almaya zorlanır. Ardından, Çin vatandaşlarını korumak için askeri müdahalede bulunur ve Vladivostok'u, Amur River vadisini ve doğu Sibirya'nın diğer önemli kısımlarını işgal eder.

Petrolün denetimi ve erişimi, tüm savaşanlar açısından merkezi önem taşır. Nükleer enerjiye yaptığı yoğun yatırıma rağmen Japonya petrol ithaline hâlâ büyük ölçüde bağımlı ve bu Çin'le uzlaşma eğilimini pekiştiriyor ve İran Körfezi, Endonezya ve Güney Çin denizinden petrol alımını garantiliyor. Savaşın seyri boyunca Arap ülkeleri İslamcı militanların kontrolüne girerken, Batı'nın İran Körfezi'nden petrol tedariki düzensiz bir miktara iniyor ve bunun sonucunda Batı giderek Rusya, Kafkasya ve Orta Asya kaynaklarına daha fazla bağımlı hale geliyor. Bu da Batı'nın Rusya'yı kendi saflarına çekme çabalarını yoğunlaştırmasına ve Rusya'nın güneyindeki petrol zengini Müslüman ülkeler üzerindeki kontrolünü artırmasını desteklemesine yol açıyor.

Bu sırada, ABD Avrupalı müttefiklerinin tam desteğini seferber etmeye daha fazla çaba sarf ediyor. Onlar da diplomatik ve ekonomik yardımı artırırken, askeri olarak işin

içinde yer almaya isteksiz davranıyor. Ama Çin ve İran, Batılı ülkelerin en sonunda, iki dünya savaşında ABD'nin İngiliz ve Fransız desteği sağlaması gibi, ABD'nin arkasında birleşeceklerinden korkuyorlar. Bunu önlemek için Bosna ve Cezayir'e gizlice ara menzilli nükleer-uyumlu füzeler yerleştirirler ve Avrupalı güçlere savaşın dışında kalmaları gerektiği uyarısında bulunlar. Çin'in Japonya dışındaki ülkeleri sindirme çabalarında hemen her zaman söz konusu olduğu gibi, bu eylem de Çin'in istediğinin tam zıttı sonuçlar barındırır. ABD istihbaratı, füzeler yerleştirildiğini öğrenir ve rapor eder, NATO Konseyi füzelerin derhal kaldırılması gerektiğini bildirir. Ama NATO harekete geçmeden önce, Hıristiyanlığın Türklere karşı savunucuları olarak oynadıkları tarihsel rolü yeniden hayata geçirmek isteyen Sırplar Bosna'yı işgal eder. Hırvatistan'ın da katılımıyla iki ülke Bosna'yı işgal eder ve parçalar, güdümlü füzeleri ele geçirir ve 1990'larda durdurmaya zorlandıkları etnik temizliği sürdürme çabalarına girerler. Arnavutluk ve Türkiye Boşnaklara yardım etmeye çalışır; Yunanistan ve Bulgaristan Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarını istila etmek için saldırılar başlatır, İstanbul'da panik yaşanırken Türkler Boğaz'dan kaçmaya başlar. Bu sırada, Cezayir'den gönderilmiş nükleer başlıklı bir füze Marsilya açıklarında patlar ve NATO Kuzey Afrika'daki hedeflere tamamen yok edici hava saldırılarıyla karşılık verir.

Böylece ABD, Avrupa, Rusya ve Hindistan, Çin'e, Japonya'ya ve İslam'ın büyük bir kesimine karşı gerçekten küresel bir mücadeleye giriyor. Peki böyle bir savaş nasıl sona ererdi? Her iki taraf da büyük nükleer olanaklara sahip ve bu olanaklar kesinlikle daha etkin bir şekilde kullanılacak olsa, her iki taraftaki büyük ülkeler tamamen yok olabilirdi. Şayet karşılıklı caydırma işe yararsa, karşılıklı bitkinlik müzakere edilmiş bir ateşkese yol açabilecektir, ama bu Çin'in Doğu Asya'daki hegemonyasına ilişkin temel sorunu çözmezdi. Alternatif olarak, Batı konvansiyonel askeri güç kullanımıyla Çin'i yenilgiye uğratmaya çalışabilirdi. Ama

Japonya'nın Çin'le kamplaşması, Çin'e kıyıları boyunca Çinli nüfusun ve endüstrinin yoğunlaştığı merkezlerine karşı ABD'nin deniz gücünü kullanmasını önleyerek yalıtılmış belirli bir bölgeyi temiz tutması olanağını verir. Bunun alternatifi ise Çin'e batı'dan yaklaşmaktır. Rusya ve Çin arasındaki mücadele, NATO'nun Rusya'ya üye olarak kucak açmasına ve Orta Asya'daki Müslüman petrol ve gaz zengini ülkeler üzerinde Rus kontrolü sağlanarak, Tibetliler, Uygurlar ve Moğolların Çin'in hâkimiyetine karşı ayaklanmaları teşvik edilerek ve Çin Seddi boyunca Pekin, Mançurya ve Han anavatanına son saldırı için yavaş yavaş Batılı ve Rus askeri güçlerin seferber edilip doğuda Sibirya'ya girmesi sağlanarak Çin'in Sibirya'ya yönelik saldırılarının dengelenmesinde Rusya'yla işbirliği yapmasına yol açar.

Bu küresel medeniyet savaşının doğrudan sonucu ne olursa olsun -karşılıklı nükleer tahribat, karşılıklı yıpranma sonucu müzakereye dayalı bir duraklama veya Rus ve Batılı askeri kuvvetlerin sonunda Tiananmen Meydanı'na girmesi-, uzun vadeli daha büyük sonucu, savaşa katılan tüm büyük tarafların ekonomik, demografik ve askeri gücünde neredeyse kaçınılmaz olarak esaslı bir azalma yaşanması olacaktır. Sonuçta, yüzyıllar boyunca Doğu'dan Batı'ya geçmiş ve tekrar Batı'dan Doğu'ya geçmeye başlayan küresel güç artık Kuzey'den Güney'e geçecektir. Medeniyetlerin savaşından büyük yarar sağlayanlar ise, bu savaşa girmekten kaçman medeniyetlerdir. Batı, Rusya, Çin ve Japonya'nın muhtelif ölçülerde yıkıma uğramasıyla birlikte, savaşa katılmış olsa da bu tür bir yıkımdan kurtulabilirse Hindistan için dünyayı Hindu çizgilerde yeniden şekillendirmeye çalışma yolu açılmış olacaktır. Amerikan kamuoyunun büyük kesimleri ABD'nin ciddi ölçüde zayıflamasının sorumluluğunu WASP* seçkinlerinin dar Batı yönelimine bağlayacak ve Latin Amerika kökenli liderler, savaşın dışında kalan ve hızla büyüyen Latin Amerika ülkelerinden kapsamlı bir

* WASP: (Ing) White Anglo Saxon Protestants (Kuzey Avrupa Kökenli Amerikalılar) (ç.n.)

Marshall Planı biçiminde yardım alma vaadiyle destek sağlayıp iktidara gelecektir. Öte yandan, Avrupa'nın yeniden yapılanması için elinde sunacak çok şey olmayan Afrika, toplumsal olarak seferber olmuş insan yığınlarını elde kalanlarla yetinmeye yöneltecektir. Şayet Çin, Japonya ve Kore savaşla yıkıma uğrarsa, Asya'da güç güneye geçecek ve savaşta tarafsız kalan Endonezya hâkim devlet konumuna gelecek ve Avustralyalı akıl hocalarının rehberliğinde, doğuda Yeni Zelanda ile Myanmar'ı ve batı'da Sri Lanka'yı ve kuzeyde de Vietnam'ı kapsayan bir bölgede olayların gidişatını şekillendirmeye başlayacaktır. Bunların tümü Hindistan ve dirilmiş bir Çin'le gelecekteki bir çatışmanın habercisidir. Ne olursa olsun, dünya politikasının merkezi güneye kayacaktır.

Şayet bu senaryo okuyucuya çılgınca, akıl almaz bir hayal gibi geliyorsa iyi. Umalım ki başka küresel medeniyet savaşı senaryoları daha fazla bir inandırıcılık taşımasın. Ama bu senaryoyla ilişkili olarak en akla yatkın görünen ve dolayısıyla en tedirgin edici şeyse, savaşın sonucu: Bir medeniyetin çekirdek devletinin (ABD) başka bir medeniyetin çekirdek devleti (Çin) ile bu medeniyetin bir üye devleti (Vietnam) arasındaki anlaşmazlığa müdahale etmesi. ABD için bu tür bir müdahale, uluslararası hukuku savunmak, saldırganlığı püskürtmek, denizlerin özgürlüğünü korumak, Güney Çin Denizi'nde petrol kaynaklarına erişimini sürdürmek ve Doğu Asya'da tek bir gücün hâkimiyetini önlemek açısından gerekliydi. Çin içinse bu tamamen hoş görülemez bir müdahaleydi ve önde gelen Batılı bir devletin tipik olarak kibirli bir şekilde, Çin'i küçük düşürme ve boyun eğmeye zorlama, kendi meşru etki alanı kapsamında Çin'e karşı muhalefeti teşvik etme ve Çin'in dünya meselelerini sahiplenme rolünü yadsıma çabasıydı.

Kısacası, yaklaşan çağda medeniyetlerarası büyük savaşlardan kaçınmak, çekirdek devletlerin diğer medeniyetlerin çatışmalarına müdahale etmekten uzak durmasını gerektiriyor. Bu, kimi devletlere, özellikle de ABD'ye kabullenmesi

kesinlikle zor gelecek bir hakikat. Çekirdek devletlerin diğer medeniyetlerin çatışmalarına müdahale etmekten uzak durmaları gerektiğine ilişkin bu çekimserlik kuralı, çokmedeniyetli, çokkültürlü bir dünyada barışın birinci koşuludur. İkinci koşul ise, çekirdek devletlerin medeniyetlerinin devletleri veya grupları arasındaki fay hattı savaşlarını kontrol altına almak veya durdurmak için birbirleriyle müzakerede bulunmalarını öngören ortak arabuluculuk kuralıdır.

Bu kuralların ve medeniyetler arasında daha fazla eşitlik barındıran bir dünyanın kabul edilmesi, Batı için veya hâkim rolü bakımından Batı'ya eklenmeyi veya Batı'nın yerini kapmayı amaçlayan diğer medeniyetler için kolay olmayacaktır. Örneğin, böylesi bir dünyada çekirdek devletler, nükleer silahlara sahip olmayı ve medeniyetlerinin diğer üyelerini bu tür silahlardan mahrum bırakmayı kendi ayrıcalıkları olarak görebilir pekâlâ. Pakistan için "tam bir nükleer güç" geliştirme çabalarına dönüp baktığında Zülfikar Ali Bhutto bu çabaları onaylamıştı: "İsrail ve Güney Afrika'nın tam nükleer güce sahip olduğunu biliyoruz. Hıristiyan, Yahudi ve Hindu medeniyetler bu güce sahip. Yalnızca İslam medeniyeti bu güçten yoksun, ama bu konum değişmek üzere."[18] Tek bir çekirdek devletin olmadığı medeniyetler içinde liderlik çekişmesi, nükleer silahlar için rekabeti de kışkırtabilir. Her ne kadar Pakistan'la yoğun işbirliği ilişkileri içinde olsa da İran açıkça, Pakistan kadar kendisinin de nükleer silahlara ihtiyaç duyduğunu hissediyor. Öte yandan, Brezilya ve Arjantin bu doğrultuyu hedefleyen programlarından vazgeçti; Güney Afrika da nükleer silahlarını yok etti, gerçi Nijerya bu tür bir güç geliştirmeye başlarsa pekâlâ yeniden inşa etmeyi isteyebilir. Scott Sagan ve diğerlerinin dikkat çektiği gibi, nükleer silahlanma, büyük medeniyetlerin her birinde bir veya iki çekirdek devletin nükleer silahlara sahip olduğu ve diğer hiçbir devletin sahip olmadığı bir dünya makul ölçüde istikrarlı, dengeli bir dünya olabilir.

Temel uluslararası kurumların çoğunun geçmişi II. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonrasına kadar uzanıyor ve bu

kurumlar Batı çıkarları, değerleri ve pratiklerine göre şekillenmişler. Batı'nın gücü diğer medeniyetlerin gücüne kıyasla azaldıkça, bu kurumları söz konusu medeniyetlerin çıkarlarıyla uyumlu hale gelecek biçimde yeniden şekillendirmeye yönelik baskılar artacak. En belirgin, en önemli ve muhtemelen en tartışmalı konu da, BM Güvenlik Konseyi'ne daimi üyelikle ilgili. Bu üyelik II. Dünya Savaşı'nın zafer kazanmış büyük güçlerinden oluşmakta ve dünyadaki güç gerçekliğiyle azalan bir ilişki barındırıyor. Uzun bir süre zarfında, ya üyelikle ilgili değişiklikler yapılır ya da G-7 toplantılarının küresel ekonomik meseleleri ele alması gibi, güvenlik meselelerini ele almak üzere daha az resmi başka prosedürler geliştirilir. Çokmedeniyetli bir dünyada, ideal olarak her büyük medeniyet Güvenlik Konseyi'nde en azından bir koltuğa sahip olmalıdır. Hali hazırda yalnızca üç medeniyet koltuk sahibi. ABD Japonların ve Almanların üyeliğini açıktan onayladı ama diğer ülkelerin de onaylaması koşuluyla daimi üye olacakları açık. Brezilya beş yeni daimi üyelik önerisinde bulundu; veto yetkisine sahip olmayacak bu ülkeler şunlar: Almanya, Japonya, Hindistan, Nijerya ve Brezilya. Ama bu, dünyadaki 1 milyar Müslüman'ın temsil edilmeyeceği anlamına geliyor, tabii Nijerya'nın bu sorumluluğu almaması durumunda. Medeniyeti temel alan bir bakış açısından, Japonya ve Hindistan'ın daimi üye olması gerektiği açık; ayrıca, Afrika, Latin Amerika ve Müslüman dünyada daimi üye olmalı, üyelikleri de bu medeniyetlerin önde gelen devletlerin dönüşümü temelinde gerçekleştirilebilir ve temsilci ülkelerin seçimi İslam Konferansı Örgütü, Afrika Birliği Örgütü ve Amerikan Devletleri Örgütü (ABD hariç) tarafından yapılabilir. İngiliz ve Fransız üyeliklerinin de tek bir Avrupa Birliği üyeliğinde birleştirilmesi yerinde olur, Birlik tarafından dönüşümlü üyeler seçilebilir. Böylece, her biri daimi üye olan ve Batı'nın iki üyeyle temsil edileceği yedi daimi üye olmuş olur ve dünyadaki insan, zenginlik ve güç dağılımını daha geniş biçimde temsil eden bir paylaşım yapılmış olur.

medeniyetin ortak yönleri

Bazı Amerikalılar ülkelerinde çokkültürlülüğü teşvik etmekte; bazıları ülke dışında evrenselciliği teşvik etmekte; ve bazıları da her ikisini desteklemekte. Ülkede çokkültürlülük ABD'ye ve Batı'ya tehdit oluşturuyor; ülke dışında evrenselcilik ise Batı'yı ve dünyayı tehdit ediyor. Her ikisi de Batı kültürünün benzersizliğini yadsıyor. Küresel çokkültürlülük yandaşları dünyayı Amerika'ya benzetmek istiyor. Ülkede çokkültürlülüğü savunanlar ise Amerika'yı dünyaya benzetmek istiyor. Çokkültürlü bir Amerika olanaksız çünkü Batılı-olmayan bir Amerika, Amerikan değil. Çokkültürlü bir dünya ise kaçınılmaz çünkü küresel imparatorluk diye bir şey söz konusu olamaz. ABD'nin ve Batı'nın muhafaza edilmesi Batılı kimliğinin yenilenmesini gerektiriyor. Dünyanın güvenliği ise küresel bir çokkültürlülüğün kabul edilmesini gerektiriyor.

Batı evrenselciliğinin anlamsızlığı ve küresel bir kültürel çeşitlilik gerçekliği kaçınılmaz ve değiştirilemez bir biçimde ahlâki ve kültürel göreliliğe mi yol açar? Şayet evrenselcilik emperyalizmi meşrulaştırıyorsa, görelilik de baskıyı mı meşrulaştırır? Bu soruların yanıtları bir kez daha hem evet hem hayır şeklindedir. Kültürler görelidir; ahlâksa mutlaktır. Michael Walzer'in öne sürdüğü gibi, kültürler "kalın"dır; belirli bir toplumda doğru addedilen mecralarda insanlara yol göstermeleri için kurumlar ve davranış kalıpları dayatırlar. Ama bu kural koyucu, buyurgan ahlâkın üzerinde, ötesinde ve bizzat bu ahlâktan gelişen bir "ince", minimalist ahlâk vardır ve bu minimalist ahlâk "belirli kalın veya buyurgan ahlâkların yinelenen özelliklerini" kendisinde somutlaştırır. Minimal ahlâki doğruluk ve adalet kavramlarına tüm kalın ahlâklarda rastlanır ve onlardan çekip çıkarılamazlar. Bir de, minimal ahlâki "negatif buyruklar" vardır, büyük bir olasılıkla bunlar "katletmeye, aldatmaya, işkenceye, baskıya ve zulme karşı kurallardır." İnsanların ortaklaşa sahip olduğu şey ise, ortak bir kültüre bağlılıktan çok ortak bir düşman [veya kötülük] duygusudur." İnsan toplu-

mu "insansı olduğu için evrensel, bir toplum olduğu için de tikeldir." Zaman zaman diğerleriyle ortak sınırlarımız olur; çoğunlukla da tek başımıza kalırız.[19] Yine de, "ince" minimal ahlâk ortak insan koşulundan türer ve tüm kültürlerde "evrensel davranış biçimlerine, evrensel temayüllere" rastlanır.[20] Kültürel bitişik-varoluşun gereklilikleri, tek bir medeniyetin sözde evrensel özelliklerini desteklemek yerine, çoğu medeniyet için neyin ortak olduğunun aranmasını talep eder. Çokmedeniyetli bir dünyada, yapıcı tutum evrenselciliğin terk edilmesi, çeşitliliğin kabul edilmesi ve ortaklıkların aranmasıdır.

1990'ların başında Singapur'da bu tür ortaklıkları daha küçük bir zeminde tanımlamaya yönelik ilgili bir çaba gerçekleşti. Kabaca Singapur halkının yüzde 76'sı Çinli, yüzde 15'i Malay ve Müslüman ve yüzde 6'sı da Hintli, Hindu ve Sikh'lerden oluşuyordu. Geçmişte hükümet ülkede "Konfüçyusçu değerler"i ön plana çıkarmaya çalışmış, ama yanı sıra, herkesin İngilizce eğitim alması ve akıcı bir İngilizce konuşmasında diretmişti. Ocak 1989'da Başkan Wee Kim Wee Parlamento'nun açılış konuşmasında, 2,7 milyon Singapur vatandaşının yoğun bir şekilde, Batı kaynaklı dış kültürel etkilere maruz kaldığına dikkat çekmişti; bu dış kültürel etkiler "Singapurluları yabancı kökenli yeni fikirler ve teknolojilerle yakın bir ilişkiye sokmuş", ama yanı sıra "yabancı yaşam biçimleri ve değerlerine maruz kalmalarına" yol açmıştı. Başkan Wee şu uyarıda bulunuyordu: "Geçmişte ayakta kalmamızı sağlayan Asya'ya özgü geleneksel ahlâk, görev ve toplum fikirleri, daha Batılı, bireyci ve ben merkezli bir yaşam görüşüne doğru yol alıyor." Başkan Wee, Singapur'un farklı etnik ve dinsel cemaatlerinin paylaştığı ve "Singapurlu olmanın özünü oluşturan" temel değerleri saptamanın gerekliliğini öne sürüyordu.

Başkan Wee bu tür dört değer önermişti: "toplumun her şeyin üzerinde konumlandırılması, toplumun temel yapı taşı olarak ailenin savunulması, büyük meselelerin tartışma yerine uzlaşmayla çözümlenmesi ve ırksal ve dinsel hoşgörünün ve uyumun vurgulanması." Başkan Wee'nin konuş-

ması, Singapur değerlerinin yoğun bir şekilde tartışılmasına yol açtı ve iki yıl sonra hükümetin konumunu belirten bir bülten yayımlandı. Bu bülten başkanın önerdiği değerlerin hepsini onaylıyordu ama büyük ölçüde, akraba kayırmaya yol açabilecek Konfüçyusçu hiyerarşi ve aile değerlerine karşı Singapur toplumunda bireysel değerin önceliğinin vurgulanması ihtiyacına bağlı olarak bireyin desteklenmesini içeren beşinci bir ilke ekliyordu. Hükümet bülteni Singapurluların "Ortak Değerler"ini şöyle tanımlıyordu:

> [Etnik] cemaatten önce ulus ve kişinin üstünde toplum;
> Toplumun temel birimi olarak aile;
> Bireye saygı ve cemaat desteği;
> Tartışma yerine uzlaşım;
> Irksal ve dinsel ahenk.

Singapur'un parlamenter demokrasiye ve hükümette yetkinliğe bağlılığı ifade edilirken *Ortak Değerler* ifadesi açıkça politik değerleri ilgi alanından dışlıyordu. Hükümet Singapur'un "önemli bakımlardan Asyalı bir toplum" olduğunu ve öyle kalması gerektiğini vurguluyordu. "Her ne kadar İngilizce konuşuyor ve Batılı giysiler giyiyor olsak da Singapurlular Amerikalı veya Anglo-Sakson değildir. Şayet Singapurlular uzun vadede Amerikalılar'dan, İngilizler'den veya Avustralyalılar'dan ayırt edilemez hale gelirse, hattâ daha da kötüsü onların kötü birer taklidi haline gelirlerse [diğer bir deyişle, bölünmüş bir ülke olursa, uluslararası olarak durumumuzu korumamıza olanak tanıyan bu Batılı toplumlar karşısındaki üstünlüğümüzü yitireceğiz."[21]

Singapur projesi, etnik ve dinsel cemaatleri tarafından paylaşılan ve bir bütün olarak kendisini Batı'dan ayıran bir Singapur kültürel kimliğini tanımlamaya yönelik tutkulu ve aydınlanmış bir çabaydı. Kuşkusuz, Batılı ve özellikle de Amerikan değerlerinin bir ifadesi, toplumun hakları karşısında bireyin haklarına, ifade özgürlüğü ve fikirlerin çekişmesinden türeyen hakikate, politik katılım ve rekabete ve uzman, bilgili ve sorumlu idarecilerin yönetimi karşısında hukuk devletine çok daha fazla ağırlık verirdi. Ama böyle

olduğunda bile, bunlar Singapur değerlerini tamamlayıp daha düşük bir öncelik verirlerken, çok az sayıda Batılı bu değerleri önemsiz olarak reddederdi. En azından, temel bir "ince" ahlâk düzeyinde, Asya ile Batı arasında kimi ortak yönler bulunmaktadır. Ayrıca, birçok kimsenin dikkat çektiği gibi, insanlığı ayırdıkları ölçü ne olursa olsun, dünyanın büyük dinleri -Batı Hıristiyanlığı, Ortodoksi, Hinduizm, Budizm, İslam, Konfüçyusçuluk, Taoculuk, Musevilik- kimi kilit değerleri ortaklaşa paylaşırlar. Şayet insanlar evrensel bir medeniyet geliştirecek olsa, bu medeniyet söz konusu ortaklıkların keşfedilmesi ve yayılması aracılığıyla tedricen türeyecektir. Dolayısıyla, çekimserlik kuralı ve *ortak arabuluculuk kuralına* ilaveten, çokmedeniyetli bir dünyada barışın sağlanmasının üçüncü bir kuralı vardır. Medeniyet muhtemelen, daha yüksek ahlâk düzeyleri, din, eğitim, sanat, felsefe, teknoloji, maddi refah ve diğer olası şeylerin karmaşık bir karışımına gönderme yapar. Hiç kuşkusuz bunların ille de birlikte farklılaşması gerekmez. Yine de, akademisyenler, medeniyetlerin tarihlerinde Medeniyetin düzeyindeki yüksek ve düşük noktaları kolaylıkla saptarlar. Öyleyse, sorulması gereken sorular şunlardır: İnsanlığın Medeniyet gelişiminin iniş çıkışlarının haritası nasıl çıkarılabilir? Medeniyetin daha yüksek düzeylerine doğru, tekil medeniyetleri aşan genel, laik bir gidişat var mıdır? Şayet varsa bu, insanların çevreleri üzerindeki denetimini artıran ve dolayısıyla giderek çok daha yüksek teknolojik uzmanlaşma ve maddi refah üreten modernleşme süreçlerinin ürünü müdür? İçinde yaşadığımız dönemde, daha yüksek bir modernlik düzeyi daha yüksek bir Medeniyet düzeyinin önkoşulu mudur? Yoksa Medeniyetin düzeyi her şeyden önce tekil medeniyetlerin tarihi kapsamında mı değişim gösterir?

Bu konu, tarihin doğasının lineer mi yoksa döngüsel mi olduğuna dair tartışmanın diğer bir tezahürü? Akla uygun bir şekilde, insan toplumu ve doğal ortamına ilişkin daha fazla bilgi, farkındalık ve anlayışla üretilen modernleşme ve insanın ahlâki gelişimi, Medeniyetin giderek daha yüksek düzeylerine doğru sürekli bir hareket üretir. Alternatif ola-

rak, Medeniyetin düzeyleri yalnızca medeniyetlerin evrimindeki aşamaları yansıtıyor olabilir. Medeniyetler ilk ortaya çıktığında, halkaları genellikle güçlü kuvvetli, dinamik, yabani, hareketli ve yayılmacı olur. Görece Medenileşmemişlerdir. Medeniyet evrimleşirken daha yerleşik hale gelir ve kendisini daha Medeni yapan teknikleri ve becerileri geliştirir. Bileşenleri arasındaki rekabet iyice sivrilip evrensel bir devlet ortaya çıkarken, medeniyet en yüksek Medeniyet düzeyine ulaşmakta, olgunlaşan bir ahlâk, sanat, edebiyat, felsefe, teknoloji ve askeri, ekonomik ve politik yetkinlikle "altın çağı"nı yaşıyor. Bir medeniyet olarak bozulma sürecine girerken ise, daha düşük bir Medeniyet düzeyine sahip yükselen farklı bir medeniyetin şiddetli saldırısıyla yok olana değin Medeniyet düzeyi de azalıyor.

Modernleşme genelde Medeniyetin maddi düzeyini dünyanın her yerinde zenginleştirmiştir. Peki ama Medeniyetin ahlâki ve kültürel boyutlarını da zenginleştirmiş midir? Bazı bakımlardan bu söz konusuymuş gibi görünüyor. Kölelik, işkence, zulüm, bireylere acımasızca kötü muamele edilmesi çağdaş dünyada giderek daha az kabul edilebilir olmaktadır. Ama bu basitçe Batı medeniyetinın diğer kültürler üzerindeki etkisinin sonucu mu ve dolayısıyla, Batı'nın gücü azalırken ahlâki bir dönüş mü yaşanacak? 1990'larda dünya meselelerine ilişkin "katışıksız kaos" paradigmasının uygunluğuna dair birçok kanıt mevcuttu: Hukuk ve düzenin küresel yıkılışı, çöken devletler ve dünyanın birçok bölgesinde artan anarşi, kürsel bir suç dalgası, uluslararası mafya ve uyuşturucu kartelleri, birçok toplumda artan uyuşturucu bağımlılığı, ailenin genel zayıflaması, birçok ülkede güven ve toplumsal dayanışmada azalma, etnik, dinsel ve medeniyetsel şiddet ve dünyanın büyük bir bölümünde egemen olan silah zoruyla yönetim. Sırayla şehir şehir - Moskova, Rio de Janerio, Bangkok, Şanghai, Londra, Roma, Varşova, Tokyo, Johannesburg, Delhi, Karaçi, Kahire, Bogota, Washington- suç oranları tavana vuruyor ve medeniyetin temel öğeleri yok oluyor gibi görünüyor. İnsanlar yönetilme bakımından küresel bir krizden söz ediyor. Eko-

nomik ürünler üreten uluslararası anonim şirketlerin yükselişi giderek, uluslararası mafyaların, uyuşturucu kartellerinin ve Medeniyete şiddete dayalı saldırılarda bulunan terörist çetelerin yükselişiyle örtüşüyor. Hukuk ve düzen Medeniyetin ilk önkoşuludur ve dünyanın büyük bir bölümünde -Afrika, Latin Amerika, eski Sovyetler Birliği, Güney Asya, Orta Doğu- buharlaşıyor gibi görünürken, Çin, Japonya ve Batı'da ciddi bir saldırıya maruz gibi. Medeniyet birçok açıdan dünya çapında, muhtemelen insanlığın üstüne çullanan benzersiz bir fenomen imgesi, küresel bir Karanlık Çağ imgesi üreterek barbarlığa ulaşıyor gibi görünüyor.

1950'lerde Lester Pearson insanların, "farklı medeniyetlerin birbirlerinden ders alarak, birbirlerinin tarihini, ideallerini, sanatını ve kültürünü inceleyerek ve karşılıklı olarak birbirlerinin yaşamlarını zenginleştirerek barışçıl bir ilişki içinde yan yana yaşamayı öğrenmek zorunda olacakları bir çağa adım atmakta olduğu" uyarısında bulunmuştu. Pearson'a göre "bu aşırı kalabalık küçük dünyada bunun alternatifi ise yanlış anlama, gerilim, çatışma ve yıkım."[22] Hem barışın hem de Medeniyetin geleceği, dünyanın büyük medeniyetlerinin politik, ruhani ve düşünsel liderleri arasında anlayış ve işbirliğine bağlı. Medeniyetler Çatışmasında Avrupa ve Amerika ya kenetlenecek ya da ayrılacak. Daha büyük bir çatışmada, Medeniyet ve barbarlık arasındaki küresel "gerçek bir çatışma"da, dünyanın büyük medeniyetleri, din sanat, edebiyat, felsefe, bilim, teknoloji, ahlâk ve sevecenlik alanında kat ettiği zengin başarılarıyla birlikte, ya kenetlenecek ya da ayrılacaktır. Belirmekte olan çağda, medeniyetlerin çatışması dünya barışının karşısındaki en büyük tehlikedir ve medeniyetlere bağlı uluslararası düzen bir dünya savaşına karşı en büyük güvencedir.

1. bölüm

1. Henry A. Kissinger, Diplomacy (New York: Simon & Schuster, 1994), ss. 23-24.
2. H. D. S. Greenway'in ifadesi, Boston Globe, 3 Aralık 1992, s. 19.
3. Vaclav Havel, "The New Measure of Man," New York Times, 8 Temmuz 1994, s. A27; Jacques Delors, "Questions Concerning European Security," Address, International Institute for Strategic Studies, Brüksel, 10 Eylül 1993, s. 2.
4. Thomas S. Kuhn, The Structure of Scientific Revolutions, (Chicago: University of Chicago Press, 1962), ss. 17-18.
5. John Lewis Gaddis, "Toward the Post-Cold War World". *Foreign Affairs*, 70 (Güz 1991), s. 101; Judith Goldstein ve Robert O. Keohane, "Ideas and Foreign Policy: An Analytical Framework", Goldstein ve Keohane, der., Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions, and Political Change (Ithaca: Cornell University Press, 1993), s. 8-17.
6. Francis Fukuyama, "The End of History," The National Interest, 16 (Yaz 1989), s. 4, 18.
7. "Yalta Konferansı'nda Kongre Açıklamasına Atıf," 1 Mart 1945, Samuel I. Rosenman, der., Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt (New York: Russell and Russell, 1969), XIII, s. 586.
8. Bkz. Max Singer ve Aaron Wildavsky, The Real World Order: Zones of Peace, Zones of Turmoil (Chatham, NJ: Chatham House, 1993); Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, "Introduction: The End of the Cold War in Europe," Keohane, Nye ve Stanley Hoffmann, der., After the Cold War: International Institutions and State Strategies in Europe, 1989-1991 (Cambridge: Harvard University Press, 1993), s. 6; ve James M. Goldgeiger ve Michael McFaul, "A Tale of Two Worlds: Core and Periphery in the Post-Cold War Era," International Organizations, 46 (Bahar 1992), ss. 467-491.
9. Bkz. F. S. C. Northrop, The Meeting of East and West: An Inquiry Concerning World Understanding (New York: Macmillan, 1946).
10. Edward W. Said, Orientalism (New York: Pantheon Books, 1978), ss. 43-44.
11. Bkz. Kenneth N. Waltz, "The emerging Structure of International Politics," International Security, 18 (Güz 1993), ss. 44-79; John J. Mearsheimer, "Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War," International Security, 15 (Yaz 1990), ss. 5-56.
12. Stephen D. Krasner ayırıcı bir nokta olarak Westphalia'nın önemini sorguluyor. Bkz. Krasner, "Westphalia and All That," Goldste-

in ve Keohane, der., Ideas and Foreign Policy içinde, ss. 235-264.
13. Zbignew Brzezinski, Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the Twenty-first Century (New York: Scribner, 1993); Daniel Patrick Moynihan, Pandaemonium: Ethnicity in International Politics (Oxford: Oxford University Press, 1993); ayrıca bkz. Robert Kaplan, "The Coming Anarchy," Atlantic Monthly, 273 (Şubat 1994), ss. 44-76.
14. Bkz. New York Times, 7 Şubat 1993, s. 1, 14; ve Gabriel Schoenfeld, "Outer Limits," Post-Soviet Prospects, 17 (Ocak 1993), s. 3, aktarılan rakamlar Rus Savunma Bakanlığı'ndan alınmıştır.
15. Bkz. Gaddis, "Toward the Post-Cold War World"; Benjamin R. Barber, "Jihad vs. McWorld", Atlantic Monthly, 269 (Mart 1992), ss. 53-63 ve Jihad vs. McWorld (New York: Times Books, 1995); Hans Mark, "After Victory in the Cold War: The Global Village or Tribal Warfare," J. J. Lee ve Walter Korter, der., Europe in Transition: Political, Economic, and Security Prospects for the 1990s içinde (LBJ School of Public Affairs, University of Texas at Austin, Mart 1990), ss. 19-27.
16. John J. Mearsheimer, "The Case for a Nuclear Deterrent," *Foreign Affairs*, 72 (Yaz 1993), s. 54.
17. Lester B. Pearson, Democracy in World Politics (Princeton: Princeton University Press, 1995), ss. 82-83.
18. Johan Galtung yedi veya sekiz medeniyet ve bu medeniyetlerin çekirdek devletlerinin dünya politikasına dikkat çekmek bakımından, tamamen bağımsız olarak, benim analizimle yakın bir koşutluk içinde bir analiz geliştirmiştir. Bkz. Galtung, "The Emerging of Conflict Formations," Katharine ve Majid Tehranian, der., Restructuring for World Peace: On the Threshold of the Twenty-First Century içinde (Cresskill NJ: Hampton Press, 1992), ss. 23-24. Galtung hegemonların hâkimiyetinde ortaya çıkan yedi bölgesel-kültürel gruplaşma saptar: ABD, Avrupa Birliği, Japonya, Çin, Rusya, Hindistan ve bir "İslam çekirdeği". 1990'ların başlarında medeniyetlerle ilgili olarak benzer argümanlar geliştiren diğer yazarlar şunlardır: Michael Lind, "American as an Ordinary Country," American Enterprise, 1 (Eylül/Ekim 1990), ss. 19-23; Barry Buzan, "New Patterns of Global Security in the Twenty-first Century", International Affairs, 67 (1991), ss. 441, 448-449; Robert Gilpin, "The Cycle of Great Powers: Has It Finally Been Broken?" (Princeton University, yayımlanmamış makale, 19 Mayıs 1993), s. 6 ve devamı; Williams S. Lind, "North-South Relations: Returning to a World of Cultures in Conflict," Current World Readers, 35 (Aralık 1992), s. 1073-1080 ve "Defending Western Culture," Foreign Policy, 84 (Güz 1994), ss. 40-

50; "Looking Back from 2992: A World History, 13. bölüm: The Disastrous 21st Century," Economist, 26 Aralık 1992 - 8 Ocak 1993, s. 17-19; "The New World Order: Back to the Future," Economist, 8 Ocak 1994, s. 21-23; "A Survey of Defence and the Democracies," Economist, 1 Eylül 1990; Zsolt Rostovanyi, "Clash of Civilizations and Cultures: Unity and Disunity of World Order," (yayımlanmamış makale, 29 Mart 1993); Michael Vlahos, "Culture and Foreign Policy," Foreign Policy, 82 (Bahar 1991), ss. 59-78; Donald J. Puchala, "The History of the Future of International Relations," Ethics and International Affairs, 8 (1994), ss. 177-202; Mahdi Elmandjra, "Cultural Diversity: Key to Survival in the Future," (Eylül 1994'te Mexico City'de düzenlenen Gelecekteki Çalışmalar konulu Birinci Meksika Kongresi'nde sunulan Tebliğ). Elmandjra'nın 1991'de Arapça yayımlanan kitabı bir sonraki yıl Premiere Guerre Civilisationnelle (Casablanca: Ed. Toubkal, 1982, 1994) adıyla Fransızca olarak yayımlandı.

19. Fernand Braudel, On History (Chicago: University of Chicago Press, 1980), ss. 210-211.

2. bölüm

1. "World history is the history of large cultures." Oswald Spengler, Decline of the West (New York: A. A. Knopf, 1926-1928), II, s. 170. medeniyetlerin doğasını ve dinamiklerini analiz eden akademisyenlere ait belli başlı yapıtlar şunlardır: Max Weber, The Sociology of Religion (Boston: Beacon Press, çev. Ephraim Fischoff, 1968); Emile Durkheim ve Marcel Mauss, "Note on the Notion of Civilization," Social Research, 38 (1971), ss. 808-813; Oswald Spengler, Decline of the West; Pitirim Sorokin, Social and Cultural Dynamics (New York: American Book Co., 4 cilt, 1937-1985); Arnold Toynbee, A Study of History (Londra: Oxford University Press, 12 cilt, 1934-1961); Alfred Weber, Kulturgeschichte als Kultursoziologie (Leiden: A. W. Sijthoff's Uitgerversmaatschappij N.V., 1935); A. L. Kroeber, Configurations of Culture Growth (Berkeley: University of California Press, 1944), ve Style and Civilizations (Westport, CT: Greenwood Press, 1973); Philip Bagby, Culture and History: Prolegomena to the Comparative Study of Civilizations (Londra: Longmans, Green, 1958); Carroll Quigley, The Evolution of Civilizations: An Introduction to Historical Analysis (New York: Macmillan, 1961); Rushton Coulborn, The Origin of Civilized Societies (Princeton: Princeton University Press, 1959); S. N. Eisenstadt, "Cultural Traditions and Political Dynamics: The Origins and Modes of Ideological Politics," British Journal of Sociology, 32 (Haziran 1981), s. 155-181; Fernand Bra-

udel, History of Civilizations (New York: Allen Lane - Penguin Press, 1994) ve On History (Chicago: University of Chicago Press, 1980); William H. McNeill, The Rise of the West: A History of the Human Community (Chicago: University of Chicago Press, 1963); Adda B. Bozeman, "Civilizations Under Stress," Virginia Quarterly Review, 51 (Kış 1975), ss. 1-18, Strategic Intelligence and Statecraft (Washington: Brassey's (US), 1992), ve Politics and Culture in International History: From the Ancient Near East to the Opening of the Modern Age (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1994); Christopher Dawson, Dynamics of World History (LaSalle, IL: Sherwood Sugden Co., 1978), ve The Movement of World Revolution (New York: Sheed and Ward, 1959); Immanuel Wallerstein, Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-system (Cambridge: Cambridge University Press, 1992); Felipe Fernández-Armesto, Millennium: A History of the Last Thousand Years (New York: Scribners, 1995). Bu yapıtlara Louis Hartz'ın, A Synthesis of World History (Zürih: Humanity Press, 1983) başlıklı trajik bir çarpıcılık taşıyan ve Samuel Beer'in yorumladığı gibi kayda değer bir önseziyle "insanlığın Soğuk Savaş sonrası dünyanın hali hazırdaki örüntüsüne çok benzer bir şekilde beş büyük 'kültürel alana' (Hıristiyan, Müslüman, Hindu, Konfüçyusçu ve Afrikalı) bölündüğünü öngören" çalışması da eklenebilir. Memorial Minute, Louis Hartz, Harvard University Gazette, 89 (27 Mayıs 1994). Medeniyetlerin analizine ilişkin vazgeçilmez bir özet ve giriş niteliğindeki bir çalışma da Matthew Melko'nun The Nature of Civilizations (Boston: Porter Sargent, 1969) başlıklı kitabıdır. *Foreign Affairs*'deki makaleme ilişkin kaleme almış olduğu eleştirel makalesindeki faydalı içerimler için Hayward W. Alker, Jr.'a müteşekkirim, Hayward W. Alker, Jr., "If Not Huntington's 'Civilizations,' Then Whose?" (yayımlanmamış makale, Massachusetts Institute of Technology, 25 Mart 1994).

2. Braudel, On History, ss. 177-181, 212-214, ve History of Civilizations, s. 4-5; Gerrit W. Gong, The Standard of "Civilization" in International Society (Oxford: Clarendon Press, 1984), s. 81 ve devamı, ss. 97-100; Wallerstein, Geopolitics and Geoculture, s. 160 ve devamı ve 215 ve devamı; Arnold J. Toynbee, Study of History, X, ss. 274-275 ve Civilization on Trial (New York: Oxford University Press, 1948), s. 24.

3. Braudel, On History, s. 205. Kültür ve medeniyet tanımlarına, özellikle de Alman ayrımına ilişkin kapsamlı bir inceleme için bkz. A. L. Kroeber ve Clyde Kluckhohn, Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions (Cambridge: Peabody Amerikan Arkeoloji ve Etnoloji Müzesi Makaleleri, Harvard Üniversitesi, Cilt XLVII, No. 1,

1952), birçok yerde ama özellikle ss. 15-29.
4. Bozeman, "Civilizations Under Stress", s. 1.
5. Durkheim ve Mauss, "Notion of Civilization", s. 811; Braudel, On History, s. 177, 202; Melko, Nature of Civilizations, s. 8; Wallerstein, Geopolitics and Geoculture, s. 215; Dawson, Dynamics of World History, s. 51, 402; Spengler, Decline of the West, I, s. 31. Uluslararası Sosyal Bilimler Ansiklopedisi (New York: Macmillan and Free Press, der. David L. Sills, 17 cilt, 1968) "medeniyet" veya "medeniyetler"e dair tek bir madde içermiyor oluşu ilginçtir. "Medeniyet kavramı"(tekil hali), "Kent Devrimi" başlıklı maddenin alt bölümünde yer alırken, medeniyetler (çoğul hali) "Kültür" maddesinde geçiştirici bir şekilde zikredilir.
6. Herodotus, The Persian Wars (Harmondsworth, England: Penguin Books, 1972), ss. 543-544.
7. Edward A. Tiryakian, "Reflections on the Sociology of Civilizations," Sociological Analysis, 35 (Yaz 1974), s. 125.
8. Toynbee, Study of History, I, s. 455, alıntı Melko, Nature of Civilizations, ss. 8-9'dan; ve Braudel, On History, s. 202.
9. Braudel, History of Civilizations, s. 35 ve On History, ss. 209-210.
10. Bozeman, Strategic Intelligence and Statecraft, s. 26.
11.Quigley, Evolution of Civilizations, s. 146 ve devamı; Melko, Nature of Civilizations, s. 101 ve devamı. Bkz. D. C. Somervell'in Arnold J. Toynbee, A Study of History, I-VI. ciltler (Oxford: Oxford University Press, 1946), s. 569 ve devamına ilişkin özetindeki "Argüman".
12. Lucian W. Pye, "China: Erratic State, Frustrated Society" *Foreign Affairs*, 69 (Güz 1990), s. 58.
13. Bkz. Quigley, Evolution of Civilizations, 3. bölüm, özellikle, s. 77, 84; Max Weber, "The Social Psychology of the World Religions", From Max Weber: Essays in Sociology içinde (Londra: Routledge, çev. ve der. H. H. Gerth ve C. Wright Mills, 1991), s. 267; Bagby, Culture and History, ss. 165-174; Spengler, Decline of the West, II, s. 31 ve devamı; Toynbee, Study of History, I, s. 133; XII, ss. 546-547; Braudel, History of Civilizations, birçok yerde; McNeill, The Rise of the West, birçok yerde; ve Rostovanyi, "Clash of Civilizations", ss. 8-9.
14. Melko, Nature of Civilizations, s. 133.
15. Braudel, On History, s. 226.
16. Bu literatüre, her iki kültürü de iyi tanıyan biri tarafından 1990'larda yapılmış önemli bir ekleme için bkz. Claudio Veliz, The New World of the Gothic Fox (Berkeley: University of California Press, 1994).

17. Bkz. Charles A. ve Mary R. Beard, The Rise of American Civilization (New York: Macmillan, 2 cilt, 1927) ve Max Lerner, America as a Civilization (New York: Simon & Schuster, 1957). Lerner yurtseverlik propagandacılığı yaparak şu görüşü öne sürer: "İyi ya da kötü, Amerika neyse odur -başlı başına bir kültür, kendine ait birçok karakteristik güç ve anlam özelliği barındıran, tarihin büyük ayrıksı medeniyetlerindan biri olarak Yunan ve Roma medeniyetinin yanında yerini alan bir kültür." Ama yine de Lerner şunu itiraf eder: "Neredeyse hiç istisnasız bir şekilde büyük tarih teorileri, kendi hesabına bir medeniyet olarak Amerika kavramını bir yere oturtamazlar." (ss. 58-59).

18. Kuzey Amerika, Latin Amerika, Güney Afrika ve Avustralya'da yeni toplumlar yaratan Avrupa medeniyetinin parçalarının rolü konusunda bkz. Louis Hartz, The Founding of New Societies: Studies in the History of the United States, Latin America, South Africa, Canada, and Australia (New York: Harcourt, Brace & World, 1964).

19. Dawson, Dynamics of World History, s.128. Ayrıca bkz. Mary C. Bateson, "Beyond Sovereignty: An Emerging Global Civilization," R. B. J. Walker ve Saul H. Mendlovitz, der., Contending Sovereignties: Redefining Political Community içinde (Boulder: Lynne Rienner, 1990), ss. 148-149.

20. Toynbee hem Therevada hem de Lamacı Budizmi fosil medeniyetler olarak sınıflandırır, Study of History, I, ss. 35, 91-92.

21. Örneğin bkz. Bernard Lewis, Islam and the West (New York: Oxford University Press, 1993); Toynbee, Study of History, IX. Bölüm, "Contracts between Civilizations in Space (Encounters between Contemporaries)", VIII, s. 88 ve devamı; Benjamin Nelson, "Civilizational Complexes and Intercivilizational Encounters", Sociological Analysis, 34 (Yaz 1973), ss. 79-105.

22. S. N. Eisenstadt, "Cultural Traditions and Political Dynamics: The Origins and Modes of Ideological Politics," British Journal of Sociology, 32 (Haziran 1981), s. 157 ve "The Axial Age: The Emergence of Transcendental Visions and the Rise of Clerics," Archives Europeennes de Sociologie, 22 (No. 1, 1982, s. 298). Ayrıca bkz. Benjamin I. Schwartz, "The Age of Transcendence in Wisdom, Revolution, and Doubt: Perspectives on the First Millennium B.C.," Daedalus, 104 (Bahar 1975), s. 3. Eksensel Çağ kavramı Karl Jaspers, Vom Ursprung und Ziel der Geschichte (Zürih: Artemisverlag, 1949)'tan alınmıştır.

23. Toynbee, Civilization on Trial, s. 69. Hıristiyan çağın ortaya çıkışıyla birlikte "hem karadan hem denizden düzenlenmiş ticaret yollarının... kıtanın dört büyük kültürünü birbirine bağlama" ölçüsünü

vurgulayan William H. McNeill, The Rise of the West, s. 295-298, ile karşılaştırın.
24. Braudel, On History, s. 14: "... kültürel etki, yapmış oldukları yolculukların uzunluğu ve yavaşlığıyla gecikerek küçük miktarlarda geldi. Şayet tarihçilere inanılacaksa, T'ang dönemine [618-907] özgü Çinli modalar Kıbrıs adasına ve görkemli Lusignan sarayına on beşinci yüzyıla dek ulaşamayacak ölçüde yavaş yolculuk etmiştir. Buradan da, Akdeniz ticaretin büyük hızına bağlı olarak Fransa'ya ve uzun bir süre önce yok olmuş olan bir dünyanın mirasının, tüylü şapkaların, sivri burunlu ayakkabıların son derece popüler olduğu VI. Charles'ın eksantrik sarayına yayıldı -tıpkı ışığın zaten sönmüş yıldızlardan bize ulaşması gibi."
25. Bkz. Toynbee, Study of History, VIII, s. 347-348.
26. McNeill, Rise of the West, s. 547.
27. D. K. Fieldhouse, Economics and Empire, 1830-1914 (Londra: Macmillan, 1984), s. 3; F. J. C. Hearnshaw, Sea Power and Empire (Londra: George Harrap and Co, 1940), s. 179.
28. Geoffrey Parker, The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), s. 4; Michael Howard, "The Military Factor in European Expansion," Hedley Bull veAdam Watson, der., The Expansion of International Society içinde (Oxford: Clarendon Press, 1984), s. 33 ve devamı.
29. A. G. Kenwood ve A. L. Lougheed, The Growth of the International Economy 1820-1990 (Londra: Routledge, 1992), s. 78-79; Angus Maddison, Dynamic Forces in Capitalist Development (New York: Oxford University Press, 1991), ss. 326-327; Alan S. Blinder'ın 12 Mart 1995 tarihli New York Times gazetesindeki haberi, s. 5E. Ayrıca bkz. Simon Kuznets, "Quantitative Aspects of the Economic Growth of Nations - X. Level and Structure of Foreign Trade: Long-term Trends," Economic Development and Cultural Change, 15 (Ocak 1967, II. kısım), ss. 2-10.
30. Charles Tilly, "Reflections on the History of European State-making", Tilly, der., The Formation of National States in Western Europe içinde (Princeton: Princeton University Press, 1975), s. 18.
31. R. R. Palmer, "Frederick the Great, Guibert, Bulow: From Dynastic to National War," Peter Paret, der., Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age içinde (Princeton: Princeton University Press, 1986), s. 119.
32. Edward Mortimer, "Christianity and Islam," International Affairs, 67 (Ocak 1991), s. 7.
33. Hedley Bull, The Anarchical Society (New York: Columbia Uni-

versity Press, 1977), s. 9-13. Ayrıca bkz. Adam Watson, The Evolution of International Society (Londra: Routledge, 1992) ve Barry Buzan, "From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School", International Organization, 47 (Yaz 1993), s. 327-352; Buzan uluslararası toplumun "medeniyetsel" ve "işlevsel" modelleri arasında bir ayrım yapar ve "medeniyetsel uluslararası toplumların tarihsel kayıtlarda baskın olduğu" ve "göründüğü kadarıyla işlevsel uluslararası toplumların hiçbir eksiksiz örneği olmadığı" sonucuna ulaşır (s. 336).
34. Spengler, Decline of the West, I, s. 93-94.
35. Toynbee, Study of History, I, s. 149 ve devamı, s. 154, s. 157 ve devamı.
36. Braudel, On History, s. xxxiii.

3. bölüm

1. V. S. Naipaul, "Our Universal Civilization," The 1990 Wriston Lecture, The Manhattan Institute, New York Review of Books, 30 Ekim 1990, s. 20.
2. Bkz. James Q. Wilson, The Moral Sense (New York: Free Press, 1993); Michael Walzer, Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1994), özellikle 1. ve 4. bölümler; ve kısa bir özet için bkz. Frances V. Harbour, "Basic Moral Values: A Shared Core", Ethics and International Affairs, 9 (1995), ss. 155-170.
3. Vaclav Havel, "Civilization's Thin Veneer," Harvard Magazine, 97 (Temmuz-Ağustos 1995), s. 32.
4. Hedley Bull, The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics (New York: Columbia University Press, 1977), s. 317.
5. John Rockwell, "The New Colossus: American Culture as Power Export" ve muhtelif yazarlar, "Channel-Surfing Through U.S. Culture in 20 Lands", New York Times, 30 Ocak 1994, kısım 2, s. 1 ve devamı; David Rieff, "A Global Culture", World Policy Journal, 10 (Kış 1993-94), ss. 73-81.
6. Michael Vlahos, "Culture and Foreign Policy," Foreign Policy, 82 (Bahar 1991), s. 69; Kishore Mahbubani, "The Dangers of Decadence: What the Rest Can Teach the West," *Foreign Affairs*, 72 (Eylül/Ekim 1993), s. 12.
7. Aaron L. Friedberg, "The Future of American Power", Political Science Quarterly, 109 (Bahar 1994), s. 15.
8. Richard Parker, "The Myth of Global News", New Perspectives Quarterly, 11 (Kış 1994), ss. 41-44; Michael Gurevitch, Mark R. Levy ve Itzhak Roeh, "The Global Newsroom: convergences and di-

versities in the globalization of television news," Peter Dahlgren ve Colin Sparks, der., Communication and Citizenship: Journalism and the Public Sphere in the New Media içinde (Londra: Routledge, 1991), s. 215.
9. Ronald Dore, "Unity and Diversity in World Culture", Hedley Bull ve Adam Watson, der., The Expansion of International Society içinde (Oxford: Oxford University Press, 1984), s. 423.
10. Robert L. Bartley, "The Case for Optimism - The West Should Believe in Itself," *Foreign Affairs*, 72 (Eylül/Ekim 1993), s. 16.
11. Bkz. Joshua A. Fishman, "The Spread of English as a New Perspective for the Study of Language Maintenance and Language Shift," Joshua A. Fishman, Robert L. Cooper ve Andrew W. Conrad, The Spread of English: The Sociology of English as an Additional Language içinde (Rowley, MA: Newbury House, 1977), s. 108 ve devamı.
12. Fishman, "Spread of English as a New Perspective", ss. 118-119.
13. Randolf Quirk, Braj B. Kachru, The Indianization of English içinde (Delhi: Oxford, 1983), s. ii; R. S. Gupta ve Kapil Kapoor, der., English in India - Issues and Problems (Delhi: Academic Foundation, 1991), s. 21. Karş. Sarvepalli Gopal, "The English Language in India", Encounter, 73 (Temmuz/Ağustos 1989), s. 16, 35 milyon Hintlinin "şu ya da bu şekilde İngilizce konuşabildiği ve yazabildiği" tahmininde bulunmaktadır. Dünya Bankası, World Development Report 1985, 1991 (New York: Oxford University Press), tablo 1.
14. Kapoor and Gupta, "Giriş", Gupta ve Kapoor, der., English in India içinde, s. 21; Gopal, "English Language", s. 16.
15. Fishman, "Spread of English as a New Perspective," s. 115.
16. Bkz. Newsweek, 19 Temmuz 1993, s. 22.
17. Alıntı R. N. Srivastava ve V. P. Sharma, "Indian English Today," Gupta ve Kapoor, der., English in India içinde, s. 191'den; Gopal, "English Language," s. 17.
18. New York Times, 16 Temmuz 1993, s. A9; Boston Globe, 15 Temmuz 1993, s. 13.
19. World Christian Encyclopedia'daki ileriye dönük tahminlere ilaveten ayrıca bakınız Jean Bourgeois-Pichat, "Le nombre des hommes: État et prospective," Albert Jacquard ve diğerleri, Les Scientifiques Parlent içinde (Paris: Hachette, 1987), ss. 140, 143, 151, 154-156.
20. V. S. Naipaul konusunda Edward Said, alıntı Brent Staples, "Con Men and Conquerors," New York Times Book Review, 22 Mayıs 1994, s. 42.
21. A. G. Kenwood ve A. L. Lougheed, The Growth of the International Economy 1820-1990 (Londra: Routledge, 3. basım, 1992), s. 78-79; Angus Maddison, Dynamic Forces in Capitalist Development

(New York: Oxford University Press, 1991), ss. 326-327; Alan S. Blinder, New York Times, 12 Mart 1995, s. 5E.
22. David M. Rowe, "The Trade and Security Paradox in International Politics" (yayımlanmamış makale, Ohio State University, 15 Eylül 1994), s. 16.
23. Dale C. Copeland, "Economic Interdependence and War: A Theory of Trade Expectations", International Security 20 (Bahar 1996), s. 25.
24. William J. McGuire ve Claire V. McGuire, "Content and Process in the Experience of Self", Advances in Experimental Social Psychology, 21 (1988), s. 102.
25. Donald L. Horowitz, "Ethnic Conflict Management for Policy-Makers", Joseph V. Montville ve Hans Binnendijk, der., Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies içinde (Lexington, MA: Lexington Books, 1990), s. 121.
26. Roland Robertson, "Globalization Theory and Civilizational Analysis," Comparative Civilizations Review, 17 (Güz 1987), s. 22; Jeffery A. Shad, Jr., "Globalization and Islamic Resurgence," Comparative Civilizations Review, 19 (Güz 1988), s. 67.
27. Bkz. Cyril E. Black, The Dynamics of Modernization: A Study in Comparative History (New York: Harper & Row, 1966), s. 1-34; Reinhard Bendix, "Tradition and Modernity Reconsidered," Comparative Studies in Society and History, 9 (Nisan 1967), s. 292-293.
28. Fernand Braudel, On History (Chicago: University of Chicago Press, 1980), s. 213.
29. Batı medeniyetinin ayırıcı özelliklerine ilişkin literatür kuşkusuz yoğundur. Diğerleri arasında bkz. William H. McNeill, Rise of the West: A History of the Human Community (Chicago: University of Chicago Press, 1963); Braudel, On History ve önceki yapıtları; Immanuel Wallerstein, Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System (Cambridge: Cambridge University Press, 1991). Karl W. Deutsch Batı'nın diğer medeniyetlerden farklılaşma derecesini vurgulayarak, yirmi bir coğrafi, kültürel, ekonomik, teknolojik, toplumsal ve politik etken kapsamında Batı ve başka dokuz medeniyete ilişkin kapsamlı, yalın ve son derece aydınlatıcı bir karşılaştırma yapmıştır. Bkz. Karl W. Deutsch, "On Nationalism, World Regions, and the Nature of the West," Per Torsvik, der., Mobilization, Center-Periphery Structures, and Nation-building: A Volume in Commemoration of Stein Rokkan içinde (Bergen: Universitetsforlaget, 1981), s. 51-93. Batı medeniyetinin 1500 yılındaki çarpıcı ve ayırıcı özelliklerine ilişkin yalın bir özet için bkz. Charles Tilly, "Reflections on the History of European State-making," Tilly, der., The Formation of

National States in Western Europe içinde (Princeton: Princeton University Press, 1975), s. 18 ve devamı.
30. Deutsch, "Nationalism, World Regions, and the West", s. 77.
31. Bkz. Robert D. Putnam, Making Democracy Work: Civil Traditions in Modern Italy (Princeton: Princeton University Press, 1993), s. 121 ve devamı.
32. Deutsch, "Nationalism, World Regions, and the West", s. 78. Ayrıca bkz. Stein Rokkan, "Dimensions of State Formation and Nation-building: A Possible Paradigm for Research on Variations within Europe," Charles Tilly, The Formation of National States in Western Europe içinde (Princeton: Princeton University Press, 1975), s. 576 ve Putnam, Making Democracy Work, ss. 124-127.
33. Geert Hofstede, "National Cultures in Four Dimensions: A Research-based Theory of Cultural Differences among Nations," International Studies of Management and Organization, 13 (1983), s. 52.
34. Harry C. Triandis, "Cross-Cultural Studies of Individualism and Collectivism," Nebraska Symposium on Motivation 1989 içinde (Lincoln: University of Nebraska Press, 1990), s. 44- 133 ve New York Times, 25 Aralık 1990, s. 41. Ayrıca bkz. George C. Lodge ve Ezra F. Vogel, der., Ideology and National Competitiveness: An Analysis of Nine Countries (Boston: Harvard Business School Press 1987), birçok yerde.
35. Medeniyetlerin etkileşimine ilişkin tartışmalar neredeyse kaçınılmaz olarak bu tepki tipolojisinin bir uyarlamasını barındırır. Bkz. Arnold J. Toynbee, Study of History (Londra: Oxford University Press, 1935-61), II, s. 187 ve devamı, VIII, s. 152-153, 214; John L. Esposito, The Islamic Threat: Myth or Reality (New York: Oxford University Press, 1992), s. 53-62; Daniel Pipes, In the Path of God: Islam and Political Power (New York: Basic Books, 1983), ss. 105-142.
36. Pipes, Path of God, s. 349.
37. William Pfaff, "Reflections: Economic Development," New Yorker, 25 Aralık 1978, s. 47.
38. Pipes, Path of God, ss. 197-198.
39. Ali Al-Amin Mazrui, Cultural Forces in World Politics (Londra: James Currey, 1990), ss. 4-5.
40. Esposito, Islamic Threat, s. 55; Genelde bkz. s. 55-62; ve Pipes, Path of God, ss. 114-120.
41. Rainer C. Baum, "Authority and Identity - The invariance Hypothesis II", Zeitschrift für Soziologie, 6 (Ekim 1977), ss. 368-369. Ayrıca bkz. Rainer C. Baum, "Authority Codes: The Invariance Hypothesis," Zeitschrift für Soziologie, 6 (Ocak 1977), ss. 5-28.
42. Bkz. Adda B. Bozeman, "Civilizations Under Stress", Virginia

Quarterly Review, 51 (Kış 1975), s. 5 ve devamı; Leo Frobenius, Paideuma: Umrisse einer Kultur- und Seelenlehre (Münih: C.H. Beek, 1921), s. 11 ve devamı; Oswald Spengler, The Decline of the West (New York: Alfred A. Knopf, 2 cilt, 1926, 1928), II, s. 57 ve devamı.
43. Bozeman, "Civilizations Under Stress", s. 7.
44. William E. Naff, "Reflections on the Question of 'East and West' from the Point of View of Japan", Comparative Civilizations Review, 13/14 (Güz 1985 & Bahar 1986), s. 222.
45. David E. Apter, "The Role of Traditionalism in the Political Modernization of Ghana and Uganda", World Politics, 13 (Ekim 1960), ss. 47-68.
46. S. N. Eisenstadt, "Transformation of Social, Political, and Cultural Orders in Modernization", American Sociological Review, 30 (Ekim 1965), ss. 659-673.
47. Pipes, Path of God, s. 107, 191.
48. Braudel, On History, ss. 212-213.

4. bölüm

1. Jeffery R. Barnett, "Exclusion as National Security Policy", Parameters, 24 (Bahar 1994), s. 54.
2. Aaron L. Friedberg, "The Future of American Power", Political Science Quarterly, 109 (Bahar 1994), ss. 20-21.
3. Hedley Bull, "The Revolt Against the West", Hedley Bull ve Adam Watson, der., Expansion of International Society içinde (Oxford: Oxford University Press, 1984), s. 219.
4. Barry G. Buzan, "New Patterns of Global Security in the Twenty-first Century", International Affairs, 67 (Temmuz 1991), s. 451.
5. Project 2025, (taslak) 20 Eylül 1991, s. 7; Dünya Bankası, World Development Report 1990 (Dünya Kalkınma Planı 1990) (Oxford: Oxford University Press, 1990), s. 229, 244; The World Almanac and Book of Facts 1990 (Mahwah, NJ: Funk & Wagnalls, 1989), s. 539.
6. United Nations Development Program (BM Kalkınma Programı), Human Development Report 1994 (New York: Oxford University Press, 1994), ss. 136-137, 207-211; Dünya Bankası, "World Development Indicators", World Development Report 1984, 1986, 1990, 1994; Bruce Russett ve diğerleri, World Handbook of Political and Social Indicators (New Haven: Yale University Press, 1994), ss. 222-226.
7. Paul Bairoch, "International Industrialization Levels from 1750 to 1980", Journal of European Economic History, 11 (Güz 1982), s. 296, 304.
8. Economist, 15 Mayıs 1993, s. 83, alıntı International Monetary

Fund (IMF), World Economic Outlook; "The Global Economy", Economist, 1 Ekim 1994, ss. 3-9; Wall Street Journal, 17 Mayıs 1993, s. A12; Nicholas D. Kristof, "The Rise of China," *Foreign Affairs*, 72 (Kasım/Aralık 1993), s. 61; Kishore Mahbubani, "The Pacific Way," *Foreign Affairs*, 74 (Ocak/Şubat 1995), ss. 100-103.

9. International Institute for Strategic Studies, "Tables and Analyses," The Military Balance 1994-95 (Londra: Brassey's, 1994).

10. Project 2025, s. 13; Richard A. Bitzinger, The Globalization of Arms Production: Defense Markets in Transition (Washington, D.C.: Defense Budget Project, 1993), birçok yerde.

11. Joseph S. Nye, Jr., "The Changing Nature of World Power", Political Science Quarterly, 105 (Yaz 1990), ss. 181-182.

12. William H. McNeill, The Rise of the West: A History of the Human Community (Chicago: University of Chicago Press, 1963), s. 545.

13. Ronald Dore, "Unity and Diversity in Contemporary World Culture", Bull ve Watson, der., Expansion of International Society içinde, ss. 420-421.

14. William E. Naff, "Reflections on the Question of 'East and West' from the Point of View of Japan", Comparative Civilizations Review, 13/14 (Güz 1985 ve Bahar 1986), s. 219; Arata Isozaki, "Escaping the Cycle of Eternal Resources," New Perspectives Quarterly, 9 (Bahar 1992), s. 18.

15. Richard Sission, "Culture and Democratization in India", Larry Diamond, Political Culture and Democracy in Developing Countries içinde (Boulder: Lynne Rienner, 1993), ss. 55-61.

16. Graham E. Fuller, "The Appeal of Iran," National Interest, 37 (Güz 1994), s. 95.

17. Eisuke Sakakibara, "The End of Progressivism: A Search for New Goals," *Foreign Affairs*, 74 (Eylül/Ekim 1995), ss. 8-14.

18. T. S. Eliot, Idea of a Christian Society (New York: Harcourt, Brace and Company, 1940), s. 64.

19. Gilles Kepel, Revenge of God: The Resurgence of Islam, Christianity and Judaism in the Modern World (University Park, PA: Pennsylvania State University Press, çev. Alan Braley 1994), s. 2.

20. George Weigel, "Religion and Peace: An Argument Complexified," Washington Quarterly, 14 (Bahar 1991), s. 27.

21. James H. Billington, "The Case for Orthodoxy," New Republic, 30 Mayıs 1994, s. 26; Suzanne Massie, "Back to the Future," Boston Globe, 28 Mart 1993, s. 72.

22. Economist, 8 Ocak 1993, s. 46; James Rupert, "Dateline Tashkent: Post-Soviet Central Asia", Foreign Policy, 87 (Yaz 1992), s.

180.
23. Fareed Zakaria, "Culture Is Destiny: A Conversation with Lee Kuan Yew," *Foreign Affairs*, 73, (Mart/Nisan 1994), s. 118.
24. Hassan Al-Turabi, "The Islamic Awakening's Second Wave," New Perspectives Quarterly, 9 (Yaz 1992), ss. 52-55; Ted G. Jelen, The Political Mobilization of Religious Belief (New York: Praeger, 1991), s. 55 ve devamı.
25. Bernard Lewis, "Islamic Revolution," New York Review of Books, 21 Ocak 1988, s. 47; Kepel, Revenge of God, s. 82.
26. Sudhir Kakar, "The Colors of Violence: Cultural Identities, Religion, and Conflict" (yayımlanmamış makale), 6. bölüm, "A New Hindu Identity," s. 11.
27. Suzanne Massie, "Back to the Future," s. 72; Rupert, "Dateline Tashkent", s. 180.
28. Rosemary Radford Ruther, "A World on Fire with Faith," New York Times Book Review, 26 Ocak 1992, s. 10; William H. McNeill, "Fundamentalism and the World of the 1990s," Martin E. Marty ve R. Scott Appleby, der., Fundamentalisms and Society içinde (Chicago: University of Chicago Press, 1995), s. 561.
29. New York Times, 15 Ocak 1993, s. A9; Henry Clement Moore, Images of Development: Egyptian Engineers in Search of Industry (Cambridge: M.I.T. Press, 1980), ss. 227-228.
30. Henry Scott Stokes, "Korea's Church Militant", New York Times Magazine, 28 Kasım 1972, s. 68.
31. Edward J. Dougherty, S. J., New York Times 4 Temmuz 1993, s. 10; Timothy Goodman, "Latin America's Reformation," American Enterprise, 2 (Temmuz-Ağustos 1991), s. 43; New York Times, 11 Temmuz 1993, s. 1; Time, 21 Ocak 1991, s. 69.
32. Economist, 6 Mayıs 1989, s. 23; 11 Kasım 1989, s. 41; Times (Londra), 12 Nisan 1990, s. 12; Observer, 27 Mayıs 1990, s. 18.
33. New York Times, 16 Temmuz 1993, s. A9; Boston Globe, 15 Temmuz 1993, s. 13.
34. Bkz. Mark Juergensmeyer, The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State (Berkeley: University of Califomia Press, 1993).
35. Zakaria, "Conversation with Lee Kuan Yew," s. 118; Al-Turabi, "Islamic Awakening's Second Wave," s. 53. Bkz. Terrance Carroll, "Secularization and States of Modernity," World Politics, 36 (Nisan 1984), ss. 362-382.
36. John L. Esposito, The Islamic Threat: Myth or Reality (New York: Oxford University Press, 1992), s. 10.
37. Régis Debray, "God and the Political Planet", New Perspectives

Quarterly, 11 (Bahar 1994), s. 15.
38. Esposito, Islamic Threat, s. 10; Gilles Kepel alıntı Sophie Lannes, "La revanche de Dieu-Interview with Gilles Kepel", Geopolitique, 33 (Bahar 1991), s. 14; Moore, Images of Development, s. 214-216.
39. Juergensmeyer, The New Cold War, s. 71; Edward A. Gargan, "Hindu Rage Against Muslims Transforming Indian Politics," New York Times, 17 Eylül 1993, s. A1; Khushwaht Singh, "India, the Hindu State," New York Times, 3 Ağustos 1993, s. A17.
40. Dore, Bull ve Watson, der., Expansion of International Society içinde, s. 411; McNeill, Marty ve Appleby, der., Fundamentalisms and Society içinde, s. 569.

5. bölüm

1. Kishore Mahbubani, "The Pacific Way", *Foreign Affairs*, 74 (Ocak/Şubat 1995), s. 100-103; IMD Executive Opinion Survey, Economist, 6 Mayıs 1995, s. 5; Dünya Bankası, Global Economic Prospects and the Developing Countries 1993 (Washington: 1993) ss. 66-67.
2. Tommy Koh, America's Role in Asia: Asian Views (Asia Foundation, Center for Asian Pacific Affairs, Rapor No. 13, Kasım 1993), s. 1.
3. Alex Kerr, Japan Times, 6 Kasım 1994, s. 10.
4. Yasheng Huang, "Why China Will Not Collapse," Foreign Policy, 95 (Yaz 1995), s. 57.
5. Cable News Network, 10 Mayıs 1994; Edward Friedman, "A Failed Chinese Modernity," Daedalus, 122 (Bahar 1993), s. 5; Perry Link, "China's 'Core' Problem," a.g.y., ss. 201-204.
6. Economist, 21 Ocak 1995, s. 38-39; William Theodore de Bary, "The New Confucianism in Beijing," American Scholar, 64 (Bahar 1995), s. 175; Benjamin L. Self, "Changing Role for Confucianism in China," Woodrow Wilson Center Report, 7 (Eylül 1995), s. 4-5; New York Times, 26 Ağustos 1991, s. A19.
7. Lee Teng-hui, "Chinese Culture and Political Renewal," Journal of Democracy, 6 (Ekim 1995), ss. 6-8.
8. Alex Kerr, Japan Times, 6 Kasım 1994, s. 10; Kazuhiko Ozawa, "Ambivalence in Asia," Japan Update, 44 (Mayıs 1995), ss. 18-19.
9. Bu problemlerden bazıları için bkz. Ivan P. Hall, "Japan's Asia Card", National Interest, 38 (Kış 1994-95), s. 19 ve devamı.
10. Casimir Yost, "America's Role in Asia: One Year Later," (Asia Foundation, Center for Asian Pacific Affairs, Rapor No. 15, Şubat 1994), s. 4; Yoichi Funabashi, "The Asianization of Asia," *Foreign Affairs*, 72 (Kasım/Aralık 1993), s. 78; Anwar Ibrahim, International

Herald Tribune, 31 Ocak 1994, s. 6.
11. Kishore Mahbubani, "Asia and a United States in Decline," Washington Quarterly, 17 (Bahar 1994), s. 5-23; bir karşı saldırı için bkz. Eric Jones, "Asia's Fate: A Response to the Singapore School," National Interest, 35 (Bahar 1994), s. 18-28.
12. Mahathir bin Mohamad, Mare jirenma (The Malay Dilemma, Malezya İkilemi) (Tokyo: Imura Bunka Jigyo, çev. Takata Masayoshi, 1983), s. 267, alıntı Ogura Kazuo, "A Call for a New Concept of Asia," Japan Echo, 20 (Güz 1993), s. 40'tan.
13. Li Xiangiu, "A Post-Cold War Alternative from East Asia," Straits Times, 10 Şubat 1992, s. 24.
14. Yotaro Kobayashi, "Re-Asianize Japan," New Perspectives Quarterly, 9 (Kış 1992), s. 20; Funabashi, "The Asianization of Asia," s. 75 ve devamı; George Yong-Soon Yee, "New East Asia in a Multicultural World," International Herald Tribune, 15 Temmuz 1992, s. 8.
15. Yoichi Funabashi, "Globalize Asia", New Perspectives Quarterly, 9 (Kış 1992), s. 23-24; Kishore M. Mahbubani","The West and the Rest", National Interest, 28 (Yaz 1992), s. 7; Hazuo, "New Concept of Asia", s. 41.
16. Economist, 9 Mart 1996, s. 33.
17. Bandar bin Sultan, New York Times, 10 Temmuz 1994, s. 20.
18. John L. Esposito, The Islamic Threat: Myth or Reality (New York: Oxford University Press, 1992), s. 12; Ali E. Hillal Dessouki, "The Islamic Resurgence", Ali E. Hillal Dessouki, der., Islamic Resurgence in the Arab World içinde (New York: Praeger, 1982), ss. 9-13.
19. Thomas Case, alıntı Michael Walzer, The Revolution of the Saints: A Study in the Origins of Radical Politics (Cambridge: Harvard University Press, 1965), ss. 10-11'den; Hassan Al-Turabi, "The Islamic Awakening's Second Wave," New Perspectives Quarterly, 9 (Yaz 1992), s. 52. Yirminci yüzyıl sonu İslam köktendinciliğinin niteliği, başvurusu, sınırları ve tarihsel rolünün anlaşılmasına ilişkin en faydalı tek kitabın Walzer'in on altıncı ve on yedinci yüzyıl İngiliz Calvinist Püritanizmine ilişkin çalışması olduğu söylenebilir pekâlâ.
20. Donald K. Emerson, "Islam and Regime in Indonesia: Who's Co-opting Whom?" (yayımlanmamış makale, 1989), s. 16; M. Nasir Tamara, Indonesia in the Wake of Islam, 1965-1985 (Kuala Lumpur: Institute of Strategic and International Studies Malaysia, 1986), s. 28; Economist, 14 Aralık 1985, ss. 35-36; Henry Tanner, "Islam Challenges Secular Society", International Herald Tribune, 27 Haziran 1987, ss. 7-8; Sabri Sayari, "Politicization of Islamic Re-traditi-

onalism: Some Preliminary Notes," Metin Heper and Raphael Israeli, der., Islam and Politics in the Modern Middle East içinde (Londra: Croom Helm, 1984), s. 125; New York Times, 26 Mart 1989, s. 14; 2 Mart 1995, s. A8. Örneğin bu ülkelerle ilgili raporlar için bkz. New York Times, 17 Kasım 1985, s. 2E; 15 Kasım 1987, s. 13; 6 Mart 1991, s. A11, 20 Ekim 1990, s. 4; 26 Aralık 1992, s. 1; 8 Mart 1994, s. A15; ve Economist, 15 Haziran 1985, s. 36-37 ve 18 Eylül 1992, s. 23-25.

21. New York Times, 4 Ekim 1993, s. A8; 29 Kasım 1994, s. A4; 3 Şubat 1994, s.1; 26 Aralık 1992, s. 5; Erika G. Alin, "Dynamics of the Palestinian Uprising: An Assessment of Causes, Character, and Consequences," Comparative Politics, 26 (Temmuz 1994), s. 494; New York Times, 8 Mart 1994, s. A15; James Peacock, "The Impact of Islam", Wilson Quarterly, 5 (Bahar 1981), s. 142; Tamara, Indonesia in the Wake of Islam, s. 22.

22. Olivier Roy, The Failure of Political Islam (Londra: Tauris, 1994), s. 49 ve devamı; New York Times, 19 Ocak 1992, s. E3; Washington Post, 21 Kasım 1990, s. A1. Bkz. Gilles Keppel, The Revenge of God: The Resurgence of Islam, Christianity, and Judaism in the Modern World (University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1994), s. 32; Farida Faouzia Charfi, "When Galileo Meets Allah," New Perspectives Quarterly, 11 (Bahar 1994), s. 30; Esposito, Islamic Threat, s. 10.

23. Mahnaz Ispahani, "Varieties of Muslim Experience," Wilson Quarterly, 13 (Güz 1989), s. 72.

24. Saad Eddin Ibhrahim, "Appeal of Islamic Fundamentalism," (Çağdaş Müslüman Dünyada İslam ve Politika Konferansı'nda sunulan tebliğ, Harvard University, 15-16 Ekim 1985), s. 9-10 ve "Islamic Militancy as a Social Movement: The Case of Two Groups in Egypt," Dessouki, der., Islamic Resurgence içinde, s. 128-131.

25. Washington Post, 26 Ekim 1980, s. 23; Peacock, "Impact of Islam," s. 140; İlkay Sunar and Binnaz Toprak, "Islam in Politics: The Case of Turkey," Government and Opposition, 18 (Güz 1983), s. 436; Richard W. Bulliet, "The Israeli-PLO Accord: The Future of the Islamic Movement," *Foreign Affairs*, 72 (Kasım/Aralık 1993), s. 42.

26. Ernest Gellner, "Up from Imperialism", New Republic, 22 Mayıs 1989, s. 35; John Murray Brown, "Tansu Ciller and the Question of Turkish Identity", World Policy Journal, 11 (Güz 1994), s. 58; Roy, Failure of Political Islam, s. 53.

27. Fouad Ajami, "The Impossible Life of Muslim Liberalism," New Republic, 2 Haziran 1986, s. 27.

28. Clement Moore Henry, "The Mediterranean Debt Crescent,"

(yayımlanmamış makale), s. 346; Mark N. Katz, "Emerging Patterns in the International Relations of Central Asia," Central Asian Monitor, (No. 2, 1994), s. 27; Mehrdad Haghayeghi, "Islamic Revival in the Central Asian Republics," Central Asian Survey, 13 (No. 2, 1994), s. 255.

29. New York Times, 10 Nisan 1989, s. A3; 22 Aralık 1992, s. 5; Economist, 10 Ekim 1992, s. 41.

30. Economist, 20 Temmuz 1991, s. 35; 21 Aralık 1991-3 Ocak 1992, s. 40; Mahfulzul Hoque Choudhury, "Nationalism, Religion and Politics in Bangladesh," Rafiuddin Ahmed, der., Bangladesh: Society, Religion and Politics içinde (Chittagong: South Asia Studies Group, 1985), s. 68; New York Times, 30 Kasım 1994, s. A14; Wall Street Journal, 1 Mart 1995, s. 1, A6.

31. Donald L. Horowitz, "The Qur'an and the Common Law: Islamic Law Reform and the Theory of Legal Change," American Journal of Comparative Law, 42 (Bahar ve Yaz, 1994), s. 234 ve devamı.

32. Dessouki, "Islamic Resurgence," s. 23.

33. Daniel Pipes, In the Path of God: Islam and Political Power (New York: Basic Books, 1983), s. 282-283, 290-292; John Barrett Kelly, Arabia, the Gulf and the West (New York: Basic Books, 1980), s. 261, 423, Pipes, Path of God, s. 291'den aynen alınmıştır.

34. United Nations Population Division (BM Nüfus Dairesi), World Population Prospects: The 1992 Revision (New York: United Nations, 1993), tablo A18; Dünya Bankası, World Development Report 1995 (New York: Oxford University Press, 1995), tablo 25; Jean Bourgeois-Pichat, "Le Nombre des Hommes: Etat et Prospective", Albert Jacquard, der., Les Scientifiques Parlent içinde (Paris: Hachette, 1987), s. 154, 156.

35. Jack A. Goldstone, Revolution and Rebellion in the Early Modern World (Berkeley: University of California Press, 1991), birçok yerde, ama özellikle ss. 24-39.

36. Herbert Moeller, "Youth as a Force in the Modern World," Comparative Studies in Society and History, 10 (Nisan 1968), ss. 237-260; Lewis S. Feuer, "Generations and the Theory of Revolution," Survey, 18 (Yaz 1972), ss. 161-188.

37. Peter W. Wilson ve Douglas F. Graham, Saudi Arabia: The Coming Storm (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1994), ss. 28-29.

38. Philippe Fargues, "Demographic Explosion or Social Upheaval", Ghassen Salame, der., Democracy Without Democrats? The Renewal of Politics in the Muslim World içinde (Londra: I. B. Tauris, 1994), ss. 158-162, 175-177.

39. Economist, 29 Ağustos 1981, s. 40; Denis Dragounski, "Thres-

hold of Violence," Freedom Review, 26 (Mart/Nisan 1995), s. 11.

6. bölüm

1. Andreas Papandreou, "Europe Turns Left," New Perspectives Quarterly, 11 (Kış 1994), s. 53; Vuk Draskovic, alıntı Janice A. Broun, "Islam in the Balkans," Freedom Review, 22 (Kasım/Aralık 1991), s. 31'den; F. Stephen Larrabee, "Instability, and Change in the Balkans", Survival, 34 (Yaz 1992), 43; Misha Glenny, "Heading Off War in the Southern Balkans," *Foreign Affairs*, 74 (Mayıs/Haziran 1995), ss. 102-103.
2. Ali Al-Amin Mazrui, Cultural Forces in World Politics (Londra: James Currey, 1990), s. 13.
3. Örneğin bkz. Economist,16 Kasım 1991, s. 45, 6 Mayıs 1995, s. 36.
4. Ronald B. Palmer ve Thomas J. Reckford, Building ASEAN: 20 Years of Southeast Asian Cooperation (New York: Praeger, 1987), s. 109; Economist, 23 Temmuz 1994, ss. 31-32.
5. Barry Buzan ve Gerald Segal, "Rethinking East Asian Security", Survival, 36 (Yaz 1994), s. 16.
6. Far Eastern Economic Review, 11 Ağustos 1994, s. 34.
7. Kenichi Ohmae'nin Malezya Başbakanı Datsuk Seri Mahathir bin Mohamad ile yaptığı röportaj, s. 3, 7; Rafidah Azia, New York Times, 12 Şubat 1991, s. D6.
8. Japan Times, 7 Kasım 1994, s. 19; Economist, 19 Kasım 1994, s. 37.
9. Murray Weidenbaum, "Greater China: A New Economic Colossus?", Washington Quarterly, 16 (Güz 1993), ss. 78-80.
10. Wall Street Journal, 30 Eylül 1994, s. A8; New York Times, 17 Şubat 1995, s. A6.
11. Economist, 8 Ekim 1994, s. 44; Andres Serbin, "Towards an Association of Caribbean States: Raising Some Awkward Questions," Journal of Interamerican Studies, 36 (Kış 1994), ss. 61-90.
12. Far Eastern Economic Review, 5 Temmuz 1990, ss. 24-25, 5 Eylül 1991, ss. 26-27; New York Times, 16 Şubat 1992, s. 16; Economist, 15 Ocak 1994, s. 38; Robert D. Hormats, "Making Regionalism Safe," *Foreign Affairs*, 73 (Mart/Nisan 1994), ss. 102-103; Economist, 10 Haziran 1994, ss. 47-48; Boston Globe, 5 Şubat 1994, s. 7. Mercosur konusunda bkz. Luigi Manzetti, "The Political Economy of MERCOSUR," Journal of Interamerican Studies, 35 (Kış 1993/94), ss. 101-141 ve Felix Pena, "New Approaches to Economic Integration in the Southern Cone," Washington Quarterly, 18 (Yaz 1995), ss. 113-122.

13. New York Times, 8 Nisan 1994, s. A3, 13 Haziran 1994, s. Dl, D5, 4 Ocak 1995, s. A8; Ohmae'nin Mahathir ile röportajı, s. 2, 5; "Asian Trade New Directions," AMEX Bank Review, 20 (22 Mart 1993), ss. 1-7.
14. Bkz. Brian Pollins, "Does Trade Still Follow the Flag?", American Political Science Review, 83 (Haziran 1989), ss. 465-480; Joanne Gowa ve Edward D. Mansfield, "Power Politics and International Trade," American Political Science Review, 87 (Haziran 1993), ss. 408-421; ve David M. Rowe, "Trade and Security in International Relations," (yayımlanmamış makale, Ohio State University, 15 Eylül 1994), birçok yerde.
15. Sidney W. Mintz, "Can Haiti Change?", *Foreign Affairs*, 75 (Ocak/Şubat 1995), s. 73; Ernesto Perez Balladares ve Joycelyn McCalla alıntı "Haiti's Traditions of Isolation Makes U.S. Task Harder", Washington Post, 25 Temmuz 1995, s. A1'den.
16. Economist, 23 Ekim 1993, s. 53.
17. Boston Globe, 21 Mart 1993, s. 1, 16, 17; Economist, 19 Kasım 1994, s. 23, 11 Haziran 1994, s. 90. Türkiye ve Meksika arasındaki bu konuyla ilgili benzerliğe Bary Buzan tarafından "New Patterns of Global Security in the Twenty-first Century," International Affairs, 67 (Temmuz 1991), s. 449'da ve Jagdish Bhagwati tarafından, The World Trading System at Risk (Princeton: Princeton University Press, 1991), s. 72'de dikkat çekilmiştir.
18. Bkz. Marquis de Custine, Empire of the Czar: A Journey Through Eternal Russia (New York: Doubleday, 1989; ilk baskı 1844 Paris in 1844), birçok yerde.
19. P. Ya. Chaadayev, Articles and Letters [Statyi i pisma] (Moskova: 1989), s. 178 ve N. Ya. Danilevskiy, Russia and Europe [Rossiya i Yevropa] (Moskova: 1991), s. 267-268, alıntı Sergei Vladislavovich Chugrov, "Russia Between East and West", Steve Hirsch, der., MEMO 3: in Search of Answers in the Post-Soviet Era içinde (Washington, D.C.: Bureau of National Affairs, 1992), s. 138'den.
20. Bkz. Leon Aron, "The Battle for the Soul of Russian Foreign Policy," The American Enterprise, 3 (Kasım/Aralık 1992), s. 10 ve devamı; Alexei G. Arbatov, "Russia's Foreign Policy Alternatives", International Security, 18 (Güz 1993), s. 5 ve devamı.
21. Sergei Stankevich, "Russia in Search of Itself," National Interest, 28 (Yaz 1992), ss. 48-49.
22. Albert Motivans, "'Openness to the West' in European Russia", RFE/RL Research Report, 1 (27 Kasım 1992), s. 60-62. Akademisyenler, oyların dağılımım sonuçlara yansıyan küçük değişikliklerle farklı şekillerde hesaplamıştır. Ben burada Sergei Chugrov'un "Poli-

tical Tendencies in Russia's Regions: Evidence from the 1993 Parliamentary Elections" (yayımlanmamış makale, Harvard University, 1994) başlıklı çalışmasındaki analizini temel aldım.
23. Chugrov, "Russia Between", s. 140.
24. Samuel P. Huntington, Political Order in Changing Societies (New Haven: Yale University Press, 1968), ss. 350-351.
25. Duygu Bazoğlu Sezer, "Turkey's Grand Strategy Facing a Dilemma," International Spectator, 27 (Ocak/Mart 1992), s. 24.
26. Clyde Haberman, "On Iraq's Other Front", New York Times Magazine, 18 Kasım 1990, s. 42; Bruce R. Kuniholm, "Turkey and the West," *Foreign Affairs*, 70 (Bahar 1991), ss. 35-36.
27. Ian Lesser, "Turkey and the West after the Gulf War," International Spectator, 27 (Ocak/Mart 1992), s. 33.
28. Financial Times, 9 Mart 1992, s. 2; New York Times, 5 Nisan 1992, s. E3; Tansu Çiller, "The Role of Turkey in 'the New World'," Strategic Review, 22 (Kış 1994), s. 9; Haberman, "Iraq's Other Front," s. 44; John Murray Brown, "Tansu Ciller and the Question of Turkish Identity," World Policy Journal, 11 (Güz 1994), s. 58.
29. Sezer, "Turkey's Grand Strategy," s. 27; Washington Post, 22 Mart 1992; New York Times, 19 Haziran 1994, s. 4.
30. New York Times, 4 Ağustos 1993, s. A3; 19 Haziran 1994, s. 4; Philip Robins, "Between Sentiment and Self-Interest: Turkey's Policy toward Azerbaijan and the Central Asian States," Middle East Journal, 47 (Güz 1993), s. 593-610; Economist, 17 Haziran 1995, s. 38-39.
31. Bahri Yılmaz, "Turkey's new Role in International Politics," Aussenpolitik, 45 (Ocak 1994), s. 94.
32. Eric Rouleau, "The Challenges to Turkey," *Foreign Affairs*, 72 (Kasım/Aralık 1993), s. 119.
33. Rouleau, "Challenges," s. 120-121; New York Times, 26 Mart 1989, s. 14.
34. A.g.y.
35. Brown, "Question of Turkish Identity," s. 58.
36. Sezer, "Turkey's Grand Strategy," s. 29-30.
37. Çiller, "Turkey in 'the New World'," s. 9; Brown, "Question of Turkish Identity," s. 56; Tansu Çiller, "Turkey and NATO: Stability in the Vortex of Change," NATO Review, 42 (Nisan 1994), s. 6; Süleyman Demirel, BBC Summary of World Broadcasts, 2 Şubat 1994. Köprü metaforunun diğer kullanımları için bkz. Bruce R. Kuniholm, "Turkey and the West," *Foreign Affairs*, 70 (Bahar 1991), s. 39; Lesser, "Turkey and the West," s. 33.
38. Octavio Paz, "The Border of Time," Nathan Gardels'in röporta-

jı, New Perspectives Quarterly, 8 (Kış 1991), s. 36.
39. Bu son kaygının dile getirilmesi konusunda bkz. Daniel Patrick Moynihan, "Free Trade with an Unfree Society: A Commitment and its Consequences," National Interest, (Yaz 1995), ss. 28-33.
40. Financial Times, 11-12 Eylül 1993, s. 4; New York Times, 16 Ağustos 1992, s. 3.
41. Economist, 23 Temmuz 1994, s. 35; Irene Moss, (Avustralya İnsan Hakları Temsilcisi), New York Times, 16 Ağustos 1992, s. 3; Economist, 23 Temmuz 1994, s. 35; Boston Globe, 7 Temmuz 1993, s. 2; Cable News Network, Haber Bülteni, 16 Aralık 1993; Richard Higgott, "Closing a Branch Office of Empire: Australian Foreign Policy and the UK at Century's End," International Affairs, 70 (Ocak 1994), s. 58.
42. Jat Sujamiko, The Australian, 5 Mayıs 1993, s. 18, alıntı Higgott, "Closing a Branch," s. 62'den; Higgott, "Closing a Branch", s. 63; Economist, 12 Aralık 1993, s. 34.
43. Keniche Ohmae'nin röportajı, 24 Ekim 1994, ss. 5-6. Ayrıca bkz. Japan Times, 7 Kasım 1994, s. 19.
44. Avustralya eski Büyükelçisi Richard Woolcott, New York Times, 16 Ağustos 1992, s. 3.
45. Paul Kelly, "Reinventing Australia", National Interest, 30 (Kış 1992), s. 66; Economist, 11 Aralık 1993, s. 34; Higgott, "Closing a Branch," s. 58.
46. Lee Kuan Yew, alıntı Higgott, "Closing a Branch," s. 49'dan.

7. bölüm

1. Economist, 14 Ocak 1995, s. 45; 26 Kasım 1994, s. 56, 18 Kasım 1994 tarihli Le Monde'deki Juppé makalesinin özeti; New York Times, 4 Eylül 1994, s. 11.
2. Michael Howard, "Lessons of the Cold War," Survival, 36 (Kış 1994), ss. 102-103; Pierre Behar, "Central Europe: The New Lines of Fracture," Geopolitique, 39 (İngilizce baskısı, Ağustos 1992), s. 42; Max Jakobson, "Collective Security in Europe Today," Washington Quarterly, 18 (Bahar 1995), s. 69; Max Beloff, "Fault Lines and Steeples: The Divided Loyalties of Europe," National Interest, 23 (Bahar 1991), s. 78.
3. Andreas Oplatka, "Vienna and the Mirror of History," Geopolitique, 35 (İngilizce baskısı, Güz 1991), s. 25; Vytautas Landsbergis, "The Choice," Geopolitique, 35 (İngilizce baskısı, Güz 1991), s. 3; New York Times, 23 Nisan 1995, s. 5E.
4. Carl Bildt, "The Baltic Litmus Test," *Foreign Affairs*, 73 (Eylül/Ekim 1994), s. 84.

5. New York Times, 15 Haziran 1995, s. A10.
6. RFE/RL Research Bulletin, 10 (16 Mart 1993), s. 1, 6.
7. William D. Jackson, "Imperial Temptations: Ethnics Abroad," Orbis, 38 (Kış 1994), s. 5.
8. Ian Brzezinski, New York Times, 13 Temmuz 1994, s. A8.
9. John F. Mearsheimer, "The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent: Debate," *Foreign Affairs*, 72 (Yaz 1993), ss. 50-66.
10. New York Times, 31 Ocak 1994, s. A8.
11. Alıntı, Ola Tunander, "New European Dividing Lines?", Valter Angell, der., Norway Facing a Changing Europe: Perspectives and Options içinde (Oslo: Norvegian Foreign Policy Studies No. 79, Fridtjof Nansen Institute ve diğ., 1992), s. 55'ten.
12. John Morrison, "Pereyaslav and After: The Russian-Ukrainian Relationship," International Affairs, 69 (Ekim 1993), s. 677.
13. John King Fairbank, der., The Chinese World Order: Traditional China's Foreign Relations (Cambridge: Harvard University Press, 1968), s. 2-3.
14. Perry Link, "The Old Man's New China", New York Review of Books, 9 Haziran 1994, s. 32.
15. Perry Link, "China's 'Core' Problem", Daedalus, 122 (Bahar 1993), s. 205; Weiming Tu, "Cultural China: The Periphery as the Center," Daedalus, 120 (Bahar 1991), s. 22; Economist, 8 Temmuz 1995, ss. 31-32.
16. Economist, 27 Kasım 1993, s. 33; 17 Temmuz 1993, s. 61.
17. Economist, 27 Kasım 1993, s. 33; Yoichi Funabashi, "The Asianization of Asia," *Foreign Affairs*, 72 (Kasım/Aralık 1993), s. 80. Genelinde bkz. Murray Weidenbaum ve Samuel Hughes, The Bamboo Network (New York: Free Press, 1996).
18. Christopher Gray, alıntı Washington Post, 1 Aralık 1992, s. A30'dan; Lee Kuan Yew, alıntı Maggie Farley, "The Bamboo Network," Boston Globe Magazine, 17 Nisan 1994, s. 38; International Herald Tribune, 23 Kasım 1993.
19. International Herald Tribune, 23 Kasım 1993; George Hicks ve J.A.C. Mackie, "A Question of Identity: Despite Media Hype, They Are Firmly Settled in Southeast Asia," Far Eastern Economic Review, 14 Temmuz 1994, s. 47.
20. Economist, 16 Nisan 1994, s. 71; Nicholas D. Kristof, "The Rise of China," *Foreign Affairs*, 72 (Kasım/Aralık 1993), s. 48; Gerrit W. Gong, "China's Fourth Revolution," Washington Quarterly, 17 (Kış 1994), s. 37; Wall Street Journal, 17 Mayıs 1993, s. A7A; Murray L. Weidenbaum, Greater China: The Next Economic Superpower? (St. Louis: Washington University Center for the Study of Ame-

rican Business, Contemporary Issues Series 57, Şubat 1993), ss. 2-3.
21. Steven Mufson, Washington Post, 14 Ağustos 1994, s. A30; Newsweek, 19 Temmuz 1993, s. 24; Economist, 7 Mayıs 1993, s. 35.
22. Bkz. Walter C. Clemens, Jr. ve Jun Zhan, "Chiang Ching-Kuo's Role in the ROC-PRC Reconciliation", American Asian Review, 12 (Bahar 1994), ss. 151-154.
23. Koo Chen Foo, alıntı Economist, 1 Mayıs 1993, s. 31'den; Link, "Old Man's New China", s. 32. Bkz. "Cross-Strait Relations: Historical Lessons," Free China Review, 44 (Ekim 1994), ss. 42-52. Gong, "China's Fourth Revolution," s. 39; Economist, 2 Temmuz 1994, s. 18; Gerald Segal, "China's Changing Shape: The Muddle Kingdom?", *Foreign Affairs*, 73 (Mayıs/Haziran 1994), s. 49; Ross H. Munro, "Giving Taipei a Place at the Table", *Foreign Affairs*, 73 (Kasım/Aralık 1994), s. 115; Wall Street Journal, 17 Mayıs 1993, s. A7A; Free China Journal, 29 Temmuz 1994, s. 1.
24. Economist, 10 Temmuz 1993, ss. 28-29; 2 Nisan 1994, ss. 34-35; International Herald Tribune, 23 Kasım 1993; Wall Street Journal, 17 Mayıs 1993, s. A7A.
25. Ira M. Lapidus, History of Islamic Societies (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1988), s. 3.
26. Mohamed Zahi Mogherbi, "Tribalism, Religion and the Challenge of Political Participation: The Case of Libya," (Arap Dünyasında Demokratik Teşvikler Konferansı'nda sunulan tebliğ, Center for Political and International Development Studies, Kahire, 22-27 Eylül 1992), s. 1, 9; Economist, (Survey of the Arab East, Arap Doğu'ya ilişkin bir Araştırma), 6 Şubat 1988, s. 7; Adlan A. El-Hardallo, "Sufism and Tribalism: The Case of Sudan," Arap Dünyasında Demokratik Teşvikler Konferansı için hazırlanan tebliğ, Center for Political and International Development Studies, Kahire, 22-27 Eylül 1992), s. 2; Economist, 30 Ekim 1987, s. 45; John Duke Anthony, "Saudi Arabia: From Tribal Society to Nation-State," Ragaei El Mellakh ve Dorothea H. El Mellakh, der., Saudi Arabia, Energy, Developmental Planning, and Industrialization içinde (Lexington, MA: Lexington, 1982), ss. 93-94.
27. Yalman Onaran, "Economics and Nationalism: The Case of Muslim Central Asia," Central Asian Survey, 13 (No. 4, 1994), s. 493; Denis Dragounski, "Threshold of Violence," Freedom Review, 26 (Mart/Nisan 1995), s. 12.
28. Barbara Daly Metcalf, "The Comparative Study of Muslim Societies", Items, 40 (Mart 1986), s. 3.
29. Metcalf, "Muslim Societies," s. 3.
30. Boston Globe, 2 Nisan 1995, s. 2. PAIC için genelinde bkz. "The

Popular Arab and Islamic Conference (PAIC): A New 'Islamist International'?", TransState Islam, 1 (Bahar 1995), ss. 12-16.
31. Bernard Schechterman ve Bradford R. McGuinn, "Linkages Between Sunni and Shi'i Radical Fundamentalist Organizations: A New Variable in Middle Eastern Politics?", The Political Chronicle, 1 (Şubat 1989), s. 22-34; New York Times, 6 Aralık 1994, s. 5.

8. bölüm

1. Georgi Arbatov, "Neo-Bolsheviks of the I.M.F.", New York Times, 7 Mayıs 1992, s. A27.
2. Kuzey Kore'ye ilişkin görüşler üst düzey bir ABD analisti tarafından özetlenmiştir, Washington Post, 12 Haziran 1994, s. C1; Hintli generalin açıklamasını aktaran Les Aspin, "From Deterrence to Denuking: Dealing with Proliferation in the 1990's," Memorandum, 18 Şubat 1992, s. 6.
3. Lawrence Freedman, "Great Powers, Vital Interests and Nuclear Weapons", Survival, 36 (Kış 1994), s. 37; Les Aspin, Açıklamalar, National Academy of Sciences, Committee on International Security and Arms Control, 7 Aralık 1993, s. 3.
4. Stanley Norris, alıntı Boston Globe, 25 Kasım 1995, s.1, 7'den; Alastair Iain Johnston, "China's New 'Old Thinking': The Concept of Limited Deterrence", International Security, 20 (Kış 1995-96), ss. 21-23.
5. Philip L. Ritcheson, "Iranian Military Resurgence: Scope, Motivations, and Implications for Regional Security", Armed Forces and Society, 21 (Yaz 1995), ss. 575-576; Warren Christopher Address, Kennedy School of Government, 20 Ocak 1995; Time, 16 Aralık 1991, s. 47; Ali Al-Amin Mazrui, Cultural Forces in World Politics (Londra: J. Currey, 1990), ss. 220, 224.
6. New York Times, 15 Kasım 1991, s. A1; New York Times, 21 Şubat 1992, s. A9; 12 Aralık 1993, s. 1; Jane Teufel Dreyer, "U.S./China Military Relations: Sanctions or Rapprochement?", In Depth, 1 (Bahar 1991), ss. 17-18; Time, 16 Aralık 1991, s. 48; Boston Globe, 5 Şubat 1994, s. 2; Monte R. Bullard, "U.S.-China Relations: The Strategic Calculus", Parameters, 23 (Yaz 1993), s. 88.
7. Alıntı Karl W. Eikenberry, Explaining and Influencing Chinese Arms Transfers (Washington, D.C.: National Defense University, Institute for National Strategic Studies, McNair Paper No. 36, Şubat 1995), s. 37'den; Pakistan hükümetinin açıklaması, Boston Globe, 5 Aralık 1993, s. 19; R. Bates Gill, "Curbing Beijing's Arms Sales," Orbis, 36 (Yaz 1992), s. 386; Chong-pin Lin, "Red Army," New Republic, 20 Kasım 1995, s. 28; New York Times, 8 Mayıs 1992, s. 31.

8. Richard A. Bitzinger, "Arms to Go: Chinese Arms Sales to the Third World," International Security, 17 (Güz 1992), s. 87; Philip Ritcheson, "Iranian Military Resurgence," s. 576, 578; Washington Post, 31 Ekim 1991, s. A1, A24; Time, 16 Aralık 1991, s. 47; New York Times, 18 Nisan 1995, s. A8; 28 Eylül 1995, s. 1; 30 Eylül 1995, s. 4; Monte Bullard, "U.S.-China Relations," s. 88, New York Times, 22 Haziran 1995, s. 1; Gill, "Curbing Beijing's Arms," s. 388; New York Times, 8 Nisan 1993, s. A9; 20 Haziran 1993, s. 6.
9. John E. Reilly, "The Public Mood at Mid-Decade," Foreign Policy, 98 (Bahar 1995), s. 83; Executive Order 12930, 29 Eylül 1994; Executive Order 12938, 14 Kasım 1994. Bunlar, kimyasal ve biyolojik silahlarla ilgili olarak ulusal acil durum ilan eden Başkan Bush tarafından 16 Kasım 1990'da onaylanan 12735 Sayılı Yürütme Kararı'nda daha ayrıntılı hale getirilmiştir.
10. James Fallows, "The Panic Gap: Reactions to North Korea's Bomb," National Interest, 38 (Kış 1994), s. 40-41; David Sanger, New York Times, 12 Haziran 1994, s. 1, 16.
11. New York Times, 26 Aralık 1993, s. 1.
12. Washington Post, 12 Mayıs 1995, s. 1.
13. Bilahari Kausikan, "Asia's Different Standard," Foreign Policy, 92 (Güz 1993), ss. 28-29.
14. Economist, 30 Temmuz 1994, s. 31; 5 Mart 1994, s. 35; 27 Ağustos 1994, s. 51; Yash Ghai, "Human Rights and Governance: The Asian Debate," (Asia Foundation Center for Asian Pacific Affairs, Occasional Paper No. 4, Kasım 1994), s. 14.
15. Richard M. Nixon, Beyond Peace (New York: Random House, 1994), s. 127-128.
16. Economist, 4 Şubat 1995, s. 30.
17. Charles J. Brown, "In the Trenches: The Battle Over Rights", Freedom Review, 24 (Eylül/Ekim 1993), s. 9; Douglas W. Payne, "Showdown in Vienna", a.g.y., ss. 6-7.
18. Charles Norchi, "The Ayatollah and the Author: Rethinking Human Rights," Yale Journal of World Affairs, 1 (Yaz 1989), s. 16; Kausikan, "Asia's Different Standard," s.32.
19. Richard Cohen, The Earth Times, 2 Ağustos 1993, s. 14.
20. New York Times, 19 Eylül 1993, s. 4E; 24 Eylül 1993, s. 1, B9, B16; 9 Eylül 1994, s. A26; Economist, 21 Eylül 1993, s. 75; 18 Eylül 1993, ss. 37-38; Financial Times, 25-26 Eylül 1993, s. 11; Straits Times, 14 Ekim 1993, s. 1.
21. Rakamlar ve alıntılar Myron Weiner, Global Migration Crisis (New York: HarperCollins, 1995), ss. 21-28'den.
22. Weiner, Global Migration Crisis, s. 2.

23. Stanley Hoffmann, "The Case for Leadership," Foreign Policy, 81 (Kış 1990-91), s. 30.
24. Bkz. B. A. Roberson, "Islam and Europe: An Enigma or a Myth?" Middle East Journal, 48 (Bahar 1994), s. 302; New York Times, 5 Aralık 1993, s. 1; 5 Mayıs 1995, s. 1; Joel Klotkin ve Andries van Agt, "Bedouins: Tribes That Have Made it", New Perspectives Quarterly, 8 (Güz 1991), s. 51; Judith Miller, "Strangers at the Gate", New York Times Magazine, 15 Eylül 1991, s. 49.
25. International Herald Tribune, 29 Mayıs 1990, s. 5; New York Times, 15 Eylül 1994, s. A21. Fransız seçimi Fransa hükümeti tarafından, Alman seçimi de Amerikan Yahudi Komitesi tarafından desteklendi.
26. Bkz. Hans-George Betz, "The New Politics of Resentment: Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe," Comparative Politics, 25 (Temmuz 1993), ss. 413-427.
27. International Herald Tribune, 28 Haziran 1993, s. 3; Wall Street Journal, 23 Mayıs 1994; s. Bl; Lawrence H. Fuchs, "The Immigration Debate: Little Room for Big Reforms," American Experiment, 2 (Kış 1994), s. 6.
28. James C. Clad, "Slowing the Wave," Foreign Policy, 95 (Yaz 1994), s. 143; Rita J. Simon ve Susan H. Alexander, The Ambivalent Welcome: Print Media, Public Opinion and Immigration (Westport, CT: Praeger, 1993), s. 46.
29. New York Times, 11 Haziran 1995, s. E14.
30. Jean Raspail, The Camp of the Saints (New York: Scribner, 1975) ve Jean-Claude Chesnais, Le Crepuscule de l'occident: Demographie et Politique (Paris: Robert Laffont, 1995); Pierre Lellouche, alıntı Miller, "Strangers at the Gate," s. 80'den.
31. Philippe Fargues, "Demographic Explosion or Social Upheaval?", Ghassan Salame, der., Democracy Without Democrats? The Renewal of Politics in the Muslim World içinde (Londra: I.B. Taurus, 1994), s. 157 ve devamı.

9. bölüm

1. Adda B. Bozeman, Strategic Intelligence and Statecraft: Selected Essays (Washington: Brassey's (US), 1992), s. 50; Barry Buzan, "New Patterns of Global Security in the Twenty-first Century," International Affairs, 67 (Temmuz 1991), s. 448-449.
2. John L. Esposito, The Islamic Threat: Myth or Reality (New York: Oxford University Press, 1992), s. 46.
3. Bernard Lewis, Islam and the West (New York: Oxford University Press, 1993), s. 13.

4. Esposito, Islamic Threat, s. 44.
5. Daniel Pipes, In the Path of God: Islam and Political Power (New York: Basic Books, 1983), s. 102-103, 169-173; Lewis F. Richardson, Statistics of Deadly Quarrels (Pittsburgh: Boxwood Press, 1960), ss. 235-237.
6. Ira M. Lapidus, A History of Islamic Societies (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), s. 41-42; Princess Anna Comnena, alıntı Karen Armstrong, Holy War: The Crusades and Their Impact on Today's World (New York: Doubleday-Anchor, 1991), s. 3-4'den ve Arnold J. Toynbee, Study of History (Londra: Oxford University Press, 1954), VIII, s. 390'dan.
7. Barry Buzan, "New Patterns," s. 448-449; Bernard Lewis, "The Roots of Muslim Rage: Why So Many Muslims Deeply Resent the West and Why Their Bitterness Will Not Be Easily Mollified," Atlantic Monthly, 266 (Eylül 1990), s. 60.
8. Mohamed Sid-Ahmed, "Cybernetic Colonialism and the Moral Search," New Perspectives Quarterly, 11 (Bahar 1994), s. 19; M. J. Akbar, alıntı Time, 15 Haziran 1992, s. 24'ten; Abdelwahab Belwahl, alıntı a.g.y., s. 26'dan.
9. William H. McNeill, "Epilogue: Fundamentalism and the World of the 1990's", Martin E. Marty ve R. Scott Appleby, der., Fundamentalisms and Society: Reclaiming the Sciences, the Family, and Education içinde (Chicago: University of Chicago Press), s. 569.
10. Fatima Mernissi, Islam and Democracy: Fear of the Modern World (Reading, MA: Addison-Wesley, 1992).
11. Bu tür raporların bir seçkisi için bkz. Economist, 1 Ağustos 1992, ss. 34-35.
12. John E. Reilly, der., American Public Opinion and U. S. Foreign Policy 1995 (Chicago: Chicago Council on Foreign Relations, 1995), s. 21; Le Monde, 20 Eylül 1991, s. 12, alıntı Margaret Blunden, "Insecurity on Europe's Southern Flank," Survival, 36 (Yaz 1994), s. 138'den; Richard Morin, Washington Post (National Weekly Ed.), 8-14 Kasım 1993, s. 37; Foreign Policy Association, National Opinion Ballot Report, Kasım 1994, s. 5.
13. Boston Globe, 3 Haziran 1994, s. 18; John L. Esposito, "Symposium: Resurgent Islam in the Middle East", Middle East Policy, 3 (No. 2, 1994), s. 9; International Herald Tribune, 10 Mayıs 1994, s. 1, 4; Christian Science Monitor, 24 Şubat 1995, s. 1.
14. Robert Ellsworth, Wall Street Journal, 1 Mart 1995, s. 15; William T. Johnsen, NATO's New Front Line: The Growing Importance of the Southern Tier (Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1992), s. vii; Robbin Laird, French Secu-

rity Policy in Transition: Dynamics of Continuity and Change (Washington, D.C.: Institute for National Strategic Studies, McNair paper 38, Mart 1995), ss. 50-52.
15. Ayatollah Ruhollah Khomeini, Islam and Revolution (Berkeley, CA: Mizan Press, 1981), s. 305.
16. Economist, 23 Kasım 1991, s. 15.
17. Barry Buzan ve Gerald Segal, "Rethinking East Asian Security," Survival, 36 (Yaz 1994), s. 15.
18. Can China's Armed Forces Win the Next War?, alıntıların tercüme edildiği ve yayımlandığı kaynak Ross H. Munro, "Eavesdropping on the Chinese Military: Where It Expects War - Where It Doesn't," Orbis, 38 (Yaz 1994), s. 365'tir. Bu belgenin yazarları, Tayvan'a karşı askeri güç kullanımının "gerçekten de akılsızca bir karar olacağını" söylemişlerdir.
19. Buzan ve Segal, "Rethinking East Asian Security," s. 7; Richard K. Belts, "Wealth, Power and Instability: East Asia and the United States After the Cold War," International Security, 18 (Kış 1993/94), s. 34-77; Aaron L. Friedberg, "Ripe for Rivalry: Prospects for Peace in Multipolar Asia," International Security, 18 (Kış 1993/94), ss. 5-33.
20. Can China's Armed Forces Win the Next War? alıntıların tercümesi şu kaynakta bulunmaktadır: Munro, "Eavesdropping on the Chinese," s. 355 ve devamı; New York Times, 16 Kasım 1993, s. A6; Friedberg, "Ripe for Rivalry," s. 7.
21. Desmond Ball, "Arms and Affluence: Military Acquisitions in the Asia-Pacific Region", International Security, 18 (Kış 1993/94), ss. 95-111; Michael T. Klare, "The Next Great Arms Race," *Foreign Affairs*, 72 (Yaz 1993), s. 137 ve devamı; Buzan ve Segal, "Rethinking East Asian Security," s. 8-11; Gerald Segal, "Managing New Arms Races in the Asia/Pacific," Washington Quarterly, 15 (Yaz 1992), s. 83-102; Economist, 20 Şubat 1993, ss. 19-22.
22. Örneğin bkz. Economist, 26 Haziran 1993, ss. 75; 24 Temmuz 1995, s. 25; Time, 3 Temmuz 1995, ss. 30-31; ve Çin konusunda bkz. Jacob Heilbrunn, "The Next Cold War," New Republic, 20 Kasım 1995, s. 27 ve devamı.
23. Ticaret savaşlarının uyarlamalarına ve askeri savaşlara yol açabildikleri örneklere ilişkin bir tartışma için bkz. David Rowe, Trade Wars and International Security: The Political Economy of International Economic Conflict (Working paper no. 6, Project on the Changing Security Environment and American National Interests, John M. Olin Institute for Strategic Studies, Harvard University, Temmuz 1994), s. 7 ve devamı.

24. New York Times, 6 Temmuz 1993, s. A1, A6; Time, 10 Şubat 1992, s. 16 ve devamı.; Economist, 17 Şubat 1990, s. 21-24; Boston Globe, 25 Kasım 1991, s. 1, 8; Dan Oberdorfer, Washington Post, 1 Mart 1992, s. A1.
25. Alıntı New York Times, 21 Nisan 1992, s. A10'dan; New York Times, 22 Eylül 1991, s. E2; 21 Nisan 1992, s. A1; 19 Eylül 1991, s. A7; 1 Ağustos 1995, s. A2; International Herald Tribune, 24 Ağustos 1995, s. 4; China Post (Taipei), 26 Ağustos 1995, s. 2; New York Times, 1 Ağustos 1995, s. A2, David Shambaugh'un Pekin'deki röportajlarına ilişkin raporundan.
26. Donald Zagoria, American Foreign Policy Newsletter, Ekim 1993, s. 3; Can China's Armed Forces Win the Next War?, Munro, "Eavesdropping on the Chinese Military" içinde, s. 355 ve devamı.
27. Roger C. Altman, "Why Pressure Tokyo? The US-Japan Rift", *Foreign Affairs*, 73 (Mayıs-Haziran 1994), s. 3; Jeffrey Garten, "The Clinton Asia Policy", International Economy, 8 (Mart-Nisan 1994), s. 18.
28. Edward J. Lincoln, Japan's Unequal Trade (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1990), ss. 2-3. Bkz. C. Fred Bergsten ve Marcus Noland, Reconcilable Differences? United States-Japan Economic Conflict (Washington: Institute for International Economics, 1993); Eisuke Sakakibara, "Less Like You," International Economy, (Nisan-Mayıs 1990), s. 36 (Sakakibara Amerikan kapitalist piyasa ekonomisi ile kapitalist olmayan Japon piyasa ekonomisi arasında bir ayrım yapar); Marie Anchordoguy, "Japanese-American Trade Conflict and Supercomputers," Political Science Quarterly, 109 (Bahar 1994), s. 36, aktaran Rudiger Dornbush, Paul Krugman, Edward J. Lincoln ve Mordechai E. Kreinin; Eamonn Fingleton, "Japan's Invisible Leviathan", *Foreign Affairs*, 74 (Mart/Nisan 1995), s. 70.
29. Kültür, değerler, toplumsal ilişkiler ve tutumlara ilişkin iyi bir özet için bkz. Seymour Martin Lipset, American Exceptionalism: A Double-Edged Sword (New York: W. W. Norton, 1996), 7. bölüm, "American Exceptionalism-Japanese Uniqueness."
30. Washington Post, 5 Mayıs 1994, s. A38; Daily Telegraph, 6 Mayıs 1994, s. 16; Boston Globe, 6 Mayıs 1994, s. 11; New York Times 13 Şubat 1994, s. 10; Karl D. Jackson, "How to Rebuild America's Stature in Asia", Orbis, 39 (Kış 1995), s. 14; Yohei Kono, alıntı Chalmers Johnson ve E. B. Keehn, "The Pentagon's Ossified Strategy," *Foreign Affairs*, 74 (Temmuz-Ağustos 1995), s. 106'dan.
31. New York Times, 2 Mayıs 1994, s. A10.
32. Barry Buzan ve Gerald Segal, "Asia: Skepticism About Optimism", National Interest, 39 (Bahar 1995), s. 83-84; Arthur Wald-

ron, "Deterring China", Commentary, 100 (Ekim 1995), s. 18; Nicholas D. Kristof, "The Rise of China," *Foreign Affairs*, 72 (Kasım/Aralık 1993), s. 74.
33. Stephen P. Walt, "Alliance Formation in Southwest Asia: Balancing and Bandwagoning in Cold War Competition", Robert Jervis ve Jack Snyder, der., Dominoes and Bandwagons: Strategic Beliefs and Great Power Competition in the Eurasian Rimland içinde (New York: Oxford University Press, 1991), s 53, 69.
34. Randall L. Schweller, "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In", International Security, 19 (Yaz 1994), s. 72 ve devamı.
35. Lucian W. Pye, Dynamics of Factions and Consensus in Chinese Politics: A Model and Some Propositions (Santa Monica, CA: Rand, 1980), p. 120; Arthur Waldron, From War to Nationalism: China's Turning Point, 1924-1925 (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), ss. 48-49, 212; Avery Goldstein, From Bandwagon to Balance-of-Power Politics: Structured Constraints in Politics in China, 1949-1978 (Stanford, CA: Stanford University Press: 1991), ss. 5-6, 35 ve devamı. Ayrıca bkz. Lucian W. Pye, "Social Science Theories in Search of Chinese Realities," China Quarterly, 132 (Aralık 1992), ss. 1161-1171.
36. Samuel S. Kim ve Lowell Dittmer, "Whither China's Quest for National Identity," Lowell Dittmer ve Samuel S. Kim, der., China's Quest for National Identity içinde (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1991), s. 240; Paul Dibb, Towards a New Balance of Power in Asia (Londra: International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper 295, 1995), ss. 10-16; Roderick MacFarquhar, "The Post-Confucian Challenge", Economist, 9 Şubat 1980, ss. 67-72; Kishore Mahbubani, "'The Pacific Impulse'," Survival, 37 (Bahar 1995), s. 117; James L. Richardson, "Asia-Pacific: The Case for Geopolitical Optimism," National Interest, 38 (Kış 1994-95), s. 32; Paul Dibb, "Towards a New Balance," s. 13. Bkz. Nicola Baker ve Leonard C. Sebastian, "The Problem with Parachuting: Strategic Studies and Security in the Asia/Pacific Region," Journal of Strategic Studies, 18 (Eylül 1995), s. 15 ve devamı, güç dengesi ve güvenlik ikilemi gibi Avrupa kaynaklı kavramların Asya'ya uygulanamazlığına ilişkin kapsamlı bir tartışma için.
37. Economist, 23 Aralık 1995; 5 Ocak 1996, ss. 39-40.
38. Richard K. Betts, "Vietnam's Strategic Predicament," Survival, 37 (Güz 1995), s. 61 ve devamı, 76.
39. New York Times, 12 Kasım 1994, s. 6; 24 Kasım 1994, s. A12; International Herald Tribune, 8 Kasım 1994, s. 1; Michel Oksenberg,

Washington Post, 3 Eylül 1995, s. C1.
40. Jitsuo Tsuchiyima, "The End of the Alliance? Dilemmas in the U.S. - Japan Relations," (yayımlanmamış makale, Harvard University, John M. Olin Institute for Strategic Studies, 1994), ss. 18-19.
41. Ivan P. Hall, "Japan's Asia Card," National Interest, 38 (Kış 1994-95), s. 26; Kishore Mahbubani, "The Pacific Impulse", s. 117.
42. Mike M. Mochizuki, "Japan and the Strategic Quadrangle," Michael Mandelbaum, der., The Strategic Quadrangle: Russia, China, Japan, and the United States in East Asia içinde (New York: Council on Foreign Relations, 1995), ss. 130-139; Asahi Shimbon seçimi Christian Science Monitor, 10 Ocak 1995, s. 7'de aktarılmaktadır.
43. Financial Times, 10 Eylül 1992, s. 6; Samina Yasmeen, "Pakistan's Cautious Foreign Policy," Survival, 36 (Yaz 1994), ss. 121, 127-128; Bruce Vaughn, "Shifting Geopolitical Realities Between South, Southwest and Central Asia," Central Asian Survey, 13 (No. 2, 1994), s. 313; Başmakale, Hamshahri, 30 Ağustos 1994, s. 1, 4, FBIS-NES-94-173 içinde, 2 Eylül 1994, s. 77.
44. Graham E. Fuller, "The Appeal of Iran," National Interest, 37 (Güz 1994), s. 95; Mu'ammar al-Qadhdhafi, Sermon, Tripoli, Libya, 14 Mart 1994, FBIS-NES-94-049, 14 Mart 1994, s. 21.
45. Fereidun Fesharaki, East-West Center, Hawaii, alıntı New York Times, 3 Nisan 1994, s. E3'ten.
46. Stephen J. Blank, Challenging the New World Order: The Arms Transfer Policies of the Russian Republic (Carlisle Barracks, PA: U.S. Army War College, Strategic Studies Institute, 1993), ss. 53-60.
47. International Herald Tribune, 25 Ağustos 1995, s. 5.
48. J. Mohan Malik, "India Copes with the Kremlin's Fall," Orbis, 37 (Kış 1993), s. 75.

10. bölüm

1. Mahdi Elmandjra, Der Spiegel, 11 Şubat 1991, alıntı Elmandjra, "Cultural Diversity: Key to Survival in the Future," (First Mexican Congress on Future Studies, Mexico City, 26-27 Eylül 1994), s. 3, 11'den.
2. David C. Rapoport, "Comparing Militant Fundamentalist Groups," Martin E. Marty ve R. Scott Appleby, der., Fundamentalisms and the State: Remaking Polities, Economies, and Militance içinde (Chicago: University of Chicago Press, 1993), s. 445.
3. Ted Galen Carpenter, "The Unintended Consequences of Afghanistan," World Policy Journal, 11 (Bahar 1994), ss. 78-79, 81, 82; Anthony Hyman, "Arab Involvement in the Afghan War," Beirut Re-

view, 7 (Bahar 1994), s. 78, 82; Mary Anne Weaver, "Letter from Pakistan: Children of the Jihad", New Yorker, 12 Haziran 1995, s. 44-45; Washington Post, 24 Temmuz 1995, s. A1; New York Times, 20 Mart 1995, s. 1; 28 Mart 1993, s. 14.

4. Tim Weiner, "Blowback from the Afghan Battlefield," New York Times Magazine, 13 Mart 1994, s. 54.

5. Harrison J. Goldin, New York Times, 28 Ağustos 1992, s. A25.

6. James Piscatori, "Religion and Realpolitik: Islamic Responses to the Gulf War," James Piscatori, der., Islamic Fundamentalisms and the Gulf Crisis içinde (Chicago: Fundamentalism Project, American Academy of Arts and Sciences, 1991), ss. 1, 6-7. Ayrıca bkz. Fatima Mernissi, Islam and Democracy: Fear of the Modern World (Reading, MA: Addison-Wesley), ss. 16-17.

7. Rami G. Khouri, "Collage of Comment: The Gulf War and the Mideast Peace; The Appeal of Saddam Hussein," New Perspectives Quarterly, 8 (Bahar 1991), s. 56.

8. Ann Mosely Lesch, "Contrasting Reactions to the Persian Gulf Crisis: Egypt, Syria, Jordan, and the Palestinians," Middle East Journal, 45 (Kış 1991), s. 43; Time, 3 Aralık 1990, s. 70; Kanan Makiya, Cruelty and Silence: War, Tyranny, Uprising and the Arab World (New York: W. W. Norton, 1993), s. 242 ve devamı.

9. Eric Evans, "Arab Nationalism and the Persian Gulf War," Harvard Middle Eastern and Islamic Review, 1 (Şubat 1994), s. 28; Sari Nusselbeh, alıntı Time, 15 Ekim 1990, s. 54-55'ten.

10. Karin Haggag, "One Year After the Storm," Civil Society (Kahire), 5 (Mayıs 1992), s. 12.

11. Boston Globe, 19 Şubat 1991, s. 7; Safar al-Hawali, alıntı Mamoun Fandy, New York Times, 24 Kasım 1990, s. 21'den; King Hussein, alıntı David S. Landes, "Islam Dunk: the Wars of Muslim Resentment," New Republic, 8 Nisan 1991, s. 15-16'dan; Fatima Mernissi, Islam and Democracy, s. 102.

12. Safar Al-Hawali, "Infidels, Without, and Within," New Perspectives Quarterly, 8 (Bahar 1991), s. 51.

13. New York Times, 1 Şubat 1991, s. A7; Economist, 2 Şubat 1991, s. 32.

14. Washington Post, 29 Ocak 1991, s. A10; 24 Şubat 1991, s. Bl; New York Times, 20 Ekim 1990, s. 4.

15. Alıntı Saturday Star (Johannesburg), 19 Ocak 1991, s. 3'ten; Economist, 26 Ocak 1991, s. 31-33.

16. Sohail H. Hasmi'nin, Mohammed Haikal'ın "Illusions of Triumph," Harvard Middle Eastern and Islamic Review, 1 (Şubat 1994), s. 107, başlıklı çalışmasına ilişkin incelemesi; Mernissi, Islam

and Democracy, s. 102.
17. Shibley Telhami, "Arab Public Opinion and the Gulf War," Political Science Quarterly, 108 (Güz 1993), s. 451.
18. International Herald Tribune, 28 Haziran 1993, s. 10.
19. Roy Licklider, "The Consequences of Negotiated Settlements in Civil Wars, 1945-93," American Political Science Review, 89 (Eylül 1995), s. 685 (Licklider, cemaat savaşlarını kimlik savaşları olarak tanımlıyor) ve Samuel P. Huntington, "Civil Violence and the Process of Development," Civil Violence and the International System içinde (Londra: International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper No. 83, Aralık 1971), s. 12-14 (Huntington cemaat savaşlarının beş temel karakteristiği arasında büyük ölçüde kutuplaşmayı, ideolojik muğlaklığı, tikelciliği, büyük miktarda şiddeti ve uzayıp giden süreyi sayıyor).
20. Bu tahminler gazete açıklamaları ve Ted Robert Gurr ile Barbara Harff'ın Ethnic Conflict in World Politics başlıklı çalışmasından (Boulder: Westview Press, 1994), s. 160-165,.
21. Richard H. Shultz, Jr. ve William J. Olson, Ethnic and Religious Conflict: Emerging Threat to U.S. Security (Washington, D.C.: National Strategy Information Center), s. 17 ve devamı; H. D. S. Greenway, Boston Globe, 3 Aralık 1992, s. 19.
22. Roy Licklider, "Settlements in Civil Wars," s. 685; Gurr ve Harff, Ethnic Conflict, s. 11; Trent N. Thomas, "Global Assessment of Current and Future Trends in Ethnic and Religious Conflict," Robert L. Pfaltzgraff, Jr. ve Richard H. Shultz, Jr., der., Ethnic Conflict and Regional Instability: Implications for U.S. Policy and Army Roles and Missions içinde (Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1994), s. 36.
23. Bkz. Shultz ve Olson, Ethnic and Religious Conflict, s. 3-9; Sugata Bose "Factors Causing the Proliferation of Ethnic and Religious Conflict," Pfaltzgraff ve Shultz, Ethnic Conflict and Regional Instability içinde s. 43-49; Michael E. Brown, "Causes and Implications of Ethnic Conflict," Michael E. Brown, der., Ethnic Conflict and International Security içinde (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993), ss. 3-26. Etnik çatışmanın Soğuk Savaş'ın sona ermesinden beri artmadığı şeklindeki bir karşı argüman için bakınız Thomas, "Global Assessment of Current and Future Trends in Ethnic and Religious Conflict", ss. 33-41.
24. Ruth Leger Sivard, World Military and Social Expenditures 1993 (Washington, D.C.: World Priorities, Inc., 1993), ss. 20-22.
25. James L. Payne, Why Nations Arm (Oxford: B. Blackwell, 1989), s. 124.

26. Christopher B. Stone, "Westphalia and Hudaybiyya: A Survey of Islamic Perspectives on the Use of Force as Conflict Management Technique" (yayımlanmamış makale, Harvard University), ss. 27-31 ve Jonathan Wilkenfeld, Michael Brecher ve Sheila Moser, der., Crises in the Twentieth Century (Oxford: Pergamon Press, 1988-89), II, s. 15, 161.
27. Gary Fuller, "The Demographic Backdrop to Ethnic Conflict: A Geographic Overview", Central Intelligence Agency, The Challenge of Ethnic Conflict to National and International Order in the 1990's: Geographic Perspectives içinde (Washington, D.C.: Central Intelligence Agency, RTT 95-10039, Ekim 1995), ss. 151-154.
28. New York Times, 16 Ekim 1994, s. 3; Economist, 5 Ağustos 1995, s. 32.
29. United Nations Department for Economic and Social Information and Policy Analysis, Population Division, World Population Prospects: The 1994 Revision (New York: United Nations, 1995), s. 29, 51; Denis Dragounski, "Threshold of Violence," Freedom Review, 26 (Mart-Nisan 1995), s. 11.
30. Susan Woodward, Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1995), s. 32-35; Branka Magas, The Destruction of Yugoslavia: Tracking the Breakup 1980-92 (Londra: Verso, 1993), s. 6, 19.
31. Paul Mojzes, Yugoslavian Inferno: Ethnoreligious Warfare in the Balkans (New York: Continuum, 1994), s. 95-96; Magas, Destruction of Yugoslavia, ss. 49-73; Aryeh Neier, "Kosovo Survives," New York Review of Books, 3 Şubat 1994, s. 26.
32. Aleksa Djilas, "A Profile of Slobodan Miloşeviç", *Foreign Affairs*, 72 (Yaz 1993), s. 83.
33. Woodward, Balkan Tragedy, ss. 33-35, rakamlar Yugoslav nüfus sayımları ve diğer kaynaklardan alınmıştır; William T. Johnsen, Deciphering the Balkan Enigma: Using History to Inform Policy (Carlisle Barracks: Strategic Studies Institute, 1993), s. 25, alıntı Washington Post, 6 Aralık 1992, s. C2'den; New York Times, 4 Kasım 1995, s. 6.
34. Bogdan Denis Denitch, Ethnic Nationalism: The Tragic Death of Yugoslavia (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994), ss. 108-109.
35. Payne, Why Nations Arm, s. 125, 127.
36. Middle East International, 20 Ocak 1995, s. 2.

11. bölüm

1. Roy Licklider, "The Consequences of Negotiated Settlements in

Civil Wars, 1945-93," American Political Science Review, 89 (Eylül 1995), s. 685.
2. Bkz. Barry R. Posen, "The Security Dilemma and Ethnic Conflict," Michael E. Brown, der., Ethnic Conflict and International Security içinde (Princeton: Princeton University Press, 1993), ss.103-124.
3. Roland Dannreuther, Creating New States in Central Asia (International Institute for Strategic Studies/Brassey's, Adelphi Paper No. 288, Mart 1994), s. 30-31; Dodjoni Atovullo, alıntı Urzula Doroszewska, "The Forgotten War: What Really Happened in Tajikistan", Uncaptive Minds, 6 (Güz 1993), s. 33'ten.
4. Economist, 26 Ağustos 1995, s. 43; 20 Ocak 1996, s. 21.
5. Boston Globe, 8 Kasım 1993, s. 2; Brian Murray, "Peace in the Caucasus: Multi-Ethnic Stability in Dagestan," Central Asian Survey, 13 (No. 4, 1994), s. 514-515; New York Times, 11 Kasım 1991, s. A7; 17 Aralık 1994, s. 7; Boston Globe, 7 Eylül 1994, s. 16; 17 Aralık 1994, s. 1 ve devamı.
6. Raju G. C. Thomas, "Secessionist Movements in South Asia," Survival, 36 (Yaz 1994), ss. 99-101, 109; Stefan Wagstyl, "Kashmiri Conflict Destroys a 'Paradise'," Financial Times, 23-24 Ekim 1993, s. 3.
7. Alija Izzet begovic, The Islamic Declaration (1991), s. 23, 33.
8. New York Times, 4 Şubat 1995, s. 4; 15 Haziran 1995, s. A12; 16 Haziran 1995, s. A12.
9. Economist, 20 Ocak 1996, s. 21; New York Times, 4 Şubat 1995, s. 4.
10. Stojan Obradovic, "Tuzla: The Last Oasis," Uncaptive Minds, 7 (Güz-Kış 1994), s. 12-13.
11. Fiona Hill, Russia's Tinderbox: Conflict in the North Caucasus and Its Implications for the Future of the Russian Federation (Harvard University, John F. Kennedy School of Government, Strengthening Democratic Institutions Project, Eylül 1995), s. 104.
12. New York Times, 6 Aralık 1994, s. A3.
13. Bkz. Mojzes, Yugoslavian Inferno, 7. bölüm, "The Religious Component in Wars," Denitch, Ethnic Nationalism: The Tragic Death of Yugoslavia, ss. 29-30, 72-73, 131-133; New York Times, 17 Eylül 1992, s. A14; Misha Glenny, "Carnage in Bosnia, for Starters," New York Times, 29 Temmuz 1993, s. A23.
14. New York Times, 13 Mayıs 1995, s. A3; 7 Kasım 1993, s. E4; 13 Mart 1994, s. E3; Boris Yeltsin, alıntı Barnett R. Rubin, "The Fragmentation of Tajikistan," Survival, 35 (Kış 1993-94), s. 86'dan.
15. New York Times, 7 Mart 1994, s. 1; 26 Ekim 1995, s. A25; 24 Eylül 1995, s. E3; Stanley Jeyaraja Tambiah, Sri Lanka: Ethnic Frat-

ricide and the Dismantling of Democracy (Chicago: University of Chicago Press, 1986), s. 19.
16. Khalid Duran, alıntı Richard H. Schultz, Jr. ve William J. Olson, Ethnic and Religious Conflict: Emerging Threat to U.S. Security (Washington, D.C.: National Strategy Information Center), s. 25'ten.
17. Khaching Tololyan, "The Impact of Diasporas in U.S. Foreign Policy," Robert L. Pfaltzgraff, Jr. ve Richard H. Shultz, Jr., der., Ethnic Conflict and Regional Instability: Implications for U.S. Policy and Army Roles and Missions içinde (Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1994), s. 156.
18. New York Times, 25 Haziran 1994, s. A6; 7 Ağustos 1994, s. A9; Economist, 31 Ekim 1992, s. 38; 19 Ağustos 1995, s. 32; Boston Globe, 16 Mayıs 1994, s. 12; 3 Nisan 1995, s. 12.
19. Economist, 27 Şubat 1988, s. 25; 8 Nisan 1995, s. 34; David C. Rapoport, "The Role of External Forces in Supporting Ethno-Religious Conflict," Pfaltzgraff ve Shultz, Ethnic Conflict and Regional Instability içinde, s. 64.
20. Rapoport, "External Forces", s. 66; New York Times, 19 Temmuz 1992, s. E3; Carolyn Fluehr-Lobban, "Protracted Civil War in the Sudan: Its Future as a Multi-Religious, Multi-Ethnic State," Fletcher Forum of World Affairs, 16 (Yaz 1992), s. 73.
21. Steven R. Weisman, "Sri Lanka: A Nation Disintegrates", New York Times Magazine, 13 Aralık 1987, s. 85.
22. New York Times, 29 Nisan 1984, s. 6; 19 Haziran 1995, s. A3; 24 Eylül 1995, s. 9; Economist, 11 Haziran 1988, s. 38; 26 Ağustos 1995, s. 29; 20 Mayıs 1995, s. 35; 4 Kasım 1995, s. 39.
23. Barnett Rubin, "Fragmentation of Tajikistan," s. 84, 88; New York Times, 29 Temmuz 1993, s. 11; Boston Globe, 4 Ağustos 1993, s. 4. Tacikistan'daki savaşın gelişimi konusunda büyük ölçüde şu kaynakları temel aldım: Barnett R. Rubin, "The Fragmentation of Tajikistan," Survival, 35 (Kış 1993-94), s. 71-91; Roland Dannreuther, Creating New States in Central Asia (International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper No. 288, Mart 1994); Hafizulla Emadi, "State, Ideology, and Islamic Resurgence in Tajikistan," Central Asian Survey, 13 (No. 4, 1994), s. 565-574; ve gazete haberleri.
24. Urszula Doroszewska, "Caucasus Wars," Uncaptive Minds, 7 (Kış-Bahar 1994), s. 86.
25. Economist, 28 Kasım 1992, s. 58; Hill, Russia's Tinderbox, s. 50.
26. Moscow Times, 20 Ocak 1995, s. 4; Hill, Russia's Tinderbox, s. 90.
27. Economist, 14 Ocak 1995, s. 43 ve devamı; New York Times, 21

Aralık 1994, s. A18; 23 Aralık 1994, s. A1, A10; 3 Ocak 1995, s. 1; 1 Nisan 1995, s. 3; 11 Aralık 1995, s. A6; Vicken Cheterian, "Chechnya and the Transcaucasian Republics", Swiss Review of World Affairs, Şubat 1995, s. 10-11; Boston Globe, 5 Ocak 1995, s. 1 ve devamı; 12 Ağustos 1995, s. 2.

28. Vera Tolz, "Moscow and Russia's Ethnic Republics in the Wake of Chechnya," Center for Strategic and International Studies, Post-Soviet Prospects, 3 (Ekim 1995),2; New York Times, 20 Aralık 1994, s. A14.

29. Hill, Russia's Tinderbox, s. 4; Dmitry Temin, "Decision Time for Russia," Moscow Times, 3 Şubat 1995, s. 8.

30. New York Times, 7 Mart 1992, s. 3; 24 Mayıs 1992, s. 7; Boston Globe, 5 Şubat 1993, s. 1; Bahri Yılmaz, "Turkey's New Role in International Politics," Aussenpolitik, 45 (Ocak 1994), 95; Boston Globe, 7 Nisan 1993, s. 2.

31. Boston Globe, 4 Eylül 1993, s. 2; 5 Eylül 1993, s. 2; 26 Eylül 1993, s. 7; New York Times, 4 Eylül 1993, s. 5; 5 Eylül 1993, s. 19; 10 Eylül 1993, s. A3.

32. New York Times, 12 Şubat 1993, s. A3; 8 Mart 1992, s. 20; 5 Nisan 1993, s. A7; 15 Nisan 1993, s. A9; Thomas Goltz, "Letter from Eurasia: Russia's Hidden Hand," Foreign Policy, 92 (Güz 1993), 98-104; Hill and Jewett, Back in the USSR, s. 15.

33. Fiona Hill ve Pamela Jewett, Back in the USSR: Russia's Intervention in the Internal Affairs of the Former Soviet Republics and the Implications for the United States Policy Toward Russia (Harvard University, John F. Kennedy School of Government, Strengthening Democratic Institutions Project, Ocak 1994), s. 10.

34. New York Times, 22 Mayıs 1992, s. A29; 4 Ağustos 1993, s. A3; 10 Temmuz 1994, s. E4; Boston Globe, 25 Aralık 1993, s. 18; 23 Nisan 1995, s. 1, 23.

35. Flora Lewis, "Between TV and the Balkan War," New Perspectives Quarterly, 11 (Yaz 1994), s. 47; Hanns W. Maull, "Germany in the Yugoslav Crisis," Survival, 37 (Kış 1995-96), s. 112; Wolfgang Krieger, "Toward a Gaullist Germany? Some Lessons from the Yugoslav Crisis," World Policy Journal, 11 (Bahar 1994), ss. 31- 32.

36. Misha Glenny, "Yugoslavia: The Great Fall," New York Review of Books, 23 Mart 1993, s. 61; Pierre Behar, "Central Europe: The New Lines of Fracture," Geopolitique, 39 (Güz 1994), s. 44.

37. Pierre Behar, "Central Europe and the Balkans Today: Strengths and Weaknesses," Geopolitique, 35 (Güz 1991), s. 33; New York Times, 23 Eylül 1993, s. A9; Washington Post, 13 Şubat 1993, s. 16; Janusz Bugajski, "The Joy of War," Post-Soviet Prospects, (Center for

Strategic and International Studies), 18 Mart 1993, s. 4.
38. Dov Ronen, The Origins of Ethnic Conflict: Lessons from Yugoslavia (Australian National University, Research School of Pacific Studies, Working Paper No. 155, Kasım 1994), ss. 23-24; Bugajski, "Joy of War", s. 3.
39. New York Times, 1 Ağustos 1995, s. A6; 28 Ekim 1995, s. 1, 5; 5 Ağustos 1995, s. 4; Economist, 11 Kasım 1995, ss. 48-49.
40. Boston Globe, 4 Ocak 1993, s. 5; 9 Şubat 1993, s. 6; 8 Eylül 1995, s. 7; 30 Kasım 1995, s. 13; New York Times, 18 Eylül 1995, s. A6; 22 Haziran 1993, s. A23; Janusz Bugajski, "Joy of War," s. 4.
41, Boston Globe, 1 Mart 1993, s. 4; 21 Şubat 1993, s. 11; 5 Aralık 1993, s. 30; Times (Londra), 2 Mart 1993, s. 14; Washington Post, 6 Kasım 1995, s. A15.
42. New York Times, 2 Nisan 1995, s. 10; 30 Nisan 1995, s. 4; 30 Temmuz 1995, s. 8; 19 Kasım 1995, s. E3.
43. New York Times, 9 Şubat 1994, s. A12; 10 Şubat 1994, s. A1; 7 Haziran 1995, s. A1; Boston Globe, 9 Aralık 1993, s. 25; Europa Times, Mayıs 1994, s. 6; Andreas Papandreou, "Europe Turns Left," New Perspectives Quarterly, 11 (Kış 1994), s. 53.
44. New York Times, 10 Eylül 1995, s. 12; 13 Eylül 1995, s. A11; 18 Eylül 1995, s. A6; Boston Globe, 8 Eylül 1995, s. 2; 12 Eylül 1995, s. 1; 10 Eylül 1995, s. 28.
45. Boston Globe, 16 Aralık 1995, s. 8; New York Times, 9 Temmuz 1994, s. 2.
46. Margaret Blunden, "Insecurity on Europe's Southern Flank," Survival, 36 (Yaz 1994), 145; New York Times, 16 Aralık 1993, s. A7.
47. Fouad Ajami, "Under Western Eyes: The Fate of Bosnia,"(International Commission on the Balkans of the Carnegie Endowment for International Peace and The Aspen Institute için hazırlanan rapor, Nisan 1996), s. 5 ve devamı; Boston Globe, 14 Ağustos 1993, s. 2; Wall Street Journal, 17 Ağustos 1992, s. A4.
48. Yılmaz, "Turkey's New Role", s. 94, 97.
49. Janusz Bugajski, "Joy of War," s. 4; New York Times, 14 Kasım 1992, s. 5; 5 Aralık 1992, s. 1; 15 Kasım 1993, s. 1; 18 Şubat 1995, s. 3; 1 Aralık 1995, s. A14; 3 Aralık 1995, s. 1; 16 Aralık 1995, s. 6; 24 Ocak 1996, s. A1, A6; Susan Woodward, Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1995), ss. 356-357; Boston Globe, 10 Kasım 1992, s. 7; 13 Temmuz 1993, s. 10; 24 Haziran 1995, s. 9; 22 Eylül 1995, s. 1, 15; Bill Gertz, Washington Times, 2 Haziran 1994, s. A1.
50. Jane's Sentinel, alıntı Economist, 6 Ağustos 1994, s. 41'den; Eco-

nomist, 12 Şubat 1994, s. 21; New York Times, 10 Eylül 1992, s. A6; 5 Aralık 1992, s. 6; 26 Ocak 1993, s. A9; 14 Ekim 1993, s. A14; 14 Mayıs 1994, s. 6; 15 Nisan 1995, s. 3; 15 Haziran 1995, s. A12; 3 Şubat 1996, s. 6; Boston Globe, 14 Nisan 1995, s. 2; Washington Post, 2 Şubat 1996, s. 1.

51. New York Times, 23 Ocak 1994, s. 1; Boston Globe, 1 Şubat 1994, s. 8.

52. Müslümanların silah nakline Amerikan'ın göz yumması konusunda bkz. New York Times, 15 Nisan 1995, s. 3; 3 Şubat 1996, s. 6; Washington Post, 2 Şubat 1996, s. 1; Boston Globe, 14 Nisan 1995, s. 2.

53. Rebecca West, Black Lamb and Grey Falcon: The Record of a Journey through Yugoslavia in 1937 (Londra: Macmillan, 1941), s. 22, alıntı Charles G. Boyd, "Making Peace with the Guilty: the Truth About Bosnia," *Foreign Affairs*, 74 (Eylül/Ekim 1995), s. 22'den.

54. Alıntı Timothy Garton Ash, "Bosnia in Our Future," New York Review of Books, 21 Aralık 1995, s. 27'den; New York Times, 5 Aralık 1992, s. 1.

55. New York Times, 3 Eylül 1995, s. 6E; Boston Globe, 11 Mayıs 1995, s. 4.

56. Bkz. U.S. Institute of Peace, Sudan: Ending the War, Moving Talks Forward (Washington, D.C.: U.S. Institute of Peace Special Report, 1994); New York Times, 26 Şubat 1994, s. 3.

57. John J. Maresca, War in the Caucasus (Washington: United States Institute of Peace, Special Report, tarih belirtilmemiş), s. 4.

58. Robert D. Putnam, "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two Level Games", International Organization, 42 (Yaz 1988), s. 427-460; Samuel P. Huntington, The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century (Norman, OK: University of Oklahoma Press, 1991), ss. 121-163.

59. New York Times, 27 Ocak 1993, s. A6; 16 Şubat 1994, s. 47. Rusların Şubat 1994 tarihli girişimi için genelinde bkz. Leonard J. Cohen, "Russia and the Balkans: Pan-Slavism, Partnership and Power," International Journal, 49 (Ağustos 1994), s. 836-845.

60. Economist, 26 Şubat 1994, s. 50.

61. New York Times, 20 Nisan 1994, s. A12; Boston Globe, 19 Nisan 1994, s. 8.

62. New York Times, 15 Ağustos 1995, s. 13.

63. Hill ve Jewitt, Back in the USSR, s. 12; Paul Henze, Georgia and Armenia-Toward Independence (Santa Monica, CA: RAND P-7924, 1995), s. 9; Boston Globe, 22 Kasım 1993, s. 34.

12. bölüm

1. Arnold Toynbee, A Study of History (Londra: Oxford University Press, 12 cilt, 1934-1961), VII, s. 7-17; Civilization on Trial: Essays (New York: Oxford University Press, 1948), ss. 17-18; Study of History, IX, s. 421-422.
2. Matthew Melko, The Nature of Civilizations (Boston: Porter Sargent, 1969), s. 155.
3. Carroll Quigley, The Evolution of Civilizations: An Introduction to Historical Analysis (New York: Macmillan, 1961), s. 146 ve devamı.
4. Quigley, Evolution of Civilizations, ss. 138-139, 158-160.
5. Mattei Dogan, "The Decline of Religious Beliefs in Western Europe," International Social Science Journal, 47 (Eylül 1995), s. 405-419.
6. Robert Wuthnow, "Indices of United States," Richard T. Antoun ve Mary Elaine Hegland, der., Religious Resurgence; Contemporary Cases in Islam, Christianity, and Judaism içinde (Syracuse: Syracuse University Press, 1987), ss. 15-34; Economist, 8 (Temmuz 1995), ss. 19-21.
7. Arthur M. Schlesinger, Jr., The Disuniting of America: Reflections on a Multicultural Society (New York: W. W. Norton, 1992), ss. 66-67, 123.
8. Alıntı Schlesinger, Disuniting of America, s. 118'den.
9. Gunnar Myrdal, An American Dilemma (New York: Harper & Bros., 1944), s. 1, 3. Richard Hofstadter'ın alıntısı şu kaynaktan: Hans Kohn, American Nationalism: An Interpretive Essay (New York: Macmillan, 1975), s. 13.
10. Takeshi Umehara, "Ancient Japan Shows Post-Modernism the Way," New Perspectives Quarterly, 9 (Bahar 1992), s. 10.
11. James Kurth, "The Real Clash," National Interest, 37 (Güz 1994), ss. 3-15.
12. Malcolm Rifkind, Speech, Pilgrim Society, Londra, 15 Kasım 1994 (New York: British Information Services, 16 Kasım 1994), s. 2.
13. International Herald Tribune, 23 Mayıs 1995, s. 13.
14. Richard Holbrooke, "America: A European Power," *Foreign Affairs*, 74 (Mart/Nisan 1995), s. 49.
15. Michael Howard, America and the World (St. Louis: Washington University, the Annual Lewin Lecture, 5 Nisan 1984), s. 6.
16. Schlesinger, Disuniting of America, s. 127.
17. Bu çıkarın 1990'lardaki dile getirilişi için bkz. "1994-1999 Mali Yılları için Savunma Planlama Kılavuzu," taslak, 18 Şubat 1992; New York Times, 8 Mart 1992, s. 14.

18. Z. A. Bhutto, If I Am Assassinated (Yeni Delhi: Vikas Publishing House, 1979), s. 137-138, alıntı, Louis Delvoie, "The Islamization of Pakistan's Foreign Policy," International Journal, 51 (Kış 1995-96), s. 133'ten.
19. Michael Walzer, Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1994), ss. 1-11.
20. James Q. Wilson, The Moral Sense (New York: Free Press, 1993), s. 225.
21. Singapur Hükümeti, Shared Values (Singapore: Cmd. No. 1, 1991, 2 Ocak 1991), s. 2-10.
22. Lester Pearson, Democracy in World Politics (Princeton: Princeton University Press, 1955), ss. 83-84.

dizin

Abdullah, Crown, Suudi Arabistan Prensi, 167
Afganistan, 157, 188, 247, 260, 262, 310, 317, 368, 369, 373, 411, 412, 414, 415, 416, 433
Afrika medeniyetleri, 35
Ahmed, Akbar, 397
Ajami, Fuad, 160, 431
al-Assad, Hafız, 375
al-Hawali, Safar, 373, 374
al-Kaddafi, Muammer, 320, 358
al-Turabi,Hasan, 134, 139, 154, 260
Alexander II, Rus Çarı, 200
Ali, Ben, 161, 375
Ali, Muhammad, 99
Alivev, Gaider, 422
Almanya, 11, 24,, 26, 44,, 47, 48, 81, 109, 121, 143, 174, 176, 208, 211, 228, 229, 232, 2933, 294, 295, 297, 318, 340, 341, 344, 423, 424, 425, 426, 428, 443, 444, 446, 447, 448, 479
Amerika Birleşik Devletleri, 11, 41, 44, 116-119, 120, 122, 145, 156, 174, 177, 185, 187, 190, 197, 216, 218, 226, 228, 236, 247, 251, 263, 268, 270, 272, 273-275-286, 290, 292-294, 298- 305, 308, 317-325, 329-340, 344, 342, 346-348, 350-359, 361, 365, 366, 368-373, 376-378, 422,423, 425-429, 431-433, 436-438, 443-448, 457-468, 470-480, 488
Apter, David E., 104
Arbatov, Georgi, 268
Arjantin, 11, 55, 188, 189, 192, 360, 441, 478
Arnavutluk, 132, 167, 175-177, 391, 428, 475
Aspin, Les, 273, 279
Asya, 23, 25-27, 34, 43, 54, 55, 59, 60, 62, 81, 103, 104, 110, 111, 114, 115, 121, 122, 126, 128, 130, 132- 134, 1385, 141-144, 148-152, 162-170, 177, 181, 183-190, 197, 200, 204, 210, 211, 214, 218-223, 226, 227, 235, 238, 239, 246-252, 257, 258, 262-267, 269, 272, 276, 280, 2281, 283-289, 294, 295, 298, 299, 303, 308, 312, 313, 322-328, 331, 352, 333, 334, 337-339, 340-359, 363, 364-366, 384, 389, 396, 397, 415, 418, 420, 454, 457, 458, 462, 463, 466, 468, 469, 471, 472-474, 476, 477, 482, 483, 485
Atatürk, Mustafa Kemal, 99, 206, 211, 212, 213, 214, 216, 237, 263, 264
Avrupa Birliği, 27, 67, 122, 174, 175-177, 183, 184, 187, 190, 208-210, 213, 219, 229, 230, 233, 234, 236-238, 246, 286, 295, 314, 325, 361, 425, 428, 445, 463, 470, 479
Avrupa Konseyi, 235
Avrupa Parlamentosu 290
Avrupa, 25, 27, 31, 35-38, 45,

47, 50, 55-57, 60-63, 72, 88, 89, 92, 94, 98, 112, 113, 120-124, 139, 140, 143, 145, 148, 152, 155, 159, 165, 169, 174-177, 180, 183-186, 189-192, 196, 199-202, 204-222, 226, 228-230, 232-246, 274, 283-287, 289, 290, 292-303, 309-319, 322, 324, 325-327, 335, 340, 344-346, 348-350, 356, 362, 363, 271, 274, 394, 396, 406-408, 418, 422-426, 428, 433, 437, 443-445, 447, 457-460, 462-465, 467-471, 475, 477, 479, 485
Avustralya, 113, 185, 187, 197, 218-223, 339, 351, 476, 477, 482
Avusturya, 24, 174, 208, 229, 232, 234, 242, 296, 393, 423, 425, 433, 450
Azerbaycan, 83, 177, 196, 210, 214, 258, 402, 409, 416, 417-420, 421, 422, 440, 443, 448
Bagby, Philip, 46, 51, 53
Bairoch, Paul, 116
Baker, James, 283
Balladur, Edouard, 229
Bandaranaike, Solomon, 127
Bashir, Tahsin, 257
Batı medeniyetleri, 222, 314, 359
Baum, Rainer, 102
Behar, Pierre, 232
Belçika, 11, 180, 229, 300
Bhutto, Benazir, 357, 372
Bhutto, ZulfikarAli, 478
Birleşik Arap Emirlikleri, 432
Birleşmiş Milletler, 15, 227, 228, 285-289, 306, 360, 377-433, 435-437, 447, 449, 479
Bizans, 53, 61, 92, 129, 198, 199, 233, 307, 309, 311
Bolşevik Devrimi, 201, 202, 241, 269, 399
Bolivya, 55, 425
Bosna, 15, 26, 83, 167, 175, 176, 196, 228, 260, 288, 364, 379, 380, 383, 386, 392, 394, 401, 403, 404, 405, 407-409, 411, 412, 423, 426, 427, 428, 430-440, 444-447, 449,450, 465, 475
Bozeman, Adda, 46, 51, 102
Braudel, Femand, 45-48, 53, 57, 69, 90, 105
Brezilya, 117, 136, 188, 189, 192, 360, 478, 479
Brzezinski, Zbignew, 38
Budizm, 58, 60, 102, 131, 135, 136, 483
Bulgaristan, 175, 229, 232, 234, 235, 238, 239, 428, 479
Bull, Hedley, 68, 73, 112
Buzan, Barry, 113, 313, 314
Carter, Jimmy, 443
Çeçenistan, 176, 260, 379, 383, 390, 402, 406, 411, 416, 417, 418, 442, 465
cehalet, 456
Çek Cumhuriyeti, 44, 174, 189, 208, 229, 234, 235, 443
Çekoslavakya, 232
Cezayir, 121, 129, 139, 157, 158, 160, 164, 166, 167, 174, 260, 271, 275, 276, 287, 291, 294, 296, 297, 317, 318, 375, 411, 430, 433, 475
Chesnais, Jean-Claude, 300

Chirac Jacques, 297, 407
Christopher, Warren, 43, 275, 432
Churkin, Vitaly, 446
Çiller, Tansu, 207, 213, 214, 420
Çin Halk Cumhuriyeti, 248
Clemenceau, Georges, 123
Clinton yönetimi, 236, 318, 328, 329, 436, 460
Cresson, Edith, 297
Dawson, Christopher, 46, 48, 58
Debray, Regis, 139
Demirel, Süleyman, 208, 211, 215
Denitch, Bogdan, 394
Dessouki, Ali E. Hillal, 153
diaspora, 248, 408, 410, 414, 412, 417, 418, 422, 423, 426, 443, 448
Dibdin, Michael, 22
Domenach, Jean Marie, 295
Dore, Ronald, 76, 126, 139, 140, 460
Dudayev, Cahar, 400, 402
Dünya Bankası, 138, 143, 306
Dünya Ticaret Örgütü, 328, 331, 329
Durkheim, Emile, 46, 48
Eisenstadt, Shmuel, 46, 104
Elmandira, Mahdi, 368
Endonezya, 79, 121, 130, 142, 143, 155, 156, 158, 162, 164, 170, 186, 220, 247, 249, 252, 256, 258, 261, 285, 286, 287, 217, 324, 342, 351, 352, 371, 372, 384, 397, 398, 408, 452, 474, 477
Engels, Friedrich, 202
Ermenistan, 239, 240, 364, 383, 416, 418, 419, 420, 421, 422, 423
Esposito, John L., 153, 309
Estonya, 83, 196, 230
Evans, Gareth, 219, 222
feodalizm, 198, 348
Filipinler, 142, 195, 228, 245, 249, 252, 283, 294, 326, 346, 352, 379, 380, 384, 397, 411, 412
Filistin, 168, 260, 372, 374, 384, 389, 397, 400, 411, 412
Finlandiya, 174, 175, 208, 229, 230
Fishman, loshua, 79
Fransa, 9, 24, 62, 81, 89, 90, 94, 109, 120, 121, 192, 193, 212, 229, 272, 291, 295, 296, 297, 300, 310, 318-320, 341, 347, 360, 422, 443, 446
Fransız Devrimi, 65
Freedman, Lawrence, 273
Friedberg, Aaron, 326, 356
Frobenius, Leo, 102
Fukuyama, Francis, 31, 32
Fuller, Cary, 389
Fuller, Graham, 358
Gaddis, lohn Lewis, 29
Gandhi, Rajiv, 413
Gellner, Ernest, 158
Ghanoushi, Sheik, 316
Giscard dœEstaing, Valery,297
Glenny, Misha, 176, 407
Goldstein, Avery, 349
Gorbaçov, Mihail,128, 200, 204, 421
Grachev, Pavel, 363
Granada, 194, 309
Greenway, H.D.S., 321
Güney Afrika, 11, 57, 129, 174, 178, 193, 264, 302, 360, 396, 478
Güney Amerika, 216, 293
Güney Kore, 85, 127, 135-137,

140, 142, 143, 177, 185, 186, 189, 247, 280, 281, 283, 324, 327, 339, 340, 357
Haiti, 62, 188, 193, 194
Hashmi, Sohail H., 376
Havel, Vaclav, 26, 72
Hawke, Robert,223
Hekmatyar, Gulbuddin, 370
Hill, Fiona, 418, 421
Hindistan, 25, 27, 44, 49, 54, 55, 58, 59,60, 61, 62, 69, 74, 79, 80-83, 96, 102, 110, 111, 115-117, 121, 127, 129, 134, 139, 140, 142, 152, 170, 174, 176, 178, 195, 227, 228, 250, 261, 262, 269, 274, 281, 282, 287, 291, 307-309, 324, 326, 341, 351, 358, 365, 366, 372, 374, 378, 384, 389, 396, 403, 407, 409, 412-414, 473, 475-477, 479, 488
Hinduizm, 11, 54, 58, 131, 140, 276, 483
Hitler, Adolf, 130, 271, 345, 474
Hofstader, Richard, 461
Hollanda, 180, 229
Hong Kong,
Husseyin, Saddam, 207, 260, 277, 371-373, 376, 377, 402
Hırvatistan, 43, 83, 176, 177, 196, 230, 234, 379, 403, 408, 423-429, 434, 444, 447, 470, 475
I. Dünya Savaşı, 363
II. Dünya Savaşı, 116, 117, 119, 145, 148, 165, 289, 310, 330, 336, 393, 415, 425, 439, 479
IMF, 138, 268, 306
İngiltere, 24, 62, 78, 80, 92, 94, 109, 121, 144, 192, 273, 291, 298, 299, 309, 311, 321, 342, 348, 354, 389, 430, 445, 447, 454
İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 286, 299
Irak, 42, 44, 75, 121, 122, 202, 208, 213, 258, 260, 269, 271, 273, 275-277, 282, 286, 317, 318, 320, 359, 371-377, 386, 443
İran Devrimi, 159, 164, 320
İran, 26, 43, 44, 103, 111, 115, 122, 130, 133, 139, 152, 154, 156, 159, 160, 168, 175, 177-189, 193, 211, 260, 261, 263, 270, 272, 276, 278, 279, 283, 288, 289, 292, 310, 311, 318-321, 332, 333, 358, 360, 365, 372, 374, 375, 378, 398, 399, 402, 406, 411, 412, 414, 415, 418, 419, 421, 423, 424, 431-439, 444-446, 474-476, 479
İrlanda, 230
İslam medeniyetleri, 62, 68
İspanya, 11, 24, 60, 61, 156, 160, 193, 217, 230, 284, 310, 320, 337, 439, 440
İsrail, 94, 122, 161, 169, 179, 189, 215, 229, 270, 273, 276, 283, 320, 378, 383, 385, 397, 401, 410, 413, 424, 450, 475, 479
İsveç, 11, 175, 176, 183, 201, 209, 230, 235, 237, 288, 444, 460
İsviçre, 11, 72, 77, 207, 294, 406, 434
İtalya, 50, 62, 79, 93, 156, 169, 192, 230, 295, 297,

311, 320, 426, 429, 444
İzzet Begoviç, Aliya, 406
James, William, 28
Japonya, 11, 25, 33, 44, 43, 57, 58, 60, 74, 81, 93, 95, 96, 99, 103, 104, 109, 111, 113, 117-119, 121, 126, 128, 130, 142-+148, 151, 168, 174, 178, 185-187, 189, 190, 194, 194, 224, 227, 228, 246, 249, 251, 252, 269, 272, 280, 299, 324, 327-330, 332, 334-341, 346-348, 352-356, 358, 360, 361, 363, 466, 467, 470, 471, 472, 474-477, 479, 485
Jiang Zemin, 330, 332, 358
Juppe, Alain, 229
Kanada, 37, 45, 89, 174, 177, 185, 194, 216, 218, 223, 293,294, 426, 464
Karadzic, Radovan, 406, 449
Katolik, 50, 385, 465
Kazakistan, 155, 164, 188, 196, 210, 239, 357, 358, 414
Keating, Paul, 218, 219, 221-223
Keşmir, 26, 80, 287, 365- 366, 379, 384, 391, 397, 402, 403, 407, 411, 412, 450
Kelly, John B., 163
Kemalizm, 96, 98, 99, 145, 206
Kenya, 195, 385, 443
Kepel, Cilles, 130, 134, 139
Khmelnytsky, Bohdan, 242, 243
Khomeni, Ayatollah Ruhollah, 154
Kissinger, Henry, 25, 463
Klasik Medeniyet, 91, 237
Koh, Tommy, 144
Kohl, Helmut, 123, 297
Kolektivizm, 94, 146
Kolombiya, 177,287
komünizm, 27, 32, 64-67, 83, 85, 86, 137, 138, 146, 160, 194, 195, 202, 203, 239, 268, 312, 315, 318, 322, 358, 426
Konfüçyusçuluk, 53, 57, 58, 271, 276, 290, 357, 361, 363, 346, 483
Kozyrev, Andrei, 407, 429, 446
Kravchuck, Leonid, 44, 243
Küba, 193, 228, 283, 287, 288, 301, 320
Kuchma, Leonid,243, 245
Kuhn, Thomas, 29
Kuran, 102, 296, 402
küreselleşme, 88, 121
Kurth, James, 462
Kuveyt, 269, 273, 317, 371, 376, 448
Kuzey Amerika, 55, 56, 66, 112, 177, 183, 188, 192, 197, 216, 217, 223, 274, 287, 418, 422, 426, 464
Kuzey Kore, 44, 121, 177, 271, 273-276, 278, 280, 281, 283, 285, 287, 320, 324, 325, 252
Kıbrıs, 176, 234, 238, 383
Kırgızistan, 80, 164, 210, 407, 414
laiklik, 131, 134, 138, 162, 206, 213, 216, 263, 264
Lapidus, Ira, 257
Litvanya, 125, 196, 230, 233, 244
Lloyd George, David, 122
Macaristan, 44, 61, 174, 175, 177, 189, 208, 229, 232, 234, 235, 242, 393, 425
Makedonya, 196, 238
Marksist-Leninizm, 203, 308

milliyetçilik, 66, 86, 145, 147, 206, 215, 405, 424
Miloşeviç, Slobodan, 392, 435, 449, 450
Mortimer, Edward, 67
Moğolistan, 326, 343, 364
Müslümanlık, 10, 83, 131, 158, 260, 263
Mısır, 44, 46, 53, 87, 98, 99, 138, 156, 157, 160, 164, 167, 191, 260, 262, 282, 291, 314, 316, 317, 371, 373, 375, 376, 377, 397, 433
Nagorno-Karabakh, 196, 245, 379, 383, 409, 418, 420, 421, 443, 448, 449
Nijerya, 27, 79, 88, 155, 192, 195, 282, 385, 478, 479
Nixon yönetimi, 247
Norveç, 208
Nükleer silahlar, 42, 44, 121, 240, 243, 244, 246, 273-275, 277, 279, 280-282, 343, 347,360, 365, 472, 478
Nye, Joseph, 124
Oksenberg, Michael, 352
Orta Doğu, 73, 118, 124, 181, 183, 188, 191, 207, 214, 216, 259, 261, 262, 264, 276, 280, 302, 307, 309, 313, 318, 321, 348, 382, 384, 389, 414, 469, 485
Ortodoks, 27, 42, 53, 91, 92, 127, 131-134, 137, 141, 175, 176, 181, 191, 193, 197, 198, 200, 203-205, 225, 226, 228, 230, 232-239, 242, 244, 246, 259, 267, 283, 284, 288, 308, 310, 313, 324, 362, 364, 377, 383, 385, 389, 391, 396, 397, 402, 403, 406-408, 415, 416, 418, 421, 423, 425, 427, 428, 435, 449, 465, 470, 483
Osmanlı İmparatorluğu,62, 64, 82, 97, 201, 212, 215, 232, 419, 432, 453
Özal, Turgut, 162, 207-209, 211-213, 263, 419, 420
Özbekistan, 82, 164, 177, 188, 210, 407, 414
Pakistan, 44, 49, 81, 121, 127, 132, 157, 158, 162, 164, 176, 178, 188, 227-229, 262, 271, 274-278, 281, 282, 287, 314, 317, 331, 357, 365, 366, 369, 370, 371, 373-375, 382, 384, 389, 391, 398, 402, 403, 409, 411-416, 432, 433, 473, 478
Panama, 493, 425
Papandreou, Andreas, 428
Parker, Geoffrey, 63
Paz, Octavio, 215
Pearson, Lester, 45, 485
Pipes, Daniel, 96, 97, 103, 104
Polonya, 44, 61, 88, 125, 159, 174, 189, 174, 189, 208, 229, 232-235, 242, 295, 425, 426
Protestanlık, 91, 136, 165, 233, 259
Rifkind, Malcolm,463
Roosevelt, Franklin D., 32
Roosevelt, Kermit, 114
Roosevelt, Theodore, 460
Roy, Oliver, 158
Rubin, Bamett, 415
Sagan, Scott, 478
Said, Edward, 35
Sakharov, Andrei, 203
Salinas, Carlos, 216-218, 339
Savitsky, Peter, 205
Schlesinger, Arthur M., Jr.,

460, 469
Schwartz, Benjamin,59
Schweller, Randall,345
Septinac, Alojzieje, 425
Shaposhnikov, Yevgeny, 420
Sevardnadze, Eduard A., 241
Sicilya, 309
Singapur, 11, 103, 120, 129, 133, 136, 142, 150, 151, 177, 195, 247, 249, 251, 252, 254, 256, 285, 287, 324, 327, 339, 352, 356, 481-483
Sivard, Ruth Leger, 386
Siyonizm, 276
Slovakya, 42, 44, 189, 208, 229, 234, 235
Slovenya, 174, 196, 208, 230, 234, 235, 424, 425, 428, 447, 449, 470
Somali, 26, 74, 386
Sovyetler Birliği, 15, 24, 27, 31, 36-39, 42, 65, 79, 109, 112, 120, 122, 125, 138, 146, 147, 149, 161, 169, 176, 177, 189, 196, 197, 199, 204, 208-210, 229, 233, 237, 239-242, 245, 246, 248, 280, 284, 307, 311, 318, 322, 323, 328, 330, 341-343, 348, 362, 366, 369, 371, 389, 390, 394, 395, 413, 415, 419, 422, 462, 466, 467, 469, 486
Spengler, Oswald, 46, 48, 53, 69, 101, 112
Sri Lanka, 27, 58, 129, 192, 196, 228, 366, 380, 381, 383, 384, 385, 390, 391, 413, 414, 415, 551, 478
Stalin, loseph, 131, 201, 272, 475
Sudan, 27, 44, 159, 196, 229, 254, 261,289, 318, 320, 321, 372, 374, 380, 381, 383, 386, 387, 398, 401, 412-414, 417, 434, 443, 444
Suharto, General, 124, 163, 253, 374
Suriye, 168, 169, 175, 272, 277, 278, 283, 287, 292, 318, 320, 321, 372-374, 376, 377
Suudi Arabistan, 11, 15, 26, 163, 133, 158, 160, 161, 164, 168, 177, 211, 258, 260, 261, 263, 264, 270, 277, 311, 318, 320, 320, 360, 370, 372, 373, 374, 376, 378, 399, 412, 424, 431, 432, 434, 435-438, 444
Sırbistan, 176-178, 197, 205, 236, 240, 365, 393, 404, 424, 427-4432, 465, 448, 450
Tacikistan, 82, 165, 177, 365, 380, 385, 401, 403, 407, 408, 412-414, 416, 419, 444
Tanzanya, 196, 386
Tayland, 58, 121, 134, 144, 221, 225, 248, 250, 327, 343, 351, 353, 385, 398
Tayvan, 11, 103, 121, 144, 148, 151, 178, 187, 190, 225, 248, 250, 251-257, 284, 287, 301, 325, 326, 328, 332, 339, 341, 344, 353, 356, 357, 473
Tibet, 58, 196, 227, 327, 332, 341, 344, 380, 477
Toynbee, Arnold, 46, 49, 51-53, 69, 96, 454
Truman, Harry, 29
Tudjman, Franjo, 426, 448,

450
Tunus, 139, 154, 163, 168, 175, 260, 261, 295, 315, 318, 372, 376, 433
Türkiye, 42, 43, 62, 98, 152, 154, 159, 159, 161-163, 175-179, 183, 189, 198, 199, 207-218, 221, 222, 224, 229, 235, 237-239, 260, 264, 265, 288, 292, 314, 372, 376, 378, 384, 399, 411, 412, 418-424, 432, 434-436, 438, 444, 449, 474, 476
Türkmenistan, 82, 165, 211
Üçüncü dünya, 24, 31, 115, 122, 217, 227, 248, 374, 410
Uganda, 26, 414, 444
Ukrayna, 27, 41, 42, 44, 82, 120, 175, 177, 197, 206, 232, 236, 240-247, 262, 417, 429, 473
Ürdün, 157, 161, 162, 283, 370, 372, 374, 375, 418
Varşova Paktı, 120, 175, 175, 229, 468
Vatikan, 407, 424, 426, 429
Venezuela,178, 190, 133
Vietnam, 54, 58, 65, 132, 144, 227, 229, 247, 248, 288, 300, 325, 327, 329, 332, 343, 352, 353, 369, 473, 474, 478
Vlahos, Michael, 74
Wallerstein, Immanuel, 46, 48
Walt, Stephen, 346
Walzer, Michael, 481
Weber, Max, 46, 57, 148
Wilson, Pete, 300
Wilson, Woodrow, 123
Yahudi, 59, 293, 296, 315, 320, 359, 383, 385, 386, 390, 398, 426, 479
Yeltsin, Boris, 44, 124, 128, 138, 205, 206, 240, 306, 403, 408, 409, 429, 429, 430, 446-449
Yemen, 260, 289, 318, 372
Yeni Zelanda, 56, 113, 186, 224, 478
Yugoslavya, 26, 27, 42, 43, 49, 175-177, 196, 197, 229, 232, 239, 295, 307, 384, 399, 394, 395, 405, 407, 408, 410, 411-413, 424, 425, 431, 464, 466
Yunan medeniyetleri, 64
Yunanistan, 176, 177, 179, 208, 229, 230, 237-240, 295, 365, 424, 428, 429, 447, 4763

Notlar

Notlar

Notlar

Notlar

Tarih/İnceleme serisi

Medya Tarihi / Diderot'dan İnternete,
Frédéric Barbier, Catherine Bertho Lavenir, *Çev. Kerem Eksen*

Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması,
Samuel P. Huntington, *Çev. Cem Soydemir, Mehmet Turhan*

Labirentin Tarihi, Jacques Attali, *Çev. Selçuk Kumbasar*

Ütopya: Hayali Ahali Projesi, Akın Sevinç

Körü Körüne İnanç ,
Vamık D. Volkan, Çev. Dr. Özgür Karaçam

Türkiye'nin Çıplak Tarihi,
Kolektif, Editör: Cem Mumcu

İtalya'da Rönesans Kültürü,
Jacob Burckhardt, *Çev. Bekir Sıtkı Baykal*

Dante ve İslam, Miguel Asin Palacios, *Çev. Güneş Ayas*

Hz. Muhammed'in Yolunda / Günümüz Dünyasında İslâmiyeti Yeniden Düşünmek, Carl W. Ernst, *Çev. Cangüzel Güner Zülfikar*

Türkiye ve Sosyal Medya, Dağhan Irak, Onur Yazıcıoğlu

Sultan Abdülhamid Midhat ve Mahmud Paşaları Nasıl Katlettirdi?, Yayıma Hazırlayan: Saro Dadyan

Osmanoğulları'nın Varlıkları ve II. Abdülhamid'in Emlaki,
Vasfi Şensözen, Yayıma Hazırlayan: Saro Dadyan

Bakırköy Akıl Hastanesi'nden Anılar,
Psikiyatrist Dr. Lâtif Ruhşat Alpkan

Kafkas Cephesi Anıları,
Vasfi Şensözen, Yayıma Hazırlayan: Saro Dadyan

Güç ve Sevgi: Sosyal Değişimin Teorisi ve Uygulaması,
Adam Kahane, *Çev. Erhan Akay*

Zelot: Nasıralı İsa'nın Hayatı ve Dönemi,
Reza Aslan, *Çev. Nalan Tümay*

tanrı yoktur Allah'tan başka,
Reza Aslan, *Çev. Nalan Tümay*

okuyanus.COM.TR

/okuyanusyayinevi
@okuyanus
/okuyanusyayinevi
/dizustuedebiyat
/ucgunlukdunyaedebiyati
/floradizisi
@okuyanus
@dizustuedebiyat
@ucgunlukdunyaed

MEDENİYETLER ÇATIŞMASI

SAMUEL P. HUNTINGTON

Medeniyetler Çatışması, mikrotarihler çağında dünya haritasına bir bütün olarak bakmaya cesaret eden ender çalışmalardan biri. Belki de Tonybee'den bu yana dünya tarihini, medeniyetler arasındaki ilişkiler bağlamında anlamaya çalışan ilk büyük kitap.

Huntington, küreselleşmenin dünyayı yorumlamak için anahtar kelime olarak kabul edildiği bir dönemde ve güncel gelişmeler ışığında, tarih sarkacının hala doğu ile batı arasında salındığına dikkat çekiyor. Kitabı çarpıcı kılan bir başka nokta, son bölümde, Spengler'den beri telaffuz edilmeyen "medeniyetlerin geleceği"nden cesurca söz açabilmesi.

Huntington'ın kitabı, Doğu-Batı kırılmasını en şiddetli biçimde yaşayan ülkelerden biri olan ve iki medeniyetin sentezini üstlenmeye çalışan Türkiye'nin, günümüz dünyasındaki yerini anlayabilmek, yorumlayabilmek için ayrı bir önem taşıyor. Olmak ya da olmamak. İşte bütün mesele...

"Alanında çok çarpıcı bir kitap. Günümüzde yaşanan uluslararası siyasi entrikaları anlamamızı sağlıyor."

- Francis Fukuyama (The Wall Street)

Samuel P. Huntington

Çağa damgasını vuran Amerikalı siyaset bilimci 1927'de doğdu. 23 yaşında Harvard Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Ölümünden önce üniversiteye bağlı John M. Olin Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nde öğretim görevlisiydi. Aynı zamanda ABD Savunma Bakanlığı'na danışmanlık yapmaktaydı. 2008'de hayata veda etti. En önemli kitapları arasında *Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyasası* (1957), *Ortak Savunma: Milli Siyasette Stratejik Tasarılar* (1961), *Değişen Toplumlarda Siyasi İstikar* (1968), *Amerikan Siyaseti: Uyumsuzluk Belirtisi* (1981), *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratikleşme* (1991), *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* (1996) ve *Biz Kimiz? Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı* (2004) yer alıyor.

THG 10113652 EAA

tarih/inceleme - 02

ISBN 978-975-8420-40-7

9 789758 420407

okuyanus.com.tr